

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİRELÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**TUNUS'TA ARAP BAHARI: FRANSA'NIN
TUNUS YAŞAMINA ETKİSİ ÜZERİNDEN
BİR DEĞERLENDİRME**

Bülent KARAATLI

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

Prof.Dr. Murat OKÇU

ISPARTA 2015

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİRELÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**TUNUS'TA ARAP BAHARI: FRANSA'NIN
TUNUS YAŞAMINA ETKİSİ ÜZERİNDEN
BİR DEĞERLENDİRME**

**Bülent KARAATLI
0740203055**

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
Prof.Dr. Murat OKÇU**

ISPARTA 2015

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZ SAVUNMA
SINAV TUTANAĞI

Tez Savunması 1

Tarih:0/ /

Enstitü Yönetim Kurulunun / / tarih ve sayılı kararıyla oluşturulan jürimiz, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Bilim Dalı, Sosy. Bilim Dalı DOKTORA öğrencisi BÜLENT KARAATLI'nın "Tunus'ta Arap Baharı:Fransa'nın Tunus Yaşamına Etkisi Üzerinden Bir Değerlendirme " başlıklı tezini incelemek ve değerlendirmek üzere 16/6/2015 tarihinde saat : 'da toplanmış ve aday tezi savunmasına almıştır.

SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Yönetmeliğinin 3,9 . Maddesi uyarınca adaya dakika süreyle teziyle ilgili Ek'te sunulan sorular yöneltilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonunda adayın tezinin aşağıda belirtilen sebeplerle,

- ☒ **Tezin kabul edilmesine** (Öğrenci, varsa jüri tarafından gerekli görülen düzeltmeleri yaparak, tezinin onaylı son şeklini bir (1) ay içinde Enstitü'ye teslim etmelidir.)
- ☐ **Tezde düzeltme verilmesine** (Öğrenci, tezde gerekli görülen düzeltmeleri yaptıktan sonra altı (6) ay içinde savunmasını yineleyecektir.)
- ☐ **Tezin reddedilmesine** (Öğrenci yeni tez konusu belirleyecek)

*Tez adı değişikliği yapıldı/yapılmadı:
oy birliği/oy-çokluğu ile karar verilmiştir.

Gereği arz olunur.

Tunus'ta Arap Baharı: Fransa'nın Tunus Yaşamına Etkisi Üzerinden Bir Değerlendirme

Jüri	Adı Soyadı	Üniversite-Bölüm	İmza
Danışman	Prof. Dr. Murat Okcu	SDÜ-İİBF-Kamu	
Üye	Yrd. Doç. Dr. Hakan M. Kırks	SDÜ-İİBF-Kamu	
Üye	Doç. Dr. Yakup ALTAN	SDÜ-İİBF-Kamu	
Üye	Prof. Dr. Hüsamettin İNAC	SDÜ-İİBF	
Üye	Yrd. Doç. Dr. Esme Özdeci	MAKÜ-İİBF	

Ekler :

- 1) Tez Değerlendirme Jüri Raporları
- 2) Sınav soru tutanağı

SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği; Madde 39 (3) Jüri üyeleri, söz konusu tezin kendilerine teslim edildiği tarihten itibaren en geç bir ay içinde, hazırladıkları raporlarla birlikte toplanarak öğrenciyi tez savunma sınavına alırlar. Tez savunma sınavının yeri ve tarihi EYK'na belirlenir. Jüri aralarında bir başkan seçer. Tez savunma sınavı, tez çalışmasının sunulması ve bunu izleyen soru-cevap bölümünden oluşur. Tez savunma sınavı en az kırkbeş, en çok doksan dakikadır.

(4) Tez sınavının tamamlanmasından sonra jüri tez hakkında salt çoğunlukla kabul, ret veya düzeltme kararı verir. Bu karar, EABD Başkanlığına tez sınavını izleyen üç gün içinde Enstitüye tutanakla bildirilir. Tezi reddedilen öğrenci yeni tez konusu sunmak zorundadır. Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç altı ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da tezi kabul edilmeyen öğrenci yeni tez konusu sunmak zorundadır. Yeni tez konusu bu Yönetmeliğin 38 inci maddesinde yer alan esaslara göre belirlenir.

Enstitü Yönetim Kurulu Kararı	Tarih:	Karar No:
Bu form sınavdan sonra danışman tarafından düzenlenerek ilgili Anabilim Dalı Başkanlığı aracılığı ile 3 gün içinde Enstitüye teslim edilir.		

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “Tunus’ta Arap Baharı: Fransa’nın Tunus Yaşamına Etkisi Üzerinden Bir Değerlendirme” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Bülent KARAATLI
16.06.2015

ÖZET

TUNUS'TA ARAP BAHARI: FRANSA'NIN TUNUS YAŞAMINA ETKİSİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Bülent KARAATLI

Süleyman Demirel Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü Doktora Tezi
454 sayfa, Haziran 2015.

Danışman: Prof.Dr. Murat OKÇU

“Arap Baharı” olarak anılan Kuzey Afrika ve Ortadoğu’daki olaylar, Tunus’ta başlamış, müteakiben Mısır, Cezayir, Fas, Libya, Yemen, Bahreyn, Suudi Arabistan, Ürdün, Umman, Suriye ve Kuveyt’e sıçramıştır. Olaylar, ülkelerin sahip oldukları kendine özgü toplumsal kültür, siyasi birikim, tecrübe, kurumsal yapı gibi özellikler neticesinde her ülkede farklı bir yönde evrilmiş ve süreç her ülkede farklı yaşanmıştır.

Tunus’ta, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında daha az şiddetin ve ölümün yaşandığı olaylar sonucu Cumhurbaşkanı Bin ALİ yönetimi bırakmak zorunda kalmış, geçici hükümet kurulmuş, Kurucu Meclis seçimleri yapılmış ve bu seçimler bu sürecin içerisinde yer alan ülkelerde yapılan ilk serbest ve adil seçimler olarak tarihe geçmiştir. Kurucu Meclis öncülüğünde kurulan Anayasa Komisyonu ülkedeki her kesime hitap eden ve eski tecrübelerden ders alınarak hazırlanan Anayasayı tamamlamıştır. Müteakiben de Tunus bu anayasaya göre yeni Başbakan ve Cumhurbaşkanı seçerek hem bölge ülkelerine örnek olmuş hem de diğer ülkelere farklılığını ortaya koymuştur.

Çalışma, Tunus’un tüm bu farklılığı kazanmasında tarihi süreç içerisinde Fransa ile karşılıklı ilişkiler sonucu oluşan eğitimli ve güçlü orta sınıf, kendine özgü sosyal ve siyasi kültür, tecrübe ve kurumsal yapı gibi özelliklerin etkisinin büyük olduğu savıyla yapılmıştır.

Bu kapsamda çalışmada Fransa’nın Cezayir’i işgal ettikten sonra Tunus ile komşu olması ve Tunus’taki reform hareketlerine öncülük etmesi, müteakiben Fransa’nın 1881 yılında Tunus’u işgali ile bu ülkede uyguladığı farklı sömürge politikası ve idari, hukuk, eğitim, kültür ve ekonomik hayatta yaptığı reformlar ile Tunus yaşamını günümüze dek etkileyen sonuçlar doğuracak şekilde yeniden yapılandığı incelenmiştir. Yine Fransa’nın yaptığı reformların Fransa’da eğitim görmüş ve yine batının, özellikle de Fransa’nın değerlerini benimsemiş liderler olan BURGİBA ile Bin ALİ zamanlarında da devam ettirilmesi ve bu reformların neticesinde Tunus’un sadece Arap ülkeleri arasında değil Ortadoğu ve Afrika ülkeleri arasında en modern ve batılılaşmış bir ülke haline geldiği Fransa’nın Tunus yaşamına etkisi üzerinden değerlendirilerek anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Arap Baharı, Tunus, Fransa, reformlar, anayasa, Bin ALİ, BURGİBA*

ABSTRACT

ARAB SPRING IN TUNISIA: THE REVIEW ABOUT THE EFFECT OF FRANCE ON TUNISIAN LIFE

Bülent KARAATLI

**Süleyman Demirel University, Public Administration Doctoral Thesis (PGD)
454 pages, June 2015.**

Supervisor: Prof. Dr. Murat OKÇU

The events in North Africa and The Middle East called Arab Spring started in Tunisia, then spreaded in Egypt, Algeria, Morocco, Libya, Yemen, Bahrain, Saudi Arabia, Jordan, Oman, Syria and Kuwait. The events, as a result of the features like the countries having their unique social culture, political experience, experience, organizational culture, have been evolved in a different way in every country and lived in a different way in every country.

In Tunisia, compared to other countries, as a result of the events in which less violence and death lived, The President Bin ALİ was forced to leave the job, caretaker government was set up, the elections of the constituent assembly was done and these elections in which the countries were all in have been made history as first free and fair elections. Constitutional commission guided by the Constituent Assembly defined the Constitution addressed to every part of the people and prepared by holding up an example of the old experience. Later on, by choosing the new President and the Prime Minister both seen as an example to the area countries and proved its difference from the other countries.

The study, throughout the historic period of Tunisia obtaining all this difference, was conducted by the thesis of the effect of the features like the educated and powerful middle class which was constructed as a result of the relationships with France, specific social and political culture, experience and organizational structure.

Within this scope, in this study the fact that after being contiguous to Tunisia upon occupying Algeria, France leaded the reform movements there and following the occupance of Tunisia by France in 1881 its different collonial policies and the governmental, legal, educational, cultural and economical reforms played a contemporary role in stucturing the life in Tunisia is analyzed. Moreover, the reforms that France made there were continued by Burgiba and Bin Ali, who were educated in France and adopted French values. As a result of these reforms, Tunisia has become the most modernized and westernized country not only among the Arabian countries but also among the Middle East and African countries. Thus, this study also reviews the French effect on current Tunisian life.

Keywords: *Arab Spring, Tunisia, France, reforms, constitution, Bin ALİ, BURGİBA*

İçindekiler

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	I
YEMİN METNİ SAYFASI	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR DİZİNİ.....	XIII
TABLolar DİZİNİ	XV
ÖNSÖZ	XVI

GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

FRANSA İŞGALİ ÖNCESİ TUNUS.....	4

1.1. Osmanlı Fethi Öncesi Tunus.....	4
1.2. Tunus'un Osmanlılar Tarafından Fethi ve Tunus'ta Osmanlı İdaresi.....	6
1.2.1. Paşalar (Beyler/Beylerbeyi Dönemi) (1574-1591)	7
1.2.2. Dayılar Dönemi (1591-1630).....	7
1.2.3. Muradi Hanedanı Dönemi (1630-1705).....	8
1.2.4. Hüseyini Hanedanı (1705-1957).....	8
1.3. Osmanlı Egemenliği Dönemi Tunus.....	9
1.3.1. Yönetim/İdari Yapısı.....	9
1.3.2. Sosyal ve Demografik Yapı	12
1.3.3. Kültürel ve Ekonomik Hayat	14
1.4. Tunus'ta Reform Hareketleri	14
1.4.1. 1830 Fransa'nın Cezayir'i İşgali, Tunus-Fransa İlişkilerinin Gelişmesi	16
1.4.2. AHMET Paşa/Bey Zamanı (1835-1855) Tunus-Fransa İlişkileri ve Reform Hareketleri.....	16
1.4.3. MUHAMMED Bey/Paşa Zamanı (1855-1859) Tunus-Fransa İlişkileri ve Reform Hareketleri	18
1.4.4. Muhammed SADIK Bey/Paşa Zamanı (1859-1881) Tunus-Fransa İlişkileri ve Reform Hareketleri	20
1.4.5. HAYRETTİN Paşa'nın Yaptığı Reformlar ve Başbakanlık (Vezir'ül Ekberlik) Dönemi Tunus.....	24
1.5. Tunus'un Fransa Tarafından İşgaline Sebep Olan Gelişmeler.....	28

1.5.1. Avrupalılarla yapılan Ticari, Hukuki Anlaşmalar ve Tunus Maliyesine El Konulması	28
1.5.2 Devletin Başında Olan Kişilerin Davranışları ve Yetersizlikleri	29
1.5.3. Berlin Kongresi (1878)	30
1.5.4. Cezayir'in Fransa Tarafından İşgal Edilmesi ve Tunus-Cezayir Hudut Olayları	31

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA DEVLETLERİNİN SÖMÜRGELERİ, SÖMÜRGE POLİTİKALARI İLE FRANSA SÖMÜRGEÇİLİĞİNİ TUNUS, CEZAYİR VE AFRİKA ÜLKELERİ BAĞIMSIZLIK SÜRECİNDE DİĞER AVRUPA ÜLKELERİNDEN AYIRAN ÖZELLİKLERİ	34
2.1. Sömürgeciliğin Tanımı ve Tarihçesi	34
2.2. Avrupa Devletleri'nin Sömürgeleri	35
2.2.1. Portekiz Sömürgeleri.....	35
2.2.2. İspanya Sömürgeleri	37
2.2.3. İngiltere Sömürgeleri	38
2.2.4. Fransa Sömürgeleri	39
2.2.5. Almanya ve İtalya Sömürgeleri	41
2.3. Berlin Konferansı (1884-1885 Afrika Üzerine Düzenlenen Berlin Konferansı) ve Afrika'nın Paylaşılması	42
2.4. Avrupa Ülkeleri'nin Sömürge Politikaları ve Fransa Sömürgeçiliğini Diğer Avrupa Ülkelerinden Ayıran Özellikler.....	44
2.4.1. Avrupa Ülkeleri'nin Sömürge Politikaları	44
2.4.2. Fransız Sömürgeçiliğini Diğer Avrupa Ülkelerinden Ayıran Özellikler	47
2.4.3. Fransa'nın Cezayir Sömürge Politikası.....	53
2.4.4. Fransa'nın Tunus Sömürge Politikası	55
2.5. Sömürgelerinin Bağımsızlık Süreçleri	56
2.5.1. Afrika Ülkelerinde Milliyetçilik Düşüncesinin Oluşumu ve Bağımsızlık Süreci	56
2.5.2. Afrika Ülkelerinin Bağımsızlık İsteklerine Karşı Fransa'nın Uygulamaları	59
2.5.3. Cezayir Bağımsızlık Süreci.....	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TUNUS'UN FRANSA TARAFINDAN İŞGALİ, HİMAYE DÖNEMİ VE BAĞIMSIZLIK SÜRECİNDE TUNUS	68
3.1. Tunus'un İşgali ve Bardo Anlaşması (Kasr-ı Said Anlaşması, 12 Mayıs 1881).....	68
3.2. Fransa İşgali Sonrası Tunus'ta Meydana Gelen Direniş ve Osmanlı Devleti'nin İşgal Karşısında Tutumu.....	71
3.2.1. Fransa İşgali Sonrası Tunus'ta Meydana Gelen Direniş	71

3.2.2.	Tunus'un Fransa Tarafından İşgali Sonrası Osmanlı Devleti'nin Tutumu	72
3.3.	Fransa'nın Tunus Üzerindeki Himayesini Genişletme Çabası ve 8 Haziran 1883 (Marsa) Anlaşması	74
3.4.	Tunus'ta Milliyetçilik ve Bağımsızlık Hareketleri	75
3.4.1.	Genç Tunuslular Partisi'nin Kurulması ve Birinci Dünya Savaşı Sonuna Kadar ki Dönemde Milliyetçilik ve Bağımsızlık Hareketleri	76
3.4.2.	Tunus Partisi (Parti Tunisien) ve Düstur Partisi'nin (el-Hizb'ul-Hurr ed-Dusturi et-Tunusi) Kurulması	78
3.4.3.	Düstur Partisi'nden Ayrılık ve Reform Partisi'nin (Parti Reformiste) Kurulması	80
3.4.4.	Tunus Komünist Partisi (Parti Communiste Tunisien/PCT) ve Tunus İşçileri Genel Konfederasyonu'nun (Confedere Generale des Travailleurs Tunisiens/CGTT) Kurulması (1924)	81
3.4.5.	Düstur Partisi'nden Ayrılmalar, Habib BURGİBA ve Yeni Düstur Partisi'nin Kurulması.....	83
3.4.6.	İkinci Dünya Savaşı Zamanı Tunus'ta Milliyetçilik ve Bağımsızlık Hareketleri	87
3.4.7.	İkinci Dünya Savaşı Sonrası Tunus Milliyetçiliği ve Bağımsızlık Süreci	89
3.4.8.	Yeni-Düstur Partisi İçinde Görüş Ayrılıkları ve Bağımsızlığın Kazanılması.....	93

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FRANSA'NIN, HİMAYE DÖNEMİ TUNUS'TA YAPTIĞI REFORMLAR VE TUNUS YAŞAMINDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİM 99

4.1.	Fransa'nın Tunus İdari/Yönetim Alanında Yaptığı Reformlar ve Meydana Gelen Değişim	100
4.1.1.	Büyük Meclisin Kurulması	103
4.1.2.	Bölge Meclislerinin Kurulması	105
4.1.3.	Vali ve İl Meclislerinin Kurulması	105
4.1.4.	Belediye Meclislerinin Kurulması	106
4.2.	Fransa'nın Tunus'ta Hukuk Alanında Yaptığı Reformlar ve Meydana Gelen Değişim	107
4.3.	Fransa'nın Eğitim ile Kültür Alanında Yaptığı Reformlar ve Meydana Gelen Değişim	109
4.4.	Fransa Himaye Dönemi Tunus Sosyal ve Demografik Yapısında Meydana Gelen Değişim	119
4.5.	Fransa'nın Tunus Ekonomisinde Yaptığı Reformlar ve Meydana Gelen Değişim...	121

BEŞİNCİ BÖLÜM

HABİB BURGİBA DÖNEMİ YAPILAN REFORMLAR, YAŞANAN SİYASİ VE EKONOMİK GELİŞMELER İLE TUNUS YAŞAMINDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİM.....	126
5.1. Hukuk Alanında Yapılan Reformlar	127
5.1.1. Şahısların Statüsü Kanunu'nun (Ahval-i Şahsiyye Kanunu, Personel Status Code) Kabul Edilmesi.....	128
5.1.2. 1959 Tunus Anayasası'nın Kabul Edilmesi.....	129
5.2. Yönetim/İdari Alanında Yapılan Reformlar	133
5.3. Eğitim ve Kültür Alanında Yapılan Reformlar.....	134
5.4. Sosyal Alanda Yapılan Reformlar	137
5.5. BURGİBA Dönemi Yaşanan Siyasi Gelişmeler.....	138
5.5.1. Bağımsızlığın İlk Zamanları; Salah Ben YUSUF ve Tunus'ta Konuşlu Fransız Askeri Birlikler Sorunu.....	140
5.5.2. 1956-1970 Yılları Arası Siyasi Durum	141
5.5.3. 1970-1987 Yılları Arası Siyasi Durum	142
5.5.3.1. Liberalleşme, Yaşanan Kötü Tablo ve 1978 Genel Grevi	142
5.5.3.2. İslami Yöneliş Hareketi'nin (Mouvement de la Tendance Islamique-MTI) Ortaya Çıkışı	143
5.5.3.3. Muhammed MZALİ'nin Başbakanlık Dönemi, Devam Eden Olaylar ve BURGİBA Döneminin Son Ermesi	148
5.6. BURGİBA Dönemi Yaşanan Ekonomik Gelişmeler	150
5.6.1. İktisadi Sömürgeci Ayrılma ve İthal İkameci Sanayileşme (1956-1961)	151
5.6.2. Ekonomik Politikalarda Sosyalist Gelişmeler (1961-1969).....	151
5.6.3. Liberalleşme ve Derinleşen Ekonomik Kriz (1970-1987)	154

ALTINCI BÖLÜM

ZENEL ABİDİN BİN ALİ DÖNEMİ (7 KASIM 1987-14 OCAK 2011) YAPILAN REFORMLAR, YAŞANAN SİYASİ VE EKONOMİK GELİŞMELER İLE TUNUS YAŞAMINDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİM	162
6.1. Hukuk Alanında Yapılan Reformlar	164
6.1.1. 1959 Anayasasında Yapılan Değişiklikler ve 1991 Anayasasının Kabulü	164
6.1.2. Ulusal Birlik Paketi.....	172
6.1.3. Şahısların Statüsü Kanununun (Ahval-i Şahsiyye Kanunu, Personel Status Code) Bin ALİ Tarafından da Onaylaması ve Bu Kanunda Yapılan Reformlar	173
6.1.4. Diğer Hukuksal Reformlar.....	174
6.2. Yönetim/İdari Alanında Yapılan Reformlar	174
6.3. Eğitim ve Kültür Alanında Yapılan Reformlar	175

6.4.	Sosyal Alanında Yapılan Reformlar	179
6.5.	Bin ALİ Dönemi Yaşanan Siyasi Gelişmeler	183
6.5.1.	Siyasi Uzlaşma Dönemi (1987-1989 dönemi)	183
6.5.2.	Uzlaşma Döneminin Sona Ermesi ve Bin ALİ Baskıcı Dönemi (1990-2008 dönemi)	188
6.5.2.1.	RCD Karargahına Yapılan Saldırı ve NAHDA'ya Karşı Baskıların Artması	188
6.5.2.2.	Körfez Savaşı ve NAHDA'ya Karşı Saldırıların Devamı, ...	189
6.5.2.3.	1994 Genel Seçimleri ve NAHDA'nın Tamamen Etkisizleştirilmesi	190
6.5.2.4.	1999 Genel Seçimleri	193
6.5.2.5.	BURGİBA'NIN Vefatı, Gazeteci Ben BRİK ile Züheyr YAHYAVİ Olayları ve Hükümete Karşı Gösterilerin Artması	194
6.5.2.6.	2004 Cumhurbaşkanlığı ve Genel Seçimler ile 2005 Yerel Seçimleri	196
6.5.3.	Ekonominin Kötü Gidişi, Kayırmacılık-Rüşvetin Artması ve Gafsa Olayları, 2009 Seçimleri ile 2010 Olayları (2008-2010 dönemi)	198
6.5.3.1.	Ekonominin Kötü Gidişi ve Gafsa Olayları	198
6.5.3.2.	2009 Seçimleri	199
6.5.3.3.	Şeffaflık problemi ve Ekonomik Mafyalaşma	200
6.6.	Bin ALİ Dönemi Yaşanan Ekonomik Gelişmeler	202
6.6.1.	Liberalleşme ve 1987-1991 ile 1992-1996 Kalkınma Planları	203
6.6.1.1.	1987-1991 Yedinci Kalkınma Planı	203
6.6.1.2.	1992-1996 Sekizinci Kalkınma Planı	205
6.6.2.	1997-2001 Dokuzuncu Kalkınma Planı	208
6.6.3.	2002-2006 Onuncu Kalkınma Planı	210
6.6.4.	2007-2011 Onbirinci Kalkınma Planı	212
6.6.5.	2008 Gafsa Olayları ve Devrime Giden Yol	217

YEDİNCİ BÖLÜM

KUZEY AFRIKA VE ORTADOĞU BÖLGESİNDE YAŞANAN ARAP BAHARI VE TUNUS'UN BU SÜRECİ YAŞAYAN ÜLKELERDEN FARKLILIĞI 223

7.1.	Arap Baharı'nın Başlaması	223
7.2.	Arap Baharının Tanımlanması	224
7.3.	Arap Baharının Sebepleri	226
7.3.1.	Ekonomik Sebepler	227
7.3.2.	Siyasi-İdari Sebepler	228
7.3.3.	Teknolojik Gelişmeler	228
7.3.4.	Sosyal ve Kültürel Nedenler	230

7.3.5. Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) ile Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi (GOKAP)	231
7.4. Tunus'ta Arap Baharı.....	235
7.4.1. Zeynel Abidin Bin ALİ Döneminin Sona Ermesi.....	235
7.4.2. Geçici Hükümetin Kurulması ve 23 Ekim 2013 Ulusal Kurucu Meclis (UKM) Seçimine Kadar Ki Dönemde Meydana Gelen Gelişmeler.....	238
7.4.3. 23 Ekim 2011 UKM Seçimlerine Katılan Önemli Partiler	243
7.4.3.1. NAHDA Partisi (Hizb'un Nahda/Rönesans Partisi)	243
7.4.3.2. İlerici Demokrat Parti (el Hizbu'd Demokrati el Tekaddumi/PDP)	244
7.4.3.3. Cumhuriyet için Kongre Partisi (el Mu'temer min ecli'l Cumhuriyye/ CPR) ..	245
7.4.3.4. Özgürlük, Adalet ve Kalkınma için Halkın Talebi Partisi (El Arizatu's Şabiyye li'l hurriyyeti ve'l adaleti ve't tenmiye).....	246
7.4.3.5. İş ve Özgürlükler İçin Demokratik Forum Partisi (Hizbu't tekettul'id demokrasi min ecli'l ameli ve'l hurriyyat / Ettakol-FDTL)	247
7.4.3.6. Tunus Komünist İşçi Partisi (TKİP)	247
7.4.3.7. Sol Sosyalist Partisi.....	248
7.4.3.8. Tunus Demokratik ve Vatansever Emek Partisi	248
7.4.3.9. Yeşil Tunus Partisi.....	248
7.4.3.10. Sosyalist Demokratlar Hareketi (MDS).....	249
7.4.3.11. Demokratik Sendikacılar Birliği	249
7.4.3.12. Sosyalist Liberal Parti;	249
7.4.3.13. Yenilenme Hareketi (Ettajdid)	249
7.4.3.14. Seçim İttifakları;	250
7.4.4. 23 Ekim 2011 Ulusal Kurucu Meclis (UKM) Seçimleri'nin Yapılması ve Yeni Hükümetin Kurulması.....	250
7.4.5. 23 Ekim 2011 UKM Seçiminde Başarılı Olan Partiler	251
7.4.6. 23 Ekim 2011 UKM Seçimlerden 27 Ocak 2014 Anayasanın Kabulüne Kadar Ki Dönemde Yaşanan Önemli Gelişmeler.....	254
7.4.7. Yeni Anayasa'nın Kabulü ve Yeni Parlamento ile Cumhurbaşkanlığı Seçimleri İçin Seçim Yasasının Kabul Edilmesi.....	258
7.4.8. 26 Ekim 2014 Parlamento Seçimlerine Katılan Önemli Parti ve Koalisyonlar;	259
7.4.8.1. NAHDA Partisi	259
7.4.8.2. Nida Tunus (Tunus'un Sesi) Partisi	260
7.4.8.3. Halk Cephesi İttifakı	260
7.4.8.4. Ettakatol- Demokratik Emek ve Özgürlükler Forumu.....	261
7.4.8.5. Cumhuriyetçi Kongre Partisi (CPR)	261

7.4.9.	26 Ekim 2014 Parlamento Seçimleri ve Sonuçları	261
7.4.10.	Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinin Yapılması	264
7.5.	Mısır'da Arap Baharı	266
7.5.1.	Arap Baharı Öncesi Mısır'ın Görünümü.....	266
7.5.2.	Protestoların Başlaması ve Hüsnü MÜBAREK Döneminin Sona Ermesi	270
7.5.3.	Hüsnü MÜBAREK Döneminin Sona Ermesinde Etkili Olan Gruplar	272
7.5.3.1.	Müslüman Kardeşler (İhvan - ı Müslimin/MK).....	272
7.5.3.2.	Kifaye (Yeter) Hareketi	274
7.5.3.3.	6 Nisan Gençlik Hareketi	275
7.5.3.4.	Cemaatül-İslamiyye (Selefiler)	275
7.5.3.5.	Kıptiler	276
7.5.3.6.	Halid Said Hareketi	276
7.5.4.	Hüsnü MÜBAREK'in Devrilmesinden Sonraki Dönemde Mısır'daki Gelişmeler	277
7.5.4.1.	YAK'ın Göreve Başlaması ve Halk Meclisi ile Şura Meclis Seçimlerinin Yapılmasına Kadar Ki Dönemde Önemli Olaylar	277
7.5.4.2.	Halk Meclisi ile Şura Meclis Seçimlerine Katılan Partiler ve Seçimlerin İcrası	279
7.5.4.3.	Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinin İcrası	283
7.5.4.4.	Muhammed MURSI'nin Cumhurbaşkanlık Dönemi Mısır'daki Gelişmeler	285
7.5.4.5.	Muhammed MURSI Dönemi Sonrası Ülkede Kabinenin Kurulması, Yeni Anayasa Çalışmaları ve Cumhurbaşkanlığı Seçimleri	289
7.6.	Cezayir'de Arap Baharı	290
7.7.	Fas'ta Arap Baharı	292
7.8.	Yemen'de Arap Baharı	295
7.9.	Libya'da Arap Baharı.....	298
7.10	Bahreyn'de Arap Baharı	305
7.11.	Suudi Arabistan'da Arap Baharı	307
7.12.	Suriye'de Arap Baharı	309
7.13.	Umman'da Arap Baharı	314
7.14.	Kuveyt'te Arap Baharı	315
7.15.	Ürdün'de Arap Baharı.....	315
7.16.	Arap Baharı Sürecinden Etkilenen Tunus, Mısır ve Fas'ta Anayasa Reform Çalışmaları	317
7.16.1.	Tunus'ta Yeni Anayasa'nın Kabul Edilmesi.....	317
7.16.2.	Mısır'da Yapılan Anayasa Çalışmaları	329

7.16.3. Fas'ta Yapılan Anayasal Reformlar	343
SONUÇ	345
KAYNAKÇA.....	358
EKLER	392
ÖZGEÇMİŞ.....	454

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BOP	: Büyük Ortadoğu Projesi
CGTT	: Tunus İşçileri Genel Konfederasyonunu
CPR	: Cumhuriyet için Kongre Partisi
Ettajdid	: Yenilenme Hareketi
FDTL	: İş ve Özgürlükler İçin Demokratik Forumu (Ettakol)
FLN	: Milli Kurtuluş Cephesi
GOKAP	: Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İŞİD	: Irak Şam İslam Devleti Örgütünün
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
MAFFEPA	: Kadın İşleri Bakanlığı
MDS	: Sosyalist Demokratlar Hareketi
MK	: Müslüman Kardeşler
MTI	: İslami Yöneliş Hareketi
MUD	: Halk Birliği Hareketi
NAHDA	: Rönesans Partisi, Yeniden Doğuş Partisi

NDP	: Mısır Ulusal Demokrasi Partisi
PDP	: İlerici Demokrat Parti
PSD	: Sosyalist Düstur Partisi
PSL	: Sosyal-liberal Parti
PSP	: Sosyal İlerleme Partisi
PUP	: Halkın Birliği Partisi
RCD	: Tunus Demokratik Anayasal Birlik Partisi
RND	: Ulusal Demokratik Birlik Partisi
RSP	: İlerici Sosyalist Partisi
SHTT	: Tunus Turizm Oteller Birliği
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UDU	: Demokratik Birlik Partisi
UGTT	: Tunus İşçileri Genel Birliği
UKM	: Ulusal Kurucu Meclis
TKİP	: Tunus Komünist İşçi Partisi
YAK	: Yüksek Askeri Konseyi

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. 1970-1985 İthalat-İhracat Dengesi	155
Tablo 2: Dış Borç (1981-1987) (Milyon Dolar)	156
Tablo 3: 1983 Yılı Sektör Kar-Zarar durumunu gösteren Tablo	156
Tablo 4: 6 Yaş Okula Gitme Durumu	176
Tablo 5: 6-11 Yaş Okula Gitme Durumu.....	176
Tablo 6: Sekizinci Kalkınma Planı Dış Ticaret Dengesi (Tunus Dinarı Milyon).....	207
Tablo 7: Onuncu Kalkınma Planı Dönemi Tunus'ta İşsizlik Oranı (%).....	212
Tablo 8: Onbirinci Kalkınma Planı Dönemi İşsizlik Seviyeleri	215
Tablo 9: 15-24 Yaş Grubunun 2010'daki İşsizlik Oranları (%)	216
Tablo 10. Halk Meclisi Seçim Sonuçları (28 Kasım 2011-11 Ocak 2012)	282
Tablo 11. Şûra Konseyi Seçim Sonuçları (29 Ocak 2012-22 Şubat 2012).....	283

ÖNSÖZ

Tarih boyunca tüm dünyanın dikkatlerini üzerine çeken Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesi, “Arap Baharı” olarak adlandırılan sürecin Tunus’ta başlamasıyla birlikte uluslararası arenada en fazla tartışılan gündem maddelerinden birisi olarak yer almaya başlamıştır.

“Tunus’ta Arap Baharı: Fransa’nın Tunus Yaşamına Etkisi Üzerinden Bir Değerlendirme” başlığını taşıyan tezim yaklaşık 4 senelik uzun bir çalışmanın ürünüdür. Bu çalışmada, 2010 yılının sonu ile 2011’in başında Tunus’ta başlayıp, çok kısa bir süre içerisinde tüm bölgeyi etkisi altına alan halk hareketlerinin sebepleri, bu hareketler sonucu Tunus, Mısır, Cezayir, Fas, Libya, Yemen, Bahreyn, Suudi Arabistan, Ürdün, Umman, Suriye ve Kuveyt’te meydana gelen değişimler ve bu süreçten diğer ülkelere nazaran başarı ile çıkan Tunus’un bu başarıyı sağlamasının sebepleri tarihi süreç içerisinde Fransa ile ilişkili olarak iç ve dış dinamikleri değerlendirilerek incelenmiştir.

Tezin hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Prof.Dr.Murat OKÇU’ya, 21 Nisan 2013-29 Nisan 2013 tarihleri arasında tezim için gittiğim Tunus’ta gerek konaklamamda gerekse tezimde kullandığım dokümanları temininde bana yardımcı olan Piyade Binbaşı Ulaş PEHLİVAN ile yine çalışma kapsamında Tunus’ta bulunduğum sırada görüşme talebimi kabul eden Tunus Üniversitesinden Emekli Prof.Dr.Abdeljelil TEMİMİ, Tunus Manuba Üniversitesinden Prof.Dr.Allani ALAYA, Sousse Üniversitesinden Prof.Dr. Adel Ben YOUSSEF ve Tunus Manuba Üniversitesinden Prof.Dr. Neji JELLOUL’a; ayrıca desteklerini esirgemeyen eşim Meltem ve oğlum Sarp’a teşekkür ediyorum.

GİRİŞ

İnsanlık tarihi, hemen hemen her asırda dünya siyasetini değiştiren olaylara tanıklık etmiştir. Zulme, baskıya, yoksulluğa ve yolsuzluklara karşı gerçekleştirilen devrimlere hemen hemen halkın her kesim insanların katıldığını görülmüştür. Ancak 2010 yılının sonu ile 2011'in başında Tunus'ta başlayıp, çok kısa bir süre içerisinde Ortadoğu ve Kuzey Afrika tüm bölgesini etkisi altına alan halk hareketleri, gençlerin kendilerini yakma pahasına taleplerini dile getirmekten kaçınmamasıyla kendini göstermiştir.

Bu yaşananlar ile Tunuslular, Mısırlılar, Libyalılar diktatörlük rejimlerini yıkabileceklerini ispatlamışlardır. Tunus'ta Zeynelabidin Bin ALİ'nin Suudi Arabistan'a kaçmak zorunda kalması, Mısır'da Hüsnü MÜBAREK'in istifa edip kaçması ve ardından yargılanması, Libya'da ise KADDAFİ'nin öldürülmesiyle beraber Arap dünyasında "Arap Baharı" adı verilen yeni bir süreç başlamıştır. Başlayan olaylar müteakiben ülkelerin sahip oldukları kendine özgü birikim, tecrübe, kurumsal yapı gibi özellikler neticesinde her ülkede farklı bir yönde evrilmiş ve süreç her ülkede farklı yaşanmıştır.

"Arap Baharı" olarak anılan Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki değişim sürecinin ilk olarak başladığı ülke olan Tunus'ta 23 Ekim 2011 tarihinde gerçekleştirilen kurucu meclis seçimleri, bu sürecin içerisinde yer alan ülkeler arasında yapılan ilk serbest ve adil seçimler olarak tarihe geçmiştir. Bu seçim sonrası oluşan ve kurucu meclis öncülüğünde oluşturulan her kesimden insanın görev aldığı Anayasa Komisyonu liderliğinde Anayasa tamamlanmış, bu anayasayla ülke yeni Başbakan ve Cumhurbaşkanı seçerek hem bölge ülkelerine örnek olmuş hem de Tunus'un diğer ülkelerden farklılığını ortaya koymuştur.

Çalışma, Tunus'un tüm bu farklılığı kazanmasında ve başarılı olmasında tarihi süreç içerisinde Fransa ile karşılıklı ilişkiler sonucu yapılan reformlar ve bu reformlar sonucu oluşan eğitimli ve güçlü orta sınıf, kendine özgü sosyal ve siyasi kültür, tecrübe ve kurumsal yapı gibi özelliklerin etkisinin büyük olduğu savıyla yapılmıştır.

Çalışma kapsamında 21 Nisan 2013-29 Nisan 2013 tarihleri arasında Tunus'a gidilmiştir. Tunus'ta; Tunus Üniversitesi'nden Emekli Prof.Dr.Abdilcelil TEMİMİ, Tunus Manuba Üniversitesi'nden Prof.Dr.Allani ALAYA, Sousse Üniversitesi'nden

Prof.Dr. Adel Ben YOUSSEF, Tunus Manuba Üniversitesinden Prof.Dr. Neji JELLOUL (2014 seçimlerinin ardından ülkenin Milli Eğitim Bakanı olmuştur) ve Fransız Kültür Ateşesiyle görüşülmüştür. Ayrıca Tunus Milli Arşivler Müdürlüğü'nden (La Direction Des Archives Nationales) Fransa'nın himaye dönemi Tunus idari yapı ve eğitim sisteminde uyguladığı politikaları gösteren arşiv belgeleri temin edilmiştir.

Bu çalışma ve incelemeler kapsamında Tezin Birinci Bölümü; “Fransız İşgali Öncesi Tunus” başlığı altında Fransız işgali öncesi Tunus'ta reform hareketleri ve bu reform hareketlerinde Fransa'nın etkisi araştırılmıştır.

Tezin ikinci bölümü “Avrupa Devletlerinin Sömürgeleri, Sömürge Politikaları ile Fransa Sömürgeciliğini Tunus, Cezayir ve Afrika Ülkeleri Bağımsızlık Sürecinde Diğer Avrupa Ülkelerinden Ayıran Özellikleri” başlığı altında Avrupa ülkelerinin tarihi süreç içerisinde sömürge ve sömürge politikaları incelenerek Fransa'nın Tunus'ta uyguladığı farklı sömürge politikası sayesinde Tunus'ta oluşan reform hareketleri ile bağımsızlık ve milliyetçilik düşüncelerinin diğer sömürge ülkelere nazaran erken devirde başlaması incelenmiştir.

Tezin üçüncü bölümü “Tunus'un Fransa tarafından İşgali, Himaye dönemi ve Bağımsızlık Sürecinde Tunus” başlığı altında Fransa'nın Tunus'u işgali ve bu işgali tamamlayan Bardo ve Marsa Anlaşmaları ile Fransa'nın, Tunus'ta idari, adli, eğitim ve mali reformları uygulamaya başlamasıyla reformcu bir burjuva sınıfının oluşması ve bunun sonucu olarak bağımsızlık ve milliyetçilik anlayışının gelişmesi, partilerin ve gazetelerin kurulması, BURGİBA'nın lider olarak ortaya çıkışı ve bağımsızlığın Fransa ile çatışmaya girmeden kazanılması anlatılmıştır.

Tezin dördüncü bölümü, “Fransa Himaye Dönemi Tunus Yaşamında Meydana Gelen Değişim” başlığı altında Fransa'nın himaye dönemi süresince idari, hukuk, eğitim, kültür ve ekonomi hayatta yaptıkları reformlar ile bu ülkenin idaresine, siyasetine, ekonomisine, dini ve toplumsal yaşantısına doğrudan nüfuz ederek Tunus yaşamını günümüze dek etkileyen sonuçlar doğuracak şekilde meydana getirdiği reformlar incelenmiştir. Bu kapsamda İdari yönden; Büyük Meclis, Danışma Meclisleri, Bölge Meclisleri, İl meclisleri, Şehir Kominleri, Kırsal Kominler, Ticaret ve Sanayi Odaları kuruluşları; hukuk alanında Fransız mahkeme ve kanunlarından uyarlanmış modern, laik kanunlar; eğitim ve kültür alanında kurulan okullar ve yapılan reformlar;

sosyal alandaki gelişmeler ile bu reformlar sayesinde Tunus'ta oluşan elit tabaka ve bu tabakanın bağımsızlığın kazanmasında ve bağımsızlık sonrasındaki modern anlayışın gelişmesindeki etkileri Tunus'tan temin edilen kaynaklara, yapılan görüşmeler ve çekilen fotoğraflara başvurularak incelenmiştir.

Tezin beşinci bölümü “Habib BURGİBA Dönemi Tunus” başlığı altında bağımsızlık sonrası BURGİBA'nın Fransa ile ilişkileri ve bu çerçevede hukuktan eğitime, sosyal yaşamdan siyasi hayata yaptığı reformlar ile Tunus'un sahip olduğu demokrasi, insan hakları, kadın hakları vb. konularda tarihsel birikimini birleştirerek Tunus'u barış içinde yaşayan, kalkınma yolunda ilerleyen, sağlıklı ve eğitimli bir topluma sahip, vizyonu olan, kadını özgürleştiren, orta sınıfı giderek büyüten, tutarlı ve gerçekçi bir diplomasi yürüten bir devlet haline getirmesi ile birlikte meydana gelen diğer siyasi ve ekonomik gelişmeler anlatılmıştır.

Tezin altıncı bölüm olan “Zeynel Abidin Bin ALİ Dönemi Tunus” başlığı altında Bin ALİ döneminde Tunus'un Fransa ile ilişkileri; sosyal, eğitim ve kültürel alanda yapılan reformlar ve bu reformlar sayesinde Tunus'un sadece Arap ülkeleri arasında değil Ortadoğu ve Afrika ülkeleri arasında en modern ve batılılaşmış bir ülke olması ile birlikte diğer siyasi ve ekonomik gelişmelerle, Bin ALİ Döneminin sona ermesinin sebepleri tarihi süreç içerisinde incelenmiştir.

Tezin yedinci bölümü “Kuzey Afrika ve Ortadoğu Bölgesinde Yaşanan Arap Baharı ve Tunus'un Bu Süreci Yaşayan Ülkelerden Farklılığı” başlığı altında; “Arap Baharı”nın tanımı, sebepleri, Arap Baharını yaşayan Tunus, Mısır, Cezayir, Fas, Libya, Yemen, Bahreyn, Suudi Arabistan, Ürdün, Umman, Suriye ve Kuveyt'te meydana gelen değişimler ve bu süreçten diğer ülkelere nazaran başarı ile çıkan Tunus'un bu başarıyı sağlamasının sebepleri Fransa'nın Tunus yaşamına etkisi üzerinden bir değerlendirme yapılarak anlatılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

FRANSA İŞGALİ ÖNCESİ TUNUS

1.1. Osmanlı Fethi Öncesi Tunus

Tunus, gerek Akdeniz ve Kuzey Afrika hâkimiyeti ve gerekse Avrupa'nın Afrika ile münasebetleri bakımından büyük stratejik öneme sahip bir ülkedir. Malta ve Sicilya adalarıyla birlikte Akdeniz'in en dar kesimi üzerine egemen bir duruma sahip olan bu ülke Akdeniz bölgesinde üstünlük mücadelesi açısından büyük önem taşımaktadır. (Eyrice, 2008: 33)

Tunus; köklü ve zengin bir kültür tarihine sahiptir. Önemli konumundan dolayı değişik türden uygarlığa ve kültüre beşiklik etmiş, birçok kez istilaya uğramıştır. İlk yerleşenler göçebe hayatı yaşayan ve sık sık birbiri ile savaşan küçük berberi kabilelerdir. Bu topraklar daha sonraları Akdeniz yoluyla gelen başka etnik toplulukların yerleşim yeri olmuştur. (Hizmetli, 1992: 1) İlk yerleşim yeri kurmaya çalışanlar M.Ö.1000 yılında Lübnan'dan gelen Fenikelilerdir. (Tunus ve Tunus Tarihi, e.t.27.11.2013) M.Ö. 814 yılında Fenikeliler burada bir ticaret merkezi olarak Kartaca devletini kurmuşlar ve Kartaca'yı Fenikelilerin en büyük deniz gücü haline getirmişlerdir. (İlmi Heyet, 1993: 419) M.Ö.264-224 yılları arasında icra edilen Kartaca Savaşları (Pön Savaşları)¹ M.Ö.146 yılında Kartaca Devleti'nin sonunu getirmiştir. (Pön Savaşları, e.t.20.11.2013) Fenikelilerden sonra bölgede halkı Berberilerden oluşan Numidian, Jugurtha ve ardından Juba krallıkları kurulmuştur. Müteakiben Bizanslıların hâkimiyetine giren ülkede Afrika Valiliği kurulmuş ve Bizanslılar tarafından yoğun sömürgecilik ve zulüm siyaseti uygulanmıştır. Berberi halkın gördüğü zulüm, halkın Mısır'ı fethetmiş olan Müslüman Araplardan yardım istemeleri ve Arapların bölgeye yönelmesine neden olmuştur. (Mahmutoğlu, 1999: 35)

¹ Pön Savaşları; Kartaca ile Roma Cumhuriyeti arasında, Akdeniz deniz ticaretini ele geçirmek ve elde tutmak için yapılan döneminin bilinen en geniş çaplı savaşlarıdır. Pön sözcüğü, Latince'deki Punicus (ya da Poenicus) sözcüğünden türetilmiş bir sözcük olup "Kartacalı" anlamına gelmektedir ve Kartacalıların Fenike kökenini belirten bir sözcüktür. Pön Savaşlarının ana nedeni, büyüyen Roma Cumhuriyeti ile yıllardır bölgede hüküm süren Kartaca İmparatorluğu arasındaki çıkar çatışmalarıdır. Pön Savaşları'nın başladığı tarihlerde Kartaca, Batı Akdeniz'de, yaygın deniz imparatorluğu ile egemen güçtü. Neredeyse tüm deniz ticaretini kontrolü altında tutmakta ve bu ticaretten büyük bir serveti Kartaca'ya aktarmaktaydı. Roma Cumhuriyeti ise İtalya Yarımadası'nda hızla genişleyen ve yayılan bir güç olmakla birlikte Kartaca'nın deniz gücüne sahip değildi. Dolayısıyla deniz ticaretinin kazançlarından mahrumdu. Romanın Kartaca'ya ait olan denizdeki bu egemenliğini sonlandırmak amacıyla yaptığı savaşlardır. Savaşın sonunda, her iki taraftan yüzbinlerce asker ölmüş ve Roma Kartaca'yı istila etmiştir.

Tunus'ta gerçekleştirilen ilk İslam fethi 648'de Abdullah bin Ebi SARH komutasındaki İslam ordularının gerçekleştirmiş olduğu fetihtir. Bunun arkasından birbirini izleyen fetihlerle Tunus 667 yılında Hazret-i MUAVİYE zamanında Emevilere bağlanmıştır. Bizanslılar, bazı önemli şehirleri ellerinde tutsalar da Hasan bin EN-NUMAN zamanında Tunus, Müslüman Arapların yönetimine girmiş ve bundan sonra İslamiyet Tunus'ta yayılmaya başlamıştır. (698) (Tunus'un Fethi Hakkında Bilgiler, e.t.14.11.2013)

Tunus'ta ülkeyi yöneten sülaleler, egemenliği altına girdikleri merkezi hükümdarlar ile bağlarını koparmadan özgürlüklerini korumaya çalışmışlardır. Abbasiler zamanı Aglebiler² ülkeyi yönetmiştir. (808-909) 909 yılında Fatimiler tarafından bir şii halifeliği kurulan ülkede Kayruvan ve Mahdiya şehirleri Fatimilerin merkezi olmuştur. 972 yılına kadar Fatimi Hanedanları³ tarafından yönetilen ülke Fatimilerin başkenti Kahire'ye taşınmalarıyla yönetim Ziri Hanedanlığı⁴ tarafından 1148 yılına kadar idare edilmiştir. Müteakiben Sicilya'daki Normların istilasına uğrayan Tunus, Zirilerin son hükümdarı HASAN'ın Fas'taki Muvahhidin Devletinden yardım istemesi, Muvahhidin Devletinin kurucusu ABDÜLMÜMİN'in Normları Tunus'tan kovması ve bir vali tarafından yönetilen bir eyalet haline getirmiştir. Bundan sonra ülke Osmanlı fethine kadar Hafsi⁵ Hanedanlığı tarafından yönetilmiştir. (Mahmutoğlu, 1999: 40-61)

² Tunus'ta, 808-909 yılları arasında Abbasilere bağlı olarak Aglebi Hanedanı hüküm sürmüştür. 809-812 İbrahim Ben Agleb, 812-817 Abdullah Ben İbrahim, 817-838 Ziyadetullah Ben İbrahim, 838-840 Agleb Ben İbrahim, 841-856 Muhammed Ben Agleb, 856-863 Ahmed Ben Muhammed, 864-875 Muhammed Ben Ahmed, 875-902 İbrahim Ben Ahmed, 902-903 Abdullah Ben İbrahim, 903-909 Ziyadetullah Ben Abdullah olmak üzere 10 hükümdar ülkeyi yönetmiştir.

³ Tunus'ta, 910-972 yılları arasında Fatimi Hanedanı hüküm sürmüştür. 910-934 Ubedullah El Mehdi, 934-946 Kaim Bi Emrillah, 946-953 Mansur Billah, 953-972 Muiz Li Dinillah olmak üzere 4 hükümdar ülkeyi yönetmiştir.

⁴ Tunus'ta, 972-1148 yılları arasında Ziri Hanedanı hüküm sürmüştür. 972-984 Yusuf Bulukkin Ben Ziri, 984-996 Mansur Ben Bulukkin, 996-1016 Nasır Üd Devle Badis, 1016-1063 Şeref Üd Devle El Muiz, 1063-1108 Tamim, 1108-1116 Yahya, 1116-1121 Ali, 1121-1148 Hasan olmak üzere 8 hükümdar ülkeyi yönetmiştir.

⁵ Tunus'ta, 1207-1569 yılları arasında Hafsi Hanedanı hüküm sürmüştür. 1207-1221 Abdülvahid Ben Ebu Hafs, 1227-1249 Ebu Zekeriyya Yahya-I, 1249-1277 Muhammed El Mustansır-I, 1277-1279 Yahya-II, 1279-1283 İbrahim-I, 1283-1284 İbn Ebi Ömer, 1284-1295 Ebu Hafs Ömer, 1295-1309 Muhammed-II, 1309-1309 Ebu Bekir-I, 1309-1311 Halid-I, 1311-1317 Zekeriyya-I, 1317-1318 Muhammed-III, 1318-1346 Ebu Bekir-II, 1346-1346 Ebu Hafs Ömer, 1346-1347 Ahmed-I, 1347-1349 Marini, 1349-1350 El Fadıl, 1350-1369 İbrahim-II, 1369-1370 Halid-II, 1370-1394 Ahmed-II, 1394-1434 Abdülaziz, 1434-1435 Muhammed-IV, 1435-1488 Osman, 1488-1489 Yahya-III, 1489-1490 Abdül Mümin İbn İbrahim, 1490-1495 Zekeriyya-II, 1495-1526 Muhammed-V, 1526-1543 El Hasan, 1543-1569 Ahmed-III olmak üzere 29 hükümdar ülkeyi yönetmiştir.

1.2. Tunus'un Osmanlılar Tarafından Fethi ve Tunus'ta Osmanlı İdaresi

Osmanlı Devleti 1533 yılında Cezayir'i kontrol altına aldıktan sonra Tunus'la ilgilenmeye başlamıştı. Tunus, hem Cezayir ile Osmanlı Devleti arasında, hem de Osmanlı Devleti için Batı ve Doğu Akdeniz arasında geçit noktasında bulunmaktaydı. Ayrıca Sicilya'ya 140 km. uzakta olması Akdeniz'in hâkimiyeti açısından stratejik önemini arttırıyordu. (Stiti, 2008: 1)

Tunus'la Osmanlı Devleti'nin ilk ilişkileri Tunus'ta hüküm süren Hafsi Devleti ile Türk denizcileri ORUÇ ve HIZIR Reis arasında olmuştur. Hafsi Devleti'nin hükümdarı Ebu Abdullah MUHAMMED (Muhammed-V) ile ORUÇ ve HIZIR Reisler arasında yapılan anlaşmaya göre bu iki denizci gemileri ile Tunus'ta kalabilecekler, bunun karşılığında elde edecekleri ganimetlerin beşte birini vereceklerdi. 1526 yılında Ebu Abdullah MUHAMMED ölünce yerine oğlu El HASAN geçmişti. Bunun üzerine Hızır Reis (Barbaros HAYRETTİN Paşa) Tunus'a girip Osmanlı Sultanı adına hutbe okutmuş ve sikke bastırmıştı. (1529) (Maksudoğlu, 1996: 190-191) Tunus'un her yerinde sevinçle karşılanan Barbaros HAYRETTİN Paşa 8 bin kişi ile Tunus'ta kalmıştı. Ancak Tunus'tan kaçan El HASAN'ın İspanya Kralı Beşinci ŞARLKEN'den yardım istemesi üzerine ŞARLKEN Tunus'u işgal etmiş ve Barbaros HAYRETTİN Paşa Cezayir'e çekilmek zorunda kalmıştı. 1535'teki İspanyol işgali sırasında vahşice kıyım uğrayan Tunus'ta, tarihçi İbn Ebi DİNAR'a göre nüfuzun üçte biri katledilmiş, üçte biri de köleleştirilmişti. (Akagündüz, 2011: 143-145) Yaklaşık 45 yıl İspanya işgalinde kalan Tunus'ta İspanya Kralı Hafsi Hanedanından HASAN'ı kendisine vergi vermek şartıyla tekrar Tunus'un başına getirmişti. Başkent Tunus 1574 yılına kadar Hafsi Hanedanının elinde kalsa da Barbaros HAYRETTİN Paşa ve TURGUT Reis irili ufaklı 250 gemilik bir donanma ve 25 bin kişilik bir ordu ile 1556'da Gafsa'yı, 1558 yılında Kayrevan'ı ele geçirerek doğu ve güney sahillerini, 1574 yılında da SİNAN Paşa ve Uluç ALİ Reis Tunus şehrini ele geçirerek bütün Tunus'u Osmanlı Devleti'ne bağlamıştır. (Tunus ve Tunus Tarihi, e.t.27.11.2013)

Tunus, 1574 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'da "Garp Ocakları"⁶ adıyla bahsettiği üç eyaletten biri olmuş ve Osmanlı devrinde çeşitli dönemler geçirmiştir. Önce merkezden gönderilen Bey'ler tarafından idare edildikten

⁶ Garp Ocakları olarak isimlendirilen Trablusgarb, Tunus ve Cezayir "Elviye-i Mümtaze" adıyla üç ayrı askeri ocak yönetimi altında Barbaros HAYRETTİN Paşa tarafından Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır.

sonra muhafız olarak bırakılan yeniçeriler otoriteyi ele geçirmişler ve “Dayılar Dönemi” başlamıştır. Dayılar dönemi, beyler ismen hüküm sürerken hakiki otorite dayının elinde kalmıştır. (Maksudoğlu, 1996: 192-195) Zamanla beylerin etkileri artmaya başlamış ve 1630 yılından itibaren beyler yönetimi ele geçirerek 1956 Tunus bağımsızlığına kadar Muradi ve Hüseyini Hanedanları idarenin başında ülkeyi yönetmişlerdir. (İslamoğlu, 2008: 6)

1.2.1. Paşalar (Beyler/Beylerbeyi Dönemi) (1574-1591)

Tunus; Osmanlı ülkesine katılınca SİNAN Paşa İstanbul’a dönmeden önce Tunus’u Paşa unvanı taşıyan bir vekil (Bey/Beylerbeyi) idaresine bırakıp, önce Cezayir’e müteakiben 1587’den itibaren de doğrudan Babıali’ye bağlı bir Türk eyaleti haline getirmiştir. Ülkenin genel hâkimi Bey’ler olmuştur. İlk Bey HAYDAR Paşa olup, ülke 1591 yılına kadar sekiz (8) Bey tarafından yönetilmiştir.⁷ (Mahmutoğlu, 1999: 64-65)

1.2.2. Dayılar Dönemi (1591-1630)

İstanbul’dan atanan Bey’ler ülkeyi tam anlamıyla yönetememişti. Tunus’un muhafazası için bırakılan yeniçeriler isyanlar çıkarıp, idari işlere sık sık karışarak merkezden gönderilen Bey’lerin nüfuzunu kırmışlardı. (Özdemir, 2003: 119) Nüfuz daha çok yeniçerilerin kendilerine doğrudan bağlı bulunduğu başbuğlarda⁸ toplanmıştı. Başbuğların da nüfuz ve keyfi davranışları artmıştı. Yeniçerilerde bu başbuğlardan çok Dayı denen başkanlarını dinlemektedirler. Bu başkanlar kudemce küçük subaylardı. Yeniçeriler aralarında anlaşıp, divanın toplandığı 20 Ekim 1591 günü Tunus’ta bulunan başbuğlardan çoğunun öldürüldüğü kırk (40) dayının iktidarı ele geçirdiği kanlı bir ihtilal meydan gelmişti. Başbuğların ortadan kaldırılmasından sonra ortalığa hakim olan bu kaos hali sırasında yeniçerilerin “Dayı” denen başkanları hakimiyeti ele geçirmek için mücadeleye girişmişler, sonunda Rodoslu İBRAHİM Dayı 1594 yılında hakimiyeti ele geçirmiş ve Dayılar dönemi başlamıştır. Ülke 1630 yılına kadar Dayılar tarafından

⁷ Tunus’ta 1574-1594 yılları arasında 8 paşa (bey/beylerbeyi) görev yapmıştır. Bunlar: 1574-1576 Haydar Paşa, 1576-1576 Recep Paşa, 1576-1578 Haydar Paşa (ikinci kez), 1578-1579 Ramazan Paşa, 1579-1581 Cafer Paşa, 1581-1585 Mustafa Paşa, 1585-1588 Hasan Paşa, 1588-1590 Mehmet Paşa, 1590-1591 Cafer Paşa (ikinci kez), 1591-1594 Hüseyin Paşa’dır.

⁸ Her yüz yeniçerinin başında bir başbuğ bulunmaktaydı.

idare edilmiştir.⁹ Bu dönemde çok defa Babiâli'den vali gönderilmeyip, yeniçerilerin seçimle işbaşına getirdikleri dayıya Beylik verilmiştir. Ancak bu dönem fazla uzun sürmemiştir. Zamanla beylerin etkileri artmaya başlamış ve 1612 yılında Yusuf Dayı zamanında Bey olarak görevlendirilen Murad KORSO Bey 1630 yılında yönetimi ele geçirerek Tunus'ta Muradi Dönemini başlatmıştır. Zaman zaman yönetimi tekrar ele geçirmek için Dayılar tarafından ayaklanmalar çıkartıldıysa da başarılı olmamış ve Tunus'un bağımsızlığına kadar Beylik dönemi devam etmiştir. (Mahmutoğlu, 1999: 65-67)

1.2.3. Muradi Hanedanı Dönemi (1630-1705)

Korsika doğumlu Hristiyanlıktan dönen Murad KORSO Bey (Alatlı ve Yalçın, 2004: 33), 1612 yılında Bey olarak atanmış ve Dayı'yla ülkenin yönetiminde bulunmuştur. Zamanla yönetimde ağırlığını arttırmaya ve kendisinden söz ettirmeye başlamış ve sonunda kendi soyundan gelenlerin yönetimde devam etmesini sağlayarak Muradi Hanedanı dönemini başlatmıştır. 1705 Hüseyini Hanedanlığı idaresine kadar sekiz (8) Muradi Beyi¹⁰ ülkeyi yönetmiştir. (Mahmutoğlu, 1999: 68-75)

1.2.4. Hüseyini Hanedanı (1705-1957)

18. yy. başlarına kadar hükümranlılığı süren Muradoğulları ailesinden sonra Beylik 1705 yılından itibaren Giritli bir Rum'un oğlu olan HÜSEYİN Bey'in soyundan gelenlerin eline geçmiştir. (Alatlı ve Yalçın, 2004: 16-33) HÜSEYİN Bey, "Seçim" usulüne dayanan Beylik usulüne son verip kendi ailesi adına "Veraset" usulüne dayanan Beylik devrini başlatmıştır. (İslamoğlu, 2008: 6-7)

Hüseyinoğulları 1881 yılına kadar Osmanlıya, 1881 yılından 1957 yılına kadar Fransız Himayesine bağlı olarak sırasıyla ondokuz (19) Bey¹¹ Tunus'u yönetmiştir.

⁹ Tunus'ta 1594- 1630 yılları arasında 4 Dayı ülkeyi yönetmiştir. Bunlar: 1594-1597 Rodoslu İbrahim Dayı, 1597-1598 Musa Dayı, 1598-1610 Osman Dayı, 1610-1630 Yusuf Dayı'dır.

¹⁰ Tunus'ta 1630-1705 yılları arasında 8 Muradi Beyi ülkeyi yönetmiştir. Bunlar: 1612-1631 Murad Korso Bey, 1631-1659 Hammuda Paşa Bey, 1659-1675 Murad Bey-II, 1675-1686 Ali Bey, 1686-1696 Muhammed Bey, 1696-1699 Ramazan Bey, 1699-1702 Murad Bey-III, 1702-1705 İbrahim Şerif Bey'dir.

¹¹ Tunus'ta 1705-1957 yılları arasında 19 Hüseyini Beyi ülkeyi yönetmiştir. Bunlar: 1705-1735 Ali Türkoğlu Hüseyin Bey, 1735-1756 Ali Türkoğlu Mehmetoğlu Ali Paşa, 1756-1759 Hüseyinbeyoğlu Mehmet Bey, 1759-1777 Hüseyinbeyoğlu Ali Bey, 1777-1813 Alibeyoğlu Hammuda Paşa Bey, 1813-1814 Alibeyoğlu Osman Bey, 1814-1824 Mehmetbeyoğlu Mahmut Bey, 1824-1835 Mahmutbeyoğlu Hüseyin Bey, 1835-1837 Mahmutbeyoğlu Mustafa Bey, 1837-1855 Mustafabeyoğlu Ahmet Bey, 1855-1859 Ebu Abdillâh Muhammed Bey, 1859-1881 Muhammed Sadık Bey, 1881-1902 Ali-III, 1902-1906 Muhammed El Hadi, 1906-1922 Muhammed En Nasır, 1922-1929 Muhammed El Habip, 1929-1942 Ahmed-II, 1942-1943 Muhammed El Munsif, 1943-1957 EminBey'dir.

1957 yılında bağımsız Tunus Cumhuriyetinin kurulmasıyla da Beylik dönemi sona ermiştir. (Mahmutoğlu, 1999: 76)

1.3. Osmanlı Egemenliği Dönemi Tunus

1.3.1. Yönetim/İdari Yapısı

Osmanlı İmparatorluğu içinde Tunus, Arap vilayetlerinden biriydi ve resmi evraklarda adı “Tunus Niyabet-i Saltanatı”, “Tunus Eمارeti”, “Tunus Beyliği” olarak geçmekteydi. (Çetin, 1988: 3) Merkeze uzaklığı sebebiyle de “Saliyaneli”¹² olarak yönetilen bir eyaletti. (Brunschvig, 1974: 60) Ayrıca Osmanlı zamanı Tunus ahalisi itaatkâr ve huzur içinde yaşamak istediklerinden çok az kuvvetle idare edilebiliyordu. (Kavas, 2011: 32-35)

Tunus, temel kurumları ile Osmanlı Devleti’nin küçük bir numunesi gibiydi. Tunus eyaletinin başında bulunan beyler Tunus’u Osmanlı Sultanı adına yönetirdi. İdarede bulunan beyin vefatından sonra, yerine geçene Tevcih Fermanı ile paşalık rütbesi verilirdi. Paralarda Osmanlı tuğrası bulunurken, hutbe de padişah adına okunurdu. Savaşlarda yardım olarak bir miktar asker gönderilirdi. (İslamoğlu, 2008: 20) Nitekim 1810 Girit’te, 1827 Navarin’de, 1853’te Kırım’da Tunuslular Osmanlılarla beraber savaşmışlardı. (Stiti, 2008: 12) İçişlerinde ve yabancı devletlerle münasebetlerinde özerk konuma sahipti. Özellikle Cezayir Fransa tarafından işgal edildikten sonra (1830), Tunus Beylerinin Fransa’nın tesiriyle bağımsız ve müstakil hareketleri arttığı görülmekle beraber yine de Osmanlı hâkimiyetini reddetmemişlerdi. (Stiti, 2008: 46-47)

Tunus Beyi ailesi ile birlikte “Bardo” Sarayında¹³ yaşardı. Geniş yetkileri bulunan Beyin vekili olarak, eyaletin iç ve dış işlerini yürüten bir yardımcısı bulunmaktaydı. Buna “Vezir-i Ekber” denirdi ve paşa rütbesine sahipti. Yönetimde Osmanlı Devletinde bulunan “Divanın” küçük bir modeli Tunus’ta bulunmaktaydı. Çoğu birimler Osmanlı Devleti’nden aynen aktarılmıştı. Divan’da; askeriye, bahriye, maliye, hariciyeye bakan görevliler mevcuttu. Mühürdar, Başkatip, Haznedar, Başağa, Tersane Emiri, Türk Başhampa, Arap Başhampa bunlardandı. Divan’daki yazışmalar ve

¹² Saliyane, hasılatı (vergisi) bir yıllık olarak verilen sancaklar için kullanılan tabirdir. Bu şekilde idare edilen eyaletler; ilk olarak Mısır, Bağdat, Yemen, Habeş, Basra, Cezayir, Trablus ve Tunus’tur. Daha sonra sayıları artmıştır.

¹³ Bkz.Ek I.1.a-b.

idari kayıtları Türkçe tutulurken, mahalli dil olan Arapça yerel yönetimde geçerliydi. Ancak resmi yazışmalar ve kayıtlarda Arapça kullanımı 19 yy.da artmıştı.¹⁴ (Brown, 1974: 93-94)

Hüseyinler döneminin ilk zamanlarında Tunus mahalli yönetimde 60, 1850 yılına gelindiğinde KAVAS'a göre 22 (yirmi iki), Ali SAİB'e göre 23 (yirmi üç) vilayet vardı.¹⁵ (Kavas, 2011: 39) Bu vilayetlerde Valiler mülki hizmeti, Kadılar adliyeyi, Emirler maliyeyi idare etmekteydi. İlmiye sınıfının en üst görevlileri Hanifi ve Maliki Başmüftüleriydi. Protokolde Hanifi Başmüftüsü "Şeyhülislam" ünvanı ile ilmiye sınıfının başı sayılıyordu. Türkler ve Hüseyini ailesi Hanefi, halkın çoğu Maliki idi. (İslamoğlu, 2008: 8)

Eyalet idaresinde olan gruplar; Türkler, Memlûklular ve Tunuslulardı. Tunuslular da; Berberi, Arap, Morlar, Kuloğulları şeklinde bölünmekteydi. Türkler, idari ve asker sınıfını teşkil etmekteydiler ve Osmanlı idare tarzının Tunus'a yerleşmesini sağlamışlardı. İlk Tunus'ta bulunan Türkler yönetici ve asker çocuklarıydı. Müteakiben Sırp isyanında (1806-1813) Manastır'dan 8000, Girit isyanında (1896-1898) esnasında 15.000 Türk, Tunus'a yerleştirilmişti. (Özdemir, 2003: 120) Zamanla Türk mevcudu azalmış ve Tunus'taki Türk idaresi yavaş yavaş Tunuslu olmuştur. (Alatlı ve Yalçın, 2004: 34)

Kuzey Afrika yerlileri olan Berberiler, 11. Yüzyılda Endülüs'ten göç ettirilen Bedevi Araplar, Berberi ve Arapların evlilikleri sonucu oluşan Morlar ve Tunus'ta bulunan Türk askerlerinin Tunuslu kadınlarla evlenmeleri ile doğan Kuloğullarından oluşan Tunuslular ise bürokrasinin ve ilmiye teşkilatının muhtelif kademelerinde müderris, kadı olarak çalışmışlardır. (Mahmutoğlu, 1999: 107)

Tunus, 11. Yüzyılda Endülüs'ten gelen Arap akınlarına maruz kalmıştır. Bunun üzerine Berberiler dağlara ve Sahra'nın içlerine doğru kaçmışlardı. Ancak Osmanlı

¹⁴ 18. Yüzyıldan itibaren devlet ve diplomasi yazışmalarında Türkçeden çok Arapça kullanılmaya başlanmış ve 19.yy.da iyice artmıştır. Örneğin Tunus'la Fransa arasında Türkçe kaleme alınan en son anlaşma 1824 yılında imzalanmıştır. (Alatlı ve Yalçın, 2004: 34)

¹⁵ KAVAS'a göre vilayetler; Tunus, Bizerte, Kal'a-i Tabarka, Kaf maa, Amdün, Mikne, Sinan, Testur, Tabarsuk, Ifrikiye maa Bace, Matar, Dahil maa Süleyman, Kal'a-i Kalibiya, Kal'a-i Hamame, Sahil maa Susa, Lecm, Mehdiye, İsfakus maa Kerkene, Kayrevan, Cerid Cerbe, El-Araz ve Zarzis'dir. Ali SAİB'in Coğrafya kitabına göre vilayetler; Tunus, Bizerte maa Port Farina, Golette, Tabarka, Kalibiye, Hamame, Sahil (Suse), Manastır, Mehdiye, İsfakus, el-Araz, Kabis, Cezire-i Cerbe, Kerkene Adaları, Ifrikiye (Kayrevan), Dahil (Süleyman), Maatir, Te Burba, Testur, Tabarsuk, Beca, Keff, Ruhiye ve Cerid'dir.

dönemi ile birlikte birbirlerine iyice yaklaşan Arap ve Berberi unsurlar zaman içinde kendi karakterlerinde değişiklik yaparak birbirlerini kabullenmeye başlamışlardı. Zamanla da birbirleriyle evlenerek “Mor” denen bir neslin oluşmasını sağlamıştı. Morlar yeni bir nesil ve kısmen de olsa farklı bir medeniyeti temsil etmişlerdi. (Kavas, 2011: 113) Bunun yanında, Türk askerlerinin Tunuslu annelerden doğan çocukları, Cezayir ve Trablusgarp’ta olduğu gibi “Kuloğlu” adıyla sosyal seçkin bir zümre oluşturmuşlar ve Morlar gibi Tunus idaresinde yer almışlardı. (İslamoğlu, 2008: 7-8)

Osmanlılar zamanında anlaşılan, hatta evlenen Berberi ve Araplar; Fransızların bölgeyi işgal etmeleriyle birlikte Berberi-Arap çekişmeleri tekrar ortaya çıkarılmasıyla sonuçlanmıştır. Özellikle sömürge döneminde farklı kimlikler üzerinde yapılan siyasete ağırlık verilince iki halk arasındaki kimlik kavgası giderek şiddetlenmiştir. (Kavas, 2011: 112)

Memluk tabiri ise; küçük yaşta satın alınıp, belli bir eğitimden geçirilip yetiştirilen, kabiliyet ve fizik yapısına göre uygun hizmette kullanılan beyaz ırka mensup kölelere verilen addı. Tunus’ta yönetim alanında birçok önemli şahsiyetler Memlukulular arasından çıkmıştır. (Stiti, 2008: 4-5) Ticari hayatta etkili olan gayri Müslimler Tunus’ta ticareti Memlukulular aracılığıyla yapmışlardır. Ancak Tunus’u oluşturan diğer ırklar arasında Memlukulular sevilmemiş, hatta kendilerine karşı kin ve öfke duyulmuştur. (Perkins, 2004: 29)

Memlukulular için hissedilen duygular Kuloğulları için de geçerliydi. Araplar ve Berberiler, Kuloğulları ile aralarına daima engel koymuşlardır. Ayrıca herhangi bir mesele hakkında bir araya gelmeye kalkışmalar maksatlarının kendilerini ve özel hayatlarını hedef aldığı düşüncesine kapıldıkları için toplu hareket etmelerine müsaade edilmemiştir. Kuloğulları gerçekten babaları tarafından iyi yetiştirilmekte olduklarından daha akıllı bir sınıf olma özellikleri yüzünden daima kendilerinden çekinilmiştir. İlme ve İrfana düşkünlükleri ile bilinen bu insanlar Arap dilini iyi öğrenmekte, Kuran-ı Kerim’i ezberleyip Arapların okuyuş tarzı ile ve zeki, konuksever, uzun çeneli, sivri baş ve buruna sahip bu kimselerin açık renkteki yüzleri ve tüysüz vücutlarıyla Arap ahaliden fiziki olarak da ayrılmışlardır. (Kavas, 2011: 75-76) Zamanla ALİ Paşa’nın Beylik döneminde Kuloğulları Anadolu’dan getirilen askerler gibi gözden düşmüş ve

maaşları kesilmiştir. Askerlikten uzak tutulan her Türkler ve Kuloğulları yavaş yavaş bu konudaki maharetlerini kaybetmişlerdir. (Kavas, 2011: 94-96)

Osmanlı Devletindeki 19. yüzyıldaki reform askeri reform hareketleri ve modern ordu girişimleri, Tunus'ta da etkisini göstermiştir. Böylece Tunus'ta eski Yeniçeri gücü yerine Tunus doğumluların büyük ölçüde kullanıldığı ordu kurma faaliyetine girişilmiştir. (Çetin, 1988: 5) Bu kapsamda HÜSEYİN Paşa/Bey (1824-1835) II. MAHMUD'a başvurarak Tunuslu subay ve askerlerin "Asker-i Mansure" sistemine göre yetişmeleri için kanun, talimat ve kıyafet istemiştir. Eski yeniçeri gücü yerine, Tunus doğumluların büyük ölçüde kullanıldığı yeni ordu teşkiline girişilmiştir. (Stiti, 2008: 4)

Reform hareketleri, AHMET Paşa/Bey zamanında Avrupa'nın ve özellikle Fransa'nın etkisiyle Tunus'ta hissedilmeye başlanmıştır. Özellikle orduda önemli ıslahatlar Osmanlı ordusundaki gibi Fransız mevzuatı örnek alınarak yapılmıştır. Ayrıca kölelik kaldırılmış, maliye ve para sistemine yenilikler getirilmiştir. Dış siyasette Fransa'nın Cezayir'i işgal etmesiyle başlayan etki, Tunus'u bağımsız hareket etme temayülü içine sokmuştur. (İlter, 1937: 170-171)

MUHAMMED Bey zamanı 1857 yılında kabul edilen Ahdül-Eman ve Mehmet SADIK Paşa zamanı kabul edilen İslam dünyasının ilk Anayasası Tunus'un yönetimini diğer Müslüman devletlerden ayırmış ve Tunus idari yapısında değişiklikler meydana getirmiştir.

1.3.2. Sosyal ve Demografik Yapı

Tunus'ta halk, şehirli/yerleşik halk "Beldi" ve göçebe "Bedevi" olmak üzere iki sınıfa ayrılıyordu. Yerleşik halk, nüfusun yarısını oluşturuyor, tarım, zanaat ve ticaretle uğraşıyordu. Yerleşik halkı Türkler, Memlукlular ve Tunuslular oluşturuyordu. Binzerte, Mecerda, Kop ve Sahil kısımları tarıma elverişli bölgelerdi. Yerleşik halkın nüfus yoğunluğu şehirler ve sahil kesimleri etrafında toplanmıştı. Tunus, Kayrevan, Mehdiya, Sus, Monastir, Sfaks kalabalık kentlerdi. Tunus şehrinde, diğer Osmanlı vilayetlerinden gelen Müslümanlar ve Fransız, İtalyan, Yahudi, Maltalı gibi gayri-

müslimler birer cemaat oluşturuyorlardı. İslâmi ilimlerin öğretiminde Zeytûne Medresesi¹⁶ en itibarlı eğitim müessesesiydi. (Stiti, 2008: 5-6)

Halkın diğer yarısını, kabile ve aşiretlerden oluşan göçebelerden meydana geliyordu. Bunların başlıca uğraşı hayvan yetiştirme olup, göçebe bir hayat tarzına sahiplerdi. Bedeviler arasında, geleneksel aile düzeni, soya bağlılık, geleneklere saygı çok kuvvetli belirleyici unsurlardı. Tarikat ve tasavvuf düşüncesi de etkiliydi. Türkler ve Hüseyini hanedanı Hanefî, halkın geri kalan büyük çoğunluğu Maliki mezhebine mensuptu. (Brunschvig, 1974: 91-92)

Bunun yanında ülkede gayri-müslimler de mevcuttu. İtalyan, Yahudi, Malta ve Fransızlar gibi gayri-müslimler bir cemaat oluşturmakta ve genelde Tunus şehrinde yaşamaktaydı. 18.yy.da pek az olan gayri-müslimlerin sayısı 19 yy.da İtalya, Malta ve Fransa'dan gelenlerle artmış ve 30 bine ulaşmıştı. (Stiti, 2008: 6) Genelde ticaret hayatına hâkim olan gayri-müslimler Tunus mahkemelerine bağlı olmayıp davalarına konsolos mahkemeleri bakmaktaydı. (İslamoğlu, 2008: 10) Ayrıca Tunus devleti gayrimüslimlerden vergi toplayamamakta ve kamu hizmetinde kullanamamaktaydı. (Stiti, 2008: 19)

Tunus'un genel nüfusu 19 yy. ortalarında tahmini olarak 1.100.000 civarındaydı. Ancak Tunus ile Trablusgarp arasındaki hudutlar belli olmadığı için nüfus sayısı devamlı değişmekteydi. Nüfus yoğunluğu şehirlerde toplanmış olup, başkent Tunus'ta 150 bini aşan nüfus bulunmaktaydı. (İslamoğlu, 2008: 9) Diğer önemli şehirlerinden Kayrevan 20 bin, Sfaks 10 bin, Sus 10 bin nüfus barındırıyordu. (Alatlı ve Yalçın, 2004: 36-37) Tunus halkı özellikle 19.yy.da çeşitli salgın hastalıklara maruz kalmıştır. 1818-1819 veba salgını halkın dörtte birinin ölümüne sebep olmuş, 1849-1850, 1856, 1866-1868 yıllarında salgın hastalıklardan dolayı önemli nüfus kayıpları meydana gelmiştir. (Stiti, 2008: 19)

¹⁶ 698 yılında bölgeyi ele geçiren Araplar aynı dönemde Zeytûne Camiini inşa ettirmiştir. Yıllar içinde, bilim ve kültür merkezi Zeytûne, gelecek nesilleri yetiştirmeyi amaçlayan bir medreseye dönüşmüştür. 19. yüzyıldan itibaren Zeytûne içine kapanarak muhafazakârlığın kalesi haline gelmiştir. Müslümanlığı korumak ve kollamayı görev edinecek en sert ve katı inanan kitlesini eğitmeye odaklanmıştır. Gençlerin modern eğitim almalarını teşvik etmekten çok “öze dönüş” anahtar kelime olmuştur. Bilimsel, teknolojik eğitimin ve yabancı dil öğretiminin yokluğunda buradan mezun olanlar Kur'an-ı Kerim hükümlerini körü körüne uygulayan yer olmuştur. (Maktuf, 2013: 29-30 ve Bkz.Ek I.2.a, b ve Ek I.3)

1.3.3. Kültürel ve Ekonomik Hayat

Tunus, eski devirden bu yana önemli din ve kültür merkeziydi. Tunus, Kayrevan, Mehdiya, Sus, Manastır, Sfaks kalabalık kentlerdi. (Stiti, 2008: 6) Ayrıca güçlü esnaf teşekkülleri, loncalar, muhtelif meslek erbabının çarşıları mevcuttu. (Çetin, 1988: 7)

Tunus mamul maddeler ithalatçısı, ham maddeler ihracatçısı bir ülkedydi. Gelişmiş tek sanayi kolu “Şeşiyye” denilen Tunus fesi üretimi idi. Ancak bu da zamanla Avrupa mallarına rekabet edememişti. Özellikle kapitülasyonlar; ekonomiye ağır darbeler vurmuş ve Avrupa sanayi devriminin getirdiği yenilikler Tunus ekonomisini sarsarak halkı fakirleştirmişti. (İslamoğlu, 2008: 10)

Tunus’un diğer bir geçim kaynağı esir ticareti ve korsanlıktı. Ancak Fransızların Cezayir’i işgali ile sonrasında esir ticareti ve korsanlığı yasaklaması Tunus ekonomisini zora sokmuştu. Bu sebepten İngiltere, İtalya ve Fransa’dan büyük miktarda borç paralar alınmaya başlanmıştı. Alınan borçların ödenememesi, uluslar arası bir İngiliz-Fransız-İtalyan Mali komisyonunun kurulması ve ekonominin bunların kontrolüne verilmesiyle sonuçlanmıştı. (Özdemir, 2003: 120) Bu komisyon sayesinde İngiliz sermayedarları özellikle havagazı ve su işleri tesisleri imtiyazları elde etmişlerken, Fransızlar kredi müesseseleri kurmuşlar ve Beye ödünç para vermişlerdi. İtalyanlar da, amele ve ziraat işçisi olarak Tunus’a yerleşmişlerdi. (Karal, 1990: 80-81)

19 yy. ilk çeyreğine kadar Tunus, kendi sosyal, idari, kültür ve ekonomik sistemi içinde yaşamaktaydı. Dini dogmalara ve taassuba bağlı zihniyet, zanaatkâr üretim tarzı mevcuttu. Ancak Avrupa insanı, fikri ve malları yüzyılın ikinci çeyreğinde itibaren Tunus’a girince; anayasa, liberalizm, meşruti yönetim, köleliğin kaldırılması, insan hakları, ticaret ve maliye düzeni gibi unsurlar insanların zihninde yer etmeye başlamıştı. Bu kapsamda AHMET Paşa/Bey zamanında başlayan reform hareketleri, halefleri (MUHAMMED Paşa/Bey (1855-1859) ve Muhammed SADIK Paşa/Bey (1859-1882)) ile HAYRETTİN Paşa dönemlerde devam etmiş ve Tunus’un idari sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamını değiştirmiştir. (Stiti, 2008: 8)

1.4. Tunus’ta Reform Hareketleri

Tunus’ta reform hareketleri, Osmanlı ile aynı anda III.SELİM, I.ABDÜLHAMİD, II.MAHMUD, Mehmet ALİ Paşa’nın ıslahatları ve özellikle

Cezayir'in Fransa tarafından işgali sonrası Tunus-Fransa ilişkilerinin gelişmesi ile artmıştır. (İslamoğlu, 2008: 11)

Fransa yönetim anlayışı, entelektüellik ve teknolojik açıdan 17.yy.dan 19.yüzyıla kadar dünyada liderdi. Öyle ki İngiliz asiller dahi entelektüelliğini göstermek için Fransızca konuşturlardı. (Özgür, 2014) Müslüman-Türk kesimi içinde Fransızca öğrenimi modernleşme için baş şarttı ve devlet politikasıydı. Fransız tesirinin etkili olduğu ilk batılı tarzdaki Osmanlı okulları III.SELİM döneminde açılmıştı. III. SELİM'den başlayarak eğitim alanında Fransızca kullanımı modernleşme çabalarıyla paralel gelişmişti. Sultan SELİM de Fransızca öğrenmişti. Osmanlı'da olduğu gibi bağlı yerlerinde de Fransa eğitim reformlarında örnek ülke olarak kabul edilmişti. (Gücüm, 2008: 234-243)

Osmanlı ülkesinde ilk gazete, Fransız Büyükelçiliği tarafından 1795 yılında Bulletin de Nouvelles (Haber Bülteni), ilk resmi gazete de Fransız Alexandre BLOQUE'un editörlüğünde Moniteur Ottoman (Osmanlı Ekranı) adıyla Fransızca yayınlanmıştı. Kara ve deniz savaş usullerine ilişkin ilk kitaplar, I.ABDÜLHAMİD döneminde Fransız Büyükelçiliği matbaasında basılmıştı. Özellikle 1856 Islahat Fermanı ile başlayan dönemde Fransa etkisi daha da yoğun hissedilmişti. Bu tarih aynı zamanda adli, siyasi ve eğitim alanında modernleşmenin geri dönülmez bir şekilde yerleşmeye başladığı bir yıl olmuştur. Modern Türkiye'nin üzerine inşa edileceği birçok kurum bu tarihten itibaren oluşturulmaya başlanmıştır. (Gücüm, 2008: 2-4) Kırım Savaşından itibaren başlayan Fransız etkinliğini ifade etmek için II.ABDÜLHAMİD, "Fransız asrı" ifadesini kullanmıştır. (Kocabaş, 2001: 34)

Bütün bu Fransa etkisi Osmanlı'yla beraber, onun bir eyaleti olan Tunus'u da etkilemişti. Bu etki Cezayir'in Fransa'yı işgaliyle daha da kendisini göstermişti. Özellikle bazı konulardaki (İslam dünyasındaki ilk anayasanın yapılması gibi) Tunus'taki etki Osmanlı'yı geçmişti. (Mahmutoğlu, 1999: 112)

Gerek Osmanlı'da gerekse Tunus'taki bu reform hareketleri "Avrupa'nın istilacı ve iktisadi ilerlemelerine karşı mukavemet ile İslam dininin esaslarına bağlı kalarak, mevcut müesseselerinin modernleşmesi ve kalkınması" şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca modernleşme ve yenileşme hareketi hem Tunus'ta hem de Osmanlı'da üstten alta, yani yönetimden halka doğru yapılmıştır. Bunda Avrupa'ya giden devlet adamları,

öğrenciler, askerler, âlimler Avrupa’da gördükleri kültürü, siyasi münasebetleri, yenilik ve değişimleri ülkelerine taşımada büyük etken olmuş ve İslam dünyası da bu mecburi değişim ve reform hareketlerini gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. (Çetin, 1988: 9)

1.4.1. 1830 Fransa’nın Cezayir’i İşgali, Tunus-Fransa İlişkilerinin Gelişmesi

Napolyon ordusunun 1789 yılında İskenderiye’ye ayak basması ve aynı yıl yapılan Piramitler Savaşı’nı kazanmasıyla, İslam âleminin ilk defa askeri alanda Batı karşısında yenilmesi, Ortadoğu ile Batı’nın kültürel alanda ilk defa yüz yüze gelmesinin de başlangıcı olmuş, birçok alanda bölge, modern düşüncenin ve ilgili tartışmaların içine girmiştir. Askeri savaşın yanında kültürel savaş kazanmak amacını da taşıyan NAPOLYON, beraberinde büyük bir bilgin, sanatçı, din adamı grubu da getirmiştir. Yine Fransızların Kahire’de oluşturdukları ilmi heyetler sayesinde birçok Fransız ve Mısırlı ilim adamı birlikte çalışmış ve bu bilimsel düşünce anlayışı Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerini de etkisi altına almıştır. (Hatipboğlu, 2010: 113-114) Bilimsel düşünce ve reform düşüncesi 1830 yılında Cezayir’in Fransa tarafından işgalinden sonra Tunus üzerinde de iyice artmış, özellikle AHMET Bey/Paşa zamanı başlayan Fransız etkisi AHMET Bey sonrası dönemlerde de devam etmiştir. (Perkins, 2004: 12-13)

1.4.2. AHMET Paşa/Bey Zamanı (1835-1855) Tunus-Fransa İlişkileri ve Reform Hareketleri

AHMET Bey; zeki ve enerjik bir kişiliğe sahip olup, Tunus’un bağımsızlığı ve modernleşmesi gibi ideallere sahipti. Siyasetinde, ordu ve donanmanın güçlenmesi, bürokrasinin ıslahı, gayri Müslimlere yapılan reformlar önemli yer işgal etmişti. (Stiti, 2008: 9-10) AHMET Bey bu reformlar için Fransa’dan etkilenmiş, örnek almış ve önemli bazı reformlarda Fransız uzmanlardan yararlanmıştır. (Karcı, 2007: 16)

AHMET Bey’den önce Tunus; hemen hemen hiç olmayan sosyal hizmetler, tümüyle dini kurumların yönlendirdiği eğitim, küçük bir ordu ve daha da küçük bir bürokrasiyle idare ediliyorken, AHMET Bey’in 1837’de tahta geçmesiyle bu durum değişmeye başlamış ve Fransız mevzuatı örnek alınmaya başlanmıştır. (Alatlı ve Yalçın, 2004: 43)

AHMET Bey, NAPOLYON’u kendisine ideal olarak görmüştü. Öyle ki Napolyon tarihini Arapçaya çevirtmiş ve saray odalarını NAPOLYON’un belli başlı muharebelerinin tabloları ile süslemiştir. (Alatlı ve Yalçın, 2004: 43) Reformlarına,

1838 yılında orduya subay yetiştirmek için kurduğu “Mühendishane” (Ecole Polytechnique) ile başlamıştır. Bu okulda öğretmenlik yapmak için Batılı askeri uzmanlar getirmiş, 1842 yılında Fransa ile yapılan anlaşma ile bir Fransız askeri misyonunun Tunus’ta görev yapmasını sağlamıştır. (İslamoğlu, 2008: 16)

Ayrıca AHMET Bey Bardo Sarayında Askeri okul kurmuş olup, geleceğin subaylarını Fransız subaylara eğittirmiştir. AHMET Bey kendi oğullarını da bu okula göndermiştir. Bu okul yeterli subay yetiştirmese de öğrencilere yenilikçi düşünce, modern bilimler, matematik ve mühendislik eğitimi ile sistematik çalışma düşüncesi aşılayıp, Tunus’un geleceğin de etkili olacak elit tabakanın oluşmasını sağlamıştır. (Perkins, 2004: 14-15)

AHMET Bey, 1846 yılında köleliği resmen kaldırdığı gibi, mali sistemde de yenilikler getirmişti. Ayrıca, Osmanlı Devleti’nden bağımsız hareket etme temayülü göstermişti. Bu kapsamda; İstanbul ile yazışmalarını Arapça yapmış, 1843–1846 arasında Muhammediye Sarayını inşa ettirmiş, Tunus nişan ve madalyalarını oluşturarak Tunus’a devlet statüsü kazandırmaya çalışmıştır. (Mahmutoğlu, 1999: 113-116) Özellikle, 1846 yılında Fransa’yı ziyaretinde Osmanlı Devleti’nin tüm itirazlarına rağmen kendisi devlet protokolündeki krallar gibi karşılanmıştır. (Kocabaş, 1990: 40)

AHMET Bey, yenilik ve reform taraftarı olmakla birlikte, Osmanlı Devleti’nin baskılarına rağmen Osmanlı Devleti’nde uygulamaya konan Tanzimat Fermanını Tunus’ta uygulamak istememişti. Kendisine ilan ettirmeye çalışılan bu belgeyi taklitçilik ve Batılı ülkelerin menfaatlerinin korunması olarak görmüştü. Kendisi ancak sistemin kökünden gelen, toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilecek daha kapsamlı ıslahat hareketleri istemişti. (Mahmutoğlu, 1999: 115) Bunun yanında, Tunus ve İstanbul arasındaki farklar sebebiyle Tanzimat’ın Tunus’ta uygulanmasının güç olduğunu savunmuştu. Ancak en önemli sebep, Osmanlı Devleti’nin 1835’te Trablusgarp’taki “Karamanlı” ailesinin idaresine son vererek merkeze bağlaması üzerine kendi hanedanının da aynı akıbete uğramak istememesi olmuştu.¹⁷ Bu konuda

¹⁷ Osmanlı Devleti, Cezayir’in Fransızlar tarafından işgal edilmesinden sonra Tunus’un işgalini önlemek için, bir taraftan Cezayir’i siyaset yoluyla geri almaya çalışırken, diğer taraftan da Tunus ve Trablusgarb’daki mahalli sülaleleri ortadan kaldırıp bunları doğrudan doğruya merkeze bağlamaya karar vermişti. Fransa ve İngiltere, Yusuf ve Ali Paşaların Avrupalı tüccarlardan aldıkları borçları, Osmanlı

kendisine destek olması için de Fransa'ya yanaşmıştı. (İslamoğlu, 2008: 15) Fransa da bu fırsatı değerlendirmiş ve Tunus'un Osmanlı Devleti ile ilişkilerini geliştirmesini engellemiştir. (Perkins, 2004: 15-16)

AHMET Bey'in yaptığı reformlar, yetersiz kaynaklarla başladığı ve alt yapı desteklemediği için başarısız olmuştur. Çünkü reformlar eski idari ve mali temellerin üzerine ağır bir üst yapı olarak oturtulmuştu. (Alatlı ve Yalçın, 2004: 44-45) Ayrıca AHMET Bey zamanı idarede bulunan temsilcilerin çoğunlukla beceriksiz ve tecrübesiz olması yapılan yeniliklerin sonuçlarının elde edilmesini engellemiştir.¹⁸ Sonuçta, reform çalışmaları ve yenilik hareketleri devletin hazinesini boşaltmıştır. (Perkins, 2004: 16-17)

1.4.3. MUHAMMED Bey/Paşa Zamanı (1855-1859) Tunus-Fransa İlişkileri ve Reform Hareketleri

AHMET Bey'in vefatından sonra yerine amcasının oğlu MUHAMMED Bey geçmişti. MUHAMMED Bey, AHMET Bey'in aksine Osmanlı Devleti ile daha yakın ilişkiler kurmak istemişti. (İslamoğlu, 2008: 17)

MUHAMMED Bey'in yaptığı en önemli reform AHMET Bey'in uygulamak istemediği Tanzimat Fermanının bir benzeri olan Ahdül-Eman adlı belgeyi kabul etmesiydi. 10 Eylül 1857 yılında kabul edilen belge Tunus tarihinde kabul edilen ilk hukuki belgeydi. Bazı yazarlar bu belgeyi ilk Tunus Anayasası olarak kabul etmektedir. Bu belge, 1839 Tanzimat ile 1856 Islahat Fermanlarının bazı esaslarının Tunus'ta tatbikine imkân vermek üzere hazırlanmıştır. (Mahmutoğlu, 1999: 118)

Ahdül-Eman; Fransız ve İngiliz konsoloslarının Bey üzerinde aşırı baskıları ve bu sıralarda Yahudi bir arabacının Müslüman bir çocuğa arabayla çarpması ve bunun üzerine kendisini tehdit eden kalabalığa karşı kutsal değerleri aşağılayan küfürleri neticesinde idam edilmesi gibi gelişmelerin etkisi ile uygulamaya geçmişti.¹⁹ (Çetin, 1988: 36)

Devleti'nin kabul etmesi şartıyla Trablusgarb'ın yeni statüsünü tanımışlardı. Ancak Tunus Osmanlı Devleti'ne bağlanamamıştı.

¹⁸ Özellikle 1817'de bir Yunan adası olan Sakız'da doğan ve Tunus'a Memluk olarak getirilen Veziri Mustafa Haznedar 36 yıl süreyle (1837-73) iktidarda kalmış ve ülkeyi kişisel çıkarları doğrultusunda yönetebilmek için Bey'i gereksiz pek çok reform yapmaya yöneltirken, kendisi kişisel servetini arttırmıştır. (Özdemir, 2003: 122 ve Perkins, 2004: 16-17)

¹⁹ Tarihte Batto SFEZ olayı olarak bilinmektedir. 1857 yılında Tunus'ta Batto SFEZ adlı bir Yahudi, bir Müslüman çocuğa çarpmış, kalabalığın üzerine yürümesini müteakip çıkan kavgada, SFEZ'in İslamiyete küfür ettiği rivayet edilmiş, idamına karar verilmiş ve 24 saat içinde hüküm uygulanarak idam edilmiştir.

Fransızlar tarafından “La Pacte Fundamental” (Temel Pakt) diye adlandırılan Ahdül-Eman hükümetin bazı reformları uygulamaya söz verdiği basit bir beyannameydi. (Mahmutoğlu, 1999: 119) Fakat bu Osmanlıya bağlı eyaletlerde kabul edilen kendine has ilk beyannameydi. Ayrıca bu beyannamede reformist kararlar içeren bir anayasa yapılmasına başlandığı ifade ediliyordu. Ferman, Bey’in ağzıyla kaleme alınmıştı. Bey buyruğu olduğundan dolayı ülkedeki herkesi bağlamaktaydı. Ferman, bey tarafından tek taraflı olarak kendi isteğiyle tebaasına bir takım haklar vermişti. Bu fermanndan sonra Bey kendisine tanınan mutlak hâkim ve ceza verme yetkisinden vazgeçiyor ve yargılama yetkisini oluşturulacak meclislere devrediyordu. Bey kendiside bu ferman esasında hazırlanan ve yürürlüğe giren kanunlara uyacağını kabul ediyordu. (İslamoğlu, 2008: 18-19)

Bu ferman ile Tunus ülkesinde yaşayan bütün halka can, mal, din, dil güvenliği verilmişti. Kanun eşitliği ve vergi adaleti vaat edilmişti. Yabancılar ile Tunuslular arasında çıkan uyuşmazlıkları çözmek için yeni kanunlar hazırlanmasından, gayri Müslimlerin mahkemelerine kendi dini yetkililerinden birinin katılmasından söz edilmişti. Dini hayat teminat altına alınmış ve kimsenin hiçbir şekilde din değiştirmeye zorlanmayacağı ifade edilmişti.²⁰ (İslamoğlu, 2008: 19-23)

Ahdül-Eman ile Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ilişkilerin ve ticaretin düzenlenmesi sosyal ve ekonomik ilişkileri de etkilemişti. Bu kapsamda Avrupa’dan Tunus’a gelen tüccar sayısı gözle görülür sayıda artmış, karışık mahkemelerin kurulduğu kabul edilmiş, ticaret ve üretimde devlet tekelinin kaldırıldığı

Olay Avrupa devletleri tarafından tepkiyle karşılanmış, hatta Fransa donanmasını Tunus’a göndermiştir. Fransız amiralin ve İngiliz büyükelçisinin notaları ile gayri müslimlere büyük iltimas sağlayan Ahdül-Eman Fermanı kabul edilmiştir.

²⁰ Ahdül Eman’ın birinci maddesinde Tunus’ta yaşayan bütün tebaanın din, dil, ırk farkı gözetilmeksizin can, mal ve namus güvenlikleri garanti altına alındığı ifade edilmiştir. İkinci maddesinde kanunların üstünlüğü ve bağlayıcılığı net bir şekilde belirtilmiştir. Üçüncü maddesinde Müslim ve Gayri Müslim herkesin kanun önünde eşit olduğu, dolayısıyla onun hak elde etmesinin ölçütünün sadece insan olmasından kaynaklandığı ve bunun dışında herhangi bir ölçü kabul edilemeyeceği anlatılmaktadır. Dördüncü maddesinde Tunus’ta yaşayanların hiçbir şekilde dinlerini değiştirmeye zorlanmayacağını, ibadet haklarının engellenmeyeceğini ve ibadethanelerinin hakir görülmeceği garanti altına alınmış olup buna karşılık onların da üzerlerine düşen yükümlülükleri yerine getirmelerinin zorunluluğuna atıf yapılmıştır. Fermanın beşinci maddesinde askerlik görevi tanımlanmış, hizmet süresi belirli bir kanuna ve usule ve süreye bağlanmış olup bu konuda ki belirsizlik ve daha önceden olduğu gibi ömür boyu askerlik hizmeti kaldırılmıştır. Altıncı madde, Ceza yargılamasında adalet ilkesinin kabul edildiği ve kanun önünde Müslim ve gayri-müslim herkesin eşit olduğu kabul edilmiştir. Fermanının yedinci ve sekizinci maddesinde Tunus eyaletinde yaşayan insanların dinlerinin, dillerinin ve renklerinin farklılığına bakılmadan kanun önünde eşit olduğu kabul edilmiştir. Fermanının dokuzuncu maddesine göre ülkede ticaret yapan herkesi ticari haklarının garanti altında olduğu ve ticari ayrımcılığa uğramayacakları yardım ve kolaylık görecekları temin edilmiştir.

bildirilmişti. Artık yabancıların gücü iyicene artmış, eşit hukuk kuralları ve eşit vergi kabul edilmişti. (Perkins, 2004: 20-21)

MUHAMMED Bey, Ahdül-Eman'ın kabul edilmesinin yanında maliyede de önemli düzenlemeler yapmıştı. Paralara kendi ismini ekletmiş, Askerlik Kanununun metnini hazırlatmıştı. Bu kanuna göre artık sadece Türkler değil, her Tunuslu (başkent Tunus'ta doğanlar askerlik hizmetinden muaf tutulmuştur) sekiz (8) yılı geçmeyen bir süre için Tunus Eyalet ordusunda hizmet etmekle yükümlü kılınmıştı. (Mahmutoğlu, 1999: 116-117)

Bütün bu reform hareketleri ve özellikle bu döneminde yabancılara gayrimenkul edinme hakkı tanıyan bu anlaşmalar ülkeyi daha ileri götürerek modernleşmesini sağlamak amacıyla yapılsa da ekonomik olarak Avrupa'nın özellikle Fransa'nın Tunus'a müdahalesini kolaylaştırmıştır.

1.4.4. Muhammed SADIK Bey/Paşa Zamanı (1859-1881) Tunus-Fransa İlişkileri ve Reform Hareketleri

Muhammed SADIK Bey, MUHAMMED Bey'in vefatı üzerine 22 Eylül 1859'da Tunus Beyi olmuştu. Rahatına düşkün bir şahıs olmasına rağmen selefi devrinde başlamış olan reform çalışmalarına devam etmiş ve Avrupalı Devletlere Ahdül-Eman'a uyacağına söz vermişti. (Çetin, 1988: 39)

Muhammed SADIK Bey, Şeri kanunların yerine uygulanacak olan Ceza Kanununun hazırlanmasını da 1860 yılında başlatmıştır.²¹ Ancak Muhammed SADIK Bey'in yapmaya çalıştığı en önemli reform “Anayasa” çalışması olmuştur. Tunus Anayasası Osmanlı Devleti'nde ve Osmanlı Devleti'ne bağlı beyliklerde yapılan ilk anayasadır. Ayrıca tek bir mezhepten değil, Maliki ve Hanefi gibi birkaç mezhepten yararlanılarak yapılan kanun olması, İslam Dünyasında ilk kanunlaştırma çalışmaları içerisinde mütalaa edilmesi ve ilk anayasa olma özelliği açısından önemlidir. Yine Arap ülkeleri içerisinde de ilk anayasadır. (Mahmutoğlu, 1999: 126-127)

²¹ O zaman kadar şeri kanunlar yürürlükteydi. Ayrıca Konsolosluk Mahkemeleri de mevcuttu. Bir Tunuslu bir Avrupalıya dava açmak istediğinde önce ilgili konsolosluga başvurmak zorundaydı. Mahalli mahkeme bir yabancıyı yargılamıyordu. Ayrıca Muhammed Sadık Bey, bir komisyon kurdurarak Fransız ticaret kanunundan istifade ile 237 maddelik Tunus'un şartlarına uyacak bir Ticaret Kanunu hazırlatmıştır. Ancak kanun 1864 isyanı sebebiyle uygulanamamıştır.

Anayasanın yapımında 1857 Ahdül-Eman gibi özellikle Fransa ve Fransız konsolosunun etkisi büyük olmuştu. Ayrıca Muhammed SADIK Bey, hazırlanan Anayasa'yı 15 Eylül 1860'da Cezayir'de bulunduğu III. NAPOLYON'a takdim edip onayını aldıktan sonra 23 Nisan 1861'de yürürlüğe koymuştu. (Mahmutoğlu, 1999: 128-129; Alatlı ve Yalçın, 2004: 48) Anayasa; 13 Bölüm²², 18 Ana Başlık ve 114 maddeden oluşmakta ve genel olarak; Can, Mal ve Irz güvenliği, Kanunun Üstünlüğü, Temel haklar, Din ve Vicdan Özgürlüğü, Askere Alma, Adalet, Kanun Önünde Eşitlik ve Ticari Eşitlik gibi ilkeleri içermiştir. (Amor, 2006: 582)

Yeni Anayasa tamamen olmasa da “Kuvvetler Ayrılığı” getirmişti. Yargı bağımsız mahkemeler (Hukuk ve Ceza mahkemeleri, Ticaret mahkemeleri, Savaş Mahkemeleri gibi pek çok sayıda mahkemelerin kurulması öngörülmüştü), Yürütme Tunus Beyi ve Başbakan, Yasama Meclis-i Ekber tarafından yerine getirilmişti. Meclis-i Ekber; yirmisi Bey'in tayin ettiği bakanlar ve yüksek idarecilerden, kalan kırk kişi ise ayanlardan olmak üzere altmış kişiden oluşmakta ve Meclis üyeleri beş yıllığına seçilmekteydi. Bu meclisin; anayasayı korumak, kanunlar yapmak, devlet harcamalarını azaltmak veya arttırmak, kanunları yorumlamak gibi görev ve yetkileri vardı. Ayrıca Meclis, Bey ve Başbakan'a karşı sorumluydu. Yeni anayasa Meclis-i Ekber'in yanı sıra, Belediye Meclisi, Tahkik Meclisi, Suçlar ve Örfi İşler Meclislerinin oluşturulmasına olanak veriyordu. Ayrıca kanunların yayınlandığı ilk resmi gazete olan “Er Raid'üt Tunusi” de yayınlanmıştı. (Amor, 2006: 583-594)

Bütün bu reform hareketleri devleti ekonomik olarak zor durumda bırakmıştı. 1864 yılında 30 milyon frank olan borç, 35 milyon frank daha borç alınmasıyla 65 milyon frank olmuştu. Oysa Tunus'un yıllık geliri 7 milyon franktı. Borcun ödenmesi için bu para rehine konmuş, buğday, zeytinyağı fiyatları arttırılmış ve Bono çıkartılmıştı. Ancak yine de borç kapanmamış, yıllık gelir bu borcun faizini sadece ödeyebilmişti. Devlet ilave vergiler koyacağını söylemesi üzerine Tunus'ta büyük bir

²² 1861 Tunus Anayasası 13 Bölümden oluşmaktaydı. 1.Bölüm: Hüseyini Ailesi İlkeleri, 2.Bölüm: Devlet Başkanının Yetki ve Görevleri, 3.Bölüm: Bakanlıkların, Yüksek Konseyin ve Mahkemenin Teşkili, 4.Bölüm: Hükümetin Gelirleri, 5.Bölüm: Askeri Hizmetin Organizasyonu, 6.Bölüm: Yüksek Konseyin Oluşumu, 7.Bölüm: Yüksek Konseyin Görevleri, 8. Bölüm: Memur Güvenceleri, 9.Bölüm: Bütçe, 10.Bölüm: Görevlerin Sınıflandırılması, 11.Bölüm: Memurların Görev ve Yetkileri, 12.Bölüm: Tunus Beyliği Üyelerinin Hak ve Yetkileri, 13.Bölüm: Tunus Beyliğinde Yerleşmiş Yabancıların Hak ve Ödevleriydi.

ayaklanma meydan gelmişti.²³ Ayaklanma kabileler arasında başlamış ve müteakiben sahil boyunca yayılmıştı. Halk, yüksek vergilerin ve Anayasa'nın kaldırılmasını istemişti. Devlet ayaklanmayı bastırmakta zorlanmış, Osmanlı Devleti de ayaklanmayı bastırmak için para yardımıyla bulunmuştu. Tunus Beyi Osmanlı Devletinden gelen parayı isyancılara rüşvet olarak dağıtmak zorunda kalmıştı. Ayrıca anayasanın ve vergilerin kaldırılacağı sözü üzerine ayaklanma yavaşlamış ve zamanla da sona ermişti. Bu ayaklanmanın Tunus'a yayılması ile Meclis-i Ekber de çalışmalarını durdurmuş ve Anayasa kaldırılmıştır. (1864) Anayasanın kaldırılmasında da yürürlüğe koyulmasındaki gibi özellikle Fransa etkili olmuştur. Çünkü Anayasa uygulama sürecinde Fransa'nın Tunus'ta etkisi azalmaya başlarken, İngiltere ve özellikle İtalya Tunus'ta etkili olmaya başlamıştı. (Perkins, 2004: 27-31)

Tunus Beyi ayaklanmadan sonra vergilerin kaldırılacağı söylese de borçların daha da artmasından dolayı vergileri arttırmış ve hatta vergilerin tahsili için özellikle ayaklanmaların olduğu bölgelerdeki mal ve ürünleri yağmalayıp, haczetmiştir. Avrupa Devletleri de borçların tahsili için Tunus Hükümetini uluslararası finansal komisyon için zorlamıştır. 1869 yılında Fransa, İngiltere, İtalya ve Tunus'tan ikişer kişilik oluşturulan Uluslararası komisyon ile Tunus maliyesine el konmuştur. Avrupalı Devletler bu komisyon aracılığıyla uyguladıkları mali politikalar ile Tunus Devletinin gelirlerini, borç karşılığı Avrupa'ya aktarmışlardır. Bu komisyondan özellikle Fransa ve İtalya fayda sağlamıştır. Bu komisyon ile Fransa Tunus'un içişlerine karışma imkânı bulurken, İtalya da pek çok vatandaşını ticaret için Tunus'a gelmesini sağlamıştır. Ayrıca pek çok İtalyan bu komisyon çerçevesinde yapılan antlaşmalardan dolayı Tunus'ta çalışabilme, balıkçılık yapma, mal ve ev gibi taşınmazlar alma hakkına kavuşmuştur. (Perkins, 2004: 31-32)

Tunus'ta Fransa'nın etkisinin artması ve Cezayir'in işgalinden sonra sıranın kendisine geleceği endişesi taşıyan Muhammed SADIK Bey Fransa'nın Prusya ile yaptığı savaşta yenilmesini fırsat bilerek Osmanlı Devleti ile ilişkileri arttırmaya çalışmıştı.²⁴ Bu kapsamda 1871 yılında Osmanlı Devleti ile Tunus Beyliği arasında

²³ İdari bozukluklar, ağır vergiler, taşra yönetiminin zaafı, yeni kurulan mahkemelerin tam olarak işleyememesi sonucu, Ali bin GIZAHUM liderliğinde başlayan isyan bütün Tunus'a yayılmıştır. (Alatlı ve Yalçın, 2004: 13)

²⁴ Osmanlı Devleti Tunus ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Tunus, Cezayir'in işgalinden sonra Fransa'nın yakın hedefleri arasında olunca Osmanlı Devleti, 1836 ve 1837 yıllarında, iki defa Tunus'a

anlaşma yapılmış ve Tunus Beyliğine “Veraset Fermanı” gönderilmişti. (Yıldız, 1986: 107) Muhammed SADIK Bey’e gönderilen veraset fermanı, Osmanlı Devleti’nin Tunus üzerinde geçmişte ve gelecekteki haklarını tespit ettiği gibi Beyliğin Osmanlı İmparatorluğundaki yerini ve idaresini de belirtmişti. Bu ferman ile Tunus Beyliği Osmanlı İmparatorluğundan sayılarak ve idaresinin hükümet tarafından seleflerine verilmiş olduğu gibi Muhammed SADIK Bey’e da verasetle verildiği belirtilmişti. Beyin vazifesi olarak eyaletin asayişini ve refahını sağlamak ve Osmanlı tebaası bulunan Tunuslulara, Padişahın hayırsever niyetlerine layık bir hale getirmek olduğu ifade edilmişti. Osmanlı Hükümeti, Tunus üzerindeki hâkimiyet haklarını gerektiği gibi kullanacağı ve verasetin aşağıdaki şartlarla Beye verildiği fermana yazmıştı.

1. Tunus, Babiâli’ye her yıl muayyen bir vergi verecekti. Bu vergi duruma göre olacaktı. Aynı zamanda, bu vergi hediye şeklinde olacaktı.

2. Eskiden olduğu gibi, hutbede Padişahın adı zikredilecekti.

3. Parada eskiden olduğu gibi Padişahın ismi bulunacaktı.

4. Bayrak aynı şekli ve rengi muhafaza edecekti.

5. Osmanlı Hükümeti herhangi bir devletle harbe tutuştuğu takdirde, Tunus bu harp için imkânlarıyla uygun bir kuvvet gönderecekti.

6. Bu şartlara riayet edildiği takdirde Tunus Beyleri, mülki, askeri ve adli memurları tayin etmek ve azletmek yetkisine sahip olacaklardı. Dost devletlerle siyasi anlaşmalar yapmak, harp ve sulh gibi maddelerde karar vermek Babiâli’ye aitti. Bunların dışında Tunus Beyi, eskiden olduğu gibi yabancı devletlerle münasebette bulunacaktı. Tunus Beyi’nin ölümünde beylik ailenin büyüğüne intikal edecekti. (Stiti, 2008: 40-41)

Bu ferman ve yapılan anlaşma Fransa tarafından hiçbir zaman kabul edilmemiştir. Ayrıca Muhammed SADIK Bey zamanında yapılan reformlar ve Osmanlı Devleti’nin yapılan anlaşmalar Fransa’nın Tunus’u işgalini önleyememiştir.

donanma göndermek istemiştir. Fakat Fransa, Tunus’ta statükonun değişmesine Cezayir’in doğu hudutlarının güvenliği bakımından müsaade edemeyeceğini, icap ederse buna mani olmak için kuvvete başvurmadan çekinmeyeceğini ifade ile donanmasını Tunus sularına göndermiş ve Osmanlı Devleti’nin bu teşebbüsünü engellemiştir.

1.4.5. HAYRETTİN Paşa'nın Yaptığı Reformlar ve Başbakanlık (Vezir'ül Ekberlik) Dönemi Tunus

HAYRETTİN Paşa, 19. yüzyılın ikinci yarısında Tunus ve Osmanlı devletinde önemli vazifelerde bulunana devlet adamıdır. “Tunuslu” namı ile şöhret olmasına rağmen aslen Kafkasyalıdır. Kuban’da (Kafkasya Çerkez bölgesi) doğan²⁵ HAYRETTİN Paşa, Babasının Rus-Çerkez savaşında ölmesi üzerine Kıbrıslı TAHSİN Bey himayesinde İstanbul’a getirilmiş, müteakiben Tunus Valisi AHMET Paşa tarafından Tunus’a götürülmüştür. (Tunuslu Hayrettin Paşa, e.t.25.11.2013) Paşa, kabiliyet ve yeteneği ile kendisini göstermiş, önce asker, sonra siyaset ve devlet adamı olarak Tunus’ta önemli görevler üstlenmiştir. 21 Ekim 1873-21 Temmuz 1877 arasında Tunus’ta Bey’den sonra en yüksek mülki makam olan “Vezir-i Ekber”lik (Başbakan) görevinde bulunmasına rağmen esasında 1849 yılından itibaren reform hareketleri içinde ve Tunus politikasının en üst kademelerinde bulunmuştur. (Alatlı ve Yalçın, 2004: 11)

1846 yılında Ahmet Paşa ile ilk defa Fransa’yı ziyaret eden HAYRETTİN Paşa, Avrupa uygarlığıyla da tanışmıştır. Daha sonra 1852’de bir istikraz için ve 1853-1857 arasında Paris’te eski bir Tunuslu olan Mahmud bin AYYAD Paşa davasına Tunus’un temsilcisi olarak katılmıştır. Fransızca’yı güzel bir tarzda öğrenmiş ve Avrupa uygarlığını tanımıştır. Avrupa dönüşü 1857’den itibaren Tunus’ta başlayan idari, sosyal, hukuki, kültürel reformlar döneminde etkin faaliyetlerde bulunmuştur. Avrupa’da gördüğü medeniyet ve zenginliğin Tunus’ta da gerçekleşmesi için reformların samimi savunucusu olmuştur. (Alatlı ve Yalçın, 2004: 12)

HAYRETTİN Paşa Tunus’ta ilk olarak 1856’da yazılmaya başlanıp 1861’de yürürlüğe giren Anayasa çalışmalarına katkıda bulunmuştur. (Tuğ, 1969: 19-20) HAYRETTİN Paşa Anayasa çalışmasında Fransız İhtilali ile Batıdaki fikir ve olaylardan etkilenmiştir. Ayrıca Osmanlı sadrazamlarından REŞİT ve FUAT Paşa’nın tesirleri de mevcuttur. HAYRETTİN Paşa özellikle doğu milliyetlerinin monarşik idare tarzını terk etmesi gerektiğini ve anayasal idarenin gerekliliğini belirtmiştir. (Tuğ, 1969: 155) Anayasanın kabulüne müteakip oluşturulan 60 kişilik Meclis-i Ekber denilen

²⁵ Hayrettin Paşa’nın doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Birçok kaynakta 1810’da doğduğu söylene de Ahmet Bey’in sarayına alındığı tarih 1840 olarak bilinmektedir. Memluklar çocuk yaşta alınıp saraya yerleştirilirdi. 1810’da doğsa 30 yaşında olacağından ve 30 yaşlarda saraya alınmayacağından 1820-1825 yılları arasında doğduğu değerlendirilmektedir. (Alatlı ve Yalçın, 2004: 50)

meclisle yürütülen meclisin bazı ıslahat komisyonlarında başkan veya üye olarak görev yapmıştır. (Alatlı ve Yalçın, 2004: 12)

HAYRETTİN Paşa, 1862-1869 arasında büyük ölçüde resmi işlerden uzak kalmıştır. Bu dönemini okuma, düşünme, aydınlarla fikri sohbetlerle vaktini geçirmiştir. Birçok Avrupa ülkesini ziyareti ufkunu ve dünya görüşünü genişletmiştir. Avrupa ülkelerinin siyasi, ekonomik, kültürel, askeri vb. her bakımdan üstünlükleri ve ilerlemeleri dikkatini çekmiş ve İslam ülkelerinin geri kalmışlığını inceleyip karşılaştırarak fikir ve görüşlerini olgunlaştırmıştır. Sonunda bir reform kitabı olan *Akvemü'l-Mesalik fi Ma'rifet-i Ahvali'l-Memalik* (Ülkelerin Durumunu Öğrenmek İçin En Emin Yol) adını taşıyan kitabını yazmıştır. 1868'de Tunus Devlet matbaasında basılan kitap 467 sayfa olup, bir önsöz ve iki kitaptan oluşmuştur. Kitap, İslam dünyasında ve Avrupa'da geniş yankı uyandırmıştır. 1868'de önsözü biraz kısaltılarak Fransızca olarak "Réformes Nécessaires aux Etats Musulmans" (Müslüman Ülkelere Gerekli Reformlar) adıyla yayınlanmış, 1878'de Fransızcası ikinci kez basılmıştır. 1874'de Atina'da İngilizcesi²⁶, 1876 ve 1878'de İstanbul'da Türkçesi yayınlanmıştır. (Alatlı ve Yalçın, 2004: 13-14)

Kitap, Tunus'un 1857–1864 reformlar dönemi tecrübelerini dile getiren bir eserdir. Paşa, bu reformlar kitabında, eski İslam toplumunun çöküş nedenlerini ile Avrupa'nın ilerleme nedenlerini her iki uygarlığı karşılaştırarak ve Müslüman dünyasının Avrupa seviyesine nasıl gelebileceğini, neler yapması gerektiğini araştırmıştır. Bu araştırmada yirmi bir Avrupa ülkesi tek tek ele alınırken, İslam dünyasını bir bütün olarak değerlendirmiştir. (Alatlı ve Yalçın, 2004: 14-25) Yine kitapta İslam dini ilerlemeye, çağdaşlaşmaya engel olmayıp, tam tersine çağa ve medeniyete uymaya teşvik edici unsurlara sahip olduğunu söylemiştir. Ayrıca Avrupa'nın ilerlemesinin hürriyet ve adalet esasına göre siyasi kurumlar ve bunun sonucu oluştuğunu, Avrupa uygarlığının siyasi, kültürel ve eğitim kurumlarına bağlı olarak yükseldiğini, İslam dünyası dinin ve şeriatın kesin yasakladığı konular dışında, Avrupa'dan kurum, bilgi, teknik vb. alabileceğini, çünkü İslam Şeriatı ilerlemeye cevaz verdiğini söylemiştir. İslam ülkelerinde de liberal siyasi, sivil müesseselere benzer bir nizam kurulması gerektiğini, aksi takdirde İslam Ülkeleri emperyalist ve teknolojik

²⁶ Eser İngilizceye "The Surest Path to Knowledge Regarding the Condition of Countries" olarak çevrilmiştir. (Tunuslu Hayrettin Paşa, e.t. 05.11.2013)

ilerleme içinde bulunan Avrupa devletlerine yem olacağını belirtmiştir. Bu bakımdan Avrupa'yı müreffeh kılan kültür, sanayi, eğitim, iktisat müesseseleri (müzeler, kütüphaneler, okullar, fabrikalar, bankalar sergiler vb.) İslam ülkelerinde de kurulmasının önemli olduğunu açıklamıştır. (Tunuslu Hayrettin Paşa, e.t.19.11.2013)

1869'dan itibaren Tunus'ta siyasi hizmetlere tekrar atanan HAYRETTİN Paşa 1869'da Tunus dış borçları için kurulan "Uluslar arası Maliye Komisyona" başkan seçilmiştir. 21 Ekim 1873'te Tunus'un en önemli görevi olan Vezir-i Ekberliğe getirilmiş ve kitabında savunduğu bazı görüşleri uygulama fırsatı bulmuştur. (Alatlı ve Yalçın, 2004: 15) Bu kapsamda Başbakanlık döneminin ilk zamanları isyanlarla uğraşmış, müteakiben Tunus'un zenginliklerini canlandırmaya çalışmıştır. Çiftçilerin ödeyemediği vergileri iptal ettirmiş, ithal vergileri % 5 oranında arttırırken, ihraç vergilerini indirmiş (Alatlı ve Yalçın, 2004: 80) ve yeni zeytin ağaçları diktirmiştir. Daha önceki Başbakan Mustafa HAZNEDAR döneminde ekilen alan 60.000 hektar iken bu HAYRETTİN Paşa zamanında 1.000.000 hektara ulaşmıştır. (Perkins, 2004: 33-35) HAYRETTİN Paşa, 1877'deki istifasına kadar birçok idari ve kurumsal yapılanma ve reform gerçekleştirmiştir. Bu reformlar arasında, Tunus idaresinin ıslahı, merkezi yönetimin düzenlenmesi, yıllık gelirin yarısıyla dış borçların ödenmesi için yapılanmanın yapılması, maliyenin düzenlenmesi, tarım reformu, Tunuslular ve yabancılar arasındaki davalara bakan mahkemelerin teşkili, dini mahkemelerin yeniden teşkilatlandırması, mahalli idarenin tanzimi yer almıştır. Ayrıca Tunus'taki bütün idari kurumlar arasındaki koordineyi sağlamak için bir kurum olan "İdaretü'l Ulum Ve'l Marif'i" kurup, reformları tanıtan resmi gazeteyi çıkarmıştır. Bunun yanında hukuki reformların hepsinde etkili olmuştur. Konsolosluk mahkemelerinin komisyonunda yer almış, askerlik komisyonunu hazırlayan komisyona da başkanlık etmiştir. 1861'de oluşturulan Meclis-i Ekber'in üyesi, daha sonra başkanı olmuştur. (Mahmutoğlu, 1999: 135-148)

HAYRETTİN Paşa, Tunus'ta görev yaptığı süre zarfında yabancı konsoloslara karşı eşit mesafede durmuş ve dengeli politika izlemiştir. (Perkins, 2004: 32) 12 yıl Fransa'da kalan HAYRETTİN Paşa Fransız toplumunu, adetlerini, yönetim anlayışını gözlemlemiştir. Bu süreçte özellikle vatandaş hakları ve devletin görevleri konusunda Fransa'ya hayran olmuştur. (Zarr, e.t.22.11.2013) Ancak bu hayranlık kesinlikle teslimiyet olmamıştır. İtalyan ve İngilizlerle de ilişkileri devam ettirmiş, hiç bir zaman

ilişkileri koparıp atmamıştır. Büyük devletlerle iyi geçinerek Tunus'un menfaatlerini her zaman korumuştur. Bunun yanında Tunus'un her zaman Babı-âliye bağlı kalması gerektiğini savunmuştur. (Tunus, e.t.21.11.2013)

HAYRETTİN Paşa, reformlar yapılacaksa yukarıdan yani üst yönetimden aşağıya doğru yani halka doğru yapılması, ulema sınıfının onayının alınması ve onların da yönetimde olması gerektiğini belirtmiştir. Güvenlik ve adalette dini kuralların alınmasının yanı sıra modern anlayışının da benimsenerek (Fransa'dan alınmasını, çünkü o zamanlarda en uygun reformların Fransa'da olduğunu belirtmiştir) birleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca iyi yönetim anlayışında idarecilerle halkın karşılıklı anlayış içinde çalışması gerektiğini belirterek, akıllı gemi çalışanı ile vicdanlı kılavuzu örnek göstermiştir. Bu çerçevede Fransa'daki Üniversite müfredatını o zamanın dini öğretim kurumu olan Zeytûne Üniversitesinin müfredatına uygulamıştır. Eğitim Arapça olmakla beraber, modern diller, matematik, fen vb. bilimleri bu üniversitede uygulamaya çalışmıştır. (Perkins, 2004: 33-34) Tunus'ta kütüphane kurmuş, 1000 kitabı bu kütüphaneye bağışlamıştır. Ayrıca lise seviyesinde Galatasaray Sultanisi'nin bir benzerini Tunus'ta Sadıki Koleji olarak kurarak, burada Fransızca, Türkçe dersler verdirmiştir. Bu kolejde verilen eğitim sayesinde geleceğin Tunus idaresinde görev yapacak ve Tunus'un geleceğinde etkili olacak reformist insanlar yetişmiştir. (Tunus, e.t.21.11.2013) HAYRETTİN Paşa özellikle 1875'te yabancı dil öğreniminin yanı sıra bilimsel ve teknik eğitim sayesinde reformların merkezi olacak Sadıki Kolejini açarken bu kurumun Zeytûne'ye örnek olmasını arzulamıştır. (Maktuf, 2013: 30-31)

Bunun yanında HAYRETTİN Paşa'nın öncüsü olduğu Harp Okulu ve Saadetiye Okulunun (Üniversitesi) açılması Tunus için önemli gelişmelerdendir. HAYRETTİN Paşa Harp Okulunun kurulması ile özellikle Cezayir'e kadar gelmiş olan savaşın Tunus'a da sıçrayabileceğini öngörerek, hem dengeyi sağlamak hem de ulusal bir ordunun oluşturulmasını amaçlamıştır. Yine Saadetiye Üniversitesi ile de ülkenin ihtiyacı olan yeni lider ve kalifiye eleman yetiştirilmesini öngörmüştür. Gerçekten de bu okulların etkisi ile önemi bugüne kadar devam etmiş ve Tunus'ta birçok önemli şahsiyet bu okullardan çıkmıştır. (Adil, e.t.21.12.2013)

Sonuçta, HAYRETTİN Paşa'nın attığı adımlar modern ekolün temsilcisi olarak bugünkü Tunus'un temelini oluşturmuştur. (Kırılma Noktası Adlı Program, e.t.20.10.2011)

HAYRETTİN Paşa Başbakanlığın son dönemlerinde meydana gelen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne para ve insani yardım etmek istese de İngiltere ve Fransa'nın diplomatik ve finansal sınırlamaları engel olmuş, müteakiben de 21 Temmuz 1877 Başbakanlık görevinden ayrılmıştır. 1878 yılında da II. ABDÜLHAMİD tarafından İstanbul'a çağırılarak Sadrazamlık görevine getirilmiştir. (Perkins, 2004: 33-35) İstanbul'da 4 Aralık 1878-29 Temmuz 1879 tarihlerinde Sadrazamlık görevini yerine getiren HAYRETTİN Paşa, azlinden sonra hükümetin birçok komisyonunda görev almış ve yazdığı layihalar ile yönetime ışık tutmuş, yol gösterici olmuştur. (Alatlı ve Yalçın, 2004: 7-11)

1890 yılında vefat eden HAYRETTİN Paşa Eyüp Kabristanlığına defnedilmiştir. Tunus tarihinde önemli bir yeri olan HAYRETTİN Paşa'nın mezarı 1968 yılında Tunus Cumhurbaşkanı Habib BURGİBA'nın özel isteği ve Türk hükümetinin izniyle Tunus'a götürülerek Tunus milli kahramanları için inşa edilmiş olan anıt mezara defnedilmiştir. (Tunus, e.t.21.11.2013) Bugün için modern Tunus'un kurucusu olarak anılmaktadır. (Alatlı ve Yalçın, 2004: 16-17)

1.5. Tunus'un Fransa Tarafından İşgaline Sebep Olan Gelişmeler

1.5.1. Avrupalılarla yapılan Ticari, Hukuki Anlaşmalar ve Tunus Maliyesine El Konulması

AHMET Bey zamanından başlayan ve sonrasında devam eden altyapının desteklemediği reformlar, gereksiz yapılan harcamalar Tunus maliyesini borç batağına sokmuş ve Tunus'ta 1860 yılına kadar bütçe oluşturulamamıştı. (Alatlı ve Yalçın, 2004: 46) Bu borçları ödemek maksadıyla 1863, 1868 ve 1875 yıllarında İngiltere, Fransa ve İtalya ile yapılan ticari anlaşmalar ve yine aynı devletler ile 1857 yılında imzalanan gayrimenkul edinebilme anlaşması Tunus'u sömürülmeye müsait hale getirmiş ve Avrupa'nın Tunus'a müdahalesini kolaylaştırmıştır. Tunus beyinin borç faizlerini ödemekte zorlandığını fırsat bilen söz konusu ülkeler 1869 yılında Milletlerarası Maliye Komisyonu teşkil ederek ülkenin maliyesine el koymuşlardır. Yine bu anlaşmalar çerçevesinde konsolosluk mahkemeleri kurulmuş ve Tunus

mahkemeleri Tunus'ta yaşayan Avrupalıları Gayri Menkul davaları hariç hiçbir şekilde yargılayamamıştır. Ayrıca Tunus hükümeti Avrupalılardan vergi toplayamamış, kamu hizmetinde yararlanamamış ve ülkenin güvenliğini sağlayamayarak ülkeyi Avrupa'ya bağlı hale getirerek işgal sürecine sebep olmuştur. (Stiti, 2008: 18-21)

1.5.2 Devletin Başında Olan Kişilerin Davranışları ve Yetersizlikleri

Tunus'u idare eden Beyler halktan uzaklardı. Halkın genel çıkarlarını gözetmiyor ve onları vergilerle sömürülecek kişiler olarak görüyorlardı. Toplanan vergiler de öncelikle hanedan çevresinin çıkarları doğrultusunda harcanıyordu. Yani Beyler, reform adı altında borç alma politikasını geliştirerek devleti bataklığa sürüklemekte, halkı perişan etmekte, dolayısıyla sosyal ve ekonomik durumu mahvetmekteydiler. Tüm bu sebeplerden ötürü Tunus ülkesi, o zamanlar sosyal ve ekonomik sorunlarla boğuşan Avrupa güçlerinin esiri ve ilgi odağı halini almıştı. En sonunda bu durum, Fransız himayesinin ülkeye yerleşmesine neden olmuştur. (Stiti, 2008: 20)

Özellikle AHMET Bey zamanından itibaren dış siyasette müstakil bir hükümdar gibi hareket etmeye başlayan Beyler, Tunus'a devlet statüsü kazandırmaya çalışmışlardır. AHMET Bey, NAPOLYON'u da kendisine ideal olarak görmüş ve Fransız askeri misyonunun Tunus'ta görev yapmasını sağlayan anlaşmalar imzalamıştır. AHMET Bey'in yaptığı reformlar, yetersiz kaynaklarla başladığı ve alt yapı desteklemediği için başarısız olmuş, Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinden alınan borçlar ile Tunus'un iç işlerine karışılmasına imkân sağlamıştır. Ondan sonra gelen Bey'lerin de (MUHAMMED Bey ve Muhammed SADIK Bey) rahatına düşkün şahıslar olması ve Avrupalı Devletleri ile Tunus'a zarar verecek anlaşmalar yapmaları Fransa'nın Tunus üzerinde etkisini arttırmıştır. (Perkins, 2004: 17-18)

Ayrıca, AHMET Bey'in veziri Mustafa HAZNEDAR ile HAYRETTİN Paşa'nın istifasından sonra Vezir-i Ekber olarak Mustafa bin İSMAİL'i ataması ve bunların yaverleri olan ALLALE ile İLYAS'ın rüşvet ve sefahat düşkünü cahil kimseler olmaları, Fransa'nın daha önce alamadığı imtiyazları almasına sebep olmuştur. Mustafa İSMAİL Paşa, vazifeye başlar başlamaz yetkilerini sadece kendi menfaati doğrultusunda kullanmaya başlamış ve Fransız konsolosun istediği gibi hareket etmeye

başlayarak, Fransa'nın Tunus'un iç işlerine kadar müdahale etmesine müsaade etmiştir.²⁷ Zamanla da Fransa'nın işgali kaçınılmaz olmuştur. (Özdemir, 2003: 122)

1.5.3. Berlin Kongresi (1878)

Berlin Kongresi, Tunus meselesi için bir dönüm noktası sayılmaktadır. Bu kongreden çıkan kararlar hem Avrupa'da hem de Akdeniz bölgesinde yeni bir tablo çizmiştir. Berlin Kongresi, esas itibariyle Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaşı sonuçlandırmak için toplanmıştır. Ancak, kongrede devletlerin tutum ve davranışları ile alınan kararlar, hemen hemen bütün Avrupa'yı ilgilendirmiş ve etkilemiştir. Bu kongrede, sadece Ayastafanos Antlaşması'na yeni bir şekil verilmekle kalınmamış, bozulan Avrupa güçler dengesi yerine, yeni güçler dengesi kurulmuştur. Bu yeni denge ise, Avrupa büyük devletlerinin Osmanlı Devleti üzerindeki çıkarlarının uyuşması oranında ve onun topraklarının paylaşılmasıyla meydana gelmiştir. Kongre, Osmanlı Devleti'nin paylaşılma pazarlığının yapıldığı uluslararası bir toplantı halini almıştır. 1878 yılı, Osmanlı İmparatorluğu için felaketlerle dolu bir dönem başlangıcı olmuş, bundan sonra da öyle devam etmiştir. Garp Ocaklarındaki Tunus ve Trablusgarp ile ilgili işgal planları bu toplantıda hazırlanmıştır. (Kara, 1990: 74-80)

Bir sömürge olma açısından Tunus, özellikle Fransa ile İtalya arasında bir çekişme konusu olmuştur. Berlin Konferansından önce Avrupa devletleri, İtalya'yı Tunus üzerine kışkırtmışlardır. Çünkü İtalya'nın ekonomik ve vatandaş bağları Fransa'dan fazlaydı. 1815 Viyana kongresi sırasında Tunus'ta 2 bin Fransız'a karşılık 10 bin İtalyan yaşamaktaydı. İtalya ise, bu fırsata olumlu bakmaktan kaçınmış ve kendisini böyle bir toprak macerası için yeteri kadar güçlü görmemişti. Öyle ki; Almanya, 1878 yılındaki Berlin ziyaretinde İtalyan Başbakanı CEROLİ'ye dolaylı da olsa, Tunus'u teklif ettiğinde CEROLİ'nin cevabı, İtalya'nın Tunus'u almasının Fransa ile münasebetlerini gerginleştireceği ve İtalya'nın da böyle bir ihtimali göze alamayacağı şeklinde olmuştur. (Stiti, 2008: 25-33)

İngiltere, 4 Haziran 1878 antlaşması ile Kıbrıs'a yerleşince Fransa'nın tepkilerini önlemek için Fransa'ya Tunus'u önermiştir. İngiltere dışişleri bakanı

²⁷ İsmail Paşa, Tunus şehrinden Cezayir'e kadar uzanan demir yolu inşası imtiyazını bir Fransız şirketine verdirmiştir. Şirket daha sonra aldığı imtiyazları daha da genişleterek Tunus'tan sahile kadar olan mesafede ayrı bir demir yolu inşası, Tunus şehrinden kuzey tarafına diğer bir demir yolu hattının döşenmesi işini de almıştır.

SALİSBURY, Kıbrıs işgalini protesto eden Fransız dışişleri bakanı WADDİNGTON'a, "Kartaca'yı barbarların elinde bırakamazsınız. Orada ne isterseniz yapınız. Bu bizi ilgilendirmez" diyerek Kıbrıs'a karşılık Fransa'ya Tunus'u teklif etmiştir. Hatta bu konuda Almanya'nın da desteğini sağlamıştır. (Stiti, 2008: 25-33)

Almanya Başbakanı BİSMARCK, Fransa'ya Alsace-Lorraine'in acısını unutturmak için Fransa'yı başka alanlarda meşgul etmek istemiştir. Tunus'u da bu bakımdan en iyi bölge olarak görmüştür. Kongrede BİSMARCK, Cezayir sınırlarının güvenliği için Fransızların Tunus'u almaları halinde, Almanya'nın her türlü diplomatik yardımı yapmaya hazır olduğunu söyleyerek Fransa'yı teşvik etmiştir. 1879 Ocak ayında da, Almanya, Fransız elçisi Saint-VALLİER'e "Öyle sanıyorum ki, Tunus armudu olgunlaşmış ve koparmanın zamanı da gelmiştir. Eğer ağacın üzerinde fazla bırakırsanız çürüyebilir veya başkası tarafından çalınabilir..." diyerek Fransa'yı cesaretlendirmiştir. (Karcı, 2007: 43)

İngiliz Dışişleri Bakanı SALİSBURY ve Almanya Başbakanı BİSMARCK'ın kışkırtmalarıyla başlayan süreç ile birlikte, (Kocabaş, 1990: 313-314) 1880 yılı sonunda başbakanlığa, Fransız sömürgeciliğinin mimarı sayılan Jules FERRY'nin gelmesi ile Fransa Tunus konusunda harekete geçmeye karar vermiş ve Tunus'u işgal süreci hızlanmıştır. (Stiti, 2008: 32)

1.5.4. Cezayir'in Fransa Tarafından İşgal Edilmesi ve Tunus-Cezayir Hudut Olayları

1830 yılında Fransa, Cezayir'i işgal ettikten sonra Tunus'u Osmanlı Devleti'nden koparmak amacıyla sistemli bir politika takip etmeye başlamıştır. Çünkü Cezayir Fransa için çok önemliydi ve bu ülkenin emniyeti için Tunus'un işgal edilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Tunus Beyleri 1830 yılından itibaren bunu anlamış ve Fransa'yı kızdıracak, Tunus'u işgal etmeye bahane olabilecek herhangi bir hareketten uzak kalmaya gayret sarf etmişler, hatta Fransızların izledikleri siyaseti istemeyerek de tasvip etmişlerdi. (Stiti, 2008: 36)

Fransa, 1830'da Cezayir'i aldıktan sonra Tunus hükümetine müstakil bir hükümet olarak davranmaya başlamış ve bunu açık bir şekilde Tunus Beylerine ifade etmiştir. Ayrıca Fransa hükümeti, Tunus'a müdahalesini meşrulaştırmak için Cezayir sınırının korunması gerektiğini ve bu sınırların başta Hmir kabilesi olmak üzere Tunus

kabilelerince sürekli saldırıya uğradığını bahane ederek sınır sorunun çözülmesini istemiştir. (Stiti, 2008: 54-55)

Cezayir-Tunus Hudut olayları hayvan kaçırılması, toprak işgali, hırsızlık, adam öldürme vb. olarak çok sıklıkla rastlanmakta ve bu olaylar halkın kendi arasında çözülmekteydi. Örneğin Cezayir yönetimi 1870 ila 1881 yılları arasında yaklaşık 2380 olayı kayda alınmıştı. Ama Fransa bu olayları iyi değerlendirmiş ve en son meydana gelen hırsızlığı bahane ederek Tunus kabilelerini cezalandırmak maksadıyla ülkeye girmiş, Tunus'u işgal etmiştir. (Stiti, 2008: 54-55)

Fransa'nın Tunus'u işgalini sadece hudut olaylarının çözümüne indirgenmemelidir. Tunus'un işgalinin en büyük sebebi Cezayir'in emniyete alınması olmuştur. Fransa Dışişleri Bakanı Bartelmi Saint HİLLER'in, 9 Mayıs 1881 tarihinde ajan diplomatlarına gönderdiği yazıda da özet olarak "Fransa'nın, Tunus topraklarına girmesindeki esas amacın büyük Cezayir sömürgesinin emniyetinin sağlanması" olduğunu söyleyerek, Tunus-Cezayir hududunun belirsiz olması nedeniyle bu bölgede bulunan kavgacı Tunus aşiretlerinin devamlı surette Cezayir aşiretlerine saldırdığını belirtmektedir. Yine HİLLER, Tunus'un yabancı bir devlet tarafından uğrayabileceği saldırının Cezayir'in güvenliği açısından önemli sıkıntılar çıkaracağını açıklayarak işgal harekâtının esas nedenini ortaya koymuştur. (İlter, 1937: 174-175)

Sonuç olarak Tunus'un Osmanlıya bağlı diğer Arap ülkelerinden farklılığı görülebilmektedir. Akdeniz ve K.Afrika hâkimiyeti açısından büyük stratejik öneme sahip olan Tunus, Osmanlı Devleti himayesi öncesi değişik türden uygarlığa ve kültüre beşiklik etmiş, birçok kez istilaya uğramıştır. 1574 yılında Osmanlı Devleti'ne bağlanan Tunus, Garp Ocakları olarak bilinen 3 eyaletten biri olarak 300 yıl Osmanlı Devleti tarafından, tam hâkimiyet kurulamayarak Bey'ler aracılığıyla yönetilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı'daki reform hareketlerine paralel olarak HÜSEYİN Bey'den itibaren başlayan reformlar Tunus'ta da kendini göstermeye başlamıştır. İlk hukuki belgeler olan Ah'dül-Eman ve Anayasanın kabulü daha önce hiçbir Arap ülkesinde hatta Osmanlıda da rastlanmamış ve Tunus'u diğer Müslüman devletlerden ayıran reformlardan olmuşlardır.

Bu reformlarda Tunus'un zengin bir kültür tarihine sahip olmasının yanında Fransa ile ilişkileri de etkili olmuştur. Özellikle Fransa'nın Cezayir işgal ettikten sonra

Tunus'un Fransa ile komşu olması ve reform hareketlerini başlatan tüm beylerin ve sadrazamların Fransa'dan etkilenmesi, Fransa'nın Tunus üzerinde etkisini arttırmıştır. Bu etki ile hukuki ve anayasal belgeler ile ordu ve maliyedeki reformlar hep Fransız mevzuatı örnek alınarak yapılmıştır. Bunun yanında 19. yüzyılın sonuna kadar dünyadaki modern anlayışın Fransa'da olması ve yapılacak reformların Fransa'dan alınması bu ülke ile ilişkilerin gelişmesine neden olmuştur. Fransa da bu etki ve ilişkileri değerlendirmiş ve Tunus'un işgalini uzun bir tarihe yayarak planlı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Bu doğrultuda Fransa Tunus'la ticari ilişkilerini geliştirmiş, Tunus Bey'lerine borç vererek ülkeyi ekonomik olarak kendisine bağlamış, Tunus hükümeti içerisine kendisine dost devlet adamları yerleştirerek etkinliğini arttırmıştır. Ayrıca bölgeye kendi halkından olan insanları göç ettirmiş, ticarethaneler, okullar, demir yolları inşa etmiş ve hiçbir fedakârlıktan kaçınmayarak gönüllü sağlık hizmetlerinde bulunmuştur. Yine Fransa, Osmanlı Devleti'ndeki siyasi durum, Tunus'un merkezden uzaklığından dolayı ilişkilerin çok sıkı olmadığı ve Osmanlı Devleti'nin coğrafi sınırlarının genişliği ile ulaşım zorlukları yüzünden Babıâli'nin Tunus Bey'ine çok fazla imtiyazlar vermek zorunda kalmasından faydalanarak ikili anlaşmalar imzalamıştır. Berlin Kongresi'nden sonra da, Tunus ile Osmanlı Devleti arasındaki münasebetin sadece dini bir münasebet olduğunu²⁸ göstermeye çalışarak Tunus işgali için ortamı sağlamış ve yine Berlin Anlaşması ile Almanya ve İngiltere'nin desteğini de alarak 1881 yılında Tunus'u işgal etmiştir. Fransa, işgal sonrasında da diğer himaye ve sömürge altındaki ülkelere (Cezayir ve diğer Afrika ülkeleri) uyguladığı politikalardan farklı bir anlayışı Tunus'ta uygulamıştır.

²⁸ Bu dönemde Fransa, Tunus'u bağımsız bir krallık olarak kabul etmektedir. Fransa'ya göre Tunus'un, Osmanlı Devleti'ne eski bir bağlılığı varsa da bu bağlılık sadece dini niteliktedir. Tunus halkı Osmanlı padişahının tebaası değildir. Tunus sadece halifeyi tanımaktadır, Osmanlı Devleti'ne vergi vermemektedir. Şüphesiz Fransa, Tunus'un mevcut statüsünü bu şekilde tanımlayarak işgal hareketini kolaylaştırmak amacını taşıyordu. Osmanlı Hükümeti, Tunus Eyaleti'nin kendi tebaasından olduğunu, tarihi ve siyasi kanıtları ile ispatlamaya çalışmış ve Fransa'nın Tunus'un Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığını sadece dini nitelikli gösterme çabasına Osmanlı Devleti, itiraz etmiştir. Bu itirazına dayanak olarak da 1871 yılında Babıâli'nin Tunus Beyi'ne gönderdiği tayin fermanı ile 117 yıldan beri Avrupa'da yayınlanmakta olan ve bütün dünya tarafından doğru bir kaynak olarak kabul edilen "Gotta Salnamesi'ni" göstermiştir. (Kartal, 1990: 86-87)

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA DEVLETLERİNİN SÖMÜRGELERİ, SÖMÜRGE POLİTİKALARI İLE FRANSA SÖMÜRGEÇİLİĞİNİ TUNUS, CEZAYİR VE AFRIKA ÜLKELERİ BAĞIMSIZLIK SÜRECİNDE DİĞER AVRUPA ÜLKELERİNDEN AYIRAN ÖZELLİKLERİ

2.1. Sömürgeciliğin Tanımı ve Tarihçesi

Sömürgecilik, bir devletin başka ulusları, devletleri, toplulukları, siyasal ve ekonomik egemenliği altına alarak yayılması veya yayılma istemi, başka bir deyişle daha kuvvetli toplumun daha zayıf toplum üzerine hâkimiyeti olarak ifade edilebilir. (Emerson, 1965: 6) SANDER de buna benzer bir tanımla sömürgeciliği bir devletin başka topraklar ve halklar üzerinde egemenlik kurması ya da genişletmesi olarak tanımlamıştır. (Sander, 2000: 201)

Sömürgeciliğin başlaması ile ilgili Ahmet KAVAS, M.Ö. 9. yüzyılda Fenikeliler ile birlikte ortaya çıkıp, Yunan ve Roma dönemlerinde devam ettiğini söylerken, M.S. 11. yüzyılda Haçlı seferleri ile Batı dünyasının dünyaya hâkim olma düşüncesi ile tekrar gündeme geldiğini hatta asıl gayenin sömürgecilik olduğunu ifade etmiştir. (Kavas, 2003: 72) Marc FERRO da buna benzer bir ifade ile Avrupa sömürgecilik tarihini Haçlı seferleri ile başlatmıştır. (Ferro 2002: 24) Ania LOOMBA; sömürge kelimesinin Fransızca karşılığı olan “colonnie” kelimesinin ilk defa 14. yüzyılda, sömürgeleştirme manasında “colonisation” 1769’da, sömürgeleştirmek manasında “coloniser” 1790’da, sömüren manasında “coloniseatur” 1835’te, sömürülebilir manasında “colonisable” 1838’de yazılı dilde kullanıldığını belirtmiştir. (Loomba, 2000: 18) LURAGHİ ise, sömürgeciliğin Rönesans ile doğduğunu ifade etmiş ve Rönesans- Reform hareketleriyle Avrupa’da ivme kazanan sömürgeciliğin Coğrafi Keşiflerle devam ettiğini söylemiştir. (Luraghi, 2000: 13)

LURAGHİ, coğrafi keşiflerin insanlık tarihine hiçbir imparatorluğun ve hiçbir varlığın yapamadığı etkiyi yaparak, dünyanın çehresini tamamen değiştirerek bir devrimi başlattığını belirtip, yeni pazarlar elde etmek, altın ve hammadde kaynaklarını ele geçirmek hevesiyle harekete geçen, keşif ve istilâ ruhuyla yanıp tutuşan

Avrupalıların yepyeni bir ruh ve heyecanla dünyanın geri kalanını da sömürme hevesi içinde olduğunu belirtmiştir. (Luraghi, 2000: 16)

Gerçekten de dünyanın geri kalmış bölgelerine medeniyet götürme, bu bölgelerde yaşayan insan topluluklarını uygarlaştırma gibi bahaneler öne sürülerek başlayan coğrafi keşifler ve bu süreç içinde yaşanan önemli teknik gelişmeler de sömürgeciliğe hizmet etmiş ve buna güç vererek egemenlik alanlarının genişlemesine neden olmuştur. Matbaacılığın sanat alanında, barutun askeri alanda, pusulanın da denizcilik alanında sağladığı gelişme ve üstünlük, insanlığa dünyanın bu dönemine kadar hiçbir gücün yapmadığı etkiyi yapmış, dünyadaki bütün dengeleri alt üst etmiştir. (Evren, 2003: 39)

Bu süreçte, önemli bir askeri güçleri olmayan, gelişmiş ve modern silahları bulunmayan sömürge halkların ve toplulukların sömürgecilere başkaldırması mümkün olmamış, çıkan isyanların birçoğu da başarıya ulaşmadan kanlı ve acımasız bir şekilde bastırılmıştır. Sömürgeci güçlerin modern silahları karşısında çaresiz kalan sömürge halkları, kültürlerin yok edilmesini, yer altı ve yer üstü zenginliklerinin talan edilmesini, doğal güzelliklerin katledilmesini, insan kaynaklarının ucuz iş gücü olarak kullanılmasını kabul etmek zorunda kalmışlardır.

2.2. Avrupa Devletleri'nin Sömürgeleri

2.2.1. Portekiz Sömürgeleri

Modern anlamda Avrupalı ülkeleri içinde 15 ve 16 yy.da Hindistan ve Cava'ya (Endonezya) kadar giderek sömürgecilik faaliyetlerine ilk başlayan ülke Portekiz'dir. Portekiz'i İspanya, Fransa, İngiltere ve Hollanda takip etmiştir. (Kavas, 2003: 72)

Portekizliler dünyanın keşfi için öncülük yapmış ve keşif çağını başlatmıştır. 1415 yılında bir Portekiz filosunun Kuzey Afrika'daki zengin ticaret merkezi Ceuta'yı ele geçirilmesiyle Portekiz sömürge imparatorluğunun temeli atılmıştır. Portekizli Bartolomeu DÍAS (1450-1500), Afrika kıtasının güney ucu olan Ümit Burnunu ilk kez gemi ile dolaşan kişidir. Bartolomeu DÍAS 1488'de Cabe Of Good Hoop'un çevresinden dolanarak Afrika kıtasının aşılabildiğini göstermiş, Atlantik Adalarını ve tüm Afrika sahillerini keşfetmiştir. (Özey, 2009: 66) Portekizlilerin bu keşiflerde temel düşüncesi toprak sahibi olmaktan çok deniz ticaretine egemen olmak olmuştur. (Güngör, 2006: 47) Ancak Portekizlilerin okyanuslara açılarak ilerlemesi Avrupalılara

yeni istikametler gösterip, buldukları altın ve elmas gibi kıymetli madenler ile diğer devletlerin dikkatlerini de bulan bu yeni yerlere çevrilmesine neden olmuştur. (Kavas, 2003: 69-70)

Portekizliler, 15. yüzyılın ortalarında deniz üzerinden köle ticaretine başlamıştır. Ardından İspanya, Danimarka, Hollanda ve İngiltere ve en son Fransa köle ticaretine başlayan diğer Avrupa ülkeleri olmuşlardır.²⁹ (Kavas, 2003: 76) Senegal'den Angola'ya kadar hemen her limanda kurulan köle pazarlarında, işbirlikçi Afrikalı şeflerin nezaretinde başlatılan “köle avlarında” 100 milyondan fazla Afrikalı hayatını kaybederken, yaşayanlar 70–200 frank karşılığı satılarak elleri ve ayakları zincirlenmiş bir şekilde Avrupa'ya Amerika'ya yelken açan gemilere yüklenmişlerdir. Köle ticaretinin devam ettiği 3,5 yüzyıl boyunca Afrika'dan Amerika ve Avrupa'ya 100 milyondan fazla zenci taşınmıştır. Köle ticareti yapanların özellikle en sağlam, en güçlü, en genç ve en sağlıklı kişileri aradıkları göz önünde tutulursa, Afrika'nın en yaratıcı ve en gerekli insan gücünden yoksun bırakılmıştır. (Özey, 2009: 70)

Portekiz Devleti zamanla gücünü kaybetmiştir. İspanya, 1580'de Portekiz'i ilhak etmiş ve Lizbon'u kendileriyle savaşan İngiltere'ye karşı Hollandalı asillere kullandırmıştır. Portekiz, 1660'da bağımsızlığını tekrar kazanınca, denizaşırı topraklarda Çin'deki Macao'dan Hindistan'daki Goa'dan başka birkaç nokta ile Afrika ve Brezilya'daki bazı karakolları tekrar ele geçirmiştir. Brezilya'da 1700'lerde elmas bulunmasıyla önemi artmıştır. Lizbon, okyanus ticaret yollarının önemli bir kavşak noktası haline gelmiştir. Sömürge ürünleri ve ülke içi hammaddeler Lizbon ve Oporto'dan Britanya, Hollanda ve Fransa'nın kumaş ve işlenmiş ürünleriyle, İngiliz buğdayı ile Newfoundland kurutulmuş morinası mübadele edilmiştir. 18. Yüzyılın başından itibaren bu mübadele sisteminin İngiltere lehine değişmesiyle Portekiz gücünü kaybetmiş ve Britanya kolonisi haline gelmiştir. 19. yüzyılda, endüstri devriminin de itici gücüyle Güney Amerika basta olmak üzere, İspanya ve Portekiz'in hâkim olduğu birçok bölgede İngiltere söz sahibi olmuştur. (Güngör, 2006: 48)

²⁹ Aslında Portekizlilere de köle ticaretini öğretenler Araplar olmuştur. Çünkü Araplar, Antik çağdan bu yana köle ticareti yapmaktaydılar. (Evren, 2003: 40)

2.2.2. İspanya Sömürgeleri

İspanya da Portekiz gibi coğrafi keşiflerde başrolü oynamış, bu keşifler sayesinde denizaşırı büyük sömürgeler elde etmiş bir devlettir. İspanyol keşif hareketlerinde Kristof KOLOMB'un yolculuklarının ayrı bir yeri ve önemi vardır. 1476 yılında Cenovalı bir denizci olan Kristof KOLOMB, hep batıya doğru seyahat ederek Çin'e ulaşılabilceği düşüncesini savunmuştur. KOLOMB'u, bu konuda İspanya Kraliçesi İSABELLA ve İspanya Kralı FERDİNAND desteklemiştir. İlk seferinde KOLOMB ve adamları, 12 Ekim 1492'de Florida'nın güneydoğusundaki Bahama Adalarına ulaşmıştır. 1494-1496 da ikinci yolculuğunda Karaib Adalarının, Aztek ve İnka uygarlıklarının dörtte üçünü İspanyollar adına ele geçirip tüm zenginlikleri talan etmiş ve yağmalamıştır. KOLOMB, bu yolculuğu sırasında, Dominik, Porto Riko, Haiti, Jamaika ve Küba'nın batı sahillerini keşfetmiştir. KOLOMB, 1498 yılında düzenlediği üçüncü yolculuğunda Trinidat ve Venezüella sahillerindeki Parfa Körfezi'ne girmiştir. 1502-1504 arasında yaptığı dördüncü yolculuk sırasında, Panama ve Honduras'tan Darien'e kadar Amerika sahillerini keşfetmiştir. İspanyolların keşif ve yerleşme hareketleri KOLOMB'un 1506 yılında ölümünden sonra da devam etmiştir. Santa Domingo ve Hispaniola Adası işgal edilmiş; Kristof KOLOMB'un oğlunun 1509'da başlattığı Küba'nın fethi, 1514'te Diego VELAZQUEZ tarafından tamamlanmıştır. 1517-1518 yılları arasında İspanyollar, Yucatan Yarımadası'na kadar ilerlemişlerdir. Fernandez CORTES, Aztek İmparatorluğu'nun başkenti Tenoçtitlan'ı (Mexico City) yağmalamış ve kentteki tüm yetişkin erkekleri öldürmüştür. İspanyollar bu tarihten sonra bölgedeki toprakları ve köylüleri kendi aralarında paylaşmışlardır. 1530'da Peru ve 1545'te ele geçirilen Bolivya topraklarında da aynı politikalar uygulanmıştır. (Güngör, 2006: 40-44)

İspanyol denizciler, 16. yüzyılın ilk yarısında düzenledikleri keşif seferleri sonucunda Filipinler basta olmak üzere Uzakdoğu ve Pasifikteki birçok adayı ele geçirmişlerdir. 1580'li yıllarda ise İspanyol deniz ticaret filosu, dünyanın en büyüğü haline gelmiştir. İspanya, 1588 yılında II.FİLİP'in donanmasının yenilgiye uğratılmasıyla denizlerdeki üstünlüğünü İngiltere'ye bırakmak zorunda kalmıştır. 1654-1658'de, 1702-1713 İspanya Veraset Savaşlarında, 1756-1763 Yedi Yıl Savaşları'nda İngiltere karşısında yenilgiler alan İspanya, sömürgelerinin bir bölümünü kaybetmiştir. Amerikan bağımsızlık savaşları, 1789 Fransız İhtilâliyle ortaya çıkan milliyetçilik akımı

ve 1815 Viyana Kongresi'nin ardından Avrupa'da ortaya çıkan karışıklıklar, İspanyol sömürgelerinin ayaklanmasında etkili olmuştur. 1817 yılında başlayan ayaklanmalar, 1825 yılında sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmalarına kadar sürmüştür. (Güngör, 2006: 40-44)

İspanya, 20. yüzyılda Afrika kıyılarındaki kolonilerini tekrar elde etmeye çalışmış ve Sahra'nın batı kıyılarını, Gine Körfezindeki adaları, İspanya Gine'sini, Fas'ın kuzeyini ele geçirmiştir. Fakat İspanya İmparatorluğu eski haline bir daha gelememiştir. (Güngör, 2006: 40-44)

2.2.3. İngiltere Sömürgeleri

İngiltere; sömürgecilik faaliyetine diğer Avrupa ülkelerine nazaran (Portekiz, İspanya, Fransa, Hollanda) geç girmiş, fakat dünya lideri olmuştur. 19. yüzyılın sonunda tartışmasız en büyük sömürge üstünlüğüne sahip olan, “üzerinde güneş batmayan imparatorluk” olarak isimlendirilen İngiltere'yi, sömürgecilik yarışında Fransa takip etmiştir. (Eyrice, 2008: 36)

İngilizler, sömürge faaliyetine şirketlere verdikleri imtiyazlarla başlamışlardır. Bu şirketler, “The Company of Merchants Adventures” adı altında ilk olarak Atlantik okyanusu sahillerinde menfaat peşinde koşmuşlardır. Bu şirketlere verilen izin belgeleri (charter) ile bu belgelerde belirtilen esaslara göre sömürgeler idare edilmeye çalışılmıştır.³⁰ Bu şirketler, işlenmiş malları bu topraklara götürürken bu topraklardaki hammaddeleri anavatana getirmişlerdir. Müteakiben “Royal Africa Company of England” adlı şirkete bin yıl müddetle istismar hakkı verilmiştir. Yani Sömürge İmparatorluğu'nun kuruluşunda, krallık girişimi ve yatırımı bulunmamıştır. (Tuğ, 1969: 74-75) İngiltere, 1550 yılından sonra yenedünya için keşif gezilerinin sayısını arttırmış ve Sanayi İnkılâbıyla da sömürgecilik alanında hızla ilerleyerek dünyada sömürge imparatorluğu kurmuştur. (Güngör, 2006: 36-37)

İngiltere, 17. yüzyıl boyunca Kuzey Amerika'nın Atlantik kıyılarında dokuz İngiliz yerleşim noktası kurmuştur. İngilizler, kolonilerde kurulan büyük çiftlikler işgücü ihtiyacını karşılamak için, 1680-1786 arasında iki milyondan fazla köleyi Afrika kıyısından Kuzey Amerika'ya taşımıştır. Yine sanayi inkılâbı sürecinde dokuma

³⁰ 19 yüzyılda ülkelerin idareleri şirketlerden alınmış, çeşitli mevzuatlar çıkarılarak doğrudan Londra'dan idare edilmeye başlanmıştır. Çıkarılan mevzuatlar; The Colonial Laws Validity Act (1865), Interpretation Act (1889), The Statute of Westminster (1931)'dir. (Tuğ, 1969: 83-84)

sanayinde gelişmesi, ham demirin maden kömürü ile işlenebilmesi, buhar makinesinin yapılması gibi gelişmeler, İngiliz sanayisini artan üretim için pazar aramaya, dolayısıyla sömürgeciliğe itmiştir. 1763 yılında Yedi Yıl Savaşları sonunda Fransa ve İspanya ile imzalanan Paris Antlaşması da İngiliz sömürgeciliğine hız kazandırmıştır. Bu antlaşma ile Kanada ve Hindistan'ın tamamı, Missisipi nehrinin doğusu İngiltere'nin eline geçmiştir. 18. yüzyılda yaşadığı savaşlar İngiltere'nin maliyesini sarsmış ve 1783 yılında imzaladığı Versay Antlaşması ile Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlığını kabul ederek, Kuzey Amerika'daki kolonilerini kaybetmiştir. (Güngör, 2006: 37-40)

Amerika kıtasında aradığını bulamayan İngiltere yönünü Afrika ve Ortadoğu'ya yönelterek yeni sömürgeler elde etmiştir. İlk iş olarak Süveyş Kanalı'nın açılması ile stratejik ve ekonomik önemi iyice artan Mısır'daki Fransa'nın nüfuzuna 1882'de son vermiştir. 1896'da, Sudan'ı da işgal ederek, Mısır-İngiliz ortak yönetimi kurmuştur. 1877'de, Cape Colony'ye yerleştikten sonra, burada bulunan Hollandalı çiftçilerin kuzeye doğru çekilerek kurdukları Oranj ve Transvaal bölgelerini sömürgesine katmıştır. Sömürgelerini geliştirmeye çalışan İngilizler, 1885'de Zimbabwe, 1887'de Nijer, 1888-1889 yılları arasında Rodezya (Zambiya), 1892'de Çad, 1889'da Malawi'yi ele geçirdikten sonra Güney Afrika Federasyonu'nu kurmak istemiştir. Doğu Afrika'da bulunan Uganda 1892'de İngiliz yönetimine girerken, Kenya'da 1895'te İngiliz himayesini kabul etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda Almanlardan Tanganika'yı alarak Doğu Afrika'ya tamamen sahip olan İngiltere, Batı Afrika'da da Gambiya, Sierra Leone, Alün Kıyısı ve Nijerya'yı sömürgelerine katmıştır. (Özey, 2009: 68)

2.2.4. Fransa Sömürgeleri

Diğer bir Sömürge İmparatorluğu kuran devlet Fransa'dır. Fransızların deniz aşırı açılmaları, ilk deniz filosunun XI. LOUIS (1461) tarafından kurulmasıyla başlamıştır. Krallardan VIII. CHARLES (1483-1498), XII. LOUIS (1498-1515) ve I.FRANÇOİS (1515-1547) Akdeniz'in doğuna geçerek Osmanlıların hâkimiyetine son vermek istemişlerdir. Fakat I.FRANÇOİS'i Charles Quint'in hapisanesinden Kanuni Sultan SÜLEYMAN kurtarınca Osmanlı Devleti ile iyi geçinmeye başlamıştır. Fransa ilk deniz aşırı sömürgelerini, 1509 ve 1534'te Kanada bölgesinde Terre-Neuve denilen bölgeleri işgal ederek kurmuştur. Sömürgeciliğin sistematik olarak Kuzey Amerika,

Afrika ve Hindistan sahillerinde başlaması Kardinal RİCHELİEU (1624) dönemine rastlamaktadır. (Yücel, 1991: 57-58)

Fransa ticaretin ve sömürgelerin muhafazası için donanma kurarken diğer taraftan deniz aşırı ülkeler için ticaret şirketleri kurmuştur. Compagnies des Indes Occidentales (1644) (Batı Hint Adaları Şirketleri), Compagnies du Nord (1669) (Kuzey Şirketleri) bu şirketlerdendir. (Kavas, 2003: 72)

Fransa, Kanada ve Kuzey Amerika'da Orleans kıyılarından Missisipi kıyılarına, Virginia, Louisiana ve Nouvelle Orlans'a yerleşmeye başlamasıyla İngilizlerle komşu olmuş, bu da İngiliz ve Fransız rekabetini arttırmıştır. Bu rekabet bilahare İngiliz-Fransız çatışmasına sebebiyet vermiş, sonuçta Fransızlar yenilgiye uğramış ve Kuzey Amerika'da ele geçirdiği toprakların büyük bir kısmını İngilizlere bırakmak zorunda kalmışlardır. Fransa, 1763 yılında imzaladığı Paris Antlaşması ile Kanada'yı, Antiller'i, Hindistan'daki sömürgelerini ve Senegal'i İngiltere'ye bırakmış; karşılığında Guadeloupe, Martinique ve başka adaları almıştır. Kuzey Amerika ve Kanada'da beklediklerini bulamayan Fransızlar; Karaibler Denzine inerek Antil adalarına yerleşmeye, buralarda koloniler kurmaya başlamışlardır. (Evren, 2003: 42-43)

Fransa, 16.yy.da Kuzey Amerika ve Kanada'da olduğu gibi Afrika'da da sömürge faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu kapsamda, Senegal'in başkenti Dakar açıklarında Goree adasını Hollandalılardan alarak Antiller'e götüreceği köle ticaretini buradan başlatmıştır. 1655'te Haiti'yi, 1674'te Hindistan sahilinde bazı yerleri sömürgeleştirmiştir. 1830'da Cezayir, 1839'da Gabon'u da işgal eden Fransa 1843'te İngiltere ile yaptığı anlaşma ile Afrika'daki sömürgelerini arttırmıştır. (Kavas, 2003: 72-73) 1845'lerden itibaren Senegal, Gine ve Batı Afrika kıyılarından içerilere doğru ilerlemeye başlayan Fransa, 1854'de Moritanya, 1855'te Senegal, Gine ve Fildişi Sahili, 1859'da Kongo, 1859-1867 arası Cochinchine ve Kamboçya, 1881'de Tunus'u işgal ettikten sonra bugünkü Madagaskar, Komor Adaları, Cibuti, Mali, Benin, Çad, Nijer ve Orta Afrika Cumhuriyeti topraklarını ele geçirip Batı Sudan'ı tamamen denetimine almıştır. Benin ve Fildişi Sahili de Fransa'nın sömürgeleri arasına katılmıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Fas'ı işgal eden (1912) ve savaş sonrasında da Almanya'nın sömürgelerinden Kamerun'u ele geçiren Fransa, böylece kıtanın üçte

birini teşkil eden Kuzey ve Batı Afrika topraklarının hemen hemen tamamını denetimi altına almıştır. (Özey, 2009: 68)

Sömürgelerini daha iyi yönetebilmek için federasyon haline teşkilatlandıran Fransa sömürgelerle ilgili birim olan Service des Colnies'nin (Sömürgeler Servisi) ismini 1894'te Ministere des Colonies (Sömürgeler Bakanlığı) olarak değiştirmiştir. Senegal, Moritanya, Yukarı Senegal, Nijer, Yukarı Volla (Burkina Faso), Fildişi Sahili, Nijer, Gine ile Dahomey'i bünyesinde toplayan ve başşehri Dakar olan Fransız Batı Afrika'sını (Afrique-Occidentale Française) 1896'da kurmuştur. Bunları idare etmek için görevlendirilen Vali Senegal'de ikamet etmiştir. (Kavas, 2003: 73) Afrika'nın iç bölgelerindeki sömürgeleri ise Fransa Ekvator Afrika'sını (AEF) (Afrique Equatoriale Française) adıyla ancak 1910'da kurmuştur. Bu federasyon içinde Gabon, Kongo, Orta Afrika ve Çad yer almıştır. Yine, Madagaskar (1896) ve Kamboçya, Tonkin (Kuzey), Annam (Merkezi), Cochinchina (Güney) bölgelerinden oluşan Fransız Hindini'ni (Union Indochine) 1887'de (Laos 1893'te ve Kouang-Tchéou-Wan 1900'de katıldı) kurarak Afrika sömürgelerini bölgelere ayırmıştır. Bunlardan başka Cezayir daima doğrudan İçişleri Bakanlığı tarafından idare edilirken, Tunus ve Fas Dışişleri Bakanlığı tarafından idare edilmiştir. Böylece Fransa dünyada ikinci büyük sömürge devleti olmuştur. (Kavas, 2003: 73-74)

2.2.5. Almanya ve İtalya Sömürgeleri

Almanya, sömürgecilik faaliyetine geç başlamış ve erken çekilmek zorunda kalmıştır. Esas itibarıyla sömürgeciliği bir lüks olarak gören BİSMARCK, biraz da kamuoyunun baskısı üzerine 1884'ten itibaren sömürgecilğe yönelmiştir. 1884'te Kamerun'da seyyah Doktor NACHTİGAL'in ileri gelen bazı kabile reisleriyle yaptığı himaye anlaşmaları, burasının Alman sömürgesi haline gelmesinde etkili olmuştur. Seyyah NACHTİGAL'in gayretleriyle Togo da Alman nüfuzuna girerken (1884), Güneybatı Afrika'da 1884'te Almanya'nın sömürgesi haline gelmiştir. Berlin Kongresi, Almanya'nın, Kamerun, Togo ve Güneybatı Afrika üzerindeki himayesini teyit etmiştir. Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi üzerine, sömürgeleri, Milletler Cemiyeti'nce İngiltere ile Fransa arasında paylaştırılmıştır. (Özey, 2009: 68-69)

İtalya, 18. yüzyılın sonunda Akdeniz'de bir yarımada ve kuzeyinde yer alan 14 devletten oluşmaktaydı. 1870 yılında İtalya, siyasî birliğini oluşturduktan sonra

Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun hâkimiyetindeki İtalyanca konuşan bölgeleri sınırlarına dâhil etmek, Dalmaçya kıyılarını ele geçirmek, sanayisi için hammadde ve pazar aramak için sömürgeci bir politika izlemiştir. (Güngör, 2006: 44) Bu kapsamda, İtalya, 1889 yılında Kızıldeniz kıyısındaki Eritre'ye yerleşmiştir. Ardından 1893'te Somali'nin Güneydoğu kıyılarını ele geçirmiştir. Daha sonrada 1896'da Etiyopya'ya saldırmıştır. Fakat Adva'da (Adoua) yenilgiye uğramıştır. Osmanlı Devletinin Balkan savaşıyla uğraşmasından istifade ederek, 1912'de Trablusgarp ve Bingazi'yi işgal etmiştir. 1896'da ele geçiremediği Etiyopya'yı da 1935 yılında, II. Dünya Savaşı öncesinde milletler arası şartların uygun olduğu bir sırada önemli bir kısmını hâkimiyeti altına almıştır. (Özey, 2009: 67) İkinci Dünya Savası sırasında bütün sömürgelerini kaybeden İtalya, 1960 yılına kadar Somali'ye hâkim olmuştur. (Güngör, 2006: 44)

Kısaca sömürgecilikte 15. ve 16. yüzyılda Portekiz ve İspanya, 17. yüzyılda Fransa, 18. yüzyılda Fransa ve İngiltere, 19. yüzyılda ise yalnızca İngiltere dünya lideri olmuştur. 20. yüzyılın başında tüm Afrika kıtası İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, İspanya, Belçika ve Portekiz arasında bölüşülmüştür. (Güngör, 2006: 44)

Ayrıca sömürgeleşmede 1850'lerden sonra fiili işgal ilkesi benimsenmiş ve herhangi bir devletin belirli toprak parçasında egemenlik iddia edebilmesi için o toprağı askeri bakımdan denetim altına alması gerekmiştir. Bunun sonucu olarak Berlin Konferansından sonra Avrupa Devletleri Afrika'da mümkün olduğu kadar geniş toprak parçalarını hızla işgal etme yarışına girmişlerdir. (Sander, 2000: 205) Tunus'un da işgalinde 1878 yılında imzalan Berlin Anlaşması etkili olurken, tüm Afrika kıtasının işgalinde ve Fransa'nın Tunus'u himayesini geliştirmesinde de aynı adı taşıyan ve aynı yerde 1884-1885 yıllarında toplanan Berlin Konferans'ı (Anlaşması) etkili olmuştur.

2.3. Berlin Konferansı (1884-1885 Afrika Üzerine Düzenlenen Berlin Konferansı) ve Afrika'nın Paylaşılması

Aslında Batı dünyasının tarihsel olarak Afrika'ya ilgisinin çok köklü bir geçmişi olmakla birlikte, modern dönemde Batı'nın bölgeye yönelik ilgisinde dönüm noktası 1798'de Napolyon Fransa'sının Mısır'ı işgal etmesi olarak gösterilmektedir. Ayrıca başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Avrupalı güçler bölgeye ekonomik olduğu kadar jeopolitik açıdan da ilgi göstermişlerdir. Zamanla Afrika sömürgeleştirilmeye başlanınca Avrupa ülkeleri aralarında problemler oluşmuştur. (Özlük, e.t.21.10.2013)

Avrupalı devletler, 19. yüzyılın sonlarına doğru artan rekabetin neticesinde, kendi aralarında Afrika'da yeni işgal edilecek yerler hususunda muhtemel olası çatışmaların önlenmesi amacıyla Portekiz'in önerisi ve BİSMARCK'ın arabuluculuğunda Berlin'de bir araya gelmişlerdir. 1884-85 yıllarında düzenlenen Berlin Konferansı, aslında bir bakıma Afrika üzerindeki sömürgecilik politikalarının genel çerçevesinin çizilmesi ve belli bir sistem üzerine oturtulması anlamına gelmiştir. Altı yıl önce Berlin Kongresi'nin gerçekleştiği salonda, 15 Kasım 1884-23 Şubat 1885 tarihleri arasında Almanya, Avusturya-Macaristan, Belçika, Danimarka, İspanya, ABD, İngiltere, İtalya, Hollanda, Lüksemburg, Portekiz, Rusya, İsveç, Norveç ve Osmanlı Devleti katılımıyla Berlin Konferansı gerçekleştirilmiştir. (Çaycı, 1995: 74-75)

Berlin Konferansı, simgesel olarak, global mesafelerde eski Avrupa egemenliği döneminin doruk noktası olarak değerlendirilmiştir. Konferans sonucunda kıta paylaşılmış, daha önce işgal ettikleri yerler üzerinde himaye kesinleşmiş, siyasal sınırları çizilmiş ve işgal sırasında uyulacak kurallar belirlenmiştir. (Tepebaş, 2010: 12) Avrupa ülkeleri ve özellikle İngiltere 1885 Berlin Anlaşmasına kadar tam olarak işgal altında tutamadıkları bu ülkeleri bu tarihten itibaren adeta yeniden işgal edip askeri kontrolleri altına almışlardır. (Tuğ, 1969: 72-78)

Anlaşma ile Fransa, Kuzey ve Batı Afrika'da; İngiltere, Mısır, Sudan, Güney ve Doğu Afrika'da kendilerine bağlı koloniler oluşturmuşlardır. Afrika Boynuzu olarak nitelendirilen, Mısır ve Sudan'ın aşağısında kalan kıtanın Kuzey Doğu kesimi; İngiltere, Fransa ve İtalya arasında paylaşılmıştır. Portekiz, Afrika'nın Güney Batı ve Güney Doğu kesimlerindeki geniş sahil bölgelerini kontrolü altına alırken, Batı Afrika'da da ufak bir koloni (günümüze Gine Bissau devletinin yer aldığı bölge) oluşturmuştur. Belçika, bu günkü Kongo'nun yer aldığı bölgede kendisine bağlı bir koloni oluştururken, Almanya ve İspanya da kıta üzerinde toprak talebinde bulunmuşlardır. (Tepebaş, 2010: 11-14)

Berlin Anlaşmasıyla İngiltere, içinde pamuk, elmas, altın gibi önemli maddelerin olduğu 4,7 milyon m2 stratejik toprak ele geçirirken; Fransızlar, kahve, pirinç, kauçuk, fosfor, demir ve manganez gibi değerli maddelerin bulunduğu toplam 4,1 milyon m2 toprak elde etmiştir. Almanya 1,5 milyon m2, Belçika 1,4 milyon m2, Portekiz ise 1,7 milyon m2 genişliğinde toprakların sahibi olmuştur. (Evren, 2003: 41)

Berlin Anlaşmasıyla suni olarak bölünen Afrika, 1900 yılına gelindiğinde Avrupalıların sömürge imparatorluklarını on milyon mil kare ve neredeyse yüz elli milyon insanı içerecek şekilde genişlettikleri tahmin edilmektedir. Bu oran, yeryüzünün beşte birlik bir kısmına ve dünya nüfusunun yaklaşık olarak onda birine tekabül etmiştir. 1919'da, dünya yüzölçümünün % 72'sini ve dünya nüfusunun % 69'undan fazlasını sömürge ve bağımlı ülkeler oluşturmuştur. 1930'lara gelindiğinde ise, sömürgeler ve eski-sömürgeler yeryüzünün % 84.6'sını oluşturmuştur. (Eyrice, 2008: 33-34; Tuğ, 1969: 65)

Ancak sebepleri ve sonuçları ne olursa olsun, Berlin Konferansı'nın asıl önemi, Afrika kıtası üzerinde büyük devletlerin nüfuz alanlarının belirlendiği bir duruma öncülük etmesi ve bu durumun kıta üzerindeki etkisinin günümüze kadar sürecektir sorunları beraberinde getirmesidir. (Eyrice, 2008: 34)

2.4. Avrupa Ülkeleri'nin Sömürge Politikaları ve Fransa Sömürgeciliğini Diğer Avrupa Ülkelerinden Ayıran Özellikler

2.4.1. Avrupa Ülkeleri'nin Sömürge Politikaları

Her Avrupa ülkesi sömürgelerinde kendilerine has prensipler benimseyip, politikalar belirlemişlerdir. Bazı sömürgeci devletler yakıp yıkarak kendilerini kabul ettirmeye çalışırken, bazıları farklı bir görüntü sergilemiş ve yerli halkların tepkini çekecek politikalar yerine, onların yaşamlarını kolaylaştıracak yenilikleri sunma yoluna gitmişler, böylelikle de tepkileri yumuşatarak yönetimlerini yavaş yavaş büyüyen bir işbirliği üzerine oturtmuşlardır. Bu türden politikaların uygulandığı sömürgelerde, sömürgecilere bağlı ve onların isteklerini yerine getiren yerli işbirlikçi yönetici sınıf oluşmuştur. Bu yaklaşım tarzı sömürgecilerin işini kolaylaştırdığı gibi bulundukları topraklarda kalıcı olmalarını da sağlamıştır. (Evren, 2003: 40)

Portekizliler genelde köle ticareti ve sömürgelerindeki kaynakları tüketirken bunu sanayileşmeye çevirememişlerdir. (Kavas, 2003: 76) Ayrıca tek tip tarım üretimini teşvik ederek, zenci köle ticaretini sonuna dek sürdürmüş, yerli halkı geri ve cahil bırakmışlar, sömürgelerde en acımasız diktatörlükleri kurmuşlardır. (Evren, 2003: 42)

İspanyollar, karşılarındaki gördükleri göz kamaştırıcı zenginliklerden ve uygarlıklardan etkilenerek bunlar altında ezilmemek için İnka, Maya, Aztek uygarlıklarına toplu kıyım uygulamışlardır. (Evren, 2003: 42)

Belçika yerli halka idarede söz hakkı tanımadığı gibi onları eğitim alanında da geri bırakmaya gayret göstermiş, buna karşılık sağlık ve misyonerlik hizmetlerine önem vermiştir. (Özey, 2009: 69)

Ulusal sanayileşmesini tamamlayamamış İspanya, Portekiz gibi sömürgeci ülkelerin geride bıraktıkları eski sömürge ülkelerde sefalet, yoksulluk ve cahillik hâkim olmuş, ulusal burjuva sınıflarının oluşturulamadığı gibi acımasız toprak ağalarının hâkim olduğu feodal düzenler yüzünden sürekli karışıklıklar ve iç savaşlar yaşanmıştır. Latin Amerika ülkelerinde yaşanan askeri darbeler, askeri diktatörlükler, bir türlü bitmek bilmeyen ekonomik, sosyal ve politik sorunlar, İspanya ve Portekiz'in ilkel sömürgecilik anlayışının bu bölge halkına mirası olmuştur. (Evren, 2003: 42)

İspanya, Portekiz ve diğer Avrupa ülkelerine nazaran İngiltere ve Fransa, sömürgelerine daha pozitif yaklaşmışlardır. Sömürgelerin korunması ve anavatanla irtibatların emniyeti bilhassa İngiltere'nin sömürgecilik siyasetinde önemli yer tutmuştur. BRENE, İngilizlerin izlediği politikayı ticari ve muhafazakâr olarak tanımlarken, Fransızların tutumunu militan, pozitif ve genişlemeci olduğunu belirtmiştir. BRENE'ye göre, İngilizler misyoner ruhun eksikliği nedeniyle asla herhangi bir kültürel veya medeniyet rolüne soyunmamışlar, buna karşılık Fransızlar ise, asimilasyon politikalarında Portekizlilerden pozitif olarak daha ileri gitmişlerdir. Yine BRENE, İngilizlerin muhtemelen ilk aşamada en ucuz yönetim şekli olarak gördükleri yerel özerkliği teşvik ettiği ve Afrikalıların kendilerini yine kendi “gelenekleri” ve ulusal karakterlerine uygun olarak yönetmelerini uygun gördüğünü belirtirken, Fransa'nın Afrikalılara yönelik kendi hayallerindeki asimilasyonist ideallerini koruduğunu ifade etmiştir. (Eyrice, 2008: 37)

TUĞ da buna benzer şekilde, İngilizlerin yerleştikleri ülkelerde mevcut siyasi otoriteleri ticari, askeri ve dini menfaatlerine zarar vermediği sürece baş başa bıraktığını belirterek, genel olarak mahalli idare ve hükümet tarzını değiştirmedeğini ve hükümeti dolaylı olarak yönettiğini ifade etmiştir. Böylelikle İngilizleri diğer Avrupa ülkelerinden ayıran bu politika sonunda yerli halkları İngiliz kültür ve idari anlayışı diğer Avrupa ülkeleri kadar etkilemediğini söylemektedir. (Tuğ, 1969: 72-78) Yine İngilizlerin yönetim tarzına karışmadığından sömürge/bağımlı ülkelerinde milliyetçilik anlayışı

gelişmediğini (Tuğ, 1969: 111) ve ancak 1947'den sonra bağımsızlık ve anayasa düşünceleri oluşmaya başladığını belirtmiştir.³¹ (Tuğ, 1969: 95)

EASTON da İngiltere'nin daha fazla sorumluluk hissetmediği bu ülkelerin politik ilişkilerini kendi başlarına halletmeleri için onları serbest bıraktığını iddia etmiştir. Buna karşılık Fransızların ise, eski kolonileriyle daima daha sıkı ilişkiler kurma isteği içinde olduğunu söylemiştir. EASTON, Britanya'nın, sömürgelerinin Commonwealth³² içinde kalmayı seçmesinden mutlu olabileceğini, bu ülkelerin kalmayı ya da gitmeyi seçmelerinin çok da hayati bir mesele olmadığını altını çizmektedir. Fransa ise, bu duruma tam karşıt bir tavır sergileyerek, her zaman için sömürgeleri ile arasında dile, kültüre, paylaşılan diğer ortak çıkarlara, eğer mümkün olursa ortak bir mali sistemin yanı sıra, ortak diplomasi ve savunmaya dayanan çok sıkı bir birlik arzu etmiştir. (Eyrice, 2008: 37-38)

George PADMORE da, kıtayı siyasi bakımdan en az istismar eden devletin İngilizler olduğunu ileri sürerken istismarın en büyüğünü Portekiz sömürgelerinde cereyan ettiğini ifade etmiştir. (Eyrice, 2008: 39)

MAZRUI ise, "İngiliz müdahale etmez ve liberal görünür, çünkü karşısındaki adamı müdahaleye değer bulmuyordur, Fransız bunun tersine koşullandığı için o adamı kendine benzetmeye çalışır" demektedir. (Eyrice, 2008: 39-40)

Rusya da gittiği bölgeye kendi halkını da yerleştirdiği ve sömürgeleştirdiği yerde idari ve askeri yapıyı birbirine soktuğu ifade edilmektedir. (Eyrice, 2008: 51)

Osmanlı Devleti'nin fethettiği ülkelerdeki yönetim anlayışı ise kendisinden önce kurulmuş diğer Türk devletlerinde olduğu gibi sömürgecilikten çok sorumluluk ilişkisi içinde olan bir anlayışı benimsemiştir. Fethettiği yerlerdeki dini kurumları, sınıfların

³¹ Eğitime de herhangi bir katkıda bulunmamıştır. Bu yüzden Afrika'da bağımsızlık sonrası oluşan devletler içinde İngiliz sömürgesi altında kalmış devletlerin okuma yazma oranları Fransa sömürgesi altında kalmış devletlerin oranına nazaran çok düşüktür. İngiliz sömürgeleri içindeki okuma yazma oranı en yüksek ülke olan Sudan'ın 1964 yılında okuma yazma oranı % 4'dür. (Tuğ, 1969: 137)

³² Geçmişte Britanya İmparatorluğu'nun parçası olan devletler ile sonradan katılmış devletlerin oluşturduğu uluslararası bir koalisyonudur. İngiliz parlamentosu Kasım 1947 kararları ve bunun sonucu oluşan 1948 yılında yayınlanan Mavi Kitap'ta belirtildiği üzere Commonwealth içinde kalmak şartı ile İngiliz İmparatorluğuna bağlı ülkelere kendi kendini idare imkânı vaat etmiştir. İngiltere Ortadoğu'da Ürdün, Irak, Kuveyt, Katar, Aden; Afrika'da Mısır, Nijerya, Somali, Sudan; Kuzey Asya ve Uzak doğuda Pakistan, Malaya, Sabah ve Brunei'yi Commonwealth içinde iktisadi ve kültürel yönden bir ahenk ve birlik içinde tutmaya çalışmıştır. (Tuğ, 1969: 83)

statülerini, idari yapılarını, vergileri, yerli adetleri ve askeri zümreleri yok etmemiştir. (Eyrice, 2008: 52-55)

Görüldüğü gibi her Avrupa ülkesi sömürgelerinde kendi yönetimlerini oluşturabilmek için tedbirler geliştirmişlerdir. Kimileri sert tedbirle alırken kimileri daha pozitif yaklaşmıştır. Kimi batılı yazarların iddiaları da “Sömürgelerin doğal kaynakları Avrupalılar tarafından geliştirilinceye kadar yerliler için hiçbir değer taşımıyor” şeklindedir. Başka bir deyişle, “Avrupa sermaye ve teknolojisinin katkısı olmasaydı Afrikalılar doğal kaynaklarından yararlanamazlardı” şeklinde olmuştur. (Eyrice, 2008: 60)

Sonuçta ne olursa olsun Avrupa Devletleri sömürge yaptıkları veya himaye adını vererek işgal ettikleri toplumların medeniyetlerini yıkarak batı medeniyetini yerleştirmeye çalışmışlardır. Yerlilerin atalarından miras aldıkları din, dil, edebiyat, sanat, ticaret tamamı yok edilmiş ve yerine dil olarak işgalci devletin dili resmi dili, din olarak Hristiyanlık cazip hale getirilmiş ve hiçbir sanayi ve teknoloji götürülmediği için bütün ihtiyaçlarını batıdan almak zorunda kalan bir toplum anlayışı yerleştirilmişlerdir. (Kavas, 2003: 71) Ayrıca sömürgeleştirdikleri ülkelerde kendi kültür mirasını, dilini, yaşamını bırakmışlardır ki Afrika kıtasındaki 25 ülkenin resmi dili Fransızca ve yine bir o kadarının resmi dili ise İngiliz olup birkaç ülkede de Portekizce ve İspanyolca resmi dil olmaya hala devam etmektedir. (Kavas, 2011: 235-236)

Bu bağlamda, her ülke farklı sömürge politikası takip etmiş ve sömürüye maruz kalan ülkelerin idari, hukuki, sosyal, ekonomik ve kültürel yapılarının şekillenmesine temel teşkil etmiştir. (Önal, 2008: 131) Özellikle Fransa’nın sömürgeleştirerek yönetip, himaye altına aldığı ülkelerde diğer Avrupa ülkelerine nazaran farklı bir sömürge politikası takip ederek etkileri günümüze dek devam eden sonuçlar doğurmuştur.

2.4.2. Fransız Sömürgeciliğini Diğer Avrupa Ülkelerinden Ayıran Özellikler

Fransa, Mısır siyasetiyle ve Cezayir işgaliyle devletlerarasında modern Afrika sömürgeciliğinin planını şekillendiren ilk ülke olmuştur. Müteakiben 1830 Cezayir ve 1881’de Tunus’un Fransa tarafından işgali sömürgecilik sistemine yeni bir boyut getirmiştir. Buradaki uygulamalar yeryüzünün diğer tarafındakiler için de yaygınlaştırılmıştır. Bu düşünce ile sömürgecilik anlayışı sadece ticari maksatla sınırlandırılmayarak, sömürge ettikleri ülkelerin idari yapılarını da kendi istekleri

şekilde düzenleyerek sömürülen toprakların ellerinde daha uzun ömürlü kalmaları sağlanmıştır. (Kavas, 2003: 71-74) Bu kapsamda özellikle 1789 Fransız İhtilalı'ndan sonra koloniler ülkenin parçası olarak kabul edilmiş ve aynı kanunlara tabi tutularak, kolonileri en iyi idare etme şekli bu olduğu kabul edilmiştir. (Kodaman, 2001: 26) Yine UYGARLAŞTIRMA adını verdikleri bir siyaset uygulayarak yerli kültürleri yerine, kendi dil, kültür ve sosyal yaşamını aşılama çalışmıştır. (Nurlu, 2003: 103)

Fransa sömürgelerini yönetirken ilmi kuruluşlardan da yararlanmıştır. Societe de Geographie de Paris (Paris Coğrafya Derneği) (1821), Societe Asiatique (Asya Toplumu) (1822), Societe d'Ethnologie (Etnoloji Toplumu) (1839), Societe Botannique de France et Societe d'Acclimatation (Fransa'nın Botanik ve Zooloji Derneği) (1854) bu kuruluşlardan bazılarıdır. Fransa, bu kuruluşlar ile sömürgelerinde nasıl daha aktif ve etkili olabiliriz düşüncesini benimsemişlerdir. (Kavas, 2003: 78)

Fransızlar sömürgelerine yol, hastane yapıp okullar açarken, çok sayıda vatandaşını da göç ettirmiştir. Bunun sonucu olarak 1950'li yıllarda yaklaşık 8.700.000 nüfuslu Cezayir'de 1.100.000 (%12), 2.700.000 nüfuslu Tunus'ta 270.000 (%10) ve 7.500.000 nüfuslu Fas'ta 360.000 (%5) Fransız vatandaşı olmuştur. (Kavas, 2003: 76)

Fransa, sömürgeleştirdiği tüm ülkelerde Fransızca'yı resmi dil statüsünde değerlendirmiş ve yaygın şekilde halka dayatmıştır. (Önal, 2008: 131) Okullarda yerel dil çalışmalara çok az önem verilmiş, derslerin hemen hemen tamamı Fransızca işlenmiştir. Örneğin, Cezayir'de otuz saatlik bir ders programında, Arapça eğitime yalnızca üç ya da dört saat ayrılırken, diğer derslerin tümü Fransızca işlenmiştir. (Eyrice, 2008: 115)

Ayrıca yukarıda belirttiğimiz gibi yönetimde kolaylık sağlamak için sömürgelerini federasyon haline getiren bir ülkedir. Bunun yanında Cezayir'i anavatanın bir parçası olarak görerek doğrudan İçişleri Bakanlığı bünyesinde diğer Fransız şehirleri gibi yöneterek bir Genel Vali atamıştır. (Kavas, 2003: 74) Fas ve Tunus'u da "Koruma" (Himaye/Protektora) prensibiyle dışişlerine bağlı olarak yönetmeye çalışmıştır. Tunus'u pek çok Fransız'ın yaşamasına ve idarenin büyük

ölçüde Paris'ten kontrol edilmesine rağmen, sömürge olarak değil bir himaye, bir protektora³³ olarak görmüştür. (Eyrice, 2008: 3)

III. Cumhuriyet döneminde³⁴ Fransa, sahip olduğu sömürge açısından dünyada ikinci sıraya ulaşmıştır. 1923 yılına gelindiğinde Fransa'nın sahip olduğu sömürgeler Avrupa'daki topraklarından 20 kat büyük olup, nüfusu da 60 milyona ulaşmıştır. (Esmer, 1944: 262)

Fransa, ayrıca I. Dünya Savaşı esnasında Almanlara karşı çarpıştırmak üzere sömürgelerden 700 bin yerli askeri silah-altına alarak cephelere sevk etmiştir. Bunlar Cezayirliler, Tunuslular, Faslılar, AOF ve AEF'deki siyah Afrikalılar, Malgaşlar,

³³ Protektora kelimesi uluslararası hukukta; daha güçlü bir devletin, daha zayıf bir devleti, herhangi bir müdahale ya da savaş durumunda üçüncü ülkelerden, ülke içi karışıklıklardan ya da her ikisinden birden “korumayı” üstlenmesini ifade etmektedir.

³⁴ Fransa'da günümüze kadar beş (5) Cumhuriyet yönetimi görülmüştür. Birinci Cumhuriyet 1792-1804 yılları arasında Fransa'da uygulanan cumhuriyet yönetimidir. 1789 Fransız Devrimi'nin ilk yıllarında krallık devam etmiştir. Ancak 21 Eylül 1792'de krallık lağvedilip Cumhuriyet ilan edilirken,. Cumhuriyet'in sloganı “**özgürlük, eşitlik, kardeşlik**” olduğu kabul edilmiştir. Ama bu Cumhuriyet, ülkedeki iç çatışmalar ve terör eylemleri nedeniyle 1804 yılında Napolyon BONAPART tarafından kaldırılmıştır. (Birinci Fransa Cumhuriyeti, e.t.13.04.2014)

İkinci Cumhuriyet, Fransa'da 1848-1852 yılları arasında uygulanan cumhuriyet yönetimidir. 1814'te BONAPART'ın yönetimden uzaklaştırılışından sonra oluşturulan yeni krallık dönemi 1848'e kadar sürmüştür. Cumhuriyet isteyen devrimcilerin başlattığı 1848 Devrimleri sonucu İkinci Cumhuriyet ilan edilmiştir. Cumhurbaşkanı'na Louis Napolyon BONAPART seçilmiş, ancak BONAPART da 1852'de imparatorluğunu ilan etmiştir. Böylelikle Cumhuriyet geçerliliğini yitirmiştir. (İkinci Fransa Cumhuriyeti, e.t.13.04.2014)

Üçüncü Cumhuriyet, Fransa'da 1870-1940 yılları arasında uygulanan cumhuriyet yönetimidir. Üçüncü Cumhuriyet dönemi, Fransız-Alman savaşı sürerken başlamış ve Üçüncü Cumhuriyet'in Anayasası ilan edilmiştir. 1885'ten 1907'ye kadar yeni seçilen meclisler, basın özgürlüğü, ücretsiz ve zorunlu eğitim, dernek kurma özgürlüğü, laiklik ve toplantı özgürlüğüyle ilgili temel yasalar çıkartılmıştır. Daha sonra, 1914'te Birinci Dünya Savaşı'na girip savaşı kazanan Fransa, 1939'da başlayan II. Dünya Savaşı sırasında kötü bir dönem geçirmiştir. Fransa, 1940'ta Almanya'nın işgali altına girmiş ve böylelikle Üçüncü Cumhuriyet dönemi sona ermiştir. Philippe PETAİN'in başkanlığında, Almanlarla işbirliği yapan totaliter VİCHY Fransa'sı kurulmuştur. (Üçüncü Fransa Cumhuriyeti, e.t.13.04.2014)

Dördüncü Cumhuriyet Fransa'da 1946-1958 yılları arasında uygulanan cumhuriyet yönetimidir. Fransa, Alman işgalinden kurtulur kurtulmaz cumhuriyet ilan etmiştir. Parlamenter düzeni yeniden kuran bir anayasa kabul edilmiştir. İşgal sırasında direniş güçlerinin başı olan General De GAULLE başbakanlığa gelse de partiler arasındaki anlaşmazlıklar ve hükümet krizleri ülkeyi karışıklıklar içine sokmuş ve başarılı olunmamıştır. (Dördüncü Fransa Cumhuriyeti, e.t.13.04.2014)

Beşinci Cumhuriyet Fransa'da 1958 yılından bu yana devam etmekte olan cumhuriyet yönetimidir. 1958'de ülkede Cezayir sorunu yüzünden bir iç savaş tehlikesi baş göstermiştir. Tehlikelerin önlenmesi için politikacılar, kurumlar ve toplumsal örgütler arasında görüş birliği ile General Charles de GAULLE yeniden göreve çağırılmıştır. De GAULLE görevi, cumhurbaşkanının yetkilerini artıran yeni bir anayasanın kabulü koşuluyla kabul edebileceğini bildirmesi üzerine “Yarı Başkanlık” düzeni diye adlandırılan bugünkü düzeni kuran anayasa hazırlanmış ve halkoyuyla kabul edilmiştir. De GAULLE 1958'de cumhurbaşkanı olmuş ve 1969'a kadar görevinde kalmıştır. Onu sırasıyla Georges POMPIDOU (1969-1974), Valéry Giscard d'ESTAİNG (1974-1981), François MITTERRAND (1981-1995), Jacques CHIRAC (1995-2007) ve Nicolas SARKOZY'nin (2007-2012) cumhurbaşkanlıkları izlemiştir. Şu anki cumhurbaşkanı ise 15 Mayıs 2012'de görevine başlayan François HOLLANDE'dir. (Beşinci Fransa Cumhuriyeti, e.t.13.04.2014)

Annamlılar ve Okyanuslulardan oluşmuştur. Ayrıca 240 bin kişi de yardımcı kuvvetler olarak silah fabrikalarında, limanlarda ve zirai faaliyetlerde çalıştırmışlardır. Bu savaşa kadar Cezayirli askerlere en düşük rütbeler verilirken bu savaştan sonra üst rütbeler layık görülmüş ve Fransız vatandaşlarla aynı haklara sahip olmuşlardır. (Kavas, 2003: 74)

MUNRO, özellikle Fransız sömürgecilik sistemini Büyük Britanya, Almanya ve ABD'den ayıran önemli bir özelliğin, bağımlı bölgelere anavatanın resmi meclislerinde belli sayıda temsilci bulundurma hakkı olduğunu söylemiştir. Ancak Fransız sömürgelerinin sadece yedisi meclise temsilci gönderme hakkına sahip olmuştur.³⁵ Ayrıca bu sömürgelerin Meclis'te bulundurabileceği temsilci sayısı, nüfus, yüzölçümü, zenginlik ya da ulusal hazineye yapılan katkılar gibi faktörlerin göz önüne alınması sonucu, oransal bir ilkeye göre belirlenmemiştir. Dağılım tamamen, tesadüfî bir temele dayanmış ve Tunus gibi protektoralar ise meclise hiç temsilci göndermemişlerdir. (Eyrice, 2008: 38)

Fransa'nın, "UYGARLAŞTIRMA" adını verdikleri bir siyaset uygulayarak yerli kültürlerin yerine, kendi dil ve kültürlerini aşlamaya çalıştığı söylenildiği gibi, hiçbir sömürgeci devletin de Afrika'ya, Fransa'dan daha fazla olanak tanımadığı ve hiçbirinin İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, şehirler, yollar, limanlar, havaalanları, barajlar ve okullar için daha fazla para akıtmadığı da iddia edilmiştir. (Eyrice, 2008: 36)

Moritanya'da Kadiriye tarikatının Sidiye koluna mensup Muhammed Ben Şeyh Ahmedu Ben SÜLEYMAN'ın Fas, Tunus, Cezayir, Mısır ve Hint Müslümanlarına hitap ettiği çağrısında "Fransız idaresinin kurulmasından sonra Afrikalı kardeşlerinin iyi durumda olduğunu, Müslümanların yurtlarına huzuru getiren Fransa'nın iyiliğinin karşılığı olarak sadece bu ülkelerin menfaatlerini müşterek olarak kullanmaktan başka bir şey istemediğini" söylemiştir. Yine Muhammed Ben Şeyh Ahmedu Ben SÜLEYMAN "yeni karayolları yapan ve su kaynakları açan, iskân yerleri kuran, fakir zengin herkesi muayene eden doktorları gönderen Fransa'nın bu bölgelere hâkim olmasıyla daha güçlü, mutlu ve bütün kolaylıklardan yararlanır hale geldiklerini" ifade etmişlerdir. Moritanyalı tarihçi Ahmed YURA da "Fransa savaşılabilecek insan sayısı ve silah bakımından güçlü bir devlet olup merhameti, cömertliği, hoşgörüsü, sabrı ve

³⁵ Temsilci gönderen ülkeler Cezayir, Martinik, Guadaloupe, Fransız Ginesi, Senegal, Fransız Hindistanı ve Cochinchina'ydı.

adaleti tesis etme bakımından diğer Avrupa devletleri onun seviyesine ulaşamamışlardı” demiştir. Moritanya’nın Valata şehri esnafı da düşmanlarının zulmünden ve yağmasından Fransa sayesinde kurtulduklarını haliyle kendilerine din kardeşlerinden daha sevimli geldiklerini bildirecek kadar ileri gitmişlerdir. Fransa’nın Tunus’ta kurduğu himaye hükümeti, şeriatın uygulanması yanında vakıflarla din eğitiminin ve Büyük Camiinin teşkilatını kolaylaştırdığını belirtmiştir. Bunun yanında, “Fransızları sevmelerinin bir sebebi olarak kendilerini vahşiliğin karanlığından kurtarıp, bilgisizlikten medeniyetin aydınlığına çıkarması” olduğunu söylemişlerdir. (Kavas, 2011: 417-423)

Moritanya’da Kadiriye tarikatından Şeyh Sidi BABA da “İnanç ve ibadet hürriyetlerini koruyan Fransa’nın, dinin yaşanmasına yardım etmesi yanında, camiler dahi inşa ettiğini, abdestlerine, namazlarına oruçlarına ve Kuran okumalarına karışmadığını, kendisine tebaalığı kabul eden Müslümanları hür bırakarak ibadet yapmalarına müsaade ettiğini ve bu konudaki ifadelerinin sadece kendilerine ait olmadığını Moritanya, Batı Afrika, Cezayir, Tunus ve diğer bölgelerdeki ilim sahibi insanlarca da paylaşıldığını” iddia etmiştir. (Kavas, 2011: 420-421)

Senegal’in Kaolack kentindeki Ticani tarikatı liderlerinden Hac Abdullah NİAS ise, “Fransa’nın adil ve dürüst olduğunu, ülkelerine Fransa’nın gelmesiyle herkesin hakkına saygı duyulmaya başlandığını, gerçek barış ve huzuru tanıdıklarını, ticaretin canlandığını, okulların çoğaldığını, yol güvenliğinin artarak kadın ve çocuğun yalnız başına 2.000 km. seyahat edecek hale gelindiğini, demiryollarının kurulup, telgraf hatlarının çekildiğini” ifade etmiştir. (Kavas, 2011: 423)

Fransa’ya övücü yazıların yanı sıra Osmanlılar hakkında kötü ifadeler kullananlar da olmuştur. Osmanlı hakkında en ağır ifadeleri ise Suriye ve Lübnan’dan Fransız sömürgelerine göç eden Müslümanlar kullanmışlardır. Onlara göre “Göçebe barbar Türklerin ve Avusturya-Alman birliğinin akıl almaz hayallerini Fransızlar yıktılar. Epeyce bir süre Osmanlı hâkimiyetinde kalan Suriye tarih boyunca bunların vahşiliklerine ve katliamlarına uğramıştı. Onları bu zulümden daima Fransa kurtarmıştır. Amacı Suriyelilere bağımsızlıklarını ve hürriyetlerini iade etmek mallarını korumaktı. Türk hâkimiyetinden ve zulmünden kurtulan Suriye artık Fransa’nın bayrağı altında rahat etmektedir” şeklinde olmuştur. (Kavas, 2011: 428)

Kuzey ve Batı Afrikalı bazı Müslümanlar da “Osmanlı isimli bir devlet varsa Fransa’nın desteği sayesinde varlığını sürdürüyordur” demişlerdir. Senegal’in Sine bölgesindeki Kadiri ve Ticiani şeyhleri “kendilerinin Fransa’nın tebaası olduklarını, hanımları da dâhil bütün ailelerinin çocuklarıyla birlikte Fransa’nın hizmetinde kalacaklarını” ifade etmiştir. (Kavas, 2011: 435-437)

Fas sultanı Mevlay YUSUF da Fransa’nın sadık tebaası olduklarını bildirmiştir. Fas sultanı Mevlay YUSUF 7 Temmuz 1915’te yayınlandığı bildiri ile Fransız ordusunda çarpışan birliklerini tebrik etmiş, Fas şehri Müslümanlarının Fransa’nın kazanması için dua ettiğini bildirerek Fas, Tunus ve Cezayir’deki Müslümanların Fransa’nın kendileri için yaptıkları iyilikleri bildiklerini söyleyerek, Fransa’nın insanlık ve hürriyet yolunda savaştığını ve kendileri için duacı” olduklarını söylemişlerdir. (Kavas, 2011: 439)

Sonuçta Fransa’nın, dünya ülkeleri üzerinde büyük devlet olarak adlandırılıyorsa bunu geçmişteki sömürgeciliğine borçludur. (Özey, 2009: 68) Fransa pek çok ülkeyi sömürge haline getirmiş ve buraları sömürerek yönetmiştir. Jull FERRY’nin de “Sömürgeler Fransa gibi zengin ülkeler için avantajlı bir sermaye yatırım alanıdır. Büyük kalmak istiyorsa Fransa, dilini, bayrağını, gelenek ve yeteneklerini uzanabildiği yere kadar götürmelidir” diyerek Fransa’nın sömürgeciliğe bakış açısını net olarak ortaya koymuştur. (Karcı, 2007: 34-35)

Ayrıca baştan beri İngilizlerin tersine himaye altındaki ülkelere şirketler aracılığıyla değil de devlet orduları yoluyla sahip olma ve doğrudan anavatana bağlayarak doğrudan idare siyasetini seçmişlerdir. Bunun sonucu olarak da bu ülkelerde Fransa’nın kültür ve eğitim politikalarından etkilenmiştir. Buna ilaveten Cezayir ve Tunus’a uyguladığı farklı politikalar neticesinde Cezayir ve özellikle Tunus’ta anayasa çerçevesinde kendi kendilerini idare düşüncesi erken devirlerde yaşanırken, Fransız Batı ve Ekvatoryal Afrika’da siyasi uyanış I.Dünya Savaşı sonrası, kendi kendini idare düşüncesi II.Dünya Savaşı sonrası müspet sonuca ulaşmaya başlamıştır.³⁶ (Tuğ, 1969: 139-141)

³⁶ Dünyada belediye meclisleri ilk olarak Fransa’da oluşturulmuştu. Fransa genel olarak bunu himaye altındaki ülkelere de geliştirmeye çalıştı. İngiltere ise ülkelerin belediye veya diğer yasama meclisleri için bir atılımda bulunmamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonunda İngiltere’de ayrılan ülkeler meclis anlayışı

Fransa'nın bütün sömürgeleri içinde Cezayir Politikası ayrı bir yer tutmuştur. Bu ülkeye karşı farklı bir sömürge politikası uyguladığı gibi, bu politika Tunus'a ve diğer sömürgelerine uyguladığı politikayı da etkilemiştir.

2.4.3. Fransa'nın Cezayir Sömürge Politikası

Fransa Cezayir'i 1830 yılında işgal etmişti. Cezayir'in işgali sonrası, Cezayirliler Fransa'ya karşı amansız bir isyanla karşı koymuşlar ve Emir ABDÜLKADİR'in önderliğinde savaşmışlardı. Fransa ise bu isyana karşı şiddete başvurmuş, şehirleri tahrip etmiş, idamlar, öldürmeler gerçekleştirmiştir. (Luraghi, 2000: 234-235) İşgale karşı yapılan bu isyanlarda yaklaşık 45 bin Cezayirli öldürülmüştür. (Yılmaz, e.t.22.10.2013) 23 Eylül 1847 günü Emir ABDÜLKADİR'in yakalanmasıyla ülke bütünüyle sömürgeciliğe açılmıştır.³⁷ (Luraghi, 2000: 235)

Fransa Cezayir'i işgale müteakip Genel Vali atamış ve 1834 Kraliyet fermanı Genel Vali'yi askeri, idari ve mali her sahada mutlak yetkiye sahip kılmıştır. Daha sonra 1881 Kararnamesi ile Genel Vali Paris'e sorumlu duruma getirilmiş, 1896 ve 1898 Kararnameleri ile Genel Valinin yetkileri düzenlenmiş, Vali Paris hükümeti ile Cezayir hükümetini irtibat halinde tutan sivil bir vazifeli olarak görevlendirilmiştir. (Tuğ, 1969: 165-168)

Fransa, Afrika'daki ilk sömürgesi olan Cezayir'de, diğer sömürgelerinden farklı olarak şiddet politikası uygulamıştır. Direnişe karşı hiçbir anlayış göstermemiş, Cezayir'i işgal edip ilhak etmiş ve kendisinden bir parça olarak saymıştır. Bu kapsamda da 1871'den sonra "kendi içinde eritme" politikası uygulamaya başlamıştır. Bunun için iki paralel tedbir oluşturmuştur. Bir taraftan Cezayirliler Fransız yapılmaya çalışılmış, ama Fransız olmanın nimetlerinden yararlandırılmamış ve ikinci sınıf yurttaş kabul edilmiş, diğer taraftan da Cezayirliden alınan topraklar Fransa'dan göç ettirilen Fransızlara verilmiştir. (Luraghi, 2000: 307-308) Yerli halk ise kuzeydeki verimli topraklardan güneydeki susuz ve verimsiz topraklara sürülmüştür. (Önal, 2008: 132-135) Bunun sonucu olarak Cezayir'de Avrupalıların sayısı 1847'de 104 bin iken 1911'de 752 bine yükselerek (Kuran, 2003: 79) Fransız sömürgeleri arasında en fazla

olarak tecrübeli değillerdi. Hatta ülkelere kendi kendini yönetme verildiğinde ülkeler memnun karşılamamışlardı. (Tuğ, 1969: 119-120)

³⁷ Fransızlar, Abdülkadir'i Fas Sultanının ihanetiyle yakalamış ve Fransaya göndermiştir. Müteakiben Şam'a gitmesine izin verilmiş burada 1883'te ölmüştür. (Lutskiy, 2011: 165)

sayıda yerleşimci nüfusu barındıran ülke Cezayir olmuştur. Fransa'nın tek yerleşimci sömürgesi olan Cezayir'de bağımsızlık, bu sebepten dolayı uzun yıllar sürecek mücadelenin sonucu kazanılmıştır. Fransa'daki kolonlar/yerleşimciler, vatanları olarak gördükleri bu toprakları kaybetmemek için uzun yıllar direnmişlerdir.³⁸ (Good, 1976: 606)

Fransa bu kendi içinde eritme politikası kapsamında kültürel asimilasyona da başlamıştır. Arapça konuşmak, eğitim görmek yasaklanmış ve Resmi konuşma dili sadece Fransızca olarak kabul edilmiştir. Bu politika halkın ulusal kimliğini ve kültürel birikimini yok etmeyi hedeflemiştir. Okullarda Arapça ve İslami çalışmalara çok az önem verilmiştir. Örneğin, otuz saatlik bir ders programında, Arapça eğitime yalnızca üç ya da dört saat ayrılırken, diğer derslerin tümü Fransızca işlenmiş ve 1947 yılına kadar Arapça yabancı bir dil olarak değerlendirilmiştir. (Eyrice, 2008: 115) Ülke ekonomik olarak da tam anlamıyla Fransa'ya bağımlı hale getirilmiş ve ülkenin idari yapısı Fransa'nın menfaatleri doğrultusunda yeniden inşa edilmiştir. (Yılmaz, e.t.22.10.2013) Yani diğerler sömürgelerinden farklı olarak Cezayir tamamen Fransızlaştırılmaya çalışılmıştır. (Önal, 2008: 131)

Fransa'nın Cezayir'deki en müspet adımı 1864'deki III.Napolyon'un yayınladığı "Senatus Consultum" ile Cezayirlilerin Fransızlarla aynı haklara sahip olabilmesidir. Bu kanunla Cezayirliler memur olabilmekte, Fransız ordusunda görev yapabilmekte, isterse Fransa vatandaşlığına geçebilmektedir. Ancak 1871'de İmparatorluk yıkılınca bu kanun kaldırılmış ve II. Dünya Savaşına kadar herhangi bir adım atılmamıştır.³⁹ (Tuğ, 1969: 166)

Fransız yazar Germaine TİLLİON, kıta için yapılanların ardındaki sorgulanması gereken amaçların dışında, sömürgeciliğin gerçekleştirdikleriyle ilgili olarak yaptığı ikili bir ayrımla ilginç bir saptamada bulunmuştur. TİLLİON, Fransa'nın Cezayir'de yaptıklarının yanı sıra (hastaneler, yollar, limanlar, büyük şehirler, endüstrinin başlamasını sağlamak ve ihtiyaç duyulan okulların dörtte biri), "Cezayir'de yapmadıkları" (okulların ihtiyaç duyulan kalan dörtte üçünü, diğer endüstrilerin

³⁸ Afrika'nın Cezayir'den başka diğer üç yerleşimci sömürgesi, İngiliz sömürgeleri olan Kenya, Rodezya ve Güney Afrika'dır. Ancak bu sömürgeler arasında en fazla sayıda yerleşimci nüfusu barındıran ülke Cezayir'dir.

³⁹ 1946 yılında Cezayirliler Fransız Milli Meclisine 15 milletvekili, Fransız Cumhuriyet Konseyine ise 7 üye gönderme hakkına kavuşmuştur. (Tuğ, 1969: 174-175)

gelişimi, tarım devrimine dayanan bir tarımsal plan ve bunun için gerek duyulan teknik uzmanları çağırmak gibi) üzerinde durulması gerektiğini savunarak Fransa'nın Cezayir'deki günahlarının katkılarından daha fazla olduğunu belirtmiştir. (Eyrice, 2008: 62)

Sonuçta Cezayir, Fransa'nın sözde “ayrılmaz parçasını” oluşturmuştur. Fransa Cezayir'in emniyetini sağlamak için de Tunus işgal etmiştir. Ancak Fransa Cezayir'de uyguladığı sert ve acımasız politikayı Tunus'ta uygulamamıştır. (Stiti, 2008: 145)

2.4.4. Fransa'nın Tunus Sömürge Politikası

19.yy. boyunca Fransa'nın Afrika'da takip ettiği sömürgecilik politikasının esasını, Akdeniz'i bir Fransız gölü yapmak teşkil etmişti. Fransa, bu politikası çerçevesinde Fas'tan Mısır'a kadar olan bütün Kuzey Afrika sahillerini hedeflemiş ve 1830'da Cezayir'i işgali bu politika çerçevesinde gerçekleştirmişti. Fransa'nın burasını ele geçirdikten sonra, Kuzey Afrika politikasının yakın hedefleri, Mısır'da Süveyş Kanalı'nı açarak burada iktisadi ve siyasi nüfuzunu kurmak ve ileride Tunus'u da işgal edecek şekilde ortam hazırlamak olmuştu. (Kocabaş, 1990: 311) Gerçekten de Cezayir'in güvenliği nedeniyle oldukça önemli olan Tunus'un, Malta ve Sicilya adalarıyla birlikte Akdeniz'in en dar kesimi üzerinde egemen olması, Akdeniz bölgesindeki üstünlük mücadelesi açısından büyük bir önem taşımasına sebep olmuştu. (Eyrice, 2008: 33)

Tunus harekâtını, Fransız kamuoyuna Cezayir'in güvenliği bakımından kesinlikle zorunlu bir tedbir olarak sunan Fransa Başbakanı FERRY, Kuzey Tunuslu Hmir kabilesinin, Cezayir sınırındaki kabileye saldırısını, Cezayir'in güvenliğini tehdit eden önemli bir olay şeklinde göstermiş ve tamamen bir oldubittiyle 1881 yılında imzalanan ve sonradan Bardo Anlaşması adını alacak olan bir anlaşmayla Tunus üzerindeki Fransız himayesini kurmuştur. (Eyrice, 2008: 33)

Tunus, pek çok Fransız'ın yaşamasına ve idarenin büyük ölçüde Paris'ten kontrol edilmesine rağmen, sömürge değil, bir himaye/protektora olarak kabul edilmiştir. (Eyrice, 2008: 3) Cezayir'i işgal edip kendisine ilhak edip, kendisinden bir parça olarak sayan ve halkına çok sert davranan Fransa Tunus'u işgali müteakip Tunus ahalisine daha yumuşak davranmış, Cezayir'de yaptığı kötü uygulamaları Tunus'ta yapmamıştır. Bunun yanında hem kendi idaresini sağlama almak, hem de ülkenin

gelişmesi için yönetimden eğitime, ekonomiden hukuka pek çok reformlarda bulunmuştur. Uygulanan politika ve yapılan reformlar dördüncü bölümde anlatılmıştır.

2.5. Sömürgelerinin Bağımsızlık Süreçleri

2.5.1. Afrika Ülkelerinde Milliyetçilik Düşüncesinin Oluşumu ve Bağımsızlık Süreci

Tüm Avrupalı sömürgeci devletler Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında sömürgelerinden insanları alıp savaştırmıştı.⁴⁰ (Kavas, 2003: 74) İki dünya savaşı esnasında memleketlerinden çok uzak yerlerde Avrupalı devletler yanında savaşımaya zorlanan bu askerler, özellikle ikinci dünya savaşı sonrasında, savaş öncesine nazaran sömürgeci devletlere karşı çok daha farklı düşüncelere sahip olmaya başlamıştır. Savaş esnasında kendisini sömürenlerle birlikte savaşan bu askerler, kendisini sömüren “efendileri”nin de kusurları olduğunu, üstelik eline silah verildiğinde, birbirlerini öldürmek için savaşan bu “efendilerin” yenibildiğini görmüştür. Bunun sonucunda Avrupalı devletlerin üstünlüğüne dair duyduğu inanç yıkılmaya başlamıştır. Ayrıca savaş esnasında pek çok farklı kültürden ve ulustan insanlarla tanışan bu askerlerin pek çoğu, “demokrasi”, “eşitlik”, “kendi kendini yönetme” gibi kavramları hayatlarında ilk defa duymalarına rağmen, savaş bittiğinde, bunları elde etmek için milliyetçi liderlerin yanında yer almışlardır. Bu savaşlar pek çok Afrikalı askerin dünyaya bakış açılarını değiştirmiş ve Avrupalı “efendileri”nin yanında, kendi durumlarını sorgulamalarına neden olmuştur. Bu Afrikalılar, harekete geçerlerse, fedakârlıkta bulunmaya hazır olurlarsa ve istedikleri için savaşımaya hazır olurlarsa, kaderlerini değiştireceklerine dair kendilerine güven duymaya başlamışlar, milliyetçilik ve bağımsızlık düşüncelerinin oluşmasını sağlamışlardır. (Eyrice, 2008: 55-57)

Ayrıca İkinci Dünya Savaşı sonunda, Avrupalı güçlerin ekonomilerinin çökmesi ve uluslar arası sistemdeki etkinliklerini yitirerek koltuklarını ABD ve SSCB’ye devretmeleri, Avrupa devletlerinin sömürgeleri üzerindeki baskılarını azaltmış ve kıta genelindeki milliyetçilik düşüncesi ve bağımsızlık savaşları ortaya çıkmaya başlamıştır. (Tepebaş, 2010: 15) Özellikle 1955-1956 yıllarından sonra ABD Dışişlerinin Afrika’ya

⁴⁰ Örneğin Fransa I. Dünya Savaşı esnasında Almanlara karşı çarpıştırmak üzere sömürgelerinden 700 bin yerli askeri silah-altına alarak cephelere sevk etmiş, 240 bin kişiyi de yardımcı kuvvetler olarak silah fabrikalarında, limanlarda ve zirai faaliyetlerde çalıştırmıştı. Aynı politikayı II. Dünya Savaşı’nda da uygulamıştı.

karşı daha bağımsız bir bakış açısı yakalamaya başlaması ve bu kapsamda bu bölgede faaliyetlerini arttırarak yerli politikacılarla ilişkiye geçmesi de milliyetçilik ve bağımsızlık hareketlerinde etkili olmuştur. (Füredi, 1998: 107)

EMERSON, Afrika milliyetçiliğinin oluşumunda Avrupa sömürgeciliğinin etkili olduğunu göz önünde bulundurmamız gerektiğini belirtmiştir. Sömürgeciliğin, Afrika kıtasına bir anlamda hizmet ettiği, çok ilkel hayat formlarında yaşayan insanları, “medeniyet”e kavuşturduğu, yaptığı okullar, hastaneler, yollar, demiryolları ile bu kıtanın gelişmesine katkıda bulunduğu, bu gelişmeler sayesinde Avrupa’nın birkaç yüzyılda yaşadığı süreci Afrika’nın çok kısa bir sürede yaşamasına yardımcı olarak milliyetçilik ve bağımsızlık düşüncesinin oluşmasına katkı sağladığını belirtmiştir. (Eyrice, 2008: 61-62)

SİTHOLE de, bağımsızlık sürecinde sömürgeciliğin etkili olduğunu belirterek “Sömürgeciliğin farklı kabileleri bir araya getirdiği, daha iyi iletişim olanakları ve yeni bir ekonomik sistem sağladığı ve yeni sınıfların oluşmasına yardımcı olduğu, bunun sonucunda ortaya çıkan ekonomik tabakalaşmayla, tüm kıtanın sosyal yaşamının değişime uğradığını” savunmuştur. Yine SİTHOLE; sömürgeciliğin, Afrika milliyetçiliğini uyandırdığını, güçlendirdiğini ve şekillendirdiğini söyleyerek, “sömürgeciliğin bir kabilenin diğerini tanımasına yardımcı olduğu, korkunç kabile savaşlarına son verdiği, bu kabileler arasında, bir çeşit lingua franca, ortak dilin gelişmesiyle, farklı kabilelere mensup kişiler arasında iletişimin kolaylaştığı, pek çok kabile yapısına dayanan etnik engellerin ve farklılıkların ortadan kalktığı, yollar, köprüler, demiryollarının yapımı ve çeşitli ulaşım araçlarıyla tanışılmasıyla, Afrikalıların daha çok seyahat etmesi sonucu, pek çok yerde izolasyonun ortadan kalktığı ve bunun sonucunda, fikir alışverişinin büyük hız kazandığı ve teknolojiye yaşanan birtakım gelişmelerle de, sömürgeciliğin Afrika milliyetçiline hayat verdiğini” ileri sürmüştür. Ona göre, sömürgecilik Afrika’ya yeni bir sosyal ve endüstriyel bilinç, yeni örgütlenme yolları, yeni yetenekler, yeni vasıflar, yeni rüyalar ve yeni bir vizyon sağlamıştır. Zamanla da kendi kültürünün özelliklerine karşı bir yabancılaşma yaşayan yerli halkın, sonrasındaki milliyetçilik hareketlerinin temelini oluşturmuştur. (Eyrice, 2008: 43-61)

LURAGHİ de “Avrupa endüstri ürünleriyle birlikte bağımsızlık, hür yaşama, insan hakları gibi kendi fikir ve düşüncelerini de sömürge altındaki ülkelere ihraç etmiştir. Böylelikle bağımsız ve hür yaşama düşüncesi zihinlerde başlamıştır” demiştir. (Luraghi, 2000: 19-20)

GÖKSOY da buna benzer olarak Afrika’da milliyetçilik ve bağımsızlık hareketlerinin oluşumunda iki hadisenin etkili olduğunu belirtmiştir. GÖKSOY ilk hadise olarak sömürge devletleri üzerindeki Batı (milliyetçilik, liberalizm) etkisinden bahsederken, Fransa’nın Afrika ülkelerini sömürmekle birlikte maddi değişiklikler de yaptığından söz etmiştir. Özellikle sömürgelerdeki yerli aydınların Fransız kültürünü milliyetçilik ve bağımsızlık düşüncesi ile beraber aldığına dikkat çekmiştir. İkinci olarak da alınan bu düşüncelerle yerli halkın millileşmesi ve zamanla bağımsızlık düşüncesinin oluşmasına sebep olduğunu belirtmiştir. (Göksoy, 1997: 24-25)

Yukarıdaki sebeplerden dolayı tüm Afrika’da milliyetçilik ve bağımsızlık hareketleri gerçekleşse de bu isteklerin zamanlaması ülkeden ülkeye farklılık göstermiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi İngilizlerin yönetim tarzına karışmaması kendisine bağımlı ülkelerinde milliyetçilik anlayışı gelişmesini engellemiş ve ancak 1947’den sonra milliyetçilik, bağımsızlık ve anayasa düşünceleri oluşmaya başlamıştır. (Tuğ, 1969: 95-111) Buna karşı Fransa ve buna bağlı Kuzey Afrika’daki ülkelerde milliyetçilik ve bağımsızlık hareketleri 19.yy.ın sonu ve 20.yy.ın başında başlamıştır. Fransa Kuzey Afrika’daki Cezayir ve Tunus’ta Fransız Vali atamaları ve faaliyetlerinin bu kişi çerçevesinde gelişmesi milliyetçilik hareketlerinin başlamasını öncülük ederken diğer Afrika ülkelerinde aynı gayret görülmemektedir. Diğer yerlerde İngilizler gibi Fransız Genel Vali atamamış, kendi tayin ettikleri ve kendilerine yakın yerli yetkililer atamıştır. Bu da siyasi partilerin, cemiyet ve sendikaların oluşumunu engellemiş ve Cezayir, Tunus hariç milliyetçilik, idari ve anayasal hareketlerin ortaya çıkışı II. Dünya Savaşı sonrasına kalmasının sebep olmuştur.⁴¹ (Tuğ, 1969: 144-149)

Bunun yanında Tunus’taki milli hareket Cezayir ve Fas’tan farklı gelişmiştir. Afrika ülkeleri içinde ilk milli hareket bir Fransız sömürgesi olan Tunus’ta olmuştur. Tunus’ta milliyetçilik hareketi; 1888’den itibaren el-Hadira gazetesi etrafında toplanan ve aralarında Zeytûne Üniversitesi’nin mensuplarını da içine alan, milli ve dini bir

⁴¹ Fransa sömürgelerinde Tunus ve Sudan sahil kıyıları hariç eğitim oldukça kötüydü. Tahsil seviyesi düşük, üniversiteye devam eden hemen hemen hiç bulunmamaktaydı.

hareketi içeren el Hadıra grubu altında başlamıştır. (Tuğ, 1969: 156) Fas'ta 1920'lerde başlarken,⁴² Cezayir'de tam bir milli hareket olmamış; milliyetçilik ve bağımsızlık Ulemanın önderliğinde dini bir hareket ile birleşerek gelişmiştir. (Eyrice, 2008: 72-73)

Yine Batı esaslarına uygun, hukuka bağlı bir anayasal devlet rejimi peşinden koşma ve bu yolda bir takım taleplerle yerli veya Fransız idarecilere karşı çıkma ilk olarak Tunus'ta kendini göstermiştir. Fas, çok eski devirlerden bu yana hükümet tarzı olarak mutlak monarşi teamüllerine sahip olduğundan I.Dünya Savaşı sonrası Fransız Protektoral idaresi altına girdikten sonra bile iktidar Fransızlarda olsa da mutlak monarşi anlayışı devam etmiş Fas'taki milliyetçilik hareketi önemsiz kalmıştır. (Tuğ, 1969: 151-152) Fransa'ya bağlı diğer Afrika ülkelerinde ise milliyetçilik ve bağımsızlık hareketi görülmemiştir. (Tuğ, 1969: 143)

2.5.2. Afrika Ülkelerinin Bağımsızlık İsteklerine Karşı Fransa'nın Uygulamaları

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İslam ülkeleri, Başkan ROOSVELT'in üzerinde durduğu ve 01 Ocak 1942 BM Beyannamesinde belirtilen, CHURCİLL ve ROOSVELT arasında Atlantik Paktı adı altında tespit edilen siyasi hürriyetler ile BM'nin bütün milletlere tanıdığı siyasi hürriyetler görüşünün Afrika ülkeleri arasında gelişmesi karşısında Fransa da De GAULLE'nün 1944 Ocak ayında, Brazzaville'de verdiği bir demeçte, "Fransa'nın politikasının, sömürge halklarının hepsinin kendilerini yönetmelerine imkan sağlayacak bir şekilde gelişmelerini sağlamak ve sonrasında da kendi kendilerini yönetmelerine izin vermektir" diyerek Afrika ülkelerinin bağımsızlıklarını engelleme ve erteleme sürecini başlatmıştır. (Horne, 2006: 43; Tuğ, 1969: 57-58) Bu süreçte ilk olarak 1943 IV. Fransız Cumhuriyeti'nin yaptığı 1946 Fransız Anayasası kabul edilmiş, 29 Eylül 1946'da Fransa Cumhurbaşkanı'nın önderliğinde Fransız Birliği (Union Française) kurulmuştur. Bu anayasa ile üye ülkelerden gelen heyetler bir Yüksek Konsey meydana getirmiş ve Fransız Birliği Meclisi'ni oluşturmuştur.⁴³ (Kavas, 2003: 75) 1946 Anayasası ile amaç Fransız Birliği (Union Française) diye adlandırılan yeni bir ülkeler camiası teşkilatı tesis etmek

⁴² 1923'te Fas'ta Rif bölgesinin bağımsızlığı için Abdülkerim ve 1930'da Genç Faslılar öne çıkmıştır. (Kavas, 2003: 75) Fas'ta Sultan ilk olarak 1947 senesinde halk önünde bağımsızlıktan bahsetmiştir. (Tuğ, 1969: 181-182)

⁴³ Böylelikle daha çok sayıda siyahi Afrikalı Paris Parlamentosunda yer almaya başlayacaktı. Bu durum V.Cumhuriyet Dönemi olan 1958 yılına kadar devam etmiştir. Bundan sonra yeni statüler kabul edilmiştir. (Tuğ, 1969: 188-191)

olmuştur. Ancak bu teşkilatın kurulması da ters etki göstermiş, ülkeler siyasi tecrübe ve alışkanlıklara sahip olmaya başlamışlardır.⁴⁴ (Tuğ, 1969: 195)

Ayrıca yine ayrılımların önüne geçmek amacıyla Fransa 1954'ten itibaren Deniz aşırı ülkelerde idari ve siyasi reformlar yapma teşebbüslerine başlamıştır. (Tuğ, 1969: 199-200) Son bir adım olarak De GAULLE 1958'de "Fransa'ya Bağlı Afrika Devletleri" tasarısını hazırlamıştır. Tasarıya göre sömürgeler isterlerse bağımsızlıklarını ilan edebilecekler, isterlerse Fransa içinde geniş otonomi altında kalacaklardı. Sadece Cezayir Fransa'nın tabii bir uzantısı kabul edildiğinden bu konuda istisna kılınmıştı. (Ferro, 2011: 542-547) Bu tasarı ile Afrika ülkeleri yeni anayasalar⁴⁵ yapabileceklerdi. Ancak kabul eden ülkelerin yaptıkları anayasalar da 4 Ekim 1958 Fransız anayasası ile kuvvetli benzerlik içermekteydi. Çünkü bu ülkelerde hem anayasa yapacak bir alt yapı hem de hükümet ile parlamento arasında olması gereken ciddi ve kuvvetli muhalefet organları mevcut değildi. (Tuğ, 1969: 208-210)

Ancak bu teşkilat da başarılı olmamış Cezayir, Suriye, Lübnan ve Hindi Çini'de Fransızların yerli kuvvetler tarafından mağlup edilmesi ülkenin prestijini iyice sarsmış ve diğer ülkelere ümit ve cesaret aşılayarak bağımsızlık düşüncesinin artık iyice ayyuka çıkmasına sebep olmuştur. (Tuğ, 1969: 65) Müteakiben de bu teşkilatı kabul etmeyen ve 1958'de bağımsızlığını ilan eden Gine'den sonra Kamerun, Senegal, Mali, Fildişi Sahili, Dahomey, Yukarı Volta, Nijer, Orta Afrika Cumhuriyeti, Kongo-Brazzaville, Gabon, Madagaskar ve Moritanya başta bu teşkilatı kabul etseler de 1960'da yani Fransa bünyesinde iki yıl özerk kaldıktan sonra bağımsız olmuşlardır. (Ferro, 2011: 542-547)

"Afrika yılı" olarak kabul edilen 1960'ta tam 17 yeni devlet kurulmuştur. (Eyrice, 2008: 58) Afrika'da, Habib BURGİBA (Tunus), Jomo KENYATTA (Kenya), Kwame NKRUMAH (Gana), Leopold SENGHOR (Senegal), Patrice LUMUMBA (Kongo) gibi isimlerin öncülüğünde yeni devletler kurulmuştur. 1905'te sadece iki

⁴⁴ Bu anayasa ile Union Française; Anavatan Fransa, Denizaşırı Topraklar, Mültehak Araziler ve Mültehak Devletlerden oluşmuştur. Ayrıca kurulan mecliste tüm milletlere yer verilmiştir. Artık bütün Afrikalı halk Fransız Birliği vatandaşı olarak Fransız Anavatan vatandaşlarının sahip olduğu aynı hukuki yapıya sahip olma hakkını elde etmiştir. (Tuğ, 1969: 196-197)

⁴⁵ Mali 17 Ocak 1959, Sudan 23 Ocak 1959, Senegal 24 Ocak 1959, Orta Afrika Cumhuriyeti 9 Şubat 1959, Gabon 20 Şubat 1959, Kongo 20 Şubat 1959, Nijer 12 Mart 1959, Moritanya 22 Mart 1959, Fildişi Sahili 26 Mart 1959, Çad 31 Mart 1959, Madagaskar 29 Nisan 1959'da yeni anayasalarını kabul etmişlerdir.

bağımsız devletin bulunduğu Afrika'da 1960'ta 9, 1970'te 42, 1980'de 52 devlet oluşmuştur. (Erhan, e.t.24.12.2013)

Her ne kadar Avrupalı sömürgeciler, sömürgelerine bağımsızlık verseler de bölgeden bağlarını kesmek istememişlerdir. Çünkü Fransa başta olmak üzere, Batılı ülkelerin sanayileri bugün bile, Afrika'nın stratejik açıdan on derece önemli olan maden yataklarına bağımlıdır. Üçüncü dünya ülkeleri dünya ekonomisinin hayati önemi olan madenlerinin üçte birini üretmektedir. Maden kaynakları açısından Afrika ülkeleri tüm dünyadaki kobaltın % 90'nına, krom yataklarının % 80'ine, altının % 50'sine, yeryüzündeki Plutonyum yataklarının yaklaşık yarısına sahiptir. Bütün bunlara, Afrika'da bulunan petrol ve doğal gaz yatakları ilave edildiğinde neden bağlarını kesmek istemediği anlaşılmaktadır. Fransa da bu ülkelerden çekilmeden önce, Fransız kültürünü benimsemiş insanlara iktidarı bırakmış, bütün bu ülkelerin resmi dili Fransızca olmasını sağlamış, ekonomik açıdan da Fransa'ya bağlanmıştır. (Nurlu, 2003: 105-107) Ayrıca çeşitli ekonomik ve sosyal birlikler oluşturarak bu ülkeleri bağlarını koparmak istemiştir. Bu birliklerden biri Frankofon Ülkeler Birliği'dir ve Fransızca Konuşan Ülkeler Ajansı olarak anılmaktadır. Söz konusu ülkeler ya ana dili Fransızca olan insanların yaşadığı ülkeler ya da ikinci dili Fransızca olan insanların yaşadığı ülkelerdir. Örgüt 1970 yılında kurulmuştur. Üye devletlerin sayısı 56'dır.⁴⁶ Söz konusu birlik bir refah şemsiyesiymiş gibi, refah, özgürlük, demokrasi, kalkınma, dayanışma süslü kavramları etrafında sunulmuştur. (Okur, 2009: 107-108)

Fransa, birkaç sömürgesi hariç tamamını siyasi bakımdan kendisinden koparmıştır. Özellikle kendisinden koparmak istemediği sömürgeleri arasında ise Cezayir önemli bir yer tutmuştur. Ancak bu ihtirası başta Cezayirlilere olmak üzere bizzat Fransa'ya da pahalıya mal olmuştur. Milyonlarca insan ölmüş, yaralanmış ve çoğu bulundukları yeri terke zorlanmıştır. (Kavas, 2011: 221)

2.5.3. Cezayir Bağımsızlık Süreci

Cezayir'de ilk milliyetçilik düşüncesi I.Dünya Savaşı sonrası oluşmaya başlamış ve Cezayirli subaylar Wilson ile Paris'te görüşmüşlerdir. I.Dünya Savaşı sonrası Emir

⁴⁶ Afrika'da 30 ülke üyedir. Benin, Burkina Faso, Kamerun, Cape Verde, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Kongo Cumhuriyeti, Fildişi Sahili, Cibuti, Mısır, Ekvator Ginesi, Gabon, Gine, Gine Bissau, Madagaskar, Mali, Moritanya, Fas, Nijer, Ruanda, Senegal, Togo, Tunus, Gana ile bağımsız kabul edilen Mauritius Adaları, Sao Tome Adaları, Seyşel Adaları ve Komor Adaları.

HALİD tarafından “Seçilmiş Cezayir Müslümanları Bloku” teşkil edilmiştir. Bu bloğun kabul ettiği program ile yabancıların Cezayir’e göçünün durdurulması, Cezayir’in Cezayirlilere ait olduğu üzerinde durulmuştur. Bu blok, “El-Iqdem” adlı gazete de çıkarmış ve II. Dünya Savaşı esnasında oluşacak bağımsızlık hareketine ortam sağlamıştır. II.Dünya Savaşı esnasında bağımsızlık isteyen bu milliyetçiler hapse atılmış, milliyetçi liderlerden Ferhat ABBAS, “Cezayir Manifestosunu” yayımlamıştır. 14 Mart 1944’de de “Manifesto ve Hürriyet Dostları” adında siyasi parti kurulmuştur. (Tuğ, 1969: 168-173)

Cezayir’in 1945 yılından sonra bağımsızlık isteği iyice artmaya başlamış ve Cezayir Manifestosu Dostları, Cezayir Manifestosu Demokratik Birliği, Özel Teşkilat, Birlik ve Hareket İnkılap Komitesi, Milli Kurtuluş Cephesi (FLN), Cezayir Milli Hareketi, Cezayir İhtilali Milli Meclisi gibi örgütler mücadeleye girişmişlerdir. (Tuğ, 1969: 175-176)

II.Dünya Savaşı sonunda Fransa’nın tekrar bağımsızlığına kavuşması Cezayir’de de büyük sevinç doğurmuştu. 8 Mayıs 1945 tarihinde Setif’te halk Nazilerin yenilgisini kutlamak ve kendilerinin de bağımsızlığı kavuşabileceği düşüncesiyle sokaklara dökülmüşlerdi. Cezayirliler bu kutlamalar sırasında ülkelerinin bağımsızlığını simgeleyen yeşil beyaz Cezayir bayrağını kaldırıncı Fransız askerler halkın üzerine ateş açmış ve müteakiben meydana gelen çatışmalarda 45 bin insan ölmüştü. (Nurlu, 2003: 109) Bu olayla Cezayirliler mücadelesiz hiçbir şey elde edemeyeceğini anlamıştı. Tutuklamalar, idamlar, köylerin topa tutulması ile insanlar öldürülmüş ve bütün örgütler kapatılmıştı. Bütün bu yaşananlar dönüm noktası olmuş ve artık büyük bir çatışmaya girilmişti. (Akın, 2003: 9-38)

Ancak tutuklamalar ve ölümler bu süreci engelleyememiş, 31 Ekim-1 Kasım 1954’e bağlayan gece Doğu Cezayir bölgesinden Fransa’ya karşı büyük bir ayaklanma başlamıştır. FLN liderliğinde yürütülen bu ayaklanmaya Cezayirlilerin her kesiminden büyük katılım olmuştur. (Eyrice, 2008:108 ve Kuran 2003: 80)

FLN, Cezayir’de Fransız karakollarına saldırmış, ulaştırma araçlarını ele geçirmiş, Fransız askeri birlikleri ile çatışmışlardır. Bütün bu olaylar neticesinde Fransız hükümetinin FLN’ye karşı tutumu sertleşmiştir. Pierre Mendes-FRANCE hükümeti İçişleri Bakanı François MITTERAND, Cezayirli Mücahitlere karşı “Bunun cevabı

savaş ilanıdır. Çünkü Cezayir Fransa'dır demiştir” ve tepkisi şiddetli olmuştur. Cezayirli milliyetçiler acımasızca öldürülmüş, şüphelinenler tutuklanmıştır. Fransa, ayaklanmayı bastırmak için Cezayir'deki asker mevcudunu 200 binden 800 bine çıkarmıştır. (Kuran, 2003: 81)

Cezayir Savaşı başladığında Fransa, Çinhindi'ndeki tüm sömürgelerini kaybetmiştir. Ayrıca Kuzey Afrika'da, 1952'de başlayan Fas ve Tunus'un bağımsızlık mücadeleleri devam etmektedir. Ancak Fransa da Cezayir'i bırakmak istememiştir. (Algeria: War of Independence, e.t.13.04.2014) Ancak 1 Kasım 1954'te, hem Fransa'nın en büyük pazarı olan hem de metropole olan yakınlığı nedeniyle, diğer yerleşim sömürgelerinden oldukça farklı özelliklere sahip olan Cezayir'de de bağımsızlık mücadelesi için savaş (Guerre d'Algérie) başlamıştır. (Eyrice, 2008: 107)

Cezayir meselesi Fransa'da ciddi bir bunalım doğurmuş ve 13 Mayıs 1958'de Cezayir'de generallerin anavatanına karşı ayaklanmasına sebep olmuştur. “Pieds-Noirs”⁴⁷ denilen Avrupalı sömürgeciler de bu generalleri desteklemişlerdir. Bu gelişme sonunda Paris'te hükümet 29 Mayıs'ta istifa ederek, General de GAULLE olağanüstü yetkilerle iktidara gelmiştir. Bu süreçte Cezayir'de savaş şiddetlenmiş ve 19 Eylül 1958'de Kahire'de “Geçici Cezayir Hükümeti” ilan edilmiştir. Şiddetin artmasıyla De GAULLE de Fransa'nın Cezayirli mücahitlere taviz vermek zorunda olduğunu anlamış, Cezayir'in kendi geleceğine karar verme hakkı tanıyacağını 1959 Eylül'ünde açıklamıştır. Daha önce Cezayir Fransa'nındır diyen Fransa hükümeti, 14 Haziran 1960'da Cumhurbaşkanı De GAULLE ile “Cezayir Cezayirlilerindir” diyerek Cezayir Cumhuriyeti Geçici Hükümetiyle bağlantı kurmuştur. (Kuran, 2003: 81-82) Ancak buna karşı olan askerlerin tepkisi 1958'deki gibi gecikmemiştir. Nisan 1961'de General CHALLE, JOUHAUD, SALAN ve ZELLER ile Gizli Ordu Subaylarının bir bölümü bu durumu kabullenmemiş ve Cezayir'de birçok öldürme, yerleşim yerlerini yakıp yıkma hareketine girişmiştir. Bu yıkım Fransızların Cezayir'den ayrılmalarına kadar devam etmiştir. (Akın, 2003: 29-32)

Cezayir'de bağımsızlığın kazanılması için verilen mücadele sekiz yıl sürmüş ve aydınların, uluslararası basın ve sivil toplum kuruluşlarının yoğun baskılarına ve bu

⁴⁷ Üç Kuzey Afrika ülkesinin (Tunus, Cezayir ve Fas) Fransız sömürgesi oldukları bulundukları dönemde özellikle sahil şeridinde yerleşmiş bulunan Avrupa kökenli nüfusa ve bu nüfusun günümüzdeki uzantılarına verilen isimdir. Bu Avrupalı nüfus başta Fransızlardan, ancak önemli miktarda da zamanla Fransızlaşan İspanyollardan ve İtalyanlardan oluşmuştur.

alandaki çabalarına rağmen, Fransa bu sömürgesini bırakmak konusunda sonuna kadar direnmiştir. Ancak, 18 Mart 1962 Evian Anlaşmasıyla 1 Temmuz itibari ile Cezayir Cumhuriyeti kurulmuştur. 3 Temmuz 1962’de General De GAULLE, Cezayir’in bağımsızlığını tanımış ve 5 Temmuz 1962’de bağımsızlık ilan edilmiştir. Bu savaşta milyonlarca insan ölmüş, astronomik paralar harcanmıştır. Hiçbir şey vermek istemeyen Cezayir’deki Fransızlar da, her şeylerini kaybetmişlerdir. (Eyrice, 2008: 4)

Bağımsızlığın kazanılmasıyla tüm sorunlar çözülmemiştir. Savaş sonrası Avrupalıların pek çoğunun ülkeyi terk etmesi üzerine, uzmanlık gerektiren işlerle ilgili sorunlar belirmeye ve nitelikli işgücü eksikliği yaşanmaya başlamıştır. Bağımsızlık sonrası yaşanan bir başka sorun da, Fransızcanın Cezayir’deki etkisinin büyüklüğü olmuştur. Aslında Fransızcanın çok geniş kitleler tarafından kullanılması geçmişte Fransa’nın uyguladığı bilinçli politikanın bir sonucu olmuştur. Sömürge döneminde Fransızca eğitim veren çok sayıda okul açılmış ve bu sayede Fransızca öğreniminde büyük ilerleme kaydedilmiştir. Fransızcanın öğretilmesine bu kadar önem verilmesi ve bunun sonucunda geniş kitlelerin bu dili anadili gibi hatta kimi zaman anadilinden de daha iyi bir şekilde konuşması, bağımsızlık sonrası Cezayir’in önüne uluslaşma yolunda da önemli sorun olarak ortaya çıkmıştır. (Çubukçu, 1997: 16)

Cezayir’de Fransa’nın etkisi dilin yanında, sanat ve kültürel miras etkisini hala görülmektedir. Özellikle başşehir Cezayir, Oran ve diğer büyük şehirlerde Fransız mimarisinin yanı sıra bulvarların, parkların düzenlenmesi, ışıklandırma hep Fransızların etkisi görülmektedir. Bulvardaki çiçekçi, kitapçı dükkanları, pastaneler Fransız şehrindeki gibidir. Hatta lokantalardaki yemek bile Fransız mutfağına çok benzemektedir. Aslında, Fransız sömürgeciliği Cezayir’e ebediyet arzusu içinde gelmiş ve gelişmiştir. Yollar, limanlar, havaalanları, bütün yapılanlar bir daha geri dönmek üzere planlanmıştır. (Akın, 2003: 34)

Sonuç olarak; her Avrupa ülkesinin sömürge elde etmek için farklı sebepleri olduğu gibi bu sömürgelerde uyguladıkları yönetim politikaları da farklı olmuştur. Portekizliler deniz ticaretine hakim olmak için sömürgeciliğe başlamışken, yerli halkı geri ve cahil bırakmışlardır. İspanya Kristof KOLOMB ile hep batıya seyahat ederek Çin’e ulaşmış ve daha sonra başka bölgelerde yeni zenginlikler peşine düşmüş ve Aztek, İnka uygarlıklarını talan etmişlerdir. İspanya ve Portekiz sömürgelerinde yoksulluk ve

cahillik hâkim olurken ulusal burjuva sınıfı oluşturulmadığından sürekli karışıklık ve iç savaşlar yaşanmıştır.

Güneş batmayan imparatorluk olan İngiltere ise sömürge faaliyetlerine şirketlere verdikleri imtiyazlar ile başlayıp sanayi inkılâbıyla hızla ilerleyip sömürge imparatorluğu kurmuştur. İngilizler yerleştikleri mevcut siyasi otoriteleri askeri ve ticari menfaatlerine zarar vermediği sürece kendi kültür ve medeniyetleriyle baş başa bırakmış ve hükümetleri dolaylı olarak yönetmiş, mevcut idari, hukuki ve sosyal müesseselere az müdahale ederek kendi kültürlerini Fransa gibi aşılammamışlardır. Bunun sonucu orta sınıfın oluşumu gecikmiş, milliyetçilik akımı ve bağımsızlık düşüncesinin geç oluşmasına sebep olmuştur. Öyle ki İngilizlerin ülkelerin bağımsızlığını verirken ülkeler bocalamış ve ayrılmak istememişlerdir.

Almanya sömürgeciliğe geç başlayıp erken çekilirken kabile reisleriyle yaptığı himaye anlaşmaları çerçevesinde sömürge elde etmek istemiştir. Siyasi birliğini geç oluşturan İtalya da sanayi için hammadde ve Pazar için sömürgeci politika izlese de sömürge faaliyetine geç katılmıştır. Belçika ise sömürgelerini sağlık alanında az da olsa hizmet vermeye çalışırken eğitim alanında geri bırakmışlardır.

Fransa ise İngilizler gibi ticari şirketler kurarken askeri gücünü de sömürgelerini arttırmak için kullanmış ve diğer Avrupa ülkelerine nazaran farklı bir tutum izlemiştir. Fransa modern milletler arasında sömürgeciliğini planlayan ilk ülke olmuştur. 1789 Fransız ihtilali ile birlikte sömürgelerde sadece ticari değil aynı zamanda idari yapıların kurulması düşüncesi gelişmiş, ilmi kuruluşlar yönetimde kullanılmıştır. Sömürge Bakanlığı da kuran Fransa sömürgelerini kolay yönetebilmek için federasyon halinde teşkilatlandırmış ve yönetimde Genel Valiler kullanılmıştır. Sömürgelerden kendi meclisine temsilci de kabul etmiştir. Napolyon ilk Mısır hareketinde beraberinde bilim adamlarını da beraber Mısır'a getirmiş ve buradaki bilim adamlarıyla beraber çalışma imkânı bulmuşlardır. 1830 Cezayir, 1881 Tunus işgali ve buradaki idari, sosyal ve kültürel uygulamalar ile uzun ömürlü kalmalarını sağlamıştır.

Berlin Konferansı'ndan (1884-1885) sonra Avrupalıların özellikle Afrika'da geniş toprak parçalarını hızla işgal etme yarışına girmelerine Fransa da katılmış, Afrika'da pek çok ülkeyi ele geçirmiş, Akdeniz'i de bir Fransız gölü yapmak ve tüm Kuzey Afrika sahillerini ele geçirmek için Cezayir, Fas ve Tunus'u işgal etmiştir. İşgali

müteakip uygulamalarını ülkeden ülkeye ve bölgeden bölgeye göre ayırtmıştır. Kuzey Afrika hariç diğer Afrika ülkelerine özellikle Fransızca dilini dayatıp, belli bir kültür aşılarsa da Cezayir ve Tunus'taki gibi planlı ve yapıcı olmamıştır. Bunun sonucu eğitim seviyesi gelişmemiş, idari ve milliyetçilik duyguları ile siyasi partilerin, cemiyet ve sendikaların oluşumunu ve anayasal hareketlerin ortaya çıkışı Kuzey Afrika ülkelerine nazaran geç oluşmuştur. Yine Cezayir ve Tunus'a uyguladığı politikalar neticesinde Cezayir ve özellikle Tunus'ta anayasa çerçevesinde kendi kendilerini idare düşüncesi erken devirlerde yaşanırken, Fransız Batı ve Ekvatoryal Afrika'da siyasi uyanış I.Dünya Savaşı sonrası; kendi kendini idare düşüncesi II.Dünya Savaşı sonrası müspet sonuca ulaşmaya başlamıştır. Bunun yanında Tunus'ta milli hareket Cezayir ve Fas'tan farklı gelişmiştir. Afrika ülkeleri içinde ilk milli hareket bir Fransız sömürgesi olan Tunus'ta olmuştur. Tunus'ta milliyetçilik hareketi 1888'de başlarken, Fas'ta 1920'lerde başlamış, Cezayir'de tam bir milli hareket olmamış; milliyetçilik ve bağımsızlık ulemanın önderliğinde dini bir hareket ile birleşerek gelişmiştir.

Zamanla tüm sömürge devletlerinin egemenliği altındaki insanların bağımsızlığa kavuşma duyguları beslemeleri doğal hale gelmiştir. Avrupa endüstri ürünleriyle birlikte bağımsızlık, hür yaşama, insan hakları gibi kendi fikir ve düşüncelerini de sömürge altındaki ülkelere ihraç etmiştir. Böylelikle bağımsız ve hür yaşama düşüncesi zihinlerde başlamıştır. Buna İkinci Dünya Savaşı sonunda, Avrupalı güçlerin ekonomilerinin çökmesi ve uluslar arası sistemdeki etkinliklerini yitirerek koltuklarını ABD ve SSCB'ya devretmeleri eklenince, Avrupa devletlerinin sömürgeleri üzerindeki baskılarını etkin bir biçimde devam ettirebilmelerini engellemiş ve bağımsızlık süreçleri iyice ortaya çıkmaya başlamıştır. Fransa da bu süreci engellemek için 1946 Fransız Anayasasını kabul etmiş ve 29 Eylül 1946'da Fransa Cumhurbaşkanı'nın önderliğinde Fransız Birliği'ni (Union Française) kurmuştur. Ayrıca yine 1954'ten itibaren Deniz aşırı ülkelerde idari ve siyasi reformlar yapma teşebbüslerine başlayıp 1958'de "Fransa'ya Bağlı Afrika Devletleri" tasarısını hazırlarsa da ayrılıkların önüne geçememiştir.

Bu ayrılmalardan en kanlısı Cezayir'de yaşanmıştır. Çünkü Fransa, Cezayir'i ilhak ederek "uygarlaştırma" adı altında asimilasyon politikası ile pek çok Fransız vatandaşını buralara göç ettirmiş, Fransızca'yı resmi dil statüsünde değerlendirmiş ve diğer sömürge ülkelere nazaran en sert politikaları uygulamıştır. Ayrıca ekonomik

olarak da Cezayir tamamen Fransa'ya bağımlı hale getirilmiş ve ülkenin siyasi yapısı Fransa'nın menfaatleri doğrultusunda yeniden inşa edilmiş, kültürel asimilasyon ve sert tedbirlerle Cezayir tamamen Fransızlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu yüzden Cezayir'de bağımsızlığın kazanılması için verilen mücadele sekiz yıl sürmüş ve aydınların, uluslararası basının ve sivil toplum kuruluşlarının yoğun baskılarına ve bu alandaki çabalarına rağmen, Fransa bu sömürgeci politikasını bırakmak konusunda sonuna kadar direnmiştir.

Tunus'ta ise Cezayir'deki gibi sancılı süreç yaşanmamıştır. Fransa bu ülkeyi kendi parçası olarak görmemiş ve uzaktan denetimini sürdürürken beklentileri Cezayir'den beklediklerinin çok altında olmuştur. Ayrıca Cezayir'den farklı olarak Tunus'ta yaptığı reformlar ve uyguladığı politikalar ile Tunus bağımsızlığını Cezayir'deki gibi milyonlarca insanın öldüğü şiddetli çatışmalardan çok müzakereler sonucu elde etmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TUNUS'UN FRANSA TARAFINDAN İŞGALİ, HİMAYE DÖNEMİ VE BAĞIMSIZLIK SÜRECİNDE TUNUS

3.1. Tunus'un İşgali ve Bardo Anlaşması (Kasr-ı Said Anlaşması, 12 Mayıs 1881)

Daha önce belirttiğimiz gibi Fransa, 1830'da Cezayir'i aldıktan sonra Tunus'a müstakil bir devlet gibi davranmaya başlamış ve bunu açık bir şekilde ifade etmiştir. Ayrıca Fransa hükümeti, Tunus'a müdahalesini meşrulaştırmak için Cezayir sınırının Tunus kabilelerince sürekli saldırıya uğradığını ve bu sınırı koruması gerektiğini söyleyerek Tunus'a saldırmak için ortam hazırlamıştır. (Stiti, 2008: 54-55)

Tunus-Cezayir sınırında gerek Fransa'nın Cezayir'i işgal etmesi öncesi gerekse sonrasında hayvan ve insan kaçakçılığı, cinayet gibi pek çok olay gerçekleşmekteydi. Bu olaylar sınırda sıklıkla olmakta birlikte halk kendi arasında çözmekteydi. Örneğin Cezayir yönetimi, Cezayir-Tunus sınırında 1870 ila 1881 yılları arasında yaklaşık 2380 olayı kayda almıştı. Ancak Fransa 1830 yılında Cezayir'i işgal ettikten sonra bu olaylara müdahil olmaya başlamıştı. 30 Mart 1881'de Tunus-Cezayir hududunda meydana gelen çatışmalarda Fransız askerlerinden beş kişi öldürülmüş, beş kişi yaralanmış ve Cezayir aşiretlerinden büyük kayıplar olmuştu. Tunus'u işgal etmek için bahane arayan Fransa hükümeti bu olayın tahammül edilemez bir vaka olduğunu açıklamıştı. (Stiti, 2008: 54-55)

Yine Nisan 1881'de Tunuslu bir şahıs Cezayir'den hayvan çalmak için bir sınırı geçmiş ve hayvan sahipleri de bu kişiyi öldürmüştü. Öldürülen kişinin ailesine haber gelince cesedini almak için Cezayir'e gitmişti. Katil ve maktulün akrabaları aralarında görüşerek meseleyi halletmişlerdi. Ancak Hmir Kabilesi'nin bu vukuatı gazetelerde "Cezayir sınırlarına girip muharebe ettikleri" yönünde oldukça abartılarak yayınlanmıştı. Çekilen telgraflar işi daha da büyütmüş, gemiler gönderilmesi emniyetin sağlanması için Fransa kuvvetlerine ihtiyaç duyulduğu yazılmıştı. Buna Tunus'ta bulunan Fransızlar da kendilerinin mal, can ve ticaretleri konusunda güvende olmadıklarını ihtiva eden bir yazı hazırlayıp Fransa Konsolosuna vermeleri üzerine Cezayir'de bulunan Fransa askeri birlikleri 24 Nisan 1881'de Tunus sınırını geçmiş,

Tunus'taki genel karışıkları gidermek ve hudut asayişini sağlamak bahanesi ile Tunus'u işgale başlamıştı. (Stiti, 2008: 54-55)

Fransa, niyetinin işgal olmadığı Tunus'taki bazı aşiretlerin saldırılarını engellemek olduğunu belirtse de, General LOGEROT ve General BREUR komutasındaki 35.000 kişilik Fransız kuvveti 24 Nisan 1881'de Cezayir'den Tunus arazisine geçerek 26 Nisan'da Kef şehrini, 29 Nisan'da Suku'lerbaa'yı ve ardından Ain Drahem'i işgal etmişti. Aynı zamanda Deniz Birliği 26 Nisan'da Tabarka'yı önce bombalamış, sonra işgal etmişti. 1 Mayıs günü Binzert şehri hiçbir direniş göstermeden teslim olmuş, Fransız birlikleri buraya yerleşmişti. (Perkins, 2004: 10) 8 Mayıs günü General BREUR sekiz bin askerle Binzert şehrinden başkent Tunus'a saldırıya başlamış, 12 Mayıs 1881'de Tunus şehri civarındaki Mennube mevkiine gelerek Bardo Sarayını kuşatmış ve Fransız konsolosu ROUSTAN'ın emrine girmişti. Fransız konsolosu ROUSTAN, General BREUR ve maiyetindeki iki subay Tunus Beyi'nin makamına girerek Fransız himayesini kabul ettiğine dair 10 maddelik Bardo Anlaşmasını (Koruma Anlaşması) Bey'e zorla imzalatırmıştır. (Karcı, 2007: 63-68; Stiti, 2008: 64)

Tunus Bey'i Muhammed SADIK Paşa/Bey Fransız askerlerinin Tunus'a girmesini ve idaresini tehdit etmesini protesto etmişti. (Stiti, 2008: 100) Ancak Fransız kuvvetlerine boyun eğerek meclisin kararına ihtiyaç duymaksızın Fransız himayesini kabul ettiğine dair anlaşmayı imzalayarak General BREUR'a vermiştir. (Özdemir, 2003: 131)

Fransa Devleti adına General BREUR ile Tunus Beyi Muhammed SADIK Bey arasında 12 Mayıs 1881 tarihinde Bardo Sarayı'nda imzalanan ve tarihe Bardo Anlaşması olarak geçen anlaşma şu maddeleri kapsamıştır.

1. Fransa Cumhuriyeti ile Tunus Bey'i arasında bugün mevcut barış, dostluk ve ticaret anlaşmalarına bütün sözleşmelerin hükümleri geçerli olacaktır.

2. İki taraf arasında istenilen maksada ulaşmak için Fransa Cumhuriyet Hükümeti'nin alacağı tedbirlerin uygulanmasını kolaylaştırmak üzere Tunus Bey'i sınırları dahilindeki sahil boyunca düzen ve güvenliğin devamı için uygun görülecek yerlerin Fransız askerleri tarafından işgalini onaylamıştır. Mahallî hükümetin

güvenliğin korunmasını üstlenebilecek bir hale geldiği Fransa ve Tunus askeri elemanları tarafından müştereken onaylandığı gün bu işgale son verilecektir.

3. Tunus Beyi şahsı ve sülâlesi veya memleketlerinin huzur veya güveni bir tehlikeye maruz bulunduğu zaman kendilerine daimi surette yardım etmeyi Fransa Cumhuriyet Hükümeti garanti etmektedir.

4. Fransa Hükümeti, Tunus Hükümeti ile çeşitli Avrupa devletleri arasında mevcut anlaşmaların uygulanmasını üstlenmektedir.

5. Fransa Cumhuriyet Hükümeti tarafından Tunus Beyi yanında bir sefir bulunacak ve bu sefir anlaşmanın uygulanmasına nezaret ve her iki memlekete ait ortak işler için Fransa Hükümeti ile Tunus Hükümeti arasında aracılık yapacaktır.

6. Fransa'nın dış ülkelerdeki konsolosları Tunus Hükümeti'yle vatandaşlarının menfaatlerini koruyup gözetmekle görevlendirilmişlerdir. Buna karşılık Tunus Beyi de Fransa Hükümeti'ne bilgi vermeden ve önceden onun onayını almadan uluslar arası mahiyette anlaşma yapmamayı taahhüt etmektedir.

7. Tunus Hükümeti'nin Düyunu Umumiye ödemelerini sağlayacak ve alacaklıların haklarını koruyacak surette kurulacak malî teşkilat esasları ve Tunus Hükümeti'nin sorumluluğu altında olarak tahsil sureti daha sonra yapılacak diğer bir anlaşma ile belirlenecektir.

8. Sınırdaki ve sahil boyunda yerleşik itaatsiz kabilelere bir vergi konulacak, bu verginin miktarı ile Tunus Hükümeti sorumluluğunda olarak tahsil sureti daha sonra yapılacak bir anlaşma ile belirlenecektir.

9. Fransa Hükümeti'nin Cezayir sömürgesi silah, mühimmat ve ardiye kaçakçılığından muhafaza için Tunus Hükümeti, Cerbe adasıyla Gabes limanından ve Tunus'un bütün güney limanlarından silah ve mühimmat ithalini men etmeyi taahhüt etmektedir.

10. Bu anlaşma Fransa Cumhuriyeti tarafından onaylandıktan sonra bir sureti Tunus beyine sunulacaktır. (Özdemir, 2003: 132-133)

Bu anlaşma ile Fransa Tunus'u işgal etmiştir. Ancak Bey'in tüm yetkilerini elinden almamış, SADIK Bey Tunus Beyliğine devam etmiştir. Bir bakıma Fransa, bu anlaşmayla Tunus ülkesindeki nüfuzunu diğer Avrupa güçleri karşısında garanti altına

almak istemiştir. Yine bu anlaşmayla Tunus maliyesi kontrol altına alınmış ve Tunus Fransa Hükümeti'nin onayı olmadan hiçbir yabancı ülkeyle anlaşma yapamayacağını taahhüt etmiştir. Ayrıca Bardo anlaşması, Fransa askeri yönetimine ülkede güven ve huzurun temini için gerekli bölgelere yerleşme hakkını tanımasının yanı sıra, gelecekte Fransa Hükümeti'ne daha rahat hareket edebileceği ve istediği gibi yorumlarda bulunabileceği geniş imkânları tanıyan genel paragraflar içermiştir. (Stiti, 2008: 66)

Bardo Anlaşması ile Osmanlı Devleti artık Tunus üzerinde mülkiyet hakkı iddia edememiştir. Osmanlı Devleti 1914'e kadar bu işgali tanımamış ve Devlet-i Aliye-yi Osmaniye Salnameleri'nde Tunus Beyliği bir Osmanlı eyaleti gibi Mısır'ın yanında yer almıştır. Türkiye'nin Tunus Beyliği üzerindeki hakkından tamamıyla vazgeçmesi 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Anlaşması'yla olmuştur. (Kocabaş, 1990: 315-316)

3.2. Fransa İşgali Sonrası Tunus'ta Meydana Gelen Direniş ve Osmanlı Devleti'nin İşgal Karşısında Tutumu

3.2.1. Fransa İşgali Sonrası Tunus'ta Meydana Gelen Direniş

Fransa'nın Tunus işgali karşısında ilk direniş teşebbüsü HAYRETTİN Paşa'nın akrabası, Tunus Belediye Başkanı Mehmet ZERRUK Paşa'dan gelmiştir. ZERRUK Paşa halk ve kontrolü altında bulunan 60 bin askerle Fransızları Tunus'tan çıkarabileceğini düşünmüştür. Ancak Bey, bunu kabul etmemiş ve kendisini belediye başkanlığından azletmiştir. Fransa kendisine karşı başlatılacak savaşta lider rolünü üstlenebilecek bir kişi olan bu şahsı Tunus'tan uzaklaştırmak istemiştir. Yapılan baskılar ve Bey'in azletmesi neticesinde İngiltere'ye sığınma talebinde bulunan ZERRUK Paşa'nın talebi kabul edilmiş ve ZERRUK Paşa İngiltere üzerinden İstanbul'a dönmüştür. ZERRUK Paşa bundan sonra İstanbul'da HAYRETTİN Paşa etrafında şekillenen Tunus lobisi içerisinde Fransa karşıtı çalışmalara katılmış ve Tunus üzerinde Osmanlı egemenliğinin devamı için Sultan II.ABDÜLHAMİD'e öneriler sunmuştur. (Karcı, 2007: 71-72)

Fransa yönetimi ZERRUK Paşa'nın İstanbul'a gitmesiyle hem Tunus meselesi ile ilgili dosyasının kapandığına inanmış hem de halka daha geniş bir güvence vermek amacıyla, yaz başlarında stratejik yerlere az sayıda asker bırakarak askerin çoğunu Fransa'ya ve Cezayir'e geri göndermişti. Bu kapsamda 10 Haziran 1881 tarihinden itibaren askeri güçlerini azaltmaya başlamış, Cezayir'deki Kasantina ordusuna bağlı

35 bin olan asker sayısını 6 bine düşürmüş ve bunları Kaf, Binzert, Bace, Ghardimaou, Fernane ve Ain Draham bölgelerine dağıtmıştı. Herhangi bir olumsuz durumda Cezayir’de bulunan Fransız askerlerinden 1879 yılından beri kullanılan Cezayir-Tunus demiryolu ile yararlanabileceğini düşünmüştü. (Stiti, 2008: 65)

Fransa, Tunus halkının herhangi bir direnişte bulunmaması için Tunus Bey’ini azletmeyip yönetimin başında bırakmıştı. Çünkü Fransa Müslümanların Müslüman olmayan bir hükümdarı kabul etmeyeceğini düşünmekteydi. Fakat Fransa’nın bu düşüncesi ve planı direnişi engelleyememişti. 35.000’den 6.000’e düşen asker sayısı direniş hareketini cesaretlendirmiş ve Ali İbn Khalifa’nın güneydoğu bölgesinde başlayan ayaklanma batı, doğu, orta ve sahil kesimlerine yayılmıştı. Ancak ayaklanma genellikle kabileler arasında oluşmuş, şehirlilerde fazla katılım olmamıştı. (Perkins, 2004: 37) Bu durum karşısında Fransa Hükümeti tekrar harekete geçerek, deniz kuvvetlerinin yanı sıra 84 kara tugayını Tunus’a göndermişti. Bu güçler 16 Temmuz 1881’de çetin bir çatışmanın ardından Sfaks’ı işgal etmişlerdi. (Stiti, 2008: 72)

Sahil ve orta kesimlerdeki direnişçiler Eylül ve Ekim aylarından önce düşmana teslim olmamışlardı. Zira bu insanlar, işgal güçlerinin Kayravan’a giden tüm yolları kontrolü altına alıp 26 Ekim’de bu şehri ele geçirinceye kadar büyük bir direnişte bulunmuşlardı. Ancak 1881 yılı sonunda Tunus Eyaleti’nin en önemli merkezleri tekrar işgal ordularının eline geçmiş ve direniş kırılmıştı. (Stiti, 2008: 72-73)

Direnişin sonunda, direnişe katılan yüz bin den fazla Tunuslu Osmanlı elinde bulunan Trablusgarp vilayetine iltica etmek zorunda kalmışlardı. (Akagündüz, 2011: 149)

3.2.2. Tunus’un Fransa Tarafından İşgali Sonrası Osmanlı Devleti’nin Tutumu

Fransa’nın Tunus eyaletini işgal ettiği 1881 yılında Osmanlı devleti ekonomik, sosyal, politik ve askeri açıdan kötü durumdaydı. Bir parçası olarak gördüğü Tunus’a yönelik Fransız saldırısı karşısında silah kullanabilecek durumda da değildi. Rusya’yla 1877 yılında yaptığı savaşta yenilgiyle ayrılmış ve neticede maddi ve manevi çok büyük kayıplar vermişti. Ayrıca bir yıl sonra 1878 yılında gerçekleşen Berlin Kongresiyle uluslararası siyasette büyük değişimler yaşanmış ve büyük devletler, Osmanlı topraklarını kendi aralarında taksim etme konusunda anlaşmaya varmışlardı. (Karal, 1990: 74-80) Bulunduğu bu iç ve dış siyasi gelişmelerden dolayı Osmanlı Devleti olaya

müdahalede tereddütlü ve çekingen davranmıştı. Bu tereddüt ve çekingenlik alınacak önlemlerin gecikmesine neden olmuştu. Nitekim Tunus'a yardım için gemi gönderilmesine gecikmeli karar verilmişti. Bu gecikme Tunus valisini ümitsizce ve tek başına karar vermeye itmişti. (Özdemir, 2003: 128)

Osmanlı Devleti'nin yukarıda belirtilen durumda olması ve Avrupa'nın büyük devletleri karşısında siyasi kredisinin bulunmaması nedeniyle fiili herhangi bir teşebbüste bulunamamış, sadece siyasi teşebbüste bulunmak istese de Tunus'un kurtarılması için yeterli olamamıştı. Bu sebeple işgal hareketini hukuki yönden çürütmeye çalışmıştı. Bu amaçla 16 Mayıs'ta elçilerine gönderdiği bir telgraf ile büyük devletlere Berlin Antlaşması'nın çiğnenmiş olduğunu bildirirse de, bu iddia kabul görmemişti. Fransa ise Tunus'un Osmanlı Devleti'ne ait olmadığını ifade etmişti. Osmanlı Devleti de Tunus'un kendisine ait olduğunu ispatlamaya çalışarak çeşitli deliller sunmuştu. Bu deliller olarak:

1. Tunus, 117 yıldan beri Avrupa'da yayınlanmakta olan ve bütün dünya tarafından doğru bir kaynak olarak kabul edilen Gotta salnamesinde 1575 yılından beri Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinde gösterilmekteydi.

2. 1871 fermanı ile Tunus'un Osmanlı Devleti ile bağları belirlenmişti. Bu fermenda "Tunus Valisi (Beyi) eyaletin iç işleri dışında hiçbir hareket ve taahhütte bulunamaz. Muharebe edemez, sulh yapamaz, arazi terk edemez, parayı Osmanlı padişahı adına bastırır ve Osmanlı Devleti'nin savaşması halinde Babîâli'nin emri altına asker vermeye mecburdur" ifadesi yer almaktaydı.

Yukarıdaki maddelere dayanarak Osmanlı Devleti Tunus'un Osmanlı'ya bağlı bir eyalet olduğunu belirterek Tunus işgalini ve Tunus Valisinin imzalamış olduğu Bardo antlaşmasına karşı çıkmış ve şiddetle protesto etmiştir. (Karcı, 2007: 85-88)

Osmanlı Devleti'nin bütün bu iddialarına karşı Fransa Hariciye Nazırı Babîâli'nin Paris'teki sefirine resmi bir mektup göndererek Osmanlı Devleti'nin Tunus meselesinde dayandığı bu noktaların Fransa hükümetince kabul edilemeyeceğini bildirmiş ve Tunus Valisi'nin Osmanlı Devleti ile arasındaki dini bağlara asla itiraz etmediklerini ancak diğer konulara dair karşılıklarında bulunan müstakil Bey'den başka hiçbir devlet ile görüşme yapmayı kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdi. (Karcı, 2007: 88)

Bütün bu siyasi gelişmeler cereyan ederken Osmanlı Devleti, HÜSEYİN Paşa kumandasında Girit'te bulunan üç zırhlı gemiye yardım için Tunus'a hareket ettirmişti. Ancak yolda Fransa ile Tunus Beyi arasında Bardo Antlaşması'nın imzalandığı haberinin alınması gemilerin yarı yoldan dönmesine neden olmuştu. (Özdemir, 2003: 133)

Tunus'un işgali, Osmanlı-Fransız ilişkilerini bozmuş ve 1918 yılına kadar olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Yine de bu sırada meydana gelen MİTHAT Paşa meselesi sınırlı ölçüde Osmanlı-Fransız yakınlaşmasına sebep olmuştur. (Karcı, 2007: 69-70)

MİTHAT Paşa meselesi⁴⁸ ve arkasından Fransız Hükümeti'nin Paşa'nın himayesini kabul etmeyerek teslim etmesi, Tunus sorununda Babiâli'nin, daha doğrusu İkinci ABDÜLHAMİT'in o güne kadar gösterdiği sert tutumda birden yumuşamaya yol açmıştı. Padişahın politikasındaki bu değişiklik ise, Tunus sorunun Fransa lehine gelişmesini hızlandırmış ve Tunus'un elden çıkmasını kolaylaştırmıştı. (Şimşir, 1970)

MİTHAT Paşa'nın Fransızlar tarafından Osmanlı Hükümeti'ne teslim edilmesinin yanında, Mısır'ın İngilizler tarafından işgali ve Güney Tunus'ta Fransa'ya karşı yapılan isyan hareketi, Tunuslu mültecilerin Trablusgarp'a gelmesiyle artan gerginlik ve Trablusgarp'taki İtalyan emellerinin artması Osmanlı Devleti'nin elini kolunu bağlamış ve Tunus'un Osmanlı Devleti'nden ayrılmasını kolaylaştırmıştır.

3.3. Fransa'nın Tunus Üzerindeki Himayesini Genişletme Çabası ve 8 Haziran 1883 (Marsa) Anlaşması

Tunus Bey'i ALİ Bey, CAMBON tarafından hazırlanan ve Fransa himayesini tesis Marsa Anlaşmasını (Naiblik Anlaşması)⁴⁹ eden 8 Haziran 1883 tarihinde imzalamıştır. Marsa Anlaşması; Fransa'nın Tunus'ta Fransız hamiliği kurmasına izin

⁴⁸ İkinci Abdülhamit, sürgünden dönmesine izin verdiği Mithat Paşa'ya önce Suriye, sonra da Ağustos 1880'de İzmir valiliğine atamıştı. Ancak bir süre sonra, Sultan Abdülaziz'in ölümüyle ilgili olarak onu tutuklatmak istemişti. Bunu öğrenen Mithat Paşa da, 17 Mayıs 1881'de, yani Bardo Anlaşması'nın imzalanmasından beş gün sonra, İzmir'deki Fransız Konsolosu'na sığınmıştı. Diğer Büyük Devletlerin de ilgilendiği bu olay üzerine Padişah, can ve yargı güvencesi vererek Mithat Paşa'dan teslim olmasını istemişti. Fransa hükümeti, Osmanlı Padişahı'nın bu isteğine karşı çıkmanın Fransa'nın Tunus'a el koyma politikasını engelleyemeyecek olsa da, sekteye uğratabileceğini ve geciktirebileceğini düşünerek kendisine sığınan Mithat Paşa'nın himayesi altına almayı kabul etmemiş ve onu teslim etmeye karar vermişti. Bunun üzerine, diğer devletlerden de himaye görmeyeceğini anlayan Mithat Paşa, 18 Mayıs 1881 günü kendi isteğiyle Osmanlı Hükümeti'ne teslim olmuştu.

⁴⁹ İdârî, mali ve hukûkî konularda işgal ettiği devletin görevlerini ülkeyle yaptığı anlaşmayla vekaleten yerine getirmek.

vermiştir. (Murphy, 1999: 43) Bu anlaşma ile Fransa; himaye yönetimini uygulayabilmek için yararlı bulduğu bütün idari, adli ve mali reformları Tunus'ta uygulayabilme fırsatı yakalamıştır. (Karcı, 2007: 96) Bu anlaşma ile tüm ülkeye hâkim olan Fransızlar 1884 yılına kadar Tunus'un mali, posta, eğitim, telgraf, tarım ve halk hizmetleri dâhil tüm idari hizmetleri yönetimleri altına almışlardır. Ayrıca Avrupalılar için ayrı, Tunuslular için ayrı mahkemeler kurarak, yeni hukuki yapılanma başlamış, sivil yönetimli himayecilik sağlam olarak yerleştirilmiştir. Bunun yanında Genel Vali, tüm idari ve adli reformlar yapılabilecek hale getirilmiş ve Dışişleri Bakanı gibi hareket edebilecek yetkileri kazanmıştır. (Mahmutoğlu, 1999: 89-90)

Bu anlaşma, Bardo Anlaşmasının hükümlerini kabul etmenin ötesinde artık yönetimin başında resmen bir Fransız Genel Vali bulunmasını sağlamış ve Tunus Beyi ona bağlı bir memur haline getirilmiştir. Ayrıca Fransa, Tunus ekonomisini doğrudan kontrol altına almak için Uluslararası Mali Komisyonu ve diğer ülkelerle olan kapitülasyonları da bu anlaşma ile kaldırmıştır. (Karcı, 2007: 116) Kısaca bu anlaşma ile Tunus Bey'i Fransa'nın Tunus ülkesi üzerindeki egemenliğini kabul etmiş ve Fransa'nın Tunus'u işgali tamamlanmıştır.

3.4. Tunus'ta Milliyetçilik ve Bağımsızlık Hareketleri

İkinci Bölümde belirttiğimiz gibi geçmişte her ülke farklı sömürge politikası takip etmiş ve bu da sömürüye maruz kalan ülkelerin yapılarının şekillenmesine temel teşkil etmiştir. Cezayir'in Fransa için özel statüsü olması hem Cezayir hem Fransa için bağımsızlık sürecinin sancılı yaşanmasına neden olmuştur. Ancak Fransa'nın Tunus'u kendi parçası olarak görmemesinden dolayı Tunus'ta sancılı süreç yaşanmamış ve bağımsızlık hareketleri yaşansa da Cezayir kadar kanlı olmamıştır. (Önal, 2008: 131)

1860 ve 1870'li yıllardaki anayasa ve kanunlaştırma hareketi çerçevesinde Zeytûne Medresesinin ıslahı ve Sadıki Kolejinin kurulması ile modern eğitim anlayışı, çağdaş nesil oluşmasına imkân vermiştir. Bunun sonucunda da batılı eğitim tarzı ile yetişmiş yerli gençler milliyetçilik ve mücadele hareketinin başlamasına öncülük etmişlerdir. (Perkins, 2004: 171-172)

Tunus'ta milliyetçilik hareketi; 1888'den itibaren el-Hadira gazetesi etrafında toplanan ve aralarında Zeytûne Üniversitesi'nin o zaman ki mensuplarını da içine alan el Hadira grubu altında başlamıştır. Bu grup, Tunus milliyetçilik hareketini

II.ABDÜLHAMİD'in ortaya attığı Panislamist harekata bağlamak ve yürürlükten kaldırılmış olan Tunus anayasasına tekrar yürürlüğe koymak istemiştir. Yine bu grup, yirminci yüzyılın başında kurulan partilerin temelini atmıştır. (Tuğ, 1969: 156; Mahmutoglu, 1999: 171-172)

3.4.1. Genç Tunuslular Partisi'nin Kurulması ve Birinci Dünya Savaşı Sonuna Kadar ki Dönemde Milliyetçilik ve Bağımsızlık Hareketleri

Fransız yönetiminin Tunus'u işgali müteakip oluşturduğu Fransız eğitim sistemi ve Fransa'nın ülkeye yerleşmesinin doğurduğu iktisadi gelişme sonucu reformcu bir burjuva sınıfının meydana gelmesine ve dolaylı olarak milliyetçiliğin gelişmesine yol açmıştı. Bu burjuva sınıfının oluşturduğu Tunuslu genç aydınlar 1906-1907 yılında vatanseverlik hareketini başlatarak milli ve dini taleplerle birleştirdikleri hareketi, "Genç Tunuslular Partisini" kurarak siyasi hale getirmeye çalışmışlardı. (Mahmutoglu, 1999: 91)

Bu parti Jön Türkleri model almıştı. Bunlar zengin Tunuslu aile çocukları ve batıda eğitim görmüş üyelerden oluşmuştu. Avrupa'dan ithal edilen liberal düşünce ile filizlenen Tunus milliyetçiliğini birleştiren moderncilerdi. (Murphy, 1999: 45) Ancak bu parti daha sonra kurulan partilere göre daha az doktrinel bir vizyon anlayışına sahipti. Yine de Tunus'ta istiklal ve milliyetçilik anlayışını ortaya atan ilk oluşum olması açısından önemli bir parti olarak Tunus tarihine geçmiştir. (Tuğ, 1969: 58)

Liderliğini Ali Baş HAMBBA, SFAR ve edebiyatçı Abdülaziz SALİHİ yapan bu parti, düşüncelerini tüm Tunus halkıyla paylaşabileceği "La Tunusien" adlı gazete çıkarmıştı. Bu oluşum, işgal sonrası Fransızlara karşı oluşan 1907, 1911 isyanlarına da öncülük etmişti. (Mahmutoglu, 1999: 91-92)

Tunus'ta Birinci Dünya Savaşı öncesi 1906, 1907 ve 1911 isyanları meydana gelmişti. Bu isyanlarda milliyetçilik hareketleri düşüncesi yanında Fransız ve Tunuslular arasındaki eşitsizlik yatmaktaydı. Özellikle eşit çalışma kuralları olmasına rağmen eşit ücret benimsenmemesi problemi isyan, grev ve boykotları meydana getiriyordu. Fransa bu isyanlarda etkili olan Tunus ileri gelenlerini ya tutuklamış ya sınır dışı etmiş ya da ülkenin güney ve iç bölgelere sürgüne göndermişti. (Perkins, 2004: 72)

Ali Bash HAMBÂ'nın kardeşi Muhammed Bash HAMBÂ da milliyetçilik hareketlerinde bulunmuş kişilerdendi. Savaş zamanı İsviçre'de bulunan Muhammed Bash HAMBÂ 1916-1918 yılları arasında bağımsızlık düşüncesini savunan ve politik gazete olan La Revue du Maghreb'i (Mahrebi İnceleme) çıkarmıştı. Muhammed Bash HAMBÂ, Woodrow WILSON'un 14 nokta⁵⁰ maddesine dayanarak (özellikle 5.maddesi) Self-Determination ve Tunus geleceği için referandum çağrısında bulunmuştu. (Perkins, 2004: 73; Tuğ, 1969: 157)

Birinci Dünya Savaşı'nda, 80 bin Tunuslu Fransız ordusunda görev yapmıştı. Bunlardan 15 bin Tunuslu da destek birliklerinde görev yaparken diğerleri Fransa'da maden, çiftlik ve fabrikalarda Silahlı kuvvetlere hizmet etmişlerdi. 1917'de Fransa Başbakanı Geoges CLEMENCEAU savaş kazanıldığında bu fedakârlıkların ödüllendirileceğini söylemişse de bu gerçekleşmemiş ve yapılan bu haksızlık da milliyetçilik hareketini körüklemişti. (Perkins, 2004: 74-75)

Birinci Dünya Savaşı sonrası Genç Tunuslular Parti kurucularından SFAR ile Bash HAMBÂ ölmüş ve Tunus milliyetçiliğinin yeni sözcüsü Abdülaziz SALİHİ

⁵⁰ 1. Tüm barış antlaşmaları açık olacak, bu antlaşmalardan başka uluslar arası gizli antlaşmalar yapılmayacak, bundan böyle diplomasi açık olacak, gizli diplomasi kaldırılacaktır.

2. Denizlerde gidiş geliş tamamen serbest olacaktır. Yalnız kara suları ve uluslar arası antlaşmaların uygulanması yolunda gene uluslar arası bir hareket sonucu kısmen ya da tamamıyla kapatılmış olan denizler bundan ayıdır.

3. Barışa katılacak ve barışı korumak için birleşecek olan uluslar arasında ekonomik bütün engeller kaldırılacak ve ticari ilişkilerde eşitlik kabul edilecektir.

4. Her ülkenin silahlarını iç güvenliğinin gerektirdiği dereceye indirmek için karşılıklı garantiler verilecek, ülkeler silahlanmayı bırakacaklardır.

5. Sömürgeler üzerindeki isteklerin serbestçe ve tam bir tarafsızlıkla incelenerek bu bölgeler halkının çıkarları da göz önünde tutularak bir sonuca bağlanacaktır.

6. İşgal edilmiş olan tüm Rus toprakları boşaltılacak ve Rusya'nın kendi kendisini istediği gibi yönetmesi yolunda önlemler alınacaktır.

7. Belçika'nın egemenlik hakları hiçbir biçimde dokunulmaksızın yeniden kurulacaktır

8. Tüm Fransız topraklarının kurtarılacak, 1871 yılında Prusya'nın Alsas-Lorren'i almakla yapmış olduğu haksızlık düzeltilerek bu toprakların yeniden Fransa'ya verilecektir.

9. İtalyan sınırlarının ulusal temele göre düzeltilenecektir.

10. Avusturya-Macaristan imparatorluğundaki uluslara en serbest biçimde özerklik elde etmek için gereken olanakların verilecektir.

11. Romanya, Sırbistan, Karadağ'ın boşaltılacak, Balkan devletlerinin birbirleriyle olan ilişkilerinin ulusallık bakımından tarihsel temellere göre dostça düzenlenecek, Balkan devletlerinin siyasal ve ekonomik bağımsızlıkları ve sınırlarının dokunulmazlığı yolunda uluslar arası garantilerin verilecektir.

12. Osmanlı imparatorluğunda Türklerin oturdukları ve çoğunluk sağladıkları bölgelerde bağımsızlığı sağlanacak, Türk egemenliği altında bulunan diğer uluslara da özerk bir gelişme için tam ve engelsiz bir fırsat sağlanacak, boğazların uluslar arası garanti altında tüm devletlerin ticaret gemilerine açılacaktır.

13. Oturanları kuşkusuz biçimde lehli olan bölgeleri içine alan bir Lehistan'ın kurulacaktır.

14. Denize kapısı bulunan bir Polonya devleti kurulacak büyük ve küçük ulusların siyasal bağımsızlıklarının ve toprak bütünlüklerinin karşılıklı güvenliğinin garanti altına alınabilmesi için Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam) kurulacaktır. (Wilson İlkeleri, e.t.10.01.2014)

olmuştur. Ayrıca bu partinin önde gelen isimlerinden Tha'ALBİ, GUELLATY ve onların arkadaşları yeni bir enerji ile Tunus için siyasi arenada yeni kan olarak öne çıkmışlardı. (Perkins, 2004: 72) SALİHİ 1917'de "Acı Çeken Tunus" adlı eserini yayınlamış ve 1922'de Tunus Beyi, Fransız Valiye ultimatom vererek siyasi gelişmeye ve bilinçlenmeye paralel isteklerde bulunmuştu. Ancak Fransız ordusu bu istekleri reddetmiş ve oluşan milli hareketi bastırmıştı. Bunun sonucunda gösteriler meydana gelmiş ve yeni partilerin oluşumunu tetiklemiştir. (Mahmutoğlu, 1999: 92-93)

3.4.2. Tunus Partisi (Parti Tunisien) ve Düstur Partisi'nin (el-Hizb'ul-Hurr ed-Dusturi et-Tunusi) Kurulması

Savaş esnasında sürgüne gönderilen Tunus milliyetçilik ve bağımsızlık düşüncesine sahip Tunus ileri gelenleri 1918 sonu 1919 başında ülkeye dönmelerine izin verilmişti. 1919 Mart'ında Genç Tunuslular Partisi'nin önde gelenlerinden Tha'ALBİ, Hasan GUELLATY, Ahmet Al-SAFİ ve Khairallah ben MUSTAFA yeni bir enerji ile Tunus Partisi'ni (Parti Tunisien) kurmuşlardı. Bu partinin de hedefi eski anayasadan esinlenerek yeni bir anayasa oluşturmaktı. (Perkins, 2004: 76)

Savaş sonrası Fransa'nın ekonomisini kötüydü ve temel ihtiyaçlarını Tunus'tan gidermek istiyordu. Bu yüzden savaş esnasında Tunusluların yardım etmesinin ödüllendireceği vaadinde bulunsada daha sonra isteksiz davranmıştı. Tunus Partisi liderleri bu durumu anlatmak ve protesto etmek için Fransızcası iyi olan Ahmet SAKKA'yı Fransa'ya gitmek için seçmişlerdi. Ayrıca 1919 sonunda La Tunisie Martyre (Tunus Şehitleri) gazetesi çıkartarak, Fransa'yı açıkça karşısına almayıp, ülkenin isteklerini ve sorunlarını bildirmişler, yerleşimci ve Fransız resmi görevlilerinin adil olmadıklarını belirtmek istemişlerdi. Ancak yine de Fransa bu gazeteyi yasaklamıştı. Buna ilaveten Fransa'nın 1920 yılına kadar yürüttüğü Olağanüstü Hal ile yeni bir lider kadrosunun oluşumunu da engelleyerek milliyetçilik ve bağımsızlık hareketlerini yavaşlatmış ve hem Genç Tunuslular Partisi hem de Tunus Partisini etkisiz bırakmışlardı. (Perkins, 2004: 72-77)

Tunus Partisi'nin etkisiz kalması ve Anayasa düşüncesinin gittikçe ağır basması ile birlikte yeni bir parti kurulması düşüncesi oluşmuştu. Bu düşünceyle anlamı Anayasa olan Düstur Partisi (el-Hizb'ul-Hurr ed-Dusturi et-Tunusi) 1920 yılında Tha'ALBİ önderliğinde kurulmuştu. Diğer partiden farklı olarak yeni parti içinde devlet

memuru, esnaf, işadamı, ilerici ulema ve toprak sahipleri vardı. Genel Sekreter Ahmet el SAFİ'ydi. Bazıları medrese eğitimi almışken, bazıları Fransız üniversitelerinden mezun olmuş, batı eğitimi almıştır. Farklı kesimlerden yer alması bazen problemlere yol açsa da Tunus için bir araya gelmişlerdi. Tha'ALBİ'ni yeni kurulan partinin üye sayısını 100 bine çıkarmaya gayret etmişti. Biraz abartılı olsa da 1922'de bu hedefe yaklaşmıştı. (Perkins, 2004: 79)

1920'de kurulan Düstur Partisi 1861 anayasasına gönderme yapmaktaydı. Zira bu partinin yönetimi 1861 yılında ilan edilen anayasanın hala yürürlükte olduğunu iddia etmekteydiler. (Alatlı ve Yalçın, 2004: 190) Yine Düstur Partisi “Bütün dünyada olduğu gibi halkın kendi kendini idare etmesini mümkün kılan anayasalı bir hükümet sistemi getirilmeli ve halkın bu hükümete iştirakı mümkün kılınmalıdır” şeklinde prensip tespit etmişti. (Tuğ, 1969: 158) Parti propagandası özellikle La Tunisie Martyre (Tunus Şehitleri) gazetesinde yapılmış ve geliştirilmiştir. Parti ayrıca; kamu ve idari görevlerde eşitlik ve eşit ücret, basın ve örgütlenme özgürlüğü, belediye meclisleri için seçim vb. hususları benimsemiştir. Ayrıca ilköğretimde Arapça zorunlu olarak düşünülmekteyken, ileriki seviyede Fransızca eğitim sistemi benimsenmiştir. (Perkins, 2004: 79-80) Benimsediği değerler doğrultusunda Zeytûne Cami entelektüellerini de etkilemişlerdir. (Murphy, 1999: 46)

Düstur partisi, Tunusluların desteğini almaya çalışmış, imzalar toplamış, parti programını oluşturmuştur. Oluşturulan bildiri ve parti programı Beye, Genel Valiye, hükümet temsilcilerine ve Fransızlara anlatılması umut edilmiştir. Bu anlayışla Al SAFİ liderliğinde delegasyon Nisan 1920'de Paris'e hareket etmiş, ancak ziyaret yolda sonlanmıştır. Çünkü Tha'ALBİ tutuklanmış ve sürgüne gönderilmiştir. Ama arkadaşları yola devam etmeye karar vermişler ve Anayasa ile himaye yönetiminin ters düşmediğini ifade etmeye çalışmışlardır. (Perkins, 2004: 80)

Düstur Partisi'nin belirlediği ve Paris'ten talep ettiği parti program “9 Nokta Programı” olarak adlandırılmış ve şu maddeleri içermiştir: (Tuğ, 1969: 158)

1. Yasama Meclisi kurulmalı, genel seçimler yapılmalı ve kamu maliyesinde Tunus hükümeti yetkili kılınmalıdır.
2. Kurulacak meclise karşı sorumluluk taşıyan bir hükümet teşkil edilmelidir.
3. Yasama, yürütme ve yargı kuvvetleri birbirinden ayrılmalıdır.

4. Tunuslu halk devlet dairelerinde serbestçe istihdam edilmelidir.
5. Belediye Meclisleri seçimle kurulmalıdır.
6. Basın, toplantı ve cemiyet teşkili hürriyeti sağlanmalıdır.
7. İktisadi hayat korunmalıdır.
8. Eğitim mecburiyeti korunmalıdır.
9. Halkın maddi ve manevi gelişmesini sağlayan tedbirler alınmalıdır.

Bu “9 Nokta Programı” Tunus’taki mutlak yetkilerle donatılan Fransız Genel Valisinin yetkilerini kısıtlayacak özellikler taşıdığından Fransa tarafından olumlu karşılanmamıştı. (Mahmutoğlu, 1999: 177)

Düsturcu Tahar Ben AMMAR başkanlığında ikinci bir heyet, Aralık 1920’de yeni atanan Genel Vali Lucien SAINT (1920-1929) ve dışışleri yetkililerinin de katıldığı bir toplantı yapmıştı. Genel Vali bu istekler için adım atılacağını söylese de birkaç hafta sonra reddetmişti. Bu sırada Tha’ALBİ serbest bırakılmış ve aynı yıl Olağanüstü Hal de kaldırılmıştı. Parti, bu durumdan memnun kalmış ve yeni bir fırsat olarak değerlendirmeye çalışmıştır. (Perkins, 2004: 80)

3.4.3. Düstur Partisi’nden Ayrılık ve Reform Partisi’nin (Parti Reformiste) Kurulması

Bu olaylar devam ederken Hasan GUELLATY Düstur Partisinden ayrılıp Reform Partisi’ni (Parti Reformiste) kurmuştu. GUELLATY, Tha’ALBİ’nin görüşlerini provakatif buluyor ve Fransa ile ılımlı Tunuslular arasında tahrik oluşturduğunu ifade ediyordu. Bunu da partinin geleneksel eğitimi ve eski nosyonundan kaynaklandığını söylüyordu. Ancak bu politika anlaşmazlığının arkasında GUELLATY’nın aşırı batılı anlayış ve kendine güveni de yatmaktaydı. Ayrıca GUELLATY parça parça taviz arıyordu. Tha’ALBİ ise ılımlı ve sosyaldi ancak geleneksel eğitimliydi. Bu esnada Düstur Partisi, Parti Reformiste ile ilişkili olan kişileri partiden çıkarmıştı. Fransız Genel Vali, Düstur Partisi’nin tekeline kıldığı için bu yeni kurulan partiden memnun kalmıştı. (Perkins, 2004: 81)

1921 başlarında Fransa Cumhurbaşkanı Tunus’u ziyaret etmeyi planlamıştı. Genel Vali Parti Düstur Partisinden memnun olmadığı için, Reform Partisi’ni Fransa

Cumhurbaşkanıyla görüştürmeyi düşünüyordu. Düstur liderleri de kendi görüşlerini sunması için Tunus Beyi olan NASIR'ı Fransa Cumhurbaşkanıyla görüşerek Düstur Partisi'nin programını sunması için cesaretlendirmişti. Genel Vali Cumhurbaşkanı gelmeden önce bir prova niyetinde Bey ile bir gazeteyi görüştürmüş, ancak NASIR Bey Fransızca konuşmayı reddedince kriz yaşanmıştı. Bu kriz büyümüş ve Tunus'ta gösteriler düzenlenmişti. Bu fırsattan yararlanmak isteyen Tunus Beyi de kendi isteklerini Genel Vali'ye bildirme fırsatı yakalamıştı. Bey özellikle Genel Vali'nin agresif Genel Sekreteri PAUX'un görevden alınmasını istiyordu. Vali, Bey'in taktiğini bir ultimatoma ve tehdit olarak görmüş ve isteklerini kabul etmeyip görevi bırakması için baskı yapmıştı. Ancak bu esnada NASIR Bey ölmüş, yerine kuzeni Muhammed El-HABİB (1922-1924) geçmişti. Yeni Bey HABİB, Fransa'ya himayenin devamı için güvence vermişti. (Perkins, 2004: 81-82)

Fransa Tunus'u işgali müteakip 1907 yılında, sayısı zamanla değişen Büyük Meclis'i kurmuştu. 1920'li yıllarda 62 kişiden oluşan ve danışma mahiyetine sahip bu meclisin 44'ü Fransız (54 bin Fransız vardı 1200 yerleşimci için 1 kişi) 18'i Tunusluydu. (1865 bin Tunuslu ve 50 bin Yahudi vardı yani 106300 kişi için 1 kişi) Fransa himaye yönetimi bu meclisteki Tunuslu personel sayısını arttırmayı teklif etmişti. Reform Partisi bu teklifi büyük bir reform olarak görüp kabul etmişti. Ancak Düstur Partisi bu teklifi yetersiz bularak kabul etmemiş ve bu meclisin üyelerinin belirlenmesi için yapılacak seçimleri boykota çağırmıştır. Bunun üzerine HABİB Bey ve yerel Vali SAINT değişikliği kabul etmeyen Tha'ALBİ'nin Tunus'tan ayrılması için baskı yapmışlardır. Tha'ALBİ de Ortadoğu'ya gitmiş, Al-Safî ve yardımcı genel sekreter Salah FARHAT partiyi ayakta tutmaya çalışsa da parti etkisizleşmiştir. (Perkins, 2004: 82-83)

3.4.4. Tunus Komünist Partisi (Parti Communiste Tunisien/PCT) ve Tunus İşçileri Genel Konfederasyonu'nun (Confedere Generale des Travailleurs Tunisiens/CGTT) Kurulması (1924)

Fransa'nın Tunus'u işgaliyle birlikte Fransızlarla Tunuslular beraber aynı koşullarda çalışsalar da Tunuslu çalışanlara az para verilmekte ve yeri geldiğinde ayrımcılık yaratılmaktaydı. Çalışma koşulları da iyi değildi. Eskiden beri devam eden bu ayrımcılığa karşı "eşit işe eşit ücret politikası" çerçevesinde Tunus işçileri de

milliyetçi hareket ile birleşip Tunus Komünist Partisi (Parti Communiste Tunisien) (PCT) ve Tunus İşçileri Genel Konfederasyonunu (Confedere Generale des Travailleurs Tunisiens) (CGTT) 1924 yılında kurulmuşlardır. Milliyetçilik düşüncesi ve bu haksızlıklara karşı gelme anlayışı yeri geldiğinde grev yapma fikrini oluşturmuştu. Bu kapsamda CGTT ile bir kısım Düsturcu ve PCT liderliğinde 1924 sonu ve 1925 başında başkent Tunus, Bizerte ve Sfax'ta büyük bir grev meydana gelmiştir. (Perkins, 2004:85)

Düstur, grev esnasında Fransa baskısının artacağını hissetmiş ve CGTT ile PCT'den uzaklaşarak Fransa ile uyumlu bir yaklaşım sergilemiştir. Gösteri ve grev polis şiddetiyle sona ermiştir. 1925 Şubat'ında CGTT liderleri tutuklanırken bir kısım Düsturcular da yurt dışına kaçmıştır. Kalan Düstur liderleri Fransa ile diyalogu benimsemişler ve Fransa hükümetinin yeni reform programını görüşmeyi kabul etmişlerdir. (Perkins, 2004: 85-86)

1925 yılına gelindiğinde Fransa Başbakanı Edouard HERRIOT, Tunus'un reform çalışmaları için bir danışma komisyonu toplamış ve başına da Genel Vali SAİNT'i atamıştı. Ancak Komite hiçbir gelişme göstermeden 1925 Mart'ında dağılmış; Düstur, Reform Partisi ve sosyalistler hayal kırıklığına uğramıştı. Paris'ten istediğini bulamayan Düstur, CGTT ile beraber olmanın şansını arttırdığını anlayarak, CGTT ile beraber daha öncekilerden daha büyük protesto atmosferi oluşturmuştur. 1925 ilkbaharı ve yazında milliyetçi kalabalık sokaklara çıkmış, protestolar 1925 sonbaharında da devam etmiştir. Artık Düstur Partisi'nin stratejisi değişmiştir. Bundan sonra Fransa'yı ikna etmeye odaklanmayarak sert politika benimsenmiştir. Parti liderleri konuşmalar ve gazete yazılarında tüm Arap dünyasındaki Anti-Fransız hareketleri desteklenmiştir. Düstur'un bu hareketine karşı Genel Vali, parti liderlerini tutuklamış ve Arap gazetelerini sansürlemiştir. Ayrıca Ocak 1926 da temel özgürlükleri kısıtlayıcı kararlar almıştır. Bu kargaşalıkla ilgili bütün davaların Fransız mahkemelerinde görüleceğini bildirmiş ve gazetelere de Fransızca yayınlanma zorunluluğu getirmiştir. (Perkins, 2004: 86-87)

1926'dan sonra Düstur liderleri ile Genel Vali anlaşmazlığı yanında parti içinde de sorunlar oluşmaya başlamış ve yeni bir partinin oluşumunun sinyalleri ortaya çıkmıştır. (Perkins, 2004: 88)

3.4.5. Düstur Partisi'nden Ayrılmalar, Habib BURGİBA ve Yeni Düstur Partisi'nin Kurulması

Habib BURGİBA, 1922 yılında Düstur Partisi'ne katılmıştı. Hukuk eğitimi için Fransa'ya gitmiş ve 1927 yılında Tunus'a dönmüştü. Kendini geliştiren BURGİBA artık Düstur Partisi'nin politikalarını yetersiz görmekteydi. Bu sırada BURGİBA La Voix Tunisien (Tunus'un Sesi) adlı milliyetçi bir gazetede çalışmaya başlamıştı. Ayrıca BURGİBA 1930'larda dünyada ve Fransa'da ekonominin kötü olmasından yararlanarak Fransa'dan imtiyazlar alabileceğini, bunu da genç ve dinamik nüfusu arkasına alarak yapabileceğini düşünmüştü. Gerçekten de 1930'larda Tunus nüfusunun dörtte birinden fazlası 25 yaşından küçüktü. (Perkins, 2004: 89)

Fransa'nın bulunduğu ekonomik krize karşı oluşan kayıplarını Tunus'tan gidermeye çalışması için vergileri arttırması, Tunus'ta yapılan iyileştirmede Tunus kimliğinin tanınmaması yönünde aldığı kararlar ile Tunus hükümetinin bu kararları onaylaması Habib BURGİBA tarafından kınanmış ve 1925 yılından bu yana ilk defa bu kadar büyük bir protesto oluşmasına neden olmuştu. Hem Zeytûne Üniversite mezunları, hem Düsturlular, hem de laik kesim bu gösterilere katılmıştı. (Perkins, 2004: 90)

BURGİBA liderliğinde oluşan genç topluluğun eylemleri Eski Düsturluları korkutmuştu. Eski Düsturlular gençlerin riskli hareketler yaptıklarını düşünüyorlardı. Ancak BURGİBA ve arkadaşları 1932'de yeni bir anlayış yaratmışlardı. Bu anlayış L'action Tunisienne'di. (Tunus'ta Eylem) (Perkins, 2004: 91) Ayrıca yine aynı yıl arkadaşları Mahmud MATERİ, Tahir Safer ve Bahri GUİGA ile beraber L'Action Tunisienne gazetesini çıkarmışlardı. BURGİBA ve arkadaşları Tunus toplumunun, İslami geleneklere sırt dönmeyerek nasıl modernleşeceklerini araştırmaya başlamışlardı. (Mahmutoğlu, 1999: 93-94)

Yine 1932 yılında Bizerte Müftüsünün Fransız olan Tunuslu Müslümanların Müslüman mezarlığına gömülmeyeceğine dair fetva vermesi milliyetçilik ile bağımsızlık düşüncelerini arttırmış ve gösterilerin çıkmasına sebep olmuştu. (Mahmutoğlu, 1999: 179) Bu gösterilere karşı Fransa ülkenin Düstur şubelerini kapatmıştı. (Perkins, 2004: 92)

Mayıs 1933'te BURGİBA ve L'action'dan arkadaşları Bahri GUİGA, Mahmud MATERİ, Ali BOUHAJİB Düstur yürütme komitesindeki seçimleri kazanmışlardı. Bu üç kişi artık Düstur'un politik düşüncelerinin değişmesinin zamanı geldiğini düşünüyorlardı. Ayrıca artık anayasa ve seçimle kurulmuş hükümetin oluşmasını, yeni yapılacak anayasanın milli karakteri yansıtmasını istiyorlardı. Hatta Tunuslu resmi görevlilerin ki buna Genel Vali'de dâhil oluşacak bu meclise hesap vermesi gerektiğini söylüyorlardı. Herkes eşit olacaktı. Kısaca bu istekler programı, bağımsızlığı ortaya koyuyordu. Bu isteklere karşı Genel Vali MANCERON'un cevabı sert olmuştu. Pek çok Düsturlu için tutuklama kararları çıkmış ve Bey'e imzalatılarak yürürlüğe konmuştu. (Perkins, 2004: 92)

Bu tutuklamalar ile parti içindeki görüş ayrılıkları Düstur Partisi'nde bölünmelere sebep olmuştu. 1933'de L'Action grubu Düstur'dan ayrılmıştı. Resmi liderler ile L'Action grubu gençler birbirlerine karşı suçlamalarda bulunmuşlardı. Bu iki grubun siyasi ve ekonomik anlayış ile uzun vadeli hedefleri arasında uçurum bulunuyordu. (Perkins, 2004: 93-95)

L'Action grubu 12-13 Mayıs 1933 senesinde bir bildiri kabul etmişti. Bu kabul ettiği bildiride belirtilen hususlar şunlardı:

1. Yetkileri ve yasama salâhiyetleri tam olan Tunus Parlamentosu kurulmalıdır.
2. Genel seçimler yapılmalıdır.
3. Meclis önünde sorumlu bir hükümet oluşturulmalıdır.
4. Yasama, yürütme ve yargı kuvvetleri birbirinden ayrılmalıdır.
5. Tunus adli organları bütün Tunuslular için yetkili olmalıdır.
6. Medeni Haklar ve İnsan Hakları halka bahsedilmelidir.
7. Mecburi tahsil (eğitim) usulü getirilmelidir.
8. Ekonomik hayat korunmalıdır.
9. Maddi ve manevi gelişme için gerekli tedbir alınmalıdır.

Görüldüğü gibi kabul edilen bu bildiri daha önce kabul edilen 9 noktaya benzemektedir. (Tuğ, 1969: 159-160)

Bu bildiriye ve gelecekte yapmak istediklerini halka anlatmak maksadıyla genç Düsturlular BURGİBA liderliğinde, Düstur lideri Muhammed CHENİK'in de Ortadoğu'da olmasını fırsat bilerek 1934 başlarında Tunus illerini dolaşmışlardı. BURGİBA bu gezide geniş destek bulmuştu. Ancak eski Düsturlular bu yeni bildiriye reddetmişti. Yeni grup 2 Mart 1934'de Ksar Hellal sahil kasabasında bir kongre toplayarak, eski komiteyi dağıtıp yenisini oluşturmuşlardı. Bu komitede BURGİBA, kardeşi Muhammed, diğer arkadaşları GUİGA, SFAR ve başkan olarak Mahmud MATERI bulunmuştu. Ancak bu yeni oluşum Düsturcu Al-Safi, Farhat ve diğer arkadaşları tarafından kabul edilmemişti. Durumu değerlendiren L'Action grubu Düstur Partisi'nden ayrılarak Yeni Düstur (Neo-Dustur) partisini kurmuşlardı. (Perkins, 2004: 95) Kurulan yeni parti ile milliyetçilik daha da kuvvetlenmiş ve taze kan olmuştu. (Mahmutoğlu, 1999: 180)

Yeni Düstur Partisini kuran bu yeni grup; 1930'larda iyi eğitim almış ve köklü ailelerini aile çocuklarıydı. Kendilerini ilerici Müslüman, toplumun geçmişinden ve kendi memleketindeki bağlarından kopmayan, başarılı olmaya kararlı yeni bir nesil olarak ifade ediyorlardı. Eski Düstur Partisi gibi onlarda Tunus'un bağımsızlığı istiyorlardı. (Mahmutoğlu, 1999: 94) Yine bu yeni parti Fransız idaresine meydan okumak için onların dili ve onların modernizmini kullanmışlardı. Eski Düstur Partisi'ndeki arkadaşlarının aksine yeni bir toplum modeline, yeni bir millete kucak açmışlardı. Marksizmi desteklememişler, ancak evrensel eşitlik, insanın meşruiyet kaynağı olduğu ulusal birlikteliği sosyal ve ekonomik statünün önüne koymuşlardı. Siyasi yönetimde dine yer verilmese de toplumu bir araya getirmede dini kullanmışlardı. Fransız sosyalist partisini örnek almışlardı. (Murphy, 1999: 46-49)

Ayrıca parti yeni ulusal kuruluşlar kurarak bağımsızlığa giden yolda etkin olmaya çalışmışlardı. Bunlar: Union Tunisienne des Artisans et Commerçants (Tunus Esnaf ve Sanatkarlar Derneği), The Union Générale des Agriculteurs Tunisiens (Tunus Çiftçiler Genel Birliği), The Union Générale des Étudiants Tunisiens (Tunus Öğrenci Genel Birliği), Neo Dustur Jeunesse (Yeni Düstur Gençliği) gibi kuruluşlardı. (Tuğ, 1969: 74)

Yeni kurulan partiye eski partililer az ilgi gösterse de öğrenciler, küçük tüccar, işadamları, arazi sahipleri, Zeytûne Cami/Üniversite personeli destek vermişlerdi. Yeni

parti hücre sistemi şeklinde yapılanmıştı. Böylelikle parti içi iletişim hızlı olup, personel hızla seferber oluyordu. Hücre diğer hücreye ve parti hiyerarşisine bağlıydı. Ancak bağlantılısı sınırlıydı ve hücre kendi kendisine yeterliydi. Böylece hükümetin ve Fransa'nın baskısını azaltıyordu. Parti 1930'larda 450 hücreden daha fazla toplam 70 bin organize olmuş üyeye ulaşmıştı. Yeni parti liderleri Tunusluları himayeyi tanımamaya, Fransız mallarını boykota, vergi ödememeye çağırıyordu. Bütün bu gelişmeler üzerine Vali PEYROUTON 1934 Eylül başında BURGİBA ve arkadaşları ile birlikte Tunus Komünist Parti liderlerini tutuklatmıştı. Tutuklamalar artsa da yeni parti ayakta kalmayı başarmıştı. (Perkins, 2004: 95-97)

1934 yılında tutuklanan BURGİBA ve 42 arkadaşı 2 yıl hapis yattıktan sonra 1936 serbest bırakılmıştı. 1934-1938 yılları arasında Dr.Mahmud MATERİ partiye başkanlık etmişti. Fransa'da hükümet Léon BLUM⁵¹ liderliğinde Sol Halk Cephesi koalisyonu tarafından oluşturulunca yeni Vali olarak Armand GUILLON (1936-1938) atanmış ve BURGİBA'yı Fransa'ya davet etmişti. BURGİBA öğrenciliğinden sonra ilk kez Paris'e yeniden gitmişti. BURGİBA Paris'te doğrudan Tunus'un bağımsızlığını ifade etmese de Yeni Düstur Partisi'nin amaçlarını, politikalarını belirtip anayasal hükümetin kurulmasını istemiştir. BURGİBA'nın düşüncesi de esasında kademeli olarak bağımsızlığı kazanmaktır. (Perkins, 2004: 97) Yapılan görüşmeler ile 1936-37'de bir takım haklar elde edilmişti. Bunlar;

1. Siyasi sürgün ve mahpuslar serbest bırakılmış,
2. Düstur kulüpleri yeniden açılmış,
3. Basın hürleştirilmiş,
4. Toplantı ve cemiyyet tesisi hürriyeti ifade edilmiştir. (Tuğ, 1969: 160)

Kurulan Yeni Düstur Partisi, 1936-1938 yıllarında parti hem bürokratik hem de merkeziyetçi yapıya sahip olmuştur. Çoğunun Fransız eğitimi almaları yanında Zeytûne Üniversitesi mezunları da yerel faaliyetlerde etkin hale gelmiştir. 1938 yılında MATERİ

⁵¹ Fransa'nın ilk sosyalist ve Yahudi Başbakanıdır. 1936-1937'de Halk Cephesi (Front populaire) koalisyonu hükümetine Başkanlık etmiştir.

istifa edince, 1938-1955 yılları arasında bazı zamanlar hapse de olsa BURGİBA parti liderliğini yapmıştır.⁵² (Mahmutoğlu, 1999: 95)

Eski Düsturculardan Abdul Aziz THA'ALBİ, Temmuz 1937'de sürgünden dönmüş ve bağımsızlık için adım atmanın zamanının geldiğini düşünse de artık onun yokluğunda politik kültür değişmiştir. Yeni Düsturcular artık liderliği ona verme niyetinde olmamışlardır. BURGİBA'nın düşüncesi ondan farklı olup, aceleci olmayan, metanetli bir politika güdülmesi düşüncesinde olmuştur. (Perkins, 2004: 101)

Avrupa'da da savaşa iyice yaklaşılmış ve Tunus'ta da Vali Armand GAUILLON (1936-1938) döneminde yolsuzluk ve baskı yönetim artmıştır. Bu baskıyı protesto etmek maksadıyla yapılan eylemlerde yüzlerce insan öldürülmüş ve BURGİBA bir kez daha tutuklanmıştır. 9 Nisan 1938'de Fransızlar tarafından yapılan bu katliam bugün bile 9 Nisan Şehitler günü olarak kutlanmaktadır. (Alaya, 23.04.2013, 11.00-12.30)⁵³ Bu olaylar sonunda Fransa, eski Valinin görevine son verip, yerine Erik LABONNE (1938-1940) getirmiştir. Yeni Vali ilk iş olarak pek çok parti üyesini serbest bıraktırmıştır. (Perkins, 2004: 102)

Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesi ile Yeni Düstur Politik bürokrasi üyesi Slimane Ben SLİMANE temel haklar garanti edildiği takdirde savaş boyunca Fransa'ya sadık kalınacağını bildirmiştir. Savaş esnasında BURGİBA ve arkadaşları da, İtalya ve Almanya ile işbirliği ortamı oluşsa da uzun dönemde felaket olabileceğini görmüş ve işbirliği yapmamıştır. Düstur Partisi de, Yeni Düstur Partisi ile Fransa'nın çekişmesini umut ederek kendisinin ön plana çıkacağını düşünse de her iki parti de bu süreçte pasif kalmışlardır. (Perkins, 2004: 102-104)

3.4.6. İkinci Dünya Savaşı Zamanı Tunus'ta Milliyetçilik ve Bağımsızlık Hareketleri

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamış, Haziran 1940'da Almanya Fransa'yı işgal etmiş ve bu durumdan pek çok Tunuslu memnun olmuştu. Fransa hükümeti bu işgal sonrası Tunus'taki Genel Vali'yi değiştirmiş ve Jean ESTEVA (1940-1943)'yı atamıştı. ESTEVA, Fransa'nın işgalinden Tunus'un fayda sağlayarak bağımsızlığını kazanmasını

⁵² BURGİBA, 1934-1936 hapis, 1938-1942 yılları arasında Lyon'da sürgün, 1945-1949 yılları arasında Kahire'de sürgün, 1952-1954 yılları arasında değişik zamanlarda tutuklu kalmıştır. (Yılmaz, 2005: 384; Mahmutoğlu, 1999: 96-99; Perkins, 2004: 125)

⁵³ Bkz.Ek.I.4

engellemeye çalışmıştı. Bu kapsamda Yeni Düstur Partisini üst düzey yöneticilerinden Habib THAMEUR ve Tayyib SLİM'in Almanya ile ilişkili olmasını bahane gösterip tutuklatmıştı. Bu durum partiyi zayıflatmış, her ne kadar Fransa'ya karşı sabotaj ve terör faaliyetleri olsa da yeterince etkin olamamıştı. (Perkins, 2004: 105) BURGİBA zaten savaş öncesi 1938 yılında Lyon'a sürgüne gönderilmiş ve 1942'ye kadar burada sürgünde kalmıştı. 1942 yılında sürgünden döndüğünde de Fransa'ya olan bağlılığını bildirmişti. Çünkü Fransızları Almanlara ve İtalyanlara tercih etmişti. Faşizmin zafer kazanamayacağını anlamıştı. Ancak Fransa tarafından Almanlar ile olan işbirliği içinde olduğu iddia edilerek tekrar tutuklanmıştı. (Mahmutoğlu, 1999: 96-97)

Savaş esnasında yeni Bey Muhammed El MUNSİF (1942-1943) olmuştu. 61 yaşındaydı ve Fransız kuklası olmayı reddetmişti. 1942 yılında tüm ülkeyi gezmişti. MUNSİF Bey akıllı davranarak savaşa taraf olmasa da çıkan fırsatlardan iyi yararlanmıştı. Pek çok kişi Fransa çöküyor deyip, Almanya ile ittifakı savunmuşsa da ne BURGİBA ne de MUNSİF Bey Almanya ile işbirliğine girmemişti. Tutuklamalar sonucunda Yeni Düstur Partisi etkisiz kalmış, MUNSİF Bey bu durumdan faydalanarak siyasi arenada etkili olmuştu. Bu fırsatlardan biri olarak himayenin başından beri ilk kez kendi isteğiyle hükümeti atamıştı. Hükümette Düstur yanlısı Muhammed CHENİK Başbakan olmuştu. Yine Yeni Düsturla bağlantılı Mahmud MATERİ ile Eski Düsturlu Salah FARHAT hükümette yer almıştı. (Perkins, 2004: 105-107)

Ancak Almanya Tunus'tan çekilince Fransa Tunus'ta tekrar etkin olmaya başlamış, her ne kadar Almanlar ile ilişkiye girmese de siyasi arenada etkin olmasından dolayı 14 Mayıs 1943'te Tunus Beyi MUNSİF'i "Fransa kontrolünü sarsma" teşebbüsünden görevden almış ve Cezayir'e sürgüne göndermişti. Yerine de yeğeni AMİN Bey (1943-1957) geçirmişti. Ancak MUNSİF Bey Tunus politikasını etkilemeye devam etmişti. BURGİBA da MUNSİF Bey gibi Almanlarla işbirliği yaptı dense de Amerikan diplomatlarla direkt irtibata geçmiş ve Almanlarla iş birliği yapmayacağını savaş zamanı bildirmişti. (Perkins, 2004: 107)

Almanlar Fransa'nın işgaline müteakip Tunus'u da Ocak 1942'de işgal etmişlerdi. Ülke 6 ay müddetince savaş alanına dönmüştü. Yeni Genel Vali 1943 yılında Charles MAST (1943-1947) olmuştu. Alman işgali ile Fransa baskısı azaltsa da yeni Vali statükosunu korumak için 1943 Mayıs-Aralık arası 4 bin Tunusluyu tutuklatmıştı.

Bu tutuklamalar özellikle Yeni Düstur'u hedeflese de BURGİBA ve Salah Ben YUSUF parti de yeniden etkili olmaya başlamışlardı. Bu iki kişi parçalanmış Yeni Düstur'u 1943 ve 1944'te yeniden inşa etmişlerdi. Fransa ile ilişkiler provoke edilmemiş ve Fransa'nın politikasının zayıflıklarından yararlanılmak istenmişti. Bu esnada Fransa geçici hükümeti başkanı Charles de GAULLE'nin 1943'te söylediği "Tunus yönetimini bir Tunuslu yönetim yapma yolunda hareket edilmeli" söylemi Yeni Düstur'un daha da güçlenmesine vesile olmuş ve Parti üyesi sayısı 1944 sonunda 100 bine ulaşmıştır. (Mahmutoğlu, 1999: 97; Perkins, 2004: 108-109)

Yeni Düstur Partisi bağımsızlık hareketlerini Avrupa'daki bazı konferanslara katılarak Avrupa'ya taşımaya çalışmışlardı. Özellikle BURGİBA, bağımsızlık için Fransa, İngiltere ve ABD ile iyi ilişkiler geliştirmenin gerekliliğini düşünmüştür. Tunus'un bağımsızlığının sağlanması için uluslar arası desteğin şart olduğunu anlayan BURGİBA Mart 1945'de ülkeden gizlice ayrılmış ve önce 1945'de Mısır'a, sonra 1947-1949 yılları arasında Asya, Avrupa ve ABD'de destek arayışına girmiştir. (Mahmutoğlu, 1999: 97; Perkins, 2004: 108-109)

3.4.7. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Tunus Milliyetçiliği ve Bağımsızlık Süreci

BURGİBA, savaş sonrası Fransa'ya karşı ulusal ve uluslar arası baskı yaratmak için tüm Tunusluları birleştirmek isteyerek siyasi bir iklim yaratmak istemişti. Bu kapsamda Arap Birliği'nin desteğini almak için Kahire'ye gitmiş ve burada Thameur SLİM ile birlikte Yeni Düstur Bilgi Bürosunu (Bureau D'Information du Neo-Dustur) kurmuşlardı. Yine Mahrip Arap Bürosunu kurmak için 1947'de Cezayir ve Fas ile güçlerini birleştirmişlerdi. Ardından Fas direniş lideri Abdülkerim başkanlığında 1948 yılında başlatılan Kuzey Afrika Bağımsızlık Komitesi'ne (Comite de Liberation d'Afrique du Nord) katılmıştı. Ancak bu kuruluşlardan yeterli destek alamayan BURGİBA, destek ihtiyacını Avrupa ve Kuzey Amerika'ya kaydırmıştı. (Perkins, 2004: 110)

Bununla birlikte Yeni Düstur "Tunus Cephesi Manifestosu"nu yayınlarak yeni reform isteklerini belirtmişti. Ancak Fransa'nın reformlar hakkında isteksizliği Tunuslularda öfke ve düşmanlık oluşturmıştı. Ayrıca Cezayir'deki şiddetin kötü etkileri Tunus ve K.Afrika ülkelerini de etkilemişti. Bu esnada yeni Vali Jean MONS (1947-1950) olmuş ve yeni bir reform paketi sunmuştu. MONS'un teklifi kısaca

Başbakan Tunuslu olurken, diğer bakanlar kabinede eşit olmasıydı. Eski Düstur lideri Salah FARHAT (1944 yılında Tha'Albi öldükten sonra yerine geçmişti) öneriyi reddederken, Yeni Düstur partililerinin bir kısmı desteklemiş, bir kısmı reddetmişti. Fransız yerleşimciler de istememişlerdi. Ancak yine de reform paketi uygulanmış ve Mustafa KAAK Başbakan olarak atanmıştı. KAAK, kabine dışındandı ve avukattı. Bu sırada yeni hükümet, Ağustos 1947'deki genel grev esnasında polisin Sfax şehrinde halka ateş açmasıyla Union Generale des Travailleurs Tunisiens (Tunus İşçileri Genel Birliği, UGTT)⁵⁴ üyesi 29 kişinin ölüp, 150 kişinin yaralanmasında sessiz kalmıştı. (Perkins, 2004: 110-112)

Genel Vali MONS, UGTT'nin 1947 genel grevini desteklemesinden rahatsız olmuştu. Bu konuda AMİN Bey'den liderleri hakkında gerekli yaptırımların yapılmasını istemişti. Ancak AMİN Bey yaptırımlar bir yana ölenler için taziyelerini iletip, bir fon oluşturması Genel Vali MONS'u kızdırmıştı. AMİN Bey her ne kadar burada Genel Vali'nin dediğini yapmasa da himaye yönetimine karşı mücadeleye yeterli teşebbüs göstermemişti. (Perkins, 2004: 114)

1947 Reformlarının başarısızlığı, ertesi yıl sürgündeki eski Bey MUNSİF'in ölümü Yeni Düstur Partisi'ni bir güç olarak yeniden ön plana çıkarmıştı. Tunus'ta olmamasına rağmen Tunus politikasında etkili olan MUNSİF Bey'in 1948 Eylül'ünde ölmesi, politik dengeleri değiştirmişti. Yeni Düstur Partisi Başkanı Ben YUSUF ve Parti Genel Sekreteri BURGİBA, MUNSİF Bey'i Yeni Düstur hareketinin yanına çekmek ve milliyetçilik hareketinin dominant gücü olması için çok uğraşmışlardı. Ölümüyle de kısmen de olsa başarılı olunmuş, MUNSİF Bey taraftarı pek çok kişinin katılımı ile birlikte UGTT ile ilişkiler geliştirilmesi sonucu 1950 yılına gelindiğinde parti 210 bin üye ve 260 hücreye ulaşmıştı. (Perkins, 2004: 115-118)

1949'de Yeni Düstur Parti başkanı olan Salah Ben YUSUF, Zeytûne Üniversitesi mezunuydu ve 1930'larda Zeytûne Üniversitesinin müfredatının modernliği için çok uğraşmıştı. Genel olarak Münsifizm⁵⁵ akımını benimsiyordu. MUNSİF Bey ölünce bu akımı destekleyen pek çok üniversite ve cami öğrencisi partiye

⁵⁴ UGTT (Union Generale des Travailleurs Tunisiens), resmi olarak Ferhat HAŞİD tarafından daha önceki işçi sendikalarının birleşmesi ile 1946'da kurulsada 1920'de örgütlenmeye başlamıştır. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

⁵⁵ Münsif Bey'in düşüncesi olup, Tunus'un bağımsızlığını, Pan-Arap ve Pan-İslam düşüncesinde bulan akımdı.

destek vermişti. Filistin krizi ve Pakistan'ın kurulması da bu akımı güçlendirmişti. Ancak bu durumdan parti içinde, özellikle batılılaşma ve laiklik düşünceli grubu rahatsız olmuştu. Bu esnada Fransa ile tek muhatap olan Yeni Düstur Partisi kalmıştı. Düstur Partisi artık eskisi gibi etkili değildi. Salah Ben YUSUF da artık himayenin sonlandırılmasını ve bağımsızlık zamanının geldiğini ifade ediyordu. (Perkins, 2004: 116-117)

Habip BURGİBA bu esnada (1949) Kahire'de sürgündeydi ve Tunus'taki olayları yakından takip ediyordu. Ben YUSUF'un kararlarını sorguluyor ve provoke edici buluyordu. BURGİBA'nın yokluğunda Ben YUSUF'un partide popülaritesi artmıştı. Ben YUSUF ile BURGİBA arasında farklı yönetim anlayışı bulunmaktaydı. Ben YUSUF Arap-İslam anlayışı fikrini savunurken, BURGİBA batı ve laik anlayışı savunuyordu. (Perkins, 2004: 117-118)

Uluslararası desteğin çıkmaza girdiğini fark eden BURGİBA, Mısır'dan ayrılmış ve ülkeye dönmüştü. BURGİBA ve Ben YUSUF destek için ülkeyi gezmiş ve yüz binlerce kalabalıklar tarafından karşılanmışlardı. Bu esnada BM'nin Libya'nın kademeli bağımsızlığını kabul etmesi onları iyice heyecanlandırmıştı. 1949 yılının sonunda Fransa Dışişleri Bakanı Robert SCHUMAN; Tunus ve Fransız gereksinimlerini uzlaştırıcı bir politika oluşturulmasını kabul etmişti. AMİN Bey bu fırsattan yararlanarak öne çıkmak istese de Düstur partili milliyetçiler tarafından engellenmişti. BURGİBA da, Yeni Düstur Partisi adına teklifleri ileterek, önümüzdeki 5 sene için Fransa-Tunus ilişkilerini tanımlamıştı. Bu teklifte, sivil kontrolün kaldırılmasını, seçim yapılmasını, milli meclisin oluşturulmasını ve Tunus egemenliğine dayalı Fransız çıkarlarını da gözetken bir anayasanın yapılması isteniyordu. Başbakanı da Genel Sekreterin kontrolünün dışında tutulması isteniyordu. Ama BURGİBA bu teklifi iletirken Fransa ile çatışma içine de girmek istemiyordu. (Perkins, 2004: 118)

Fransa ana noktalarda Yeni Düstur Partisi'nin önerisini kabul etmişti. Bu sırada Genel Vali değişmiş ve Louis PERİLLER (1950-1952) atanmıştı. Genel Vali ilk atandığında Tunus'un bağımsızlığından söz etse de daha sonraları iç özerklikten bahsetmeye başlamıştı. Bu sırada Muhammed CHENİK Başbakan, Salah Ben YUSUF Adalet Bakanı olmuştu. Ancak diğer bakanlar hala Fransızdı. (Perkins, 2004: 119-120)

Bu sırada Zeytûne Üniversitesi, Sawt al-Talib al-Zaituni (Zeytûne Öğrencilerinin Sesi) adlı gazete çıkarmıştı. (1950) Bu grupta Cami Üniversite'sinin büyümesini ve okul sisteminde de Arap-İslam anlayışını istiyorlardı. CHENİK'in Başbakanlığını da kabul etmiyorlardı. Kasım 1950'deki Zeytûne öğrencilerinin protestolarında polislerin saldırılarında Enfidaville kasabasında 7 kişinin ölmesi ve onlarca yaralının olmasına rağmen Yeni Düstur Partisi saldırılarda kendilerinin bağlantılı olmadığını söylemeleri Zeytûne Üniversitelerinin şimşeklerini üzerine çekmişti. BURGİBA ise böyle şiddetle bir şeye ulaşamayacağını ifade ediyordu. (Perkins, 2004: 120)

Ekim 1951'de Başbakan Muhammed CHENİK ve Tunuslu 3 bakan Fransa ile olan kültürel, ekonomik ve askeri bağlarına sadık kalarak Tunus'un bağımsızlığını ve tüm Tunus hâkimiyetini tanınmasını istemek için Paris'e gitmişlerdi. Ancak istek Fransa tarafından reddedilince BURGİBA Tunusluları isyana teşvik edici konuşmalar ve faaliyetler düzenlemiş, bu da onun ve diğer Yeni Düstur liderlerinin tekrar tutuklanmasına sebep olmuştu. (Ocak 1952) Salah Ben YUSUF da görevden alınıp 3 bakan ile tutuklanmıştı. Ancak ülke çapında isyanlar çıkmıştı. Özellikle de köylerde isyanlar ve gerilla hareketleri başlamış, Fransa da kanlı şekilde karşılık vermişti. Fransa'nın oluşturduğu iki hükümet atansa da isyanlar devam etmişti. (Mahmutoğlu, 1999: 98)

Fransa özellikle Tunus hükümetinin isteklerini, bağımsızlığa gidebileceği ihtimaliyle kabul etmiyordu. Bu sırada Jean de HAUTECLOQUE (1952-1953) Genel Vali olmuştu. Bu Vali eskisine nazaran sert ve muhafazakârdı. BURGİBA ve CHENİK isteklerin kabul edilmemesi üzerine istekleri için bundan sonra işbirliği yerine sert tedbirlerin alınmasına karar vererek, Fransa'ya "bundan sonra şiddet olacağını ve Fransa'nın her şeyini kaybetme riski ile karşı karşıya olduğunu" belirtmişlerdi. İsyanlarda onlarca katılımcı, polis, asker ölmüştü. Bu isyanlar özellikle Cap bölgesinde olmuştu. Çünkü Alman işgalinde kalan bölgede Almanlar giderken silahlarını bırakmışlardı. Salah Ben YUSUF, Muhammed BADRA'yı hem isteklerinin kabul edilmemesinin hem de çıkan olaylar için Fransa'yı Birleşmiş Milletler (BM)'ye şikayet için görevlendirmişti. Tüm ülkede Fransızlar tarafından sert tedbirler alınmıştı. Yeni Vali de geldiğinden bu yana Başbakan Muhammed CHENİK'i görevden alması için Bey'e baskı yapıyordu. 73 yaşındaki AMİN Bey de dayanabildiği kadar dayanmıştı. Ancak Muhammed CHENİK ve pek çok Tunuslunun tutuklanması AMİN Bey'i

korkutmuştu. (Perkins, 2004: 122) BURGİBA da hapse atılmıştı. Tunus'taki Fransızlar da kendi ülkelerini desteklemek için Kırmızı El Örgütünü kurarak teröre başlamışlardı. (Luraghi, 2000: 299)

1952'de BURGİBA ve 11 arkadaşının tutuklanması ülkede karışıklığı arttırdı. 5 Aralık 1952'de BURGİBA'nın destekçisi UGTT Genel Sekreteri Ferhat HAŞİD'in Fransız yerleşimci tarafından öldürülmesi terör olaylarını daha da derinleştirdi. (Mahmutoğlu, 1999: 98-99) Artık Yeni Düstur Partisi, Hücresel ağ ve UGTT'nin becerileri sayesinde 56 bin üyeyi Fransız karşıtı gösteriler için kolayca toplayabilecek yeteneğe ulaşmıştı. HAŞİD'in öldürülmesi, Fransa dahil kimseyi memnun etmemişti. Bu olay sonunda güney ve batıda Tunus isyancıları Fransız çiftlikleri, polis karakolları, iletişim hatlarına saldırıda bulunmuştu. Fransız yerleşimciler misilleme yapılmasını istese de Vali HAUTECLOQUE “uluslararası kınama ve tam isyan” başlar diye ihtiyatlı yaklaşmıştı. (Perkins, 2004: 124)

HAUTECLOQUE 1953 Sonbahar'ında Genel Valiliği bırakarak Tunus'tan ayrılmıştı. Onun başarısızlığı yeni gelen Valinin Tunus ile müzakereleri yeniden açmasına neden olmuştu. Ancak yeni gelen Vali Pierre VOİZARD (1953-1954) da yapılacak müzakerelerde Yeni Düstur Partisini dışarıda tutmaya çalışmıştı. (Perkins, 2004: 124)

3.4.8. Yeni-Düstur Partisi İçinde Görüş Ayrılıkları ve Bağımsızlığın Kazanılması

Yeni gelen Vali VOİZARD eski Vali'nin tam aksine AMİN Bey'e saygı göstermiştir. AMİN Bey, Başbakan olarak Muhammed Salah MZALİ'yi önermiş ve müteakiben 1954 Mart'ta atamıştı. MZALİ ve VOİZARD reformlarla ilgili bir plan hazırlamışlardı. Bu planda, Başbakanın yetkileri güçlendiriliyor, Milli mecliste eşit temsil ve bütçenin belirlenmesinde eşit görüş benimseniyordu. (Perkins, 2004: 125)

Ancak VOİZARD, BURGİBA'yı siyasi arenadan uzak tutmak ve Tunus muhalefetini azaltmak için tutuklatmıştı. Ancak belli bir zaman sonra yine anlaşmazlıklar ortaya çıkmış, MZALİ istifa etmiş ve ülke yine kaos içine girmişti. Yeni Düstur ve UGTT, VOİZARD'ın dışlayıcı stratejisine karşı şiddete başvurmaya karar vermişti. Bunun için doğu ve güneydeki yerli kabilelerden insan, Libya'dan da eğitim ve silah yardımı alınmıştı. 1954 yılında binlerce savaşıcak Tunuslu kabileler (ki bunlar genelde eşkıyaydı) vatansever olarak lanse edilmişlerdi. On binlerce kabileli Fransız

askerine saldırmıştı. Yeni Düstur Partililer, Tunus'un Fransa için yeni bir Çin-Hindi olacağını söyleyerek Fransa'yı tehdit etmişlerdi. Bu çatışmalardan sonra Fransa başbakanı Pierre Mendes-FRANCE daha önce alınamayan, kabul edilemez kararları almaya karar vermiş ve gizlilik içinde BURGİBA ile görüşmelere başlamıştı. Bu sırada Pierre BOYER (1954-1955) Genel Vali olmuş ve 30 Temmuz 1954'te AMİN Bey'e Fransa'nın Tunus'un iç özerkliğini tanımaya hazır olduğunu bildirmişti. Bu kapsamda Yeni Düsturluları da içerecek bir geçiş hükümeti oluşturulacaktı. (Perkins, 2004: 125)

22 Nisan 1955'te Tunus'a özerklik veren anlaşma BURGİBA ile Pierre Mendes-FRANCE arasında imzalanmış ve onu yasallaştıran toplantı 3 Haziran 1955'te yapılmıştı. Fransa'nın fikri değişmişti ve Başbakan Mendes-FRANCE "Fransa'nın aşıladığı ülkelerden ötürü bu insanları suçlu bulamayız" diyerek Tunus'un bağımsızlığına göz kırpmıştı. (Luraghi, 2000: 299-300)

1955 yılında İç özerklik kazanılmış ve Marsa anlaşması hükümleri yürürlükten kaldırılmıştı. Ancak Fransa, Bardo anlaşmasına dayanarak dış işleri ve savunma bakanlığına devam etmekteydi. Ayrıca Tunus'taki Fransızlar da ülkede kalmaya devam edeceklerdi. Mal-mülk haklarına sahip olmaya, kültürlerine, dini, ekonomik, mesleki ve sosyal aktivitelerin devamına ve 5 yıl kendi mahkemelerinde yargılanmalarına izin verilmişti. Belediye meclisi üyelikleri dışında milli meclisteki üyelikler dâhil tüm politik haklarını kaybetmişlerdi. Ancak, Fransızcaya eğitimde ayrıcalık tanınmıştı. Ekonomik ilişkileri düzenleyen de bir anlaşma imzalanmıştı. 1955 Mayısında 15-20 bin Fransız radikal yerleşimci grup, anlaşmaya karşı çıkmış ve anlaşmanın Fransa parlamentosunda onaylanmamasını istemişlerdi. (Perkins, 2004: 126-127)

Bu esnada kabilelerin saldırıları da devam ediyordu. Fransa bu anlaşmanın onaylanmasına karşı yerli kabilelerin saldırıların kesilmesini istemişti. Bunun üzerine Yeni Düstur, Tunus hükümeti ve Fransa yetkililerin bir araya gelmesi ile silahsızlanma ve kabile personelinin affı kabul edilmiş, isyancıların elinden silahlar toplanmıştı. Bu sırada Fransa'da yeni başbakan Edgar FAURE⁵⁶ olmuştu. FAURE, BURGİBA'nın daha aktif olmasını istemiş ve aksi takdirde işbirliğinin çıkmaza gireceğini belirtmişti. (Perkins, 2004: 127-128) Eylül 1955'de ilk defa tamamı Tunuslulardan oluşan Tahar

⁵⁶ 1952, 1955-1956 yıllarında iki kez Fransa Başbakanlığı yapmıştır.

Ben AMMAR Başbakanlığında hükümet kurulmuş ve Yeni Düstur Partisi 12 üyenin 6'sını elde etmişti. (Murphy, 1999: 49)

Ancak Fransa'nın iç işlerinde özerklik teklifi Salah Ben YUSUF ve radikal İslamcılar tarafından sert muhalefet ile karşılaşmıştı. (Mahmutoğlu, 1999: 98-99) Salah Ben YUSUF, Yeni Düstur yönetimini Fransa karşısında geri adım atmakla eleştirmişti. Ayrıca BURGİBA'yı suçlayarak "tam bağımsızlık ve bunun için savaş" tezini savunarak, tüm Kuzey Afrika için bağımsızlık istemişti. BURGİBA ise önce sadece Tunus'un bağımsızlığını öngörmüş ve gelişen durum ile bağımsızlığın artık yavaş yavaş ve müzakereler ile kazanacağını düşünmüştü. Esasında bu iki lider arasında farklı dünya görüşü vardı. Bu durum parti içi mücadeleye sebep olmuş, fakat parti kongresi BURGİBA'ya tam destek vermiş ve Salah Ben YUSUF partiden tasfiye edilmişti. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

Ben YUSUF-BURGİBA çatışması Kasım 1955'te zirveye ulaşmıştı. Özerklik Anlaşması Tunus ve Fransa hükümetleri tarafından onaylanınca Ben Yusuf taraftarı yaklaşık 20 bin kişi caddelerde bu durumu protesto etmişti. UGTT de BURGİBA'yı desteklemişti. Bu protestolar ülkeyi iç savaşın eşiğine getirmiş ve Ben Yusuf 1956 Ocak ayında Kahire'ye kaçmıştı.⁵⁷ (Perkins, 2004: 126-129; Ayhan, e.t.25.11.2013)

Bu sırada Cezayir ile uğraşan Fransa, Kasım'da Fas ile bağımsızlık görüşmelerine başlayıp, 6 Ocak 1955'te de bağımsızlığını tanıyınca BURGİBA da bundan faydalanarak bağımsızlık istemişti. (Perkins, 2004: 129) Müteakiben Şubat 1956'da BURGİBA bağımsızlık için bir heyeti Fransa'ya göndermiş, 20 Mart 1956'da Fransa başbakanı Guy MOLLET ile Tunus'a bağımsızlık verilmesini öngören bir antlaşma imzalanmış ve bağımsızlık elde edilmiştir. Yapılan 25 Mart 1956 seçimlerinde BURGİBA Meclisteki 98 sandalyenin tümünü kazanmış, 25 Nisan 1956'da hükümeti kurmuş ve 11 Nisan 1956'da Başbakan olmuştur. Meclis, Temmuz 1957'de Monarşiyi kaldırmış, Cumhuriyet ilan etmiş ve BURGİBA da Devlet Başkanı (Cumhurbaşkanı) seçmiştir. (Murphy, 1999: 49; Mahmutoğlu, 1999: 182; Luraghi, 2000: 300)

Tunus'un bağımsızlığının temeli esasen 1955 yılında yapılan BURGİBA ile Pierre Mendes-FRANCE arasında yapılan gizli görüşmelerde atılmıştır. 3 Haziran

⁵⁷ Ben YUSUF Mısır'a kaçsa da Tunus siyasetinde 1961'de suikastla öldürülünceye kadar etkili olmaya devam etmiştir.

1955'te yapılan görüşmede Fransa hükümeti bağımsızlık için 3 şartlarının olduğunu belirtmiştir. Bunlar;

1. Tunus laik bir ülke olacak,
2. Kadın haklarına saygı gösterilip, kadına seçme-seçilme hakkı verilecek,
3. Beyliği kaldırıp Cumhuriyet ilan edilecektir.

BURGİBA da bunların hepsini kabul etmiş ve bağımsızlığın kazanılmasıyla laikliği 1958'de, Kadınlara haklarının kabulünü 15.08.1956'da, Cumhuriyeti de 25.07.1957'de kabul etmiştir. (Youssef, 24.04.2013, 14.00-15.30)⁵⁸

Sonuç olarak Fransa, 1830'da Cezayir'i işgal ettikten sonra komşu Tunus Beyliğine müstakil bir devlet olarak davranmaya başlamıştır. Müteakiben Cezayir sınırının Tunus kabilelerince sürekli saldırıya uğradığını ifade ederek hudut asayişini sağlamak ve Tunus ülkesi içindeki genel karışıkları gidermek bahanesiyle Cezayir'de bulunan Fransa askeri birlikleri ile Tunus sınırını geçmiş ve Tunus'u işgal etmiştir. İşgal sonrası 12 Mayıs 1881 tarihinde Fransa Hükümeti'nin daha rahat hareket edip, istediği yorumlarda bulunabileceği, geniş imkânlar tanıyan ve genel paragraflar içeren Bardo Anlaşmasını Tunus Bey'ine imzalatmıştır.

Fransa Tunus işgalini tamamlayan ve kendi himayesini tesis eden Marsa Anlaşmasını (Naiblik Anlaşması) 8 Haziran 1883 tarihinde imzalamıştır. Marsa Anlaşması, Fransa'nın Tunus'ta Fransız hamiliği kurmasına izin vermiştir. Bu anlaşma ile Fransa, kendisinin yararlı bulduğu bütün idari, adli ve mali reformları Tunus'ta uygulayabilme fırsatı yakalamıştır. Yine bu anlaşma ile tüm ülkeye hâkim olan Fransızlar 1884 yılına kadar Tunus'un mali, posta, eğitim, telgraf, tarım ve halk hizmetleri dâhil tüm idari hizmetleri yönetimleri altına almışlardır. Bu anlaşma artık Tunus yönetiminin başında resmen bir Fransız Genel Vali bulunmasını sağlamış ve Tunus Beyi ona bağlı bir memur haline getirilmiştir.

Ancak Tunus halkı bu işgali kabul etmemiş ve Tunus'ta milliyetçilik ve bağımsızlık hareketini başlatmıştır. Bu hareket 1888'den itibaren el-Hadira gazetesi etrafında toplanan ve aralarında Zeytûne Üniversitesi'nin o zaman ki mensuplarını da içine alan el Hadıra grubu altında başlamıştır. Bu grup, Tunus'ta yirminci yüzyılın başında kurulan partilerin temelini atmıştır.

⁵⁸ Bkz.ek.I.5

Yine Tunus'ta, 1860 ve 1870'li yıllardaki anayasa ve kanunlaştırma hareketi ile Zeytûne Medresesinin ıslahı ve Sadiki Kolejinin kurulması modern eğitim anlayışının gelişmesini sağlayarak çağdaş neslin oluşmasına imkân vermiştir. Bunun sonucunda da batılı eğitim tarzı ile yetişmiş yerli gençler milliyetçilik ve mücadele hareketinin başlamasına öncülük etmişlerdir.

Bunun yanı sıra Fransız yönetiminin Tunus'u işgali müteakip oluşturduğu Fransız eğitim sistemi, sosyal yaşama müdahalesi ve Fransa'nın ülkeye yerleşmesinin doğurduğu iktisadi gelişme sonucu reformcu bir burjuva sınıfının oluşmasına ve dolaylı olarak milliyetçiliğin gelişmesine yol açmıştır. Bu burjuva sınıfının oluşturduğu Tunuslu genç aydınlar 1906-1907 yılında vatanseverlik hareketini başlatarak milli ve dini taleplerle birleştirdikleri hareketi "Genç Tunuslular Partisini" kurarak siyasi hale getirmeye çalışmışlardır. Daha sonra Genç Tunuslular Partisi'nin önde gelenlerinden Tha'ALBÎ, Hasan GUELLATY, Ahmet Al-SAFÎ ve Khairallah Ben MUSTAFA yeni bir enerji ile Tunus Partisi'ni (Parti Tunisien) kurmuşlardır. Her iki partinin hedefi de eski anayasadan esinlenerek yeni bir anayasa yapmak olmuştur.

Tunus Partisi'nin etkisiz kalması üzerine anlamı Anayasa olan Düstur Partisi (el-Hizb'ul-Hurr ed-Dusturi et-Tunusi) 1920 yılında Tha'ALBÎ önderliğinde kurulmuştur. 1920'de kurulan Düstur Partisi de 1861 anayasasına gönderme yapmıştır. Zira bu partinin yönetimi 1861 yılında ilan edilen anayasanın hala yürürlükte olduğunu iddia etmişlerdir. Yine Düstur Partisi "Bütün dünyada olduğu gibi halkın kendi kendini idare etmesini mümkün kılan anayasalı bir hükümet sistemi getirilmeli ve halkın bu hükümete iştirakı mümkün kılınmalıdır" şeklinde prensip tespit etmiştir. Müteakiben aynı düşüncelerle Reform Partisi, Komünist Partisi ve Tunus İşçileri Genel Konfederasyonu kurulmuştur.

Milliyetçilik ve bağımsızlık istekleri İkinci Dünya Savaşı öncesinde iyice kendini göstermiş, 1932'de Habib BURGİBA, arkadaşları Mahmud MATERÎ, Tahir Safer ve Bahri GUİGA ile beraber L'Action Tunisienne gazetesini çıkararak Tunus toplumunun, İslam özelliklerini koruyarak İslami geleneklere sırt dönmeyerek nasıl modernleşeceğini araştırmaya başlamışlardır.

Aynı grup 1934'de Düstur Partisi'nden ayrılarak Yeni Düstur partisini kurmuşlardır. Yeni kurulan partiye eski partililer az ilgi gösterse de öğrenciler, küçük

tüccar, işadamları, arazi sahipleri, Zeytûne Cami/Üniversite personeli destek vermiş ve bağımsızlığın kazanılmasında en etkili siyasi kurum olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Yeni Düstur Partisi ve BURGİBA önderliğinde Tunus'ta milliyetçilik hareketleri ile bağımsızlık talepleri iyice artmış ve 1955 yılında BURGİBA, Pierre Mendes-FRANCE ile yaptığı görüşmeler neticesinde Tunus'a özerkliğini kazandırmıştır. Ancak Tunus özerkliğini kazansa da BURGİBA, partiden arkadaşı Salah Ben YUSUF'un sert muhalefeti ile karşılaşmıştır. Salah Ben YUSUF özellikle BURGİBA'yı suçlamış ve "tam bağımsızlık ve bunun için savaş" tezini savunarak, tüm Kuzey Afrika için bağımsızlık istemiştir. BURGİBA ise önce Tunus'un bağımsızlığını öngörmüş ve gelişen durum ile bağımsızlığın artık yavaş yavaş ve müzakereler ile kazanılacağını düşünmüştür. Bu durum parti içi mücadeleye sebep olmuş, parti kongresi BURGİBA'ya tam destek vermiş ve Salah Ben YUSUF partiden tasfiye etmiştir.

Tunus'un bağımsızlığının temeli esasında 1955 yılında yapılan BURGİBA ile Pierre Mendes-FRANCE arasında yapılan gizli görüşmelerde atılmış, 22 Nisan 1955'te Tunus'a özerklik veren anlaşma BURGİBA ile Pierre Mendes-FRANCE arasında imzalanmış ve onu yasallaştıran toplantı 3 Haziran 1955'te yapılmıştır. Bu toplantıda Başbakan Mendes-FRANCE "Fransa'nın aşıladığı ülkülerden ötürü bu insanları suçlu bulamayız" diyerek bağımsızlık Tunus'un bağımsızlığına göz kırpmıştır. Müteakiben de Cezayir ile uğraşan Fransa, Kasım'da Fas ile bağımsızlık görüşmelerine başlayıp, 6 Ocak 1955'te de bağımsızlığını tanıyınca BURGİBA bu fırsattan yararlanmış ve Fransa ile yapılan görüşmeler sonunda 20 Mart 1956'da bağımsızlık elde edilmiştir. Böylelikle Afrika'da ilk milliyetçilik ve bağımsızlık hareketi başlatan Tunus, diğer bölge ülkelerinden farklı olarak Fransa ile şiddetli bir çatışmaya girmeden 1956'da bağımsız olmuştur.

Bu büyük şiddet içermeyen bağımsızlıkta; Fransa'nın, Tunus'ta diğer sömürge-himaye ülkelerine nazaran tamamen farklı bir yönetim anlayışı çerçevesinde, Cezayir'de yaptığı hataları yapmayarak, yumuşak-sert karışım bir politika ile eğitim, kültür, idari ve hukuk alanlarında yaptığı reformlarla sosyal yaşama müdahalesinin büyük etkisi olmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FRANSA’NIN, HİMAYE DÖNEMİ TUNUS’TA YAPTIĞI REFORMLAR VE TUNUS YAŞAMINDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİM

Fransa, Tunus’u işgali müteakip Bardo ve Marsa Anlaşmalarıyla birlikte Tunus’un mali, posta, eğitim, idari, hukuk, tarım dahil tüm birimlerini kendi denetimleri ve yönetimleri altına almaya başlamış ve himaye dönemi süresince idari, hukuk, eğitim, kültür ve ekonomi hayatta yaptıkları reformlar ile bu ülkenin idaresine, siyasetine, ekonomisine ve toplumsal yaşantısına doğrudan nüfuz ederek Tunus yaşamını günümüze dek etkileyen sonuçlar doğurmuştur.

Daha önce ifade edildiği gibi Fransa Cezayir’deki acı tecrübeleri tekrar yaşamamak ve Tunus’ta himayesini sağlamlaştırmak maksadıyla sert tedbirlere başvurmamış, Cezayir politikalarının bazıları örnek alınsa da hiçbir şekilde şiddeti almamıştır. (Perkins, 2004: 40) Fransa Tunus’ta mali, idari ve hukuki alanlarda kurumsal ve ilkesel ıslahatlar yapmış, bu ıslahatları yaparken Tunus’ta bulunan İslami reformistlerden de yararlanmıştır. Bu reformistler HAYRETTİN Paşa’nın görüşlerini benimseyen takipçileri olmuşlardır. Özellikle himaye döneminde 1883’te HAYRETTİN Paşa’nın takipçisi Muhammed Al-SANUSİ Tunus’ta o zamana kadar ki en önemli Salafîyya örgütünü kurmuştur. Salafîyya olarak adlandırılan bu İslami reformistler eski değerlerin bilgisizlik ve modern olmadığını belirterek Müslüman toplumu zayıflatıldığını ifade etmişlerdir. Ancak İslami kurallara uymayan yenilikleri de kabul etmezken, Batı kültüründen Müslümanların yaşamlarını geliştiren yenilikleri onaylamışlardır. (Perkins, 2004: 65) Yine Fransa, reformlardan başarı sağlayabilmek için yönetimde kullanılan Tunuslu çalışanları 1890 yılından itibaren Sadıki koleji mezunlarından seçmiştir. (Perkins, 2004: 42)

Tunus, Fransa himaye döneminin başında ekol olarak laikliği benimsese de, 1889’dan itibaren laikliğe benzeyen Fransız kültürünün ağır bastığı Fransız ekolünü kabul etmiştir. Her iki ekol de din ve devlet işlerinin ayrılmasını ön görmüştür. (Youssef, 24.04.2013, 14.00-15.30) Birbirine benzeyen bu ekoller çerçevesinde Fransa himaye yönetimi altında Tunus toplumunun politik ve sosyal yaşamını geliştirmek

amacıyla yaptığı reformlar, Tunus'ta günümüze dek devam eden mecburi bir değişim ve dönüşüm yaşatmıştır.

4.1. Fransa'nın Tunus İdari/Yönetim Alanında Yaptığı Reformlar ve Meydana Gelen Değişim

Tunus, Fransızlar tarafından işgal edilip, Bardo Anlaşmasının imzalanmasıyla hem içte hem de dışta Fransa hâkimiyetine bağlı bir il statüsüne geçmiştir. Hüseyini ailesinden gelen beyler de Fransa'nın merkezden atamış olduğu Genel Valiye bağlı bir memur konumuna getirilmiştir.⁵⁹ (Mahmutoğlu, 1999: 89) Müteakiben Fransa, Tunus'ta himaye döneminin ilk zamanları kurmayı planladığı idarenin önünde önemli bir engel olarak gördüğü ve yabancı devletlerin Tunus'a müdahalelerine imkân veren Tunus ile Avrupalı devletlerarasında imzalanan eski anlaşmaları ortadan kaldırmıştır. (Karcı, 2007: 97)

Fransa, ilk zamanlar işgal ettiği toprakları doğrudan Anavatana bağlamak suretiyle “Doğrudan İdare Siyasetini” benimsemiştir. Ancak bir müddet sonra bu politika yerine “Doğrudan İdare Siyaseti ile Dolaylı İdare Siyasetinin Karışımı” bir sistemi kabul etmiştir. İlk uyguladıkları yerlerden birisi de Tunus olmuştur. Genel Vali Paul CAMBON 1886'dan itibaren bu anlayışla Tunus'u yönetmeye çalışmıştır. Bu kapsamda Tunus'ta idari ve adli hususlar konusunda alınan kararlar Fransa Cumhurbaşkanı Kararnamelerine bağlı olmakla beraber Tunus Bey'ine imzalatılmış ve Tunus Beylik Kararnamesiymiş gibi ile uygulamaya konulmuştur. (Mahmutoğlu, 1999: 150-152)

İlk zamanlar Tunus'ta uyguladığı “Doğrudan İdare Siyaseti” kapsamında kırsalda Fransız askerleri görev yaparken illerde ise Genel Vali adına konsolos ve konsolos yardımcıları görev yapmıştır. Kırsaldaki Fransız askerlerin yönetimi için Fransız savaş bakanına bağlı bağımsız bir tümen oluşturulmuştur. Bu tümenin komutasını ise 25 Ocak 1882 tarihinde General FORGEMOL'a verilmiştir. General FORGEMOL işgal ordusunu bölgelere, mıntikalara, idarelere ve şubelere bölerek askeri

⁵⁹ 1882'den 1956'ya kadar 21 Genel Vali görev yapmıştır. Bunlar sırasıyla; Paul CAMBON (1882-1886), Justin MASSICAULT (1886-1892), Urbain ROUVIER (1892-1894), Rene MİLLET (1894-1900), Georges BENOÎT (1900-1901), Stephen PICHON (1901-1906), Gabriel ALAPETITE (1906-1918), Etienne FLANDİN (1918-1920), Lucien SAINT (1920-1929), Joseph MANCERON (1929-1933), Marcel PEYROUTON (1933-1936), Armand GAUILLON (1936-1938), Erik LABONNE (1938-1940), Jean ESTEVA (1940-1943), Charles MAST (1943-1947), Jean MONS (1947-1950), Louis PERILLER (1950-1952), Jean de HAUTECLOQUE (1952-1953), Pierre VOİZARD (1953-1954), Pierre BOYER (1954-1955), Roger SEYDOUX (1955-1956)'dur. (Mahmutoğlu, 1999: 26-27)

denetimi Tunus içerisinde yaygınlaştırmıştır. Bu düzenleme sayesinde 1882 yılında yaklaşık 72 komutanlığa bağlı 22 idareyle tüm eyalet topraklarını denetlemek mümkün hale gelmiştir. Sivil yönetim olarak ise, yedi üyeden meydana gelen Tunus Hükümeti oluşturulmuştur. Bu bakanlardan Başbakan ve İçişleri Bakanı Tunusluyken; Dışişleri, Bayındırlık, Maliye, Savaş ve hükümetin gerçek başkanı olan Yerleşik Bakan Fransız olarak belirlenmiştir. (Perkins, 2004: 42-43) Bu hükümette en önemli görev Yerleşik Bakana verilmiştir. Yerleşik Bakanın görevi; ülkenin genel yönetiminde diğer Bakanları denetlemek, yazışmaları kontrol etmek, hazırlanan kanun, kararname ve protokolleri Tunus Bey'ine sunmak olmuştur. Yani Tunus yönetiminin en üst düzey yetkilisi olup, Genel Vali adına görev yapmıştır. İlk Yerleşik Bakan 1883'te Maurice BOMBARD, daha sonra ROUSTAN olmuştur. (Stiti, 2008: 151-155)

CAMBON'dan sonra Genel Vali olarak atanan Justin MASSICAULT, CAMBON'un Genel Valiliğinin son zamanlarında uygulamaya başladığı "Doğrudan İdare Siyaseti ile Dolaylı İdare Siyasetinin Karışımı" kapsamında sivil kontrol birlikleri oluşturmuş, Tunus'un bazı bölgelerinde ise askeri birlikler görev yapmıştır. Güney ve batıdaki bazı şehirlerde Service des Renseignements (Bilgilendirme Hizmetleri) denen Cezayir'deki gibi askeri yönetim görevlendirilmiştir.⁶⁰ (Perkins, 2004: 43) Bu bölgelerde askeri yönetimin olmasının nedeni güvenlik sorunu ve devlet otoritesinin varlığının hissedilmemesiydi. Bu sebeple Gabes, Ummu'n-Nemir, Nefzava, Firyana, ve Ayn Drahem bölgelerindeki askeri merkezler olduğu gibi korunmuştur. Askeri yönetimin yetkiler arasında; yerel yönetimde uygun gördükleri Tunuslu yetkilileri aday göstermek veya görevden alınmalarını talep etmek, tayinlerini onaylamak, yerel yetkililerin sıkı denetimi, gerektiğinde görevden alınmaları, çarşı ve yolların kontrolü, güvenliği tehdit eden kişileri tutuklama bulunmaktaydı. (Stiti, 2008: 153-154)

Fransa, Marsa Anlaşması'nın, "Fransa Hükümeti Tunus Eyaleti'nin düzenlenmesi için uygun gördüğü reformları yapabilir" anlamındaki birinci bendine dayanarak "Sivil Kontrol Birimleri"ni oluşturmuştur. Bundaki amaç, himaye sistemi gereği yerel yönetimin Tunuslu memurlarca yürütülmesi zorunluluğu karşısında, eyalet içindeki egemenliğini garanti altına alabilmek için yerel yetkililerin yanında Fransız çalışanlara da görev vermektir. Sivil Kontrol birimleri, 1885 yılının Nisan ayında

⁶⁰ 1900 yılından itibaren yeniden isimlendirilerek Service Des Affaires Indigenes (Yerel İşler Hizmetleri) olmuştur.

Halkü'l-Vâd, Nabel, Suse, Sfaks, Kef, La Gouletta ve Gafsa bölgelerinde denetimcilerin ilk atamaları gerçekleşmiş ve daha sonra Eyalet'in çoğunluğunu kaplayacak şekilde yaygınlaşmıştı. 24 Aralık 1886 tarihinde Benzert, Baje, Sukü'l-Erbia, Maksar, Cerbe ve Kayravan bölgelerine denetim merkezleri inşa edilerek sivil kontrol birimleri toplam 13 yerleşim birimlerinde görevlendirilmişti. (Stiti, 2008: 154-155) Bunlar hem bulundukları yeri yönetmişler, hem de emniyeti sağlamışlardı. Emniyet için küçük jandarma birliklerini kullanırken, Avrupa şehirlerine benzer il meclisleri oluşturmak için adım atmışlardı. (Perkins, 2004: 43) Sivil Kontrol Birimlerinin ana vazifesi; gelir kaynaklarını belirlemek için eyaleti dolaşmak ve yerel yetkilileri denetlemektir. Ayrıca kendi idari bölgelerinde ikamet eden Avrupalılar için medeni haller ve adaleti sağlama görevleri de bulunmaktaydı. Sivil Kontrol Birimleri doğrudan Bakanlar kurulunda yer alan Yerleşik Bakana bağlı olup ve ona karşı sorumlu tutulmuşlardı. (Stiti, 2008: 155)

Fransa, Tunus idari yapısını hem yeniden yapılandırmaya hem de eski Beyliğin yapısını kendi ihtiyaçları doğrultusunda ıslah etmeye devam etmiştir. Bu kapsamda, 1896 yılında Danışma Meclisi (Advisory Council), 1907'de Büyük Meclis (Grand Council) kurup, 1914'te Belediye Meclislerini yeniden yapılandırarak Beyliği sembolik bir temsile indirgemıştır. (Murphy, 1999: 43; Le Regime Representatif en Tunisie (Tunus Temsilciler Rejimi)⁶¹)

Fransa, 1922 yılında Danışma Meclislerini kaldırmış, bunların yerine Bölge ve İl Meclisleri oluşturmuştur. Fransa himaye yönetimini yerleştirdikten ve belli bir standardı sağladıktan sonra idari bakımdan 13'e bölünen ülkeyi 1922'de 5 bölge (Bizerte, Tunus, Kef, Sousse ve Sfax) (Mahmutoğlu, 1999: 153) ve il sayısını 37 yaparak yönetmeye başlamıştır. (Mahmutoğlu, 1999: 168)

Himaye dönemi Fransa, idari teşkilatlanma alanında Tunus'ta çeşitli müdürlükler ve odalar da kurmuştur. 3 Eylül 1882'de Nafia Umum Müdürlüğü (Bayındırlık), 6 Mayıs 1883'te Talim, Terbiye ve Güzel Sanatlar Umum Müdürlüğü, 11 Haziran 1888'de Posta ve Telgraf Dairesi, 1890 yılında Ziraat, Ticaret ve Müstemleke (Sömürge) Umum Müdürlüğü, 14 Temmuz 1922'de İçişleri Umum Müdürlüğü, 1922'de Tunus Adliye Müdürlüğü ve Fransızlar tarafından 6 yıl içinde seçilen ve her iki senede bir üçte biri yenilenen Ticaret ve Ziraat Odaları

⁶¹ Bkz. Ek.II.1.

oluşturmuşlardır. 1921 yılında Bakanlar Kuruluna Adliye Bakanlığı eklenip başkanı Tunuslu yapılırken, yardımcılığına da Fransız getirilmiştir. (Mahmutoğlu, 1999: 153-168; Karcı, 2007: 97)

4.1.1. Büyük Meclisin Kurulması

1907 yılında kurulmuştur. 1927 yılına kadar⁶² 62 üyeli bir meclis olup, meclisin 44 üyesi Fransız (54 bin Fransız vardı 1200 yerleşimci için 1 kişi), 18'i Tunusludan meydana gelmiştir. (1 milyon 865 bin Tunuslu, 50 bin Yahudi vardı yani 106300 kişi için 1 kişi) Müteakiben Fransız temsilci sayısı 56 olurken Tunuslu sayısı 41'e çıkartılmıştır. Fransız grubun 22 temsilcisi bölgelere göre belirlenen ticari çıkarları koruyan konsoloslar, 34 temsilcisi Fransız koloni yerleşimciler olurken; Tunus temsilcileri başkent Tunus ve banliyö temsilcileri, Ticaret Odaları, Tarım Odaları, Yahudi Topluluğu temsilcileri, güney bölgesi temsilcileri ve Bölge Konseyinden seçimle gelen personelden oluşmuştur. Bu kişiler arasında genel seçimle gelenlerin yanında Danışma meclisinden (1922'den sonra Bölge Meclisinden) gelenler de mevcuttur. Ekonomik temsilciler; tarım, ticaret ve maden ile uğraşanlar arasından seçilmiştir. İtalyanların sayısı çok olmasına rağmen Büyük Konsey ve Bölge Konseyinde yer almamışlar, sadece adli konularda ayrıcalıklara sahip olmuşlardır. (Perkins, 2004: 82; Le Regime Representatif en Tunisie (Tunus Temsilciler Rejimi); Reforme Du Grand Conseil⁶³ (Büyük Meclis Reformu)

Bu meclisin yasama yetkisi bulunmamaktaydı. Bütçe inceleme ve kontrolü ile vergi ve borç alma-verme işleri ile ilgilenmekteydi. Tunus'ta kanun koyucu Bey'di. Bey'in bu yetkisi koruyucu ülke yani Fransa tarafından paylaşılmaktaydı. Bu da Genel Vali vasıtasıyla yapılmaktaydı. Hem Bardo hem de Marsa Anlaşması gereği Bey Fransa'nın gerekli/faydalı göreceği tüm reformları kabul etmekteydi. (Le Regime Representatif en Tunisie (Tunus Temsilciler Rejimi); Reforme Du Grand Conseil (Büyük Meclis Reformu)⁶⁴)

Bu meclisten özellikle bütçe konusunda faydalanılmaya çalışılmıştır. Bütçe konusunda Mecliste Fransız ve Tunuslu temsilciler uzlaşma sağlasalar da Fransız hükümetinin onayını gerektirmiştir. Eğer uzlaşma sağlanmazsa Tunus ve Fransızlardan

⁶² 1922'ye kadar 13 bölge, 1922'den sonra 5 bölgeden gelen temsilcilerden oluşuyordu.

⁶³ Bkz. Ek.II.1.ve 2.

⁶⁴ Bkz. Ek.II.1.ve 2.

oluşan bir üst meclis oluşturularak hakem görevi görse de üst meclisin kararını çoğunlukla Genel Vali belirlemiştir. (Reformee Du Grand Conseil (Büyük Meclis Reformu)⁶⁵)

Büyük Meclise doğrudan seçilen Tunuslu ve Fransız adaylar 10 Mart 1927 tarihli kararname ile “en az 21 yaşında ve Tunus’ta en az iki yıl süre ikamet eden yüz kızsartıcı hükümlerden suç (curum) işlemeyen her Fransız ve Tunuslu vatandaşın siyasi ve sivil haklara sahip olacağı” belirtilmişti. (Note Pour Monsieur le Resident General-1931 (Yerel Vali İçin Hazırlanan Bilgi Notu-1931); Projet-De Lettre Au Departement-1935, (Proje-Bölüm Mektubu-1935); Note Pour Monsieur le Resident General-1937 (Yerel Vali İçin Hazırlanan Bilgi Notu-1937))⁶⁶

Meclis üyelerinin devam mecburiyeti de bulunmaktaydı. Üyelerden biri, 6 ay boyunca mazeretsiz olarak hazır bulunmadığı takdirde Genel Valiye bildirilip üye ikaz edilmekte, bulunmama devam ettiği takdirde de üyelik düşürülmekteydi. Ayrıca yolsuzluk, cinayet vb. suçlardan dolayı da personel meclis üyeliğinden çıkartılabilmekteydi.⁶⁷ Büyük Meclis’te bir delegenin ölüm, istifa, üyelikten çıkarma ve benzeri sebeplerle boşalttığı sandalyenin doldurulması hususunda kısmi seçimlerin yapılması öngörülmüştü. (Note Pour Monsieur le Resident General-1931, (Yerel Vali İçin Hazırlanan Bilgi Notu-1931); Projet-De Lettre Au Departement-1935, (Proje-Bölüm Mektubu-1935)⁶⁸)

Tunus’ta milliyetçilik ve bağımsızlık düşüncesinin gelişmesine paralel olarak Yeni Düstur Partisi’nin parti programının ilk maddesinde “gerçek parlamento özelliklerini taşıyan bir meclisin oluşturulması” yer almıştır. (Reformee Du Grand Conseil (Büyük Meclis Reformu)⁶⁹) Bu kapsamda Yeni Düstur partisi idari yapıda daha çok reform talepleri istemeye başlamıştır. Reformlarda özellikle siyasi kararların mecliste alınmasını, hükümetin ve Bey’in de bu kararlara uymasını istemişlerdir. Ayrıca meclislerde Tunusluların sayısını arttırarak egemenliği dengelemeye çalışma düşüncesi öne çıkmıştır. Özellikle de Büyük Meclisteki üye sayısını eşitlemek istemişlerdir. Ancak Fransızlar, egemenliğin Fransızlardan Tunuslulara geçmesini istemediğinden bu

⁶⁵ Bkz. Ek.II.2.

⁶⁶ Bkz. Ek.II.3,4 ve 5.

⁶⁷ Bkz. Ek.II.6.

⁶⁸ Bkz. Ek.II.3 ve 4.

⁶⁹ Bkz. Ek II.2.

düşünceye yanaşmamışlardır. (Le Regime Representatif en Tunisie (Tunus Temsilciler Rejimi)⁷⁰) Fransa, yapılabilecek reformlarda Büyük Mecliste üye sayısı eşitlense de yasama yapamayacağını, ancak danışma meclisi şeklinde olabileceğini ve mecburi olmayan kararların danışabileceğini belirtmiştir. Ayrıca reform kapsamında Büyük Meclise giren seçim gruplarını arttırma düşüncesi öne çıkmıştır. Bunlar; Ticari grup, Manda Grubu, Tarım Grubu, Memur, maaşlı ve özel serbest meslek temsilcileri ile işçi temsilcilerinin de meclis grubuna dahil edilmeleri düşünülmüştür. Reform çalışmaları esnasında bir İcra Konseyi de oluşturulması planlanmıştır. Ancak bu da danışma şeklinde düşünülmüştür. Bu Konsey; Büyük Konsey delegeleri, Belediye Meclis üyeleri, Ticaret Odaları üyeleri, Genel Vali tarafından atanan kişilerden oluşabileceği belirtilmiştir. (Reformee Du Grand Conseil (Büyük Meclis Reformu)⁷¹)

Bütün bu gelişmelerle birlikte Büyük Meclis 1956 yılına kadar Tunus siyasi yaşamında bulunmuş olup, Tunus'un bağımsızlığını kazanmasına müteakip kaldırılmıştır.

4.1.2. Bölge Meclislerinin Kurulması

Danışma Meclisi'nin kaldırılmasına müteakip 1922 yılında kurulmuştur ve yine 1922 yılında kurulan İl (Kadılar) Meclisi, Belediye Konseyi ve Ticari odaları temsilcileri tarafından seçilen personelden oluşmuştur. Başkanlığını Fransız sivil kontrolör yapmıştır. Başkan yardımcısı da yerleşimci Fransızlar arasından seçilmiştir. Bölge Meclislerinin görevleri içinde; Büyük Meclise personel göndermenin yanında, bölge yönetiminde danışma görevi bulunmaktadır. Aldığı kararlar kesin olmayıp, Genel Vali'nin onayı gerekmektedir. (Reformee Du Grand Conseil (Büyük Meclis Reformu)⁷²)

4.1.3. Vali ve İl Meclislerinin Kurulması

İl idarecisi olarak Vali himayenin ilk dönemlerinden itibaren mevcuttu. Ayrıca Vali'ye bağlı olarak Vali Muavinleri (Halifeler) ve Aşiret reisleri (şeyh) vardı. 1884'de Kamu müfettişleri de atanmıştı. Bu müfettişler Valilerin faaliyetlerini gözlemlemişler, vergileri denetleyip, kamu idaresinde tavsiyede bulunmuşlardı. (Mahmutoğlu, 1999: 169 ve 90)

⁷⁰ Bkz. Ek II.1.

⁷¹ Bkz. Ek II.2.

⁷² Bkz. Ek II.2.

İl Meclisleri 1922’de oluşturulmuştu. Başkanlığını kararname ile tayin edilen Vali yaparken il meclisi, ilin idari, adli ve mali sorumluluğuna sahip meclisti. İlin ileri gelen temsilcileri arasından seçilmekteydi. Noter ve memurlar meclise seçilemiyorlardı. (Le Regime Representatif en Tunisie (Tunus Temsilciler Rejimi)⁷³)

Vali sivil ve cezai işlere bakıyor, vergileri tahsil ediyordu. Jandarma teşkilatına sahipti. İl meclisi ise, iktisadi ihtiyaçları müzakere etmek, hükümetin danıştığı hususlara cevap vermek, bölge meclisine temsilciler göndermek gibi görevleri mevcuttu. (Mahmutoğlu, 1999: 169)

4.1.4. Belediye Meclislerinin Kurulması

Bir (1) Başkan, Bir (1) Sekreter ve oniki (12) üyeden oluşan ilk Belediye Meclisi Tunus Beyinin Kararnamesi ile 30 Ağustos 1858 yılında faaliyete geçmişti.⁷⁴ (Tuğ, 1969: 154) Fransa’dan esinlenerek kurulan bu meclis 1884, 1914 ve 1924 kararnameleri ile yeniden düzenlenmişti. 1914 ve 1924 kararnameleriyle belediye meclisleri üç yıl için seçilmekteydi. (Karcı, 2007: 100) Belediye Başkanı devlet tarafından atanan Tunusluydu. Yardımcısı da hükümet tarafından seçilen Fransızdı. (Mahmutoğlu, 1999: 163-164) Meclis; Şehir Kominleri (14 Ocak 1914’te oluşturuldu), Kırsal Kominler, Ticaret Odalarından gelen temsilcilerden oluşmaktaydı ve bu temsilciler seçimle oluşturuluyordu. Şehir Kominlerinin görevleri, bütçe, kredi, devralmalar, yabancılar için emlak yönetimi idi. Kırsal Kominler, kararname ile oluşturulan bir çeşit belediyeydi. Ticari Odaları temsilcileri, Kuzey Tunus Ticaret Odası, Kuzey Tunus Ziraat Odası, Bizerte Ticaret Odası, Sousse Merkez Ziraat ve Ticaret Odası, Sfax Merkez Ziraat ve Ticaret Odasından seçimle gelen personelden oluşuyordu. (Le Regime Representatif en Tunisie (Tunus Temsilciler Rejimi); Reforme Du Grand Conseil (Büyük Meclis Reformu)⁷⁵)

Bağımsızlık ve milliyetçilik düşüncesinin gelişmesiyle Belediyede reform düşünülmüş ve özellikle iki reform talebi öne çıkmıştır. Fransa’da Belediye Meclis üyeleri halkın genel oyu, başkan da bu üyeler tarafından seçilirken, Tunus’ta başkan

⁷³ Bkz. Ek II.1.

⁷⁴ Dünyada belediye meclisleri ilk olarak Fransa’da oluşturulmuştu. Fransa genel olarak bunu himaye altındaki ülkelerde de geliştirmeye çalıştı. İngiltere ise ülkelerin belediye veya diğer yasama meclisleri için bir atılımda bulunmadı. İkinci Dünya Savaşı sonunda İngiltere’de ayrılan ülkeler meclis anlayışı olarak tecrübeli değillerdi. Hatta ülkelere kendi kendini yönetme hakkı verildiğinde ülkeler memnun karşılamamışlardı. (Tuğ, 1969: 119-120)

⁷⁵ Bkz. Ek II.1 ve 2.

dâhil tüm üyeler ticari grup ve temsilciler arasından hükümet tarafından atanmaktaydı. Tunus'ta belediye seçimlerinin doğrudan yapılması taleplerden birisiydi. İkinci talep ise; seçimle gelen üyeler arasından Fransız ve Tunus gruplarından ikişer yardımcı seçilmesi ve onların kendi arasında bir başkan seçmeleri ile seçimle gelen üyeler ve başkanın yanında başkan yardımcısı olarak belediyeler konusunda uzman Fransız atanması olmuştur. (Reformee Du Grand Conseil (Büyük Meclis Reformu)⁷⁶)

Bu reform isteklerinin bir kısmı uygulanabilirken, bir kısmı ise hem Fransa himaye döneminin son zamanlarına geldiği hem de idarenin Tunuslulara geçmesi sebebiyle çıkabilecek sorunların önüne geçmek için uygulanamamıştır.

Sonuçta, Tunus hiçbir zaman Fransa'nın tamamlayıcı parçası olarak görülmemiş ve idare, dolaylı ve dolaysız yönetimin karışımı ile sağlamıştır. Genellikle Fransızlar yönetimde söz sahibi olurken, yönetim yapısını hem yeniden yapılandırmaya çalışılmış hem de eski Beyliğin yapısı Fransa ihtiyaçları doğrultusunda ıslah edilip reformlar yapılarak Büyük Meclis, Bölge Meclisi, İl Meclisi, Belediye Meclisi gibi demokratik oluşumların başlangıcı meydana getirilmiştir.

4.2. Fransa'nın Tunus'ta Hukuk Alanında Yaptığı Reformlar ve Meydana Gelen Değişim

Genel Vali CAMBON, Tunus işgalinin ilk zamanları himayeyi tam olarak sağlayamamıştı. Bunun nedeni ise Osmanlı zamanı kabul edilen kapitülasyonlar ve bu sayede yabancıların kazandığı ayrıcalıklar ve özellikle de yargı yetkisi imtiyazlarıydı. İngiltere ve İtalya 1884 yılından itibaren Tunus'taki mali komisyonun kaldırılmasını kabul etseler de hukuk alanındaki imtiyazlarından vazgeçmek istememişlerdi. Ancak kısa bir süre içinde İngiltere ve Avusturya gibi Avrupalı devletler Tunus'taki konsoloslarının yargı haklarından vazgeçseler de, İtalya Tunus'u işgal ettiği için Fransa'ya kızgın olduğundan bu imtiyazlardan vazgeçmemiş ve ancak bu haklarından vazgeçmesi 1893 yılını bulmuştu. (Perkins, 2004: 43-44)

Ayrıca Osmanlı döneminin son zamanlarında Tunus'ta yaşayan Avrupalılar yargı bağlamında Tunus mahkemelerine bağlı değillerdi. Kazandıkları imtiyazlar sayesinde Avrupalılar gayri-menkul davaların dışından da tamamıyla Konsolosluk Mahkemeleri sistemine tabiydiler. Örneğin bir yabancı bir suç veya cinayet işlediğinde,

⁷⁶ Bkz. Ek II. 2.

cezalandırılmak ya da serbest bırakılmak üzere kendi ülkesinin konsolosu karşısına çıkarılırdı. Tunus Fransa tarafından işgal edilip himaye altına alınmasına müteakip ilk zamanlar Avrupalıları ilgilendiren davalara “Fransız Mahkemeleri”, Müslüman Araplar arasındaki davalara “Kadı Mahkemeleri”, Yahudilerin davaları “Rabbi Mahkemeleri”nde görülürdü. Biri Fransız, diğeri Tunuslu olduğunda hükmü Fransız Mahkemeleri verirdi. Yani bir hukuk birliği oluşturulmamıştı. (Mahmutoğlu, 1999: 159-161)

Fransa ilk olarak bütün bu farklı uygulamaları kaldırmak için, Fransız hukukçular ile Tunus Bakanlık yetkilileri yeni bir ceza yasası için bir araya gelip Fransız-Tunuslulardan oluşan komisyon oluşturmuştu. (3’ü bakandı) Bu komisyon himaye yönetimini yerleştirmek için İslami hukuk sisteminde metotlar geliştirilerek Fransa kanunları örnek alınarak farklı bir anlayış getirilmeye çalışılmıştı. Bu komisyon aldığı kararlar doğrultusunda adli hususlar Fransa Cumhurbaşkanı Kararnamelerine paralel olarak Tunus Beylik Kararnamesi ile uygulamaya konulmasına karar vermişti. Ardından Avrupalıları etkileyen şeriat mahkemeleri kararları Fransız Kamu hâkimleri denetimine bırakılmış, 10 Nisan 1883 Kararnamesiyle Fransız mahkemeleri kurulmaya başlanmıştı. Biri Tunus diğeri Sûs şehrinde olmak üzere iki “ilk tahkikat ve yerli yabancılar” mahkemelerinin ilavesiyle on dört sulh mahkemesi oluşturulmuştu. 1884 kararnamesine göre de arazi davaları dışında Avrupalılar ve Tunuslular arasındaki davalar Fransız mahkemeleri bakmasına karar verilmişti. Şeriat mahkemeleri ise Tunusluların mülkiyet, evlilik ve miras gibi konulara bakarken zamanla Fransız yasaları baskın olmuştur. Müteakiben de şeriat mahkemelerine atama yapılmayıp zamanla saf dışı bırakılmıştır. (Mahmutoğlu, 1999: 160-162; Karcı, 2007: 98)

Fransa, Tunus’ta zamanla tüm yargıyı laikleştirmeye başlamıştır. Şeriat mahkemelerine atama yapılmayarak etkisizleştirilmesinin yanında cinayet davaları 3 asil (Fransızdı), 6 yardımcı olacak şekilde cinayet mahkemeleri tarafından karara bağlanması sağlanmıştır. Bu heyet tayini 1893’teki kararname ile yapılmıştır. Fransız mahkeme reisleri ve adliye vekilleri “Yüksek Kararname” ile atanmıştır. Bu mahkemelerde jüri bulunmayıp, yardımcılar suçlunun milliyetine bağlı olarak görevlendirilmiştir. 1896 yılında da bir Fransız yargıç başkanlığında toplanan Fransız tipi yerel “Tunus-Fransız” mahkemeleri oluşturulmuştur. Ayrıca altı büyük şehirde bölgesel mahkemeler kurulmuş ve on yıl içinde tüm Tunus’ta laik mahkemelere

dönüşüm gerçekleşmiştir. (Perkins, 2004: 46) Bu çerçevede, 1899 yılında David SANTIILLONA tarafından İslam ve Roma Hukuku birleşimi Medeni Kanun ve Ticaret Kanunnamesi ile 1906 yılında Fransız ve İslam hukuk kurallarını içeren Borçlar ve Akidler Kanunu (Meccelet'ül İltizamat ve'l Ukud) oluşturulmuştur. (Mahmutoğlu, 1999: 161-162)

“Arazi Kanunları” da Fransa himaye döneminde yenilenmiştir. Fransa’da araziler şahıs mülkiyetindeydi. Tunus’ta ise kolektif mülkiyet anlayışı vardı. Bu kadar çok kolektif toprak şahıs mülkiyetine dönemeyeceğinden Avrupalı toprak sahipleri için tapu senedi alınması için 1885’de tapu senedini kabulü için “Kararname” yayınlamıştır. Yine aynı yıl ile devlet ile özel sektöre ait toprakları tespit için komisyon kurulmuş, arazi ile olan anlaşmazlıkları çözmek için “Karışık Emlak Mahkemeleri” oluşturmuştur. Fransız Hâkim başkanlığında 3 Tunuslu ve 3 Fransız hâkim olmak üzere 7 hâkimden oluşan bu mahkeme ile toprak konusunda toprak mülkiyetleri tespit edilmiştir. Müteakiben 1924 yılında da Kadastro tesisi yapılmıştır. (Perkins, 2004: 47; Mahmutoğlu, 1999: 170)

Tunus’ta 1921’den itibaren medeni ve ceza daireleri için her birinde 3 mahkeme reisi bulunan İstinaf mahkemesi, Cinayet Dairesi, Savcılık Dairesi ve Temyiz Mahkemeleri oluşturulmuştur. Bu mahkemeler birkaç şehirde kurulan Bölge mahkemeleri ile tamamlanmıştır. Bu mahkemelere Arapça bilen Fransız hukukçulardan “Hükümet Komiseri” tayin edilmiştir. (Mahmutoğlu, 1999: 169)

Bununla birlikte, 1910 eski Murafaat Kanunu, 1913 Ceza Kanunu, 1921 Cezai Murafaat Kanunu Fransız kanunlarından uyarlanmış modern kanunlardır. (Mahmutoğlu, 1999: 185) Yine Tunus Hukukunda laiklik ve dini yetkilerin ayrılması 9 Ocak 1928 Kararnamesi ile gerçekleştirilmiştir. (Mahmutoğlu, 1999: 90)

Özetle belirtmek gerekirse Fransa, hem Tunus üzerinde himaye yönetimini tam olarak yerleştirmek hem de modern bir ülke yaratmak maksadıyla modern ve Fransa hukuk esaslarını benimseyen reformlar gerçekleştirmiştir.

4.3. Fransa’nın Eğitim ile Kültür Alanında Yaptığı Reformlar ve Meydana Gelen Değişim

Fransa, Tunus üzerinde himayesini tam olarak yerleştirmesinin ana noktalarından birisinin eğitim olduğunu biliyordu. Bu amaçla işgal sonrası ilk icraatları

okul ve eğitim üzerinde yoğunlaşmıştı. Bu kapsamda Fransa'nın önemli hedeflerden birisi olarak halktan zengin tabakaya mensup insanlara Fransızca öğretmek olmuştu. Böylece işgal güçlerine tam bağlılık gösteren yardımcıları elde edilebilecekti (Stiti, 2008: 158-159).

Benzer hususu 1910 yılında Fransalı eğitimci Jules HAMARD'ın bir sömürgeyi ebediyen sömürge halinde tutmak için gereken siyaset ve usuller konusunda yazdığı "Dominato et Colonisation" (Hâkimiyet ve Kolonizasyon) adlı eserinde de ifade etmişti. HAMARD bu eserinde sömürgeci bir devletin sömürge altına aldığı bir devlete himayesini tam olarak yerleştirmesinin ana noktasının eğitim olduğunu belirtmişti. (İlhan, 1990: 9)

Bunu yanında Fransa her din, mezhep ve tabiiyetten öğrencinin kabul edildiği ve Fransız adetlerine uygun bir eğitimin verildiği okullara devam eden öğrenci sayısını arttırarak, zaman içerisinde bütün öğrencilerin birbirlerine vatandaş gözüyle bakacak bir halk meydana getirmek istiyordu. (Karcı, 2007: 100) Bu amaçla uyguladığı reformlar ile Tunus'a Fransız kurumları ve kültürünü yerleştirecek, Tunus'ta sadık ve Fransızca konuşan nesillerden oluşan bir topluluk meydana getirecekti. (Mahmutoğlu, 1999: 155) Bu çerçevede Fransa, işgal sonrası Tunus'ta eğitim reformlarına ayrı bir önem vermişti.

Tunus'ta, 1870'lerde kızlar kendi evlerinde eğitim görüyorlar ve okula gitmiyorlardı. Tunus iyi aile çocukları Bardo Askeri Akademisi, Sadiki Koleji⁷⁷ ve Zeytûne Üniversitesi'ne gidiyorlardı ama eğitim yetersizdi. (Perkins, 2004: 62) Fransa, hem eğitimin gelişmesi hem de himayenin tesisi için Arap ve Fransız öğretmenlerin halka Fransızca öğrettiği okulların kurulması gerektiği inancıyla 6 Mayıs 1883 tarihinde Halk Eğitim Müdürlüğünü (Direction de l'Enseignement Public) kurdu. Bu idarenin başına iyi eğitime sahip olan Louis MACHEUL'u getirdi. Ayrıca ülkenin önemli noktalarında birçok Arap-Fransız okulları, Avrupalıların yaşadığı bölgelerde ise sadece Laik Fransız okulları kuruldu. (Stiti, 2008: 159)

Louis MACHEUL, eğitimde laiklik anlayışı çerçevesinde Arap-Fransızca karışık eğitim sistemi tasarlamıştı. Ancak eğitim dili ağırlık olarak yine Fransızca olacaktı. İlk zamanlar pek çok Tunuslu aile Arapça-Fransızca eğitime karşı çıksa da hem çalışmak,

⁷⁷ İşgalden önce kurulan Sadiki Koleji, Tunuslu Müslüman öğrencilere Arapça eğitimle beraber Fransızca eğitim de vererek Franko-Arap diye adlandırılan çift müfredatlı okullara öncülük etmiştir. (Erdem, 2014: 29)

hem çocuklarının Fransızlarla eşit şartlara sahip olmalarını sağlamak⁷⁸ ve hem de kentsel alanda yer edinebilmek için olumsuz karşılamamıştı. (Perkins, 2004: 62-63)

Tunus içinde de eğitimin gelişmesini isteyen reformcu gruplar da vardı. 1896 yılında Beşir SFAX ve Muhammed LASRAM liderliğinde kurulan Khalduniyya kuruluğu, Arapça konuşan Tunuslular için batıya pencere açan bir kuruluş olmuştur. Amaçları Müslümanlar arasında bilimi yaymaktır. Bütün ön yargıları imha ederek eğitim için yeni ufuklar açmayı hedefliyordu. Zeytûne Üniversite'nden farklı okul sisteminden gelenler arasından etkileşim kurmaya çalışmışlardı. Khalduniyya, Avrupalı ile Tunuslular arasında köprü kurmaya odaklanmıştı. Tunusluların yaşam kalitesinin düştüğünü ve yoksullaştığını ifade ediyorlardı. Bunun için sanayinin gelişmesinin, kırsal arazilerinin korunması, meslek ve ziraat okullarının geliştirilmesini istiyorlardı. Bu kapsamda Beşir SFAX ve Muhammed LASRAM, reformcuların görüşlerini duyurmak için Fransa'nın Marsilya kentinde toplanan Congres Colonial'e (Koloniler Kongresi) katılmışlardı. Burada Tunusluların sadece tercüman olarak değil istihdamı mümkün olacak şekilde bir eğitim sisteminin zorunluluğunu vurgulamış ve bu kapsamda yararlı reformlar istemişlerdi. Ayrıca Tunus'un gelişmesi için Fransız ve Tunusluların beraber çalışması gerektiğini ve işbirliğinin şart olduğunu ifade etmişlerdi. Diğer bir reformcu olan Bash HAMBİ da Fransız lise modelini savunmaktaydı. Pek çok Sadıki Koleji mezunu Tunuslu da hem Fransa'nın 1789 ilkeleri ile uyumlu olduğu düşüncesiyle hem de Tunus toplumunun yararına olduğuna inanarak Fransız sistemini ve Fransızca'yı kabul etmişlerdi. (Perkins, 2004: 64-70)

Fransız okulları, 1884 yılında başkent Tunus, Marsa, Halku'l-Vâd, Benzert, Suse, Baje, Monastir, Mehdiye, Sfaks ve Cerbe gibi Tunus'un birçok noktasında kurulmuştu. Başkent Tunus'ta 1884 yılında halka Fransızca öğretecek öğretmenlerin yetiştirileceği el-Ma'hedü'l-a'lâ (Yüksek Enstitü) adlı okul ile 1885 yılında ilköğretim erkek okulu kurulmuştu. (Stiti, 2008: 159)

1884 yılında MACHEUL'un teşvikiyle College Alaoui kurulmuştu. Bu okul Tunuslular için kurulan Fransız-Arap okuluydu. Ancak himaye yetkililerin çocukları da okula devam ediyordu. Daha sonra Lycee Carnot (Lise Carnot) kuruldu. Bu College Alaoui'den daha Avrupaiydi. Fransız misyonerler daha önce 1875'de College Saint

⁷⁸ Bunun için kentli aileler çocukları için Fransız okullarını tercih ederken, orta ve alt sınıftan gelen ve kentli olmayan yeni Tunuslu elitler Franko-Arap eğitimi veren okulları tercih etmişlerdir.

Louis'i kurmuştu. Bir süre eğitime devam eden okul mali olumsuzluklardan 1889 yılında Halk Eğitim Müdürlüğüne devredilmişti. (Perkins, 2004: 63)

Alaoui College ve Lycee Carnot, Sadıki Koleji öğrencilerini de cezp etmişti. Ancak Sadıki Koleji öğrencilerinin bu okullarda başarılı olabilmesi imkansızdı. Ancak Sadıki Kolejinin de değeri belliydi. Bunu bilen Genel Vali CAMBON bu koleji de kontrol altına almaya çalıştığından bu yeni okulların müfredatını Sadıki koleji müfredatına enjekte etmeye çalışıyordu. (Perkins, 2004: 64)

1884 yılında açılan okulların sayısı yirmi dörde ulaşmıştı. Bu okullarda eğitim dili Fransızcadı. Aynı yıl okuyan öğrenci sayısı ise 3907 idi. Bunlardan 1493'ü kız ve 2414'ü erkekti. Yine bu öğrencilerin 764'ü İtalyan, 889'u Maltalı, 1638'i Yahudi ve 195'i Arap'tı. 1885'te Fransız Okullarına kayıtlı öğrenci sayısı 4390 oldu. Böylece 1883 yılında 150 olan Fransızca okuyan Tunuslu öğrenci sayısı 1885 yılında 474'e yükseldi. 1889 yılında Fransa okullarındaki Tunuslu öğrenci sayısı 1765, Avrupalı öğrenci sayısı ise 7307 idi. (Stiti, 2008: 159)

Bütün bu gelişmelere rağmen, 1898 ile 1901 arasında 10 Arap-Fransız okulu kapanmıştı. Buna karşılık bu okulların yerine Tunus'un ihtiyacını karşılamak üzere meslek okullarının kurulmasına yönelim olmuştu. Bu okullara hem Avrupalı öğrenciler hem de Tunuslular devam etmişti. (Perkins, 2004: 67)

Müslüman kızlar için modern müfredat sunan ilk ilkokul Louise MACHEUL tarafından 1900 yılında açılmıştı. Bu okul direkt Fransız ekolüydü ve Fransız etkisi yaratmak istiyordu. Ayrıca Tunuslu kadınların haklarını iyileştirmek ve modern ilerici fikirlerin yayılmasını da amaç ediniyordu. Kızların okula gelmesi ve ailelerin endişelerini gidermek için Bayan Fransız öğretmenler kullanılmıştı. Hatta bazen Zeytûne Üniversitesinden yaşlı öğretmenler de öğretmen olarak derse girmişlerdi. Eğitim laik, Fransız-Arap ve Müslüman müfredatı içeriyordu. Kızlar için Bayan öğretmenlerin kullanıldığı Lycee (Lise) Armand Fallieres da kurulmuştu. (Perkins, 2004: 63-64)

2 Aralık 1903 kararı ile Okulların açılımı Fransa'nın kabulüne müteakip Bey'in onayıyla olmaktadır. Ayrıca aynı kararnameyle Okullarla ilgili sorumlu olan 1883 tarihinde kurulan Halk Eğitimi Müdürlüğü, Halk Eğitim ve Güzel Sanatlar Müdürüne dönüştürülmüştü. Başkanının Fransız olması devam ederken altında çalışan

yine Fransız olan Milli Eğitim ve Gençlik Komiseri oluşturulmuştu. (L'Ouverture D'une Ecole Congreganiste Privee De Jeunes Filles Avec Pensionnat a Carthage (Carthage Ruhban ile Genç Kızlar Privee Okulu Açılışı, 1923)⁷⁹

1905 yılında okullaşma 100'e ulaşmıştı. Müslüman kadınların yerli ve mesleki eğitimleri için Fransız eğitimcilerle Müslüman kadın öğretmenler de yardım etmişti. (Perkins, 2004: 63) 22 Aralık 1923 tarihinde St.Joseph Kız Kardeşler Cemiyeti, başkent Tunus'ta Yatılı Genç Kız Okulu açmıştı. (L'Ouverture D'une Ecole Congreganiste Privee De Jeunes Filles Avec Pensionnat a Carthage (Carthage Ruhban ile Genç Kızlar Privee Okulu Açılışı, 1923)⁸⁰

1930'lu yıllara gelindiğinde bütün bu çalışmalar sonucu Tunus'ta eğitim Fransa'nın diğer kolonileri olan Cezayir ve Fas'tan daha iyi duruma gelmişti. (Moore, 1965: 54; Erdem, 2014: 26-27) 1938 yılına kadar okullar sayısı her geçen gün artmış ve öyle ki batı tarzında kızların da gidebileceği 120 okul açılmıştı. (Temimi, 22.04.2013, 15.00-16.00)⁸¹

1942 Ekim ayında Tunus eğitim kurumlarına (yüksek okul, devletin orta ve ilkokul ve özel okullar) devam eden çocuk sayısı 103 bine yükselmişti. (72500 erkek ve 30500 kız) Ancak okul çağındaki çocuk sayısı 600 bin olarak tahmin edilmekteydi. (Rapport en vue de l'établissement d'un plan quinquennal de développement de l'Instruction Publique en tunisie (Tunus Halk Eğitimi Kurulması İçin Beş Yıllık Kalkınma Planı Raporu)⁸²)

Fransa İkinci Dünya Savaşı esnasında da eğitim reformlarını sistemli ve projelere dayalı olarak gerçekleştirmeye çalışmaya devam etmiştir. Bu kapsamda, Tunus'taki Milli Eğitim Gençlik Komiseri tarafından Şubat 1944 yılında yapılan "Tunus Eğitimi İçin Reform Projeleri" kapsamındaki araştırmayla Tunus'ta eğitimin gelişmesi için atılması gereken adımlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu konuda tutulan raporda;

"Birinci Dünya Savaşı süresi hariç himaye dönemi boyunca okula gidenlerin sayısı arttığı halde, 1938 Ekim'inden itibaren azalmıştır. Tunus'ta, altı aylık Alman

⁷⁹ Bkz. Ek.II.7.

⁸⁰ Bkz. Ek.II. 7.

⁸¹ Bkz. EkI.6.

⁸² Bkz. Ek.II. 8

işgali ile şartlar ağırlaştığı, birçok okul tahrip edildiği ve yağmalandığı, ayrıca eğitim yardımcı malzemeleri, müzeler, okul kütüphanelerin kullanılamayacak hale gelmiştir. Vichy propagandası⁸³ da Fransa'nın Tunus'taki manevi itibarımızı zedeleyerek, okullardaki gençler arasında şiddetli geçimsizlik yaratmış ve Fransızların kurduğu farklı dinlere ait uyumu yıkmaya çalışmıştır. 1943 Ekim ayında öğretmenler tahrip olmuş okul ve zor şartlarda yaşayan öğrencilerle karşı karşıya kalmışlardır. Ancak 1943 Aralık ayına kadar istekli Fransız ve Tunuslu öğretmenler sayesinde 90 bin çocuk yine okullu olmuştur. Fakat okulları inşa etmek, materyalleri tekrar kurmak yetmemektedir. 3 milyonlu ülkede yaklaşık 100 bin öğrenci okula gitmektedir ve bu sayı azdır. Acilen okulların sayısını iki katına çıkartıp, okula gidemeyenlerin sayısını azaltmamız gerekmektedir. Ayrıca savaş esnasında bulaşıcı hastalıklar artmıştır. Ancak hijyenik temizlik ve bulaşıcı hastalıklara karşı mücadele ile Fransız ve Fransız-Arap okullarının tekrar açılabiliriz. Ayrıca tek tip okullar artık yeterli olmamak ve Fransa'dan ilave öğretmen ihtiyacı olduğu bulunmaktadır. Sadece ilkökul diploması da artık her derde deva değildir. İlerleme için Fransız Okulu yanında Tunus Okulu da açmak gerekir. Tunus okulunda ilk iki sene Arapça, 3.Sınıftan itibaren Fransızca eğitim verilmelidir. Bu okullardan mezun olanlara Tunus diploması verilmeli, Fransız okul sertifikası almak isteyen 1 sene daha Fransızca eğitim almalıdır. Bütün üst düzey okullar bu okullardan gelen öğrencilere ayırım yapmadan açık olmalıdır. Fakat Tunuslu okulların ikinci kademesinde Fransız ve Tunuslular karmaşık şekilde okumalıdır. Bu durum Sadiki kolejinde mevcuttur ve eğitilmiş bütün Fransız ve

⁸³ Haziran 1940'da Paris'in işgal edilmesiyle birlikte, Başbakan Paul REYNAUD istifa etmiş ve Fransa'da 3. cumhuriyet tarihe karışmıştı. 22 Haziran'da, I.Dünya Savaşı'nın ünlü kahramanı Marshall Henri Philippe PETAİN Almanya ile ateşkes imzalamış ve Fransa'da PETAİN dönemi başlamıştır. PETAİN Fransa'yı kanun hükmünde kararnamelerle yönetmeye başlamıştır. 1940 Ağustos'unda Meclisi feshederek VİCHY'yi başkent yapmış ve bir cins diktatörlük başlatmıştır. Kendini devlet başkanı ve dışişleri bakanı Pierre LAVAL'ı halefi ilan etmiştir. Fransız devriminin **özgürlük, eşitlik, kardeşlik** ilkeleri yerine **iş, aile, vatan** ilkelerini koymuştur. PETAİN, zaman geçtikçe daha da ileri giderek, Nazi yönetimine benzeyen Yahudi aleyhtarlığı güden bir rejim kurmuş ve bir cins Fransız "führeri" haline gelmiştir. Metropolit Fransa'da olduğu gibi sömürgelerde de, Yahudilerin herhangi bir kamusal rol üstlenmesi yasaklamıştır. Bu kapsamda; artık hükümet mercilerinde görev alamamışlar, yalnızca Yahudi çocuklarına öğretmenlik yapabilişler, kamu sözleşmeleriyle yapılan işlere girememişlerdir. Ayrıca Yahudilerin siyasi faaliyetlerde yer alması da yasaklanmıştır. Yahudi savaş gazileri için bazı istisnalar söz konusu olsa da bir önceki Yahudi karşıtı yasanın kapsamını genişleten, ikinci Yahudi Yasası 2 Haziran 1941'de çıkarılmıştır. Yahudileri sömürge devletlerdeki ekonomik hayattan ve iş hayatından çıkarma amacıyla, VİCHY yetkilileri Yahudilerin mali boyutu olan herhangi bir işte çalışmasını yasaklamıştır. Bu yasaklara yalnızca bankalar ve borsa değil, borsa işlemleri, kredi ve borç verilmesi, hububat, hayvancılık, sanat ve kerestecilik de dahil edilmiştir. Yahudilerin işletme açma, yönetme ya da bir işletmeye sahip olmaları ellerinden alınmış ve basın sektöründeki işlerden de azledilmişlerdir. (Sussman, e.t.02.02.2014)

Tunuslu düşünür ve öğretmenlerin görüşü bu şekildedir. Bitirme sınavı sonunda diploma verilmelidir. Bu diploma bir üst okulda Fransız akranlarıyla aynı programları beraber izlemelerini sağlayacaktır. Aynı zamanda Zeytûne Cami/medrese zayıf geleneklerinden vazgeçip modern bilimlere yer vererek Tunus'u bir kültür merkezi haline getirmesi gerekmektedir. Şehir planlamacıları geleceğin şehirlerini kurabilirler. Fakat hayatın gereklilikleri onları şu an yaşanan sorunların çözümüne götürmektedir. Kaliteli eleman yetiştirmek için Tunus'ta profesyonel üst düzey eğitim birinci sırada olmalıdır. O halde okullar iki katına çıkartılmalıdır. Çocuklar okula başlayacak biz de onlara okumayı, el işçiliğini, bilimi her şeyi öğreterek ülkenin kalkınmasında faydalı olan öğrenci ve meslek sahipleri yetiştirilecektir. Şimdiden birçok okul kuruldu ve kurulacaktır. Bu okullarda el becerisi ve mantık ile beraber bir karakter oluşturulacaktır. Tunus gecikmiştir. Okullar yetmemektedir. Bununla birlikte gençlerin okullara müteakip çalışabileceği iş yerlerine, şantiyelere ihtiyaç vardır. Tunus'un hayranlık uyandıracak bir tekniği var. Çırakları ustaların yanına verip gelişmelerini izleyeceğiz.

Okulların zorunlu hale getirilmesi gelecekte yapılabilecek bir husustur. Eğer Fransa koruyucu olarak görevinin cehalete karşı savaşmak olduğunu ileri sürüyorsa, eğitim için yapılması gerekenleri ivedilikle yapmalıdır. Tunus'u Fransa'nın bir parçası olarak görmelidir. Bunun için eğitim programının gerçekleşmesinde finansal destek önemlidir. Halk eğitimi için Tunus bütçesinin % 12'sinden az bir kısmını ve gelirin % 2-3'ünü ayırmaktadır. Öncelikle bu rakamın en az iki katı ayrılmalıdır. Ülkenin geleceği gençlerin ve onlara verilen eğitime bağlıdır. Sadece düşünülmemeli ve hareket edilmelidir. (La Diffusion de l'Instruction Publique en Tunisie (Tunus Halk Eğitimi) Yaygınlaştırma, 1944)⁸⁴

Yine Fransa tarafından eğitimin geliştirilmesi için Milli Eğitim Gençlik Komiseri tarafından hazırlanan ve yapılması gerekenleri belirten proje kapsamında:

Gerçek istatistik incelemelerinde Fransız-Arap okulları Tunus'ta hızla artmıştı. (1920-1938 yılları arasındaki süreçte) Ancak doğum oranları da artmış, hijyenik şartlar gelişmiş ve ölüm oranları azalmıştı. Bu da okuma oranı yüzdesini düşürmektedir. Tunus'un her tarafında olamasa da bazı bölgelerde eğitimi zorunlu hale getirmek için

⁸⁴ Bkz. Ek.II.9.

kararname çıkarılabilir. Zamanla da diğer bölgelere yayılabilir. Ülkenin her tarafı aynı değildir. Öncelikle batı ve güneydeki kabileleri ve bedevileri sabitlemek gerekmektedir. Halk eğitim yönetimi şimdiye kadar Müslümanlara sadece Fransız-Arap okulları açmak için gayret gösterdiler. Ve bu okullarda eğitim programları sıkıştırılmış ve 9 saat Arapça eğitim verilmekteydi. Sonunda Arapça-Fransızca bir sertifika verilmekteydi. Artık bu tür okullar ihtiyaçlara cevap verememektedir. O halde yeni bir tip okul yaratmak gereği kaçınılmaz olmaktadır. Bu yeni okul Tunus Okulu olarak adlandırılabilir. Bu durum gerçekleştiğinde Tunus'ta 3 tip okul çeşidi olacaktır. Bunlar: Fransız Okulu, Arap-Fransız Okulu ve Tunus Okulu. Zamanla Fransız-Arap Okulları Tunus Okullarına dönüştürülebilir. Tunus'ta özellikli bir okulun yaratılması defalarca ele alındı fakat bütün öneriler yanlış anlamalar dolayısıyla muhalefetle karşılandı. Bu yanlış anlamaları bertaraf etmek için sadece verimli bir ilkokul yaratıldığının anlatılması gerekmektedir. Bu okul öncelikle Tunusluları eğitecek ve önce Arapça sonra Fransızca öğretecek, ahlaki değerler, temizlik, matematik, bilim, coğrafya ve tarih vb. her şey öğretilenektir. Tunus Okulu, Fransız-Arap okulu bütün modern ülkelerin ilkokulları gibi çocuğun mantalitesini somuta yönelterek entelektüel eğitimi tamamlayacaktır. Temel çalışmalar sonucundan bir mesleğin öğrenimi gerçekleştirilecektir. İlkokullar 6-12 veya 14 yaşına hitap etmektedir. İlkokuldan sonra da çocuk yolunu seçmeli ve kararlı olarak bir liseye, bir koleje veya meslek lisesine giderek bir mesleğe yönelmelidir. Böyle olursa zamanla bu gençler ülkelere faydalı olacaklardır. Tunus okulları Fransız okulları gibi, iki dönemli 6 yıllık bir eğitim yılından oluşturulur. 3 yıllık birinci dönemde temel kavramlar, temel değerler, okuma yazma, hesaplama, temizlik konuları öğrenilecektir. İkinci 3 yıllık dönemde Fransızca önemli bir yer kaplayacaktır ve zorunlu olacaktır. Bilimsel eğitim konuları burada öğretilenektir. Halk eğitim yönetimi bu çerçevede öncelikli olarak birinci eğitim dönemindeki sınıf sayısını arttırmalıdır.

Bu okullardan mezun olan Tunuslu öğrenciler Fransız fakültelerine kabul edilmelidir. Ayrıca görülmesi gereken husus Tunus'un ilkokulları gerekli ve daha önce oluşturulmuş 2.derece eğitim formlarına doğru genişlemelidir. Teknik bir komisyon bu geçişe yardımcı olmalıdır.

Ayrıca birçok Müslüman kız okulu da kurulmalıdır. Şu an ki Müslüman kız okullarının programı 1911 yılına dayanmaktadır ve yerli sanat eğitiminden ibarettir.

Entelektüel, materyalist ve güncel ihtiyaçlara cevap verememektedir. Revizyon şarttır. Erkeklere verildiği gibi onlara da elit bir eğitimin verileceği modern okullar kurulmalıdır.

İtalyan okulları da sorun teşkil etmektedir. Bunlar da dönüştürülmelidir. Halk eğitim Departmanı gençleri sadece entelektüel yönüyle ilgilenmemeli, karakter yapılarının oluşumu, fizik ve moral değerleriyle de ilgilenmelidir. Bu kapsamda gençlerin gelişimi, sportif etkinlikler ve yaz kampları da okul faaliyetlerine eşlik etmelidir.

İkinci derece (ortaokul ve lise) eğitimin gelişimi için önümüzdeki dönemde başlanmalı, ilkokulu bitiren çok sayıda çocuk bu eğitime geçirilmelidir. Tunus'ta okullar devletin sorumluluğundadır. Oysa Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinde tesisler, malzemeler ve onların bakımları şehirlerin sorumluluğundadır. Tunus'ta da aynı şekilde sorumluluk devredilmelidir.

Öğretmenler pedagojik formasyon gereklidir. Fakültelere gönderilmelidir. Bu yeni eğitim anlayışı insanlara anlatılmalıdır. İlk 5 yıllık süreçte gezici bir servisin olması önemlidir. Filmler ve sergiler de kullanılabilir.

Sonuçta bunun için kaynak gereklidir. Tunus şu anda yaptığı gibi bütçenin %9-10'unu eğitim harcamalarına ayırsa oran yetersiz kalacaktır. Gerçekleşemeyecektir. Tunus eğitim-öğretimin yaygınlaştırmak istiyorsa Halk Eğitim Yönetiminin payı iki katına çıkarılmalıdır. (Rapport en vue de l'établissement d'un plan quinquennal de developpement de l'Instruction Publique en tunisie Tunus (Halk Eğitimi Kurulması İçin Beş Yıllık Kalkınma Planı Raporu)⁸⁵)

Görüldüğü gibi Fransa Tunus'taki eğitimi geliştirmek için projeler üretilip, çalışmalar yapmıştır. Hatta yukarıdaki çalışma Cezayir'deki Fransız Vali'sine de arz edilmiş ve fikir alışverişinde bulunulmuştur.⁸⁶ (Reformes Eventuelles a Apporter a l'enseignement Franco-Arabe (Fransız-Arap Eğitim Sisteminde Yapılacak Muhtemel Reformlarla ilgili Cezayir ile Tunus Genel Valilerin karşılıklı yazdıkları Mektuplar)⁸⁷)

⁸⁵ Bkz. Ek.II.8.

⁸⁶ Cezayir Valisi daha sert bir tutum takınmış ve yukarıda anlatılan çalışmaların tersine sadece Fransızca eğitim verilmesinin yeterli olduğunu belirtmiştir. (Bkz. Ek.II.10)

⁸⁷ Bkz. Ek.II.10

Sonuçta, Fransa'nın eğitim reformları ve okullaşma projesi sayesinde geleneksel İslami eğitimin yerini Fransızca modern öğretim yöntemleri almış ve okullaşma oranı artmıştır. (Barbour, 1962: 319; Erdem, 2014: 27) Bu yeni tip okullardan mezunlar, himaye öncesi dönemdeki Sadıki kolejinden mezun olanlara katılarak, Tunus'ta milliyetçilik, bağımsızlık ve bağımsızlık sonrası modern yaşam düşüncesinin şekillenmesine sebep olmuştur.⁸⁸ (Perkins, 2004: 64)

Eğitim ile paralel olarak kültür ve sanat hayatında da değişimler gerçekleşmiştir. Özellikle Fransa ekolüyle, milliyetçilik ve bağımsızlık düşüncesinin birleşmesi kültür ve sanat hayatını olumlu yönde etkilemiştir. Tiyatro, sinema, resim, gazetecilik, romanlar Tunus ve Fransız kültürün birleşmesiyle kendine has bir yapı oluşturmuştur. Ayrıca Arap-İslam kimliği ile daha önceki zamanlardaki kültürel mirası vurgulayan tiyatro ve müzikaller sahneye konmuştur. İlk tiyatro Al-Marsah (Tiyatro) adıyla 1934'te kurulmuştur. Başkent Tunus Belediye ve Sanat Başkanı Mustafa SFAR'ın önerisi ile 1936'da tiyatro grupları "Tiyatro Birliği" (Al İttihad Al-Masrahi) altında birleşmiştir. (Perkins, 2004: 99)

Khumais TARNAN, Arap-Endülüs müzikal mirasını korumak ve geliştirmek için Tunus Belediye Başkanı SFAR ve Baron Rudolphe d'ERLANGER'in katkılarıyla Geleneksel Tunus Müzik Merkezi Enstitüsünü kurmuştur. (Perkins, 2004: 99)

1951'de Drama Okulu (Ecole D'Art Dramatique) kurulmuş ve Tunus hikâyeleri tiyatrodan sahnelenmiştir. Avrupa romanları Tunus'a adapte edilmiş ve dramatik eserler radyo ile dinleyiciler sunulmuştur.⁸⁹ (Perkins, 2004: 115)

Savaş sonrası Tunus ressamaları da Tunus hayatını ve değerlerini vurgulayan eserlerde bulunmuşlardır. 1948 yılında ülkenin değerleri ile Fransa'nın modern biçimleri bir araya getiren Tunus Ekolu (Ecole de Tunis) oluşturulmuştur. (Perkins, 2004: 115)

Tunus'ta diğer Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da gözükmeyen gazetecilik anlayışı da oluşmuştur. Cumhuriyet öncesinde bile Tunus'ta 55 gazete yayın yapmıştır. Bu da Tunus'ta entelektüel bir anlayışın olduğunu göstermiştir. Bu anlayışın gelişmesinde

⁸⁸ Fransa sömürgelerinde Tunus ve Sudan sahil kıyıları hariç eğitim oldukça kötüydü. Tahsil seviyesi düşük, üniversiteye devam eden hemen hemen hiç bulunmamaktaydı. (Tuğ, 1969: 144-149)

⁸⁹ 1930'ların ortalarında başlayan hükümetin radyo yayıncılığı 1939'a kadar devam etmiş, savaş zamanı kapatılmış savaş sonrası tekrar başlamıştır. 1948'de radyo programlarının % 45'i Arapça olmuştur.

Tunus'un tarihi birikimi ile birlikte Fransa düşünce sistemi ve reformlarının da etkisi olmuştur. (Temimi, 22.04.2013, 15.00-16.00)⁹⁰

Himaye döneminde Tunus'ta yayın yapan gazetelerden önemlileri şunlardı: 1885 yılında Ali Bu SHUSHA, Muhammad AL-QARWİ ve Bashir SFAR Arap modernliğini ve Arap milliyetçiliğini savunan "Al-Hadira" adında Arap gazetesi, (Perkins, 2004: 65) 1906 yılında Ali Baş HAMBİ ve edebiyatçı Abdülaziz SALİHİ'nin ortaklaşa çıkardığı "La Tunisien" adlı gazete, (Mahmutoğlu, 1999: 91-92) 1919 sonunda ülkenin isteklerini ve sorunlarını anlatan "La Tunisie Martyre" gazetesi, (Perkins, 2004: 77) BURGİBA'nın 1927'de çalıştığı La Voix Tunisien (Tunus'un Sesi) adlı milliyetçi gazete, BURGİBA'nın 1932'de arkadaşları ile Mahmud MATERİ, Tahir SAFER ve Bahri GUİGA ile beraber çıkardığı L'Action Tunisienne gazetesi, (Perkins, 2004: 89) Zeytûne Üniversitelerinin 1950'de çıkardığı Sawt al-Talib al-Zaituni (Zeytuna Öğrencilerinin Sesi) adlı gazetelerdi. (Perkins, 2004: 120)

Sonuçta Fransa'nın eğitim ve kültür yaşamına yaptığı etkiyle beraber 1950'den sonra Tunus, Afrika'nın dünyaya açılan kapısı olmuş ve Tunus'ta önemli bir elit tabakası oluşmuştu. Bu elit tabaka bağımsızlığın sağlanmasında önemli katkıda bulunurken yeni Cumhuriyetin laik yapısının da devamını sağlamıştı.

4.4. Fransa Himaye Dönemi Tunus Sosyal ve Demografik Yapısında Meydana Gelen Değişim

Tunus'ta Fransız nüfus 1881 yılında yaklaşık 10 bindi. 1892 yılına kadar aynı sayıda olan Fransız nüfus (Perkins, 2004: 48) bu tarihten sonra gittikçe artmaya başlamıştı. Özellikle 1897 Paris hükümetinin Tunus'taki kolonizasyonu destekleyen politikaları ile (düşük vergiler, ucuz ve bedava toprak verilmesi) 1906 yılında 35 bine çıkmıştı. (Mahmutoğlu, 1999:168) 1911'de 46 bin 1927'de 54 bin, 1936 Ekim ayında yapılan sayımda 108.068 (Rapport en vue de l'établissement d'un plan quinquennal de développement de l'Instruction Publique en tunisie Tunus (Halk Eğitimi Kurulması İçin Beş Yıllık Kalkınma Planı Raporu)⁹¹), 1945'te 144 bin olmuştu. Tunusluların nüfusu ise himaye döneminde 1.800.000 ile 2.000.000 arası değişmişti. (Kassab & A. Ounaies, 2010: 143–145)

⁹⁰ Bkz. Ek.I.6.

⁹¹ Bkz. Ek.II.8.

Fransızların gelmesi ile birlikte Tunus; idari, hukuk, eğitim, kültür hayatının yanında şehir ve sosyal yaşam bakımından da etkilenmişti. Şehir hayatı ile peyzaj gelişmiş, yollar, demiryolları, telgraf, telefon ve elektrik hatları döşenmişti. Geniş bulvarlar, çok katlı binalar, büyük mağazalar, tiyatrolar Avrupalı şeklinde inşa edilmişti.⁹² (Perkins, 2004: 53)

Sivil Toplum anlayışı da Fransa himaye dönemi başlamıştı. CGTT, 1924 yılında kurulmuştu. Farhat HACHED, Muhammed Salek ENNİFER önderliğindeki bu sendikal hareket sivil toplum uyanışının önemli parçasını teşkil etmişti. (Temimi, 22.04.2013, 15.00-16.00)

Ancak Fransa'nın sosyal yaşamda en büyük etkisi kadın hakları konusunda olmuştur. Hiçbir Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkesinde kadın haklarını pozitif yönde sorgulayan ve bu hakları kadına tanıyan hiçbir ülke olmamıştır. Öyle ki bağımsızlık verilmesi esnasında Fransa Tunus'a sunduğu şartlardan birisi de bu olmuştur.⁹³ (Youssef, 24.04.2013, 14.00-15.30) Özellikle 1930'lu yıllardan itibaren kadınların sosyal yaşamdaki yerinin artırılması, eğitim imkânlarının geliştirilmesi, çok eşliliğin yasaklanması, kadınların politik yaşama katılması gibi hususlar tartışılmaya başlanmıştır.⁹⁴ (Ayed, 2013: 56)

Tunuslu kadınlar bağımsızlık sürecinde de etkin rol oynamışlardır. Chedlia BOUZGAROU bu kadınlardan biri olmuştur. Diğer bir kadın B'Chaira ben MURAD'dır ve Association des Femmes Tunisiennes Musulmanes'i (Tunuslu Müslüman Kadınlar Derneğini) 1936'da kurmuştur. (Perkins, 2004: 98)

Tunus, Fransa himaye döneminde hem isteklerini belirtmek hem de bağımsızlığını elde etmek için diğer Afrika ülkelerinin aksine çok şiddetli çatışmaya girmeden, siyasi yollardan ve özellikle parti kurarak çalışmıştır. İlk olarak da 1907 yılında "Genç Tunuslular Partisi" kurulmuştur. (Mahmutoğlu, 1999: 91) 1919 Mart'ında savaş öncesi düşüncelerin savaş sonu yeniden değerlendirilerek Tha'ALBİ, Hasan GUELLATY, Ahmet AL-SAFİ ve Khairallah Ben MUSTAFA Tunus Partisini (Parti

⁹² Tunus'u 21.04.2013-29.04.2013 tarihleri arasında yaptığım araştırma gezisi esnasında Tunus'ta şehir ve sosyal hayatı gösteren fotoğraflar. (Bkz. Ek.I.7)

⁹³ Üçüncü Bölümde ayrıntılı belirtilmiştir.

⁹⁴ 1899-1935 yılları arasında yaşamış Zeytûne Üniversitesi mezunu Tahar HADDAD "Şeriat ve Toplum" adlı eserinde Kadın hakları konusunda reformların yapılmasının önemini belirtmiştir. (Perkins, 2004: 88)

Tunisien) kurmuşlardır. Anlamı Anayasa olan Düstur Partisi 1920 yılında Tha'ALBİ önderliğinde kurulmuştur. Yine 1920 yılında Hassan GUELLATY Parti Reformiste'yi kurmuştur. 1924 yılında Parti Communiste Tunisien (Tunus Komünist Partisi) kurulmuştur. Bağımsızlık sürecinde etkili olan ve bağımsızlığın kazanmasında baş aktör olarak yer alan Yeni Düstur Partisi BURGİBA, kardeşi Muhammed ile GUİGA, SFAR ve Mahmud MATERİ başkanlığında kurulmuştur. (Perkins, 2004: 76-95)

Tunus'ta bununla birlikte, pek çok yeni genç organizasyonlar, kültürel topluluklar, spor klüpleri vb. kuruluşlar oluşturulmaya da başlanmıştır. (Perkins, 2004: 97)

Görüldüğü gibi sosyal yaşamda da diğer alanlarda olduğu gibi Fransa'nın etkisi büyük olmuş, bu etki bağımsızlık döneminde de devam etmiştir.

4.5. Fransa'nın Tunus Ekonomisinde Yaptığı Reformlar ve Meydana Gelen Değişim

Fransa Bardo ve Marsa anlaşmalarına müteakip ilk olarak mali ve hukuki sahalardaki yabancı müdahalesini önlemek için Tunus borçlarını üzerine almış bu maksatla 6 Temmuz 1869 yılında kurulan Mali Komisyonu 1884 yılında kaldırmıştır. Ardından da diğer ülkelerle 1896-1897 yıllarında yapılan anlaşmalarla kapitülâsyonlardan elde ettikleri gümrük imtiyazları sona erdirilmiştir. (Karcı, 2007: 116-117; Mahmutoğlu, 1999: 134)

Himaye döneminde Tunus, sahip olduğu sermayenin ve doğal kaynakların değerlendirilmesinde önemli bir gelişme göstermiştir. Tarım ve hayvancılık alanında kullanılan yeni aletler ve bilgiler iktisadi verimin artmasını sağlamıştır. Bu dönemde tarım arazileri öncekinin iki katına çıkmış, üzüm üretimine başlanılarak 5 bin hektarlık arazi bu amaçla kullanılmıştır. (Karcı, 2007: 99) Öyle ki iç bozkırlarda ve sahra vadilerde bile tarım yapılabilmektedir. (Perkins, 2004: 53)

Ayrıca 1883'te 140 milyon frank olan borç reformlarla azalmış ve ülkenin geliri artmıştır. Bunda özellikle Fransız uzmanların maliye bakanlığındaki kilit kurumlara yerleştirmeleri ile olmuştur. (Perkins, 2004: 40)

Yine reformlar çerçevesinde Genel Vali CAMBON, yabancı kredileri korumak ve Marsa Sözleşmesinde öngörülen reformların uygulanması için vergilerin toplanması

sistemi geliştirilmiş ve gelir yönetimi planlanmıştır. Maliye'nin yapılandırılması ile mevcut vergilerin oranı azaltılmış ancak atanan devlet görevlileri ile kaçaklar azaltılmış ve gelir artmıştır. CAMBON'dan sonraki haleflerinde⁹⁵ de benzer yapılanmalar devam etmiştir. (Perkins, 2004: 42)

Gerçekten de Tunus'ta Fransa himayesinin ilk zamanlarında vergilerin toplanmasında bir kargaşa mevcuttu ve adil değildi. 1896 yılına kadar kişi başı merkezlerde 10 frank, kırsalda ise 20 frank ve sadece Tunuslulardan alınırken, 1896 yılında yabancılardan da 10 frank alınmaya başlanmıştır. Müteakiben 1913'de üretenden kazancına göre vergi alınmaya başlanmış, bu durum Tunuslular için rahatlama sağlamıştır. (Perkins, 2004: 55-56)

Devlet gelirlerini arttırmak maksadıyla kişi vergisi yanında, Ticaret ve sanayi için Temettü Vergisi, madenler için 1927'de kabul edilen patent vergisi, 1918'de menkul mallar, ipotek vergisi, mal edinme vergisi, mahsul vergisi, tekel maddeleri vergisi, posta idaresi vergisi, muhtelif sanayi işletmecilik vergileri, devlet emlak vergileri ile çeşitli pul harçları alınmaya başlanmıştır. (Mahmutoğlu, 1999: 168)

Ayrıca Avrupalı yerleşimcilerle peyzaj gelişmiş, yollar, demiryolları, telgraf, telefon ve elektrik hatları döşenmiştir. Özellikle 1902-1912 yılları arasında Tunus hükümeti Fransa'dan alt yapı genişleme finansmanı için 100 milyon franktan fazla para almıştır. Bunu da özellikle Bone-Guelma arasındaki demiryolu için kullanmıştır. (Perkins, 2004: 53-57)

1885 yılında Gafsa yakınlarında fosfat çıkarılması ve bunların ulaştırılması için demiryolu bağlantısı düşünülmüştür. Demiryolu 1899'da Sfax limanına ulaşmıştır. Fransızlar ticari malları buradan Avrupa'ya ulaştırmıştır. (Perkins, 2004: 60-61)

1890'larda madencilik (demir, kurşun, çinko, fosfat ve diğer madenler) dikkat çekmeye başlamıştır. Özellikle fosfatın çıkarılması ile Fransız sermaye yatırımlarının rolü fazlalaşmıştır. I.Dünya Savaşı'na kadar maden kaynaklarının Avrupa'ya ulaştırılması için ulaşım sistemi geliştirilmiş, Tunus, Sousse, Sfax limanlarının kullanılması bu tesislerin iyileştirilmesi ve inşaat sektörünün gelişmesine sebep olmuştur. (Perkins, 2004: 61)

⁹⁵ Özellikle Justin MASSICAULT (1886- 1892), Urbain ROUVIER (1892-1894), Rena MİLLET (1894-1900) zamanları devam etmiştir.

Fransa, Tunus ile ticareti kolaylaştırmak maksadıyla, 1891 yılında Tunus para birimini kuruş yerine Frank'a çevirmiştir. (Mahmutoğlu, 1999:167; Brunschvig, 1974: 78)

1895 yılında Tunus ticaret odası, Tunus ziraat odası, Sûs ticaret ve ziraat odası ile Sfakes ticaret ve ziraat odaları kurulmuştur. Ayrıca 1902 yılında Bizerte ticaret odası oluşturulmuştur. (Brunschvig, 1974: 85) 1922'de de Tunus Bankası ile Tunus Kredi ve Kooperatifler Kurumu kurulmuştur. (Perkins, 2004: 94)

Kısaca Fransızlar; madenleri, tarımsal üretimi, ulaştırmayı, yabancı ticareti ve altyapıyı geliştirdikçe ekonomi yükselişe geçmiştir. Tunuslular işsizlikten, vergilendirmeden ve topraksızlıktan etkilense de birçok Tunuslu Fransız idaresine olumlu bakmış ve Fransa'nın modernleşmenin değer ve tekniklerini öğrettiğini düşünmüştür. (Murphy, 1999: 44-45)

Sonuçta Fransa; Tunus'u işgali müteakip Bardo ve Marsa Anlaşmalarıyla birlikte Tunus'un mali, posta, eğitim, idari, tarım, halkla hizmetler dahil tüm birimleri kendi denetimleri ve yönetimleri altına almaya başlamış ve himaye dönemi süresince idari, hukuk, eğitim, kültür ve ekonomi hayatta yaptıkları reformlar ile bu ülkenin idaresine, siyasetine, ekonomisine, dini ve toplumsal yaşantısına doğrudan nüfuz ederek Tunus yaşamını günümüze dek etkileyen sonuçlar doğuracak şekilde Beyliğin yapısını ihtiyaçları doğrultusunda ıslah edilip yeniden yapılandırmıştır. Bu kapsamda idari yönden her ne kadar yasama yetkisi olmasa da 1907 yılında Büyük Meclisi kurmuşlardır. Yine Danışma Meclisleri, Bölge Meclisleri, İl meclisleri, Şehir Kominleri, Kırsal Kominler, Ticaret ve Sanayi Odaları kururak demokratik oluşumların başlangıcı meydana getirmiştir.

Hukuk alanında da İstinaf mahkemesi, Cinayet Dairesi, Müddei Umumilik (Savcılık) Dairesi ve Temyiz Mahkemeleri, Bölge mahkemeleri ile Murafaat Kanunu, Ceza Kanunu, Cezai Murafaat Kanunları Fransız mahkeme ve kanunlarından uyarlanmış modern, laik kanunlar olmuştur.

Fransa, Tunus üzerinde himayesini tam olarak yerleştirmesinin ana noktalarından birisinin eğitim olduğunu bilerek; okul ve eğitim üzerinde de reformlarda da bulunmuştur. Uyguladığı reformlar ile Tunus'a Fransız kurumları ve kültürünü yerleştirecek, Tunus'ta sadık ve Fransızca konuşan nesillerden oluşan bir topluluk

meydana getirmek istemiştir. Eğitimde laiklik anlayışı ve eğitim dilinin Fransızca olması için Arap-Fransızca karışık eğitim sistemi tasarlamıştır. İlk zamanlar pek çok Tunuslu Arapça-Fransızca eğitime karşı çıksa da iş bulabilmek, Fransa'nın 1789 ilkeleri ile uyumlu olduğu düşüncesiyle Tunus toplumunun yararına olduğuna inanarak ve modern bir devlet inancıyla hem Fransız sistemini hem de Fransızca'yı kabul etmişlerdir. Pek çok ilköğretim okulu ve kolej açılmış ve okula devam eden Tunuslu öğrenci sayısı artmıştır.

Yine Fransa Tunus'ta eğitim konusunda yaptığı reformları sistemli ve projelere dayalı olarak gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu kapsamda, Milli Eğitim Gençlik Komiseri tarafından 13 Nisan 1944 yılında yapılan "Tunus Eğitimi İçin Reform Projeleri" kapsamında Tunus'ta eğitimin gelişmesi için atılması gereken adımları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bütün bu eğitim reformları sonucunda yeni tip okullardan mezunlar, himaye öncesi dönemdeki Sadıki kolejinden mezun olanlara katılarak, milliyetçilik, bağımsızlık ve bağımsızlık sonrası modern yaşamın düşüncesinin şekillenmesine sebep olmuşlardır.

Eğitim ile paralel olarak kültür ve sanat hayatında da değişimler gerçekleşmiştir. Özellikle Fransa ekolünün, milliyetçilik ve bağımsızlık düşüncesinin birleşmesi kültür ve sanat hayatını olumlu yönde etkilemiştir. Tiyatro, sinema, resim, gazetecilik, romanlar Tunus ve Fransız kültürün birleşmesiyle kendine has bir yapı oluşturmuştur.

Tunus'ta diğer Afrika ve Ortadoğu'da gözükmeyen gazetecilik anlayışı da oluşmuştur. Bağımsızlık öncesinde bile Tunus'ta 55 gazete çıkarılmıştır. Bu da Tunus'ta entelektüel birlik ve anlayışın olduğunu göstermiştir. Bunda Tunus'un tarihi birikim ve Fransa düşünce sisteminin de etkisi olmuştur.

Fransa'nın eğitim ve kültür yaşamına yaptığı etkiyle beraber 1950'den sonra Tunus, Afrika'nın dünyaya açılan kapısı olmuş ve Tunus'ta önemli bir elit tabaka oluşmuştur. Bu elit tabaka bağımsızlığın sağlanmasında önemli katkıda bulunurken yeni Cumhuriyetin laik yapısının da devamını sağlamıştır.

Fransızların Tunus'a gelmesi ile birlikte; Tunus'u idari, hukuk, eğitim, kültür hayatının yanında şehir ve sosyal yaşam bakımından da etkilemiştir. Şehir hayatı ile peyzaj gelişmiş, yollar, demiryolları, telgraf, telefon ve elektrik hatları döşenmiştir.

Geniş bulvarlar, çok katlı binalar, büyük mağazalar, tiyatrolar Avrupai şeklinde inşa edilmiştir.

Sivil Toplum anlayışı ile sendikal hareketler Fransa himaye dönemi başlamıştır. Ancak sosyal yaşamda en büyük etki kadın hakları konusunda olmuştur. Hiçbir Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkesinde kadın haklarını sorgulayan ve bu hakları kadına tanıyan hiçbir ülke olmamıştır. Öyle ki bağımsızlık verilmesi esnasında Fransa Tunus'a bunu sunduğu şartlardan birisi bu olmuştur. Özellikle 1930'lu yıllardan itibaren kadınların sosyal yaşamdaki yeri, eğitim imkânlarının arttırılması, çok eşliliğin yasaklanması, kadınların politik yaşama katılması düşünceleri tartışılmaya başlanmıştır. Kadın haklarını savunulmuş, sosyal yaşamda daha çok yer alması için cesaretlendirilmiştir.

Fransız idaresi, Tunus'ta bir dizi ekonomik gelişmenin yaşanmasını da sağlamıştır. Bu dönemde Tunus sahip olduğu sermayenin ve doğal kaynakların değerlendirilmesinde önemli bir gelişme göstermiştir. Tarım ve hayvancılık alanında kullanılan yeni aletler ve bilgiler iktisadi verimin artmasını sağlamıştır. Ayrıca reformlarla ülkenin geliri artmıştır. Bunda özellikle Fransız uzmanların maliye bakanlığındaki kilit kurumlara yerleştirmeleri ile olmuştur. Bununla birlikte vergilerin toplanma sistemi ve gelir yönetimi geliştirilmiş, Maliye'nin yapılandırılması ile mevcut vergilerin oranı azaltılmış ancak atanan devlet görevlileri ile kaçaklar azaltılmış ve gelir artmıştır. Devlet gelirlerini arttırmak maksadıyla kişi vergisi yanında, Ticaret ve sanayi için Temettü Vergisi, menkul mallar, ipotek vergisi, mal edinme vergisi, mahsul vergisi, tekel maddeleri vergisi, posta idaresi vergisi, muhtelif sanayi işletmecilik vergileri, devlet emlak vergileri ile çeşitli pul harçları alınmaya başlanmıştır.

Kısaca, Fransa'yla 1830 Cezayir işgali ile başlayan ilişkiler 1857 Ahdül-Eman, 1861 Tunus Anayasası, Hayrettin Paşa zamanı yapılan reformlara ile himaye dönemi meclislerin, Fransız mahkemelerinin, Fransızca eğitim veren okulların açılması, Fransızcanın öğretilmesi, ekonomik, siyasi, sosyal reformlar ile modernleşme sürecinin Tunus bağımsızlığını kazanmadan önce başlamasına yol açmıştır. Bu reformlar bağımsızlık sonrası Tunus modern yaşamının da temelini atmış ve Cumhuriyet döneminde de Fransız etkili reform çalışmaları devam etmiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

HABİB BURGİBA DÖNEMİ YAPILAN REFORMLAR, YAŞANAN SİYASİ VE EKONOMİK GELİŞMELER İLE TUNUS YAŞAMINDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİM

BURGİBA, 1956 tarihinde Fransız işgaline karşı sürdürülen mücadelenin liderleri olarak Fransız yetkilileri ile sürdürülen müzakerelerin ardından 20 Mart 1956'da Fransa Başbakanı Guy MOLLET ile Tunus'a bağımsızlık verilmesini öngören bir anlaşma imzalamıştı. BURGİBA liderliğinde gelişen Tunus muhalefetine Fransa'dan bağımsızlığı direniş yerine müzakere yöntemiyle elde etmesi oldukça önemliydi. Tarihsel olarak bakıldığında söz konusu dönemde komşu Cezayir'de Fransız işgaline karşı güçlü bir askeri direniş sürdürülmekteydi. Ancak Habib BURGİBA liderliğindeki Tunus muhalefeti askeri direnişi bir kurtuluş strateji olarak öngörmemiş ve bağımsızlığı da savaştan elde etmişti. Tabii bunda Fransa'nın savaşmak istememesi de etkili olmuştu. (Ayhan, e.t.25.11.2013) Özellikle Fransa, Tunus'ta kalamayacağını anlayınca, BURGİBA ile anlaşma yoluna gitmişti. Böylelikle Fransa ülkeden çıkarken en azından eski kolonizasyonu ile ilişkisini devam ettirebilecek, Fransa'da eğitim gören, Fransız misyonunu almış bir kişiyi ülkenin başında bırakabileceğini düşünmüştür. Fransa'da eğitim görmüş BURGİBA da bu düşünceye uymuştur. Bununla birlikte, Tunus ile ilişkisini özellikle eğitim ve kültürel olarak bıraktığı mirasına güvenerek ve yaptığı ikili anlaşmalar ile devam ettirmiştir. (Ayed, 2013: 136-137)

BURGİBA, bağımsızlık sonrası Batının ulaştığı iktisadi, kültürel ve teknik seviyeye en kısa sürede ulaşmak için Batının (Tuğ, 1969: 13-14) ve özellikle Fransa'nın değerleri benimsenmiştir. Öyle ki BURGİBA Fransa'da aldığı eğitimle, akılcı fikirleri birleştirerek İslami Reformcu ünvanını almıştır. (Perkins, 2004: 137)

BURGİBA'nın ilk dönemlerinde Tunus kabile düzeni ve önemli bölgesel dengesizliklere sahipti. Halkın % 90'ı kırsalda yaşıyordu ve muhafazakardı. % 10'u şehirli ve eğitim sahibiydi. BURGİBA, hem yeni bir toplum yapısı tasarlıyor hem de tüm kesimleri bir arada tutmayı hedefliyordu. Stratejisinin odak noktalarını yoksullukla mücadele, alt yapı inşası, toplumun eğitilmesi, barış ve işbirliği diplomasisi yürütülmesi oluşturuyordu. Bu kapsamda BURGİBA'nın öğretisi dört ana eksenle şekillenmişti.

1. Tunus, kendine has kimliğı ve değerleri olan bir millettir.
2. Tunus, toplumsal projesinin merkezine insanı koymalı, eğitime, kadının özgürleşmesine, sağlığa ve spora öncelik vermelidir.
3. Tunus toplumu, Arap-Müslüman mirası ile kalkınmaya dolayısıyla modernlik ve ilerlemeye olan hevesini akıllı ve gerçekçi bir şekilde barıştırmalıdır.
4. Yüzölçümü, coğrafi konumu ve komşularını göz önünde bulundurarak barış ve iyi komşuluk evrensel değerlerini benimseyip, diyalog, saygı ve işbirliğini desteklemeyi dış politika genel kural haline getirmelidir. (Maktuf, 2013: 33-34)

Bu düşünceler ışığında BURGİBA yaşanabilir, müreffeh ve modern bir ülke yaratmak istemiştir. (Perkins, 2004: 130) Bu çerçevede hukuktan eğitime, sosyal yaşamdan siyasi hayata pek çok reformlarda bulunmuştur.

5.1. Hukuk Alanında Yapılan Reformlar

BURGİBA, bağımsızlıktan hemen sonra hem yeni bir ülke yaratmak hem de Tunus'un ihtiyaçlarını karşılamak üzere modern kanunlar çıkarmıştır. (Mahmutoğlu, 1999: 186)

Tunus'ta 1956'ya kadar uygulanan Medeni Hukuk, Ceza, Ticaret ve yönetsel hukuklar genelde Fransız Hukuk sistemini ve medeni hukukunu yansıtmıştı. Bağımsız olduktan sonra bağımsızlık öncesi kanunlar yenilenmiş, hem medeni hukuk hem de ceza hukukunda yeni kanunlar gerçekleştirilmiştir. Yeni kanunlar da Fransız kanunlarından alınmıştır. Bu kanunlardan bir kısmı doğrudan doğruya Fransızcadan çevrilip Tunus hukukuna dahil edilirken ki; bu şekilde çıkarılan kanunlar 1959 yılında çıkarılıp 1960 yılında yürürlüğe giren Ticaret Kanunu, Ticari Muraferat Kanunu ile Kamusal ve Ticari Prosedür Kanunu, 1961 yılında hazırlanıp, 1962'de yürürlüğe giren Deniz Ticaret Kanunu'dur. (Mahmutoğlu, 1999: 186) Bazı kanunlar ise geçmişten gelen miras ile Fransız hukukun birleşimi ile oluşturulmuş kanunlardır ki bunlarda anayasa, ceza ve medeni kanunlardır. (Alaya, 23.04.2013, 11.00-12.30)

BURGİBA yönetiminde Tunus'ta kabul edilen en önemli kanun, medeni ve ceza kanunu olarak Şeriat Hukuku ve Şeri Aile Hukukunu kaldıran Şahısların Statüsü Kanunudur. (Ahval-i Şahsiyye Kanunu, Personel Status Code) Bu kanun Tunus'ta İslami öğretiyi reddetmek için değil modern anlayışa getirmek için hazırlanmıştır.

Ayrıca dini ne olursa olsun bütün Tunuslulara hitap etmiştir. Yine bu kanun ile mahkemeler birleştirilmiş ve bütün yargılama laik ulusal mahkemelere verilmiştir. Kadınlara da pek çok haklar sağlamıştır. (Perkins, 2004: 135-137)

Diğer bir hukuki gelişme de Tunus’u diğer Arap ülkelerinden ayıran modern ve laik bir anayasanın kabul edilmesidir. BURGİBA’nın Tunus’ta meydana getirdiği Şahısların Statüsü Kanunu (Ahval-i Şahsiyye Kanunu, Personel Status Code) ile 1959 Tunus Anayasası diğer Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde olmayan hukuki gelişmelerdir.

5.1.1. Şahısların Statüsü Kanunu’nun (Ahval-i Şahsiyye Kanunu, Personel Status Code) Kabul Edilmesi

1956 yılında çıkarılan Şahısların Statüsü Kanunu (Ahval-i Şahsiyye Kanunu, Personel Status Code) batı uzantısı olan modern bir kanundur. Şahısların Statüsü Kanunu ile ceza hukuk sistemi düzenlenmiş, çekirdek aile kavramı yasa ile kuvvetlenmiş ve kadınlar eğitim, doğum kontrolü, ekonomiye katılım, siyasi temsil vb. olacak şekilde pek çok haklar kazanmıştır. (Perkins, 2004: 135-137; Ayed, 2013: 55)

13 Ağustos 1956 yılında kabul edilen kanun, 1 Ocak 1957’de yürürlüğe girmiştir. İlk çıktığında 10 kısım 170 maddeden oluşan bu kanun, pek çok eklemeler ve değişiklikler yapılarak 12 kısım 213 maddeye ulaşmıştır. (Mahmutoğlu, 1999: 191-193)

Şahısların Statüsü Kanunu ile “Aile Hukuku” kökten değiştirilmiş, kadına toplumsal hayatta daha geniş özgürlükler getirilmiştir. Şahısların Statüsü Kanununa göre birden fazla kadınla evlenme kaldırılmış ve suç sayılmıştır. Çok eşliliğin yasaklanması; Arap devletleri arasında sadece Tunus tarafından kabul edilmiştir. İkinci evlilik Kuran’daki “bir erkeğin birden fazla adil davranabileceğine emin olmadığı durumda tek bir kadın ile yetinmesi gerektiği” hükmüne dayandırılarak reddedilmiştir. Temyiz yaşı 13, rüşd yaşı 20 olarak tespit edilmiştir. Evlenmenin ancak gelin ve güveyin birlikte rızası ile gerçekleşebileceği belirtilmiştir. Evlenme için minimum yaş sınırı belirlenmiş, erkeğin tek yönlü boşanma hakkı kısıtlanmış ve kadına da boşanma hakkı tanınmıştır. Kadına tek eş ile evlenme ve boşama bakımından kocaya eşit kılınmış olduğu gibi, evlenme rejimi bakımından da aynı seviyeye getirilmiştir. 1981’de bu kanunda yapılan değişikliklerle kadına boşanma sonrası önemli haklar ve kolaylıklar sağlanarak anneye de velayet hakkı verilmiştir. (Mahmutoğlu, 1999: 189-196)

Kadının nafakası hakkında da düzenlemeler getirmiştir. Kadının nafakası ne zaman koca niçin zorunlu olur, hangi hallerde koca kadının nafakasını karşılamakta zorunlu tutulmayabilir gibi konular açıklanmıştır. (Mahmutoğlu, 1999:198)

Bunların yanında iddet, çocukların himayesi, babalığın tespiti, miras hukuku ile ilgili modern düzenlemeler getirmişlerdir. (Mahmutoğlu, 1999: 198-199)

Şahısların Statüsü Kanunu ile o ana kadar ki aile hukukuna ve yerleşmiş toplum anlayışına ters düşen bazı uygulamalarda kolaylıklar getirilmiş ve yasalaştırılmıştır. Bunlardan bazıları; Aile Planlamasının teşvik edilmesi ve kürtajın yasalaştırılması, Müslüman kadınların gayri Müslim erkeklerle evliliğine yasal kolaylık getirilmesidir. (Mahmutoğlu, 1999: 189)

Bu kanun mahkemelere de düzenleme getirmiştir. Şahısların Statüsü Kanunu ile Tunus'taki tüm mahkemeler birleştirilmiş ve bütün yargılama laik ulusal mahkemelere verilmiştir. (Perkins, 2004: 137) Artık mahkemeler bir hiyerarşi içerisinde en altta Bölge mahkemeleri, bir üstte bölge mahkemelerinin temyiz edildiği Asliye Mahkemesi, onun üstünde Temyiz mahkemesi ve en üstte Yüksek Temyiz mahkemesi olacak şekilde oluşturulmuştur. (Mahmutoğlu, 1999: 28)

5.1.2. 1959 Tunus Anayasası'nın Kabul Edilmesi

Tunus'u diğer Arap ülkelerinden ayıran diğer bir konuda ilk modern ve laik bir anayasanın kabul edilmesidir. Gerçi Tunus, 19.yüzyılın ortalarından bu yana reformculuğun merkezini Anayasa olarak görmüş, 1857 Ahdül Eman ve 1861 Anayasasını yaparak diğer Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde olmayan bir Anayasa oluşturma düşüncesi içine girmiştir. HAYRETTİN'den BURGİBA'ya kadar, Bechir SFAR, Ali Bach HAMBİ ve Muhamed Tha'ALBİ de dâhil tüm önemli kişiler reformculuğun Anayasa olduğunu ve Anayasanın da kavuşulması gereken demokrasi olduğunu ileri sürmüşlerdir. (Hibou, 2009: 84)

BURGİBA da bu düşünceyle, Anayasaya sahip devleti, “modernliğin ifadesi, toplumsal değişimin ve ulusal kuruluşun başlıca, hatta yegâne vektörü olarak” görmüş (Hibou, 2009: 83) ve yeni Anayasa için meclise baskı yapmıştır. (Perkins, 2004: 133) Bu baskı ve çalışmalar sonucunda 1959 Anayasası 10 Bölüm ve 64 madde olarak yürürlüğe girmiştir. (Tuğ, 1969: 163)

1959 Tunus Anayasası, Başkanlık sistemine benzer unsurlarla Parlamenter sistem karışımı bir kuvvet ayırımının öngörmüştür. Katı bir anayasa sayılmıştır ve değiştirilmesi zordur. (Mahmutoğlu, 1999: 203)

Başlangıç Bölümü; ülkenin mücadele ederek bağımsızlığını kazandığını, meclisin Allah adına ve Tunus halkının temsilcisi olarak toplandığını, meclisin milli birliği sağlamak için insani değerleri muhafaza ederek anayasa ilkelerine bağlı kalıp adalet, özgürlük, barış içinde çalışacağını, İslam öğretilerinden ayrılmadan Mağrip Ülkeleri, Arap Birliği, Afrikalı ülkeler ile işbirliği içinde kalınacağı, demokrasiye önem vererek politik sistemi güçler ayrılığı prensibi üzerine yerleştirildiğini ifade etmiştir. (Constitution-United Nations Public Administration Network, Tunisia Constitution 1959, e.t.10.09.2014)

Yine başlangıç bölümünde bütün vatandaşların haklarına saygı gösterildiğini, halkın refahı için ekonomik gücün ve zenginliklerin insanların faydasına kullanılacağını, anayasanın aile ve bireylerinin çalışma, sağlık ve eğitim haklarını garanti ettiğini ifade ederek özgür ve egemen Tunus halkının anayasasının kabul edildiğini ilan etmiştir. (Constitution-United Nations Public Administration Network, Tunisia Constitution 1959, e.t.10.09.2014)

Birinci Bölüm, 1-17 maddeler arasında ve Genel Hükümlerden bahsetmiştir. Bu kapsamda; Tunus'un özgür, bağımsız ve egemen bir devlet olup, dininin İslam, dilinin Arapça, yönetim biçiminin Cumhuriyet olduğu belirterek, Büyük Arap Mağrip'in parçası olup, ortak çıkarlar doğrultusunda çalışacağını, egemenliğin Tunus halkına ait, bayrağın kırmızı içinde beyaz ay ve beş kenarlı yıldız olduğunu, Cumhuriyet sloganının özgürlük, düzen ve adalet⁹⁶ olduğu, kişi dokunulmazlığı, vicdan hürriyeti ve dini serbestliğinin kamu düzenini bozmadığı sürece sağlanacağını, herkesin kanun önünde eşit olacağı, düşünce, ifade, basın, toplantı dernekler gibi ticaret sendikalarının hakları da garanti altına alınmıştır. (Constitution-United Nations Public Administration Network, Tunisia Constitution 1959, e.t.10.09.2014)

⁹⁶ Anayasanın 4.maddesindeki “özgürlük, düzen ve adalet” olan Cumhuriyet prensibi, 1976'daki olaylardan dolayı “düzen, hürriyet ve adalet” olarak değiştirilmiştir. (Perkins, 2004: 159)

Ayrıca Özel hayatın gizliliği, seyahat özgürlüğü, mülkiyet hakkı teminat altına alınmıştır. Suçluluğu kabul edilinceye kadar her sanığın masum olduğu ve savunmasının garanti edileceğini, ülkenin savunması ve toprak bütünlüğünü korumanın her vatandaşın görevi olduğunu, vergi ödemenin hakkaniyet temelinde geliri oranında her kişinin görevi olduğu belirtilmiştir. (Constitution-United Nations Public Administration Network, Tunisia Constitution 1959, e.t.10.09.2014)

İkinci Bölüm; 18-35 maddeler arasında ve Yasama gücünden bahsetmiştir. Bu kapsamda; yasama görevi beş yılda bir genel, hür, doğrudan ve gizli oy sistemi ile seçilen Milli Meclis (1981’de Temsilciler Meclisi olmuştur) tarafından yerine getirileceği belirtilmiştir. Seçmen yaşı 20 olup, Tunus vatandaşı olan herkes oy kullanabilecektir. 25 yaşını doldurmuş ve babası Tunuslu olan her seçmen Meclise girebilecektir. Milletvekillerin bütün ulusun temsilcileri olup, dokunulmazlığa sahip olduğu belirtilmiştir. Yasama gücünü meclis yerine getirirken, Cumhurbaşkanı tarafından sunulan kararlar öncelikli olduğu kabul edilmiştir. Meclis, Cumhurbaşkanı Kanun hükmünde Kararname (KHK) yetkisi vermiştir. Ancak bu KHK meclis tarafından oylanması gerekmektedir. Devlet bütçesinin meclis tarafından onaylandığından bahsedilmiştir. (Constitution-United Nations Public Administration Network, Tunisia Constitution 1959, e.t.10.09.2014)

Üçüncü Bölüm; 36-51 maddeler arasında ve Yürütme gücünden bahsetmiştir. Yürütme gücü 40 yaşında, Tunuslu ana ve babadan olan Cumhurbaşkanıya verilmiştir. Hükümetin başı olan Başbakan Cumhurbaşkanıya yardımcı olmaktadır. Cumhurbaşkanı, Devletin ve dinin reisi olarak belirtilmiştir. 5 yıl için genel, hür, doğrudan ve gizli oyla seçileceğini ve art arda 3 kez seçilebileceğini ifade edilmiştir. Cumhurbaşkanı bağımsızlığın, toprak bütünlüğünün garantisi olarak kabul edilmiştir. Yasaları ilan eder ve bunların resmi gazetede 15 gün içinde yayınlanmasını sağlamaktadır. Kendisine karşı sorumlu olan hükümet üyelerini seçmekte, yüksek kamusal ve askeri yetkilileri tayin etmektedir. Silahlı Kuvvetlerin Başkomutanıdır. Anlaşmalar yapmakta, savaş ve barış ilan etmekte, af çıkartmakta, ülkenin genel politikasını belirlemektedir. Bakanlar Kuruluna başkanlık etmekte, Başbakanın teklifi ile Bakanlar kurulunun veya bir üyesinin çalışmasını sonlandırmakta ve yenisini atamaktadır. Hükümet Cumhurbaşkanıya karşı sorumludur. 2/3 çoğunlukla kabul edilmemiş kanunun tekrar görüşmek üzere meclise gönderebilmektedir. (Constitution-

United Nations Public Administration Network, Tunisia Constitution 1959, e.t.10.09.2014)

Bununla birlikte “Geçici İş Görmez Durumunda” kararname ile yetkilerini Başbakana devretmekte, ölüm veya istifa durumunda yeni seçime kadar Meclis Başkanı Cumhurbaşkanlığına vekâlet etmektedir. Geçici Cumhurbaşkanı, anayasayı değiştiremeyeceğini, 45-60 gün içinde seçim yaptıracağını ve çalışmalarından sorumlu tutulamayacağı belirtilmiştir. (Constitution-United Nations Public Administration Network, Tunisia Constitution 1959, e.t.10.09.2014)

Dördüncü Bölüm; 52-55 maddeler arasında ve Yargı gücünden bahsetmiştir. Anayasaya göre Yargı, mahkemeler tarafından halk adına kullanılmış; kararlar, halk ve Cumhurbaşkanı adına alınmıştır. Anayasa yargı mensuplarının bağımsızlığını teminat altına almış, Yargı işlemlerini yerine getirmede hâkimler ve savcılar yetkili kılınmıştır. Hâkimler “Yargı Yüksek Konseyinin” tavsiyesi üzerine Cumhurbaşkanınca atanmış, Yargı Yüksek Konseyinin oluşumu kanunla belirlendiği ifade edilmiştir. Bu konseyin, Savcı ve Hâkimlere tanınan hakları garanti altına alarak, atama, tayin ve sicilini işlemlerini yerine getirdiği belirtilmiştir. (Constitution-United Nations Public Administration Network, Tunisia Constitution 1959, e.t.10.09.2014)

Beşinci Bölüm; 56. madde olup, bir hükümet üyesine karşı yürütülen “vatana ihanet” suçunu yargılayacak bir Yüksek Mahkemenin oluşma şekli, görev ve yetkileri hakkında bilgi verilmiştir. (Constitution-United Nations Public Administration Network, Tunisia Constitution 1959, e.t.10.09.2014)

Altıncı Bölüm; 57. madde olup, Devlet Konseyini oluşturan iki organ olan İdare Mahkeme ve Sayıştay’ın oluşumu, yetkilerinden bahsetmiştir. (Constitution-United Nations Public Administration Network, Tunisia Constitution 1959, e.t.10.09.2014)

Yedinci Bölüm; 58. madde olup, iktisadi ve sosyal konularda danışma görevi yapan bir “Ekonomik ve Sosyal Konseyin” kurulmasını öngörmüştür. (Constitution-United Nations Public Administration Network, Tunisia Constitution 1959, e.t.10.09.2014)

Sekizinci Bölüm; 59. madde olup, Mahalli İdarelerden bahsetmiştir. Bölgesel Meclisler ile Belediye Meclislerinin kanun ile belirlenen şartlar dâhilinde mahalli

ilişkileri yürüttüğünü ifade etmiştir. (Constitution-United Nations Public Administration Network, Tunisia Constitution 1959, e.t.10.09.2014)

Dokuzuncu Bölüm; 60, 61 ve 62. maddeler olup, anayasa değiştirme şartlarından bahsetmiştir. Anayasanın değiştirilme teklifi “Devlet Yönetim Şekli” etkilememek kaydıyla Cumhurbaşkanına ya da ulusal meclisin en az üçte birine ait olduğunu, özel bir komisyon kurularak burada tartışıldığını, eğer 2/3 oranından fazla olmadıkça değişiklikler kabul edilmeyeceğini, komisyon sonrası oylamalar birinci oylamanın en az 3 ay sonra yapıldığı belirtilmiştir. Anayasa değişikliği Cumhurbaşkanı tarafından yayımlanacağı kabul edilmiştir. (Constitution-United Nations Public Administration Network, Tunisia Constitution 1959, e.t.10.09.2014)

Onuncu Bölüm; 63-64. maddeler olup, seçimler ile ilgili geçici hükümlerden bahsetmiştir. (Constitution-United Nations Public Administration Network, Tunisia Constitution 1959, e.t.10.09.2014)

Sonuç olarak, 1 Haziran 1959 tarihinde resmen yürürlüğe konan Anayasa ile Tunus Devleti; yarı başkan, yarı parlamenter sistem yapısına sahip, tek meclisli, çok partili bir sisteme sahip olmuştur. Bu Anayasa, Arap İslam ülkelerinde Batı modelinde olmak üzere yürürlüğe konan ilk Anayasa olmuştur.

5.2. Yönetim/İdari Alanında Yapılan Reformlar

Bağımsızlıktan bir hafta sonra gerçekleştirilen 25 Mart 1956 genel seçimlerinde BURGİBA Meclisteki 98 sandalyenin tümünü kazanmış, 25 Nisan 1956’da hükümeti kurmuş ve 11 Nisan 1956’da Başbakan olmuştur. Meclis, Seçimlerin hemen ardından ülkenin yönetim şekli üzerine başlayan tartışmalarda Hüseyini ailesinin Anayasal Monarşi yönündeki girişimlerde bulunması üzerine 1957’de Hüseyini ailelerinin yönetimine son vererek Temmuz 1957’de Monarşiyi kaldırmış, Cumhuriyet ilan etmiş ve BURGİBA da Devlet Başkanı (Cumhurbaşkanı) seçilmiştir. (Murphy, 1999: 49)

Müteakiben 1 Haziran 1959 tarihinde resmen yürürlüğe konan Anayasa ile Tunus Devleti’nin yarı başkan, yarı parlamenter sistem yapısına sahip, tek meclisli, çok partili bir yönetim biçimi oluşmuştur. Devletin Başkanı Cumhurbaşkanı olup, aynı zamanda hükümetin başı haline gelmiştir. (Mahmutoğlu, 1999:203; Constitution-United Nations Public Administration Network, Tunisia Constitution 1959, e.t.10.09.2014)

Fransa himaye dönemi oluşturulan Bölge ve Belediye Meclisleri Cumhuriyet döneminde de sadece Tunuslulardan oluşacak şekilde devam etmiştir. Bu meclislerin statüsü ve oluşumu 1959 Anayasasının sekizinci bölümünde belirtilmiştir (Constitution-United Nations Public Administration Network, Tunisia Constitution 1959, e.t.10.09.2014)

Yine 1959 Anayasasının üçüncü bölümü Yürütme gücünü Tunuslu ana ve babadan olan Cumhurbaşkanıya vermiştir. Hükümeti ve başındaki Başbakanı da Cumhurbaşkanıya yardımcı olacağını belirtmiştir. Cumhurbaşkanı'nın 5 yıl için genel, hür, doğrudan ve gizli oyla seçileceğini ve art arda 3 kez seçilebileceğini ifade etmiştir. Ayrıca Anayasaya göre Cumhurbaşkanı anayasanın muhafızıdır, hükümet üyelerini tayin eder, hükümet ona karşı sorumludur, memleketin genel siyasetini tayin eder ve bu siyaseti fiilen yürütür, ordunun başkomutanıdır, harp ilan eder, anlaşmaları onaylar, yasama konularında meclis üyelerinden daha inisiyatif sahibidir, yasama kararlarını tasdik veya veto eder, meclisi özel toplantıya çağırabilir, meclis tatilde ise veya buhran durumlarında meclisin onayına bağlı olarak kararnameler çıkartabilmektedir. (Tuğ, 1969: 163-164)

Anayasanın ilanı ve demokrasiye geçiş düşüncesine rağmen zamanla BURGİBA güdümlü demokrasiyi Tunus'ta tesis etmiş ve geliştirmiştir. Bu sistem; parti vasıtasıyla halkı harekete geçirme, hükümet vasıtasıyla politikaya nüfuz etme çerçevesinde toplanan bir başkanlık rejimini oluşturmuştur. BURGİBA, 30 kişilik Merkez komite içinde 5-6 kişilik küçük bir heyet teşkil edip, önemli kararları burada almıştır. BURGİBAZİM⁹⁷ rejimi olarak da tanımlanan bu yönetim tarzı, (Tuğ, 1969: 163-164) BURGİBA'nın Cumhurbaşkanlık görevinden alınana kadar devam etmiştir.

5.3. Eğitim ve Kültür Alanında Yapılan Reformlar

BURGİBA, Tunus Cumhuriyeti'ni ilan eder etmez, modern bir Tunus için en önemli hususun eğitim olduğunu düşünmüştür. Çünkü modern eğitimin daha bağımsız bir Tunus yaratacağına inanmıştır. Öyle ki bu konuda savunma bütçesini kısma pahasına, eğitime ağırlık vermiştir. BURGİBA eğitimin önemi konusunda “Bize kim saldıracak? Ne petrolümüz var, ne de gazımız. Hem komşumuz bize saldırmaya karar

⁹⁷ İktisadi ve kültürel alanda kısa zamanda çok şeyler başarma ve toptan hızlı kalkınma politikasıdır. Bunun için kararların Cumhurbaşkanı'nca süratle alınarak yerine getirilmesidir.

verirse ona karşı duramayız. Dolayısıyla eğitim ve sağlığa odaklanalım. Gerisini diplomatik yollarla hallederiz” demiştir. (Maktuf, 2013: 36)

BURGİBA bu kapsamda ilk olarak, eğitim sisteminde himaye dönemindeki Fransız sistemini geliştirerek kabul etmiş, okulun kadın ve erkekler için daha cazip hale getirilmesi için çalışmalar yaptırmış ve 1958’de “Eğitim Birliği Yasası” kabul ederek değişik tipteki okulları birleştirip laik yapıya büründürmüştür. (Mahmutoğlu, 1999: 190-191)

BURGİBA özellikle okuyan kadın sayısını daha da arttırmak istemiştir. Himaye döneminin son on yılı ilkokula giden kız ve erkek öğrenci sayısı artsa da bağımsızlığın kazanıldığı 1956’da karışıklıklardan dolayı azalma göstermişti. Düzenli okula gelen kız çocuğu % 13, erkek çocuk oranı % 33’e düşmüştü. (Perkins, 2004: 139) BURGİBA okula gitme oranını arttırmak için 1958 yılından itibaren bütün çocuklar için ilkokul ve lise ülkenin hedefi haline getirmiş ve hükümet yeni okullar ve öğretmenler için yüksek miktarda para ayırmıştı. Ancak önemli bir husus olarak, eğitimin hangi dil üzerine kurulacağı kararı verilememişti. Arapça ve Fransızca ile birlikte bir ikililik göze çarpmaktaydı. (Ayed, 2013: 32-33) Sonuçta Arapçanın milli bir dil olması dışında Tunus’u dünyaya bağlayacağı ve ekonomik kalkınmayı sağlayacağı düşüncesiyle Fransızca da hükümet ve parti liderleri tarafından benimsenmişti. İlkokullarda ilk iki (2) sene Arapça, daha sonra Fransızca eklenerek iki (2) dilli eğitim kabul edilmiştir.⁹⁸ Ayrıca müfredatta dinsel içerikli programlar azaltılmıştır. Tüm bu çalışmalar sonucunda 1965 yılına kadar okuma yazma oranında artış gözlemlenmiştir. (Perkins, 2004: 138-139) Bununla birlikte ABD ve pek çok Avrupa ülkesine burslu olarak öğrenci göndermeye başlanmış ve 1960’ların sonunda % 80 okuma yazma oranı, % 70 okula gitme oranı ile ve Afrika ve Mağrip ülkeleri arasında en eğitilmiş ülke haline gelmiştir. (Ayed, 2013: 43)

⁹⁸ Yeni kurulan Tunus için “en iyi eğitim sisteminin ne olacağı” sorusu, Tunus’un bağımsızlığını kazanmasında önemli rolü olan Tunuslular içinde fikir ayrışmalarına yol açmıştır. Bu yeni hareket içinde de tek bir görüş bulunmamakla birlikte, Tunus’un yeni elitlerinin tercihi ağırlıklı olarak Fransız okulları ile yarı Arapça yarı Fransızca eğitim veren okulların devam etmesi ve ilerideki yıllarda eğitim sisteminin birleşik hale getirilmesi olmuştur. Tunus’un kuruluşunda rol oynayan elit sınıf, Arapça’nın henüz bilimsel düşüncelere adapte olmaktan uzakta olduğunu, Tunuslu gençlerin ancak Fransızca bir eğitimle ekonomik hayatta başarılı olabileceklerini ve modernleşmenin tek anahtarının Batılı bir dilden geçtiğini savunmuştur. (Erdem, 2014: 27)

BURGİBA, Zeytûne Üniversitesi'nin etkisi azaltmak ve bu üniversiteyi modern hale getirmek için Batı eğitim yanlısı Rektör atamıştır. Yine batı müfredatını benimseyen Tunus Üniversitesini 1961 yılında kurmuştur. (Perkins, 2004: 137-141)

BURGİBA'nın modern eğitim sistemi anlayışı doğrultusunda 1980'li yıllara gelindiğinde okullarda kayıtlı öğrenci sayısı en üst seviyeye ulaşmıştır. Lise seviyesinde okula gitme oranı % 40'larda kalırken, 6-11 yaşları arasındaki erkeklerin % 85'i, kızların % 70'i okula gider hale gelmiştir. (Perkins, 2004: 140)

Kültürel olarak da BURGİBA Tunus'ta zengin, farklı ve etkili bir kültür oluşturmaya çalışmıştır. Bu kapsamda 1954'te kurulan Tunus Belediye Tiyatro Birliğinin başına Ali Ben AYAD'ı getirmiş ve AYAD 1963'ten 1972'ye kadar bu birliği profesyonel ve başarılı şekilde yöneterek Arap dünyası hatta Avrupa'da isminden söz edilir hale getirmiştir. (Perkins, 2004: 176-177)

BURGİBA tiyatroyu sadece eğlence olarak görmemiş, eğitimin gelişmesi ve milli duyguların arttırılmasını sağlayan bir araç olarak görmüş ve tiyatro festivalleri düzenlemiştir. Yerel ve bölgesel tiyatroları bakanlık mali olarak desteklemiştir. Ayrıca Tiyatro çalışmalarını geliştiren Tiyatro Hizmetleri (Service Du Theatre) ile Tiyatro Ulusal Yönlendirme Komitesi (Comission Nationale d'Orientalion Theatre) kurmuştur. (Perkins, 2004: 176)

Bağımsızlık sonrası ünlü Tunuslu yönetmen Fadhel JAİBİ, 1951 yılında Fransızlar tarafından kurulan Tunus Drama Merkezi'nin (Centre d'Art Dramatique in Tunis) Başkanı olmuştur. Müteakiben Merkezin programını güncellemiş, yönetim ve teknik alanlarda düzenlemeler yapmış ve ilk kez profesyonel eğitim verilmesini sağlamıştır. Ayrıca ilk özel tiyatro olan Yeni Tiyatro (Theatre Nouveau) 1975'te açılmıştır. Kültür Bakanlığı 1983'te Ulusal Tunus Tiyatrosunu (Theatre National Tunisien) kurmuş ve başına da Muhammed DRİSS'i getirmiştir. Bu tarihten sonra pek çok özel tiyatrolar kurulmaya başlanmıştır. (Perkins, 2004: 177)

Tiyatroyla birlikte sinemada da bağımsızlıkla beraber yenilikler gözükmeye başlamıştır. 1966'da Arap ve Afrika filmlerinin yarıştığı Tunus Carthage film festivali düzenlenmiştir (Perkins, 2004: 178).

Televizyon, 1966'da önce Kuzey Tunus'ta, 1971'den itibaren tüm Tunus'ta Radiodiffusion Television Tunisienne (Tunus Televizyon Yayıncılığı) ile seyredilmeye

başlanmıştır. Hükümet televizyonu eğitim ve öğretim aracı olarak kullanmıştır. BURGİBA her aileyi TV set alması için teşvik etmiş ve tüm Tunusluların televizyon alabilmesi için televizyon ithal edip fiyatları düşürmüştür. Televizyon ile BURGİBA'nın isteğiyle haberler, belgeseller, eğitici ve kültürel programlar yayınlanmıştır. (Perkins, 2004: 180)

Bağımsızlığın kazanılması ile birlikte kadın sanatçılar da eserler yazmışlardır. Özellikle 1960'ların sonunda Avrupa ve Kuzey Amerika'daki feminist hareketlerden etkilenen Hind AZUZ 1969 yılında yazdığı Fi'l-Darb al-Tawil kısa hikâyesinde Tunus'taki kadınların durumunu, doğum kontrolü ve kürtaj gibi hassas konulardan bahsetmiştir. Laila ben MAMİ ise 1968'de yazdığı "Sawma'a Tahtariq" adlı eserinde daha önce hiçbir Afrika ve Ortadoğu ülkesinde bırakın tartışılması konuşulması dahi yasaklanan kadının seks özgürlüğünü portrelemiştir. Önemli erkek yazarlar da Tunus kadınının yaşadığı sorunlarla ilgili olarak halkın dikkatini çekmek amacıyla yazdıkları eserlerle kadınların bağımsız Tunus'taki siyasi ve sosyal durumlarından bahsederek kadın yazarlara destek olmuşlardır. (Perkins, 2004: 182-183)

Sonuçta modern bir Tunus için eğitim ve kültür alanında yapılacak reformların önemini anlayan BURGİBA, Fransa himaye döneminde başlayan yeniliklere modern ve laik anlayış çerçevesinde devam etmiştir.

5.4. Sosyal Alanda Yapılan Reformlar

BURGİBA'nın sosyal alanda yaptığı devrimler sonucu Tunus, bağımsızlığın ilk yıllarında uluslararası ilgi gören bir devlet olmuştur. BURGİBA, eğitimi yaygınlaştırma ve kadınların statüsünü geliştirmede gösterdiği girişimlerden dolayı ödüller almıştır. ABD de Tunus'u, Arap bölgesi ve Afrika ülkeleri içinde örnek göstermiştir. (Perkins, 2004: 140)

BURGİBA; demokrasi, insan hakları, kadın hakları vb. konuları geliştirerek anayasa ve yasalara yer almasını sağlamış ve sosyal alanda hiçbir Afrika ve Ortadoğu ülkesinde bulunmayan sosyal reformlar yapmıştır. (Temimi, 22.04.2013, 15.00-16.00) BURGİBA, Şahısların Statüsü Kanunu (Ahval-i Şahsiyye Kanunu) ile kadınlara diğer Afrika ve Ortadoğu ülkelerine nazaran pek çok iyileştirme yapıp, geniş haklar tanıyarak toplumsal statüsünü geliştirmiştir. (Pappe, 2011: 308-309) Bu kanun ile tanınan haklarla artık kadınlar sosyal yaşamda erkekler kadar yer almıştır. (Perkins, 2004: 138)

BURGİBA, kırsal kesimdeki aşiret sistemini de kaldırmaya çalışmış ve bu kapsamda insanları şehir merkezlerine göç ettirerek “Tunus Vatandaşı” anlayışı geliştirmeye çalışmıştır.⁹⁹ (Temimi, 22.04.2013, 15.00-16.00)

Yine BURGİBA, eski tarz giyimin modern dünyaya yakışmadığını, erkeklere yöresel giysi yerine ceket kravat; kadınlara da peçe takmaması gerektiğini söyleyerek yasaklamıştır. Özellikle Ramazan’da oruç tutulmamasına yönelik açıklamaları, Hac için pahalı Mekke yolculuğunun yapılmaması ve bunun yerine Magrip’in kutsal kenti olan Kayrevan’a ziyaret edilmesi gibi girişimleri BURGİBA’nın Tunus’taki İslami kurumlar tarafından eleştirilmesine neden olmuştur. (Perkins, 2004: 137-141; Özey, 2009: 183)

Fransa’nın himaye döneminin son zamanlarında başlayan sivil toplum anlayışı da BURGİBA döneminde daha da gelişmiştir. Arap dünyasında bir ilk olan Tunus İnsan Hakları Birliği 1977’de kurulmuştur. (Temimi, 22.04.2013, 15.00-16.00)

Sonuçta farklı toplum yaratmak isteyen BURGİBA bunda başarılı olmuş ve Tunus’u diğer Afrika ve Ortadoğu ülkelerinden farklılığını ortaya çıkarmıştır. AYED, bu farklılığı La Route Des Jasmins kitabında, “ailesinin muhafazakar olmasına rağmen, babasının modern giyindiğini, kız kardeşinin de giyinmesine izin verdiğini, yine Om KALTHOUM gibi klasik Arap şarkıcılarının yanında Edith PIAF ve BEATLES gibi modern müzisyenleri de dinleyebildiğini” anlatarak, böyle bir durumun hiçbir Arap ve Ortadoğu ülkesinde olmadığını belirtmiştir. (Ayed, 2013: 35) Bu modern anlayış ve düşünce Tunus’u diğer Ortadoğu ve Afrika ülkelerinden ayırmıştır.

5.5. BURGİBA Dönemi Yaşanan Siyasi Gelişmeler

BURGİBA, 25 Mart 1956 yılında yapılan seçimle Yeni Düstur Partisi, UGTT ve diğer ulusal gruplar ile ortaklaşa hazırladığı liste ile seçime girmiş ve 98 koltuğun hepsini kazanmıştır. Gerçekten de bağımsızlığın ilk yılları BURGİBA ve Partiyi herkes desteklemiştir. Partinin üye sayısı 1955’te 300 bin iken 1957’de 600 bin olmuştur. Parti komuta kademesinin adı “Politik Büro”’dan “Merkez Komite” haline getirilmiş ve üye sayısı da 5 yıl içinde 15’den 50’ye çıkmıştır. (Perkins, 2004: 131-133)

⁹⁹ Burgiba bu konuda “Devlet Benim, öyle ki yazgıya boyun eğmeye alışmış, mukadderatın altında ezilmeyi özümsemiş bir insan sürüsünden, bir kabile yığından, aşiret parçacıklarından bir vatandaş topluluğu yarattım” demiştir. (BURGİBA, 1973) (Maktuf, 2013: 41)

Ayrıca BURGİBA partiyi yüzlerce parti şubesi, bölümler, daimi komisyon, ulusal konsey ve siyasi büro ile yönetmesine rağmen, parti demokratik olmaktan ziyade daha merkeziyetçi hal almıştır. Bunun yanında partinin yüksek mevkilerindekiler ile hükümet kanadının yüksek mevkilerindekileri iç içe geçirerek, parti içindeki kırılmaları engellemiş, parti üyelerini parti organlarında birbirine kırdırarak veya barıştırarak bir arada ancak karşısına bir güç olmasını engelleyerek şekilde yönetmiştir. (Murphy, 1999: 52)

Bununla birlikte Ulusal kuruluşlar ve dernekler BURGİBA'nın yeni Tunus vizyonunda önemli rol oynamıştır. Parti ile ilişkisi olan önemli parti üyelerinin üst düzey görevlerde yer aldığı ulusal kuruluşlar toplumun siyasi olarak önemli kesimini oluşturmuş ve bu kişiler milli seviyede bir araya getirilmiştir. Profesyoneller, kadınlar, iş adamları, çiftçiler, öğrenciler ve gençlik kuruluşları bağımsızlık öncesi dönemde atılan temeller üzerinde gelişmişlerdir. Ancak BURGİBA bunları yaparken bu kişilerin parti otoritesine meydan okumasını engellemeye de çalışmıştır. (Murphy, 1999: 54) BURGİBA yerini sağlamlaştırmaya çalışırken kendisini de iyi aile reisi, öğretmen, disiplin yanlısı birisi olarak göstermiştir. (Perkins, 2004: 130)

BURGİBA, İdari sistemi Tunuslu yapma sürecine de girişmiştir. Bu kapsamda, Fransız görevlileri ile polisi, genellikle parti gençliği ve ticari kuruluşlardan seçilen Tunuslu mevkidaşları ile yer değiştirmiş, oluşturulan sistemin bir parçası kılmak için tüm idari süreci Tunuslu olacak şekilde planlamıştır. (Murphy, 1999: 50)

Yine BURGİBA, muhafazakâr kesimle mücadele etmek amacıyla İslam kaidelerine laik devlet ile saldırmak yerine Tunus'un İslam devleti olduğunu anayasaya koymuş ve ondan sonra İslam'ın anlayışını yeniden düzenlemeye çalışmıştır. (Murphy, 1999: 50) Buna karşı koyacak muhafazakâr İslamcı muhalefete karşı, Batı yanlısı laik seçkinlerden meydana gelen bir yapı oluşturmuştur. (Murphy, 1999: 51)

BURGİBA, Tunus'ta güçlü bir ordu yapılanmasının da karşısında durmuştur. Bu yaklaşımın temel sebebi, ordunun siyasete müdahil olmasını istememesidir. Ordu zamanla görece olarak güçlendirilse de ihtiyaçları karşılayan fakat otoriteye meydan okuma gücüne sahip olmayacak şekilde geliştirilmiştir. (Dinçer ve Coşkun, 2011: 14) Ayrıca oluşturulan ordu sivil yönetimin emri altına alınırken, BURGİBA olabilecek

bağımsız bir askeri girişimin kapsamını daraltmak için polis gibi karşıt kuvvet de oluşturmuştur. (Murphy, 1999: 17)

BURGİBA, dış politika olarak Tunus'u Arap dünyasındaki çalkantılardan uzak tutmaya çalışmıştır. Ben YUSUF'a sahip çıktığından ve Mısır'ın Arap Birliği'nde tek söz sahibi olmasından dolayı 1958'e kadar Arap Birliği'ne katılmamıştır. (Perkins, 2004: 142) Ayrıca Mısır lideri NASIR ile rekabet içinde olmuştur. BURGİBA'nın Fransız ekolünden gelmesine karşılık NASIR'ın Arap milliyetçisi olması bu duruma sebebiyet vermiştir. Özellikle BURGİBA'nın İsrail-Filistin meselesinin savaşıyla çözülemeyeceğini, diyalog kurmak gerektiğini söylemesi Mısırlı Arap milliyetçilerinden şiddetli tepkiler görmesine yol açmıştır. (Adil, e.t.21.12.2013) Bu çerçevede Habib BURGİBA'nın laik politikaları ve İsrail'e yumuşak davranılması yönünde doktrine etmeye çalıştığı dış politikası hem içeride hem de dışarıda hoşnutsuzluk yaratmıştır. (Tanrıverdi O, e.t.23.01.2014)

Yukarıdaki gelişmelerle birlikte BURGİBA döneminde yaşanan diğer siyasi gelişmeler aşağıda ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

5.5.1. Bağımsızlığın İlk Zamanları; Salah Ben YUSUF ve Tunus'ta Konuşlu Fransız Askeri Birlikler Sorunu

Bağımsızlık sonrası yapılan ilk seçimlerde BURGİBA başarı elde etse de Jerba gibi bazı şehirlerde % 71 çekimser oy olması Ben YUSUF'un büyük taraftarının olduğunu göstermiş ve bu durum BURGİBA'yı korkutmuştu. Buna yanında 1956 yılında ordunun birkaç binden oluşması ve yetersiz eğitiminden dolayı Ben YUSUF taraftarları isyanını Fransız ordusu ve polisiyle anlaşılarak bastırmıştı. Ancak Ben YUSUF bir fırsatını bularak Mısır'a kaçmış ve Kahire'den BURGİBA'ya karşı muhalefetini sürdürmüştür. (Perkins, 2004: 130-131)

Ben YUSUF'un Kahire'de olması zamanla etkisini zayıflatmıştır. (Perkins, 2004:137) Müteakiben Salah Ben YUSUF 1961'de Frankfurt'ta suikasta uğrayıp öldürülmüştür. Buna karşı 1962'de Salah Ben YUSUF taraftarı bir subay darbe girişiminde bulunsa da başarısız olmuş ve böylelikle Ben YUSUF sorunu 1962 yılında tamamen ortadan kaldırılmıştır. (Mahmutoğlu, 1999: 100)

Diğer bir sorun da ülkede bulunan Avrupalı ve Fransızların durumu olmuştur. 1955-1959 yılları arasında 170 bin Avrupalı ülkeyi terk etmişti. Bunların yaklaşık 8 bini

memur olduğundan BURGİBA yabancıların hepsinin birden ülkeyi terk etmesini istememiştir. (Perkins, 2004: 144) Buna karşı BURGİBA Fransız birliklerinin ülkeyi terk etmesini istemiştir. 1961 Şubat'ında Cezayir sınırındaki Sidi Yusuf köyüne Fransız uçaklarının saldırması üzerine BURGİBA Tunus'ta bulunan Fransız birliğinin ülkeyi terk etmesini istemiş ve Temmuz 1961'de Bizerte'de bulunan Fransız üssünde çatışmalar yaşanmıştır. Pek çok gönüllü asker çatışmalara katılsa da çoğu Fransız askerleri tarafından öldürölüp, bazı bölgeler Fransa tarafından işgal edilince Tunus BM'ye başvurmuştur. BM, Fransız askerlerin geri çekilmesini ve müzakere yapılmasını istemiştir. Müteakiben yapılan görüşmelerle Fransız askeri birlikleri ile birlikte pek çok Tunus'ta yaşayan Fransız da istemese de Ekim 1963'te Tunus'u terk etmek zorunda kalmıştır. (Perkins, 2004: 142-144; Mahmutoğlu, 1999: 100) Böylelikle diğler bir önemli sorun olan Fransız askeri birliklerin ülkeyi terk etmesi 1963 yılında çözüme kavuşmuştur.

5.5.2. 1956-1970 Yılları Arası Siyasi Durum

Bağımsızlığın ilk yılları ekonomide devletleştirme politikaları uygulanırken bir yandan da liberal politikalar uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak nüfusun artması ve hükümetin ekonomik gelişmelere tam olarak cevap verememesi hükümetin başka politikalara yönelmesine neden olmuştur. Hükümet, ekonomik problemlerle mücadele için yeni bir ulusal planın olması gerektiğini savunarak 1960'dan itibaren sosyalist politikalar benimsenmeye başlanmıştır. BURGİBA ve partisi Yeni Düstur; ekonomik bir program yanında ideolojik bir taban yaratmak için Tunus Sosyalizmini oluşturmuş ve sosyalist ekonomik politikaların uygulanması için Ulusal Planlama Bakanlığı/Ekonomi Bakanlığına Ahmet Ben SALİH getirilmiştir. (Murphy, 1999: 55; Perkins, 2004: 146) Ayrıca 1963'de Tunus Komünist Partisi kapanmış ve 1964 yılında parti adı Sosyalist Düstur Partisi (PSD) olarak değiştirilmiştir. Bunun yanında partinin yeniden yapılanması ve ulusal sivil toplum örgütleriyle ilişkilerde reform yapılması kararı alınmıştır. (Perkins, 2004: 147)

Ahmet SALİH'in 1961'den itibaren sosyalist bir devlet kurma yönünde ekonomiyi merkezileştirme yönünde aldığı kararlar zamanla ekonomik alanda ciddi sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1963'de maaşların yükseltilmesine karşın ekonomide canlanmanın sağlanamayışı, 1964'de ilk kez Tunus dinarında devalüasyona

gidilmesine yol açmıştır. Ekonomide merkezileşme çabaları ödemeler dengesindeki açığın büyümesine yol açarken aynı zamanda yüksek enflasyon ortaya çıkmış ve bu durum halkın alım gücünün düşmesine neden olmuştur. Ücretlerin artırılması yönünde oluşan baskılar 1968’de yeni bir ücret politikasının kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. Yeni maaş politikasında memurların gelir seviyesinin artırılması bu kez de işçilerin tepkisine yol açmış ve aynı yıl ülke genelinde yoğun protesto ve gösteriler düzenlenmeye başlanmıştır. 1960’ların sonunda ekonomik alanda yaşanan sorunların artması üzerine ülke genelinde rejim karşıtı gösteriler düzenlenmeye başlamıştır. 1969 tarihinde genel grevin ardından BURGİBA, Ekonomi Bakanı Ahmet Ben SALİH’İ görevden almış, sosyalist ekonomi modelinden vazgeçilmiş liberal açılımlarda bulunmak zorunda kalmıştır. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

5.5.3. 1970-1987 Yılları Arası Siyasi Durum

5.5.3.1. Liberalleşme, Yaşanan Kötü Tablo ve 1978 Genel Grevi

Ahmet SALİH görevden alınınca yerine Bahi LADGHAM getirilmiş, 1970-1980 arası dönemde ilk liberalleşme dönemi yaşanmıştır. LADGHAM, dikkatli ve muhafazakâr olmakla birlikte, tarım reformunu, özel sektörün teşvik edilmesini, ekonomideki kontrollerin azaltılmasını ve KİT’lerin sınırlı derecede özelleştirilmesini de kapsayan politikaları kabul etmiştir. (Murphy, 1999: 57)

1970’ten itibaren ekonomik liberalleşme yönündeki politikalar Tunus’taki rejim açısından bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. (Tanrıverdi Yaşar, e.t.22.11.2013) Özellikle 1970’den itibaren liberal ekonomi politikalarına öncelik verilmesine karşın artan enflasyon oranları gündelik hayatı derinden etkilemiştir. Mühendisler birliği, doktorlar, banka çalışanları, öğretim üyeleri, öğretmenler birliği gibi Ahmet SALİH döneminde ücretlerinde iyileştirmeler yaşayan kesimler ve sol gruplar uygulanan liberal politikaları eleştirmeye başlamışlardır. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

Aynı şekilde 1970’lerin ikinci yarısından itibaren diğer sendika grupları da ücretlerde iyileştirmeler yapılması yönünde hükümet üzerinde baskılarını artırmışlardır. Tüketici fiyatları 1970-1977 arası % 36 artarken, ücretlerde ise % 18’lik bir artış olduğu ileri sürülmüştür. Yaşanan ekonomik olumsuzluklar sonucunda ülkede 28 Ocak 1978 tarihinde büyük bir grev yaşanmıştır. Ülke genelinde gerçekleşen grevlere katılım yüksek düzeyde olmuş ve genel grevin bastırılması sırasında güvenlik güçlerinin şiddete

başvurması sonucunda yaklaşık 100 gösterici yaşamını yitirmiştir. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

1978 Genel Grevinden sonra BURGİBA yönetimine karşı ciddi bir muhalefet hareketi de ortaya çıkmaya başlamıştır. Oluşan muhalefet siyasal alanda eski Desturculardan, liberallere, İslamcılardan 1963’de yasaklanan Tunus Komünist Partisine kadar geniş bir çevrede hareket etmiştir. Diğer yandan toplumsal düzeyde de sendikalar hareketler, öğrenci birlikleri ve gelir adaletsizliğinin giderilmesi talepleriyle öne çıkan güney illerindeki halk kesimleri iktidar karşıtı bir hareket oluşturmuştur. Ahmed MESTİRİ taraftarları Sosyalist Demokratlar Hareketi (MDS) adı altında partileşirken, hapisten kaçıp sürgüne giden Ahmet SALİH taraftarları da Halk Birliği Hareket (MUP) adı altında örgütlenmeye çalışmışlardır. Siyasal sistemin içinden çıkan muhaliflerin dışında BURGİBA yönetimine karşı en güçlü siyasal muhalefet ise 1969’da Raşid GANNUŞİ ile Abdulfettah MORO liderliğinde kurulan NAHDA hareketi olmuştur. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

1978 genel grevlerin ardından BURGİBA, hem ekonomik hem de siyasal alanda liberal politikalara öncelik verileceğini açıklayarak, sol ve İslami kesimlerden yeni siyasi partilerin kurulmasına da izin vermiştir. Bunlar arasında en önemlisi 1981’de GANNUŞİ liderliğinde İslami Yöneliş Hareketi’nin kurulması olmuştur. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

5.5.3.2. İslami Yöneliş Hareketi’nin (Mouvement de la Tendance Islamique-MTI) Ortaya Çıkışı

BURGİBA’nın 1957’de hükümet dairelerinde ve kız öğrencilerin okulda başörtülü olmalarını yasaklaması, 1959’da birden fazla kadınla evliliği, 1960’da da Ramazan ayında ülke ekonomisine zarar verdiği için oruç tutmayı yasaklaması gibi İslami söylem ve faaliyetlerden dolayı kendisine karşı 1960’lardan itibaren bir İslami Hareket başlamıştır. 1969’da Abdulfettah MORO ve Raşid GANNUŞİ liderliğinde başlayan bu hareket 1970’lerden itibaren örgütlenerek İslami Yöneliş Hareketi (MTI) adı altında faaliyetlerine devam etmiş, zamanla da siyasi söylem ve haklar talep etmeye başlamışlardır. (Gannuşi, 1987: 276; Mahmutoğlu, 1999: 101; Ayhan, e.t.25.11.2013)

Bu hareket, ilk olarak “Kuranı Muhafaza Derneği” olarak 1971’de halka Kuran ve İslami değerleri öğretmek amacıyla örgütlenmeye başlamıştır. Bu harekete karşı ilk

tutuklamalar 1978'deki Büyük Grev, meydana gelen ölüm ve yüzlerce yaralanma olayından bağlantılı olduğu ifade edilerek yaşanmış ve 33 örgüt üyesi tutuklanmıştır. (Ayhan, e.t.25.11.2013; Murphy, 1999: 60)

Bu hareket, 1979'da ülkedeki diğer İslami hareketlerin bir araya getirilmesi ve GANNUŞİ'nin 16 Haziran 1981'de MTI'nın liderliğine getirilmesi ile kendisini yeniden inşa etmiştir. (Murphy, 1999: 71)

10 çocuklu bir ailede doğan ve Zeytuni Caminde Medrese eğitimi almış olan GANNUŞİ'nin¹⁰⁰ İslami Yöneliş Hareketi'nin liderliğine getirilmesi ülke genelinde büyük bir ilgiye yol açmıştır. Ancak BURGİBA, GANNUŞİ'yi tehdit olarak görmüş, İslami Yöneliş Hareketi'nin kuruluş bildirisinin yayınlanmasına müteakip 18 Temmuz 1981'de GANNUŞİ'yi tutuklattırılmış ve 10 yıl ceza verdirmiştir.¹⁰¹ (Gannuşi, 1987: 7)

GANNUŞİ 6 Haziran 1981'de yayınlanan bildiride İslami Hareketi; “bütün ümmeti uyandıracak, ülkeyi doğuya ve batıya bağımlılıktan kurtaracak, izzet, ilim ve marifeti isteyecek, kendini diğer kültürlerden soyutlayacak, haksızlık ve zulme öfkelenecek, hak, adalet ve özgürlüğe bağlanacak bir şekilde yönetilmesi” yaşıntı, kültür ve düşünce olarak da “İslam'a ve camiye saygınlığı yeniden tesis etmek, kültürel ve siyasi hayata İslami olarak canlılık getirmek” olarak tanımlamıştır. (Gannuşi, 1987: 211) Yine Kuruluş Bildirisinde Hareketin bir takım görevleri gerçekleştirmek için çalıştığı ifade etmiştir. Bu görevler:

1. Tunus için bağımlılık, yabancılaşma ve sapıklığa son verecek ve Afrika'da İslam uygarlığı için büyük bir üs olmak,
2. İslam düşüncesini, İslam'ın temel ilkeleriyle ve gelişen hayatın ışığı altında yerleştirip Batılılaşma izlerinden temizlemek,
3. Geleceğin tayinini dış hegemonyasından uzak şekilde sağlamak,

¹⁰⁰ GANNUŞİ, 1941 yılında Güney Tunus'ta doğmuştur. İlköğrenimini bir Arap-Fransız okulunda, orta öğrenimini Zeytûne Medresesinde yapmıştır. 1964 yılında Suriye'ye giderek Şam'da felsefe eğitimi görmüştür. 1968'de mezun olduktan sonra öğreniminin devamı için Fransa'ya gitmişse de ailevi nedenlerle bir yıl sonra Tunus'a dönmüştür. 1969'dan itibaren bir ortaokulda felsefe öğretmenliğine başlayan GANNUŞİ bu tarihten itibaren Tunus gençliği ile İslami çalışmalara başlamıştır. (Gannuşi, 1987: 270-290)

¹⁰¹ Üçü kadın 101 kişi “BURGİBA ve Devlete Muhafiz Örgüt Kurmaktan” tutuklanmıştır. Tutuklamalar için gösteriler yapılmış, serbest bırakılmalar olmuşsa da tekrar tutuklanmalar yaşanmış, kurulan mahkemelerde yargılanma süreci 3 yıl devam etmiş ve İslami Hareket üyesi personel 18 yıla kadar değişen hapis cezalarına çarptırılmıştır. (Gannuşi, 1987: 270-290)

4. Ekonomik yaşamın yapısını insanca temeller üzerine kurulmak ve ülkede servetin adil bir şekilde, “kişinin emeğine ve ihtiyacına göre” İslami ilkeler ışığında sağlamak,

5. Yerel, bölgesel, Arap dünyası ve hatta evrensel düzlemde, İslam’ın uygarlık ve politik oluşumunun yeniden diriltilmesi için gerekli sorumluluğu paylaşmaktır. (Gannuşi, 1987: 14-15)

Bu önemli görev ve hedeflerin gerçekleştirilmesi için de, İslami Yöneliş Hareketin şu araçlara dayandığını açıklamıştır:

1. Camii ve mescitlerin birer ibadet, halk kitlelerini eğitime ve hazırlama merkezi olarak yeniden hayata kavuşturmak ve özellikle Zeytuna Üniversitesi’ni evrensel bir merkez haline getirmek,

2. Fikir ve kültür hareketlerinin desteklenmesi için toplantılar düzenlenmek, basın-yayın çalışmalarını teşvik etmek, kültür ve edebiyat alanında İslami değer ve kavramların kökleşmesini sağlamak, bilimsel araştırmaları teşvik etmek,

3. Yabancı dillere açılmakla birlikte eğitim ve idarede Arapçaya önem vermek,

4. İnsan iradesini öldürdüğü, halkın gücünü kırdığı ve ülkeyi zorbalık idaresine ittiği için tek particilik ilkesini terk etmek,

5. Tunus ekonomisini analiz ederek geliştirmek,

6. Değiştirme aracı olarak zorbalığı terk ederek, düşünme, kültür ve politika alanında çözüm metodu olarak “Şura” prensibi esasına dayalı hareket etmek,

7. Toplumsal, politik, kültürel, sendikal ve bütün boyutlarda bağımsızlık ve özgürlüğü gerçekleştirecek çalışmaları desteklemek,

8. Laiklikten ve fırsatçılıktan uzak bir siyasi çalışma yapmak,

9. Müslüman vicdanını Batı’nın karşısında uygarlık yenilgisinden kurtarıp özgürlüğe kavuşturmak,

10. Ülkenin karşılaştığı sorunları ortadan kaldıracak şekilde çağdaş bir İslam düzeni kurmak,

11. Tunus’ta, Mağrip’te ve bütün İslam ailesinde Müslümanlarla kardeşlik ve yardımlaşma bağlarını sağlamlaştırmak,

12. Dünyadaki özgürlükçü hareketlere destek ve yardım sağlamaktır. (Gannuşi, 1987: 15-17)

GANNUŞİ, İslami Yöneliş Hareketi'nin Kuruluş Bildirisini açıkladığı bir kitap da yazmıştır. Bu kitabında ülkenin ahlak, kendine güven, cinsiyet, içe kapanma, kültürel bağımlılık, ahlak ve eğitim gibi pek çok sorunu olduğunu belirtmiştir. (Gannuşi, 1987: 11-17) Ayrıca Tunus'ta eğitim felsefesi olmadığını söylemiştir. Eğitimde başarı için, İslam'dan ve dil olarak Arapçadan uzakta model seçilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. (Gannuşi, 1987: 58)

Ayrıca Batıyla ilişkilerimizin yeniden değerlendirilerek dünyada Müslümanların hakkı, adaleti, iyiliği, özgürlüğü sağlayan büyük bir güç haline getirecek ve insani değerleri yok olmaktan kurtaracak İslami bir medeniyetin kurulma çalışmalarına katılma gerekliliğini belirtmiştir. (Gannuşi, 1987: 67)

Yine GANNUŞİ İslam uygarlığının çöküşünü; “kültürünün yabancı kültürüyle karıştığını, kendi kültürünün asaletini yitirip kavramlarının tahrif edildiğini, böylelikle Müslümanların aklının tembelleştirildiğine” bağlamıştır. (Gannuşi, 1987: 90) Ayrıca yine çöküşün iç etken olarak “Şura” yerine ferdi sultan ve otoritenin egemen olmasını göstermiştir. Batının, İslam âleminin kalkınma hamlelerinin önüne geçmek için çalıştığını, çöküşün yerleşmesi için bütün gücünü sarf ettiğini ifade etmiştir. (Gannuşi, 1987: 96-97)

GANNUŞİ, İran devrimini İslami bir devrim olarak görmüş, ABD'nin tahtını yerle bir eden devrim olarak belirtmiş ve Dünya İslam hareketinin bir öncüsü olduğunu söylemiştir. (Gannuşi, 1987: 111-114) Ayrıca İran Devriminin, özgürlük, adalet, maddi ve insani kalkınma gibi ana değerleri beraberinde getirdiğini belirterek Libya, Mısır ve Tunus'ta ise diktatörlüğün arttığını ifade etmiştir. (Gannuşi, 1987: 234)

Batılılaşmayı, ferdiyetçiliğin kökleşmesi olarak tanımlayan GANNUŞİ, (Gannuşi, 1987: 204) Batının geri kalmışlığın nedeni olarak İslam'ı gösterdiğini, oysa gelişmişliğin kendisinin İslam olduğunu, yapılması gerekenin İslam'ın üzerindeki gerilemenin oluşturduğu tozları silip, onu tekrar canlandırarak İslami bir toplum yaratmak değil aynı zamanda yenilenme hareketinin olması gerektiğini ifade etmiştir. (Gannuşi, 1987: 126-127)

GANNUŞİ, BURGİBA'nın Tunus'ta İslam'la savaştığını Batı materyalist değerlerini ve hayat tarzını Tunus'a getirdiğini, (Gannuşi, 1987: 276) Batılılaşmayı savunarak diktatörleştiğini belirtmiştir. (Gannuşi, 1987: 229)

Kadın haklarından da bahseden GANNUŞİ, kadının meta haline geldiğini söylemiştir. Kadının daha önceleri bir adamın veya bir ailenin kölesiyken, maddeci ve faydacı felsefenin gölgesinde kapitalist haberleşme araçlarına ve sayısız kurumlara köle olduğunu, ticari malların ve politikacıların propaganda vasıtası haline geldiğini ifade etmiştir. (Gannuşi, 1987: 254)

İslam dinini de açıklamaya çalışan GANNUŞİ, İslam dininin genel hayatı Allah'ın iradesine uygun biçimde düzenlemeyi zorunlu kıldığını, İslam devletinin ana görevinin kendi vatandaşları arasında zulmü ortadan kaldırarak, adaleti tüm topluma yaymak ve Allah'ın hükümlerini canla başla uygulamak olduğunu söylemiştir. Cihadi da Avrupalıların şiddet olarak lanse ettiğini, oysa Cihadın kitlelere İslami hakikatleri sağlamca kavratmak, emperyalizmden tiksindirmek, yalnızca Allah'a kulluk için Müslümanları eğitmek ve saflarını birleştirmek için çaba sarf ettiğini, yine Cihadi dünyaya egemen güçlerin hegemonyasını kırmak, her ulusun kendi geleceğini tayin etme hakkına kavuşması için savaşı olduğunu söylemiştir. (Gannuşi, 1987:240-242)

GANNUŞİ, Müslümanların düşünmedikçe, araştırmadıkça, davranışlarını analiz etmedikçe, sorunlarını iyi tanımadıkça mesafe kat edemeyeceğini, İslam'ın başka şeylere tabi olmak için değil, çekilen ve yaşanan sorunların en uygun çözümünün kendisi olduğunu ortaya koymak için geldiğini söylemiştir. (Gannuşi, 1987: 259)

Sonuç olarak, İran'daki İslamcı devrimden ilham alan, politik görüşün din üzerine yoğunlaşan ve hesaba katılması gereken bir güç olarak Raşid GANNUŞİ liderliğinde gerçekleştirilen MTI oluşumu hükümet karşıtı ve hükümet ile mücadele etme portföyü çizmiştir. (Murphy, 1999: 64; Perkins, 2004: 165-166) BURGİBA'nın laik görüşüne karşı MTI üyeleri İslami reddetme ve ithal ideolojilerle toplum yaratmanın yanlış olduğunu savunmuş, İslami köklere dayanan devlet kurmayı ümit etmişlerdir. (Perkins, 2004: 174) Hükümet de bu düşünceye sahip İslamcı hareketi izole etmek istemiş ve diğer partilerin 1981 yılından itibaren seçime girilmesine izin verilirken, MTI legal örgüt olarak kabul edilmemiş ve seçime girmesi yasaklanmıştır. (Gannuşi, 1987: 270-290)

5.5.3.3. Muhammed MZALİ'nin Başbakanlık Dönemi, Devam Eden Olaylar ve BURGİBA Döneminin Son Ermesi

1980 yılında kötü sağlık durumundan dolayı NURİ, Başbakanlık görevinden istifa ettirilerek yerine eski bakanlardan Muhammed MZALİ getirilmiştir. MZALİ'nin göreve başlamasıyla reel politik reformun gerçekleştirileceğine dair umutlar belirmiştir. Bu durum özellikle BURGİBA'nın Kasım 1981 seçimlerinde en az % 5 oy alan grupların siyasal parti olarak tanınacağına dair verdiği sözle daha da gelişmiştir. Böylelikle ilk defa çok partili seçimin yolu açılmıştır. Partilerden İslami Yöneliş Partisi'nin seçime girmesi kabul edilmemişken Tunus Komünist Partisi resmileştirilerek çok partili sisteme olanak sağlanmıştır. (Perkins, 2004: 166-168) Yapılan seçimde BURGİBA'nın PSD listesi oyların % 94,6'sını almış ve muhalefet partilerinin hiç biri % 5 barajını geçememiştir. (Murphy, 1999: 63)

Tunus'ta Kasım 1981 seçimlerinden sonra ekonomi kötüleşmiş, fiyatlar yükselmiş, ticari açık büyümüş, göç fırsatları (özellikle Libya) dünya ekonomik durgunluğundan azalıp işsizlik artmış ve dış borç yıllık bütçeyi aştıkça ülkedeki rahatsızlık kendini protestolarda göstermiştir. 1983 sonunda IMF'nin ve Dünya Bankası'nın ekmek, ırmık, basit kuskus içerikli destekleri kaldırması fiyatların iki katına çıkmasına sebep olmuş ve bu yüzden Ocak 1984'te BURGİBA'ya karşı gösteriler şiddetini arttırmış, hatta BURGİBA'nın aracı taşlanmıştır (Perkins, 2004: 169-170). Azalan turizm geliri, yabancı sermayenin ülkeye çekilememesi ve yeni güçlüklerin ışığında hükümet 1984 bütçesini yeniden kaleme almak zorunda kalmıştır. (Murphy, 1999: 64-65)

Ekonomik alanda yaşanan sorunlarında etkisiyle 1984 Ocağında "Ekmek İsyanı" adı altında protestolar Tunus siyasal hayatına damgasını vurmuştur. Kötü ekonomik durum ekmek fiyatlarına yansımış bu durum başta öğrenciler olmak üzere işçiler, öğrenciler, sendikal hareketler ve büyük şehirlerdeki yoksul kesimlerin büyük tepkisine yol açmıştır. BURGİBA yönetimi isyanları bastırmak için sıkıyönetim kararı almış ve 1000 (binden) fazla kişi tutuklatmıştır. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

1984 Ekmek isyanından birkaç ay sonra BURGİBA kalp krizi geçirirse de siyasi hayattan geri çekilmemiş, hatta daha etkin bir siyasi rol oynamaya çalışmıştır. (Perkins, 2004: 173) Bu kapsamda, ilk olarak 1984 olayları sonucunda meydana gelen ölüm ve

tutuklamalardan sonra İçişleri Bakanı Driss GUİGA'yı görevden almıştır. Ayrıca kabineyi ve kendisi ile barışık olmayan görevlileri tasfiye etmek için harekete geçmiş ve önemli bir atama olarak da Zeynel Abidin Bin ALİ'yi Milli Güvenlik Bakanı olarak atamıştır.¹⁰² (Murphy, 1999: 66-67)

Bununla birlikte ekonomik kriz de artmaya devam etmiştir. Libya ile olan anlaşmazlık ile 30 binden fazla göçmen işçi 1985'te Tunus'a dönmesi ekonomiyi alt üst etmiştir. (Murphy, 1999: 69) İşçi sendikası UGTT ekonomik krizi ve oluşan sorunlardan hükümeti sorumlu tutmuştur. Ekim 1985'te polis, silah bulunduğu gerekçesiyle Tunus'un en büyük işçi sendikası olan UGTT merkezini kapatmıştır. Bunun üzerine UGTT genel grev çağrısında bulunmuştur. (Murphy, 1999: 69)

Bu esnada Dünya Bankasının daha önce görülmedik şekilde Tunus ekonomisi ve siyasetine yönelik eleştirisinin basına sızdırılması Tunus'ta ekonomik ve siyasi kriz oluşturmuştur. Dünya Bankası % 10 devalüasyon için ısrar etse de, hükümet bunu ertelemiş ve 1986 bütçesinde hükümet harcamalarını kısacağına belirtmiştir. Dinar %6-10 oranında değer kaybetmiş, kısa bir süre sonra hükümet BM'den yiyecek yardımı talep etmiş ve BM'den 90 bin aileye yiyecek yardımı gelmiştir. (Murphy, 1999: 69)

Bu sırada BURGİBA'nın oğlu HABİB ve oğlunun karısı Wassila Ben AMMAR'ın yolsuzlukları da ortaya çıkmıştır. BURGİBA, yolsuzluğu ve istikrarsızlığı örtmeye çalışarak hükümetin halk önünde duruşunu geliştirmeye çalışmış, bu kapsamda özel danışmanı olan oğlunu ve gelinini görevden uzaklaştırmıştır. (Murphy, 1999: 69-70)

Temmuz 1986'da BURGİBA, hükümetin ekonomi politikasının başarısızlığını bahane ederek MZALİ'yi Başbakanlıktan almış ve yerine finans uzmanı Raşid SFAR'ı atamıştır. MZALİ ile birlikte pek çok destekçisi de görevden alınmıştır. Yeni atanan SFAR, teknokrat bir karakter olduğundan Zeynel Abidin Bin ALİ öne çıkmaya başlamıştır. (Murphy, 1999: 74-75)

Ekmek İsyanını takip eden dönemde de ülke genelinde birçok genel grev ve protesto gösterileri yaşanmaya devam etmiştir. Siyasal alanda da 1987 baharında ülke genelinde sol ve İslamcı kesimlerden 3000'e yakın muhalif tutuklanmıştır. Dolayısıyla

¹⁰² Genellikle Latin Amerika devletlerine elçi olarak görevlendirilen General Zeynel Abidin bin Ali bu dönemde siyasete giriş yapmıştır.

1978'deki genel grevlerden itibaren aralıklı bir şekilde devam eden sendikal grevler, Ekmek İsyanı ve İslamcı kesimlerle yaşanan sorunlar BURGİBA yönetiminin halk üzerindeki meşruiyetinin zayıflamasına yol açmıştı. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

1987 Ağustos ayında Sus ve Monastır şehirlerinde turistik otellerde bombalar patlamıştı. PSD yetkililerinin Monastır'dan geliyor olması üzerine GANNUŞİ gibi MTI önde gelenleri bu olaylardan sorumlu tutulmuş ve ölüm cezasına çarptırılmıştı. Ancak Bakan Bin ALİ ölüm cezasını kaldırmıştı. (Perkins, 2004: 175)

Ekim 1987'de BURGİBA, aniden SFAR'ı Başbakanlıktan alıp yerine Bin ALİ'yi atamıştı. Ancak BURGİBA artık çok yaşlanmış ve sağlık bozulmuştu. Bu fırsattan yararlanan Bin ALİ partinin tek hâkimi haline gelmişti. Bin ALİ, büyük savaşçı BURGİBA'nın mental gücünü hızlı bir şekilde zayıfladığını şöyle belirtmekteydi: “BURGİBA'nın tüm yeteneklerine artık hakim olmadığı kanaatindeyim. Onu her sabah görüyordum ve görüşmelerimizde bir gün önce alınan kararları unuttuğuna şahit oluyordum. Kendi inisiyatifiyle yapılan atamalara bir gün sonra şaşırdığına ve düzenlemelerden vazgeçmesine tanık oluyordum.” (Murphy, 1999: 76-77)

Ordu, MTI ve hükümet bu durumun BURGİBA'yı devirmek için eşsiz bir fırsat olduğunu anlamışlardı. Bin ALİ, BURGİBA'nın kendisinden öncekiler gibi görevden alınacağı endişesiyle elini MTI'dan önce çabuk tutmuş ve 6 Kasım 1987 gecesinde 7 Kasım darbesini başlatmıştır. Bunu yaparken; Kartaca sarayı gece sadık birlikler tarafından kuşatılmış, telefonlar kesilmiş, BURGİBA destekçileri tutuklanmış, saray muhafızları etkisiz hale getirilmiş ve saray işgal edilmiştir. Bin ALİ, bütün bu olanlarla birlikte BURGİBA'nın sağlık koşulları nedeniyle görevini yapamadığını belgeleyen ve böylelikle darbeyi meşru kılan sertifikayı da doktorlara imzalatmıştır. (Murphy, 1999: 77-78)

Böylelikle 1987 Eylül'ünde Başbakan olan Bin ALİ, 7 Kasım 1987'de BURGİBA'nın elinde bulundurduğu tek kişilik yönetim sistemini değiştirmeksizin, kansız bir “Anayasal Darbe”yle Cumhurbaşkanlığını devralmıştır. (Dinçer ve Coşkun, 2011: 14)

5.6. BURGİBA Dönemi Yaşanan Ekonomik Gelişmeler

BURGİBA döneminin ekonomi politika sürecini 3 safhada tanımlayabiliriz.

1. İktisadi Sömürgeci Ayrılma ve İthal İkameci Sanayileşme (1956-1961),
2. Sosyalist değişim ve Ekonomik Politikalarda Sosyalist Gelişmeler (1961-1969)
3. Liberalleşme ve 1980'lerden İtibaren Derinleşen Ekonomik Kriz (1970-1987)

5.6.1. İktisadi Sömürgeci Ayrılma ve İthal İkameci Sanayileşme (1956-1961)

Koloni geçmişine sahip diğer tüm ülkeler gibi Tunus da endüstriyel ekonomisini kurmakta zorluk çekmiştir. Tunus'ta, Libya ve Cezayir'den farklı olarak zengin petrol yataklarıyla diğer yeraltı kaynaklarının bulunmadığını bilen BURGİBA, ekonomik gelişmeyi sağlamak için ilk önce İthal İkameci Sanayileşme (Impart Substitution Industrialization)¹⁰³ stratejisine başvurmuştur. (Murphy, 1999: 1-4) Bu kapsamda hükümet; taşınmaz mallarla birlikte yerleşik Fransız ve İtalyanların topraklarına el koymuş ve satışa çıkarmış, ayrıca ABD'den 50 milyon dolar para yardımı almıştır. Ayrıca BURGİBA bu stratejinin başarılı olması için özel sektörü teşvik etmiş, Hedi NURİ'yi Merkez Bankası yöneticisi yapmıştır.¹⁰⁴ (Perkins, 2004: 135-146)

Ancak yerli üretimin milli geliri arttırmak için çok az katkı sağlaması, (Murphy, 1999: 22-24) nüfus artmasına rağmen hükümetin ekonomik gelişmelere cevap verememesi, özel sektörün zayıf kalması, Fransızların ülkeden ayrıldıktan sonra sağlıkçı, hukukçu, mühendis ve en önemlisi çiftçi eksikliğinin yarattığı olumsuzluklar BURGİBA'yı ekonomik problemlerle mücadele için yeni bir strateji ve politika oluşturmaya itmiştir. Bu düşünceyle de 1961'de Ahmet Ben SALİH Planlama Bakanı yapmış ve artık sosyalizm konuşulmaya başlanmıştır. (Perkins, 2004: 146)

5.6.2. Ekonomik Politikalarda Sosyalist Gelişmeler (1961-1969)

BURGİBA ve Yeni Düstur; iktidarı kurup sağlamlaştırmak ve devlet için ekonomik bir program yanında ideolojik bir taban oluşturmak için 1961 yılından itibaren Tunus Sosyalizmini oluşturmaya başlamıştır. Bu kapsamda Sosyalist dönemin

¹⁰³ İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi, içe dönük sanayileşme; yurt dışından ithal edilmek durumunda olan malların yurt içinde üretilmesini sağlayarak dışarıya bağımlılıktan kurtulmak suretiyle sanayileşmeyi öngören politika.

¹⁰⁴ Hedi NURİ 1958-1970 arası Merkez Bankası yöneticiliği yapmıştır. 1970'de de Başbakan olmuştur.

belkemiği olan Kollektivizm; Finans ve Planlama Bakanı Ahmet SALİH başkanlığında uygulanmıştır. (Murphy, 1999: 55)

Bununla birlikte 1964 yılında parti adı PSD olarak değiştirilmiş ve partinin yeniden yapılanması ile sivil toplum örgütleriyle ilişkilerinde reform yapılması kararı alınmıştır. (Perkins, 2004: 147)

1964 yılında Ahmet SALİH, ilk 10 yıllık ekonomik gelişim planını yaparak büyümenin % 6 olacağını, hayat standartlarının artacağını, gelir eşitliğinin sağlanacağını ifade ederek çalışmaya başlamıştır. İlk önce sanayi sektöründe reformların yapılması, yabancı para akışının sağlanması ve tarımsal kooperatiflerin kurulması yönünde adımlar atılmıştır. (Perkins, 2004: 147)

Ayrıca, farklı sektördeki fazla üretilen ürünleri ihraç edip, bir kısmını da kırsal kesimde yaşayan insanlara daha ucuza satarak kırsal kesimden şehre göç etmeyi engellemeye çalışılmıştır. (Perkins, 2004: 151)

Sanayileşme projeleri öncelikle ithalata olan bağılılığı azaltmak için yapılmıştır. Bu kapsamda besin işletme tesisleri ve tekstil fabrikaları merkez, güney ve batı bölgelerine kurulmuştur. Bunlardan bazıları başarılı olsa da çoğu başarılı olamamıştır. Çünkü düşük maaş ve yüksek işsizlik talep edilen ürünlerin üretilmesini engellemiş, ekonominin canlanması için yeterli sayıda iş sahası yaratılmamıştır. Ağır sanayi projelerinde başarılı olmuş iki girişimde yer altı kaynaklarına yapılan yatırımlar olmuştur ki; bunlar fosfat ve 1964'de Al-Bormo'da bulunan petroldür. Ayrıca pek çok bölgede petrol alanları keşfedilmiş ve bunlar çıkarılmaya başlanmıştır. Ancak yapılan ihracat 1973 Arap-İsrail Savaşı'ndan dolayı oluşan yükselen petrol fiyatları yüzünden azalmıştır. Diğer büyük sermaye teşviki isteyen projeler yüksek maliyet ve kalifiyeli yetersiz personelden dolayı iptal edilmiştir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen 1960'dan 1970'e kadar yapılan yatırımlar % 10'dan % 23'e yükselmiştir. (Perkins, 2004: 148-149)

Turizm de gelişme göstermiştir. 160 otelden oluşan Societe des Hotels Tunisiens Touristiques (SHTT) (Tunus Turizm Oteller Birliği) kurulmuştur. 1965-1967 yılları arasında SHTT yaptığı projeler ile otel sayısını iki katına çıkarmış ve ülkenin sahil kasabalarına lüks oteller inşa edilmiştir. Belli bir süre ülkeye yurt dışından para akışı olmuşsa da 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın oluşturduğu politik istikrarsızlık turizme zarar

vermiş ve oteller boş kalmıştır. BURGİBA, Avrupalı turistlerin güvenliğini sözü verse de turizm biraz artmış ancak yeterli olmamıştır. (Perkins, 2004: 152-155)

1960'lı yıllarda tarım sektörü ülkenin Gayri Safi Milli Hasılanın çeyreğini, bütün ithalatın/ihracatın yarısını ve iş gücünün de yarısını oluşturmuştur. Planlama Bakanlığı; tarım ürünlerinin üretimini kooperatif çiftçilik adı altında toplayıp teşkilatlandırmak istemiştir. Avrupalıların elindeki taşınmaz mallara el konması ülkeye yarım milyon hektar verimli tarım alanı kazandırmıştır. Bu el konmuş tarlalar kooperatif sistemin çekirdeğini oluşturmuş, 1968 yılına kadar ülkedeki tüm tarım alanlarının 1/3 ve toplam tarım işçilerinin 1/4'ünü kooperatif sistem içine alınmıştır. Ancak zamanla çiftçiler kooperatife karşı çıkmışlardır. Çünkü devlet ürünleri değerinin altında satın almış ve 1968 yılında planlanan karın sadece 1/3'ü kazanılmıştır. 1969'da Ahmet SALİH'in tüm tarım alanını kooperatif sisteme alınacağını söylemesi, binlerce arsa sahibi çiftçinin PSD'yi protestosuna sebebiyet vermiştir. Bu gelişmeler Ahmet Ben SALİH'in görevden alınışına kadar devam etmiştir. (Perkins, 2004: 150-151)

Uygulanan politikalar ile siyasal alanda parti devlet bütünleşmesi sağlanırken ekonomi alanında uygulanan sosyalist model anlayışı ise ülke çapında yeni ekonomik sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1963'de maaşların yükseltilmesine karşın ekonomide canlanmanın sağlanamayışı 1964'de ilk kez Tunus dinarında devalüasyona gidilmesine yol açmıştır. Ekonomide merkezileşme çabaları ödemeler dengesindeki açığın büyümesine yol açarken aynı zamanda yüksek enflasyon ortaya çıkmış ve bu durum halkın alım gücünün düşmesine neden olmuştur. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

1960'ların sonuna gelindiğinde sosyalist politikalardan dolayı zenginle fakir arasındaki fark artmış, zengin nüfus olan % 20'nin geliri diğer tüm Tunus halkının harcamalarını aşmıştır. En fakir % 20'nin geliri ise ülke gelirinin % 5'i oluşturmuştur. (Perkins, 2004: 164) Bununla birlikte, ücretlerin artırılması yönünde oluşan baskılar 1968'de yeni bir ücret politikasının kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. Yeni maaş politikasında memurların gelir seviyesinin artırılması işçilerin tepkisine yol açmış ve aynı yıl ülke genelinde yoğun protesto ve gösteriler düzenlenmeye başlanmış ve işçi federasyonları 1969 tarihinde genel grev kararları almışlardır. (Ayhan, e.t.25.11.2013) Buna Dünya Bankası'nın 1969 yılındaki programı için yardımda bulunmayı reddetmesi eklenince Ahmet Ben SALİH'e karşı muhalefet iyice arttırmıştır. (Murphy, 1999: 56)

Protesto gösterilerinin artması ve ekonomi alanında yaşanan yapısal sorunlar Habib BURGİBA'yı liberal açılımlarda bulunmak zorunda bırakmıştır. Ancak BURGİBA'nın ekonomide liberalleşme yönündeki girişimleri Ahmet Ben SALİH'in ve sosyalist kesimlerin muhalefetine yol açmıştır. İki lider arasında yaşanan mücadele en sonunda Ahmet Ben SALİH'in görevden alınması ve ardından da tutuklanmasıyla sonuçlanmıştır. (Ayhan, e.t.25.11.2013) Bütün bu gelişmelerden sonra BURGİBA 1969'da sosyalizmden vazgeçmiştir. (Murphy, 1999: 23)

Görüldüğü gibi BURGİBA bağımsızlık sonrası ülkesinin gelişmesi için çeşitli ekonomik politikalar arayışlara girmiştir. Bu politikalar tamamıyla başarılı olmasa da komşuları Cezayir ve Fas gibi ülkelerde böyle reform ve politikalar ile ilgili girişimlerde dahi bulunulmamıştır (Pappe, 2011: 102) BURGİBA, İthal İkameci Sanayileşme ve müteakiben Sosyalist politikalardan sonra yeni bir arayışa girerek 1970 yılında Liberal düşünceli Hedi NURİ'yi milli ekonomiyi tekrar düzenlemek ve düzeltmek için Başbakan, MESTİRİ'yi İçişleri Bakanı, Bahi LADGHAM'ı da Finans ve Planlama Bakanı olarak atayarak, sosyalist politikaların yol açtığı hasarları liberal düşünceyle gidermeye çalışmıştır. (Perkins, 2004: 158)

5.6.3. Liberalleşme ve Derinleşen Ekonomik Kriz (1970-1987)

Avrupa'da politik ekonomi eğitimi almış NURİ'nin Başbakanlığı döneminde Tunus, Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi'nde liberal ekonomi politikası uygulayan tek ülke haline gelmiştir. (Erdem, 2014: 18) NURİ liberalleşme kapsamında özel sektörün teşvik edilmesi, ekonomideki kontrollerin azaltılması ve KİT'lerin sınırlı derecede özelleştirilmesini de kapsayan politikaları kabul etmiştir. (Murphy, 1999: 57)

Ayrıca 1972'de hükümet, yabancı sermayeyi çekmek amacıyla ilk liberal 5 yıllık plan yapmış ve 1973-1984 arasında 110 yeni kamu iktisadi teşekkülü, 500'den fazla yabancı ticarethane, ağır sanayi ile ilgili yaklaşık yüz kadar şirket ve endüstri alanları oluşturmuştur. Bu gelişmeler sayesinde ülkede 1973 ile 1977 arasında % 5-6 büyüme gerçekleşmiş ve Tunus ekonomisi, dünyadaki ilk on ekonomi arasında yer almıştır. (King, 2003: 28; Perkins, 2004:162)

Bu olumlu gelişmelerle birlikte 1970'lerde işsizlik % 13-16 arasında değişmiş, gençler arasında 15-25 yaş arası işsizlik % 50'ye kadar çıkmıştır. (Perkins, 2004: 160) Bu işsizliğe karşı gençler 1970'lerden itibaren Fransa, İtalya, Almanya ve diğer Avrupa

lkelerine olduğu gibi özellikle petrol üretiminden dolayı Arap ülkelerine özellikle Libya'ya göç etmiştir. Güçler ile işçiler, öğretmenler, teknisyenler ve yeni kalifiyeli işçiler Arap dünyasına ve Avrupa'ya yayılmışlardır. 1970'lerin sonunda 250 binden fazla Tunuslu yurt dışına çıkmış, bunların gönderdiği paralar ekonomiye yardımcı olsa da 1973-1977 kalkınma planının devamlı güncellenmesi gerekmiştir. (Perkins, 2004: 163)

Ekonomideki bu yüksek oranlar 1970'lerin ortalarından itibaren bölgesel rekabet nedeniyle düşmeye başlamıştır. Bu düşüşe, ağır vergileri, birçok özel işyerinin kapanmasını, ücretlerin ykseltilmemesini, işsizliği, yüksek enflasyon oranlarını beraberinde getirmiştir. (King, 2003: 28)

Ayrıca 1975'ten sonra ilk kez ithalat ve ihracat dengesi bozulmuş ve ithalat ihracatı geçmiştir. 1970 ile 1985 yılları arasındaki ithalat ihracat dengesi Tablo 1'de gösterilmektedir. (Murphy, 1999: 87)

Tablo 12. 1970-1985 İthalat-İhracat Dengesi

	1970	1975	1980	1985
İthalat	%27,86	%18,72	%13,68	%14,1
İhracat	%29,9	%19,21	%7,2	%9,7

Kaynak: Murphy, 1999: 87

Ekonomideki kötüye gidiş işçiler arasında yönetime karşı rahatsızlığın artmasına ve işçilerin 1978'de genel greve gitmesine neden olmuştur. (King, 2003: 28) 26 Ocak 1978'de yaşanan ve tarihe "Kara Perşembe" olarak geçen grevde pek çok insan ölmüş ve yaralanmıştır. (Perkins, 2004:165)

Bu olayla birlikte ekonomide kötü gidiş devam etmiştir. 1982-1986 yıllık döneminin son zamanlarında büyüme bağımsızlıktan sonra en düşük seviye olan % 2,9'a gerilemiştir. Ekonomide ki düzensizlik ve istikrarsızlık nedeniyle Tablo 2'de görüldüğü gibi 1986 yılında dış borç 5 milyar doları geçmiştir ki GSMH'nın % 60'ına denk dşmştir. (Perkins, 2004: 171; Murphy, 1999: 94)

Tablo 13: Dış Borç (1981-1987) (Milyon Dolar)

Yıllar	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
Dış Borç	3608	3772	4059	4095	4880	5896	6758

Kaynak: Murphy, 1999: 94

1983 sonunda IMF'nin ve Dünya Bankası'nın ekmek, ırmık, basit kuskus içerikli destekleri kaldırması, fiyatların iki katına çıkmasına sebep olmuş, (Perkins, 2004: 169-170) petrol ve perakende satış hariç ülke ekonomisinin her alanında kayıplar yaşamıştır. 1983 yılına ait sektör sektör kar-zarara durumu Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 14: 1983 Yılı Sektör Kar-Zarar durumunu gösteren Tablo

Sektör	Kar (000\$)	Zarar (000\$)	Fark (000\$)
Tarım	377	-5242	-4865
Gıda Üretimi	3588	-4322	-734
Yapı Malzemeleri	3076	-16299	-13233
Elektrik/Mekanik	1053	-8272	-7219
Kimyasal Endüstri	3987	-25489	-21502
Tekstil	639	-2470	-1831
Kağıt/Eşya	622	-3238	-2616
Madencilik	68	-28700	-28632
Petrol	54728	-	54728
Elektrik	-	-7463	-7463
Su	1412	-	1412
İnşaat	427	-558	-131
Toptan Ticaret	6441	-15102	-8661
Perakende Satış	4523	-1889	2634
Turizm	5181	-5286	-105
Diğerleri	5226	-1539	3697

Kaynak: Murphy, 1999: 89

Ancak, 1984 yılındaki petrol fiyatlarının düşüşü diğer petrol çıkaran Arap ülkeleri gibi Tunus'un da petrol gelirinin düşmesine sebep olup, petrol gelirlerinin 1984'te 778 milyon dolardan 1986'da 322 milyon dolara düşmesine neden olmuştur. Ayrıca Libya ile olan anlaşmazlık ile 30 binden fazla göçmen işçinin 1985'te Tunus'a dönmesi işsizlik oranının iki katına çıkmasına ve buna 1984-1986 arasındaki kuraklık

nedeniyle hasat miktarının yarıya inmesi eklenince ekonominin ağır yara almasına neden olmuştur. (Perkins, 2004: 171; Murphy, 1999: 69)

Bu kötü ekonomik durum 3 Ocak 1984'te patlak veren "Ekmek İsyanı"na sebep olmuştur. Bu isyan her ne kadar uzun sürmese de BURGİBA döneminin istikrarlı gidişini bozmuştur. BURGİBA iktidarı bu andan itibaren gerilemeye başlamıştır. (Maktuf, 2013: 47)

1983-1988 arası ihracat yüzde 30 düşerken, enflasyon her yıl yüzde 10 artmıştır. Aynı yıllarda Avrupa'da resesyon ve artan korumacı politikalar Tunus ihracatına olan talebi düşürmüştür. (Naylor, 2009: 214) 1986'daki bütçe açığı Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Stand-By Anlaşmasına sebep olmuştur. Ekim 1986'da Tunus tarihinde ilk kez IMF'nin ekonomik reform için kredi alışverişini sağlayan kurtarma programına başlandığı bildirilmiştir. Plan, 18 aylık bir ekonomik programı finansal olarak destekleyecek bir IMF Stand By anlaşması olmuştur. (Murphy, 1999: 74)

1982-1986 planının sonuna doğru IMF ve Dünya Bankası ülkenin ekonomik durumundan dolayı hükümet yetkililerini uyarmaları üzerine hükümet devlet harcamalarında % 15 kesintiye gitmiş, IMF ve Dünya Bankası da 1987-1991 Planı için 800 milyon dolar vereceğini bildirmiştir. (Perkins, 2004: 162) Eylül 1986'da birçok üretim malında (yapı malzemeleri, tekstil ürünleri, araç parçaları, konserve ve deri ürünleri) deregülasyon¹⁰⁵ kabul edilmiştir. (Murphy, 1999: 98)

Yaşanan ekonomik sorunlar 1986 yılında Dünya Bankası'nın % 10 devalüasyon için ısrar etmesine neden olsa da hükümet bu devalüasyonu ertelemiş ve hükümet harcamalarını kısacağını belirtmiştir. Bu sırada Dinar % 6-10 oranında değer kaybetmiş, kısa bir süre sonra hükümet BM'den yiyecek yardımı talep etmiş ve BM'den 90 bin aileye yiyecek yardımı gelmiştir. (Murphy, 1999: 69)

1986'da Fransa, İtalya, Batı Almanya, İspanya ve Hollanda Tunus'a para yardımında bulunmuştur. 1987 Şubat ayında Dünya Bankası tarafından Fransa, İtalya, ABD ve Tunus'un katılımının sağladığı Paris'te bir toplantı gerçekleştirilerek finansal açığın nasıl kapatılabileceği tartışılmıştır. (Murphy, 1999: 99)

¹⁰⁵ Belirli bir iş alanı ya da kesimde devlet kısıtlamalarının azaltılması ya da tamamen kaldırılması durumudur.

Hükümet, 1984-1987 yılları arasında ekonomik krize etkili cevap verememişti. Bunun sebebi olarak; Cumhurbaşkanı BURGİBA'nın isteksizliği, değişimi zorlayacak bağımsız bir burjuva sınıfının daha yeni gelişmeye başlaması, siyasette etkili olan seçkin grup üyelerinin isteksizliiydi. Ayrıca, uluslara arası ekonomiye entegrasyon ve ISI'nın terk edilmesi ülkenin politik-ekonomik görünümünde yeni güçler yaratmıştı. Kazanılmış çıkarları korumak için sürekli tavizler, ekonomik başarı için ekonomik gücü kullanmadaki isteksizlik ve devletin yenilenmesindeki yetersizlik ekonomik başarısızlıklara katkı sağlamıştı. (Murphy, 1999: 100-102)

1984-1987 arası dönemde ülke genelinde yaşanan ekonomik ve siyasal sorunlar Habib BURGİBA'nın halk üzerindeki meşruiyetini ciddi şekilde etkilerken, bu durum BURGİBA iktidarını sonlandırmak isteyen Başbakan Zeynel Bin ABİDİN'in harekete geçmesine yol açmıştı. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

Sonuç olarak, 20 Mart 1956'da bağımsız bir devlet olan Tunus, Habib BURGİBA yönetiminde yapılan reformlarla yüzünü hep batıya dönük tutmaya çalışmıştır. BURGİBA, aldığı Fransız eğitiminin de etkisiyle Tunus'u Kuzey Afrika Bölgesi'nde laik, modern ve demokratik bir ülke haline getirmeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede hukuktan eğitime, sosyal yaşamdan siyasi hayata pek çok reformlarda bulunmuştur. BURGİBA'NIN yaptığı reformlar bugünkü Tunus'un alt yapısını oluşturmuş ve devletin temelini atmıştır.

BURGİBA yönetiminde Tunus'ta, bağımsızlık öncesinin kanunları yenilenmiş, hem medeni hukuk hem de ceza hukukunda yeni kanunlar gerçekleştirilmiştir. Bu kanunlardan bir kısmı doğrudan doğruya Fransızcadan çevrilip Tunus hukukuna dahil edilirken, bir kısım kanunlar ise Tunus'un geçmişten gelen mirası ile Fransız hukukun birleşimi ile oluşturulmuştur.

Tunus, 1956'da medeni ve ceza kanunu olarak Şeriat Hukuku ve Şeri Aile Hukukunu kaldırarak Şahısların Statüsü Kanunu (Ahval-i Şahsiyye Kanunu, Personel Status Code) adı altında tek tip kanun kabul etmiştir. Bu Kanun ile mahkemeler birleştirilmiş ve bütün yargılama laik ulusal mahkemelere verilmiştir. Modern yapıda olması sebebiyle Tunus'u diğer Arap ülkelerinden ayıran bu kanun İslami öğretiyi reddetmek için değil İslamı modern anlayışa getirmek ve dini ne olursa olsun bütün Tunuslulara hitap edecek şekilde hazırlanmıştır.

Şahısların Statüsü Kanunu ile “Aile Hukuku” kökten değiştirilmiş, kadına toplumsal hayatta daha geniş özgürlükler getirilmiştir. Şahısların Statüsü Kanununa göre birden fazla kadınla evlenme Arap devletleri arasında sadece Tunus’ta kaldırılmış ve suç sayılmıştır.

BURGİBA dönemi yapılan önemli reformlardan bir tanesi de Tunus anayasasının kabul edilmesi olmuştur. BURGİBA, Anayasaya sahip devleti, “modernliğin ifadesi, toplumsal değişimin ve ulusal kuruluşun başlıca, hatta yegâne vektörü olarak” görmüş ve yeni Anayasa için meclise baskı yaparak 1959 Anayasasını yürürlüğe sokmuştur. Yürürlüğe giren bu Anayasa, Arap İslam ülkelerinde Batı modelinde olmak üzere yürürlüğe konan ilk Anayasa olmuştur.

Bu bağlamda, BURGİBA’nın Tunus’ta meydana getirdiği Şahısların Statüsü Kanunu (Ahval-i Şahsiyye Kanunu, Personel Status Code) ile 1959 Tunus Anayasası diğer Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde olmayan hukuki gelişmeler olmuştur.

BURGİBA, eğitim ve kültür alanında da reformlarda bulunmuş ve modern bir Tunus için en önemli hususun eğitim olduğunu düşünmüştür. Çünkü modern eğitimin daha bağımsız bir Tunus yaratacağına inanmıştır. Bu kapsamda ilk olarak, eğitim sisteminde himaye dönemindeki Fransız sistemini geliştirerek kabul etmiş, okulun kadın ve erkekler için cazip hale getirilmesi için çalışmalar yaptırmış ve 1958’de “Eğitim Birliği Yasası” kabul ederek değişik tipteki okullar birleştirip laik yapıya büründürmüştür. Özellikle eğitime yapılan büyük yatırımlar ülkedeki yoksulluğu diğer Afrika ve Ortadoğu ülkelerine nazaran önemli derecede azaltmış, hem yaşam kalitesi hem de yaşam standardı yükselmiştir.

Kültürel olarak da BURGİBA, Tunus’ta zengin, farklı ve etkili bir kültür oluşturmaya çalışmıştır. Bu kapsamda 1954’te “Tunus Belediye Tiyatro Birliği” kurulmuştur. BURGİBA tiyatroyu sadece eğlence olarak görmemiş, eğitimin gelişmesi ve milli duyguların arttırılmasını sağlayan bir araç olarak görmüştür. Televizyon da eğitim ve öğretim aracı olarak kullanılmıştır.

BURGİBA, sosyal yaşamda da; Tunus’un sahip olduğu demokrasi, insan hakları, kadın hakları vb. konularda tarihsel birikimini geliştirerek anayasa ve yasalara yer almasını sağlamış, hiçbir Afrika ve Ortadoğu ülkesinde bulunmayan sosyal

reformlar yapmıştır. Kırsal kesimdeki aşiret sistemini kaldırmaya çalışan BURGİBA, bu kapsamda insanları şehir merkezlerine göç ettirmiştir.

Şahısların Statüsü Kanunu ile kadın erkek eşitliğinin benimsenmesi ile okulda, spor yerleri dahil kurumsal alanda, kadın ve erkeğin beraberce bulunabilmesi, hem erkek hem kız çocukların zorunlu eğitimi, kadının boşanma hakkı, aile planlaması gibi, 21. yüzyılda Arap Müslüman toplumların çoğu için erişilmesi hayal bile edemeyeceği bir takım hakların önünü açmıştır.

Fransa'nın himaye döneminin son zamanlarında başlayan sivil toplum anlayışı da BURGİBA döneminde daha da gelişmiştir. Arap dünyasında bir ilk olan Tunus İnsan Hakları Birliği 1977'de kurulmuştur. Ayrıca, Sivil Toplum Örgütleri ve sendikalar da kurulmuştur.

Böylece bulunduğu konum itibariyle farklı toplum yaratmak isteyen BURGİBA bunda başarılı olmuş, 1850'lerden başlayan, himaye dönemi devam eden reformlara kendisi de devam ederek Tunus'u diğer Afrika ve Ortadoğu ülkelerinden pozitif yönde ayırmıştır. BURGİBA'nın bu başarısındaki sır Tunus'un sahip olduğu demokrasi, insan hakları, kadın hakları vb. konularda Fransa himaye öncesi ve himaye döneminin tarihsel birikimi ile birlikte hem dönemin seçkinlerini hem de toplumun muhafazakâr katmanlarını modernlik yolunda çalışmaya ikna etmesi olmuştur. Tahir Bin AŞUR gibi bazı seçkin din adamları, BURGİBA'yı İslamı güncel şekilde yorumlama girişiminde destekleyerek modern devletin kurulmasında önemli rol oynamıştır.

BURGİBA, var olan yapıların, anlayışların, geleneklerin üzerine hassas bir şekilde ve kademe kademe, köklerine sadık kalarak ilerlemeyi sağlayacak modern bir devlet kurmayı benimsemiştir. BURGİBA, İslami devlet kavramını benimsemeden İslam'ı anayasal bir kaynak haline getirmiştir. Bunu da Tunus'a has, hassas ve ustaca kurduğu bir denge ile becermiştir. Bu kapsamda Tunus ülkesini Müslüman ilan ederken Tunus devletini etmemiştir. Zira Anayasanın birinci maddesinde "Tunus özgür bir ülkedir. Dini İslam ve dili Arapçadır" diye açıkça belirtilmiş ve din anayasadan dışlanmamıştır.

BURGİBA ile Tunus, otuz yıldan kısa bir sürede, barış içinde yaşayan, kalkınma yolunda ilerleyen, sağlıklı ve eğitimli bir topluma sahip, nispeten düzgün bir alt yapısı bulunan, kamu maliyesini dikkatlice idare eden, uzun vadeli sarıh bir vizyonu olan,

kadını özgürleştiren, kadın-erkek eşitliğini sağlayan kanunları çıkaran, eğitimi zorunlu kılan, aile planlamasını gerçekleştiren, orta sınıfı giderek büyüyen, tutarlı ve gerçekçi bir diplomasi yürüten bir devlet haline gelmiştir.

Ancak 1970’lerin sonlarında başlayan ekonomik sorunlar, 1978 Ocak ayındaki “Genel Grev” ve sendikal hareketleri ezme politikaları Ocak 1984’te patlak veren “Ekmek İsyanı” BURGİBA döneminin istikrarlı gidişini bozmuştur.

BURGİBA, son zamanlarında ifade özgürlüğünü, temsiliyeti, çoğulculuğu, erklerin ayrılığını garanti altına alan demokratik süreci iyi işletememiş, büyük çoğunluk kendisini desteklemesine rağmen “Ömür boyu başkanlık” kışkacına düşmüştür. Ayrıca BURGİBA’nın yaşlanması ile de 1980’lerde sürekli haleflerinin oluşmasına sebep olmuştur. BURGİBA bunları siyasetten ekarte etmek için atamış, değiştirmiş, görevden almış, tutuklamış, birbirine düşürmüştür. Ancak BURGİBA’nın bütün bu yaptıkları Ben ALİ’nin darbesini engelleyememiş ve 6 Kasım 1987 gecesinde başlayan darbe girişimi 7 Kasım’da sonuçlanmıştır. Ben ALİ, BURGİBA’nın sağlık koşulları nedeniyle görevini yapamadığını belgeleyen ve böylelikle darbeyi meşru kılan sertifikayı doktorlara imzalatmıştır.

Zeynel Abidin Bin ALİ, 1956 bağımsızlıktan bu yana 31 yıldır devletin başında bulunan ve ömür boyu Devlet Başkanı seçilen Habib BURGİBA’yı 42 maddeye göre görevinden almış, 7 Kasım 1987’de Cumhurbaşkanı olmuştur. Habib BURGİBA da emekli olarak 97 yaşında ölene kadar (13 yıl) Monastır (Munastır) şehrinde yaşamış ve 6 Nisan 2000’de ölmüştür. (Perkins, 2004: 175)

ALTINCI BÖLÜM

ZENEL ABİDİN BİN ALİ DÖNEMİ (7 KASIM 1987-14 OCAK 2011) YAPILAN REFORMLAR, YAŞANAN SİYASİ VE EKONOMİK GELİŞMELER İLE TUNUS YAŞAMINDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİM

1984-1987 arası dönemde ülke genelinde yaşanan ekonomik ve siyasal sorunlar Habib BURGİBA'nın halk üzerindeki meşruiyetini ciddi şekilde etkilerken, bu durum Zeynel Abidin Bin ALİ'yi cesaretlendirmiştir. Nitekim ülke genelinde Habib BURGİBA karşıtı gelişen muhalefetin de etkisiyle eski İçişleri Bakanı, Başbakan Zeynel Abidin Bin ALİ, sağlık sorunlarını öne sürülerek BURGİBA'nın iktidardan çekilmesini sağlamıştır. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

Esasında Zeynel Abidin Bin ALİ gençliğinde Tunus'taki Fransız sömürge idaresine karşı mücadele vermiş, BURGİBA'nın düşüncelerini benimsemiş, eylemlere katılmış, katıldığı eylemlerden dolayı hapis yatmış bir BURGİBA taraftarıydı. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 11) Fransa ve ABD'de eğitim almış bir asker olan Bin ALİ, 1974-1977 arasında Fas'ta askeri ataşelik yapmış, 1980'de Polonya'ya Büyükelçi olarak atanmıştı. 1984'te Emniyet Müdürü, 1986'da ise İçişleri Bakanı olan Bin ALİ, Devlet Başkanlığı görevini BURGİBA'nın elinden almadan yaklaşık bir ay önce Ekim 1987'de Başbakanlık koltuğuna oturmuştu. (Koçak, e.t.21.10.2014)

BURGİBA'nın 1978 ve 1984 tarihlerinde halk ayaklanmalarını şiddetle bastırması ve İslamcı kesimler üzerinde kurduğu ağır baskı, halkın Bin ALİ'nin darbesine sıcak bakılmasına yol açmıştı. Bu destekte çok partili sisteme geçiş umudu da önemli bir role sahipti. Bin ALİ, Devlet Başkanlığı görevini devralır almaz ulusal birlik adına tüm siyasal muhalefet hareketleriyle uzlaşacağını ve ekonomik alanda da iyileştirmelere gideceğini açıklamış ve 7 Kasım'da yayınlanan Ulusal Birlik paktı ile siyasal ve ekonomik alanda özgürlüklerin yolunu açma sözü vermiştir. (Veysel Ayhan, e.t.25.11.2013) Bu bağlamda ilk olarak aralarında UGTT lideri Habib AŞUR, MDS lideri Ahmed MESTİRİ, eski Bakan Driss GUİGA ile yasaklanan MTI'nın 600 üyesinin da bulunduğu üç binden fazla tutukluyu serbest bıraktırmış, sürgünde olan pek çok

kişinin ülkeye dönmesini sağlamış ve BURGİBA döneminden kalan ömür boyu olan Başkanlık sistemini kaldırmıştır. (Erdem, 2014: 36-37)

Bununla birlikte Bin ALİ Cumhurbaşkanı olmuş ve PSD’de tasfiyelere başlamıştı. İlk olarak partinin daha eşitlikçi bir kurum olarak anılması için adını RCD (Democratic Constitutional Rally/ Demokratik Anayasal Birlik Partisi) olarak değiştirmişti. Müteakiben Bin ALİ ilk RCD kongresini 1988’de toplamış ve BURGİBA ile bağlantılı olanlar partiden uzaklaştırılmıştı. (Perkins, 2004: 185)

Bin ALİ’nin iktidara gelmesi ile 1988-1990 arası dönemde ülke genelinde muhalif siyasî partilerin ve kesimlerin örgütlenmesine izin verilmişti. O dönemde yapılan bir değerlendirmede, Tunus’un lider diktatörlüğünden demokratik bir rejime geçiş yapmakta olduğu, BURGİBA’nın kendine düşman olarak gördüğü binlerce İslamcıyı tutuklama kararını uygulamış olan Bin ALİ’nin ise ülkenin ilk demokratına dönüştüğü, hatta Tunus’taki dönüşümün SSCB’nin devlet başkanı Mihail GORBAÇOV’a örnek olması gerektiği ifade edilmişti. Bu algı 1989’da ilk kez çok partili meclis seçimlerinin düzenlenmiş olmasıyla biraz daha pekişmişti. (Koçak, e.t.21.10.2014)

Bin ALİ iktidara geldiğinde; ekonomi kötü ve devlet aşırı bürokratik, hasta bir yapıdaydı. Bu çerçevede Bin ALİ özellikle iki önceliği benimsemişti. Bunlar; ekonominin tam bir yapısal reformu ve siyasi sistemin eş zamanlı yeniden yapılandırılmasıydı. BURGİBA’nın yerine geçen Bin ALİ’den başka biri olsaydı, reform için gerekli adımları atamayabilirdi. Ancak Bin ALİ oluşan elverişli şartlarda uluslar arası destek ve içerideki sosyal güçlerin avantajlarından da yararlanarak sürece şekil vermek için devleti yapıcı bir girişime sokmaya çalışmıştır. (Murphy, 1999: 221) Beatrice HIBOU, Bin Ali’nin hayata geçirmek istediği bu reformların esin kaynağının HAYRETTİN olduğundan da söz etmiştir. (Hibou, 2009: 54-55)

Tunus için BURGİBA bağımsızlığın lideriydi. Ülkenin bağımsızlığını elde etmiş, korumuş ve pek çok reformlarda bulunmuştu. Müteakiben başa geçen Bin ALİ de hukuk devleti olma yolunda ülkeyi baştan sona dönüşüme uğratan, geniş boyutlu hukuk, idari, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi reformlara devam etmiş, Tunus’u sadece Arap ülkelerinde değil Ortadoğu ve Afrika ülkeleri arasında Fransa etkisini devam ettiren, en modern ve batılılaşmış bir ülke olmasını sağlamıştır.

6.1. Hukuk Alanında Yapılan Reformlar

BURGİBA'nın yerine geçen Bin ALİ 1987'den itibaren özellikle hukuk devleti olma yolunda büyük atılımlar atmıştır. (Neji Jelloul, 25.04.2013, 10.30-12.00)¹⁰⁶ Bunlardan en önemlileri Fransız hukuk sistemi çerçevesinde 1959 Anayasasının yeniden gözden geçirilip yenilenerek 1991 Anayasasının kabul edilmesidir. Ayrıca bu anayasa üzerinde zaman zaman yapılan değişikliklerle anayasa geliştirilmiştir. Bununla birlikte diğer hukuksal reformlar; 1956 yılında kabul edilen Şahısların Statüsü Kanunu üzerinde yapılan yenilikler, Ulusal Paktın kabul edilmesi ve münferit yasalarla kabul edilen yenilikler olmuştur.

6.1.1. 1959 Anayasasında Yapılan Değişiklikler ve 1991 Anayasasının Kabulü

Bin ALİ Cumhurbaşkanı olur olmaz Anayasa çalışmasına başlamış ve 1991 Anayasasını oluşturmuştur. Bu anayasadan önce eski anayasa üzerinde de değişiklikler yaparak geliştirmeye çalışmıştır. Bu kapsamda ilk olarak 1987 yılında Anayasa Konseyini kurmuştur. Kurulan bu Konsey istişari bir nitelik taşımakta olup, Anayasa maddelerinin değiştirilmesine ilişkin yasa teklif ve tasarıları ile temel hak ve özgürlükleri ilgilendiren yasa teklif ve tasarıların görüşüldüğü yer olmuştur. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 2009, e.t.14.02.2013)

Kabul edilen 1991 Anayasası 1959 Anayasasının genişletilmiş haliydi. 1959 anayasası 64 madde 10 bölümden oluşurken 1991 anayasası 74 madde 10 bölümden oluşmuştur. Ancak zamanla eklemeler yapılmıştır.

1991 Anayasası'nın Başlangıç Bölümü 1959 Anayasası ile aynı hususları içermiştir. Bu kapsamda; ülkenin mücadele ederek bağımsızlığını kazandığını, meclisin Allah adına ve Tunus halkının temsilcisi olarak toplandığını, meclisin milli birliği sağlamak için insani değerleri muhafaza ederek anayasa ilkelerine bağlı kalıp adalet, özgürlük, barış içinde çalışacağını, İslam öğretilerinden ayrılmadan Mağrip Ülkeleri, Arap Birliği, Afrikalı ülkeler ile işbirliği içinde kalınacağı, demokrasiye önem vererek politik sistemi güçler ayrılığı prensibi üzerine yerleştirildiğini ifade etmiştir. Ayrıca, bütün vatandaşların haklarına saygı gösterildiğini, halkın refahı için ekonomik gücün ve zenginliklerin insanların faydasına kullanılacağını, anayasanın aile ve bireylerinin

¹⁰⁶ Bkz.Ek.I.8.

çalışma, sağlık ve eğitim haklarını garanti ettiğini ifade ederek özgür ve egemen Tunus halkının anayasasının kabul edildiğini ilan etmiştir. (Open Corpus Of Law, Tunisia Constitution 1991, e.t.10.09.2014)

1991 Anayasası'nın Birinci Bölümü de kabul edildiği tarihte 1959 Anayasası ile aynı hususları içermiştir. Bu kapsamda Birinci Bölüm, 1-17 maddeler arasında ve Genel Hükümlerden bahsetmiştir. Bu hükümler; Tunus'un özgür, bağımsız ve egemen bir devlet olup, dininin İslam, dilinin Arapça, yönetim biçiminin Cumhuriyet olduğu belirterek, Büyük Arap Mağrip'in parçası olup, ortak çıkarlar doğrultusunda çalışacağını, egemenliğin Tunus halkına ait, bayrağın kırmızı içinde beyaz ay ve beş kenarlı yıldız olduğunu, Cumhuriyet sloganının hürriyet, düzen ve adalet olduğu, kişi dokunulmazlığı, vicdan hürriyeti ve dini serbestliğinin kamu düzenini bozmadığı sürece sağlanacağını, herkesin kanun önünde eşit olacağı, düşünce, ifade, basın, toplantı dernekler gibi ticaret sendikalarının hakları da garanti altına alınmıştır. Ayrıca Özel hayatın gizliliği, seyahat özgürlüğü, mülkiyet hakkı teminat altına alınmıştır. Suçluluğu kabul edilinceye kadar her sanığın masum olduğu ve savunmasının garanti edileceğini, ülkenin savunması ve toprak bütünlüğünü korumanın her vatandaşın görevi olduğunu, vergi ödemenin hakkaniyet temelinde geliri oranında her kişinin görevi olduğu belirtilmiştir. (Open Corpus Of Law, Tunisia Constitution 1991, e.t.10.09.2014)

Ancak zamanla 1991 Anayasasının birinci bölümünde pek çok değişiklik ve eklemeler yapılmıştır. Bu değişiklik ve eklemeler şu şekildedir: 5. Madde olan "Tunus Cumhuriyeti; kişinin dokunulmazlığını, vicdan hürriyetini, dini serbestliği kamuoyu rahatsız etmediği sürece sağlayacağını garanti eder" maddesine, 1 Haziran 2002'deki değişiklikle "Tunus Cumhuriyeti, temel özgürlükleri, insanların evrensel haklarını garanti etmiştir" eklenmiştir. Yine aynı maddeye, "Tunus Cumhuriyeti'nin temelinde hukukun üstünlüğü ilkesi olarak çoğulculuk ve insan gelişimi için çalışacağı ile hükümet devlet ve toplum arasında kendi adayarak dayanışma, karşılıklı yardım, kişiler, gruplar ve nesiller arasında hoşgörü taşıyacaktır" maddeleri eklenmiştir. (Open Corpus Of Law, Tunisia Constitution 1991, e.t.10.09.2014)

8. maddede belirtilen "fikir, ifade, sendika kurma, basın yayın toplama ve örgütlenme özgürlüğü garanti edilmesi" 27 Ekim 1997'deki değişiklikle siyasi parti özgürlüğü eklenmiştir. Bu bağlamda 8.maddeye "siyasi partiler vatandaşların siyasete

katılımına rehber olacak, insan egemenliğine cumhuriyet değerlerine insan haklarına kişisel ilkelere saygılı olacaktır. Yine siyasi partiler ırkçılık, şiddet, fanatizm, ayrımcılıktan uzak duracaktır. Siyasi partiler ilkelerini, amaçlarını, faaliyetlerini, programlarını belirli bir din, dil, ırk, cinsiyet ve bölge üzerinden yapmayacaktır. Partiler, yabancı parti ve kişiler ile ilişki kurmayacaklardır” paragrafı eklenmiştir. (Open Corpus Of Law, Tunisia Constitution 1991, e.t.10.09.2014)

Yine 9. Maddesindeki ikametgah, yazışmaların gizliliği maddesine kişi dokunulmazlığının eklenmesi 1 Haziran 2002’de gerçekleşmiştir. 12. Maddedeki “suçluluğuna karar verilinceye kadar her sanığın masum kabul edilmesi ve savunulmasının garanti edilmesi”, 1 Haziran 2002’de yapılan eklemeyele “bir kişinin tutuklanması hukuki sürece bağlıdır. Gözaltına alınması hukuki kararla olur. Keyfi tutuklama ve gözaltı yasaklanmıştır” ifadesi eklenmiştir. 13.maddesi “kararlar kişisel olacak ve değişen durumlarda sanığın lehinde olacaktır” maddesine 1 Haziran 2002’de yapılan eklemeyele “Özgürlüğünden yoksun her kişiye insanca muamele edilecek ve insan onuruna uygun koşullar sunulacaktır” ifadeleri eklenmiştir. 15.madde olan “vatan savunması her vatandaşın görevidir” ifadesine “her vatandaş ülkesinin bağımsızlığını, egemenliğini ve ülke topraklarının bütünlüğünü korumayla görevlidir” maddesi eklenmiştir. (Open Corpus Of Law, Tunisia Constitution 1991, e.t.10.09.2014)

İkinci Bölüm 1959 Anayasasında 18-35 maddeleri arasında Yasama gücünden açıklarken, 1991 Anayasası kabul edildiği tarihte 18-36 maddelerini arasında Yasama gücünden bahsetmiştir. Bu kapsamda; ilk kabul edildiğinde yasama görevi beş yılda bir genel, hür, doğrudan ve gizli oy sistemi ile seçilen Temsilciler Meclisi tarafından yerine getirilmiştir. Seçmen yaşı 20 olup, Tunus vatandaşı olan herkes oy kullanabilmiştir. 25 yaşını doldurmuş ve babası Tunuslu olan her seçmen Meclise girebilmiştir. Milletvekillerin bütün ulusun temsilcileri olup, dokunulmazlığa sahip olduğu belirtilmiştir. Yasama gücünü meclis yerine getirirken, Cumhurbaşkanı tarafından sunulan kararlar öncelikli olduğu kabul edilmiştir. Meclis, Cumhurbaşkanı KHK yetkisi vermiştir. Ancak bu KHK meclis tarafından oylanması gerektirmiştir. Devlet bütçesinin meclis tarafından onaylandığından bahsetmiştir. Meclis Ekim ayında çalışmaya başlayıp, Temmuzda tatile girecektir. Meclis içinde seçilen daimi komiteler meclis tatilde olduğunda dahi çalışmaktadır. Meclis, tatil esnasında Cumhurbaşkanı

veya meclis üyeleri tarafından toplantıya çağırılabilir. (Open Corpus Of Law, Tunisia Constitution 1991, e.t.10.09.2014)

Zamanla 1991 Anayasasının ikinci bölümünde de pek çok değişikliğe gidilmiştir. En önemli değişiklik yine 1 Haziran 2002’de kabul edilmiştir. Bu değişiklikle Milli Meclis; Temsilciler Meclisi (Chambre des Députés/ Chamber of Deputies) ile Danışmanlar Meclisi (Chambre des Conseillers/ Chamber of Councilors) adı altında iki başlı olmuştur. Yasama görevi bu iki meclis veya referandum ile yerine getirileceği belirtilmiştir. Yeni kurulan Danışmanlar Meclisi danışma niteliğinde olmakla birlikte 6 seneliğine, yarısı ise 3 senede yapılacak seçimle yenileceği ve Temsilciler meclisinin 2/3’ünü aşamayacağı kararlaştırılmıştır. Danışmanlar Meclisinin 1/3’ü ulusal düzeyde işverenler, çiftçiler ve çalışanlar arasından seçileceği ve bu adayların yetkili mesleki kuruluşlar tarafından her adaylık için asgari 2 aday önerileceği, geri kalan üyeler ulusal kişi ve yetkililer arasından Cumhurbaşkanı tarafından atanacağı kabul edilmiştir. (Open Corpus Of Law, Tunisia Constitution 1991, e.t.10.09.2014)

Meclis sayıları da zamanla değişiklik göstermiştir. “Temsilciler Meclisi” 20 Mart 1994 seçimlerinde Meclis 163 iken (Pekcan ve Mustafaoğlu, 1997: 19) 2009 seçimlerinde 189, müteakiben 214 olmuştur. Danışmanlar Meclisi ise fazla bir değişiklik göstermemiş ve 126 üyeden¹⁰⁷ oluşmuştur. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Mayıs 2010, e.t.15.04.2013)

Oy verme yaşı 20 iken 2008’de yapılan değişiklikle 18’e düşürülmüştür. Yine seçilme yaşı 25’iken Ekim 1997’de alınan kararla 23’e düşürülmüştür. Danışmanlar Meclis üye seçilme yaşı ise 40 olarak kabul edilmiştir. Danışmanlar Meclis üyeleri de Temsilciler Meclis üyelerinin haklarına sahiptirler. Her iki meclis üyesine de bir suçtan dolayı dava açılmamakta ve tutuklanamamaktadır. Her iki meclis Cumhurbaşkanına KHK yetkisi vermekte, yine her iki meclis taslak yasayı salt çoğunlukla kabul etmekte ancak bu çoğunluk üye tam sayısının 1/3’ünden az olamamaktadır. Bütçe kanunu da her iki meclise sunulmaktadır. Her iki mecliste ekim-temmuz arası düzenli oturum yapmaktadır. Kritik konularda (mali, dokunulmazlıkların kaldırılması, Temsilciler Meclisinin veya Cumhurbaşkanının belirlediği konularda) ortak veya ayrı ayrı

¹⁰⁷ 126 sandalyeden oluşan Danışmanlar Meclisi üyelerinin ise 42’si bölgeleri, diğer 42 üyesinin 14’ü Merkez Sendikası tarafından temsil edilen toplumun ücretli kesimini, 14’ü işverenleri ve kalan 14’ü çiftçileri olmak üzere meslek gruplarını temsil etmekte; kalan 42 üye doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından belirlenmektedir.

komisyon oluşturabileceklerdir. Anlaşmaları yine eskisi gibi Temsilciler Meclisi onaylamaktadır. Her iki meclis tarafından ortak karar alınamadığından onaylanmaya kanun için ortak bir komisyon oluşturulmaktadır. Bu komisyonda bir hafta içinde ortak karar alınmazsa Temsilciler Meclisi tarafından kabul edilen kanun Meclis Başkanı tarafından Cumhurbaşkanına sunulmaktadır. Her iki meclisin çalışmaları kanunla düzenlenmiştir. (Open Corpus Of Law, Tunisia Constitution 1991, e.t.10.09.2014)

Üçüncü Bölüm 1959 Anayasasında 36-51 maddeleri arasında Yürütme gücünü içermişken, 1991 Anayasası kabul edildiği tarihte 37-63 maddelerini arasında Yürütme gücünden bahsetmiştir. 1991 anayasası 1959 Anayasası gibi Yürütme gücünü 40 yaşında, Tunuslu ana ve babadan olan Cumhurbaşkanına vermiştir. Hükümetin başı olan Başbakan Cumhurbaşkanına yardımcı olmaktadır. Cumhurbaşkanı, Devletin ve dinin reisi olarak belirtilmiştir. 5 yıl için genel, hür, doğrudan ve gizli oyla seçileceğini ve art arda 3 kez seçilebileceğini ifade edilmiştir. Cumhurbaşkanı bağımsızlığın, toprak bütünlüğünün garantisi olarak kabul edilmiştir. Yasaları ilan eder ve bunların resmi gazetede 15 gün içinde yayınlanmasını sağlamaktadır. Kendisine karşı sorumlu olan hükümet üyelerini seçmekte, yüksek kamusal ve askeri yetkilileri tayin etmektedir. Aynı şekilde, üst düzey mülki ve askeri yetkililer Hükümetin tavsiyesi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Silahlı Kuvvetlerin Başkomutanıdır. Anlaşmalar yapmakta, savaş ve barış ilan etmekte, af çıkartmakta, ülkenin genel politikasını belirlemektedir. Bakanlar Kuruluna başkanlık etmekte, Başbakanın teklifi ile Bakanlar kurulunun veya bir üyesinin çalışmasını sonlandırmakta ve yenisini atamaktadır. Hükümet Cumhurbaşkanına karşı sorumludur. 2/3 çoğunlukla kabul edilmemiş kanunun tekrar görüşmek üzere meclise gönderebilmektedir. (Open Corpus Of Law, Tunisia Constitution 1991, e.t.10.09.2014)

1991 Anayasasında Üçüncü bölümünde de pek çok değişiklik ve eklemeler yapılmıştır. Mayıs 2002’de yapılan düzenlemeyle Cumhurbaşkanı seçilme yaş sınırı 70’ten 75’e çıkarılmış ve 3’den fazla seçilme sınırı kaldırılmıştır. Böylece 2009 seçimleri sırasında 73 yaşında olan Tunus Cumhurbaşkanı Zeynel Abidin Bin ALİ’ye 2014 yılına kadar iktidarda kalma yolu açılmıştır. Nitekim, Bin Ali 25 Ekim 2009 tarihindeki seçimlerde yeniden Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Yine 2002’de yapılan değişiklikle Cumhurbaşkanının Cumhurbaşkanlığı süresince yaptıklarından daha sonra yargılanmayacağı kabul edilmiştir. Cumhurbaşkanı her iki meclisin ortak oturumunda

yapacağı yeminle görevine başlamaktadır. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 2009, e.t.14.02.2013)

Yine 2002’de yapılan değişiklikle Cumhurbaşkanı anlaşmaları onaylar ifadesi Cumhurbaşkanı anlaşmaları imzalar olarak değiştirilmiştir. Cumhurbaşkanı milletvekili meclisinde kabul edilen yasayı imzalamadan önce Danışmanlar Meclisine bilgi almak için gönderebilmektedir. 2002’de yapılan değişiklikle “Cumhurbaşkanı kanunun yürütmesine nezaret eder” maddesine “bir kısmı için Başbakanı yetkilendirir” ifadesi eklenmiştir. Cumhurbaşkanı ölümü veya istifasında yerine Temsilciler Meclisi başkanı eğer seçim aşamasında ise Danışmanlar Meclisi Başkanı yenisi seçilinceye kadar vekalet edeceği kabul edilmiştir. Yine 45-60 gün içinde yeni Cumhurbaşkanının seçileceği ile geçici seçilen Cumhurbaşkanı’nın yeni seçimleri organize edeceği ve her iki meclis önünde yemin edip, Cumhurbaşkanlığı döneminde yaptıklarından sorumlu tutulamayacağı belirtilmiştir. Ayrıca geçici olan anayasayı değiştiremez ve hükümete karşı herhangi bir kınama faaliyetinde bulunamamaktadır. Bununla birlikte “Geçici İş Görmez Durumunda” kararname ile yetkilerini Başbakana devretmektedir. Bakanlar kuruluna Başbakan vekalet ederken “eğer gerekliyse cumhurbaşkanı bakanlar kuruluna başkanlık eder” ifadesi eklenmiştir. Gensoru kabul edilmesi 2002’de 2/3’ten salt çoğunluğa çekilmiştir. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 2009, e.t.14.02.2013)

Dördüncü Bölüm 1959 Anayasasında 52-55 maddeleri arasında Yargı gücünü içermişken, 1991 Anayasası kabul edildiği tarihte 64-67 maddelerini arasında Yargı gücünden bahsetmiştir. 1991 Anayasasında 1959 Anayasasında olduğu gibi yargının mahkemeler tarafından halk adına kullanıldığı, hükümlerin halk ve Cumhurbaşkanı adına icra edildiğini, yargı mensuplarının bağımsızlığının teminat altına alındığını ve yargı işlemlerini yerine getirmede yargıçlar ve savcılar yetkili olduğu ifade edilmiştir. (Open Corpus Of Law, Tunisia Constitution 1991, e.t.10.09.2014)

Beşinci Bölüm; 1959 Anayasasında 56. maddeyken 1991 Anayasasında 68. madde olarak kabul edilmiştir. Bölüm, bir hükümet üyesine karşı yürütülen “vatana ihanet” suçunu yargılayacak bir Yüksek Mahkemenin oluşma şekli, görev ve yetkileri hakkında bilgi vermiştir. (Open Corpus Of Law, Tunisia Constitution 1991, e.t.10.09.2014)

Altıncı Bölüm; 1959 Anayasasında 57. maddeyken 1991 Anayasasında 69. madde olarak kabul edilirken Devlet Konseyini oluşturan iki organ olan İdare Mahkeme ve Sayıştay'ın oluşumu, yetkilerinden bahsetmiştir. (Open Corpus Of Law, Tunisia Constitution 1991, e.t.10.09.2014)

Yedinci Bölüm; 1959 Anayasasında 58. maddeyken 1991 Anayasasında 70. madde olmuş, iktisadi ve sosyal konularda danışma görevi yapan bir “Ekonomik ve Sosyal Konseyin” kurulmasını öngörmüştür. Ayrıca yeni kuruluşu eski anayasada kuruluşu sadece millet meclisi ile ilgiliyken yeni Anayasada 2002’den itibaren her iki meclis ile ilişkilendirilmiştir. (Open Corpus Of Law, Tunisia Constitution 1991, e.t.10.09.2014)

Sekizinci Bölüm; 1991 Anayasasında 59. maddeyken 1991 Anayasasında 71. madde olarak kabul edilmiş ve bu maddede Mahalli İdarelerden bahsedilmiştir. 1959 Anayasasında Bölgesel Meclisler ile Belediye Meclislerinin kanun ile belirlenen şartlar dâhilinde mahalli ilişkileri yürüttüğünü ifade etmişken, yeni anayasada bölgesel meclislere yerel topluluklardan kanunla belirlenen kişiler de dahil edilmiştir. (Open Corpus Of Law, Tunisia Constitution 1991, e.t.10.09.2014)

Dokuzuncu Bölüm; 1959 Anayasasında 60-62. maddeler olup, anayasa değiştirme şartlarından bahsetmiştir. 1991 Anayasasında yine aynı şekilde yer almışken 1995’te yapılan değişiklik 76-78 maddeler arası belirtilmiştir. 1991 Anayasasında; Anayasanın değiştirilme teklifi Devlet yönetim şeklini etkilememek kaydıyla Cumhurbaşkanıya ya da ulusal meclisin en az üçte birine ait olduğunu, teklifin salt çoğunlukla kabul edildiğinde özel bir komisyon kurularak burada tartışıldığını, eğer 2/3 oranından fazla olmadıkça değişiklikler kabul edilmeyeceğini, Komisyon sonrası oylamalar birinci oylamanın en az 3 ay sonra yapıldığı belirtilmiştir. 27 Ekim 1997’de yapılan değişiklik Cumhurbaşkanı anayasal değişikliği referanduma sunabileceği eklenmiştir. Ancak bu da meclisin 2/3 oranında kabul ettiği değişikliklerin referanduma sunulmayacağını ancak salt çoğunlukla kabul edilen Anayasa değişikliği referanduma sunulacağı kabul edilmiştir. Referandum ile kabul edilen değişikliklerin diğerleri gibi 15 gün içinde Cumhurbaşkanı tarafından yayımlanacağı kabul edilmiştir. Ayrıca tüm kanunların Tunus Anayasasına göre yapılacağı belirtilmiştir. (Open Corpus Of Law, Tunisia Constitution 1991, e.t.10.09.2014)

1991 Anayasasında 1995'te yapılan değişiklikle 9. Bölüm olarak 72-75.maddeler arasına “Anayasal Konsey” eklenmiştir. Anayasal Konsey'in görevi Cumhurbaşkanına sunulmuş kanunların Anayasaya uygunluğunu kontrol etmek olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda referandum ve seçimlerin kanuna uygunluğunu hakkında karar vermekte, bu süreçte onaylanma süresi Anayasal Konseyin görüşünü alana kadar ertelenmektedir. Cumhurbaşkanının 15 gün içinde yayınlaması gereken kanun maddesini 1 (bir) ayı geçmeyecek şekilde uzatılabilmektedir. Milletvekili tarafından kabul edilen her kanun anayasaya uygunluğu açısından Anayasal Konseye sunulmaktadır. Anayasal Konseyin gerekçeli kararı bağlayıcıdır. Seçim kanunu ile ilgili kararları da kesindir ve temyize başvurulamamaktadır. Bunun yanında Cumhurbaşkanı kişisel durum, mülkiyet, cezaların belirlenmesi gibi kanunlarda başvurulduğu gibi kurumların ve organizasyonların işleyişini etkileyen tüm hususlar için de başvurulabilmektedir. Ayrıca Anayasal Konseyi her iki meclisin üyelerinin seçimi ile ilgili başvurulmuş endişeler hakkında da karar vermektedir. Temyize tabi değildir. Başkan dahil 9 üyenin 4'ü Cumhurbaşkanı tarafından seçilmektedir. 2 üyesi Temsilciler Meclisi Başkanı tarafından 3 yıllığına ve yeniden seçilebilecek şekilde seçilirken, geriye kalan 3 üyenin bir tanesi Yargıtay 1. Başkanı, bir tanesi İdari Mahkemeler Başkanı, diğeri ise Temyiz Mahkemesi başkanından meydana gelmektedir. Sadece anayasal görüşler bildiren Konsey, politik ve ticari kararlar alamamaktadır. (Open Corpus Of Law, Tunisia Constitution 1991, e.t.10.09.2014)

Sonuçta 1959 Anayasası gibi 1991 anayasasına göre de Tunus bağımsız ve egemen bir devlet olup, devletin dini İslam, dili Arapça, yönetim şekli Cumhuriyettir. 1991 Anayasası ilk kabul edildiğinde ülke yine 1959 Anayasası gibi yarı başkan, yarı parlamenter sistem yapısına sahip olmuştur. Ancak zamanla yapılan değişikliklerle Cumhurbaşkanının yetkileri artmış ve ülkenin yönetimi Başkanlık Sistemine dönmüştür. Anayasada “laiklik” ifadesine yer verilmemekle birlikte, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı tutulmasına büyük özen gösterilmiş, keza Anayasal hükümlerle siyasi partilerin temel ilkelerinin, amaçlarının, faaliyetlerinin ve programlarının din, dil, ırk, cinsiyet ve bölge unsurlarına dayandırılması yasaklanmıştır. Yine 1991 Anayasası kişisel hak ve hürriyete ait hususları evrensel normlar çerçevesine oturturken, hukukun üstünlüğüne ayrı bir önem verilmiş ve siyasi partilerin hakları güvence altına alınmaya çalışılmıştır.

6.1.2. Ulusal Birlik Paktı

1987 yılında Devlet Başkanlığı görevini devralan Bin Ali ulusal birlik adına tüm siyasal muhalefet hareketleriyle uzlaşacağını ve ekonomik alanda da iyileştirmelere gideceğini açıklayarak 7 Kasım'da yayınlanan Ulusal Birlik Paktı ile siyasal ve ekonomik alanda özgürlüklerin yolunu açma sözü vermiştir. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

Bu kapsamda, Eylül 1988'de ticaret odalarının temsilcileri, işverenler ve diğer ulusal kuruluşlar, muhalefet partileri ve hatta MTI'nın gayri resmi temsilcisi ile beraber (toplamda 16 kuruluş) yeni bir milli uzlaşma belgesinin oluşturulması için Bin ALİ tarafından davet edilmişlerdir. (Murphy, 1999: 173)

Tunuslu farklı siyasal güçler arasındaki oydaşmayı¹⁰⁸ ifade eden 1988 Milli Paktı, 1857 Temel Paktından açıkça esinlenmiş bir paktır. (Hibou, 2009: 54-55) Milli Pakt; Tunus ve Tunuslu kimliğine ilişkin olarak, devletin Arap ve Müslüman karakterini güvence altına almış, BURGİBA'nın son zamanlarındaki uzlaşıcı olmayan laikliğini bir kenara koyarak toplumun Müslüman yapısını devlete meydan okumaktan ziyade devleti kuvvetlendirecek şekilde dahil etmeye gayret etmiştir. Pakt Genel hususların yanında Siyasal Sistem, Kalkınma Stratejisi, Dış İlişkilerden bölüm olarak bahsetmiştir. (Murphy, 1999: 174)

Paktın maddelerinde; din ve devlet işlerinin ayrımını sağlandığı, demokratik çoğulculuğun gerekliliğe değinildi ki bunun için çoğunluğun seçtiği, ancak azınlığın ihtiyaç ve ilgilerine de uygun saygıyı gösteren bir yönetim için dönemsel serbest seçimler benimsenmesi yer almıştır. Ordu, açıkça hükümetin sivil silahlı gücü konumuna getirilmiş ve siyaseten tarafsız olması yönünde teşkilatlandırılmıştır. Belgenin hem siyasi hem de kalkınma bölümlerinde kolektif çaba, birlik ve yurttaş sorumluluğuna büyük önem verilmiştir. (Murphy, 1999: 175) Ayrıca 1975'te Burgiba'nın getirdiği ve ömür boyu başkanlık yapabilmesini sağlayan düzenlemeyi kaldırmakla birlikte daha demokratik bir yönetim ve daha açık bir topluma izin vereceği yönünde söz de verilmiştir. (Delaney, e.t.22.11.2014)

Pakt kapsamında 1988 yılında partilerin kurulmasına ve basının özgürleştirilmesine ilişkin yeni yasalar çıkarılmıştır. (Pekcan ve Mustafaoğlu, 1997: 19) Ayrıca pakt kapsamında 3000'e yakın siyasî tutukluyu serbest bırakılmış, basına

¹⁰⁸ Bir grup, topluluk ya da toplumun üyeleri arasında, temel toplumsal değerler üzerindeki anlaşma.

uygulanan baskı hafifletilmiş ve 1988-1990 arası dönemde ülke genelinde muhalif siyasal partilerin örgütlenmesine izin verilmiştir. (Zartman, e.t.22.12.2014) Bu paktta iki önemli alan muhalefet partisi ile görüşülme dışında tutulmuştur. Bunlar ekonomik politikalar, diğeri ise yapılacak eğitim reformlarıdır. Hükümet bu iki alanda kendisi karar almak istemiştir. (Murphy, 1999: 190)

Yapılan bu değişikliklerle, demokrasi ve özgürlüğün her alanda gerçekleştirilmesini hedeflen yeni bir döneme girilmiştir.

6.1.3. Şahısların Statüsü Kanununun (Ahval-i Şahsiyye Kanunu, Personel Status Code) Bin ALİ Tarafından da Onaylaması ve Bu Kanunda Yapılan Reformlar

5. Bölümde belirttiğimiz gibi 1956 yılında çıkarılan Şahısların Statüsü Kanunu (Ahval-i Şahsiyye Kanunu, Personel Status Code) batı uzantısı olan modern bir kanundur. Şahısların Statüsü Kanunu ile ceza hukuk sistemi düzenlenmiş, çekirdek aile kavramı yasa ile kuvvetlenmiş ve kadınlar eğitim, doğum kontrolü, ekonomiye katılım, siyasi temsil vb. olacak şekilde pek çok haklar kazanmıştır. (Perkins, 2004: 135-137; Ayed, 2013: 55)

Bin ALİ de BURGİBA gibi Şahısların Statüsü Kanunu tartışmasız onaylamış, hatta yaptığı değişikliklerle daha da geliştirmiştir. Çünkü bu dokümanın Tunus İslam hareketinin reform ve modernliği için önemli referans sağladığını Bin ALİ de kabul etmiştir. (Perkins, 2004: 187) Zamanla da bu kanunu geliştirerek pek çok değişiklikler yapmıştır. Özellikle 1993'te kadınların haklarını, toplumsal statüsünü daha da geliştiren pek çok düzenlemeye gidilmiştir. (Salem, e.t.30.11.2014)

Bu kanun çerçevesinde kadın haklarını arttırmak için 1993'te yapılan reformlar ile aile içinde kadın ve erkeğin eşit hakka sahip olduğu, yaşını doldurmamış kız çocuklarının evliliği konusunda annenin onayının alınması esasları getirilmiştir. Ayrıca boşanmış kadın ve çocukları için nafaka ödenmesi için bir "fon" oluşturulmuştur. Bunun yanında kadın hakları konusunda Hakimlerin eğitilmesi sağlanmıştır. (Moore, 1982: 82) Bu şekilde erkeklerin kadına karşı şiddeti azaltılmıştır. Ayrıca kadın hakimlerin sayısı da arttırılmıştır.¹⁰⁹ 2010 yılına gelindiğinde hakimlerin % 27'si, avukatların da % 31'i kadın olmuştur. (Salem, e.t.30.11.2014)

¹⁰⁹ İlk kadın hakim de 1968 yılında atanmıştır.

Özellikle evlilik için daha önce kadınlar için 17 erkekler için 20 olan asgari yaş 2008’de şahıslar statüsü kanununda değişiklikle 18 olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Şahısların Statüsü Kanun çerçevesinde evlilik sözleşmesi, boşanma üzerine mülkiyet hakkı ve evliyken eğitim üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bu kapsamda 2007’de okul yaşındaki kızların % 96,7’si erkeklerin % 95,5 ilköğretim okulundan sonraki tam zamanlı ilköğretime kayıt yapmıştır. Bu kanun sayesinde eğitimde yüksek öğretimde kayıtlı öğrencilerde kadınlar erkekleri geçtiği gibi kadınlar erkeklerden daha başarılı hale gelmiştir.¹¹⁰ (Salem, e.t.30.11.2014)

6.1.4. Diğer Hukuksal Reformlar

1988’de GANNUŞİ’nin serbest bırakılması ile birlikte sürgündeki İslamcı ve sol muhalif liderleri de ülkelerine geri dönmüşlerdir. Çok partili sisteme geçiş temelinde 12 Mayıs 1988’de yeni partiler yasası kabul edilmiş ve 1989 tarihinde de ilk çok partili seçimlerin gerçekleştirileceği açıklanmıştır. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

1991’de alınan karar ile 6-16 kız ve erkek çocuklar için okul devam zorunluluğu getirilmiş, bunun sonucu liselere kayıtlar ve kadınların işgücüne katkısı artmıştır. (Perkins, 2004:140)

Anayasa uyarınca, yargı erki bağımsız hakim ve savcılar tarafından kullanılmaya devam ederken, BURGİBA tarafından kurulan ve siyasî davalara bakan Devlet Güvenlik Mahkemesi lağvedilmiştir. (Koçak, e.t.21.10.2014) En yüksek adli merci Temyiz Mahkemesi (Cour de Cassation) olarak kabul edilmiştir. Bunun dışında, Tunus genelinde 10 İstinaf Mahkemesi, 23 Asliye Hukuk Mahkemesi, 83 de Sulh Mahkemesi oluşturulmuştur. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Mayıs 2010, e.t.15.04.2013)

6.2. Yönetim/İdari Alanında Yapılan Reformlar

Çok partili sisteme geçiş temelinde; 12 Mayıs 1988’de yeni partiler yasası kabul edilmiş ve 1989 tarihinde de seçimlerin gerçekleştirileceği açıklanmıştır. Fransız sistemi esas alınarak gerçekleştirilen seçimlere birçok parti katılmıştır.¹¹¹ (Ayhan, e.t.25.11.2013) Seçimler 23 il¹¹² ve 246 ilçede icra edilmiştir. (Yılmaz, 2005: 381)

¹¹⁰ 2007-2008 akademik yılında yüksek öğretime kayıtlı öğrencilerin %59,5’i kadındı.

¹¹¹ NAHDA ise parti kurma başvuruları resmi olarak kabul edilmeği için bağımsız adaylar göstererek seçime katılmıştır.

¹¹² Ariana (Aryanah), Beja (Bajah), Ben Arous (Bin 'Arus), Bizerte (Banzart), El Kef (Al Kaf), Gabes (Qabis), Gafsa (Qafsah), Jendouba (Jundubah), Kairouan (Al Qayrawan), Kasserine (Al Qasrayn), Kebili

Tunus 1991 Anayasası ile yönetim biçimi Başkanlık Tipi Cumhuriyet olarak kabul edilmiştir. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 2009, e.t.14.02.2013) 1991 Anayasası, 1959 Anayasası gibi Yürütme gücünü Tunuslu ana ve babadan olan Cumhurbaşkanıya vermiştir. Hükümeti ve başındaki Başbakanı da Cumhurbaşkanıya yardımcı olacağını belirtmiştir. (Tuğ, 1969: 163-164)

Cumhurbaşkanlığı seçimi için, en az 40 en fazla 70 yaşında olmak Milletvekili seçimlerinde olduğu gibi 5 yıllık dönemler için doğrudan halk tarafından art arda 3 kez seçilebileceğini ifade etmiştir. 26 Mayıs 2002 tarihinde yapılan halk oylamasında yüzde yüze yakın oy oranıyla kabul edilen ve Anayasa maddelerinin yarıya yakın bölümünü değiştiren reform paketi uyarınca, aynı kişinin Cumhurbaşkanlığı görevine üç defa seçilebilmesine ilişkin kısıtlama kaldırılmıştır. Reform paketiyle ayrıca Cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılmak için 70 olan azami yaş sınırı 75'e çıkarılmış, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin iki turlu olarak düzenlenmesi öngörülmüş, Parlamentonun "Temsilciler Meclisi" ve "Danışmanlar Meclisi" olmak üzere iki kamaralı bir yapıya kavuşturulması kararlaştırılmıştır. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 2009, e.t.14.02.2013)

BURGİBA zamanındaki ihtiyaçları karşılayan fakat otoriteye meydan okuma gücüne sahip olmayan bir ordu düşüncesi Bin ALİ tarafından da devam ettirilmiştir. (Dinçer ve Coşkun, 2011: 14)

6.3. Eğitim ve Kültür Alanında Yapılan Reformlar

Daha önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi eğitim ve kültür alanında yapılan reformlar Tunus'u sadece Arap ülkelerinde değil Ortadoğu ülkeleri arasında en modern ve batılılaşmış bir ülke haline getirmişti. BURGİBA zamanında olduğu gibi, Bin ALİ zamanında da Fransız eğitim sistemi çerçevesinde eğitim ve kültürel alanda reformlar devam etmiştir. Fransız sistemine bağlı kalınarak Bin ALİ zamanı ilköğretim ve

(Qibili), Mahdia (Al Mahdiah), Medenine (Madanin), Monastir (Al Munastir), Nabeul (Nabul), Sfax (Safaqis), Sidi Bou Zid (Sidi Bu Zayd), Siliana (Silyanah), Sousse (Susah), Tataouine (Tatawin), Tozeur (Tawzar), Tunus, Zaghuan (Zaghwan) (Tunus ve Tunus Tarihi, e.t.27.11.2013)

öğretimi 9 yıl olarak kabul edilmiştir. İlkokullarda eğitim Arapça-Fransızca üniversitelerde ise tamamen Fransızca olarak benimsenmiştir. (Özey, 2009: 184-185)

Modern eğitim sistemi anlayışı doğrultusunda Bin ALİ eğitim alanında yaptığı reformlarda çocukların ve özellikle de kız çocuklarının okula devamı için tedbirler almıştır. Hatta bu konuda Kadın haklarına ve kadınların eğitime verdikleri önemden dolayı UNESCO tarafından ödüllendirilmiştir. (Neji Jelloul, 25.04.2013, 10.30-12.00) 1991 yılında 6-11 yaşları arasındaki çocuklarda okula gitmeyi zorunlu hale getiren yasa düzenlenmiştir. Bunun sonucu liselere kayıtlar fazlalaşmış¹¹³ ve kadınların işgücüne katkısı artmıştır. (Perkins, 2004: 140) Yine 1992’de kabul edilen Sosyal dayanışma formu ile 140 okul inşa edilmiştir. Çocukların yeteneklerinin geliştirilmesi için kurslar da açılmıştır. (Kırılma Noktası Adlı Program, e.t.20.10.2011) Bin ALİ döneminde 6 yaşında okula gitme oranları Tablo 4’de görüldüğü gibi 2008’de % 99,1’e yükselmiştir.

Tablo 15: 6 Yaş Okula Gitme Durumu

Yıl	2003/2004	2004/2005	2005/2006	2006/2007	2007/2008
Erkek	99.0	99.0	98.9	99.0	99.1
Kız	99.0	99.0	99.0	99.0	99.1
Toplam	99.0	99.0	99.0	99.0	99.1

Kaynak: Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 2009, e.t.14.02.2013

Yine Tablo 5’de görüldüğü gibi 2008 yılında 6-11 yaş için okul devamlılığı % 97,4 olmuşken, okuma yazma oranı 2010’da % 80,6 olmuştur.¹¹⁴

Tablo 16: 6-11 Yaş Okula Gitme Durumu

Yıl	2003/2004	2004/2005	2005/2006	2006/2007	2007/2008
Erkek	96.8	96.9	97.0	97.3	97.3
Kız	97.0	97.0	97.1	97.4	97.4
Toplam	96.9	96.9	97.1	97.3	97.4

Kaynak: Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 2009, e.t.14.02.2013.

¹¹³ 2007’de kızların % 96,7’si erkeklerin % 95,5 ilk öğretim okulundan sonraki tam zamanlı ilk öğretime kayıt yapmıştır. 2007-2008 akademik yılında yüksek öğretime kayıtlı öğrencilerin % 59,5’i kadındı. (Salem, e.t.30.11.2014)

¹¹⁴ Bir önceki sene % 81,4’dü. Ayrıca kırsal alanda kadınların yaklaşık % 60’ı okuma yazma bilmekteydi.

Tunus'ta 14'ü devlet üniversitesi, özel üniversite, yüksekokul veya akademi statüsünde eğitim veren yaklaşık 200 yükseköğretim kurumu Yüksek Öğrenimdeki Öğrencisi sayısı 346.079 ve eğitimin devlet bütçesindeki payı % 6,7 olurken, ordunun payı %3'lerde kalmıştır. (Kösebalaban, Şenel ve Ulutaş, 2014: 200; Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Mayıs 2011, e.t.17.12.2014; Adil, e.t.21.12.2013)

BURGİBA zamanı başlayıp Bin ALİ zamanında devam eden eğitim reformları sayesinde Tunus'ta yetişkin nüfusun % 6,2'si üniversite mezunu hale gelmiştir. Bu oran, dünya ortalamasının (yüzde 3,94) üzerindedir. (Koçak, e.t.21.10.2014)

Bin ALİ de BURGİBA gibi televizyon yayınlarına önem vermiştir. Bin ALİ'nin dönemi Tunus'ta 1'i özel olmak üzere 4 uydu kanalı kurulmuştur. Ayrıca Fransızca ve Arapça yayım yapan yaklaşık 10 tane gazete de yayımlanmıştır. Ortadoğu'daki birçok Arap Devletinin aksine Tunus gazetelerine bakıldığında en azından dünya meselelerine daha geniş ve özgün yorumlar getirildiği görülmüştür. (Kahraman, e.t.04.12.2013)

Yine Bin ALİ zamanı internet kullanan sayısı 2000 yılında 100 bin iken, 2009 yılı itibariyle 2.8 milyon, 2010'da 3.8 milyona ulaşmıştır. Bu sayı Arap ve Afrika ülkeleri arasında en fazla olan ülkedir. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 17; Ayed, 2013: 81)

Kültürel olarak da Bin ALİ, BURGİBA gibi Tunus'ta zengin, farklı ve etkili bir kültür oluşturmaya çalışmalarını devam ettirmiştir. Yapılan eserler Tunus'un diğer Arap ve Ortadoğu ülkelerindeki farklılığı ortaya koymuştur. Özellikle cesur konularda yazılan eser ve oynanan filmler diğer ülkelerden farklılığını yansıtmıştır. Bin ALİ dönemi ve 1987'den itibaren meydana gelen değişim ile BURGİBA'nın son zamanlarındaki baskıdan dolayı Tunus'tan ayrılan entelektüel kesim için dönme fırsatı olmuştur. Ancak yine de entelektüel kesimin bir kısmı Tunus'a dönerken bir kısmı Fransa ve Avrupa'da kalarak Tunus'taki sanatsal çalışmalara buradan katkı sağlamaya çalışmıştır. Tahir BEKRİ, Wahhab MEDDEB ve Mustafa TLİLİ gibi önemli sanatçılar eserlerini Fransa'da yazmışlardır. BEKRİ Fransızca ve Arapça Tunus kültür ve tarihini belirten şiir ve romanlar yazmıştır. Diğer bir önemli sanatçı MEDDEB yalnızca Fransızca eserler yazmıştır. Bu üçlünün en yaşlısı olan TLİLİ Sorborne Üniversitesi Felsefe bölümünden mezun olmuş, 10 yıldan fazla BM'de çalışmış ve 1980'de Fransa'ya yerleşmiştir. Bu önemli sanatçıların eserleri yalnız Tunus'ta değil diğer Arap ülkelerinde de okunmuştur. (Perkins, 2004: 186)

Muhammed al-Hedi Ben SALİH, feminist roman yazarı Hayat Ben al-Shayk gibi yazarlar ile (Perkins, 2004: 186-187) Ferid BOUGHEDİR, Nuri BOUZİD ve kadın yönetmen Moufida TLATLİ gibi yönetmenler Tunus sanatının gelişimine katkıda bulunmuşlardır. (Perkins, 2004: 198)

Bunun yanında Bin ALİ; ülkedeki önemli kültürel merkezlerini geliştirerek turistleri Tunus'a çekmeye çalışmıştır. Bunlardan Tunuslularca Mekke, Medine ve Kudüs'ten sonra İslam'ın dördüncü kutsal şehri olarak görülen, 2009 yılında İslam başkenti ilan edilen ve önemli bir kültür merkezi olarak görülen Kairouan restore edilmiş ve UNESCO'nun da dünya mirası listesinde yer almıştır. (Coşkun, e.t.14.11.2013)

Büyük Sahra Çölü'nün giriş kapısı olarak tanımlanan Douz şehrinde yapılan Sahra Festivali de Tunus'un çöl turizmi faaliyetlerinin içinde en bilineni ve geniş kapsamlısı olarak öne çıkmıştır. Ayrıca saraydan müze haline getirilen Bardo Müzesi önemli bir ziyaret yeri olarak tadil edilmiştir.¹¹⁵ (Coşkun, e.t.14.11.2013)

Kartaca şehri de yine bu ülkenin sınırları içinde yer almaktadır. Kentin geniş sınırlarını, Dido'nun kendisine bu bölgede öküz derisi kadar bir yerin verilmesi isteğinin kabul edilmesi üzerine, öküz derisinin ince şeritler halinde kestirilip birbirine bağlanmasıyla çizilen alan oluşturmaktadır. Bu inanılmaz güzellikteki mekân da düzenlenerek UNESCO'nun dünya mirası listesi içinde yer alması sağlanmıştır. (Coşkun, e.t.14.11.2013)

Tunus aynı zamanda tarihi ve egzotik dokusuyla birçok filmin çekimine de ev sahipliği yapmıştır. Tunus'taki El Jem Kolezyumu Gladıyatrör filmine mekân teşkil ederken; terk edilmiş Berberi evleri Star Wars, çölde kurulan bir film seti ise İngiliz Hasta filminin çekimlerinde kullanılmış ve bu mekânlar özellikle yabancı turistlerin temel uğrak yerleri haline gelmiştir. (Coşkun, e.t.14.11.2013) Ayrıca Jerba'da da çok tanınmış La Ghriba sinagogu da hizmete açılmıştır. (Pekcan ve Mustafaoğlu, 1997: 15)

¹¹⁵ Tunus'u ziyaretimde restorasyon için kapalı olduğundan dışarıdan fotoğraflandırılmıştır. (Bkz. Ek-I.1.b)

Özellikle Bin ALİ kültürel açıdan bütün bu merkezlere önem vererek 2010 yılında ülkeye gelen turist sayısını 7 milyona yaklaştırmıştır.¹¹⁶ (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Mayıs 2011, e.t.17.12.2014)

Sonuçta bütün bu modern eserler BURGİBA tarafından oluşturulan ve Bin ALİ tarafından devam ettirilen modern ve laik kültür anlayış çerçevesinde meydana getirilmiştir. BURGİBA gibi Bin ALİ zamanında da Tunus eğitim ve kültürel olarak Fransa etkisi devam etmiş, sadece Arap ülkelerinde değil Ortadoğu ülkeleri arasında eğitim ve kültür açısından en modern ve batılılaşmış bir ülke olmaya devam etmiştir.

6.4. Sosyal Alanında Yapılan Reformlar

BURGİBA'nın sosyal alanda yaptığı reformlar Bin ALİ zamanında da devam etmiştir. Bin ALİ zamanında oluşturulan sosyal dayanışma fonu bu reformlardan öne çıkanlardandır. 1992'de oluşturulan Ulusal Dayanışma Fonu¹¹⁷ (National Solidarity Fund/ the Fonds de Solidarité Nationale/Ulusal Dayanışma Fonu) 110 alanı hedef almıştır. Bu hedeflerden en önemlileri yoksulluğun azaltılması, elektriğin her yere götürülmesi, temiz içme suyu, temel sağlık hizmetleri, okullaşmaydı. Ayrıca bu fon sadece Tunus'ta için değil tüm Arap dünyasında için çareler aramıştır. (Perkins, 2004: 196) 1.200.00 kişi bu fondan yararlanmıştır. Bu sosyal dayanışma fonu çerçevesinde 1817 bölgede 24.200 ailenin hayat şartı iyileştirilmiştir. 40 bin yeni ev yapılmış, 25 bin eski ev onarılmıştır. Ayrıca 4.500 km yol yapılmış, 83 bin aileye su, 72 bin aileye elektrik getirilmiş, 140 okul inşa edilmiştir. Çok sayıda sağlık merkezleri de açılmış ve 61.400 aileye iş imkânı sağlanmıştır. (Kırılma Noktası Adlı Program, e.t.20.10.2011)

Yine Bin ALİ'nin sosyal ve ekonomik politikaları neticesinde 2000'li yılların ortalarında fakirlik oranı % 3,8 olan ülkede, ekonomik ve sosyal yaşamda büyük bir dengesizlik kalkmış ve halkın % 80'ini orta sınıf oluşturmuştur. (Coşkun, e.t.26.12.2013; Alexander, 2010: 82-83)

Ayrıca ekonomik gelişmelerle büyüme her arttığından ülkenin kalkınmasını beslemekte bunun sonucu sosyal yaşamda gelişmeler yaşanmıştır. Örneğin ailelerin yaklaşık % 80'i oturduğu evin sahibi olmuş, elektrik ve su nüfusun % 90'nına

¹¹⁶ Gelen Turist Sayısı 2010 yılında 6.902.800 olarak belirlenmiştir.

¹¹⁷ Sosyal dayanışma fonu 26-26 olarak da bilinmektedir.

ulaşmıştır.¹¹⁸ (Hibou, 2009: 61-62) Tunus Sosyal Sigortalar Kurumunun üyelerine uzun vadeli ve düşük faizli otomobil kredisi sağlamasının etkisiyle, ülkedeki otomobil sayısında büyük artış yaşanmış, 1994 yılında ailelerin % 15'i otomobil sahibi iken bu oran 2005 yılında % 20,2'ye, 2009 yılında % 23,1 ulaşmıştır. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Mayıs 2011, e.t.17.12.2014)

Diğer bir sosyal gelişme BURGİBA'nın özellikle kadınların statüsünü geliştirme konusunda yaptığı reformların Bin ALİ zamanında daha da geliştirilerek devam ettirilmesidir. Daha önce 5. Bölümde belirttiğimiz gibi “Şahısların Statüsü Kanunu” 1956 yılında kabul edilmişti. Bu doküman Tunus İslam hareketinin reform ve modernliği için önemli referans sağlamıştır. Bin ALİ zamanında da bu kanun onaylanıp, tartışma götürmez şekilde devam ettirilmiştir. (Perkins, 2004: 187) Hatta zamanla pek çok değişiklikler yapıp kadınların toplumdaki statüleri iyice geliştirilmiştir. Bunlardan bir tanesi 1991 reformu ile 6-16 kız ve erkek çocuklar için okul devam zorunluluğu getirilmesidir. Bunun sonucu liselere de kayıtlar artmış ve 2007'de okul yaşındaki kızların % 96,7'si erkeklerin % 95,5 ilk öğretim okulundan sonraki tam zamanlı ilk öğretime kayıt yapmıştır. 2007-2008 akademik yılında yüksek öğretime kayıtlı öğrencilerin % 59,5'i kadın olmuştur. Dünya bankasına göre Tunus'ta Kadınların işgücüne katkısı 2003'de % 25,9 iken 2007'de % 26,7'ye çıkmıştır.¹¹⁹ Zamanla kadınların eğitilmesi onları iyice cesaretlendirmiş ve kadınlar erkeklerden daha başarılı hale gelmiştir. (Salem, e.t.30.11.2014)

Yine kurulan kadın kuruluşları ile Tunus, kendisini diğer Afrika ve Ortadoğu ülkelerinden pozitif yönde farklılaştırmıştır. Tunus'ta diğer hiçbir Afrika ve Ortadoğu ülkesinde bulunmayan bir kuruluş olan Kadın İşleri Bakanlığı (MAFFEPA) kurulmuştur. Bu kuruluşun temel amacı, kadın erkek eşitliğini sağlamaktır. Bu kapsamda kuruluş aile ve çalışma hayatında kadının statüsünü geliştirmek için çabalarda bulunmuştur. Bu bakanlık çerçevesinde 20'den fazla kadın grupları oluşturulmuştur. Kadın Hakları Ulusal Birlik (the National Union of Tunisian Women), Tunus

¹¹⁸ Öyle ki ülkede 2009 yılı itibarıyla toplam 2,9 milyon hane bulunmaktadır. Hane sayısının % 99,5'inde elektrik, % 85,3'ünde su, % 96,7'sinde TV ve % 26,1'inde sabit telefon hattı getirilmiştir. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Mayıs 2011, e.t.17.12.2014)

¹¹⁹ Bu kadınların %23,9'u ziraat ve balıkçılık sektörü, %37,7'si hizmetler sektörü, %38,3 imalat ki özellikle tekstil. %39'u kamu hizmetlerine ve bu kadınların %24,3'ü yönetici mevkilerindeydi. Bunların çoğu eğitim sektöründeydi. Eğitim sektörünün %51'i ilköğretim öğretmeni, %48'i de orta ve lise seviyesinde öğretmenlik yapmaktaydı. Bu %48'nin %40'ı üniversitede öğretim görevlisiydi. Sağlık sektöründe de doktorların %42'si kadındı. Eczacıların %72'si ve dişçilerin %57'si kadındı.

Demokratik Kadınlar Derneği (the Tunisian Association of Democratic Women), Kadın ve Kalkınma Komitesi (The Women and Development Committee), Kadın ve Aile Sosyal Konseyi (The National Council of Women and Family), Kadın Dokümantasyon ve Araştırma Merkezi (The Center for Research, Documentation, and Information on Women), Tunuslu Kadınlar Araştırma ve Geliştirme Derneği (the Association of Tunisian Women for Research and Development), Arap Kadınları İçin Araştırma ve Geliştirme Merkezi (The Center for Arab Women Training and Research) bunlardan bazıları olmuştur. (Salem, e.t.30.11.2014)

Kadın ve Kalkınma Komitesi de (The Women and Development Committee) 1991 yılında kurulmuştur. Bu komite toplumsal cinsiyet eşitliliğini sağlamak için farklı gelişim planları oluşturmuştur. Kadın ve Aile Sosyal Konseyi (The National Council of Women and Family) ise 1992’de kurulmuş ve 1997’de güçlendirilerek; Medyada Kadınların İmajı Komisyonu, Herkes İçin Eşit Fırsatlar ve Hukukun Uygulanması, Kadın ve Aileye İlişkin Ulusal ve Uluslar Arası Komisyon şeklinde teşkilatlanarak çalışmıştır. (Salem, e.t.30.11.2014)

Arap Kadınlar için Araştırma ve Geliştirme Merkezi (The Center for Arab Women Training and Research) de Tunus’ta kurulmuştur. Bu dernek Arap hakları arasında karşılaştırmalı çalışmalar yürüterek çalıştaylar yoluyla toplumsal cinsiyet eşitliğini savunmuş ve teşvik etmiştir. (Salem, e.t.30.11.2014)

Özellikle dini akımlardan dolayı 2004’te kadın hakları ile ilgili önlemler için gericiliği teşvik ederek geleneği korumak isteyen kampanyalar yürütülmüştür. Bu çalışmalar Tunus kadın gruplar tarafından protesto edilmiştir. Bin ALİ de bu çalışmalara destek vermiş ve kadınların yaşamlarını geliştirmek için önlemler almaya devam etmiştir. Özellikle evlilik için kadın ve erkeklerde asgari yaş 2008’de şahıslar statüsü kanununda değişiklik yapılarak 18 kabul edilmiş olup, hükümet daha fazla aile içi şiddetle ilgilenmeye başlamıştır. Ayrıca boşanmış kadın ve çocukları için nafaka ödenmesi için bir “fon” oluşturulmuştur. (Salem, e.t.30.11.2014)

Yapılan reformlar ile aile içinde kadın ve erkeğin eşit hakka sahip olduğu düşüncesi oluşturulmuştur. Bu şekilde erkeklerin kadına karşı şiddeti azaltılmıştır. (Salem, e.t.30.11.2014)

Bin ALİ meclislerde de kadınların sayısını arttırmıştır. Temsilciler meclisinde kadınların oranı 2004’de % 22,8 iken 2009 seçimlerinde % 27,6; Danışma meclisinde ise 2005 yılında kadınların oranı % 13,4 olmuştur. (Salem, e.t.30.11.2014)

Ben ALİ 2004’de ilk kadın Vali’yi Zaghuan’a atamıştır. Mayıs 2005’teki yerel seçimlerde kadınlar % 26,7 koltuk elde etmiştir. Bu 1995 yerel seçimlerinde % 17,9 2000 yerel seçimlerinde ise % 20,9’dur. (Salem, e.t.30.11.2014)

Bin ALİ zamanında kadınların örtünmesi serbest bırakılmıştır. Ancak örtünmenin dini ve siyasi sembol olarak kullanılması yasaklanmıştır. Bazı zamanlar kapalı kadınların sokak ortasında durdurulup, ikaz edilerek dışlanması batı basınında ortaya çıkan haberlerdir. Ancak ne hükümet ne de sivil toplum kuruluşları bunu kabul etmemektedir. Öğrenciler de türban kullanabilmektedir. Tunus’ta “kimse kadından üstün değildir” denmektedir.¹²⁰ (Kırılma Noktası Adli Program, e.t.20.10.2011)

Tunus’taki bu sosyal gelişmelerin yanı sıra eğitiminde gelişmesi ailelerin bilinçlenmesini sağlamıştır. Bu kapsamda doğum oranları da azalmalar göstermiştir. Tunus’ta 1994’deki ortalama doğum oranı 2.90 iken 2009 yılında 2,05’e inmiştir. (Ayed, 2013: 60) Yine bilinçlenme çerçevesinde nüfus artışı ve ortalama ömür artmıştır. Ülke nüfusu 1981’de 6.600.000 kişi, 1995’de 8.880.000 kişi iken (Özey, 2009: 183) 2005 yılında 10,03 milyon 2010 yılında 10,5 milyon seviyesine ulaşmıştır.¹²¹ Tunus’ta, 1984 yılında 67 yıl olan ortalama ömür süresi 2009 nüfus sayımına göre 74,5 olmuştur. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 2012, e.t.27.12.2014)

Sonuçta Magrepli, Afrikalı, Akdenizli, Arap ve müslüman kimliklerini bir arada taşımasına karşın, etnik ve dini açıdan neredeyse homojen bir yapıya sahip olan Tunus’ta farklı bir toplum isteyen BURGİBA’nın sosyal reformları Bin ALİ zamanında da devam etmiş eğitimli ve sosyal bir toplum yaratılmıştır.

¹²⁰ Bunu Tunus ziyaretimde de hem gözlemledim, hem de iletişime geçtiğim halk ve akademisyenlerle görüştüğümde doğruladım.

¹²¹ Nüfusun % 98,2 Arap, %1,2 Berberi, % 0,6 yabancılar (başta Fransız ve İtalyanlar) oluşturur. Yine nüfusun %98 Müslüman, %2 Hristiyan, yahudi ve diğer dinler oluşturmaktadır. Tunus nüfusunun % 66’sı kentlerde yaşamaktadır. Başlıca önemli şehirleri Tunus (1 milyon), Sfax (931 bin), Nabeul (753 bin), Sousse (612 bin), Kairouan (560 bin), Bizerte (547 bin)’dir.

6.5. Bin ALİ Dönemi Yaşanan Siyasi Gelişmeler

6.5.1. Siyasi Uzlaşma Dönemi (1987-1989 dönemi)

Daha önce belirtildiği gibi 1956 yılında Fransa'dan bağımsızlığını kazanan Tunus'un başına milliyetçi-laik biri olan Habib BURGİBA gelmişti. Tunus'ta bağımsızlığın mimarı olarak görülen BURGİBA yaklaşık 31 yıl sonra “bunak” ve “çok yaşlı” olduğu gerekçesiyle Bin ALİ tarafından kansız darbe ile yönetimden uzaklaştırmıştı. Baskı ortamında bir çıkış olarak görülen Zeynel Abidin Bin ALİ'nin politikasının ne olacağı bilinmemekle beraber BURGİBA'nın ülkeye artık zarar verdiği düşüncesiyle bir çıkış yolu olarak görülmüştü. (Şahin, e.t.14.06.2013; Tanrıverdi Yaşar, e.t.22.11.2013)

Dış politika olarak; Zeynel Abidin Bin ALİ, ilk zamanlar BURGİBA'dan miras aldığı dış politikayı devam ettirmiştir. Bu kapsamda Birleşmiş Milletlerle, Arap Birliği'yle, Afrika Birliği'yle, Avrupa Birliği'yle ilişkiler geliştirilerek devam etmiştir. (Adil, e.t.20.10.2013)

Yine 1989 Şubat'ında Tunus, Libya, Cezayir, Fas ve Moritanya Mağrip Arap Birliği'ni (Arab Maghrip Union) kurmuşlardır. Birlik; kültürel, eğitim ve bilimsel alanlarda gelişim için bölgesel iş birliği yapmıştır. (Perkins, 2004: 191) Tunus'un komşuları Cezayir ve Libya'yla ikili ilişkileri de özellikle 80'li yılların sonlarından itibaren belirgin biçimde iyileşme göstermiştir. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 2009, e.t.14.02.2013)

Mısır'ın Arap Birliği'nden dışlanması nedeniyle Arap Birliği 1979-90 yılları arasında merkezini Tunus'a taşımış ve bu dönemde ülke, önemli bölgesel platform niteliği kazanmıştır. (Pekcan ve Mustafaoğlu, 1997: 18)

Dış politika alanında resmi söylemde aşırı uçlarda yer almamaya çalışan Tunus, tüm ülkelerle dengeli, yoğun, samimi ve eşit mesafeli ilişkiler yürüttüğü izlenimi vermeye büyük özen göstermiştir. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 2009, e.t.14.02.2013)

İç politika olarak; Bin ALİ başa geçer geçmez PSD'de BURGİBA yanlılarını tasfiyeye başlamış ve politik bürodan 22 üyenin 7'si düşürerek kendi adamını getirmiş, BURGİBA'nın dışladığı Hedi BACCOUCHE'yi de Başbakan olarak atamıştı.

BURGİBA taraftarları bir anda politik büroda yalnız kalmış, bir kısmı da rüşvet aldıkları için tutuklanmıştı. Ayrıca Bin ALİ ilk RCD kongresini 1988’de toplamış ve parti adından Sosyalist kelimesi çıkartılmış ve PSD adı RCD olarak değiştirilmişti. Bin ALİ, PSD adını değiştirmekle yeni partinin Düstur, Yeni Düstur ve Sosyalist Düstur’dan daha eşitlikçi bir kurum olarak anılmasını istemiştir. (Perkins, 2004: 185-186; Murphy, 1999: 170)

Bin ALİ 7 Kasım 1987’de yayınladığı “Ulusal Birlik Paketi” ile ulusal birlik adına tüm siyasî muhalefet ve sendikalarla uzlaşacağını, ekonomi alanında da reforma gideceğini, daha demokratik bir yönetim ve daha açık bir topluma izin vereceğini belirterek, siyasî ve ekonomik alanda özgürlüklerin yolunu açacağını taahhüt etmiştir. (Ayhan, e.t.25.11.2013) Bu kapsamda İslami grupların da olduğu on altı siyasi grup bir araya gelmiş (Erdem, 2014: 36) ve niyetinin ciddi olduğunun işareti olarak UGTT lideri Habib ACHOUR, MDS lideri Ahmed MESTİRİ ve eski bakan Driss GUİGA da dahil olmak üzere bir çok öne çıkan figürün hapisten çıkması için talimat vermiştir. Bu durumu tüm muhalefet tarafından olumlu karşılanmıştır (Murphy, 1999: 68).

Ulusal Birlik Paktının kabul edilmesiyle, 1988-1990 arası dönemde ülke genelinde muhalif siyasî partilerin ve kesimlerin örgütlenmesine de izin verilmiştir. Ayrıca, siyasî davalara bakan Devlet Güvenlik Mahkemesi lağv edilmiş, 1975’te BURGİBA’nın getirdiği ve ömür boyu başkanlık yapabilmesini sağlayan düzenleme kaldırılmış¹²² (Delaney, e.t.22.11.2014) 3000’e yakın siyasî tutuklu serbest bırakılmış, TV ve radyo üzerindeki kontrollerin azaltılmış, basına ve muhalefete uygulanan baskı hafifletilmiştir. (Erdem, 2014: 36; Koçak, e.t.21.10.2014) Tüm bu gelişmeler Batılı ülkeler tarafından da demokratikleşme yönünde atılan olumlu bir adım olarak algılanmıştır. 1989’da ilk kez çok partili meclis seçimlerinin düzenlenmiş olması bu düşüncüyü biraz daha pekiştirmiştir. Uluslararası Seçim Sistemleri Vakfı’nın söz konusu seçimlere ilişkin hazırladığı raporda, seçimin özgür ve âdil bir şekilde yapıldığı görüşü yer almıştır. Raporda ayrıca, Bin ALİ’nin kendini Devlet Başkanı ilân ettiği tarihteki bildirgesinde taahhüt ettiği demokratikleşme yönündeki adımların liberal bir nitelik taşıdığı da belirtilmiştir. (Zartman, e.t.22.12.2014)

¹²² Bu konuda Ben ALİ; “İnsanların dışladığı ömür boyu başkanlık ya da otomatik haleflığe içinde yaşadığımız çağ izin vermez...Bizim insanımız çok partili siyasi hayata dayanan politik gelişmeyi hak eder!!” söyleminde bulunmuştur. (Murphy, 1999: 167)

Bütün bu olumlu gelişmelerle birlikte 1987 Kasım ayının sonunda 57'si askeri personel olmak üzere 191 kişi rejimi yıkmaya yönelik faaliyette bulunmak suçlaması ile tutuklanmıştır. İslami hareket ise darbe girişimiyle bir ilişkilerinin olmadığını ve bunların güvenlik güçleriyle bağlantılı olduğunu açıklamıştır. Nitekim Bin ALİ, Başkanlığın ilk dönemlerinde İslamcı grupları hedef almaktan çekinmiştir. (Adil, e.t.20.10.2013; Ayhan, e.t.25.11.2013) Hatta Bin ALİ bu grupları yanına almak maksadıyla daha da ileri giderek Raşid GANNUŞİ'yi serbest bıraktırmış, yurt dışındaki İslami hareket liderleri Hamedî CEBALİ, Abdülfettah MORO¹²³ gibi isimlerin ülkelerine dönebilmelerini sağlayan açılımlarda bulunmuştur. (Erdem, 2014: 37-38) Bu serbest bırakmalar ve Ulusal Paktın imzalanmasıyla İslami liderlerinden MURO, doğrudan Başkan Bin ALİ'ye hitaben hiçbir ön koşul öne sürmeden ülkenin istikrarı ve bir iç savaşa gitmesini engellemek için Bin ALİ liderliğine destek vereceğini ifade etmiştir. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

Yine Bin ALİ İslami kesim ile uyum içinde olduğunu göstermek maksadıyla; BURGİBA zamanında kapatılan Zeytûne Üniversitesi'nin saygınlığı iade etmiş, radyo ve televizyonların ezan yayını yapmasını sağlamış, Hicri takvim basılmasına izin vermiş, Yüksek İslami Konseyin toplanmasını kabul etmiş, Cami dernekleri yeniden kurulması ile El-Hedaya isimli dini derginin basılmasına izin vermiştir. (Tanrıverdi Yaşar, e.t.22.11.2013; Murphy, 1999: 201) Ayrıca “Tüm gösteriş ve formaliteden uzak dinimizin prestijini yükseltmek ve onun asil değerini uygulamak konusunda kararlıyız. İslam ruhuna ve özüne ters her şeyden uzaklaşarak gerçek Tunus İslam'ına yabancı olan ve babalarımızın ve atalarımızın güzel geleneksel mirasına karşı olan her şeyi reddediyoruz” diyerek, seçim posterlerinde hacıların beyaz elbiselerini giyerken görülmüş, Allah'ın elinin meclisle birlikte olduğunu deklare etmiş, Mekke'yi ziyaret etmiş, konuşmalarına dualar ile başlamış ve din adamlarını RCD milletvekili aday olarak göstermiştir. (Murphy, 1999: 179-180; Perkins, 2004: 187) Ancak Bin ALİ; bütün bu dini karar ve faaliyetlerine rağmen BURGİBA zamanı kabul edilen Şahısların Statüsü Kanununu tartışmasız şekilde onaylamıştır. (Perkins, 2004: 187)

¹²³ MORO, İslam Yüksek Mahkemesi'nin 11 üyesinden biri olmuş, daha sonra da Zeytûne Üniversitesi'nin rektörlüğüne atanmıştır.

Bin ALİ, Ulusal Birlik Paktı kapsamında kabul ettiği çok partili sisteme geçiş temelinde 12 Mayıs 1988’de yeni partiler yasasını kabul etmiş¹²⁴ ve Kasım 1988’de, seçimlerin Mayıs 1989 (sonradan Nisan 1989 olarak güncellendi) gerçekleştirileceğini açıklamıştır. (Ayhan, e.t.25.11.2013; Murphy, 1999: 177) Bin ALİ, genel seçimlerle birlikte yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçimleri için iki reformu gündeme getirmiştir. Birinci olarak Anayasa’da revizyon yapılacak ve bu revizyona göre Cumhurbaşkanlığı 15 yıl ve 70 yaş sınırı olacaktı. Ayrıca Başbakanın otomatik haleflik hakkı sınırlandırılıyordu. İkinci olarak da hiçbir partinin ırk, din, dil ya da bölge merkezli olamayacağını ve tüm partilerin ülkenin Arap-Müslüman kimliğini, insan haklarını, rejimin cumhuriyetini, karakterini ve kadınlara özgürlük (seçme-seçilme) haklarını savunma zorunluluğu getirmekteydi. (Murphy, 1999: 172) Görüldüğü gibi yeni yasa dini, etnik, bölgesel ve dilsel partilerin kurulmasını yasaklamaktaydı. Bu kapsamda MTI, 1989 seçimleri öncesi parti ismini seçim yasasında belirtilen siyasi partilerin isimlerinde dini terimlerin kullanılmasını yasaklayan maddeye uydurarak değiştirmiş ve NAHDA (Rönesans, Yeniden Doğuş) yapmıştır. Ancak Cumhurbaşkanı Bin ALİ ismini değiştirmesine rağmen yine de ülkedeki en güçlü muhalif grup olan İslami çizgideki NAHDA partisinin seçime girmesini onaylamamış,¹²⁵ bu partiye karşı yavaş yavaş cephe almaya başlamıştır. Bunun üzerine NAHDA 1989 seçimlerine parti olarak değil de 25 seçim bölgesinin 22’sinde bağımsız adaylarla girmiştir. Hükümeti de kendilerini dışladıkları için Tunus’ta çoğulculuğu ve demokrasiyi engelledikleri için suçlamıştır. Diğer muhalefet partileri de seçimde zayıf kalmıştır.¹²⁶ Bunun üzerine bölünmüş olmanın kendilerini zayıflattığını düşünen muhalefet partileri de birlikte hareket etme ve daha çok reform talep etme kararı almışlardır. Hatta bu dönemde laik muhalefetin, İslami muhalefetle birlikte Bin ALİ’ye karşı gizli bir ittifak içine girmeye çalışmışlardır. Kendisine karşı birlikte hareket eden laik ve İslami muhalefetten rahatsız olan Bin ALİ yönetimi, seçim reformları yapma sözü vererek ve İslam korkusunu canlı tutmaya çalışarak laik muhalefeti NAHDA’ya karşı RCD altında birleştirmeye ikna etmeye çalışmıştır. (Perkins, 2004: 190-192) Zamanla da İran ve Sudan’dan destek gören İslami

¹²⁴ Çok partili hayata geçişi sağlayan kanun 3 Mayıs 1988’de onaylanmıştı. (Murphy, 1999: 172)

¹²⁵ Bin ALİ yaptığı bir konuşmada İslami partilerin tanınmayacağını: “İslami partiler için parlamentoda yer yok. Din ve siyasetin bir arada olmasına gerek yok, devlet İslam’ın ve inancın tek koruyucusudur” sözleriyle ifade ederek tavrını ortaya koymuştur. (Erdem, 2014: 41)

¹²⁶ Bölünmüş ve zayıflamış bir muhalefetten memnun olan Bin ALİ bir konuşmasında bu durumu “Partilerin çokluğu enerji ve zaman kaybıdır ve düşmanlığa yol açar” (Murphy, 1999:190) şeklinde açıklamıştır.

grupların terör faaliyetleri ile anılmasıyla laik muhalefet ikileme düşmüş, Arap Birliği'nin Bin ALİ'nin İslami terörizmle mücadele etmek için çıkardığı yasayı desteklemesine müteakip Bin ALİ'nin yanında yer almışlardır. (Murphy, 1999: 193)

1989 seçimlerinde 5 laik muhalefet parti ile RCD yarışmış, yukarıda belirttiğimiz gibi NAHDA yasallaştırılmadığı için bağımsız adaylarla seçime girmiştir.¹²⁷ (Perkins, 2004: 189; Dinçer ve Coşkun, 2011: 15) Genel seçimlerle birlikte Cumhurbaşkanlığı seçimleri de aynı tarihte yapılmıştır. Hiçbir muhalefet partisi Cumhurbaşkanlığı için Ben ALİ'nin karşısına aday çıkaramamıştır. (Murphy, 1999: 178) Fransız sistemi esas alınarak gerçekleştirilen seçim sonucunda Başkanlık seçimine rakipsiz giren Bin ALİ Cumhurbaşkanı olmuştur. (Koçak, e.t.21.10.2014) Genel seçimlerde ise RCD oyların % 80,5'ini alırken Meclis'teki 141 sandalyenin tamamını kazanmıştır. Laik muhalefet partilerinin toplamı oyu % 5'te kalmıştır. (Murphy, 1999: 181) NAHDA'nın desteklediği adayların ülke genelinde aldığı oy oranı ise % 14,6 olarak görülmüştür. Bununla birlikte NAHDA; Başkent Tunus, Gabes ve Sousse vilayetlerinde oy oranlarını % 30'a kadar çıkarmıştır. Ancak hareketin liderlerinden GANNUŞİ'ye göre kendi adayları resmi olarak açıklanan oy oranlarından daha yüksek oy almışlardır. GANNUŞİ, yalnızca başkentteki adaylarının toplam oy oranlarının % 60 civarında olduğunu ileri sürmüştür. Nitekim NAHDA adaylarının almış oldukları oy oranları Zeynel Abidin yönetimi açısından büyük bir tehdit unsuru olarak görülmelerine yol açmış ve kısa süre içerisinde İslami muhalefet başta olmak üzere muhalif unsurlar bastırılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda NAHDA Partisinin birçok üyesi tutuklanmış, Raşid GANNUŞİ yurtdışına kaçmıştır.¹²⁸ (Tanrıverdi O, e.t.23.01.2014; Ayhan, e.t.17.11.2014)

Bu seçimde 1956'daki seçimlerindeki Yusufçuların bir güç olarak ortaya çıkması gibi NAHDA bir güç olarak ortaya çıkmıştır. GANNUŞİ seçimlerden sonra “şimdiye kadar bakkala bakıyorduk, bundan sonra tüm pazarı istiyoruz” diyerek kılıcını

¹²⁷ Bunlar; 19 Kasım 1983 yılında MESTİRİ'nin kurduğu MDS yine 19 Kasım 1983'te kurulan PUP (Parti d'Unité Populaire, Halkın Birliği Partisi), 30 Kasım 1988 yılında kurulan UDU (the Union Democratique Unioniste/Democratic Unionist Union/Demokratik Birlik Partisi), PSP (the Parti Social du Progres/Social Progress Party/Sosyal İlerleme Partisi), RSP (Rassemblement Socialiste Progressiste/Progressive Socialist Rally/İlerici Sosyalist Partisi)'dir.

Yine seçime katılmayıp 12 Eylül 1988 yılında kurulan PDP (Parti démocrate progressiste, İlerici Demokrat Parti) ve PSL (Parti social-libéral, Sosyal-liberal Parti) partileri mevcuttur.

¹²⁸ Benzer bir şekilde laik parti lideri Moncef MARZUKİ de faaliyetleri ve seçim sonrası söylemlerinden dolayı yurt dışına kaçmıştır.

çekmesine karşı Bin ALİ'nin BURGİBA gibi İslami hareketleri ve muhalefeti baskı altına almaya başlamasıyla siyasi uzlaşma döneminin sona gelindiğini göstermiştir. (Erdem, 2014: 41; Perkins, 2004: 190)

6.5.2. Uzlaşma Döneminin Sona Ermesi ve Bin ALİ Baskıcı Dönemi (1990-2008 dönemi)

Bin ALİ'nin ilk icraatlarına bakıldığında, Tunus'ta demokrasiye geçiş açısından umut verici bir havanın oluştuğu ve yeni devlet başkanının bu konuda başarılı adımlar attığı anlaşılmaktadır. Ancak 1989 seçimlerinin ardından Zeynel Abidin Bin ALİ, iktidarını güçlendirmek maksadıyla müdahalelerde bulunmaya başlamıştır. İlk yıllardaki demokratikleşme ümidi veren icraatlarını devam ettirmeyen ve zaman geçtikçe siyasî otoriteyi kendi elinde merkezileştirmeye çalışan Bin ALİ, iktidarını korumak için muhalefeti ve medyayı devletin imkânlarını kullanarak yoğun baskı altında tutmaya başlamıştır.¹²⁹ (Erdem, 2014: 46) Ayrıca yaşanan olaylar da Bin ALİ'nin ekmeğine yağ sürerek bu baskıyı sürdürmesine olanak sağlamıştır.

6.5.2.1. RCD Karargahına Yapılan Saldırı ve NAHDA'ya Karşı Baskıların Artması

NAHDA'ya karşı uygulanan baskılar; Şubat 1991'de RCD karargâhına 30 silahlı adam tarafından yapılan saldırı, iki güvenlik görevlisinin ateşe verilerek öldürülmesi ve bu olaylarda NAHDA'nın militan kanadının olduğu iddiasının doğruluk kazanmasıyla iyice artmıştır. Bu saldırıya müteakip, Mayıs 1991'de yaklaşık 300 İslamcı militan, hükümeti yıkmak için eylem hazırlığında olmak suçlamasıyla tutuklanmış, 279'u mahkemeye çıkartılmış,¹³⁰ NAHDA terörist bir organizasyon olarak kabul edilmiş, yaklaşık 15 bin kişinin NAHDA üyesi olma suçlamasından dolayı kamuda çalışması

¹²⁹ Yerel medya ile birlikte yabancı medyaya sansür uygulanmaya başlamıştır. Aralık 1991'de 300 gazeteci basın üzerindeki resmi kontrollere karşı çıkan bir bildiri imzaladıysa da 1990-1991 Hükümetin tarafsız pozisyonunu eleştiren gazetelerin baskılarına (yayınlarına) el konulmuştur. 1991 yılında Reuters muhabiri Jonathan WRİGHT ve Le Monde muhabiri Jacques de BAARİN ülkeden kovulmuş ve Le Monde'nin dağıtımı yasaklanmıştır. Liberation da aynı şekilde hükümetin deyimiyle Tunus ve Tunus'un kurumlarına düşmanca ve yersiz kampanyalarından ötürü yasaklanmıştır. Ülkede sadece hükümeti eleştirmeyen yerel basının varlığına izin verilmiştir. Son olarak uydu TV konusu politize edilmiş ve Aralık 1994'te hükümet bu yeni cihazın ithalatını ve kullanılmasını yasaklamıştır. (Murphy, 1999: 201-204)

¹³⁰ Bunların birçoğu ağır hapis cezaları almış, bazı tutuklular idam edilmiş, aralarında Raşid GANNUŞİ'nin ve NAHDA'nın önde gelen liderlerinin de aralarında bulunduğu 35 kişi ömür boyu hapisle cezalandırılmıştır. (Erdem, 2014: 43-44)

yasaklanmış ve kamuda çalışan binlerce kişi işten çıkarılmıştır. (Murphy, 1999: 196; Perkins, 2004: 194)

Bu tasfiye ve yasaklamalarla birlikte Bin ALİ, tüm halkı karşısına almamak için NAHDA'ya karşı başlatılan mücadelenin İslam'ın kendisine karşı olmadığını belirterek¹³¹ İslam'ın tüm siyasetin üzerinde pozitif ve birleştirici bir güç olduğunu ifade etmiş, Din İşleri Bakanlığı kurmuş ve Ali CHEBBİ'yi de Din İşleri Bakanı olarak atamıştır. (Murphy, 1999: 98) Bu arada NAHDA'nın bu şiddet politikası kendi içinde de bazı ayrışmaların yaşanmasına da neden olmuştur. Özellikle GANNUŞİ, Bin ALİ'nin baskı politikalarına karşı şiddeti savunurken; MORO, şiddetin kabul edilemez olduğunu belirterek birkaç arkadaşı ile birlikte istifa edip, daha ılımlı İslami bir parti kurmayı denemiş ancak başarılı olamamışlardır. (Erdem, 2014: 39)

Tüm bu yaşananlar ile birlikte Bin ALİ'nin uyguladığı politikalar 1992'nin sonuna kadar NAHDA hareketinin ülke içindeki etkisini önemli bir şekilde kırmıştır. (Rogler, 2014: 54) Bu başarıda komşu Cezayir'deki olayların da etkisi olmuştur. Cezayir'de 1991 Aralık seçimlerinde dini kemsin güçlenmesi ile ordu yönetime el koymuş, Cumhurbaşkanı istifa ettirilmiş, ordu ve İslami kesim ile iç savaş yaşanmasına neden olmuştur. Tunus halkı Cezayir'deki olaylara korku ile bakmış ve ülkelerinin aynı duruma düşmemesi için NAHDA'ya karşı bir şekilde Bin ALİ'ye destek vermek zorunda kalmışlardır. (Perkins, 2004: 193-194)

6.5.2.2.Körfez Savaşı ve NAHDA'ya Karşı Saldırıların Devamı,

Bin ALİ yönetimi, 1991'deki Körfez Savaşı ile birlikte NAHDA'ya karşı baskıcı politikasını sistematik şekilde arttırmıştır. Körfez Savaşı başlarında Bin ALİ hükümeti, Irak'ın Kuveyt'i işgalini eleştirmiş ancak; halkın, Saddam'ın ABD güçleri tarafından müdahaleye uğramasına tepki göstermesi sonucu politikasını değiştirmiş ve ABD ile Körfez ülkelerini daha çok eleştirmeye başlamıştır. (Erdem: 2014: 39)

Bu kapsamda Tunus, Avrupa ve ABD birliklerine destek vermeyip, Irak'a yaptırımlara katılmamıştır. Ayrıca Arapların sorunlarını kendi içerisinde çözeceğini

¹³¹ Bin ALİ'nin gözünde NAHDA hareketi modernleşme karşıtı, gücü elde ettiğinde siyasi, sosyal ve ekonomik kazanımlarını tersine çevirecek bir yapılanmaydı. Ben ALİ ve destekçilerine göre kendileri ile NAHDA arasındaki savaş ya hep ya hiç savaşıydı. Bin ALİ, NAHDA'nın demokrasiye bağlılığına inanmıyor ve NAHDA'nın gücü elde etmek için dini (İslami) bir araç olarak kullandıklarını belirtiyor, zamanı binlerce yıl geriye götüreceğini düşünüyordu. (Murphy, 1999: 7)

belirtmiş ve başkanlık düzeyinde bir delegasyonu Irak’a göndermiş fakat sonuç alamamıştır. Irak’a destek vermesinden dolayı da hem ABD hem de Körfez ülkeleri ile siyasi ve ekonomik ilişkileri olumsuz etkilenmiştir. ABD, Tunus’a ekonomik yardımı azaltmış, 1990’da 30 milyon dolar yardım 1991’de 8 milyon dolar, 1992’de 1 milyon dolara kadar düşürmüştür. Kuveyt de 1994’e kadar Tunus ile ilişkilerini normale döndürmeyi reddetmiştir. Ayrıca Körfez ülkelerinden hibeler 1990’da 100 milyon dolar iken 1991’de 3 milyon dolara kadar gerilemiştir. (Perkins, 2004: 192)

NAHDA içerisinde de Bin ALİ’nin politikalarına karşı uygulanacak eylemlerde olduğu gibi Körfez Savaşı esnasında da bir ayrım yaşanmıştır. GANNUŞİ, Irak’a destek vererek “cihad” ilan etmeyi savunurken, aralarında MORO ve Ali LARİDH’in de bulunduğu bazı ılımlı üyeler, Irak’ın işgalini kınamışlardır. (Erdem: 2014: 39; Perkins, 2004: 193; Murphy, 1999: 195-196)

Tüm bu gelişmeler çerçevesinde Bin ALİ, Körfez Savaşı esnasında halkın ABD ve diğer Avrupa koalisyon güçlerine karşı olumsuz düşüncesi ile NAHDA’nın birleştirici bir güç olarak ortaya çıkmasını engellemek için bu partiye karşı tutuklamalara ve sert tedbirlere devam etmiştir.

6.5.2.3. 1994 Genel Seçimleri ve NAHDA’nın Tamamen Etkisizleştirilmesi

NAHDA’ya karşı uygulanan politikalarla birlikte Tunus’ta 1994 seçimleri yaklaşmaktaydı. Temmuz 1993’te 2.RCD kongresinde Bin ALİ çok partili hayata bağlılığını tekrarlamış ve muhalefetin meclise girmesine izin verecek seçim reformu sözünü vermiştir. (Murphy, 1999: 211) Bu kapsamda muhalefet partilerine mecliste temsil için 19 milletvekili garanti etmiştir. Muhalefet partileri de RCD’den ziyade bu 19 koltuk için birbirleriyle yarışmışlardır.¹³² (Perkins, 2004: 195)

20 Mart 1994 seçimlerinde 631 aday yarışmıştır. Normal olarak RCD 144 sandalyenin tamamını ve oyların % 97,73’ünü alarak ezici zafer kazanmıştır. Ancak Bin ALİ’nin verdiği söz ile muhalefete 19 sandalye verilmiştir. (Murphy, 1999: 212) Bu 19 sandalyenin 10’unu MDS, 2’sini PUP, 3’ünü UDU ve 4’ünü ise Movement de la

¹³² Bin ALİ hükümeti, parlamento grubu oluşturabilmek için en az 20 sandalye kazanma şartı getirmiştir. Dolayısıyla 1989 seçimlerinde olduğu gibi 1994 seçimlerinde de muhalefet parti grubu oluşturamamıştır. Bin ALİ bu sebepten dolayı 19 sandalye sözü vermiştir. Bu durum hükümetteki RCD’nin parlamentoyu her zaman tekeline tutmasına olanak sağlamıştır. (Erdem, 2014: 37)

R novation/ Ettajdid Hareketi (Mouvement Ettajdid) (Yenilenme için Hareket)¹³³ elde etmiştir. Sadece sol kanattan RSP hükümet politikalarını karşı eleştirisel politika izlemiş ve bu yüzden meclise aday g nderememiştir. Buna karşı kişisel zenginlik ve ulusal kalkınmayı işaret eden ve ekonomik liberalizmi savunan bir anlayış RCD'ye % 90'dan fazla oy sağlamıştır. 1989'da olduğu gibi 1994'de de RCD politik arenayı daha önce Yeni D st r ve PSD'nin yaptığı gibi domine etmiştir. (Perkins, 2004: 195; Murphy, 1999: 212)

Cumhurbaşkanlığı seçimleri de aynı tarihte yapılmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimleri için Moncef MARZUK  adaylığını koysa da seçime girmesi engellenmiş ve Bin AL  rakipsiz olarak Cumhurbaşkanlığı seçimlerine girmiştir. (Perkins, 2004: 195)

Bin AL 'nin 1994 seçimlerinde oyların % 97,73' n  alarak ezici zafer kazanmasında büyümenin % 4'ten fazla olması ile birlikte PSD'nin hükümet olmanın avantajlarını kullanarak kırsalda ve kentlerde rahatça örgütlenebilmesi etkili olmuştur. (Naylor, 2009: 213) Ayrıca 1992'de Ulusal Dayanışma Fonu (National Solidarity Fund/ the Fonds de Solidarit  Nationale/Ulusal Dayanışma Fonu) ile birlikte yapılan reformlar ve oluşan sosyal gelişmenin de etkisi bulunmaktaydı. Yine Bin AL 'nin etrafını saran elit insanlar partinin gücünü arttırmıştı. Eski neslin yanında genç teknokratlar iyi eğitimli akademik ve iş dünyasında başarılı kadın ve erkekler partiyi desteklemiş ve taze kan aşılamışlardı. (Perkins, 2004: 196-197) Bunun yanında 1987'den beri rejim ceza yasası ve yargı sisteminde birçok önemli reformun gerçekleştirilmesi, 1994'te Tunus Dış ilişkiler Ajansı tarafından basılan bir broşürün Kasım 1987'den bu yana hükümetin attığı 117 olumlu adımı detaylandırarak anlatması oyların artmasına neden olmuştu. (Murphy, 1999: 208)

Ancak seçimlerden sonra hem İşlamcı kesim hem de laik kesim üzerinde baskılar artmış ve tutuklamalar gerçekleştirilmiştir. Büyükelçi Raşid DR SS 1994 yılında yayınladığı 42 sayfalık raporda hükümetin insan hakları konusunda suç işlediğini örneklerle belirterek bu raporu Fransa'da kitap şeklinde Tunisian Torture: The Secret Garden of General Bin AL  adıyla yayınlaması tutuklanmasına neden olmuştur. (Murphy, 1999: 207) Yine 1994 seçimlerden kısa bir süre sonra Cumhurbaşkanına seçimlerin demokratik ve adil olmadığını ve siyasi hayatın baskı altında olduğunu

¹³³ Ettajdid Hareketi (Mouvement Ettajdid), Ahmed İBRAH M tarafından 14 Eylül 1993'te kurulmuştur.

söylemleri yüzünden Cumhurbaşkanı adayı olmak isteyen Moncef MARZUKİ, MDS lideri Muhammed MOUDA ve yardımcısı Khemais CHAMMORİ tutuklanmıştır. (Perkins, 2004: 197; Murphy, 1999: 214-215)

Sonuçta; insan haklarına sert saldırılar ve tutuklamalar¹³⁴, uzmanlar arasında siyasi liberalleşme çağının sona erdiği düşüncesini oluşturmuştur. Artık caddelerde yoğun polis varlığı, ev ev aramalar yaşanır olmuştur. Bazı Tunuslular, güvenlik güçlerinin çok yaygın kullanımının Cumhurbaşkanı Bin ALİ iktidara geldiğinden bu yana yaşanan en çarpıcı değişiklik olduğunu ifade etmişlerdir. Zamanla Bin ALİ, BURGİBA'dan daha tehditkâr olmuştur. BURGİBA; sokakta insanlarla tokalaşp beraber kahve içerken, Bin ALİ kendisini insanlardan soyutlamış ve Carthage sarayına çekilmiştir. (Murphy, 1999: 217-218) Ayrıca İslami tehdidi bitirmek için seçilen yollar, Bin ALİ'nin yönetiminde kazanılan sosyal, ekonomik ve hukuksal başarılar gölgelemişti. (Murphy, 1999: 201)

1995'e gelindiğinde İslami tehdit hemen hemen kaybolmuştu. Bunda Bin ALİ'nin NAHDA'yı uluslar arası niteliğe büründürerek maddi ve siyasi desteğinin kesmesinin yanında, müdahaleleri, politikaları ve söylemleri¹³⁵ ile Raşid GANNUŞİ'nin yaptığı büyük hatalar etkili olmuştu. GANNUŞİ'nin 1989'da Tunus'u terk ederek hareketi leadersiz bırakması, kritik zamanlarda radikal söylemleri ve İslam adına şiddete başvuranları korumadaki başarısızlığı hareketi bölmüş ve hareketin halk desteğini kaybettirmiştir. (Murphy, 1999: 199-201)

Kısacası, Bin ALİ'nin iktidara gelmesiyle başlayan demokrasi havası, kısa süre içinde yerini baskıcı politikaların uygulandığı bir ortama bırakmıştır. Bu süreçte Bin ALİ, Tunus'u bir polis devleti olarak yapılandırmaya başlamış, orduyu zayıf bırakırken istihbarat ve emniyet Bin ALİ rejiminin iki önemli ayağı olmuştur. İnsan hakları ihlallerinin giderek artması ve basın özgürlüğüne getirilen kısıtlamalar gibi gelişmeler

¹³⁴ Uluslararası Af Örgütü'nün raporuna göre 1995'te Tunus'ta çoğunluğu NAHDA üyesi veya sempatisanı yaklaşık 8 bin kişi tutuklanmış, 2000 kişi gözaltına alınmıştır. (Shahin, 1997: 101)

¹³⁵ Bin ALİ, NAHDA veya herhangi bir İslamcı partinin iktidara geldiğinde demokrasiye bağlılığını terk edeceğini söylemiştir. Bin ALİ NAHDA'nın terörist bir yapılanma olduğunu, iktidarı devirmek üzere suikast planları ve darbe girişimleri hazırladığını savunmuş, yer altından çıkarılan silahlar bu iddialarını doğrulayan bir kanıt olarak göstermiş, NAHDA'yı siyasî platformdan düşürmeye çalışmış ve bunda başarılı olmuştur. (King 2012: 7) Yine Bin ALİ, terör iddiasıyla NAHDA'nın meşruiyetini sorgulamanın yanı sıra, dinin siyasete alet edildiğini ve bunun İslam'la bağdaşmadığını iddia ederek NAHDA'nın savunduğunu belirttiği İslam anlayışıyla da çeliştiği yönünde bir söylem kullanmış, bu yolla da NAHDA'nın "İslamcı kimliğini" zayıflatmaya çalışmıştır. (Rogers, 2007: 20-23)

halk tabanında Bin ALİ'ye karşı hoşnutsuzluğun artmasına ve desteğin azalmasına neden olmuştur. (International Crisis Group, e.t.20.10.2014)

6.5.2.4. 1999 Genel Seçimleri

1994 seçimlerinin ardından 5 yıl geçmiş ve seçimler yaklaşmıştır. Bin ALİ hükümeti, bir yandan liberal ekonomi politikası uygularken, diğer yandan siyasi alanda otoriter tavrını arttırmıştır. Bu yüzden Bin ALİ'yi eleştiriler devam etmiş ve seçimler yaklaştığında eski RSP üyesi yeni PDP'nin lideri Nayib CHEBBİ, Tunus'un 21.yy.a ellilerin seçim sistemiyle gireceğini dile getirerek Tunus'un demokrasiden gittikçe uzaklaştığını ifade etmiştir. (Perkins, 2004: 201)

Bütün bu eleştirilerle birlikte 1989 ve 1994 yıllarındaki Cumhurbaşkanlığı seçimlerine rakipsiz olarak giren ve kazanan Zeynel Abidin Bin ALİ ilk kez birden fazla adayın olduğu seçimlere 1999 yılında izin vermiştir. (Coşkun, e.t.12.12.2012) 1999 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Bin ALİ karşısında Popüler Birlik Partisi lideri Muhammed Belhaj AMOR ve Birliğin Demokratik Sendikası Partisi lideri Abdurrahman TLİLİ aday olarak gösterilmiştir. Birden çok adayın katıldığı bu seçim de diğer eski seçimler gibi sadece göstermelik bir seçim olmuş, adayların televizyon, radyo gibi halka ulaşabilecekleri alanları kullanmalarına izin verilmemiş ve Bin ALİ oyların % 99,4'ünü alırken diğer iki aday % 1'in altında kalmıştır. (Alexander, 2010: 83; Perkins, 2004: 202)

Genel seçimlerde ise RCD 148 sandalye kazanırken, 34 sandalye MDS, PUP, UDU, the Mouvement de la Renovation ve yeni kurulan PSL partileri arasında paylaşılmıştır.¹³⁶ Ancak gerek Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin gerekse genel seçimler uluslararası seçim gözlemcilerin seçimi takip etmesine izin verilmemiştir. (Perkins, 2004: 201-202)

Bu dönemde de ekonominin güçlülüğü siyasi muhalefeti tamamen etkisiz hale getirmiştir. Büyümenin % 5'lerden % 7-8'lere çıkması ile enflasyonun bütçe açığı, GSMH'nın dış borca oranı ile IMF ve Dünya Bankasının sıkı uygulamalarına rağmen yönetilebilir düzeyde olması Bin ALİ'nin oy oranını arttırmıştır. (Perkins, 2004: 202)

¹³⁶ MDS 13, PUP 7, UDU 7, eski Komünist Partisinin devamı konumundaki Ettajdid Partisi 5, PSL 2 sandalye kazanmıştır.

2000 yılındaki yerel seçimlerde de herhangi bir değişiklik olmamış ve RCD, oyların % 94'ünü alarak, toplam 4.128 belediye meclisi üyeliğinin 3.885'ini elde etmiştir. (Perkins, 2004: 202)

6.5.2.5. BURGİBA'NIN Vefatı, Gazeteci Ben BRİK ile Züheyr YAHYAVİ Olayları ve Hükümete Karşı Gösterilerin Artması

Siyasi baskı politikalarına karşın ekonomik alanda uygulanan liberal politikalar ile ekonomik büyüme gerçekleşmesine rağmen ülke içindeki gelir adaletsizliğinin artması ve yeni işsizlerin ortaya çıkması 2000 Şubatında Jebeniana, Zarzis ve Jerba'da öğrenci ve işsiz kesimlerin hükümetin ekonomik ve siyasal politikalarını eleştiren gösterilerin düzenlenmesine sebep olmuştur. Hükümet karşısı bu gösteriler kısa sürede çatışmalara dönüşmüştür. Hükümet gösterilerin birkaç saat içinde kontrol altına alındığını ileri sürmüş olsa da, olayların Gabes, Sfax ve Gafsa'ya kadar birçok yerleşim biriminde etkili olmuş ve günlerce sürmüştür. Protestocular ana yolları ulaşıma kapatmış ve resmi dairleri ele geçirmiştir. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

Bu olaylardan yaklaşık 2 ay sonra 6 Nisan 2000'de BURGİBA ölmüştür. (Perkins, 2004: 204) Bin ALİ Cumhurbaşkanlığının ilk yıllarında BURGİBA'nın itibarını zedelememeye çalışmıştır. BURGİBA'nın eski devlet konumundaki rolünden dolayı saygı duymuş, kendisi ile polimeğe girmemiş, herhangi bir mesaj gönderilmesinde basınla göndermiştir. Ulusal paradan da BURGİBA'nın resmini çıkarmamıştır. (Murphy, 1999: 166) Ancak müteakiben ve özellikle ölümünün ardından bu politikasından vazgeçmiştir. Bu kapsamda meydanlardaki BURGİBA heykelleri ile pullar, bozuk paralar, caddelerdeki BURGİBA'nın resmini ve isimlerini¹³⁷ kaldırarak Tunus'u BURGİBA ve BURGİBA'nın yaptıklarından arındırmak istemiştir. (Temimi, 22.04.2013, 15.00-16.00) Daha da ileri giderek 7 Kasım gününü (BURGİBA'nın yerini Bin ALİ'ye bıraktığı gün) ülkenin resmi tatil günleri arasına sokmuştur. (Perkins, 2004: 205-206) Diğer yandan BURGİBA'nın ölümünün ardından BURGİBA için resmi törenlerin yapılmayacağını açıklamasıyla BURGİBA'nın ev hapsinde tutulduğu Monastir ve Sfax'da binlerce kişi 2 ay öncekine benzer şekilde rejim karşısı gösteriler düzenlemiştir. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

¹³⁷ Habib BURGİBA Bulvarının adını da 7 Kasım 1987 Bulvarı olarak değiştirmiştir. Ancak daha sonra bulvarın adı tekrar Habib BURGİBA Bulvarı olmuştur. (Bkz.Ek.I.9)

Yine bu olaylardan bir ay sonra Mayıs 2000’de gazeteci Tefvik Bin BRİK, Bin ALİ yönetimini eleştiren yazıları nedeniyle mevcut siyasi rejimin kendisini, ailesini ve destekçilerini pasaportuna el koyma, soruşturma açma, telefonlarını dinleme ve kesme gibi yöntemlerle taciz ettiğini belirterek açlık grevine başlamıştır. BRİK’in Bin ALİ rejiminin yozlaşmışlığını, işkencelerini, medyayı susturmasını, sivil toplumu etkisizleştirdiğini eleştirmesi hem uluslararası hem de yerel kamusal alanda yankı bulmuş ve Tunus’taki rejimce oluşturulan suskunluğu kırılmasında önemli bir rol oynamıştır.¹³⁸ BRİK’in rejime karşı sergilemiş olduğu bu direniş aynı zamanda Arap Baharı’na gidecek yolda tohumları atılmaya başlayan toplumsal bir bilinç silkinisinin de ilk işaretlerinden biri olmuştur. (Koldaş ve Köprülü, e.t.28.11.2014)

Bunlarla birlikte 2002 yılında sanal ortamda rejimi eleştiren ilk önemli düşünsel platformlardan birini oluşturan Züheyr YAHYAVİ’nin tutuklanması ile Bin ALİ rejiminin sosyal medyaya ve internete yönelik sınırlamalarına yerel ve uluslararası tepkiyi arttırmış ve Tunus’taki muhalif kitleleri interneti daha etkin bir direniş alanı olarak kullanmaya itmiştir. Uluslararası platformlarda “internet düşmanı” ve “net-baskıcı” rejimlerden biri olarak adlandırılan Bin ALİ yönetiminin ülke içi internet kullanımına ciddi sınırlamalar getirmesine rağmen muhalif grupların rejim karşıtı siber aktivizmini engellemekte tam olarak başarılı olamamıştır. (Koldaş ve Köprülü, e.t.28.11.2014)

ABD Dışişleri Bakanlığı da bu süreçte düzenli olarak yayınladığı İnsan Hakları Raporu’nda, Tunus’a ilişkin çok karamsar bir tablo çizmiştir. Söz konusu raporlarda, güvenlik güçlerinin keyfi tutuklamalarda bulunduğu ve işkence yaptığı; tutukluluk ve mahkeme önüne çıkarılma süresinin çok uzun olduğu; düşünce, basın-yayın, ifade, toplanma ve dernek kurma hürriyetlerinin kısıtlandığı; muhalefet ve insan hakları eylemcilerini caydırmak amacıyla çeşitli zorluklar çıkartıldığı sürekli tekrar edilmiştir. Bin ALİ yönetimini eleştiren yazılarıyla bilinen Tunuslu gazeteci Tefvik Bin BRİK hakkında verilen mahkûmiyet kararını, basın özgürlüğünün ihlallerinin çokça bilinen örneklerinden biri olarak göstermiştir.¹³⁹ (Koçak, e.t.21.10.2014)

¹³⁸ BRİK, *Tribune de Genève* ve *Le Courier* gazetelerinde yazdığı yazılar yüzünden “yanlış bilgi vermek ve kamu kurumlarına muhalefet etmek” konularından suçlanmıştır.

¹³⁹ BRİK’e, İnsan Hakları İzleme Örgütü tarafından, Mart 2000’de siyasî soruşturmalara maruz kalan gazetecilere verilen Hellman/Hammett ödülü verilmiştir.

1996 ile 2002 yılları arasındaki yaşanan olaylar sebebiyle Fransa Parlamentosu da Tunus'ta yaşanan insan hakları ihlallerine dikkat çekmiştir. Bin ALİ, Paris'e yapacağı ziyareti kamuoyunda kendisine karşı oluşabilecek eleştirilerden kaçmak için ertelemiştir. (Alexander, 2010: 60)

Bütün bu olumsuz gelişmelerle 2004 yılı seçimlerine gelinmiştir.

6.5.2.6. 2004 Cumhurbaşkanlığı ve Genel Seçimler ile 2005 Yerel Seçimleri

Bin ALİ 1999 seçimlerinde 3. kez Cumhurbaşkanı seçilmişti ve 1988'de bizzat kendisince anayasaya eklenmiş olan üç kereden fazla Cumhurbaşkanlığı yapılamayacağına dair anayasa hükmü gereğince Cumhurbaşkanlığı'nı bırakması gerekiyordu. Bin ALİ bizzat kendisi tarafından anayasaya konan bu maddeyi kaldırmak ve yeniden Cumhurbaşkanı olmak maksadıyla 26 Mayıs 2002 tarihinde halk oylaması yaptırmıştır. (Koçak, e.t.21.10.2014)

26 Mayıs 2002 tarihinde yapılan halk oylamasında yüzde yüze yakın oy oranıyla kabul edilen ve Anayasa maddelerinin yarıya yakın bölümünü değiştiren reform paketi uyarınca, aynı kişinin Cumhurbaşkanlığı görevine üç defa seçilebilmesine ilişkin kısıtlama kaldırılmıştır. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılmak için 70 olan azami yaş sınırı 75'e çıkarılarak 2009 seçimleri sırasında 73 yaşında olan Tunus Cumhurbaşkanı Bin ALİ'ye 2014 yılına kadar iktidarda kalma yolu açılmıştır.¹⁴⁰ (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 2009, e.t.14.02.2013)

Müteakiben 24 Ekim 2004 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleri ile Zeynel Abidin Bin ALİ oyların % 94,48'ini alarak dördüncü kez 5 yıllık bir dönem için Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. (Coşkun, e.t.12.12.2012)

Diğer Cumhurbaşkanı adaylarından, seçimlerden önce Meclis'te 7 sandalyesi bulunan PUP Genel Sekreteri Muhammed BOUCHİCHA oyların % 3,78'ini, Meclis'te 5 sandalyesi bulunan eski Komünist Partisinin devamı konumundaki Ettajdid Partisi'nin

¹⁴⁰ 2002'de Bin ALİ'nin başkanlık süresini uzatan bu referandumun yapılma şekli, Türkiye'de 1980 darbesinin ardından 1982 Anayasa referandumunun oylanmasına benzemektedir. Türkiye'deki 1982 referandumunda "hayır" oy pusulası mavi olarak belirlenmiş dolayısıyla beyaz zarf içinde belli olması amaçlanmış ve bu sayede yapılan referandum yüzde 91 ile kabul edilmiştir. Tunus'taki bu referandumda da benzer şekilde oy kutusu şeffaf kullanılırken, evet oyları için beyaz, hayır oyları için siyah zarflar kullanılmış, sonuç olarak serbest bir seçim yapılamamıştır. (Erdem, 2014: 41)

Genel Sekreteri Mohamed Ali HALOUANİ oyların % 0,95'ini, Meclis'te 2 sandalyesi bulunan PSL Genel Sekreteri Münir El BEJİ oyların % 0,79'unu almışlardır. Meclis'te 13 sandalyesi bulunan Ana Muhalefet Partisi konumundaki MDS ve 7 sandalyesi bulunan UDU ise seçimlerde Cumhurbaşkanı Bin ALİ'yi destekleyeceklerini açıklayarak partilerinden aday göstermemişlerdir. Aynı tarihte yapılan milletvekili seçimlerinde, Cumhurbaşkanı Bin ALİ'nin başkanı olduğu ve 1987'den beri iktidarda bulunan RCD oyların % 87,59'unu alarak Parlamentodaki 189 sandalyeden 152'sine sahip olmuştur. Ana Muhalefet Partisi konumundaki MDS 14 sandalye, PUP 11 sandalye, UDU 7 sandalye, Ettajdid 3 sandalye, PSL ise 2 sandalye kazanmışlardır. Seçimlere katılan bağımsızlar ise sandalye kazanamamışlardır. PDP ise son anda seçimleri boykot ettiğini açıklamıştır. Muhalefetin oy oranı % 13,5 olmakla birlikte, Meclis'teki sandalye sayısının % 20'sine sahip olması, Tunus sisteminde muhalefete Meclis'teki sandalyelerin asgari % 20'sinin tahsis edilmesinden kaynaklanmıştır. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 2009, e.t.14.02.2013)

Tunus'ta 8 Mayıs 2005 tarihinde Seçimlere genel katılım oranı ise % 82,75 katılım oranı ile gerçekleştirilen yerel seçimler sonucunda iktidardaki RCD oyların % 80'ini alarak, toplam 4.366 belediye meclisi üyeliğinin 4.098'ini kazanmıştır. RCD, toplam 264 seçim bölgesinin 199'unda belediye meclisi sandalyelerinin tamamını elde etmiş olup, muhalefet partileri ise, 2000 yılında yapılan yerel seçimlere kıyasla temsil oranlarını % 10,28 oranında artırarak, 65 belediye meclisinde temsil edilmeye hak kazanmışlardır. Belediye meclislerindeki sandalyelerin muhalefet partileri arasında dağılımı açısından bakıldığında, MDS 107, PUP 88, UDU 51, PSL 16, bağımsızlar ise 6 sandalye elde etmiştir. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 2009, e.t.14.02.2013)

1999 seçimlerinde olduğu gibi 2004 seçimlerinde de Bin ALİ, uluslararası seçim gözlemcilerin seçimi takip etmesine izin vermemiştir. 2004 seçimleri bu bağlamda ABD tarafından eleştirilerek, devlet kurumları, basın ve siyasi aktiviteler üzerindeki devlet baskısının kaldırılması gerektiği yönünde çağrı yapılmıştır. (Tanrıverdi Yaşar, e.t.22.11.2013)

1991-2008 dönemi Bin ALİ, siyasal muhalefeti engelleme girişimlerine rağmen ilk zamanlardaki olumlu siyasi gelişmeler ve ekonomik göstergelerin kötüleşmesi ülke

genelinde rejim karşıtı bir toplumsal muhalefetin oluşmasını sebep olmuştur. Siyasi olarak Bin ALİ'nin baskısının artması, ekonomide ise özelleştirme kapsamında devlet kontrolü zayıflatılırken, ortaya çıkan işsizlik sorununa yapısal çözümler getirilememiştir. Ekonomik sorunların arttığı bir dönemde devletin baskı politikalarının yanı sıra yolsuzluk ve adam kayırma gibi durumların yaşanması toplumsal muhalefetin genişlemesine yol açmıştır. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

6.5.3. Ekonominin Kötü Gidişi, Kayırmacılık-Rüşvetin Artması ve Gafsa Olayları, 2009 Seçimleri ile 2010 Olayları (2008-2010 dönemi)

6.5.3.1. Ekonominin Kötü Gidişi ve Gafsa Olayları

2008 yılına gelindiğinde siyasi hayattaki olumsuzluk, ekonomik zorluklar nedeniyle daha da ağırlaşmıştı. Devlet her yıl artmakta olan üniversite mezunlarına istihdam yaratmakta artık zorluk çekmekteydi. Örneğin, 1996 – 1997 yılları arasında 121.800 olan üniversite mezunu genç sayısı, sadece 10 yıl içerisinde 336.000'e ulaşmıştı. Özellikle teknik eğitimi olanlar ile yüksek lisans yapanlar arasında işsizlik oranı % 50'ye yaklaşmıştı. Eğitimli genç işgücünü istihdam edecek derinliğe ve kapasiteye sahip olmayan ekonomi, özellikle Tunuslu gençlerin ülkelerine olan güvenlerini sarsmaktaydı. Buna birde ithalatı % 72'si, ihracatın ise % 76'sının yapıldığı Avrupa ile ticarete bağımlı olan ekonominin küresel krizle birlikte gerilemesi eklenince, yeni istihdam alanları yaratılamamıştı. Bu siyasi ve ekonomik zorluklar ile rüşvet ve kayırmacılık iddiaları Bin ALİ'nin halkın gözündeki imajını hızla aşındırmıştı. (Dinçer ve Coşkun, 2011: 16)

2008 Ocağında Tunus'un Güneybatı bölgesinde yer alan Gafsa Fosfat İşletmesi'nin işe alma konusunda yaşanan kayırmacılık ve rüşvet iddiaları kısa sürede bölgesel bir isyanın yaşanmasına yol açmıştı. 2008'deki isyan, işe alım sınavının açıklandığı 5 Ocak tarihinde, sınav sonucunu bekleyen adaylar ve ailelerinin kendiliğinden düzenlediği tepki gösterileriyle başlamıştı. Ardından yerel sendikaların, öğrenci birliklerinin ve "Diplomalı İşsizler Bölge Komitesi"nin de desteğiyle gösteriler kısa sürede, Redayef, M'dhilla ve Moulares başta olmak üzere diğer yerleşim birimlerine yayılmıştı. Güvenlik güçlerinin müdahalesine rağmen göstericilerin kararlılığı karşısında isyan hareketi bastırılmamıştı. İlk başlarda işe alım sınavını protesto amacıyla düzenlenen protestolar diğer kesimlerinde katılımıyla rejim karşıtı bir

hal almıştı. İsyân ancak haziran ayında sert tedbirlerle bastırılabilmişti. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

2009 seçimleri yaklaşmıştı ve halk memnuniyetsizliğini açıkça ortaya koymaya başlamıştı.

6.5.3.2. 2009 Seçimleri

Daha önce belirttiğimiz gibi 26 Mayıs 2002 tarihinde yapılan halk oylamasında yüzde yüze yakın oy oranıyla kabul edilen ve Anayasa maddelerinin yarıya yakın bölümünü değiştiren reform paketi uyarınca, aynı kişinin Cumhurbaşkanlığı görevine üç defa seçilebilmesine ilişkin kısıtlama kaldırılmıştı. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılmak için 70 olan azami yaş sınırı 75'e çıkarılmış, böylece 2009 seçimleri sırasında 73 yaşında olan Tunus Cumhurbaşkanı Bin ALİ'ye 2014 yılına kadar iktidarda kalma yolu açılmıştı. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 2009, e.t.14.02.2013)

2004 seçimlerine müteakip 5 sene Cumhurbaşkanlığı görevinin icra eden Bin ALİ 25 Ekim 2009 tarihinde yapılan seçimlerde bir daha Cumhurbaşkanı adayı olmuş ve yapılan seçimde oyların % 89,62'sini alarak beşinci kez 5 yıllık bir dönem için Cumhurbaşkanlığına seçilmişti. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Mayıs 2010, e.t.15.04.2013) Aynı tarihte yapılan parlamento seçimleri de farklı sonuçlar getirmemişti. Birçok partinin hâlihazırda yasaklı olduğu ülkede mevcut 8 siyasi partinin bir kısmı da tamamıyla Bin ALİ'nin politikalarını destekleyen vitrin partileri olması ile muhaliflerin sürece dâhil olmasını sıkıntıya sokan kısıtlamalar, basında Bin ALİ'nin partisi dışında muhalif oluşumlara yer verilmemesi ve halkın yeterli bilgiye ulaşamaması gibi birçok engel, oyların % 84,62'sini alan Bin ALİ'nin yeniden Cumhurbaşkanı olmasını ve RCD'nin de oyların % 84,59'unu almasını sağlamıştı. (Coşkun, e.t.12.12.2012; Kaya, e.t.23.09.2013)

Oyların % 84,59'unu alan RCD, parlamentodaki 214 sandalyeden 161'ine sahip olmuştu. Ana Muhalefet Partisi konumundaki MDS 16 sandalye, PUP 12 sandalye, UDU 9 sandalye, PSL 8 sandalye, Yeşiller Partisi¹⁴¹ 6 sandalye, Ettajdid 2 sandalye kazanmışlardı. Seçimlere katılan ve Meclis'te temsil edilmeyen İş ve Özgürlükler İçin

¹⁴¹ Kalkınma İçin Yeşiller Partisi (Parti des verts pour le progrès), 3 Mart 2006, Mongi KHAMASSİ tarafından kurulmuştur.

Demokratik Forumu¹⁴² (FDTL/Ettakol) ve bağımsızlar sandalye elde edememişlerdi. PDP ise son anda seçimlerden çekilmişti. Muhalefet partileri % 15 civarında oy almasına rağmen Tunus mevzuatından dolayı parlamentodaki sandalyelerin % 25'ini elde etmişlerdi. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Mayıs 2010, e.t.15.04.2013; Kaya, e.t.23.09.2013)

2004 seçimlerinde olduğu gibi 2009 seçimlerinde de uluslar arası gözlemcilerin katılmasına izin verilmemişti. Ayrıca parlamentoda temsil edilen muhalefet 6 parti arasında 53 sandalye bölünerek etkili olabilecek konumun önüne geçilmiş, hükümet gündemi üzerinde etki yaratmaktan son derece uzak bir yapıda tutulmuştu. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 12-13)

Tüm bu olumsuz demokrasi anlayışı ABD tarafından eleştirilerek, devlet kurumları, basın ve siyasi aktiviteler üzerindeki devlet baskısının kaldırılması gerektiği yönünde çağrıda bulunulmuştu. (Tanrıverdi Yaşar, e.t.22.11.2013) Ancak Bin ALİ bu çağrılara karşı 2009 seçimlerinin ardından 2014 seçimlerinde de tekrar aday olacağına dönük yeni bir kampanyanın başlatması, baskıcı sistemin sadece siyasi hayatta değil her alanda kendini hissettirmesi ve % 3,8'lik bir büyümeye rağmen resmi rakamlara göre % 14-15'lerde seyreden işsizlik oranının ile birlikte ekonomik mafyalaşmanın iyice su yüzüne çıkması ülkede gergin olan siyasi tansiyonun yükselmesine yol açmıştı. (Coşkun, e.t.08.01.2012; Ayhan, e.t.25.11.2013)

6.5.3.3. Şeffaflık problemi ve Ekonomik Mafyalaşma

İşsizlik oranlarındaki yüksekliğe rağmen Tunus ekonominin büyümesi sosyal tepkilerin su yüzüne çıkarmasını birkaç olay hariç engellemişti. Gerçekten de Tunus'un Gayrisafi Yurtiçi Hasılası 2007 yılında % 6,3, 2008 yılında % 4,6 ve 2009 yılında % 3,1'lik bir büyüme göstermişti. Öte yandan enflasyon artış oranları 2008 yılında % 5,1, 2009 yılında % 3,5 olarak kontrol edilebilir seviyede olması Afrika Ekonomik Bakış (African Economic Outlook) 2010 raporunda Tunus ekonomisini, olumlu olarak nitelendirmiş, ekonomik çeşitliğini ve bankacılık sistemini, ülke ekonomisini krizlerden koruyacak güçlü yapılar olarak değerlendirmişti. Ayrıca, Dünya Bankası'nın Doing Business 2010 raporunda Tunus, Arap dünyasında en iyi on ülke arasında sıralamıştı.

¹⁴² İş ve Özgürlük için Demokratik Forum (Forum démocratique pour le travail et les libertés), ETTAKATOL (FDTL), 25 Ekim 2002'de Mustafa Ben JAAFAR tarafından kurulmuştur. (Democratic Forum for Labour and Liberties, e.t.12.12.2014)

Genel anlamda bu raporda da Tunus ekonomisi istikrarlı ve kriz ile iyi mücadele edilmiş bir ekonomi olarak tanımlamıştı. (Tanrıverdi O, e.t.23.01.2014) Bu olumlu göstergelere rağmen şeffaflık problemi, kayırmacılık ve ekonomik mafyalaşma artmıştı. Yerel yatırımcıların eşit bir şekilde korunmasının önünde büyük bir engel teşkil eden şeffaflık problemi ile devletin şeffaf ve güvenilir yöntemler izlemiyor olması, yerel düzeyde girişimciliğin zayıf kalmasına sebep olmuş bu da yeni istihdam alanlarının yaratılmasını engellemişti. Bu kayırmacılık sistemi ve şeffaflık problemi ile Bin ALİ'nin halkından kopuk olması devleti daha da yozlaştırmıştı. Tüm bunlara rüşvet, iltimasçılık, ekonomik mafyalaşma ve adaletsizliğin eklenmesi ülkedeki gerilimi yükseltmişti. (Coşkun, e.t.08.01.2012)

Bununla birlikte insan hakları aktivistleri, muhalefet ve basın yayın mensupları devamlı gözetleme, takip ve eziyete tabi tutularak hapsedilmelerinin artması, basın ve yayındaki sınırlamalarla, internet kullanımında devamlı devlet kontrolü ve önlemler, muhalefetin zayıflamasına neden olmuştu. Bu durum da halkın kendi muhalefeti kendisinin yaratmasına zemin hazırlamıştı. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 12) Bütün bunlara 2004'te dördüncü, 2009'da da beşinci kez seçilen Bin ALİ'nin, 2014 seçimlerinde de aday olacağına işaret eden bir kampanyanın başlatılması ve ömür boyu başkanlığın bir şekilde hayata geçirileceğinin göstergesi olarak anlaşılması huzursuzluğu iyice arttırmıştı. (Driss, 2012: 21)

Tüm bu handikapların bir sonucu olarak, ülkede halkın reaksiyonu bir şehirden diğerine sıçrayan protestolarla kendini göstermeye başlamıştı. İlk semptomlar Tunuslu gençlerin umutsuzluğunun yansıması olan içler acısı intiharlarla kendini göstermişti. 17 Aralık 2010 tarihinde 26 yaşındaki Muhammed BUAZİZİ yaşadıklarına tepki olarak kendini ateşe vermişti. Bu olayla toplumdaki huzursuzluk had safhaya ulaşmıştı. Gerginlik bir başka işsiz genç olan Lahseen NACİ'nin kendini elektrik şokuyla öldürmesi sonucu daha da tırmanmıştı. Bu olayları takiben, Ramzi El ABBODİ de ödeyemediği borçlarından dolayı kendisini öldürmüştü. Bu ölümler sonunda hükümet karşıtı ayaklanmalar baş göstermiş ve Bin ALİ'nin sonunu hazırlamıştı. (Coşkun, e.t.08.01.2012)

Sonuç olarak iktidara gelirken kendinden önceki çürümüş ve yozlaşmış olarak tanımladığı Habib BURGİBA rejiminin yerine daha çoğulcu, demokratik ve hoşgörülü

bir siyasi yapı oluşturacağını vaat eden Bin ALİ liberal söylemine ve bazı liberalleşme uygulamalarına rağmen kontrollü bir otoriteriyaniizmi devam ettirmişti. (Koldaş ve Köprülü, e.t.28.11.2014)

Bin ALİ'nin demokratikleşmeyi uygulamada küçük reformlarda görmüşü. Bin ALİ'nin demokrasi için söylemi şu şekildeydi. “Önemli olan insanların demokrasiden ne anladığıdır. Demokrasinin gelişmesi eğitim meselesi ve daha çok adım adım ilerlemedir. Bu özgürlük ya da adalet olmayacağı anlamına gelmez. Bunu adım adım yapmak demek okul seviyesinde anlatmak ve yanlış adımlardan kaçınmak demektir. Bunda da başarılı oluyoruz. Demokrasi bir zihniyet meselesi ve bir yaşam tarzıdır. İnsanlara öğretilmelidir. Demokrasi genel bir konsepttir. Sadece siyaset demek değildir. Ayrıca sağlık, iskan ve iş hakkı demektir. Kalkınma olmadan demokrasi olamaz ve demokrasi olmadan kalkınma olamaz. İfade özgürlüğü tek başına insanlar için iş ve içme suyu getirmez. Eğer insanlar demokrasi için mental olarak hazır değillerse demokrasi facia olabilir.” Yani, Bin ALİ'nin insan hakları anlayışı; yeme, içme, sağlık, çalışma, eğitim, iskan, sosyal, güvenlik, aile ve çocukların korunması olmuştu. (Murphy, 1999: 219-220)

Zamanla Bin ALİ Tunus'u, demokratik bir Cumhuriyet yerine polis devletine dönüştürmüşü. Aktivist muhaliflerin ve gazetecilerin takip edilmesi, tutuklanması, toplantı ve rejim aleyhtarı gösterilerin yasaklanması, basında sınırlamalar, internetin kontrolü ve kısıtlanması ile ifade özgürlüğünün baskı altına alınması Bin ALİ rejiminin özellikleri haline gelmişti. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 11-12)

Mayıs 2000'de gazeteci Tefvik Bin BRİK olayı, 2002 yılında sanal ortamda rejimi eleştiren ilk önemli düşünsel platformlardan birini oluşturan Züheyr YAHYAVİ'nin tutuklanması, 2008 Gafsa olayları 2011 olaylarının bir çeşit provası olmuştu. Siyasi baskılar, ekonominin kötü gidiş ve işsizlik, şeffaflık sorunu, ekonomik mafyalaşma ile yargıda bağımsızlığın baskı altına alınması sorunlar Bin ALİ döneminin sonunu getirmiştir.

6.6. Bin ALİ Dönemi Yaşanan Ekonomik Gelişmeler

Kasım 1987'de BURGİBA; Başbakan Bin ALİ tarafından anayasal bir darbe ile iktidardan uzaklaştırılmışı. BURGİBA'nın son zamanlarında ekonominin durumu iyi değildi. Tunuslu ekonomistler BURGİBA'nın gitmesini ekonomik yapısal reformlar

için gerekli görüyorlardı. Bin ALİ, yönetimi devraldıktan sonra ekonomik yapısal reform açısından iki temel amacı benimsemişti. Birincisi kamu harcamalarını düşürmek, ikincisi özel girişimi arttırmaktı. (Erdem, 2014: 47)

Bu kapsamda yeni Cumhurbaşkanı Bin ALİ siyasal ve ekonomik liberalleşme dönemini başlattı. (Murphy, 1999: 5) Gerçi ekonomik liberalleşme olarak Tunus'ta 1972 yılından itibaren özel sektör yatırımlarının teşvik edilmesi amacıyla bazı önlemler yürürlüğe konup reformlar yapılsa da bu yapılanlar tam anlamıyla liberalleşme değildi. (Murphy, 1999: 32) Gerçek anlamda serbest piyasa ekonomisine geçiş Bin ALİ'nin iktidar olmasından sonra ancak 1987 yılında başlamış ve Tunus'ta yabancı sermaye yatırımları 1987 yılından itibaren önemli miktarda artış göstermişti. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 2009, e.t.14.02.2013)

Yeni Cumhurbaşkanı Bin ALİ ekonomik liberalleşme için 1987-1991 ve 1992-1996 Kalkınma Planları ile uygulanacak stratejiler geliştirmiştir. (Murphy, 1999: 103)

6.6.1. Liberalleşme ve 1987-1991 ile 1992-1996 Kalkınma Planları

6.6.1.1.1987-1991 Yedinci Kalkınma Planı

Cumhurbaşkanı Bin ALİ, 1987-1991 Yedinci Kalkınma Planı ile makro-ekonomi dengeleme için sektörel, finansal ve ticari reform anlamında yapısal liberalleşmenin ilk adımlarını atmıştır. Bin ALİ bu kalkınma planı ile yabancı yatırımları teşvik etmek, özelleştirmeyi hızlandırmak, borsayı geliştirmek ve Avrupa ile entegrasyonu derinleştirmek için yasal düzenlemeler yapmayı hedeflemiştir. 7. Kalkınma Planı (1987-1991) detayları Kasım 1986'da stand-by anlaşması üzerinde uzlaşmaya varıldıktan sonra IMF ve Dünya Bankası ile yapılan görüşmelerle incelenerek onaylanmış ve 1987'de yürürlüğe girmiştir. (Murphy, 1999: 103)

Kalkınma Planının ilk zamanları hiç iç açıcı olmamıştı. Hükümetin harcamaları kesmede başarılı olamadığı bir sektör kamu maaşlarıydı. Vergi sistemi de zorluk içerisinde ve idari karmaşıklıklarla doluydu. (Murphy, 1999: 108-109)

Bu kalkınma planında diğer bir sorun bütçe açığıydı. Hükümet kalkınma planının başarılı olması için bütçe açığını kontrol altına almak istiyordu. Bunun için; devlet yatırımları ile sübvansiyonların azaltılması hedeflenmişti. Bu kapsamda 1987'de

devlet yatırımları % 55,2'den % 49,3'e düşürülmüş ve Dünya Bankası'ndan 300 milyon dolar borç alınmıştı. IMF ile yeni anlaşma Ağustos 1988'de üç yıl daha uzatılarak yenilenmişti.¹⁴³ (Murphy, 1999: 104-106)

Başbakan Hedi BACCOUCHE 1988 bütçesinde önceliğin borç ödemelerine verilmesi gerektiğini açıklamıştı. Toplam dış borç 1987'de 4.200 milyon Tunus dinarına (5.274 milyon dolar) yükselmiş, 1989 bütçe açığı 1988'e göre fazlaşmış, işsizlik artmış, kısaca ekonomi göstergeler durumun iyi olmadığını işaret etmekteydi. (Perkins, 2004: 191; Murphy, 1999: 114)

Bütün bu olumsuzluklara Irak'ın Ağustos 1990'da Kuveyt'i ile planın sekteye uğraması eklenmişti. Ayrıca ABD öncülüğünde Irak'a müdahale ile ABD'nin olaya müdahil olması ve Tunusluları Irak'ın yanında yer alması, ülkede turist sayısındaki gerilemenin yanında ABD ve Körfez ülkelerinin yaptığı yardımların azalmasına sebep olmuştu.¹⁴⁴ (Perkins, 2004: 192; Murphy, 1999: 115)

Ancak Bin ALİ ekonominin liberalleşmesi konusunda kararlıydı. Bu kapsamda ilk olarak özelleştirmeyi başlattı. Özelleştirme süreci başlangıçta küçük ve orta ölçekteki nispeten iyi finansal kayıtlara sahip işletmelerle sınırlı kalmıştı. İlk özelleştirmeler de oteller, tekstil fabrikaları ve küçük banka iştirakleri olmuştu. Müteakiben sanayi ürünlerinde fiyat kontrollerinin kaldırılması hedeflendi. (Bazı stratejik ve önemli ürünler olan yakıt, tüketilebilir yağ ve tahıl ürünleri hariç) (Murphy, 1999: 107-109) Döviz kurları için de reform yapıldı. 1991 yılı ile birlikte tam olarak çevrilebilir olması hedeflendi. Yeni döviz düzenlemeleri de yapıldı. Ayrıca yurtdışındaki öğrenciler, turizm, iş seyahatleri için hesap hareketleri liberalleştirildi. Ürünlerini ihraç eden firmaların yabancı para hareketlerine izin verildi. Bankalar üzerindeki yabancı para kontrolü azaltıldı. 1986'daki % 10'luk para devalüasyonundan sonra dinar büyük para sepetine bağlandı. 1988'de Tunus Merkez Bankası Başkanı İsmail KHELİL; iktisadi liberalleşme sürecinin 1991'de tamamlanacağını, para birimi reformlarının olacağını ve döviz kontrollerinin sona ereceğini açıkladı. (Murphy, 1999: 113)

¹⁴³ 1986-1988 yılları arasında IMF ile 125 milyon dolarlık Standby Antlaşması imzalanmıştı. (Erdem, 2014: 48)

¹⁴⁴ Turist sayısı 1991'de 2-3 milyon arası iken %36 azalarak 600 binlere düşmüştür. Ayrıca Körfez Savaşı'nda Irak'a destek verildiğinden ABD'nin Tunus'a yardımı azalmış; 1990'da 30 milyon dolar yardım 1991'de 8 milyon dolar, 1992'de 1 milyon dolar olmuştur.

Tunus küresel ekonomiye daha fazla uyum sağlamak amacıyla 1990'da Dünya Ticaret Örgütü'ne de katıldı. (Henry, 1997: 181) Ayrıca Dünya Bankası; ekonomik ve mali reform desteğinin devamı için 250 milyon dolar tutarında bir öneriyi Tunus'un uluslar arası pazara girmesi karşılığında sundu. Körfez savaşı ve diğer olumsuzluklardan kaynaklanan sorunlara rağmen ekonomi 1991'de tekrar toparlanmaya başlamıştı. Bunda Tunus'un ekonomide liberalleşme kararlılığı ve uygulamaları etkili olmuştu. (Murphy, 1999:116)

Özetle, 1980'lerde mağrip ülkeleri içinde en zayıf ekonomisine sahip Tunus; Kalkınma planları ile büyük adımlar atarak ekonomide reformlar yapmış ve ekonomiyi liberalleştirerek Yedinci Kalkınma Planı sonunda sağlıklı büyümeyi yakalamıştı. (Murphy, 1999: 131)

6.6.1.2. 1992-1996 Sekizinci Kalkınma Planı

Yedinci kalkınma planı ile oluşturulan yapısal düzenlemeyi sağlamlaştırmak için hükümet Sekizinci Kalkınma Planını (1992-1996) 1992'de kabul etmiştir. Bu plan ile yurtdışına ekonomik açılım, insan kaynaklarının gelişimi ve çağdaş bir değer olarak iş anlayışının yenilenmesi, kamu ve özel sektör arasında faaliyet alanının yeniden dağıtımı, girişim serbestliği ve işletmelerin teşvik edilmesi hedeflenmişti. (Murphy, 1999: 132-133)

Bu hedeflerin başarılmasındaki ana hususlar, yapılacak reformlar ve teşvikler olarak belirlenmişti. Teşvikler ile özel sektörün tamamen gelişimini sağlarken ki böylelikle özel sektör yatırımda ilk kez önemli bir rol üstlenecekti. Reformlar; mali ve ticari sektörün önemli oranda gelişmesine olanak sağlayacaktı. Üretimde ise kamu ve özel sektörün geliştirilmesine ve Tunus'un ihracat kapasitesinin arttırılmasına odaklanılmıştı. (Murphy, 1999: 134-135)

Plan, maden ve enerji sektörü için Tunus'un yakın zamanda enerji ithal eden bir ülke olma ihtimalini dikkate almış ve 1993'te ilk kez enerji üretiminde dışarıdan alıma gidilmiştir. Tekrar dengenin sağlanması için maden sektöründe işlenmiş fosfatın kalitesini geliştirme ve yanlış kullanım masraflarını azaltmak için tedbirler tasarlanmıştır. Ulaşım ve haberleşme sektörlerinin reformu ve liberalleşmesi için planlar da yapılmıştır. Yabancı yatırımlar kalkınma planının anahtar unsuru olarak görülmüş, bu kapsamda "Yatırım Yasası" 1993'te çıkarılmış ve Dünya Bankası 250 milyon dolar

yatırım yapmıştır. 1994'ün sonlarında hükümet yabancı yatırımı teşvik için de ilave tedbirler alınacağını açıklamıştır. (Murphy, 1999: 136-139)

Özelleştirme de bir önceki kalkınma planında olduğu gibi bu kalkınma planının da kalbi olarak düşünülmüş ve 1980'lerde planlanan ancak uygulanamayan 7 çimento fabrikasının özelleştirmesi 1992'de yapılmıştır. (Murphy, 1999: 141)

Tunus borsası nispeten küçük olmasına rağmen bölgesel anlamda yıldız olmaya başlamıştır. 1994 sonları ile beraber uluslar arası yatırım şirketleri Tunus'u bölgesel fonlara dahil etmiş, Mart 1995'te borsada kontrol dışı spekülasyonları önlemek maksadıyla hükümet günlük lot hareketlerinin değerini % 1 ile % 3 arasında sınırlayarak sürpriz değişikliklerin önüne geçmeye çalışmıştır. (Murphy, 1999: 143-144)

Mali sektör reformu ile birlikte hükümet, 1994'te yeni bir banka kanunu oluşturmuş ve bu kanun ile portföy yönetimi orta/uzun vadeli borç verme ve mali yapılandırmaya gidilmiştir. Yine 8. planda banka sektöründe kredi kartına geçilmesi, bankalar arası hareketin bilgisayar üzerinden yapılması ile ATM'lerin gelişmesi Tunus banka sektörünün modernleşmesi ve rekabetçi gelişiminin göstergesi olmuştur. (Murphy, 1999: 145-147)

Ayrıca Bin ALİ 1993'te Yabancı Yatırım ve Uluslararası İşbirliği Bakanlığı'nı kurmuştur. 1995'te Tunus, AB ile ticaret antlaşması imzalamış ve ithalat malları için gümrük vergisini kaldırmıştır. (Perkins, 2004:197) Bu anlaşma ile Tunus'un da mallarını Avrupa'ya ihraç edebilmenin yolu açılmış, turizm gelirleri artmış, ülkeye döviz akışı sağlanmıştır. Hükümet Avrupa Birliği (AB)'nin desteği ile 1996'da yerli firmaların Avrupalı firmalarla rekabet edebilmesi için 10 Yıllık program hazırlamıştır. (Henry, 1997: 181)

Tunus yine bu kalkınma planı esnasında Avrupa ile tam bir işbirliği sağlamak amacıyla Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'na 1995 yılındaki Barselona Süreciyle¹⁴⁵ katılmıştır. (Turan, e.t.28.11.2012)

¹⁴⁵ Avrupa-Akdeniz Ortaklığı, 1995 yılında Barselona Süreci'yle birlikte başlatılmıştır. 15 AB üyesi ve 14 Akdeniz ülkesi (Türkiye, Cezayir, Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Fas, Suriye, Tunus, Malta, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve Filistin Yönetimi tam ortakken, Libya ve Irak ise gözlemci statüsünde katılmıştır) arasında başlatılan ortaklık, hem ikili hem de bölgesel düzeyde ilişkilerin geliştirilmesi için bir çerçeve sunmuştur. Ortaklığın temel hedefi AB ile Akdeniz ülkeleri arasında serbest ticaret bölgesi kurmaktır. AB ülkelerinin Akdeniz ülkelerine mali ve teknik destek sağlayarak dengeli bir şekilde sosyo-ekonomik kalkınmanın sağlanması hedeflenmiştir.

Ticari liberalleşmede kapsamında serbest ticaret bölgelerinden ilki Zarzis'te Kasım 1995'te aktif hale gelmiştir. ABD Heritage kuruluşu Tunus'u 1996'daki Ekonomik Özgürlük Endeksine göre 140 ülke arasında 37. sırada belirtmiştir. Tunus hükümeti de ticaretin % 96'sının liberalleştiğini iddia ederken, (Murphy, 1999: 149) Amerikan Heritage Kuruluşu da 1995'te Tunus'u Almanya, Fransa, İtalya gibi ülkelerle beraber ekonomisini tamamen liberalleştiiren ülkeler arasında göstermiştir. (Murphy, 1999: 159)

Tüm bu liberalleşme uygulamaları çerçevesinde 1992 yılından itibaren yapılan reformlarla Tablo 6'da görüldüğü gibi bir önceki kalkınma planında ithalat ihracata göre fazlayken, sekizinci kalkınma planında ihracat gelişmiş ve ithalattan daha fazla hale gelmiştir. (Murphy, 1999: 150)

Tablo 17: Sekizinci Kalkınma Planı Dış Ticaret Dengesi (Tunus Dinarı Milyon)

	1991	1992	1993	1994
İhracat	3.417	3.550	3.818	4.697
İthalat	-4.789	-2.139	-2.419	-1.950

Kaynak: Murphy, 1999: 150

Tunus, Sekizinci Kalkınma Planı bütçe açığını GSMH'nın % 3 ile sınırlı tutmak için (ki bu Maastrich Anlaşmasına göre AB ülkeleri için belirlenen hedeften daha küçük) hükümet uluslar arası borç alma¹⁴⁶ ve hazine bonoları basma yoluna gitmiştir.¹⁴⁷ Yine Sekizinci Kalkınma planı çerçevesinde 1995'teki gıda ithalatından dolayı fiyatlar % 6 oranında geçici artsa da enflasyon yıllık % 5'ten daha az oranda tutulabilmiştir. (Murphy, 1999: 151-155)

Ekonomik olarak devlet, liberalleşme ve Avrupa ile ekonomik işbirliğinin yanında kırsaldaki fakir grup ve işsizler için problem çözücü çalışmalarda bulunmuştur. (Murphy, 1999: 225) 88 milyon dinara mal olan Sosyal dayanışma formu 26-26'dan 1817 bölgede 61.400 aileye iş imkânı sağlamıştır. (Kırılma Noktası Adlı Program, e.t.20.10.2011)

¹⁴⁶ Borç almada ki hedef yapısal düzenleme sürecini desteklemektir.

¹⁴⁷ Şubat 1994'te hükümet 277 milyon dolarlık bonoyu Japonya'da piyasaya sürmüştür. Bunu 1995 Şubatında İkinci bono takip etmiştir.

Sekizinci Kalkınma Planının sonunda makro ekonomik açıdan performans bağlamında Tunus, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da bölgenin en başarılı liberal ekonomileri arasında sayılmış, uluslar arası kredi kuruluşları ve yatırımcılar tarafından güvenli değişimin bir modeli olarak görülmüştür. (Murphy, 1999: 5)

Sonuçta, 2 adet 5 yıllık kalkınma planı (1987-1991 ile 1992-1996 kalkınma planları) ile 1997'ye kadar Bin Ali döneminde devletin ekonomi üzerindeki kontrolü azaltılarak ülke, küresel ekonomiye eskiye oranla daha fazla eklenmiştir. Tunus dinarı devalüe edilerek ihracatta daha etkin hale getirilmiş, 1989'da çıkarılan yeni yatırım yasası 1993'te yenilenerek iş çevresi için bürokratik engeller azaltılmış ve düzenlemeler liberal ekonominin gereği olarak daha şeffaf hale getirilmiştir. Devletin sahip olduğu bazı işletmeler hızla özelleştirilmiş ve bu özelleştirmelerden gelir sağlanmıştır. 1990'lardan itibaren özellikle ulaşım, iletişim ve bankacılık sektörlerinde özelleştirmeler yapılmış, hükümet özelleştirmelerle birlikte yapısal reformları uygularken, bir yandan da ülkede politik istikrarı kalıcı halde tutmaya çalışılmıştır.

Her ne kadar Tunus, pazar ekonomisi uygulamalarında Avrupa'nın gözünde en başarılı ülkelerden biri gibi görünmüşse de, yedinci ve sekizinci kalkınma planları sürecinde bir takım olumsuz sonuçlar da oluşmuştur. Özellikle bölgenin büyük kesiminin siyasi olarak istikrarsız ve iktisadi olarak da zayıf olmasından dolayı Tunus malları bölgesel pazardan önemli ölçüde yararlanamaması ve liberalleşmenin getirdiği ticaretteki dengesizlik; işsizliğe, sosyal harcamalardaki artışa, zengin ile yoksul arasındaki açığın artmasına sebep olmuştur. (Murphy, 1999: 5) Ancak yine de Sekizinci Kalkınma Planı ile Tunus ekonomisi gelişmiş, sağlamlaşmış ve Körfez Harbi'nin sebep olduğu ekonomik krizler gibi nispeten dış şoklara karşı dayanıklı hale getirmiştir. (Murphy, 1999: 161-162)

6.6.2. 1997-2001 Dokuzuncu Kalkınma Planı

Yedinci ve Sekizinci Kalkınma Planından sonra Tunus, Avrupa'ya uyum ve liberalleşme sürecinde belli bir aşamaya gelmiş ve ekonomide büyüme gerçekleşmişti. Bu büyüme ve liberalleşmenin devamı için Bin ALİ Dokuzuncu Kalkınma Planını kabul etmiştir. Dokuzuncu Kalkınma Planında hedefler olarak; özel ve kamu sektörünün kalifiye personel ihtiyacını karşılamak amacıyla insan kaynaklarının geliştirilmesi ile

kadın haklarını ve kadınların iş hayatına entegrasyonu belirlenmişti. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 2009, e.t.14.02.2013)

Dokuzuncu Kalkınma Planı (1997-2001) içerisinde tarım sektörü ile ilgili özel bir kalkınma programı vardı. Bunun birinci sebebi, Tunus tarım sektörünün dış pazarlara açılma zorunluluğu, ikinci sebebi ise iç pazarda tarım sektörünün liberalize edilmesi zorunluluğuydu. Ayrıca, ülkenin tarım alanında kendi kendine yeten bir ülke olabilmesi için stratejiler ortaya konulmuştu. Bu stratejiler; tarımda büyüme ritminin hızlandırılması, sektörün performansının iyileştirilmesi ve yeni iş alanlarının açılmasıydı. Bu stratejilerin sonuç vermesi üretim yöntemlerinin modernleştirilmesi, yeni teknolojilerin uygulanması ile mümkün olacaktı. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 2009, e.t.14.02.2013)

Kalkınma planı ile 1997-2001 arası büyüme % 5'lerden % 7-8'lere çıkmıştı. Enflasyon da yönetilebilir düzeye getirilmişti. (Perkins, 2004: 202)

Ekonomik büyüme ve gelişmelere rağmen ekonomik alanda uygulanan liberal politikalar ve kalkınma planları ülke içinde yeni işsizlerin ortaya çıkmasına yol açmıştı. 2000 Şubatında Jebeniana, Zarzis ve Jerba'da öğrenci ve işsiz kesimler ekonomik ve siyasal nedenlerle hükümet karşıtı gösteriler düzenlenmesine neden olmuştu. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

Hükümet işsizliğin önüne geçmek için 2000 yılında Milli İş Fonu oluşturmuştu. Amacı geri kalmış bölgelerde iş alanları yaratılması ve temel altyapıların kurulması amacını taşıyan bu fon çok da başarılı olamamıştı. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 13)

İşsizlikle beraber gelir dağılımındaki adaletsizlikte bu kalkınma planında artan sorunlardan bir tanesiydi. Bu sorun bireyler seviyesinde olduğu kadar bölgesel düzeyde de vardı. Başkent ve ülkenin diğer bölgeleri arasında ciddi farklılık bulunmaktaydı. Örneğin, 2000 yılında mutlak yoksulluk sınırının altında yaşayanların oranı başkent Tunus'ta % 3,4'iken, ülke genelinde bu rakam % 11,3'e, ülkenin orta ve güney kesimlerindeki şehirlerde ise % 30'a kadar çıkmaktaydı. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 2009, e.t.14.02.2013) Nitekim, gelir dağılımındaki adaletsizliğin göstergesi olan *gini* endeksi 2000'de 39,3 yükselmışti. (Koçak, e.t.21.10.2014)

Bununla birlikte 11 Eylül 2001 ABD’ye yapılan terörist saldırılar Ekim ayındaki Afganistan savaşı da Tunus ekonomisini olumsuz yönde etkilemiş, 2002’deki Onuncu Kalkınma Planına bu olumsuzluklarla girilmişti. (Perkins, 2004: 203)

6.6.3. 2002-2006 Onuncu Kalkınma Planı

2002 yılında Tunus Hükümeti, 2002-2006 yılları arasında kullanılacak Onuncu Kalkınma Planını hazırlayarak, yürürlüğe sokmuştur. Planın amacı, önceki yıllarda atılan kalkınma ve büyüme ile ilgili temelleri sağlamlaştırmak, Tunus’u gelişmiş ülkeler seviyesine ulaştırmaktır. Ayrıca, ülkenin büyük ölçüde ihtiyacı olan bilgi ve iletişim teknolojilerini geliştirmek, yeni iş alanlarının açılmasını sağlamak, eğitim sistemi ile ilgili reformlar yapmak, Tunus menşeli ürünlerin içerde ve dışarıda satışlarının artması amacı ile kalitesinin düzeltmek, özel sektörün önemini artırmak olarak sıralanmıştı. Bunun yanında yasalarda yapılan değişikliklerle doğrudan yabancı yatırımların önünü daha da açılması hedeflenmişti. Bu kapsamda yasalar, yabancı yatırım ve çok uluslu şirketlerin ülkeye girmesi ile gerçekleştirecekleri yatırımları özgürleştirecek ve kolaylaştıracak şekilde düzenlenmeye ve yabancı yatırımların korunması güçlendirilmeye çalışılmıştı. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 2009, e.t.14.02.2013)

Bin ALİ’de bu ekonomik kalkınma planı sürecini Fransız gazetesi La Figaro’ya verdiği röportajında “Yoksulluğa ve dışlanmaya karşı savaş, avantajsız bölgelerin kalkınması, en yoksunlara yardım ve toplumsal ve ekonomik bütünleşme. Böylece hiçbir bölgeyi ve hiçbir toplumsal kategoriye dışlamayan bir kalkınma sürecinde karar kıldık” şeklinde açıklamıştır.¹⁴⁸ (Hibou, 2009: 66)

Bu kalkınma döneminde Tunus’ta yabancı sermaye yatırımları önemli miktarda artış göstermiştir. Bu çerçevede resmi kaynaklara göre, 1987’de yaklaşık 85 milyon ABD doları düzeyinde olan yabancı sermaye yatırımlarının miktarı 2005 yılında 837,9 milyon dolar seviyesine, 2006 yılında ise rekor seviye olan 3.39 milyar dolara ulaşmıştır. Bunda Tunusia Telecom’un özelleştirmesi etkili olmuştur. Doğrudan yabancı yatırımlar, 2007 yılında 1,62 milyar dolar, 2008 yılında bir önceki yıla göre % 70 artarak 2,76 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Mayıs 2011, e.t.17.12.2014)

¹⁴⁸ Ben Ali, Figaro’daki röportaj, 3 Aralık 2003.

AB'nin Tunus mallarına olan talebinin de etkisiyle 2002'de % 4,5 olan yıllık büyüme oranı 2006'da 5,7'ye yükselmiştir.¹⁴⁹ Yine kişi başına gelir 2005 yılında dolar iken 2.998 dolar iken 3.109 dolar olmuştur. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 2009, e.t.14.02.2013)

Bu kalkınma planı döneminde önemli bir gelişmede Nisan 2002'de Tunus'un Jerba adasındaki ünlü bir sinagogda bombanın patlaması ile 14'ü Alman 22 turistin öldürülmesi sonucu turist sayısını azalmasıdır. Patlamanın ardından 2002 yılında ülkeye 5 milyon turist gelmiş ve bir önceki seneye göre turist sayısı % 6, turizm geliri ise % 13 düşmüştür. Bu sırada ABD ve İngiltere'nin Irak'a girmesi Mart 2003'de uluslar arası turizm endüstrisini belirsizliğe sokmuş, Tunus'ta bundan negatif olarak etkilenmiştir. (Perkins, 2004: 203) Ancak Tunus daha önce yapılmış reformlarla ekonomisini çeşitlendirmeyi başarabilmiş ülke olarak bu olumsuzluktan başarıyla sıyrılmıştır. Bu kapsamda gıda üretimi ve tekstil gibi geleneksel sanayiye odaklanmayı sürdürmüş, elektrik ve elektronik teknolojisine daha fazla yoğunlaşarak uzmanlaşmıştır. (Tepebaş, 2009: 27) Özellikle modernleşmenin ana ihtiyacı olan telekomünikasyon sektöründe büyük atılımlar yapılmıştır. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 2009, e.t.14.02.2013)

Ayrıca, Merkez Bankası'nın uyguladığı sıkı para politikası sayesinde enflasyon kontrol altında tutulmuştur. Bölgenin en büyük ekonomisine sahip Mısır ile kıyaslandığında enflasyon oranı düşük seviyelerde kalmıştır. Mısır'da 2005 yılında enflasyon % 11,4, 2006 yılında % 4,1'ken, Tunus'ta enflasyon 2005 yılında % 2, 2006 yılında % 4,5 olmuştur. (Alpay, 2008: 145-147)

Bin ALİ yönetimi altında Tunus ekonomisinin büyüdüğüne işaret eden bu ekonomik göstergeler, Tunus'un komşularına kıyasla daha iyi bir performans sergilediğini ortaya koymuştur. (Çelik Wiltse, e.t.24.11.2013)

Ekonomideki tüm bu gelişmeler sayesinde halkın yaşam kalitesi eski yıllara oranla arttırmış, ortalama yaşam süresi yükselmiş, kadınlar çalışma hayatının önemli bir bölümünde yer almaya başlamış, ilkokula gitme oranı yüzde yüze yaklaşmış, elektrik ve suya ulaşma oranları artmış, yoksulluk oranı % 40'dan % 4'lere gerilemiştir. 2002'de de

¹⁴⁹ 1994-2003 döneminde ortalama yüzde 4,5 büyüyen Tunus ekonomisi, 2004'te %6, 2005'te %4 ve 2006'da %5,7 büyümüştür.

Dünya Bankası, Tunus'un Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki en iyi ekonomik performansı gösteren ülke olduğunu açıklamıştır. (Alexander, 2010: 82-83)

Ekonomideki tüm bu olumlu gelişmelere rağmen hükümetin başarısını engelleyebilecek en önemli faktör daha önceki kalkınma planlarında olduğu gibi işsizlik oranlarının istikrarlı ekonomiye rağmen yeterince düşmemesi olmuştur. (Erdem, 2014: 49) Bu kalkınma döneminin sonunda işsizlik oranı Tablo 7'de görüldüğü gibi 2005ve 2006 yıllarında belirli bir oranda azalmışsa da işsizliğin yoğunluğu en fazla 15-24 yaş grubunda % 31.4 ve 25-34 yaş grubunda % 19.9 olmuştur. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 14)

Tablo 18: Onuncu Kalkınma Planı Dönemi Tunus'ta İşsizlik Oranı (%)

2002	2003	2004	2005	2006
15,2	14,5	14,2	12,8	12,5

Kaynak: Konur Alp Koçak, Yasemin Devriminden Arap Baharına Tunus, e.t.21.10.2014

Bu kalkınma planında işsizlikle beraber Bin ALİ'nin ekonomi başarısını zedeleyen etkenler yolsuzluk, rüşvet ve adam kayırma gibi durumların yaşanması olmuştur. (Koçak, e.t.21.10.2014)

6.6.4. 2007-2011 Onbirinci Kalkınma Planı

2007 yılına gelindiğinde ekonomik büyümede başarı sağlanmış, enflasyon makul seviyelerde tutulmuştu. Ancak işsizlik ana sorun olarak devam etmekteydi. Bu kapsamda hükümet 2007-2011 yıllarını kapsayan Onbirinci Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde kişi başına düşen milli gelirin artırılması ve işsizliğin düşürülmesi ana hedef olarak belirlemişti. Ayrıca hızlandırılmış büyüme, yoksulluğun azaltılması, orta sınıfın güçlendirilmesi ve gelir dağılımının daha adaletli hale getirilmesi amaçlanmış, bu hedeflere ulaşmak için ihracatın ve yabancı sermayenin teşvik edilerek dünya ekonomisiyle entegrasyonunun güçlendirilmesi, gelecek vaat eden sektörlerin geliştirilmesi, kaynak dağılımının optimize edilmesi, iç ve dış mali dengenin korunması, sosyal huzurun ve daha iyi bir gelir dağılımı politikasının sağlanması kabul edilmişti. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Mayıs 2010, e.t.15.04.2013)

Bu kalkınma planı ve planın yukarıdaki hedefleri çerçevesinde çalışmaya başlayan hükümet ekonomik liberalleşme politikalarını daha da genişleterek devam

ettirmişti. Ekonomik büyüme bir önceki kalkınma planı dönemindeki gibi devam etmiş; ülke 2007 yılında % 6,3 büyüme ve kişi başına düşen gelir 3.808 dolar, 2008 yılında % 4,5 büyüme ve kişi başına düşen gelir 4.345 dolar, 2009 yılında % 3,1 büyüme ve kişi başına düşen gelir, 4.169 dolar, 2010 yılında % 3,7 büyüme ve 4.199 dolar olmuştur. 2011 yılında kişi başına düşen gelir 4.300 ABD Doları seviyesine çıkmıştır. Kişi başına düşen gelir açısından mağrip ülkeleri arasında Libya'dan sonra ikinci sıraya gelmiştir. (Öztürkler, e.t.14.01.2014; Koçak, e.t.21.10.2014) Tunus ekonomisi, fazla bir doğal kaynağı bulunmamasına rağmen bu büyümeyi sağlamıştı ve bu büyüme Mağrip ülkeleri arasında en yüksek büyüme hızına işaret etmişti.¹⁵⁰ (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Mayıs 2010, e.t.15.04.2013)

AB ile ilk ortaklık anlaşması imzalayan Tunus, AB ortaklığı çerçevesinde 2008 yılında da Serbest Ticaret Bölgesini kurmuştu. Ayrıca özelleştirmeler devam etmiş,¹⁵¹ yabancı yatırımlar ve şirketlerin sayısı artmıştır. 2010 yılına gelindiğinde Tunus'ta toplam 3.135 yabancı şirket faaliyet göstermiş¹⁵² ve yaklaşık 325.000 kişi istihdam edilmiştir. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Mayıs 2011, e.t.17.12.2014)

Uygulanan politikalarla bu kalkınma planı sürecinin sonunda 2011 yılı itibariyle 45,9 milyar Dolar¹⁵³ gayrisafi yurt içi hâsılası ve 10,6 milyonluk nüfusu ile Dünya Bankası tarafından “üst-orta gelir seviyesi”nde bir ülke olarak değerlendirilen Tunus, Afrika ülkeleri arasında görece yüksek refaha ulaşmış ülkelere birisi olmuştur. (Koçak, e.t.21.10.2014)

Gerçekten de Bin ALİ yönetimi altında Tunus ekonomisinin büyüdüğüne işaret eden bu ekonomik göstergeler, Tunus'un komşularına kıyasla daha iyi bir performans

¹⁵⁰ Fas büyüme oranları; 2007'de % 2.7, 2008'de % 5.6, 2009'da % 5, 2010'da % 3.2'dir. (Fas Ülke Raporu, e.t.21.11.2014)

Libya Afrika ülkeleri arasında 43,7 milyar varillik petrol rezerviyle birinci, 54,4 trilyon kübik feet doğalgaz rezerviyle 4'üncü sırada yer almasına ve hidrokarbon ürünlerinden elde edilen gelir yaklaşık olarak GSYİH'nin % 69'unu oluşturmalarına rağmen büyüme oranları 2007'de % 8, 2008'de % 2.3, 2009'da % -2.3, 2010'da % 4.2'dir. (Libya Ülke Raporu, Mart 2012, e.t.21.11.2014)

Cezayir dünyanın en büyük 3. doğalgaz ve 10. petrol üreticisi konumunda olmasına rağmen büyüme oranları 2007'de % 2.8, 2008 % 2.6, 2009 % 4.6, 2010 % 4.4'dür. (Subaşı, e.t.21.11.2014)

¹⁵¹ 1987 ve 2009 yılları arasında 219 devlet işletmesi özelleştirilmiştir. (Kaya, e.t.23.09.2013)

¹⁵² Bu firmalardan 1.740 tanesi %100 yabancı sermayeden oluşmaktadır. Yabancı yatırımların büyük çoğunluğu ülkede 1.270 şirketle faaliyet gösteren Fransız sermayesidir. Fransa'yı 744 firma ile İtalya takip etmektedir. AB ülkelerinin Tunus'da faaliyet gösteren toplam firma sayısı 2.630, Amerikalı firma sayısı 75 ve Türk firmalarının sayısı 24'dür.

¹⁵³ 2006 yılı 34,4 milyar dolar, 2007 yılı 38,9 milyar dolar, 2008 yılı milyar dolar, 2009 yılı 43,5 milyar dolar, 2010 yılı 44,3 milyar dolardır.

sergilediğini de ortaya koymuştur. Makroekonomik rakamlarda gözlemlenen iyi sonuçlar sonucunda Tunus, BM 2009 yılı İnsani Gelişim Raporu'nda insani gelişim endeksinde 98. sırada¹⁵⁴ 2011'de daha da yükselerek 187 ülke arasında 94'üncü¹⁵⁵ olmuş ve yüksek insanî gelişmişlik (*high human development*) grubundaki ülkeler arasında yer almıştır. (Çelik Wiltse, e.t.24.11.2013) Ayrıca yine Tunus, 2010-2011 yılı Dünya Ekonomik Forumu Rekabet Edebilirlik Raporuna göre rekabetçilik açısından Afrika ülkeleri arasında ilk sırada, Arap ülkeleri arasında 5. sırada, dünyada 139 ülke arasında 32. sırada yer almıştır. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Mayıs 2011, e.t.17.12.2014)

Ekonominin olumlu tablosu ve çeşitliliği ülkenin 2008 sonunda yaşanan küresel krizin ülkeye etkisinin çok düşük düzeyde kalmasını sağlamıştır. (Açıkalın, e.t.13.12.2012) Hükümetin uyguladığı sıkı para politikası ve denk bütçe sistemi sayesinde enflasyon 2007 yılında % 3,4 seviyesinde iken, küresel krize rağmen 2008 yılında bu oran % 4,9 olmuştur. Fiyat liberalizasyonunun, güçlü iç talebin, yükselen ücretlerin ve temel gıda ürünlerine verilen yardımların azalması sonucu fiyatlarda meydana gelen baskıya rağmen, hükümet enflasyonu 2008 yılında da belli bir seviyede tutmayı başarmıştır. Rekabet koşulları ve verimlilikteki sürekli iyileşme de enflasyonun kontrol edilebilmesine katkı sağlamaktadır. Resmi rakamlara göre 2009 yılında gerileyen enflasyon % 3,5 seviyesinde gerçekleşmiştir. Hükümet, uyguladığı sıkı para politikası ve denk bütçe sistemi sayesinde 2010 yılı enflasyonu % 4,4 seviyesinde olmuştur. Bu oran bölge ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça iyi seviyede olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁶ (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Mayıs 2011, e.t.17.12.2014; Öztürkler, e.t.14.01.2014)

¹⁵⁴ Cezayir 104, Türkiye 79, Libya 55, Mısır 123, Fas 130. sıradadır. (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişim Endeksi, 2009, e.t.11.10.2014)

¹⁵⁵ Türkiye 90, Libya 64, Cezayir 93, Mısır 112, Fas 130. sıradadır. Afrika ülkeleri içinde Seyşeller, Libya, Mauritius ve Cezayir'in ardından 5. olmuştur. (İnsani Gelişim Endeksi'ne Göre Ülkeler Listesi e.t.11.10.2014)

¹⁵⁶ Mısır'da Enflasyon 2007'de %11 2008'de % 18,3 2009'da %11,8 2010'da % 11,8 olmuştur. (Öztürkler, e.t.05.01.2014)

Fas'ta Enflasyon 2007'de % 2,8 2008'de % 2 2009'da % 3,9 2010'da % 1 olmuştur. (Fas Ülke Raporu, e.t.21.11.2014)

Libya'da Enflasyon 2007'de % 6,25 2008'de % 10,36 2009'da % 2,4 2010'da % 2,5 olmuştur. (Libya Ülke Raporu, e.t.21.11.2014)

Cezayir'de 2007'de % 4,4 2008'de % 5,6 2009'da % 5,2 2010'da % 3,6 olmuştur. (Subaşı, e.t.21.11.2014)

Resmi kaynaklara göre, son 20 yılda dış borcun milli gelire oranı % 60'lar civarında seyretmekteyken, bu oranın bu kalkınma planının sürecinde % 39'a kadar düştüğü görülmüştür. Fakirlik oranı % 3,8 olan ülkede, ekonomik ve sosyal yaşamda büyük bir dengesizlik olmadığı ve halkın % 80'inin orta sınıfta yer aldığı dile getirilmiştir. (Coşkun, e.t.26.12.2013) Ayrıca ailelerin yaklaşık % 80'i oturduğu evin sahibi hale gelmiş, elektrik ve su nüfusun % 90'nına ulaşmıştır. (Hibou, 2009: 61)

Bütün bu göstergeler ile Tunus, ekonomik durum açısından Magrep ülkeleri arasında en az riskli ve Afrika'da Güney Afrika Cumhuriyeti'nden sonra en fazla rekabet gücüne sahip ülke olarak tanımlanmıştır. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 2009, e.t.14.02.2013)

Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen işsizlik oranında bir azalma gerçekleşmemiştir. Tablo 8'de görüldüğü gibi bir önceki kalkınma planındaki gibi işsizlik yüksek seviyelerde seyretmiştir.

Tablo 19: Onbirinci Kalkınma Planı Dönemi İşsizlik Seviyeleri

Yıl	2006	2007	2008	2009	2010
Toplam iş gücü (bin)	3.506	3.593	3.678	3.750	3.769
Çalışan nüfus (bin)	3.005	3.085	3.155	3.199	3.277
İşsizlik oranı (%)	12,5	12,4	12,4	13,3	13,0

Kaynak: Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Mayıs 2011, e.t.17.12.2014

Bu işsizlik 15-24 yaş grubunda yüzde 30'larda seyrederken yüksek tahsil görmüş yeni mezunlar arasında seviyesi Tablo 9'da görüldüğü gibi yüzde 60'lara vararak, ülke genelindeki işsizliğin yaklaşık dört katı kadar olduğu hemen dikkat çekmektedir. Ayrıca, kadınlar arasındaki işsizliğin erkeklere nazaran daha yüksek bir seviyede olduğu da görülmektedir. Gençler arasında işsizlik, eğitimin ardından istihdama geçiş çok sınırlı kaldığı için özellikle son yıllarda ciddi bir artış göstermiştir. Zira yaratılan yeni iş imkânları, okul sonrası çalışma hayatına girenlerin sayısını karşılayamamıştır. Bu durum, büyük ölçüde, ekonomik büyümenin yeni iş imkânları yaratamamasından kaynaklanmıştır.

Tablo 20: 15-24 Yaş Grubunun 2010'daki İşsizlik Oranları (%)

	Okur-Yazar Olmayan	İlköğretim Mezunu	Ortaöğretim Mezunu	Yüksek öğretim Mezunu	Toplam
Erkek	19,2	23,4	28,8	56,4	28,4
Kadın	20,2	24,6	28,3	64,5	33,9
Toplam	19,7	23,7	28,7	61,7	30

Kaynak: Koçak, e.t.21.10.2014

Ayrıca 2008 yılı sonundaki küresel finans krizinin öncesinde, birçok Batılı uzman tarafından model alınacak bir ülke olarak gösterilen ve elde ettiği sosyo-ekonomik gelişmeler için övgüler alan Tunus'ta, büyümenin bireylere yansımaları beklenen düzeyde olmamıştır. (Verdier-Chouchane, Obayashi ve Castel, e.t.10.02.2015) Nitekim bir kamuoyu yoklaması, 2009 ve 2010 yıllarında yüksek ekonomik büyüme rakamları yakalayan Tunus'ta bireyin refah düzeyinin iyileştiğini (*thriving*) gösteren oranın gittikçe düştüğünü görülmüştür.¹⁵⁷ (Koçak, e.t.21.10.2014)

Rejimin; eğitilmiş gençlerin işsizlik sorununun çok ciddi boyuta ulaşması, kayıt dışı ekonomide düşük ücretle çalışanların sayısının artması, gelir dağılımı adaletsizliğinin giderek büyümesi ve bölgeler arası gelişmişlik farkının derinleşmesi gibi kritik hususlarda çözümler üretmemesi neticesinde, özellikle ülkenin az gelişmiş kesimlerinde ve eğitilmiş işsizler arasında rejimin meşruiyeti ve geleceği sorgulanmaya başlanmıştır. (Achy, 2011: 5) Buna bir önceki kalkınma planı sürecinde olduğu gibi rüşvet, kayırmacılık, yolsuzluk ve şeffaflık sorununu eklenmesi ülkedeki gerilimin yükselmesine neden olmuştur. Uluslararası Şeffaflık Örgütü tarafından açıklanan 2009 yılı Yolsuzluk Algılama Endeksine göre çok kötü seviyelerde yer almamasına rağmen¹⁵⁸ Tunus'ta, halk içinde huzursuzluklar meydana gelmeye başlamış 2008 yılında ülkede isyan hareketi yaşanmasına neden olmuştur. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Mayıs 2011, e.t.17.12.2014)

¹⁵⁷ 2008 yılında Tunus halkının % 24'ü refah artışı yaşadığını belirtirken bu oran 2009 ve 2010 yıllarında sırasıyla 16 ve 14 olmuştur.

¹⁵⁸ 2009 yılı Yolsuzluk Algılama Endeksine göre Arap ülkeleri arasında 7. sırada, 180 ülke arasında ise 65. sırada yer almıştır.

6.6.5. 2008 Gafsa Olayları ve Devrime Giden Yol

Zeynel Abidin Bin ALİ, ekonomik büyüme ve gelişmeye rağmen ülke genelinde kendisi ve rejimine karşı bir toplumsal muhalefetin oluşmasını engelleyememiştir. 2008 Ocağında Gafsa Fosfat İşletmesi'nin işe alma konusunda yaşanan kayırmacılık ve rüşvet iddiaları kısa sürede bölgesel bir isyanın yaşanmasına yol açmıştır. Gafsa'da başlayan olaylar kısa sürede, Redayef, M'dhilla ve Moulares başta olmak üzere diğer yerleşim birimlerine yayılmış ve protestolara diğer kesimlerinde katılımıyla rejim karşıtı bir hal almıştır. 2008 yılının Nisan ve Mayıs ayında polisin sert müdahalesine rağmen protesto gösterileri bastırılmadığı gibi, bölgede kitlesel katılımlı gösterilerin sürmesine yol açmıştır. Bu olay 2011 yılındaki isyanın bir çeşit öncüsü olmuştur. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

Ülkedeki ekonomik gelişimin yüksek seviyelerde seyretmesine rağmen işsizlik, rüşvet, yolsuzluk, iltimasçılık ve adaletsizliğin artması, halk tarafından ülkedeki paranın Bin ALİ ve ailesinin ceplerini doldurduğunu düşünmesi halk içinde hoşnutsuzluğun oluşmasını sağlamıştı. (Coşkun, e.t.08.01.2012)

Gerçektende Devlet Başkanı Bin ALİ, aile çevresi ve yakınları ile ülkenin bütün ana yatırımlarının sahibi olarak bir tekel oluşturmuştu. İlaç sektöründen, her türlü haberleşmeye, gemi amatörlüğünden, bankacılık, yiyecek içecek sektörleri dahil bütün girişimlerin başında Bin ALİ'nin oğlu, karısı Leyla veya karısının kardeşi gibi yakınlarını oluşturduğu mafyavari bir yapılanma oluşmuştu. Bin Ali ve ailesinin, medya, ulaşım, iletişim, bankacılık, turizm ve perakendecilik sektöründe 90 şirkete sahip ve başka 123 şirkete de ortak olduğu bilinmekte, toplam servetinin 12 milyar dolara ulaştığı ifade edilmekteydi. (Koçak, e.t.21.10.2014)

Yukarıda belirtildiği gibi nispeten iyi ekonomik göstergelere rağmen ülkedeki işsizliğe; rüşvet, yolsuzluk, iltimasçılık ve adaletsizlik eklenince olaylar 2010 yılının sonunda başlamıştır. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 16)

Sonuç olarak, 20 Mart 1956'da bağımsız bir devlet olan Tunus, Habib BURGİBA yönetiminde yapılan reformlarla yüzünü hep batıya dönük tutmaya çalışmıştı. BURGİBA; yaşanabilir, müreffeh ve modern bir ülke yaratmak, Batının ulaştığı iktisadi, kültürel ve teknik seviyeye en kısa sürede ulaşmak için Batının ve özellikle Fransa'nın değerlerini benimsemiş, bu çerçevede hukuktan eğitime, sosyal

yaşamdan siyasi hayata pek çok reformlarda bulunmuştu. Ancak 1970'lerin sonlarında başlayan ekonomik sorunlar, 1978 Ocak ayındaki “Genel Grev” ve sendikal hareketleri ezme politikaları Ocak 1984'te patlak veren “Ekmek İsyanı” BURGİBA döneminin istikrarlı gidişini bozmuştu. Buna BURGİBA'nın son zamanlarındaki “Ömür boyu başkanlık” kısılcasına düşmesi eklenmiş, sağlık sorunlarının iyice artması üzerine Bin ALİ bu durumdan yararlanarak 1987 yılında sağlık gerekçeleri ile kansız bir anayasal darbeyle 84 yaşındaki BURGİBA'nın iktidarını sonlandırmıştı.

BURGİBA'dan sonra iktidara gelen Bin ALİ de BURGİBA gibi Fransa'da eğitim görmüş ve yine batının, özellikle de Fransa'nın değerlerini benimsemiş bir liderdi. Bu yüzden BURGİBA gibi Bin ALİ zamanında da Tunus Fransa için ayrıcalıklı yerini korumuştur. Fransa eski kolonizasyonu olan bu ülke ile ilişkisini diğer araçlar (ekonomi, kültür ve politik) ile politikacılarla kurdukları ilişkiler ile devam ettirmişti.

Bin ALİ ilk zamanlarında daha fazla demokrasi ve insan hakları savunucusu olarak öne çıkmıştı. BURGİBA'nın 1978 ve 1984 tarihlerinde halk ayaklanmalarını şiddetle bastırması ve İslamcı kesimler üzerinde kurduğu ağır baskı, halkın Bin ALİ'nin darbesine sıcak bakılmasına yol açmıştı. Bin ALİ de, Devlet Başkanlığı görevini devralır almaz ulusal birlik adına tüm siyasal muhalefet hareketleriyle uzlaşacağını ve ekonomik alanda da iyileştirmelere gideceğini, tüm muhalif gruplar ve sendikalarla işbirliğine önem verdiğini açıklamıştı. Bu bağlamda da üç binden fazla tutukluyu serbest bıraktırmış, sürgünde olan pek çok kişinin ülkeye dönmesini sağlamış ve BURGİBA döneminde ömür boyu olan Başkanlık döneminin kaldırıldığı kararını almıştı. Bin ALİ'nin iktidara gelmesi, ilk yıllarda, Batılı ülkeler tarafından demokratikleşme yönünde atılan olumlu bir adım olarak algılanmıştı.

Gerçekten de 1988-1990 arası dönemde ülke genelinde muhalif siyasî partilerin ve kesimlerin örgütlenmesine izin verilmişti. Ayrıca BURGİBA'nın yaptığı reformlara devam ederken kendisi de ülkeyi baştan sona dönüşüme uğratan, geniş boyutlu hukuk, idari, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi reformlar yapmıştı. Bunlardan en önemlilerinden bir tanesi 1959 Anayasasının yeniden gözden geçirilip yenilenerek 1991 Anayasasının kabul edilmesiydi. Hatta bu anayasa üzerinde zaman zaman yapılan değişikliklerle anayasa geliştirilmişti. Bununla birlikte diğer hukuksal reformlar; 1956

yılında kabul edilen Şahısların Statüsü Kanunu üzerinde yapılan yenilikler, Ulusal Pakt ile münferit yasalarla kabul edilen reformlar olmuştur.

Eğitim ve kültürel alanlarda da reformlar devam etmişti. Eğitim alanındaki reformlar BURGİBA dönemindeki gibi Fransa eğitim sistemi çerçevesinde gelişmişti. Bin ALİ zamanı ilkokul eğitim ve öğretimi 9 yıl olarak kabul edilmişti. İlkokullarda eğitim Arapça ve Fransızca olarak kabul edilirken, üniversitelerde Fransızca benimsenmişti. BURGİBA gibi eğitime önem veren Bin ALİ 2010 yılında Tunus bütçesinden orduya ayrılan pay % 3 olarak belirlerken, eğitime ayrılan payı % 7'ye çıkarmıştı. Bu yüzden de Tunus'ta yetişkin nüfusun % 6,2'si üniversite mezunu hale gelmişti. Bu oran, dünya ortalamasının (% 3,94) üzerindeydi. Bin ALİ dönemi 6 yaşındakiler için okula gitme oranları % 99'lara çıkarken 2008'de % 99,1 olmuştu. Modern eğitim sistemi anlayışı doğrultusunda Bin ALİ eğitim alanında yaptığı reformlarda özellikle çocukların ve özellikle de kız çocuklarının okula devamı için tedbirler almıştı.

Yine sosyal yaşamda Bin ALİ, BURGİBA gibi Şahısların Statüsü Kanunu tartışmasız onaylamış, hatta yaptığı değişikliklerle daha da geliştirmişti. Çünkü bu dokümanın Tunus İslam hareketinin reform ve modernliği için önemli referans sağladığını Bin ALİ de kabul etmişti. Zamanla da bu kanunu geliştirerek pek çok değişiklikler yapmıştı. Özellikle 1993'te kadınların haklarını, toplumsal statüsünü daha da geliştiren pek çok düzenlemeye gidilmişti. Kadın ve erkeğin eşit hakka sahip olduğu, yaşını doldurmamış kız çocuklarının evliliği konusunda annenin onayının alınması esasları getirilmişti.

BURGİBA'nın yasakladığı çok eşliliği Bin ALİ de yasaklayarak, Tunus'u çok eşliliğin yasaklandığı tek Arap Müslüman ülkesi olmasını devam ettirmişti. Ayrıca boşanmış kadın ve çocukları için nafaka ödenmesi için bir "fon" oluşturulmuştu.

Yine Bin ALİ'nin Tunus'ta kurduğu Kadın İşleri Bakanlığı diğer hiçbir Afrika ve Ortadoğu ülkesinde bulunmayan bir kuruluştur. Bu kuruluşun temel amacı, kadın erkek eşitliğini sağlamaktır. Bu bakanlık çerçevesinde 20'den fazla kadın grupları oluşturulmuştu. Bin ALİ her iki mecliste de kadınların sayısını arttırmıştı. Temsilciler meclisinde kadınların oranı 2004'de % 22,8 iken 2009 seçimlerinde % 27,6 olmuştu.

Tunus'taki bu sosyal gelişmelerin yanı sıra eğitimin de gelişmesi ailelerin bilinçlenmesini sağlamıştı. Bu kapsamda doğum oranları da azalmalar göstermişti. Tunus'ta 1994'deki ortalama doğum oranı 2,9 iken 2009 yılında 2,05'e inmişti. Yine bilinçlenme çerçevesinde nüfus artışı ve ortalama ömür artmıştı.

Ekonomik gelişme olarak da; Bin ALİ döneminde hızlanan liberal ekonomi programı ve reformları sonucunda Tunus, bölge içinde ekonomik reformları kurmada lider, istikrarlı, en yüksek ekonomik büyüme oranlarına sahip, dünya ekonomisine entegre olmuş bir ülke haline gelmişti. Özellikle başkanlığının ilk yıllarında Bin ALİ'nin ülkedeki tüm gruplarla uzlaşma sağlama yönünde adımlar atması, ekonomik reformları hızlandırması, BURGİBA döneminde kırsaldan gelen bürokrasi elitlerinin elinde olan gücün kentli elitlerle paylaşılmaya başlanması gibi faktörler Tunus'un bölgede lider ülke olmasının yolunu açmıştı. Aynı zamanda Tunus'un küçük bir nüfusa sahip olması, kontrollü nüfus artışı, Avrupa pazarına yakın olması, göreceli sosyal ve ekonomik iyileşmeler gibi avantajları da ülkenin ekonomik istikrarını olumlu yönde etkilemişti. Öyle ki ekonomik göstergeler ile Tunus, ekonomik durum açısından Mağreb ülkeleri arasında en az riskli, doğal bir kaynağı olmamasına rağmen bölgede en yüksek büyümeye sahip ülkelerden biri, Dünya Bankası tarafından üst-orta gelir seviyesinde ve Afrika'da Güney Afrika Cumhuriyeti'nden sonra en fazla rekabet gücüne sahip ülke olarak tanımlanmıştı. Kişi başına düşen gelir açısından petrol ve doğal gaz bakımından zengin olan Libya'dan sonra ikinci sırada yer almıştı. Uluslararası Şeffaflık Örgütü tarafından açıklanan 2009 yılı Yolsuzluk Algılama Endeksine göre çok kötü seviyelerde yer almıyordu. Yine 2009 İnsani Gelişmişlik Endeksinde "Yüksek İnsani Gelişmişlik" seviyesinde, 2010 yılı Dünya Ekonomik Formu Rekabet Edebilirlik Raporunda Afrika ülkeleri içinde 1, Arap ülkeleri içinde 4, dünyada 32. sırada yer almıştı. Fakirlik oranı da % 3,8 olan ülkede, ekonomik ve sosyal yaşamda büyük bir dengesizlik oluşmamış ve halkın % 80'inin orta sınıfta yer aldığı dile getirilmişti. Ayrıca sosyal yaşamda gelişmeler yaşanmış, ailelerin yaklaşık % 80'i oturduğu evin sahibi olmuş, elektrik ve su nüfusun % 90'ına ulaşmıştı.

Özellikle Bin ALİ, BURGİBA dönemine göre iki alanda refah durumu ortaya çıkarmıştı. Bunlar; ekonomi ve kısmen de olsa çok partili hayata geçmiş olmasıydı. Ayrıca, ülkeyi Cezayir gibi bir iç savaşta yaşatmamıştı. Bazı Ortadoğu ülkelerinin aksine Tunus; kentsel ve ticari burjuva ile orta sınıf varlığı yok edecek bir politika

uygulamadı ki orta sınıf varlığı reform için önemli bir şarttı. Son olarak; Bin ALİ'nin yavaş olsa bile önemli siyasi reformlara her an şiddete dönebilecek bir atmosferde yapmıştı. Kısaca, BURGİBA gibi Bin ALİ zamanında da Tunus; sosyal hayat, eğitim ve kültürel olarak sadece Arap ülkeleri arasında değil Ortadoğu ve Afrika ülkeleri arasında en modern ve batılılaşmış bir ülke olmaya devam etmişti.

Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen Bin ALİ iktidarı da bölgenin bir hastalığı olan “keyfi” ve “otoriter” yönetime kaymaya başlamıştı. Buna işsizliğin artması ve BURGİBA gibi “Ömür boyu başkanlık” kısılcına düşmesi eklenince kendi sonunu hazırlamıştı. Bin ALİ'ye ilk direniş 2000 yılında BURGİBA'nın vefatından sonra yapılan gösteriler ile başlamıştı. Bu olaylardan birkaç ay sonra Mayıs 2000'de gazeteci Tevfik Bin BRİK, Bin ALİ yönetimini eleştiren yazıları nedeniyle mevcut siyasi rejimin kendisini, ailesini ve destekçilerini pasaportuna el koyma, soruşturma açma, telefonlarını dinleme ve kesme gibi yöntemlerle taciz ettiğini belirterek açlık grevine başlamıştı. BRİK'in Bin ALİ rejiminin yozlaşmışlığını, işkencelerini, medyayı susturmasını, sivil toplumu etkinsizleştirdiğini eleştirmesi hem uluslararası hem de yerel kamusal alanda yankı bulmuş ve Tunus'taki rejimce oluşturulan suskunluğu kırılmasında önemli bir rol oynamıştı. Arap Baharı'na gidecek yolda tohumları atılmaya başlayan toplumsal bir bilinç silkinisinin de ilk işaretlerinden biri olmuştu.

Bu olaylardan 2 sene sonra da 2002 yılında sanal ortamda rejimi eleştiren ilk önemli düşünsel platformlardan birini oluşturan Züheyr YAHYAVİ'nin tutuklanması ile Bin ALİ rejiminin sosyal medyaya ve internete yönelik sınırlamalarına yerel ve uluslararası tepkiyi arttırmış ve Tunus'taki muhalif kitleleri interneti daha etkin bir direniş alanı olarak kullanmaya itmiştir. Buna 26 Mayıs 2002 tarihinde yapılan halk oylamasında yüzde yüze yakın oy oranıyla kabul edilen ve Anayasa maddelerinin yarıya yakın bölümünü değiştiren reform paketi uyarınca, aynı kişinin Cumhurbaşkanlığı görevine üç defa seçilebilmesi ile yaş sınırına ilişkin kısıtlamanın kaldırılması ve 24 Ekim 2004 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleri ile Bin ALİ oyların % 94,48'ini alarak dördüncü kez 5 yıllık bir dönem için Cumhurbaşkanlığına seçilmesi ülkede gerilimi yükseltmeye başlamıştı.

2008 yılına doğru gelindiğinde özellikle özelleştirme kapsamında ekonomideki devlet kontrolü zayıflarken, ortaya çıkan işsizlik sorununa yapısal çözümler

getirilememişti. Buna devletin baskı politikalarının yanı sıra yolsuzluk ve adam kayırma gibi durumların eklenmesi toplumsal muhalefetin genişlemesine yol açmış, Bin ALİ'nin halkın gözündeki imajını aşındırmıştı. 2008 Ocağında Gafsa Fosfat İşletmesi'nin işe alma konusunda yaşanan kayırmacılık ve rüşvet iddiaları kısa sürede bölgesel bir isyanın yaşanmasına yol açmıştı. Tunus'un Güneybatı bölgesinde yer alan Gafsa'da, bölgenin en büyük işvereni olan "Gafsa Fosfat İşletmesi"ne yeni işe alımlar sırasında yaşanan sorunlar bölgede rejime yönelik var olan öfkeyi arttırmıştı.

Bütün bu gelişmelere ile Bin ALİ'nin 2009 seçimlerinin ardından 2014 seçimlerinde de tekrar aday olacağına dönük yeni bir kampanyayı başlatması ve % 3,8'lik bir büyümeye rağmen resmi rakamlara göre % 13'lerde seyreden işsizlik oranının ile birlikte ekonomik mafyalaşmanın, şeffaflık sorununun ve kayırmacılığın iyice su yüzüne çıkması ile gergin olan siyasi tansiyonu yükselterek isyana döndürmüştü.

YEDİNCİ BÖLÜM

KUZEY AFRİKA VE ORTADOĞU BÖLGESİNDE YAŞANAN ARAP BAHARI VE TUNUS’UN BU SÜRECİ YAŞAYAN ÜLKELERDEN FARKLILIĞI

7.1. Arap Baharı’nın Başlaması

Bölgedeki olumsuz ekonomik durumu ile gittikçe kötüleşen hayat şartları, baskıcı rejimlerinden duyulan rahatsızlık, bastırılmışlık ve mahrumiyet hissine karşı ilk tepkiyi 17 Aralık 2010 tarihinde Tunus’ta 26 yaşındaki Muhammed BUAZİZİ kendini ateşe vererek göstermişti. (Köchler, 2014: 366) Sanal dünyada annesine bıraktığı; “Yolcuyum, inşallah bu yolculuk birçok şeyi değiştirecek” notu ile kendisini belediye binası önünde ateşe veren BUAZİZİ’nin yaptığı bu eylem bölgede yaşanacak olayların başlangıcı olmuştu. BUAZİZİ, iş bulamadığı için sokakta sebze-meyve satan bir satıcıydı. Ancak gerekli resmi izinleri olmadığı gerekçesiyle polis standına el koymuştu. Standını almaya gittiğinde hem hakarete uğramış, hem de bayan zabıadan tokat yemişti. Bunu gururuna yediremeyen BUAZİZİ kendisini belediyenin önünde ateşe vererek Tunus’ta devrim ateşini yakarken bölgede yaşanacak eylemlerin fitilini ateşlemiştir. Gerginlik bir başka işsiz genç olan Lahseen NACİ’nin kendini elektrik şokuyla öldürmesi sonucu daha da tırmanmış, bu olayları takiben Ramzi El ABBODİ de ödeyemediği borçlarından dolayı kendisini öldürmüştür. Bu ölümler Sidi Bouzid ve yöresindeki yerleşimlerin sabrını taşıran son damla olmuş ve hükümet karşıtı ayaklanmalar baş göstermiştir. Binlerce genç sokağa dökülmüş ve isyan dalga dalga ilerlemiştir. Tunuslu gençlerin sesleri sadece ülke içinde değil, benzer özellikler gösteren komşu ülkelerde de duyulmuş ve çok sayıda taraftar bulmuştur. (Dinçer ve Coşkun, 2011: 44-45; Coşkun, e.t.08.01.2012)

Tunus’ta başlayan olaylar, müteakiben Mısır’a sıçramış ve insanlar Tahrir meydanında gösterilere başlamıştır. Ancak olaylar bu iki ülkede sınırlı kalmamış; Cezayir, Fas, Libya, Yemen, Bahreyn, Suudi Arabistan, Ürdün, İran, Suriye ve Irak’ta protesto gösterileri başlamıştır.

7.2. Arap Baharının Tanımlanması

Ortadoğu ve Kuzey Afrika topraklarında gerçekleşen ve 17 Aralık 2010 tarihinde başlayan gösteri, protesto ve isyanlar için “Arap Baharı”, zaman zaman “Arap Baharı ve Kışı”, “Arap Uyanışı”, “Arap İsyanları”, “Arap Ayaklanması” vb. pek çok tanımlarda bulunulmuştur. (Sağsen, e.t.20.09.2012)

Olaylar ilk başladığında “Arap İsyanları” olarak isimlendirilmiştir. Ancak Arap dünyasında pek çok isyan olduğundan, daha önceki isyanların sömürgeci güçler ile mevcut rejimlere yapıldığından ve bu kadar uzun sürmediğinden dolayı bu tabir fazla rağbet görmemiştir. (Kor, 2014: 7)

Daha sonra olaylar Tunus’ta başladığı için ve sadece burada kalacağı düşünülerek olaylara “Yasemin Devrimi”¹⁵⁹ tabiri kullanılmaya başlanmıştır. (Laçiner ve Akıncı, 2011: 106) Hatta Cumhurbaşkanı Abdullah GÜL de, Tunus Ulusal Kurucu Meclisi (UKM) Genel Kurulunda yaptığı konuşmada bu süreci Yasemin Devrimi olarak isimlendirmiştir. (Gül, e.t.17.08.2014)

İletişim araçlarının özellikle değişim taleplerinin adeta “domino” etkisi yaratarak bir ülkeden diğerine sıçramasından dolayı olaylar “sosyal medya devrimi” olarak da tanımlanmışlardır. (Orhan, 2013: 21) Ayrıca Tunus’ta yaşananlar esnasında protestolarda itici güç olan gençlerin facebook gibi sosyal medya araçlarını kullanmasına dayanılarak yaşanan süreç bazıları tarafından “Facebook Devrimi” olarak da nitelendirilmiştir. Yönetim karşıtı gösterilerin, Bin Ali’nin yolsuzluklarına ilişkin bilgiler içeren ABD’ye ait diplomatik yazışmaların Wikileaks’te yayınlanmasının ardından tırmanmasına istinaden yaşananları “Wikileaks Devrimi” olarak adlandıranlar da olmuştur. (Szajkowski, 2011: 420)

İran yönetimi de, Ortadoğu’daki olayları “İslami Uyanış” olarak nitelendirmiştir. (Sinkaya, 2014: 558) Yine İranlı diplomat Ali Asghar Mohammadi SİJANİ de olayları “Bölgedeki Değişimler” olarak ifade etmiştir. (Sijani, 2014: 579)

¹⁵⁹ Tunuslular bu ismi benimsememektedir. 29 yaşındaki Tunuslu genç Mahti BUHJAR bu durumu şöyle özetlemektedir: “Biz Yasemin Devrimi tanımlamasını sevmiyoruz. Bu ne bizim koyduğumuz bir isim ve de eylemlerin ruhunu yansıtır. Fransızlar Tunus’tan ülkelerine dönerken yanlarında yasemin çiçekleri ile döndükleri için bu ismi verdiler. Ancak bizim hareketimiz böyle isimlendirilemez. Bu halk hareketinin asıl sebebi ekmekte değil aslında. Sokaklara dökülmemizin temel nedeni onurumuzu korumaktır.” (Dinçer ve Coşkun, 2011: 19)

OĞUZLU da bu süreci “Uyanış” olarak tanımlamış ve “Uyanış” metaforunun sürekli ve istikrarlı bir dönüşümü sembolize ettiğini için bu ismi verdiğini ifade etmiştir. (Oğuzlu, e.t.27.12.2012)

VASCONCELOS söz konusu gelişmeleri “Arap Demokratikleşme Dalgası” olarak adlandırmıştır. (Vasconcelos, e.t.01.03.2013)

Arap halkı bu sürece daha çok “Devrim” adını vermişlerdir. Ancak kimi araştırmacılar ve akademisyenler, devrimlerin daha keskin kopuşları ifade ettiğini belirterek, daha ihtiyatlı bir dil kullanmayı tercih etmiş ve “Arap Ayaklanmaları” ya da “Arap Aydınlanması/Uyanışı” terimlerini uygun görmüştür. (Orhan, 2013: 18) TUNÇDEMİR de sosyolojik açıdan hâlihazırdaki durumu devrimden ziyade “halk hareketi” olarak nitelendirmiştir. (Tunçdemir, e.t.14.12.2014) Bunun yanında ROSİNY olayları “Arap Devrimi” olarak tanımlarken, (Rosiny, e.t.22.08.2012) Rogan “Arap Uyanışı” (Rogan, 2011: 4-8) demiştir. Batılı ülkeler, “Arap Devrimi” tanımını, İran İslam Devrimi’ne veya Soğuk Savaş dönemine atıf yapmasını önlemek amacıyla tercih etmemişlerdir. (Aktaş, 2012: 8-9)

Batılı devletlerin sürece olumlu yaklaşmasından ötürü, canlanma, uyanma gibi anlamları içerisinde barındıran “bahar” (spring) kelimesini kullanmıştır. Bu çerçevede “Arap Baharı” teriminin yaşanan sürece pozitif anlamlar yüklemek maksadı taşıdığı düşünülmektedir. Ortadoğu’da yaşanan bu dönüşüm sürecine, “Arap Baharı” olarak ifade eden ilk kişi, Foreign Policy dergisi yazarlarından Marc LYNCH olmuştur. LYNCH, “Obama’nın Arap Baharı Mı?” başlıklı 6 Ocak 2011 tarihli yazısında, Refik HARİRİ’nin 14 Şubat 2005’te öldürülmesinin hemen ardından Beyrut’ta başlayıp Suriye taraftarı olarak anılan Başbakan Ömer Abdülhamit Karami’nin istifa etmesiyle sonuçlanan ve “Sedir Baharı” olarak adlandırılan halk hareketlerine gönderme yaparak Tunus’ta başlayan gelişmeleri yeni bir “Arap Baharı” olarak nitelendirmiştir. Bu ifade zamanla yaygınlaşmış ve bölgede yaşanan ayaklanma hareketleri bir bütün hâlinde “Arap Baharı” olarak anılmaya başlanmıştır. (Koçak, e.t.21.10.2014)

KOÇAK ve KOR da bölgedeki gelişmeler için “Arap Baharı” ifadesini kullanmış ve yaşananların demokrasi, insan hakları ve özgürlük gibi liberal değerlere doğru olumlu yönde bir değişim/dönüşüm havası yaratacağı düşüncesine dayanılarak

halk hareketleri bir bütün olarak “Arap Baharı” olarak nitelendirmiştir. (Koçak, e.t.21.10.2014; Kor, 2014: 7)

Sonuç olarak “Arap Baharı” ifadesi; hem ilkbahar hem de sonbaharı ihtiva ettiğinden, sürecin Tunus’ta başarılı olduğundan ve bu tanımlamanın isyan, ayaklanma, uyanış, hareket gibi kavramlardan daha kapsayıcı (bazı ülkelerde sadece protesto olurken bazı ülkelerde iç savaş yaşanmıştır) olmasının yanında olumlu yönde bir değişim yaratacağı düşüncesinden dolayı kullanılmasının uygun olacağı düşünülmüştür.

7.3. Arap Baharının Sebepleri

Tunus’ta protesto ve isyanların başlamasına, ardından Mısır ve diğer ülkelere sıçramasına müteakip başlama sebepleri ülkeden ülkeye değişse de pek çok yazar bu isyanların ve protestoların ortak sebeplerini kendilerine göre açıklamışlardır.

ÖZTÜRKLER, ülkelerdeki başkaldırıların gerisinde yatan ve bölgedeki birçok ülke için ortak olan temel üç özelliğin “yolsuzluk, kayırmacılık ve eşitsizlik” olduğunu ileri sürmüştür. (Öztürkler, e.t.23.11.2013)

DALACOURA, protesto ve isyanların hem nedenleri hem de etkileri yönünden hem ayrıık hem de karşılıklı etkileşim içersinde olan birçok olay ve olguyu içerdğini ifade ettiğini söyleyerek, bölgedeki ülkelerdeki kronik ve giderek kötüleşen işsizliğe, yoksulluğa, ekonomik ve politik yönetimdeki ayrıımcılığa ve yolsuzluğa ve otoriter rejimlerin ekonomik, sosyal ve siyasal baskılarına vurgu yapmıştır. (Öztürkler ve Keskingöz, e.t.11.04.2013)

BAL ise bu ülkelerdeki adaletsizlik ve hukuksuzluğa dikkat çekmiştir. (Bal, e.t.13.04.2013)

GÜN ve KOÇAK’ta benzer söylemlerle ayaklanmaların kısa sürede geniş halk kesimlerini içine alacak şekilde genişlemesinin nedenini bölgedeki hemen hemen tüm ülkelerdeki “siyasi temsil, hesap verebilirlik ve şeffaflığın olmaması, keyfi güvenlik tedbirleri, yaygın yolsuzluk, kamu varlıklarının elitlere çıkar sağlayacak şekilde özelleştirilmesi, devlet görevlilerinin halkı aşağılaması, olumsuz şartların şartların varlığı” gibi olumsuz şartlardan söz etmiştir. (Gün ve Koçak, e.t.21.10.2013)

KOR da olayların sebeplerini “ekmek, onur ve adalet” olduğunu söylemiştir. (Kor, 2014: 10)

ŞAHİN, Arap Baharı'nın nedenlerini 5 başlıkta açıklamıştır. Genç nüfusun fazlalığı, gelecek vaadiyle yönetime gelen kadroların zamanla yolsuzluk ve rüşvet mekanizmaları kurmaları, bölgedeki demokrasi eksikliği, dışarıya bağımlılık ve teknoloji alanındaki gelişmelerin Twitter, Facebook gibi platformlarda kitlelerin hızlı bir şekilde örgütlenmelerine neden olan küreselleşmenin etkisinden söz etmiştir. (Şahin, 2011: 86-88)

Yukarıdakiler gibi pek çok yazar bu isyan ve protestoların sebeplerini birkaç başlık altında belirtse de bu isyanın sebepleri aşağıda açıklanacağı gibi birbiriyle bağlantılı ve belirli bir tarihi süreç sonucunda meydana gelmiştir.

7.3.1. Ekonomik Sebepler

Arap coğrafyasındaki halkların büyük bölümünü ayaklanma ve protestolara iten faktörler ekonomik niteliktedir. Ekonomik faktörlerin halk hareketlerinde birincil rol oynadığı ülkeler Tunus, Mısır, Libya, Cezayir, Ürdün ve Suudi Arabistan olarak görülmektedir. Etnik, mezhepsel ve dini anlamda büyük oranda homojenliğe sahip olan bu ülkelerde sorunlar genelde ekonomik kaynaklı olmuştur. (Pekşen, e.t.22.10.2014)

Esasında bu ülkelerde ekonomik sorunların hissedilmeye başlanması 2008 ekonomik krizi ile olmuştur. Bölgede var olan ekonomik sorunlar 2008 krizinin ardından iyicene hissedilmeye başlanmıştır. (Ayaz, 2013: 62) Büyüyen ekonomik sorunlar karşısında halka hesap vermeyen yönetimler küresel ekonomiye göre düzenlenmiş ulusal stratejiler üretememiştir. Bunun sonucu yoksulluk sınırı altındaki ülkelerde ekonomik sorunlar halktaki rahatsızlığı artırmıştır. (Pekşen, e.t.22.10.2014)

Bu olumsuzluklara genç nüfus için yeterli iş imkânı yaratılmaması, halkın büyük kesiminin hayatında ciddi bir iyileşme sağlanamaması ve bu kötü şartlara rağmen ülke yönetimdeki kişilerin, ailelerinin ve yakın çevrelerinin lüks içerisinde yaşamaları eklenince ayaklanma ve protesto gösterileri kaçınılmaz olmuştur. (Gün ve Koçak, e.t.21.10.2013; Aydın, 2014: 64)

7.3.2 Siyasi-İdari Sebepler

Protesto gösterileri başlamadan önce bölgedeki ülkelerin çoğu otoriter bir yönetime sahipti.¹⁶⁰ Özellikle 2000’li yıllarda küreselleşme sürecinin iyice yaşanmaya başlaması otoriter yönetimlerin mevcut hâkimiyetini zayıflatmıştı. İnsan haklarına saygının egemenliğin meşruiyet kaynağı olduğu anlayışının batı dünyasından tüm dünyaya yayılarak küreselleşmesiyle Arap toplumları artık yöneticilerini sorgulamaya başlamıştı. Arap devletlerinin yöneticileri ise kendi coğrafyasında buna uygun bir strateji üretmek yerine, toplum üzerinde mutlak egemenliğin tesisinde ısrar etmişti. Bireylerin hak ve özgürlükleri yönetimin çıkarları doğrultusunda kısıtlanmış ve özgürlük taleplerini ikinci plana itilmişti. (Pekşen, e.t.22.10.2014) Bunun yanında bölgedeki liderlerin ömür boyu iktidarda kalma mücadelesi veya iktidarı bırakırken halkın konu ile ilgili yaklaşımları göz ardı edilerek yönetimi babadan oğula devredilmeye başlanması ya da bu yönde adımlar atılmaya çalışılması halkın tepkisine neden olmuştu. (Aydın, 2014: 64)

Ayrıca ülkelerde yapılan seçimlerde de demokrasi ve adaletin olmayışı, kimin aday olup olmayacağına devlet başkanının karar vermesi, seçim sürecinin, şeffaflık ve güvenilirlikten uzak olması bağlamında bu ülkelerinin “demokratikleşememe sorunu”, Arap Baharı’nın temel nedenleri arasında değerlendirilmişti. (Kışlakçı, 97-99)

Yine Arap ülkelerinde yaşayan her kesimin ya da her topluluğun yönetimde söz sahibi olamaması ya da parlamentoda temsil edilememeleri, bu kesimlerin tepkilerini ortaya koymasını beraberinde getirmişti. (Aydın, 2014: 62-65)

7.3.3. Teknolojik Gelişmeler

İsyân ve protestoların yaşandığı ülkelerde, teknolojik gelişmeler sayesinde dünyadaki gelişmeleri yakından takip eden, özellikle Batıdaki gelişmiş demokratik sistemlerin etkisi altında kalan gençler, kendi ülkelerinin de bu yönde gelişmesini arzu etmişlerdir. Uydudan izledikleri televizyonlarda, filmlerde, internette, gazetelerde ve bir kısmının da turist, öğrenci veya işadamı olarak gözlemleriyle Batılı gelişmiş ülkelerin

¹⁶⁰ Bu devletlerde özellikle hukuk devleti anlayışı gelişmemiş, düşünce ve ifade özgürlüğüne izin verilmemiştir. (Bayraktar, 2008: 107-108)

yaşama standartlarının kendileri için de bir hak ve ihtiyaç olduğunu anlamışlar ve bu bağlamda isteklerini protesto ve isyanlarla göstermişlerdir. (Gözen, e.t.12.04.2012)

Teknolojik gelişmelerin sebep olduğu diğer bir hususta, başta internet ve cep telefonları olmak üzere, telefon ve televizyon gibi araçların yaygınlaştırması ile Ortadoğu’da başlayan hareketlerinin kitlesel niteliğe kavuşmasında önemli rol oynamasıdır. Bu araçlar halk hareketlerinin uluslararası sivil toplumla iletişimini sağlayarak kritik bir işlev üstlenmiştir. Medyanın Arap toplumları arasında haberleşmeyi sağlamasında ve Arap dünyasını ilgilendiren kritik konuların tartışmaya açılmasında kırılma noktası, El Cezire televizyonu ile olmuştur. Henüz internetin yaygınlaşmadığı bir dönemde yayına başlayan bu kanal ile Arap halkları ortak sorunlara sahip olduklarını fark etmeye başlamıştır. Protesto gösterileri Tunus’ta başladığında sürecin tüm Arap coğrafyasına yayılması El Cezire kanalı aracılığıyla mümkün olmuştur. Müteakiben Msn Messenger, Youtube, MySpace, Facebook, Twitter gibi sosyal paylaşım sitelerinin kullanımının yaygınlaşması ile Arap toplumları daha fazla paylaşımda bulunmaya başlamıştır. (Pekşen, e.t.22.10.2014) Öyle ki Tunus’taki ayaklanmada twitter daha çok kullanıldığı için devrime “Twitter Devrimi” denilmiş, Mısır’da ise gençlerin Facebook’a olan ilgisi dolayısıyla; devrim “sevrebook / Devrim Kitabı” olarak adlandırılmıştır. Suriye, Libya ve Yemen’de ise Youtube daha çok ön plana çıkmıştır. (Kışlakçı, 2011: 112-113)

Diğer bir husus ise protesto gösterilerinde “Blog yazarlarının” etkisinin büyüklüğü olmuştur. Mısır’daki ayaklanmaların başlamasında bir Google uzmanı, blog yazarı ve aynı zamanda bir siyasi aktivist olan Weak GHONİM’in çok kritik rol oynadığı iddia edilmiştir. Wall Street Journal haberine göre, GHONİM hükümet karşıtı protestoların sembolü ve hareketin yüzü haline gelmiştir. Bu iddia üzerine MÜBAREK yönetimi kendisini tutuklamış ve 10 gün boyunca gözaltında tutmuş, ancak halkın ve ayaklanmacıların baskısı sonucu serbest bırakmak zorunda kalmıştır. (Gözen, e.t.12.04.2012)

Mısır’da olduğu gibi diğer Arap ülkelerinde de blog yazarlığı bir protesto şekli olmuştur. Hükümetler bunları kontrol etmeye çalışsa da bilginin yayılmasında, protestoların planladığında haber vermede ve hükümetlerin ve güvenlik güçlerinin aşırılıklarına dair görsel – işitsel malzemenin dağıtılmasında etkin olmuşlardır. Tunus’ta

blog yazarları, ilk haftalarda isyan ve protestolarla ilgili tek haber kaynağı olurken, Mısır blog yazarları insan hakları ihlallerini ve işkence uygulamalarını kamuoyuna duyurmada yararlı olmuştur. (Kışlakçı, 2011:119-120)

7.3.4. Sosyal ve Kültürel Nedenler

Arap dünyasında gerçekleşen protesto ve isyanların diğer bir sebebi de sosyal ve kültürel sebeplerdir. Sosyal sebeplerden en önemlilerinden bir tanesi “işsizlik”tir. Özellikle Arap dünyasındaki ülkelerin ekonominin kötüleşmesiyle ortalama % 10’un altına düşmeyen işsizlik oranlarına sahip olması insanların bu durumu sorgulamasıyla isyan ve protestolara dönüşmesine neden olmuştur. (Pekşen, e.t.22.10.2014)

Diğer bir sosyal sebep “Yoksulluk”tur. İnsanların büyük bir çoğunluğun yoksulluk içerisinde yaşamaya mahkûm edilmeleri protestoları beraberinde getirmiştir. (Aydın, 2014: 59) Özellikle ülkelerde yoksulluk sınırı altındaki kişi oranının ortalama % 20’nin üzerinde seyretmesi halktaki rahatsızlığı artırmıştır. İnsanların bunları sorgulaması ile harekete geçmesi kitlesel ve demokratik kanallarla yapılmasını mümkün kılacak mekanizmalar engellendiğinden, bu sorgulama isyan ve protestolara dönmüştür. (Pekşen, e.t.22.10.2014)

Diğer bir sebep “Sosyal Adaletin sağlanamaması ve Toplumsal Haksızlık”tı. Arap ülkelerinde genel olarak, tarihsel süreçte olduğu gibi son dönemlerde de yönetimdeki kişilerin, ailelerinin ve yakın çevrelerinin lüks içerisinde yaşamalarına karşın halkın büyük bir bölümünün yoksulluk içerisinde yaşamak durumunda kalması ya da bırakılması, ister istemez yönetimlerin sürekli eleştirilmesini beraberinde getirirken yozlaşma, kanunsuzluk, kamu ahlakının çürümesi, hesap sorulamazlık, suçsuzların cezalandırılmaması gündelik hayatın bir parçası haline gelmiştir. (Aydın, 2014: 64) Mısır’da Abdülhamit ŞETTA’nı intihar etmesi de bu sebepten olmuştur. İktisat ve Siyasi Bilimler Fakültesi mezunu bu gencin iş başvurusu çiftçi çocuğu olduğu için reddedilmişti. ŞETTA, birlikte müracaat ettiği 43 arkadaşının kabul edilmesini hazmedememiş ve intihar etmişti. Bu yaşananları halkın duyması toplumsal şiddeti de beraberinde getirmiştir. (Kışlakçı, 2011: 107-108)

Diğer bir sebep Arap halklarının “temel hak ve özgürlüklerinden mahrum bırakılmaları”dır. (Ayhan, 2012: 17) Arap halkları, hiçbir zaman Batı ülkelerindeki bireylerle eşit koşullara sahip olamamış ve insanca yaşama koşulları bile iktidarlara

tarafından kendilerinden esirgenmiştir. Böylesi sosyal şartlar doğrultusunda yaşamak zorunda bırakılan Arap halkları, yukarıda belirtilen birçok başka nedenle de desteklenmesi doğrultusunda Arap Baharı noktasında halk hareketlerini başlatmışlardır. (Aydın, 2014: 58-59)

Diğer bir sebep de “Rüşvetin ve yolsuzluğun yaygınlaşması”dır. Bölgede insanlar günlük işlerini kanun dışına halledemez hale gelmiştir. En basit bir görevli dahi rüşveti, aylık gelirinin parçası olarak görmüştür. Rüşvet, iltimas, usulsüzlük kanunun kendisi haline gelmiştir; bu zehirlenme devlet kapsamında giren her alanda geçerli olmaya başlamış ve protestoların sebeplerinden bir tanesi olmuştur. (Kışlakçı, 2011: 104-106)

Arap dünyasındaki halk hareketlerinin, bir kısmı da etnik, dini ve mezhepsel faktörlerin rol aldığı sosyokültürel altyapıyla meydana gelmiştir. Ulus devletten beklediği hizmeti göremeyen bazı kitleler, kendi alt kimliklerinin ön planda olduğu bir yönetim modeliyle devletlerini yeniden yapılandırma isteğinde bulunmuştur. Bahreyn, Lübnan, Suriye ve Fas’ta gerçekleşen protestolarda sosyokültürel öğelerin de olduğu anlaşılmaktadır. Yemen ise gerek mezhepsel ayrımı, gerekse çok hassas durumdaki sosyoekonomik değerleriyle her iki gruba da sokulabilecek bir ülke durumundadır. Bu bağlamda ülke nüfusunun % 67’sini oluşturmakla beraber politik düzlemde yeterince temsil edilmeyen Şiilerin Bahreyn’de; ülke nüfusunun % 80-90’ını oluşturan ancak yönetimde oldukça geri planda olan Sünnilerin Suriye’de, sosyokültürel faktörlerin etkisiyle harekete geçmişlerdir. Benzer bir durum Berberiler’in ülke nüfusunun % 35’ini oluşturduğu, ancak yönetimde söz sahibi olamadığı Fas’ta da mevcuttur. (Pekşen, e.t.22.10.2014)

7.3.5. Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) ile Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi (GOKAP)

11 Eylül saldırıları ABD’nin Ortadoğu’ya yönelik politikalarında çok önemli değişikliklere yol açmıştır. Saldırıları gerçekleştiren eylemcilerin kimlikleri ABD’nin dikkatini bu bölgeye çekmiştir. Bu bölgedeki statükonun, sosyal ve iktisadi koşulların yol açtığı aşırılığın ABD’ye de zarar verebilen uluslararası tehditlerin kaynağı olduğunu düşünen BUSH yönetimi, bu bölgeler için neler yapılabileceği düşüncesi içine girmiştir. (Bağcı ve Sinkaya, e.t.14.04.2013)

Bu kapsamda ABD yönetimlerine ve CIA'ya stratejik arge hizmeti veren “RAND Cooperation” adlı bir düşünce (think-tank) kuruluşu tarafından, “Sivil Demokratik İslam: Ortaklar, Kaynaklar ve Stratejiler” başlıklı 88 sayfalık kapsamlı bir rapor hazırlanarak BUSH yönetimine sunulmuştur. “İslam ve Müslümanlar, Batı demokrasisi değerlerine ve küresel düzene uyumlu hale getirilemezse, medeniyetler çatışması olasılığının yüksek olduğu” tezinden yola çıkılan bu raporda, İslam coğrafyasının nasıl denetim altına alınacağına dair bir strateji önerilmiş ve “Büyük Ortadoğu Projesi” (BOP) ortaya çıkmıştır. (Günel, e.t.12.05.2014; Dumanlı, 2007: 68-69) Büyük Ortadoğu Projesi ile Ortadoğu’da demokrasi, insan hakları gibi Batılı değerleri yerleştirmeyi, daha doğrusu empoze etmeyi hedefleyen BUSH yönetimi, bölgede kontrollü ve aşamalı bir dönüşümü hedeflemiştir. (Çetinkaya, 2009: 1)

ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice bu kapsamda 7 Ağustos 2003 tarihli Washington Post gazetesine verdiği bir demeçte bu projeyle Fas’tan Çin sınırına kadar 22 ülkenin sınırlarının değişeceğini dünyaya duyurmuştur. (Baysal, 2010: 15; Aydın, 2008: 117) İlk olarak çeşitli coğrafyalarda, kadife, turuncu ve sedir devrimleri ile bu süreç başlatılmıştır. (Şensoy, e.t.24.05.2014) Yine ABD Senatosu ve Temsilciler Meclisi, 8 Nisan 2004’de, Büyük Orta Doğu ve Orta Asya’da ekonomik ve siyasi kalkınmayı sağlayacak programlara yetki ve 3 yeni kuruma destek vermek için, “2004 Yılı Büyük Orta Doğu ve Orta Asya Kalkınma Kanunu” olarak adlandırılan yasayı kabul etmiştir. (Sandıklı, e.t.23.04.2013)

2004 Haziranında gerçekleşen G-8 zirvesinden sonra “Büyük Ortadoğu Projesi”, “Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi”¹⁶¹ (GOKAP) adını almıştır. (Bağcı ve Sinkaya, e.t.14.04.2013) GOKAP siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri yönden dört hedef belirlemiştir. GOKAP’ın siyasi hedefi olarak; bölgede yönetimlerin düzenlenmesi ve demokrasinin tüm bölgeye hâkim kılınması, bu maksatla da ABD ile uyumlu, halkın istek ve ihtiyaçlarını dikkate alan yeni yönetimlerin kurulması kabul edilmiştir. (Çetinkaya, 2009: 11)

¹⁶¹ ABD Dışişleri Bakanı tarafından 2005 yılında açıklanan GOKAP kapsamında 27 ülke (Afganistan, Bahreyn, Batı Sahra, Birleşik Arap Emirlikleri(BAE), Cezayir, Cibuti, Fas, Filistin Özerk Yönetimi, Irak, İran, İsrail, Katar, Kuveyt, Lübnan, Libya, Mısır, Moritanya, Pakistan, Somali, Suudi Arabistan, Sudan, Suriye, Tunus, Türkiye, Umman, Ürdün ve Yemen) yer almaktadır. (Çetinkaya, 2009: 1-2)

GOKAP'ın ekonomik hedefi olarak; bölgede serbest piyasa ekonomisinin teşvik edilmesi, liberal ekonomik sistemin yerleştirilmesi, devlet denetimindeki ekonomik alanların özelleştirilmesinin hızlandırılması ve bölge ekonomilerinin batı ekonomisine uyumunun sağlanması olarak belirlenmiştir. (Çetinkaya, 2009: 11)

GOKAP'ın kültürel hedefi olarak; bölge ülkelerindeki eğitim kurumlarının tasfiyesi, Batı kültürünü yerleştirmeye yönelik eğitim düzeni kurulması, medya ve diğer toplumsal amaçlı faaliyetlerin yaygınlaştırılmasının teşvik edilmesi ve Batılı yaşam tarzının bölge halklarının yaşam tarzlarına etki etmesinin sağlanması belirlenmiştir. Bu maksatla; Batı değerlerine ters düşmeyen “İlmli İslam” kültürünün yerleştirilmesine ve Batı değerleri ile bütünleşebilecek kadroların yetiştirilmesine önem verilecekti. (Çetinkaya, 2009: 12)

GOKAP'ın askeri hedefi olarak; bölge ülkelerinin Batının tehdit olarak kabul ettiği odakların yok edilmesine yönelik savunma konsepti hazırlanması kabul edilmiştir. Bu maksatla; silahlı güçlerin azaltılması ve batının çıkarlarına tehdit oluşturabilecek silahlı kuvvetlerin oluşmasına ya da gelişmesine izin verilmeyecekti. (Çetinkaya, 2009: 12)

Yukarıdaki hedefler gerçekleştirildiğinde Gelişmiş Ülkeler (ABD, G-8, AB) açısından; Uluslararası terörizmin birincil kaynağı kurutulmuş, bölge içerisinde çatışmalar sonlandırılarak global güvenlik sağlanmış olacaktır. Ayrıca proje ile enerji kaynakları yönlendirilebilir ülkelerin kontrolünde olacaktır.¹⁶² Bu sayede ABD askeri harcamalarını kısıbabilecek ve askeri güç kullanmak zorunda kalmayacaktır. (Çakı, e.t.12.07.2013)

Proje kapsamındaki ülkeler açısından ise; Bölge demokrasi ile kucaklaşacaktır. İnsanların gelir seviyesi yükseldikçe bölgesel çatışmalar, yerini bölgesel iyi ilişkilere bırakacaktır. Eğitim, sağlık ve iş imkânları artacak, kadınlar bütün alanlarda var olabilecektir. Ülkelerin gelir kaynakları, yönetimdeki kişi ve ailelerin kişisel çıkarı için

¹⁶² Orta Doğu'nun dünya siyasetindeki ve ekonomik yaşamındaki önemi, büyük ölçüde petrolden kaynaklanmaktadır. Zira bugün itibarıyla dünya petrolünün % 65,3'ü Orta Doğu'da, % 9,1'i Güney ve Orta Amerika'da, % 7,3'ü Afrika'da, % 6,2'si eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) Bölgesi'nde, % 6,1'i Kuzey Amerika'da, % 4,2'si Asya Pasifik'te ve % 1,8'i Avrupa'da bulunmaktadır. (Yesevi, 2013: 26-31) Yine bugün için dünya doğalgaz rezervlerinin % 36,1'inin de Orta Doğu'da bulunduğu belirtilmektedir. (Özden, 2013: 26)

değil, ülkenin refahı için harcanabilecektir. İnsan hakları, gerçek anlamıyla bütün ülkelerde kullanılmaya başlanacaktır. (Çetinkaya, 2009: 12)

Barack OBAMA'nın 2008 yılında Başkan seçilmesinden sonra Amerika'nın dış politikasıyla paralel olarak GOKAP'da ciddi bir değişiklik yaşanmıştır. OBAMA yönetimi Ortadoğu da demokrasinin teşvik edilmesi konusunda BUSH'tan farklı bir çizgiyi takip etmiştir. OBAMA, BUSH'un aksine bu değişimin dışarıdan zorlayarak gerçekleştirilmesini doğru bulmamıştır. Öte yandan bölgede demokrasinin teşvikinden de vazgeçilmemiş, ancak bunun ülkelerin kendi iç dinamiklerince gerçekleşmesinin önemi vurgulanmıştır. OBAMA, ABD'nin bu konudaki yaklaşımını 4 Haziran 2009 tarihli Kahire konuşmasında şu şekilde özetlemiştir. "hiçbir ülkeye başka bir ülke tarafından bir yönetim sistemi empoze edilemez ve edilmemelidir. Bu gerçek, halkına söz hakkı veren, hukukun üstünlüğüne ve bütün insanların haklarına saygı gösteren bir hükümet sistemine olan inancımı azaltmıyor. Her ülke bu ilkeyi kendince ve kendi insanının geleneklerine uygun şekilde hayata geçirir." (Dinçer ve Coşkun, 2011: 36)

OBAMA ile bu proje kapsamında özellikle gençlere yönelik demokrasi, sivil toplum, insan hakları vs. eğitimleri verilmiştir. (Erdoğan, e.t.23.03.2013) Bu eğitimler hem direkt devletin kendi oluşturduğu kuruluşlar ile, hem de SOROS gibi ekonomistlerin oluşturduğu Açık Toplum Enstitüsü adını verdiği kamuya açıklanan, görevi demokrasi, barış ve huzur getirmek olduğu iddia edilen kuruluş vasıtasıyla yapılmıştır. (Şensoy, e.t.24.05.2014)

Bu kapsamda, Norveç'in Aftenposten gazetesi yayımladığı Wikileaks belgeleriyle ABD'nin Uluslar arası Kalkınma Kurumu'nun Mısır'daki demokrasi taraftarları kuruluşlara Hüsnü MÜBAREK'i zor durumda bırakmak için 2008-2009 yılları arasında 141,5 milyon dolar bağışta bulunduğunu yazmıştır. (Turhan, 2012: 288) Yine Wikileaks belgelerinde Zeynel Abidin Bin ALİ konusunda Amerikalıların şikâyet ettiği görülmüştür. Bu konuda "Zeynel Abidin Bin ALİ bize alan açmıyor, hiçbir şekilde sivil toplum örgütlenmelerine izin vermiyor" şeklinde şikâyetlerin olduğu anlaşılmıştır. (Erdoğan, e.t.23.03.2013)

Yine bu kapsamda ABD, 2010 yılında Fransa'nın Nice Sophia-Antipolis Üniversitesi'nde 500 Tunusluya facebook ve twitter üzerinden faaliyet geçmek için eğitim verdiği yine aynı üniversitede Mısırlı, Libyalı, Yemenlilerin de olduğu

belirtilmiştir. (Youssef, 24.04.2013, 14.00-15.30) Bu eğitimlerde gençlerin aralarında güvenli şekilde iletişime geçmeyi, organize olabilmeyi ve bulundukları yeri saklamanın teknikleri ile cep telefonu mesajlarını koruma altına almayı sağlayan programların öğretildiği ifade edilmiştir. (Turhan, 2012: 288-289)

Tunus'ta başlayan olaylar spontane gelişse de hatta ABD yetkililerince erken olduğu ifade edilse de yukarıda anlatılan hususların bu sürece dolaylı etkileri olduğu anlaşılmaktadır. (Yılmaz, 2012: 32)

Sonuçta; halkın talepleri ülkeden ülkeye değişiklik gösterse de yukarıdaki birbiriyle bağlantılı ve belirli bir tarihi süreç sonucunda meydana gelmiş ortak sebepler ile Arap Baharı'nın öncüsünün elitler değil de orta ve alt kesimlerin olduğu anlaşılmaktadır. (Rosiny, e.t.22.08.2012)

7.4. Tunus'ta Arap Baharı

7.4.1. Zeynel Abidin Bin ALİ Döneminin Sona Ermesi

Yaklaşık 11 milyon nüfusu ile homojen bir yapıya sahip olan Tunus 2010 yılı itibariyle bölgedeki diğer ülkelere nazaran ekonomik¹⁶³ ve sosyal açıdan daha iyi durumda olsa da yine de bir takım sorunlara sahipti. (Kösebalaban, Şenel ve Ulutaş, 2014: 200-201) Özellikle işsizlik % 13'lerdeyken bu oran gençlerde % 30'lara kadar çıkmaktaydı. Ayrıca ülkede baskı ve yozlaşma son zamanlarda artmıştı. Bununla birlikte Devlet Başkanı Bin ALİ, ailesi ve yakın çevresi ile ülkenin bütün ana yatırımlarının sahibi olarak bir tekel oluşturmuştu. İlaç sektöründen, her türlü haberleşmeye, gemi amatörlüğünden, bankacılık, yiyecek içecek sektörleri dahil bütün girişimlerin başında Bin ALİ'nin oğlu, karısı Leyla veya karısının kardeşi gibi yakınlarını oluşturduğu mafyavari bir yapılanma meydana getirmişlerdi. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 15; Adil, e.t.20.10.2013) Yukarıda anlatılan sebepler ışığında Tunus'taki halk isyanı 2010 Aralığında Sidi Bouzid'de eğitimini yarıda bırakıp, seyyar satıcılık yapmaya başlayan Muhammed BUAZİZİ adlı bir Tunuslu gencin polis baskısına karşı tek kişilik eylemi ile başlamıştır.¹⁶⁴ İddialara göre seyyar arabası ile Sidi

¹⁶³ 2008 yılında % 4,5, 2009'da % 3,1 ve 2010 yıllarında % 3,7 büyüme gerçekleşmişti. Kaynak: (IMF 2012, e.t.13.10.2014).

¹⁶⁴ BUAZİZİ'nin hikayesi ile ilgili birbiriyle çelişen açıklamalar olsa bile, çoğunlukla onun ailesine bakmak için liseyi bırakıp çalışmaya başlayan ve meyve ve sebze satan bir sokak satıcısı olduğu anlaşılmıştır. Tokat atan Fedia HAMDİ, cezaevinden tahliye edilmesinde hakaret edip, tokat attığını kabul etmemiş, el arabası ve elektronik tartısına el koyduğunu belirtmiştir. BUAZİZİ'nin hikayesinin onun işsiz

Bouزيد'de pazarcılık yapan BUAZİZİ kendisinden rüşvet isteyen polis güçlerine rüşvet vermediğinden arabasına el konmuştu. BUAZİZİ'nin, birkaç kez Emniyete başvurup seyyar satıcılık yaptığı arabasının geri verilmesini talep etmesine karşın, olumlu bir yanıt alamadığı, olaylar sırasında bir kadın polisin kendisini tokatladığını öne sürmüştü. Bir kadın tarafından tokatlanmanın onur kırıcı bir davranış olarak kabul edildiği bir ortamda büyüyen Muhammed BUAZİZİ 17 Aralık günü Sidi Bouزيد'deki Valilik karşısında kendisini ateşe vermişti. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

BUAZİZİ'nin intiharından önce 11 Mart 2010'da Manastır'da Abdusselam TRİMŞ, yoksulluğun ve işsizliğin sonucu intihar etmişti. (Sghiri, 2013: 32) Ancak BUAZİZİ'nin eyleminin ardından, işçi, öğrenci, öğretmen, hukukçu, gazeteci, insan hakları aktivistleri ve muhalif siyasîler Bin ALİ hükümetinin politikalarını protesto etmek üzere sokaklarda gösteriler düzenlemeye başlamıştı. (Koçak, e.t.21.10.2014) Tüm bunlara başka işsiz genç olan Lahseen NACİ ve Ramzi El ABBOUDİ'nin ödeyemediği borçlarından dolayı kendilerini öldürmeleri tansiyonu yükseltmiş ve hükümet karşıtı ayaklanmalar baş göstermiştir. (Coşkun, e.t.08.01.2012)

18-21 Aralık 2010 tarihleri arası süren eylemlere katılım her geçen gün artarken, komşu illerde de Sidi Bouزيد'deki gösterilere destek protestoları düzenlenmeye başlamıştır. Eylemlerin gelişmesinde hem aşiretsel bağlantılar hem de yerel sendikaların önemli bir rolü olmuştur. Güney illerinde başlayan gösteriler kısa sürede Hamama Aşireti'nin etkin olduğu Menzel Buazine, El Mazuna, Argab, Bin Aun, Cilma, Sak El Cedid, Bir El Hafi ve Sabala'ya sıçramıştır. (Tanrıverdi O., e.t.30.10.2013) Olayların başkente kadar yayılması Zeynel Abidin Bin ALİ'yi harekete geçirmiş ve 28 Aralık'ta Tunus'taki Arous hastanesine giderek Muhammed BUAZİZİ'yi ziyaret etmiştir. Ailesiyle de görüşen Bin ALİ, medikal ve ekonomik destek sözünde bulunmuştur. (Ayhan, e.t.25.11.2013) Ayrıca 29 Aralık tarihinde Cumhurbaşkanı Bin ALİ, kabinesinde bazı değişikliklere gideceğini açıklamış ve İletişim Bakanı, Gençlik ve Spor Bakanı, Diyanet İşleri Bakanı ve Ticaret Bakanını görevden almıştır. (Coşkun, e.t.08.01.2012) Tüm bu gelişmelere rağmen olaylar durmamış ve Tunuslu hukukçular Tunus adliyesi önünde hükümetin insan hakları ihlaline karşı büyük bir protesto

bir üniversite mezunu olarak gösterecek şekilde yayılması işsiz üniversite mezunlarının oluşturduğu hoşnutsuz çoğunluktan faydalanmak ve onları seferber etmek olduğu anlaşılmıştır. (Gana, 2014: 27-29)

gösterisi düzenlemişlerdir. Bu gruba 31 Aralık 2010 tarihinde Sfax ve Djerbe kentlerindeki hukukçular da destek vermişlerdir. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 17-18)

4 Ocak 2011'de BOUAZİZİ'nin tedavi gördüğü hastanede yaşamını yitirmesi üzerine yeniden şiddetlenen protestolar kısa sürede bir kez daha ülke geneline yayılmıştır. Yerel sendikaların yanı sıra yasaklı siyasi partiler¹⁶⁵ de gösterilere destek verdiklerini açıklamışlar ve ülkenin birçok bölgesinde gösteriler düzenlenmiştir. (Ayhan, e.t.25.11.2013; Tanrıverdi O., e.t. 30.10.2013) Eylemlere karşı Bin ALİ 5 Ocak tarihinde 50.000 üniversiteliye gelecek birkaç ay içinde iş olanağı yaratmak için 5 milyar dolarlık yatırım yapacağını açıklasa da kısa sürede başkentteki gösterici sayısı beş yüz bini aşmıştır. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 19) Yüz binlerce kişinin hükümet binalarının karşısında yer alan Tunus Belediyesi önünde ve Emniyet Müdürlüğü'nün bulunduğu Habib BURGİBA caddesindeki gösterilere katılması üzerine Bin ALİ, orduyu protestoları bastırmak için göreve çağırmıştır. Ancak 9 Ocak 2011'de Tunus Genelkurmay Başkanı General Raşid AMMAR'ın Bin ALİ tarafından verilen emirlere itaat etmemesi ve silahsız eylemcilerin üzerine ateş açamayacağını bildirmesi üzerine bu sefer polis güçleri ile ordu mensupları arasında silahlı çatışmalar başlamıştır.¹⁶⁶ (Ayhan, e.t.25.11.2013; Tanrıverdi O., e.t. 30.10.2013)

Çatışmalar devam ederken Bin ALİ 10 Ocak'ta yaptığı bir televizyon konuşmasında, 300 bin yeni iş imkânı yaratılacağı sözünü vererek halkı yatıştırmaya yönelik girişimlerine rağmen çatışmalar giderek büyümüştür. Bunun üzerine Bin ALİ, eylemcilere yönelik kaba kuvvet kullandığı için eleştirilen İçişleri Bakanını görevden almış, gözaltına alınan eylemcilerin serbest bırakılması talimatını vermiş ve yolsuzlukların soruşturulması için bir komisyon kurulacağını ilân etmiştir. Bu tavizler protestoların sona ermesini sağlamayınca da hükümet, başkentte gösterilerin arttığı 12 Ocak günü sokağa çıkma yasağı ilân etmiştir. Yasağa rağmen eylemlerin giderek artması üzerine Meclis 13 Ocak'ta olağanüstü toplanmıştır. Diğer yandan, bir kez daha halka seslenen Bin ALİ, daha açık ve demokratik bir toplum taahhüt etmiş, 2014 yılında

¹⁶⁵ Yenilenme Partisi (Tajdid) ve İlerici Demokratik Partisi de gösterilere dahil olmuş, basın organları da El Tarık ve El Makif ile destek vermişlerdir. Rönesans Partisi (NAHDA) ise Aralık Ocak Tunus Ayaklanmalarına iştirak etmemişlerdir. Ancak NAHDA'ya yakın olduğu bilenen Hura ve İnsaf (Özgürlük ve Merhamet) Hareketi eylemlerin başladığı tarihten itibaren göstericilere destek vermiştir. (Tanrıverdi O., e.t. 30.10.2013)

¹⁶⁶ Tunus'ta Silahlı Kuvvetlerin mevcudu 30-40 binken, Polis Teşkilatı'nın mevcudu 130-140 bindir. (Adil, e.t.20.10.2013)

süresinin sona ermesinden sonra iktidarda kalmayacağını ve bundan önce parlamentonun yenilenmesi için seçim yapacağı sözü, gösterilerde yaşanan ölümlerin ve yolsuzluk iddialarının soruşturulacağı gibi yeni tavizler vermişse de bu çabaları sonuç vermemiştir (Murphy, 2011: 301)

14 Ocak 2011 tarihinde binlerce Tunuslu Habib BURGİBA caddesinde İçişleri Bakanlığı önünde toplanarak gösteri yapmış ve “Bin Ali Git” şeklinde slogan atmıştır. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 20) Sonunda Cumhurbaşkanı Bin ALİ 14 Ocak 2011 günü ülkeyi terk etmiştir.¹⁶⁷ Zeynel Abidin’in Bin ALİ’nin Suudi Arabistan’a gitmesiyle birlikte Tunus’ta yeni bir dönem de başlamıştır.

7.4.2. Geçici Hükümetin Kurulması ve 23 Ekim 2013 Ulusal Kurucu Meclis (UKM) Seçimine Kadar Ki Dönemde Meydana Gelen Gelişmeler

Zeynel Abidin BİN ALİ’nin Suudi Arabistan’a gitmesinin ardından Temsilciler Meclisi Başkanı Fuad MEBAZAA geçici olarak Devlet Başkanı olmuştur. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 2012, e.t.27.12.2014)

Geçici Devlet Başkanı MEBAZAA, 15.01.2011 tarihinde Başbakan Muhammed GANNUŞİ’ye hükümeti kurma görevini vermiştir. 17 Ocak 2011 tarihinde kurulan geçici hükümette 6 Bakan yerini korumuştur. Ancak, devrik Cumhurbaşkanı’nın partisinin hükümette yer alması nedeniyle protesto gösterileri devam etmiş, bunun üzerine 27 Ocak 2011 tarihinde Geçici Hükümette değişiklik yapılmıştır. Tunus Geçici Hükümetinin ve özellikle devrik Devlet Başkanı Bin ALİ’nin döneminde görev yapmış Hükümet üyelerinin istifa etmesini isteyen göstericilerin protesto gösterilerine yeniden başlamaları üzerine Başbakan GANNUŞİ ve bazı Bakanlar görevlerinden istifa etmiştir. Söz konusu istifaların ardından Beji Said ESSEBSİ Başbakan olmuştur. (Tanrıverdi O, e.t.23.01.2014)

Başbakanlık makamına getirilen Beji Said ESSEBSİ 7 Mart’ta teknokratlardan oluşan yeni bir hükümet listesini Cumhurbaşkanı’na sunmuştur. Üçüncü Geçici Hükümette devrik Devlet Başkanı döneminden hiçbir üye yer almamıştır. Ayrıca 9 Mart’ta Demokratik Anayasal Birlik Partisi kapatılmış, mal varlığına el konmuş, üst

¹⁶⁷ 17 Aralık 2011’de başlayıp 14 Ocak 2011’de Bin ALİ’nin ülkeyi terk ettiği güne kadar Tunus’ta 66 kişi yaşamını yitirmiştir. (Abascal, 2013: 78) Yine Tunus’a yaptığım ziyaret sırasında TEMİMİ ile görüşmemde TEMİMİ ölenlerinin çoğunun hırsız olduğunu belirtmiştir.

düzyey tüm üyelerine 10 yıllık siyaset yasağı getirilmiştir. (Ulutaş ve Torlak, e.t.14.02.2013; Timetürk, 09 Mart 2011, e.t.03.07.2012)

Geçici Hükümet 23 Ekim 2011 tarihine kadar (önce 24 Temmuz 2011’di) ülkeyi seçime hazırlamak ve ekonomiyi canlı tutmaya yönelik bir programı uygulamaya çalışmıştır. Bu kapsamda, özellikle güven ortamının yaratılması, asayişin tamamen oluşturulması, iyi ekonomi yönetimi, imtiyaz ve ayrıcalıkların kaldırılması, işsizliğin giderilerek sosyal adaletin sağlanması hususlarına ağırlık verileceği bildirilmiştir. Ayrıca yolsuzlukların ortadan kaldırılması ve sosyal adaletin sağlanması konusunda da kararlı olduğu açıklanmıştır. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 2012, e.t.27.12.2014)

Tunus’ta demokratik dönüşümün gerçekleştirilmesi için Geçici Hükümet tarafından üç önemli kurum oluşturulmuştur. Bu kurumların “Yüksek Siyasî Reform Komisyonu”, “Yakın Zamanda Yaşanan Olaylardaki Şiddet ve İfrat için Hakikat Araştırma Komisyonu” ve “Yolsuzluk için Hakikat Araştırma Komisyonu” olduğu açıklanmıştır. Yüksek Siyasî Reform Komisyonun adı 18 Şubat’ta çıkarılan bir kanunla “Devrim Amaçları, Siyasî Reform ve Demokratik Dönüşüm Yüksek Komisyonu” olarak yenilenmiştir. Bu değişikliğin ardından komisyona; partilerin, sivil toplum örgütlerinin ve önemli siyasî isimlerin katılmasının yolu açılmıştır. Bu komisyon adil seçimleri temin ederek siyasî dönüşümü sağlamak üzere geçici kanunları yapmakla görevlendirilmiştir. Bağımsız kamu hukuku ve siyaset bilimi uzmanlarından oluşan komisyon, siyasî partiler ve sivil toplum kuruluşlarıyla yakın bir işbirliği kurarak çalışmıştır. İlk toplantısını 17 Mart 2011’de gerçekleştiren 71 üyeli komisyon, ikinci toplantısını yaptığı 29 Mart’ta 60 yeni üyenin katılımı ile daha geniş katılımlı bir kurum hâlini almıştır. (Nouira, e.t.15.12.2012)

Tunus’ta Bin ALİ iktidarının devrilmesinin ardından yeni Başbakan ESSEBSİ ilk yurtdışı temaslarını 15 Mart’ta Fas ve Cezayir’e gerçekleştirmiştir. Ardından da ABD Dışişleri Bakanı Hillary CLİNTON 17 Mart’ta Tunus’a ilk resmi ziyaretini gerçekleştirmiştir. Tunus’ta Başbakan Said ESSEBSİ dahil pek çok yetkili ve kurum ile temaslarda bulunan CLİNTON, Tunus’ta yeni süreci destekleyeceklerini, bunun içinde yeni iş fırsatları yaratmak başta olmak üzere çeşitli ekonomik reformlara destek vereceklerini belirtmiştir. (Tanrıverdi O., e.t.30.10.2013)

Nisan ayı içerisinde Tunus'un devrik Devlet Başkanı Zeynelabidin Bin ALİ hakkında 18 dava dosyası hazırlanmıştır. Bu dava dosyaları arasında “kasıtlı adam öldürmek”, “uyuşturucu kaçakçılığı”, “uyuşturucu kullanmak”, “zimmetine para geçirmek” ve “devlete karşı komplo kurmak” suçlamalarının bulunduğu açıklanmıştır. Yine Bin ALİ gibi ailesi ve yakınları hakkında da toplam 44 dava dosyasının hazırlandığı belirtilmiştir¹⁶⁸. (Timetürk, 14 Nisan 2011, e.t.05.07.2012)

Tunus 4 Mayıs 2011 tarihinde Facebook'ta geçici hükümetin eski İçişleri Bakanı Ferhat RAJHİ'nin konuşmasının yer aldığı bir videonun yayınlanması ile yeni bir protesto dalgası ile karşı karşıya kalmıştır. RAJHİ videoda, seçimlerde NAHDA'nın kazanması durumunda Bin ALİ döneminden kalan elitlerin askeri darbe yapacağını iddia etmiştir. RAJHİ açıklamasında ülkenin hala eski rejimin elitleri tarafından yönetildiğini de söylemiştir. 27 Ocak-29 Mart 2011 tarihleri arasında geçici hükümette içişleri bakanı olarak görev alan RAJHİ görevi sırasında bakanlıkta Bin ALİ rejiminden kalan birçok üst düzey yetkiliyi görevden almıştı. Bu yüzden Bin ALİ destekçileri ve yüzlerce polis memuru RAJHİ'yi ölümle tehdit etmişti. Halk arasında yolsuzluklarına bulaşmaması nedeniyle “Bay Temiz” olarak adlandırılan RAJHİ'nin İçişleri Bakanlığı kısa sürmüş ve 29 Mart 2011 tarihinde görevine son verilmişti. Açıklamaların ardından yaşanan protestolarda polis, göstericileri göz yaşartıcı bombalar ve sopalarla geri püskürtmüş, 200 civarında göstericiyi de gözaltına almıştır. Bu sırada 8 Mayıs 2011 Pazar günü Tunus Başbakanı Beji Said ESSEBSİ, yeterli hazırlıkların yapılmadığı gerekçesiyle seçimlere hazır olunmadığı kanaatine varacak olursa planlanan seçimlerin ertelenebileceği açıklamasında bulunmuştur. (Dinçer ve Coşkun, 2011: 3-6) Müteakiben de 8 Haziran'da ESSEBSİ, özgür ve şeffaf bir biçimde gerçekleştirilmesi amacıyla seçimlerin 23 Ekim 2011 tarihine ertelendiğini açıklamıştır. Ayrıca, aynı dönem içerisinde Devrim Amaçları, Siyasi Reform ve Demokratik Dönüşüm Yüksek Komisyonu tarafından hazırlanan yeni seçim yasası kabul edilmiştir. (Ulutaş ve Torlak, e.t.14.02.2013)

¹⁶⁸ Eski Tunus Devlet Başkanı Zeynel Abidin Bin Ali, silah, narkotik madde ve arkeolojik eser bulundurmaktan gıyabında 15,5 yıl hapis ve 108 bin dinar (yaklaşık 54 bin avro) para cezasına çarptırılmıştır. Yine Bin Ali ve eşi Leyla TRABELSİ zimmetlerine para geçirmekten 35 yıl hapis ve 45 milyon avro para cezasına çarptırılmıştır. (Timetürk, 04 Temmuz 2011, e.t.07.07.2012)

Yeni seçim yasasına göre kamu görevlileri, valiler ve hakimler görevlerinde istifa etmedikleri sürece ve eski iktidar partisi Demokratik Anayasal Birlik Partisi üyeleri hiçbir şekilde seçimlerde aday olamayacakları açıklanmıştır. (Tanrıverdi O., e.t.30.10.2013) Ayrıca Siyasi Reform ve Demokratik Geçiş Yüksek Komisyonu Başkanı Yadh Bin ACHOUR tarafından yasaklılar listesi hazırlanarak Bağımsız Yüksek Seçim Kurumu'na verilmiştir. Yasaklılar listesinin içinde Bin ALİ'nin 2014 seçimlerinde tekrar aday olmasının yolunu açan Anayasal değişikliğini onaylayan temsilcilerin de adları bulunmuştur. Yine 14 Ocak Devrimi sonrasında altı aydan fazla ceza almış tutukluların oy kullanması yasaklanmıştır. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

Yeni seçim yasasında, seçim sonucu oluşturulacak meclisin kurucu niteliğini göz önünde bulundurarak Tunus toplumunun farklı kesimlerinin temsilini sağlayabilmek amacıyla “Nisbi Seçim Sistemi” benimsenmiştir. Bu sisteme göre seçimlere herhangi bir baraj getirilmemekte,¹⁶⁹ seçimlerde bağımsız listelerle parti listeleri aldıkları oy oranında kurucu mecliste temsil edilmektedir. (Ulutaş ve Torlak, e.t.14.02.2013)

Tunus'taki Kurucu Meclisin toplam 217 seçilmiş milletvekilinden oluşmasına karar verilmiştir. Kurucu Meclis üyeleri 27'si ülke içinde ve 6'sı da ülke dışındaki seçim bölgeleri olmak üzere toplam 33 seçim bölgesinden seçileceklerdir. Üç büyük vilayet kendi içinde iki ayrı seçim bölgesine bölünürken, diğerleri de nüfusları oranında Kurucu Meclise temsilci göndereceklerdir. Ülke dışındaki Tunuslular Fransa'dan iki, İtalya'dan bir, Almanya'dan bir ve Arap ülkelerinden de bir seçim bölgesi kapsamında temsilci seçeceklerdir. 18 yaşından büyük olan ve yasal olarak oy kullanması önünde herhangi bir engel olmayan tüm Tunusluların seçmen olarak oy kullanması için yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda seçmen kütüğüne yazılanların dışında seçmen kütüğünde kaydı olmayan vatandaşların da geçerli kimlik kartlarını göstermek koşuluyla oy kullanmaları için gerekli düzenlemeler yapılmıştır. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

Seçimlerden önce seçimlerin şeffaflığını ve güvenilirliğini artırmaya yönelik olarak da oldukça önemli kararlar alınmıştır. Öncelikli olarak seçimlerin güvenilirliğini sağlamak için üst düzeyde teknik ve güvenlik önlemleri alınırken aynı zamanda yerel ve uluslararası gözlemcilerin de seçimleri izlemelerine imkân tanınmıştır. Uluslararası

¹⁶⁹ Seçim barajı % 5-7'ye çekilmek istense de uluslar arası baskı ve tepkiler nedeniyle kabul edilmemiştir. (Kösebalaban ve Şenel ve Ulutaş, 2014: 201)

standartlara uygun bir şekilde seçimlere hazırlanan Tunuslular, seçmen kütüklerini ve aday listelerini usulüne uygun biçimde düzenlenmiş, şeffaf oy sandıkları kullanmış, oy verme işleminin sağlıklı biçimde yapılmasına dikkat edilmiş, bu amaçla sandık görevlilerini eğitilmişlerdir. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

Aday olarak ise 23 yaşından gün almış olan vatandaşların aday olmasına izin verilmiştir. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 27) Tüm bunların dışında Kurucu Meclis seçimlerine katılacak listeler kadın erkek eşitliğini dikkate alarak hazırlanmıştır. Geçici Yönetim tarafından kabul edilen düzenlemeye göre seçimlerde listelerin % 50'si kadın ve % 50'si erkek olacak şekilde hazırlanması kabul edilmiştir. Ayrıca kadınların yanı sıra gençlerin de Kurucu Mecliste temsil edilmelerini sağlamak için listelerin içinde yer alan adaylardan en az birisinin 30 yaş altında olması benimsenmiştir. Bununla birlikte tüm seçim bölgelerinin yalnızca % 7'sinde kadınlar liste başı olarak seçime girmiştir. Ancak bu oran bile Tunuslu kadınların bir çok ülke parlamentosunda yer alan hemcinslerinden daha fazla sayıda temsil edilmelerine yol açmıştır. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

1 Ekim'de Tunus'ta ilk özgür seçimlerin propaganda kampanya dönemi başlamış ve 11 bin aday kurucu meclisteki 217 sandalye için rekabete girişmiştir. (Ulutaş ve Torlak, e.t.14.02.2013) 23 Ekim seçimlerinde oy kullanmak için 339 bini yurtdışından olmak üzere toplam 4 milyon 400 bin seçmen kayıt yaptırmıştır. Ancak toplam seçmen sayısının 6 milyon 300 bin kişi olduğu varsayılmaktadır. Tunus'taki ilk demokratik ve serbest seçimlerde seçmenlerin oy kullanabilmeleri için ülke içinde 7213, ülke dışında da 479 seçim merkezi açılmış ve yaklaşık 40 bin kişi seçim merkezlerinde görev almıştır. Seçmen kütüğüne yazılmayan veya ismi seçmen kütüğünde yer almayan seçmenler için 1000'den fazla seçim istasyonu ve 267 seçim merkezi açılmıştır. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

Seçimler için 14 Ocak Devriminden sonra 117 siyasi parti kurulmuştur. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 2012, e.t.27.12.2014) Bunların 81 tanesine 23 Ekim seçimlere katılma hakkı verilmiş, yaklaşık 70 partinin kurulmasına doğrudan dine ve şeriat referansta bulundukları için bağımsız Yüksek Seçim Kurulu tarafından

izin verilmemiştir.¹⁷⁰ (Kösebalaban ve Şenel ve Ulutaş, 2014: 201) Ayrıca yalnızca dört siyasi parti 33 seçim bölgesinden aday listesi sunabilmiştir. Bağımsız Yüksek Seçim Kurumu Başkanı Kemal JENDOUBİ tarafından yapılan açıklamaya göre seçimlere katılmak için ülke genelinde 1521 ve ülke dışında da 145 liste sunulmuş ve bunlardan yüzde 94'ünün seçimlere katılması onaylanmıştır. Böylelikle seçimlere toplam 11688 adayın katılmasına izin verilmiştir. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

7.4.3. 23 Ekim 2011 UKM Seçimlerine Katılan Önemli Partiler

Tunus Yüksek Seçim Kurulu tarafından 23 Ekim seçimlerine 81 siyasi partinin katılmasına izin verilse de seçime yakın zamanda partilerin çekilmesi veya yapılan ittifaklar sonucu ülkede Kurucu Meclis seçimlerine 13 parti ve 12 blok (seçim ittifakı) katılmıştır. Seçime katılan bu partilerden önemlileri aşağıda açıklanmıştır. (Tanrıverdi O., e.t. 30.10.2013)

7.4.3.1. NAHDA Partisi (Hizb'un Nahda/Rönesans Partisi)

Daha önceki bölümlerde açıklandığı gibi Müslüman Kardeşler'den ilham alan bir grup Tunuslu tarafından 1981'de kurulmuştur. 1989 seçim başarısının ardından NAHDA Partisinin birçok üyesi tutuklanmış, liderleri Raşid GANNUŞİ aynı yıl Londra'ya sürgüne gitmiştir. Siyasi faaliyetlerini sürgüne gittiği Londra'dan sürdüren GANNUŞİ, 30 Ocak 2011 tarihinde Tunus'a geri dönmüştür. (Yavuz ve Erduramaz, 2012: 28)

1 Mart 2011'de resmi olarak faaliyet izni alan NAHDA Partisi diğer Tunuslu partilere göre halk tabanında daha iyi örgütlenen parti olarak ifade edilmiştir. (Ulutaş ve Torlak, e.t.14.02.2013) Lideri Raşid GANNUŞİ olan partinin Genel Sekreteri olarak Hamadi CİBALİ seçilmiştir. CİBALİ, 1992 sonrası dönemde hayatının önemli bir kısmını tutuklu olarak geçirmiştir. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

Seçim döneminde “Tunus için Özgürlük, Adalet ve Kalkınma” başlıklı bir seçim beyannamesi yayınlayan NAHDA Partisi, tam anlamıyla demokratik bir siyasal rejimin

¹⁷⁰ Kimileri bu kadar çok partinin mevcudiyetini yeni süreç için umut verici bulmuştur. Halkın taleplerini dile getirecek birçok partinin varlığı heyecan verici bir gelişme, hızla büyüyen ve etkinleşen bir siyasi hareketlenmenin müjdecisi olarak nitelendirilmiştir. Öte yandan bu kadar çok sayıda partinin kurulmuş olmasını endişe verici bulanlar da olmuştur. Fazla sayıda partinin kaosu da beraberinde getireceği ifade edilmiş, bu partilerin halka nasıl yarar sağlayacağı, ne gibi alternatifler sundukları açık olmadığı dile getirilmiştir. (Coşkun ve Bakir ve Omer, e.t.21.10.2013)

kurulmasını, kapsamlı bir ekonomik ve toplumsal kalkınmanın sağlanmasını savunmuştur. Tunus'u "dini İslam, dili Arapça, rejimi cumhuriyet, önceliği devrimin hedeflerini gerçekleştirmek olan bağımsız ve özgür bir devlet" olarak tanımlamış, parlamenter sistemin kurulmasıyla halkın egemenliği kazanacağını vurgulamış, yargı bağımsızlığıyla adaletin tesis edilebileceğini belirterek, hesap verilebilirlik ve şeffaflığın artırılmasının gerekliliğini açıklamış ve askeri kurumların görev sınırları içerisinde güçlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. (Ulutaş ve Torlak, e.t.14.02.2013)

Sivil toplumun olgun bir yönetimin destekleyici unsuru olduğunu belirten NAHDA Hareketi, dış politikada AB, ABD, Afrika Birliği, Arap Birliği ülkeleri ile Türkiye'yle ilişkileri karşılıklı saygı ve ortak çıkarlar temelinde güçlendirmenin önemine dikkat çekmiştir. Adalet, kalkınma ve refah eksenli bir ekonomik program öneren parti, eğitime yatırım yapılmasını, gençliğe, çocuklara ve aileye ilişkin çeşitli politikalar geliştirilmesini desteklemiştir. (Ulutaş ve Torlak, e.t.14.02.2013)

Ayrıca GANNUŞİ, hareketin lideri olarak seçimler sonunda ülke yönetiminde herhangi bir pozisyon almayacağını beyan etmiş, partisinin % 90 oy alsa bile koalisyon kuracağını belirtmiştir. (Kösebalaban ve Şenel ve Ulutaş, 2014: 204-208)

7.4.3.2. İlerici Demokrat Parti (el Hizbu'd Demokrati el Tekaddumi/PDP)

1988'de İlerici Sosyalist Parti adında kurulan parti, 2001 kongresinde adını İlerici Demokratik Parti olarak değiştirmiştir. NAHDA'dan sonra Tunus'taki en örgütlü parti olduğu söylenen PDP, kendisini merkez sol parti olarak tanımlamış ve ülkedeki seküler kesimin liderliği yaptığı söylenmiştir. (Ulutaş ve Torlak, e.t.14.02.2013)

Partinin en bilinen ismi Ahmet Necip ŞEBBİ'dir. Ayrıca partinin genel sekreteri Maya CİBRİL'de partinin öne çıkan Tunus'ta ilk kadın parti genel sekreteridir. 1989-1999 tarihleri arasındaki seçimlere katılan PDP, 2009 Devlet Başkanlığı seçimlerinde Ahmed Necip ŞEBBİ'yi Cumhurbaşkanı adayı olarak göstermiş ancak ŞEBBİ, Bin ALİ'ye "sahte meşruiyet" suçlamasında bulunarak adaylıktan çekilmiştir. (Tanrıverdi O., e.t. 30.10.2013)

Parti'nin açıkladığı programa göre Tunus 2. Cumhuriyet dönemine girmiş ve parti bu bağlamda barışçıl, dayanışmaya, zayıfları koruyan ve bölgeler arası dengeye dayalı sosyal ve adem-i merkeziyetçi bir demokrasi vaat etmiştir. Özellikle NAHDA ile işbirliğine girmeyeceğini ifade etmiştir. (Tanrıverdi O., e.t. 30.10.2013)

Seçim programını “siyasi, ekonomik ve toplumsal” geleieme başlığı altında açıklamıştır. Siyasi geleieme olarak; bireyin haklarının devletin haklarının önünde tutulmasını ve garanti altına alınmasını, kuvvetler ayrılığı ilkesine dayalı çoğulcu bir demokrasinin yarı başkanlık sistemi çerçevesinde işletilmesini, bağımsız bir yargının oluşturulup tüm kurumlar üzerinde kararları geçerli olan bir anayasa mahkemesinin kurulmasını, hazırlanacak yeni anayasanın referanduma sunulmasını savunmuştur. Ekonomik geleieme olarak; ülkenin alt yapısının güçlendirilmesini, teknoloji ve yenilikçilik üzerine kurulu bir ekonomik yapılanmayı, yatırımların teşviki için gerekli düzenlemelerin yapılmasını, ülkenin sanayi altyapısının geliştirilmesini, bilimsel araştırmaların desteklenmesini, medya teknolojisine yatırım yapılmasını, tarımın güçlendirilmesini kabul etmiştir. Toplumsal geleieme olarak ise; Tunus halkına modern ve adil vergilendirme sistemini, sağlık ve sosyal hizmetler konusunda gelişmiş hizmetleri, gençleri topluma başarılı bir şekilde entegre edebilmek için eğitimin geliştirileceği açıklanmıştır. (Ulutaş ve Furkan, e.t.14.02.2013)

7.4.3.3. Cumhuriyet için Kongre Partisi (el Mu’temer min ecli’l Cumhuriyye/ CPR)

Sürgündeki bir diğer muhalif lider Moncef MARZUKİ tarafından 2001 yılında kurulan Cumhuriyet Kongresi de önemli bir parti olarak ortaya çıkmıştır. Tunus’un önde gelen insan hakları savunucularından ve aktivistlerinden olan Moncef MARZUKİ özellikle hapisanelerdeki işkence ve ihlaller konusunda çaba sarf etmiş, bu nedenle ve bunun yanı sıra yasal olmayan İslami gruplarla çalıştığı iddiasıyla da defalarca tutuklanmıştır. 2001 yılında kurduğu Cumhuriyet Kongresi 2002 tarihinde yasaklanınca Fransa’ya sürgüne gitmiş, parti ve siyasi çalışmalarını burada srdrmştir. MARZUKİ, 18 Ocak 2011’de Paris’ten Tunus’a geri dnmştir. (Tanrıverdi O., e.t. 30.10.2013)

8 Mart 2011’de faaliyet izni alan parti, kendisini seküler bir oluşum olarak tanımlamıştır. Ayrıca partinin liberal “merkez sol” parti olarak siyasi arenada yer aldığı belirtilmiştir. MARZUKİ, Abdurrauf el İBADİ, Muhammed ABBU, Fethi el HARBİ, Zuhur KURDE ve Semir b. AMİR gibi isimlerin liderliğini yaptığı partinin sloganı “halkın egemenliği, vatandaşın onuru, devletin meşruiyeti” şeklinde özetlenmiştir. (Ulutaş ve Torlak, e.t.14.02.2013)

Seçimlerin başından beri ulusal bir uzlaşma hkmetinden yana olduğunu vurgulayarak ittifaklara açık olduğu sinyalinin veren parti, Tunus kimliğinin Arap ve Müslüman olarak tanımlanması gerektiğini belirtmiştir. Ekonomi de ise parti serbest ekonomiyi savunmuş ve kısa vadede ekonomik büyümenin sağlanması, işsizliğin azaltılması ve bölgeler arasında dengenin sağlanması gibi amaçları hedeflemiştir. (Tanrıverdi O., e.t. 30.10.2013)

Yine MARZUKİ hem Devlet Başkanı hem de Başbakan'ın doğrudan halkoyu ile seçilmesini savunmuştur. (Ayhan, e.t.25.11.2013; Ayhan, e.t.17.11.2014)

7.4.3.4. zgrlk, Adalet ve Kalkınma için Halkın Talebi Partisi (El Arizatu's şabiyye li'l hurriyyeti ve'l adaleti ve't tenmiye)

3 Mart 2011'de Tunus gündeminde yer edinen Halkın Talebi Partisi, Londra'dan Arapça yayın yapan El Mustakilla kanalının sahibi gazeteci-yazar Muhammed el Haşimi el HAMİDİ tarafından 17 Mart 2011'de kurulmuştur. El HAMİDİ'nin, 1980-1992 yılları arasında muhalif NAHDA Hareketi'ne ye olduğu ancak 1992'de hareketten ayrıldığı belirtilmektedir. El HAMİDİ'nin bu tarihten sonra devrik rejim lideri Bin ALİ ile güçlü ilişkiler kurduğu söylenmekte, ancak bu iddialar kendisi tarafından yalanlanmaktadır. Ayrıca parti, seçimlerin finansmanı noktasında çeşitli suçlamalarla karşı karşıya kalmıştır. (Ulutaş ve Torlak, e.t.14.02.2013)

Popülist söylemleriyle dikkat çeken partinin seçim programında ne çıkan vaatler; demokratik bir anayasa, ücretsiz sağlık hizmeti, işsizlik maaşı, emekliler için ücretsiz taşıma, insan hakları ofisi ve yurt dışındaki Tunuslu işçiler için bir bakanlık kurulması gibi maddelerden oluşmuştur. Yine Parti; Tunus'ta başkanlık sisteminin yetkilerini cumhurbaşkanı ile meclis arasında bölüştürülmesini, her ay işsizlere 200 dinar ödeme yapılmasını, devletin her kademesinde yolsuzlukla mücadele edilmesini, ücretsiz eğitim programına dair bir ulusal stratejinin belirlenmesini, tarımın ülke ekonomisindeki rolünün güçlendirilmesini, yatırımlar için daimi fuarların kurulmasını, kadınların toplumsal kazanımlarının korunmasını, insan hakları ve hukuka saygılı güvenlik gücü yapılandırılmasını savunmuştur. (Ulutaş ve Torlak, e.t.14.02.2013)

Yerel aksanla Arapçayı konuşan ve kurduğu iki TV kanalı ile doğrudan halka seslenen Haşim HAMİDİ doktora tezini "İşlam'ın Siyasallaşması" zerine yapmıştır. Böylelikle sol veya seküler kesimden farklı olarak NAHDA gibi kendisi de İşlami

değerleri seçim sürecinde iyi kullanabilmiştir. Seçim çalışmalarını ağırlıklı olarak kendisine bağlı TV kanalları üzerinden yürütmüştür. (Ayhan, e.t.25.11.2013; Ayhan, e.t.17.11.2014)

7.4.3.5. İş ve Özgürlükler İçin Demokratik Forum Partisi (Hizbu't tekettul'id demokrati min ecli'l ameli ve'l hurriyyat / Ettakol-FDTL)

25 Ekim 2002'de faaliyet izni alan partinin, sosyal demokrasi ve sekülerizm ekseninde politika yaptığı ve siyasi arenada merkez sol parti olarak yer aldığı ifade edilmiştir. Parti, programını temelde devrim kazanımlarını koruyup diktatörlüğe son veren ve ikinci cumhuriyetin kurulması niteliğinde yeni bir anayasanın hazırlanmasını, bu çerçevede siyasi alan ile dini alanın ayrıştırılmasını, hukuk devletinin kökleşebilmesi için yönetimde eşitlik, vatandaşlık hakları, basın özgürlüğü gibi yeni ilkelerin benimsenmesini, demokratik bir toplum inşasını, siyasal parti ile devlet organlarının birbirinden ayrılmasını, güçler ayrılığı ilkesini, serbest seçimlerin yapılmasını, siyasi tutukluların serbest bırakılmasını, Araplık ve İslami değerlere saygı ve hoşgörü kültürünün geliştirilmesini, hukukun üstünlüğünü, inanç özgürlüğünü de içeren bireysel özgürlüklerin korunmasını, kadın erkek eşitliğini ve demokratik değerlerin korunmasını savunmuştur. Ekonomik olarak ise özel girişim ve yatırımın teşvik edileceği, yeni istihdam alanlarının oluşturulacağı adil ve güçlü bir ekonomi programının hayata geçirilmesini benimsemiştir. (Ulutaş ve Torlak, e.t.14.02.2013; Ayhan, e.t.17.11.2014)

Mustafa bin CAFER liderliğindeki parti, kendisini demokrasi ve açılım yanlısı olarak görmüş ve seçim öncesinde diğer demokratik partilerle koalisyonu sıcak baktığına dair yaptığı açıklamalarla dikkat çekmiştir. (Ulutaş ve Torlak, e.t.14.02.2013)

7.4.3.6. Tunus Komünist İşçi Partisi (TKİP)

Marksist-Leninist bir parti olan TKİP 1986 tarihinde kurulmuştur. Siyasete 1972 tarihinde öğrenci hareketlerinde başlamış olan Hamma HAMMAMİ liderliğindeki TKİP 1987 yılında yasaklanmış, lideri Hammami ve üyeleri tutuklanmıştır. Bu tarihten Bin ALİ iktidarının devrildiği tarihe kadar TKİP üyeleri defalarca tutuklanmıştır. En son tutuklamalar ise 12 Ocak 2011'de gerçekleşmiş, HAMMAMİ, Muhammed MZEM ve Amar AMROUSSİA'de gözaltına alınmış ve 18 Ocak 2011'de serbest bırakılmıştır. TKİP, 24 Aralık'ta başlayan halk ayaklanmasında aktif olarak görev alan nadir siyasi partilerden biridir. Ayrıca, 1990'larda siyasi ve NAHDA karşıtı söylemlerinde

değişiklik yaparak daha ılımlı bir çizgiye kaymıştır. 2005 tarihinde NAHDA ile işbirliği yapmasının ardından, 2006 tarihinde Muhammed KİLÂNÎ liderliğinde bir grup TKİP'ten ayrılmış ve Sol Sosyalist Partisi'ni kurmuşlardır. Bin ALÎ döneminde yasaklı partiler arasında yer alan TKİP, yeni dönemde yasal bir parti olarak tanınmıştır. Parti'nin sözcüsü Abed Cabbar BDOURÎ, partinin sınıflar ve bölgeler arasında farklılığın azaltılması ile eşit refah dağılımı hedeflediğini belirtmiştir. BDOURÎ, TKİP'in komünist bir devlet kurmayı amaçladığı yönündeki eleştirileri reddetmiş ve partinin komünist-Leninist bir parti olmakla birlikte amaçlarını yukarıdaki esaslarla sınırlı olduğunu ve partinin kendini aşırı sol yerine solda tanımladığını belirtmiştir. (Tanrıverdi O., e.t. 30.10.2013)

7.4.3.7. Sol Sosyalist Partisi

TKİP'in 1990'larda NAHDA karşıtı söylemlerinde değişiklik yaparak daha ılımlı bir çizgiye kayması ile birlikte parti içinde bölünme gerçekleşmiş, 2006 tarihinde Muhammed KİLÂNÎ liderliğinde bir grup Tunus Komünist İşçi Partisi'nden ayrılmış ve Sol Sosyalist Partisi'ni kurmuşlardır. Parti 29 Mayıs 2011 tarihinde gerçekleştirdiği kongrede ekonomik, siyasi ve sosyal hususları kapsayan bir programı kabul etmiştir. Parti seçimlerin ardından bir yıl içerisinde anayasanın hazırlanıp yeniden seçime gidilmesini benimsemiştir. Devlet ve din arasındaki siyasi ayrımın gerekliliğine vurgu yapan parti İslamcılar ve dolayısıyla NAHDA Partisi'ni ülke için bir tehdit olarak algılamıştır. İnancın, dinin ve ibadetin siyasette kullanılmasına izin verilmemesi gerektiğini dile getiren parti sekülerlik ilkesini savunmuştur. (Tanrıverdi O., e.t.30.10.2013)

7.4.3.8. Tunus Demokratik ve Vatansever Emek Partisi

Abdürrezak HAMMAMÎ liderliğinde Tunus Demokratik ve Vatansever Emek Partisi de yeni dönemde yasal zemine kavuşmuştur. Sidi Buzid'de başlayan eylemlere ilk destek veren partilerden birisidir. Partinin dört teması özgürlük, adalet, ilerleme ve eşitliktir. (Tanrıverdi O., e.t. 30.10.2013)

7.4.3.9. Yeşil Tunus Partisi

Diğer bir parti Abdülkadir ZEYTUNÎ tarafından kurulmuş olan Yeşil Tunus Partisi'dir. Parti Avrupa Yeşiller Federasyonu'na üyedir. Parti, Avrupa'daki Yeşiller

Partileri gibi çevreci politikalar, insan hakları, cinsiyet eşitliği, sosyal adalet, demokrasi, ayrımcılık ve şiddet karşıtı politikaları savunmuştur. (Tanrıverdi O., e.t. 30.10.2013)

7.4.3.10. Sosyalist Demokratlar Hareketi (MDS)

Bin ALİ iktidarı döneminde olduğu gibi Bin ALİ döneminden sonra da yasal olarak faaliyet gösteren partilerden birisidir. BURGİBA 1981 tarihinde liberal bir açılım yapıp, tek partili siyasi hayatı sonlandırdığını açıkladığında MDS kurulmuş ve Tunus'un devlet tarafından tanınan ilk muhalefet partilerinden biri olmuştur. 1981 seçimlerinde parlamentoya hiç milletvekili sokamamıştır. 1999 seçimlerinde 13 sandalye, 2009 seçimlerinde ise 16 sandalye kazanmıştır. Partinin genel sekreteri Kaskusi AHMET, Kurucu Meclis için yapılacak seçimlere katılacaklarını ve partisinin kendini merkezde ve ilerici bir hareket olarak tanımladığını belirtmiştir. (Tanrıverdi O., e.t. 30.10.2013)

7.4.3.11. Demokratik Sendikacılar Birliği

26 Kasım 1988 tarihinde kurulmuştur. Lideri Ahmed İNUBLİ'dir. Kurulduğu tarih olan 1988'den beri tüm seçimlere katılan parti Arap milliyetçiliğini savunmuştur. 29 Nisan- 1 Mayıs 2011 tarihleri arasında gerçekleştirilen kongresinde İNUBLİ tekrar genel sekreter seçilmiştir. Parti, programında Tunus'un iç kesimlerinin kalkındırılması, tarımsal kalkınma ve kamu politikalarının reforme edilmesi ile Afrika ve Arap Birlikleri ile ilişkilerin geliştirilmesine öncelik vermiştir. (Tanrıverdi O., e.t. 30.10.2013)

7.4.3.12. Sosyalist Liberal Parti;

1988 tarihinde kurulmuştur. Lideri Monder THABET'tir. 2009 seçimlerinde 9 sandalye kazanmıştır. 2008'deki Devlet Başkanlığı seçimlerinde Bin ALİ'ye destek vermişlerdir. Eski rejim ve Bin Ali ile olan ilişkileri ve verdiği destek yeni dönemde parti için sorun teşkil etmektedir. İslamcılar da dahil olduğu adım adım gerçekleşecek bir süreçten yana olan parti, Aralık-Ocak Tunus Halk ayaklanmaları ve Bin ALİ sonrası dönemde ülkenin köklü bir değişim içine girmesini istikrar karşıtı gelişmeler olarak görmüştür. (Tanrıverdi O., e.t.30.10.2013)

7.4.3.13. Yenilenme Hareketi (Ettajdid)

1919 tarihinde Fransız Kominist Partisi'nin bir ofisi olarak Tunus'ta kurulmuştur. 1963 tarihinde pek çok üyesi tutuklanmıştır. 1993 tarihinde parti adını

değiştirerek Yenilenme Hareketi adını almıştır. Parti kendini demokratik ve ilerici modernist olarak tanımlamıştır. Modern Demokratik Bloğuna dahil olmuştur. (Tanrıverdi O., e.t. 30.10.2013)

7.4.3.14. Seçim İttifakları;

12 blok (seçim ittifakı) oluşturulmuştur. Bunların bazıları Modern Demokratik Bloğu, Demokratik Birliği, Bağımsız Demokratik İttifakı, Ulusal Refah ve Barış İttifakı'dır. (Tanrıverdi O., e.t. 30.10.2013)

7.4.4. 23 Ekim 2011 Ulusal Kurucu Meclis (UKM) Seçimleri'nin Yapılması ve Yeni Hükümetin Kurulması

Hazırlayacağı anayasa ile Tunus'un demokratikleşme ve demokrasiyi kurumsallaştırma mücadelesinde hayati bir rol oynayacak olan UKM seçimleri 23 Ekim 2011 tarihinde yapılmıştır. (Coşkun ve Bakir ve Omer, e.t.21.10.2013)

Seçimlerin demokratik ve barışçıl bir ortamda serbest, adil ve şeffaf bir şekilde gerçekleşip gerçekleşmediğini izlemek üzere seçim sürecinde Tunus Bağımsız Yüksek Seçim Kurulu'nca akredite edilen 14.083 gözlemci görev yapmıştır. Bu gözlemcilerden 13.422'si yerel, 661'i uluslararası gözlemciden (52'si Arap ülkelerinden 609'u ise ABD ve çeşitli Avrupa ülkelerinden gelmiştir) oluşmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı da 10 kişilik bir Ulusal Gözlemci Heyeti ile seçimleri yerinde izlemiştir. (Ulutaş ve Torlak, e.t.14.02.2013) Tunus'taki seçimleri izleyen tüm uluslararası gözlemcilerin ortak kanaati seçimlerin demokratik ve barışçıl bir ortamda serbest, adil ve şeffaf bir şekilde gerçekleştiği yönünde olmuştur. (Timetürk, 25 Ekim 2011, e.t.11.07.2012)

Yüksek Seçim Kurulu Başkanı Kemal JENDOUBİ, seçimlere genel katılımın toplamda % 70 dolaylarında olduğunu duyurmuştur. (Ulutaş ve Torlak, e.t.14.02.2013) Seçimlerde ülke içindeki 33 seçim bölgesinden 199 üye, yurtdışından da 18 üye olmak üzere toplam 217 üye seçilmiştir. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 2012, e.t.27.12.2014)

Seçimlerden birinci çıkan NAHDA Partisi oyların % 37'sini alarak % 41 temsil oranıyla 89 milletvekili, (El-Issawi, e.t.06.11.2014), ikinci çıkan CPR 29 milletvekili, üçüncü çıkan Özgürlük, Adalet ve Kalkınma İçin Halkın Talebi 26 milletvekili,

dördüncü çıkan Ettakatol 20 milletvekili, beşinci çıkan PDP ise 16 milletvekili çıkarmıştır. (Ulutaş ve Torlak, e.t.14.02.2013) Eski Dışişleri Bakanı Kemal MORJANE liderliğindeki İnisiyatif Partisi 5, Modern Demokratlar Bloğu 5, Tunus'un Ufukları (Afek Tounes) 4, Tunus Komünist İşçi Partisi/ Devrimci Alternatif 3, Demokratik Sosyalistler Hareketi 2, Halk Hareketi 2, Diğerleri (partiler ve bir bağımsız aday toplamı) 16 sandalye kazanarak 217 kişilik meclisi oluşturmuşlardır. (Ayhan, e.t.25.11.2013; Ulutaş ve Torlak, e.t.14.02.2013)

Ulusal Kurucu Meclis, sonuçlarının ilân edildiği tarihten iki gün sonra 21 Kasım 2011 tarihinde toplanarak ilk oturumunu yapmıştır. (Timetürk, 23 Kasım 2011, e.t.21.07.2012; Timetürk, 15 Kasım 2011, e.t.17.07.2012) Bu oturumda seçimlerde en fazla oy alan NAHDA Partisi ile iki sol parti CPR ve Ettakatol, devletin üç önemli kademesine kimlerin getirileceği konusunda anlaşmıştır. UKM'de temsil edilen siyasi partilerden NAHDA Partisi'nin lideri Raşid GANNUŞİ, CPR Başkanı Moncef MARZUKİ ve Ettakatol Partisi Başkanı Mustafa Ben CAFER arasında imzalanan bir protokolle sözkonusu üç siyasi parti arasında bir koalisyon hükümeti kurulmasına, Cumhurbaşkanlığına CPR lideri Moncef MARZUKİ'nin, Meclis Başkanlığına Ettakol lideri Mustafa Ben CAFER'in, Başbakanlığa ise NAHDA Partisi Genel Sekreteri Hamadi JEBALİ'nin getirilmesi kararlaştırılmıştır. (Timetürk, 22 Kasım 2011, e.t.19.07.2012)

Müteakiben UKM'de 12 Aralık 2011 tarihinde yapılan oylamada Cumhurbaşkanlığına CPR Başkanı Moncef MARZUKİ seçilmiştir. Cumhurbaşkanı MARZUKİ, 14 Aralık 2011 tarihinde NAHDA Partisi Genel Sekreteri Hamadi JEBALİ'yi hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. JEBALİ tarafından 20 Aralık 2011 tarihinde oluşturulan Hükümet 23 Aralık 2011 tarihinde UKM'de güvenoyu almıştır. Başbakan JEBALİ ve Hükümet üyeleri 26 Aralık 2011 tarihinde resmen göreve başlamıştır. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 2012, e.t.27.12.2014)

7.4.5. 23 Ekim 2011 UKM Seçiminde Başarılı Olan Partiler

217 sandalyeli Tunus Kurucu Meclis seçimleri hem ulusal hem bölgesel hem de küresel düzeyde oldukça önemli bir etkiye yol açmıştır. Ulusal düzeyde ilk demokratik seçimlerin ardından özellikle Bin ALİ rejimi döneminde siyasal faaliyetler yürüten

MDS, PUP, UDU, PSL, Yeşiller Partisi ve Yenilenme Hareketi halk tarafından desteklenmemiştir. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

Kazanan partilerin başında yıllardır yasaklı olan, Zeynel Abidin Bin ALİ rejimi tarafından terör örgütü olarak kabul edilen ve binlerce üyesinin yıllarca hapis yattığı NAHDA olmuştur. Resmi sonuçlara göre 89 milletvekilliği kazanan NAHDA, bir-iki seçim bölgesi dışında tüm seçim bölgelerinden birinci parti olarak çıkmayı başarmıştır. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

NAHDA Partisi seçimlerin ilk sonuçlarının açıklanmasının ertesi günü siyasi ortamı rahatlatan açıklamalarda bulunmuştur. İlk düzenlediği basın toplantısında parti programının özgürlüklerle çelişmediğini, Tunuslu her erkek ve kadının ifade, düşünce, kıyafet özgürlükleri gibi haklara sahip olduklarını, tüm bunlara devletin karışamayacağını açıklamıştır. (Timetürk, 28 Ekim 2011, e.t.15.07.2012)

Kadın hakları konusunda da güvence veren GANNUŞİ ülke genelinde kadınlar için uygulanan % 50 barajını geçen tek parti NAHDA olduğunu ifade etmiştir. (Kösebalaban ve Şenel ve Ulutaş, 2014: 214) GANNUŞİ, Kurucu Meclis'e seçilen 49 kadın vekilden 42'sinin de kendi partisinden olduğunu belirtmiştir.¹⁷¹ (Timetürk, 28 Ekim 2011, e.t.13.07.2012)

Partisini Türkiye'deki Adalet ve Kalkınma Partisi'ne benzeten NAHDA'nın lideri GANNUŞİ, BBC'ye verdiği bir mülakatta, seküler kesimleri endişelendirecek bir siyasî hareket olmadıklarını dile getirmiştir. GANNUŞİ, *“Tüm Tunuslular, demokrasiye aykırı olmayan, ılımlı bir İslam vizyonu altında varlıklarını sürdürebilirler. Bizim ılımlı bir İslam anlayışımız var. 1981'de demokrasiyi kabul ettiğimizi, bize destek versinler ya da karşımızda olsunlar halkın kararına saygılı olduğumuzu ilân ettik. Haklar temelinde İslamcı ya da değil, tüm vatandaşların eşit olduğunu söylüyoruz”* ifadelerini kullanarak İslam ile moderniteyi bağdaştıran bir hareket olduklarını belirtmiştir. (BBC Türkçe, 26 Ekim 2011, e.t.31.03.2012)

Seçimlerin bir diğer kazananı CPR olmuştur. Seçimden önce anketlerde dördüncü veya beşinci olan parti, seçimlerden ikinci parti olarak çıkmıştır. CPR'nin seçim başarısının altında yatan olguların başında seçim sürecinde parti liderlerinin

¹⁷¹ Temsilciler meclisinde kadınların oranı 2004 seçimlerinden sonra %22,8, 2009 seçimlerinde %27,6, 2011 seçimlerinde % 22,5 olmuştur.

NAHDA başta olmak üzere sistem içindeki parti ve ideolojilerle karşı uzlaşmacı bir siyaset izlemiş olmaları, bölgesel kalkınma ve inanç özgürlüğünü de içeren bireysel özgürlükleri önemsediklerini vurgulamalarının önemli olduğu düşünülmüştür. Tüm bunların yanı sıra partinin Fransız liberalleri ile ilişkisinin de örgütlenme çalışmaları sırasında gerekli olan kaynakların karşılanmasında önemli bir rol oynadığı söylenmiştir. Hükümetin kurulması sürecinde NAHDA hareketiyle işbirliğini dışlamayan MARZUKİ'nin uzlaşmacı politikaları birçok kesim tarafından geçiş sürecinde olumlu bir adım olarak algılanmıştır. Bunun üzere NAHDA liderlerinin de desteğiyle Moncef MARZUKİ Tunus'un ilk demokratik yöntemlerle iş başına gelmiş Cumhurbaşkanı seçilmiştir. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

23 Ekim seçimlerinin bir diğer galibi, seçim öncesindeki kamuoyu yoklamalarında ismine bile yer verilmeyen Muhammed Haşim HAMDİ'nin 17 Mart 2011'de kurduğu Demokrasi, Adalet ve Kalkınma İçin Halk Talebi adlı oluşumudur. Bağımsız adaylar tarafından oluşturulan Al Aridha listesi Jendouba, Tataouine, Sfax I, Kasserine, Sidi Bouzid ve Fransa 2 adlı seçim bölgelerinde Bağımsız Yüksek Seçim Kurulu listeleri iptal etmeden önce toplamda 28 sandalye kazanmıştır. Fakat Seçim Kurulu, partinin altı seçim bölgesindeki listesini, eski rejimle ilişkili olmak ve seçim kampanyasını yasa dışı yollarla finans ettiği gerekçesiyle iptal edince milletvekili sayısı 28'den 19'e düşmüştür. Milletvekilliklerinin düşürülmesinin ardından Haşim HAMDİ, Seçim Kurulunun aldığı kararı tanımadığını ve milletvekilliği kazanan diğer tüm adayların da Kurucu Meclisten çekileceğini açıklamıştır. Yapılan itirazın ardından milletvekilliği sayısı 26'ya çıkmıştır. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

Tunus seçimlerinde kazananlar tarafına adını yazdıran bir diğer parti de merkez sol bir programa sahip olan Ettakatol partisidir. 23 Ekim seçim sonuçlarının açıklanmasından sonra Ettakatol listesinin 20 sandalye kazandığı açıklanmıştır. Nitekim seçimlerin ardından Tunus Kurucu Meclisinin Başkanlığına Mustafa Bin CAFER seçilmiştir. (Ayhan, e.t.25.11.2013)

Sonuçta, "Arap Baharı" olarak anılan Ortadoğu'daki değişim sürecinin ilk olarak başladığı ülke olan Tunus'ta 23 Ekim 2011 tarihinde gerçekleştirilen UKM seçimleri, bu sürecin içerisinde yer alan ülkelerde yapılan ilk serbest ve adil seçimler olarak tarihe geçmiştir. (Ulutaş ve Torlak, e.t.14.02.2013)

7.4.6. 23 Ekim 2011 UKM Seçimlerden 27 Ocak 2014 Anayasanın Kabulüne Kadar Ki Dönemde Yaşanan Önemli Gelişmeler

23 Ekim 2011 seçimlerinin galibi NAHDA öncülüğünde yürütölmeye başlayan siyasî faaliyetler, 13 Şubat 2012’de UKM’nin esas görevi olan anayasa yapımı çalışmalarına resmen başlamasıyla bir sonraki aşamaya geçmiştir. (Koçak, e.t.21.10.2014)

Anayasa çalışması yanında hükümet, güvenliğin sağlanması ve ekonomini gelişmesi için eylem planı geliştirmiştir. İstihdam, bölgesel kalkınma, güvenlik ve istikrar, adalet olmak üzere dört temel başlık altında toplanan bu eylem planı 03 Nisan 2012 tarihinde UKM’ye sunulmuştur. Eylem Planında tedbirler ve reformlarla ilgili başlıklar, *“Siyasi hayatı ve demokratik reformları geliştirmek, güvenlik duygusunu pekiştirmek, merkeze yakın bir sosyal yapı, ılımlı bir dini model ve çok kültürlü bir ortam oluşturmak, hesap sorabildiği gibi barıştırmayı sağlayabilen bir adalet sistemi, iyi ve etkili bir yönetim, yoksullukla mücadele, işsizliğin düşürölmesi ve işe alım mekanizmalarının geliştirilmesi, ekonomiyi ve yatırım ortamını geliştirmek, sosyal yaşam koşullarının iyileştirilmesi için herkese yönelik çok boyutlu ve global kalkınma, sağlıklı bir çevre oluşturmak, dengeli bir bölgesel kalkınma, proaktif bir dış siyaset”* olarak belirlenmiştir. Ayrıca bağımsız bir yüksek seçim kurulunun, yolsuzluklarla mücadele için özel bir hukuki teşkilatın, sosyal paktın oluşturulması için ulusal bir konseyin ve temel reformlarla ilgili ulusal bir dialog platformunun oluşturulması kararlaştırılmıştır. (Tunus Büyökelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 2012, e.t.27.12.2014)

Bu dönemde yaşanmış önemli bir olay olarak da; 2012’nin yaz aylarında bir sanat galerisinde çıplak kadın resmi ve Mekke karikatürünün sergilenmesi üzerine sayıları 10 bini bulan Selefî göstericilerin, şeriat talebiyle polisle çatışması, bir karakolu ateşe vermesi ve günlerce devam eden eylemler yüzünden 13 Haziran 2012 tarihinde, Genelkurmay Başkanı, İç İşleri Bakanı ve bir grup emniyet mensubunun katılımı ile ölkedeki emniyet durumlarının görüşölldüğü bir emniyet toplantısının yapılması olmuştur. Bu toplantı sonucunda başkent Tunus dâhil olmak üzere Sus, Monastır, Jendouba ve Ben Guardane gibi sekiz şehirde sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır. (La presse, Haziran 2012, e.t.21.06.2012)

Bu süreçte en önemli olay ise Raşid GANNUŞİ'nin 10 Ekim 2012 tarihinde İslami kanaat önderlerine yaptığı konuşma videosunun internette yayımlanması ve sonrasında aynı ay içerisinde NAHDA'ya, "laikliğe aykırı tutumları olduğu" iddiasıyla kapatma davası açılmasıdır. 75 muhalefet partisi milletvekili "devletin sivil unsurlarına yönelik bir komplo" hazırladığı gerekçesiyle NAHDA'nın kapatılması için Anayasa Mahkemesine dilekçe ile başvurmuşlardır. (Erdem, 2014: 84)

Raşid GANNUŞİ'nin sosyal medya Facebook'a sızdırılan gizli kamera ile çekilmiş ve İslami kanaat önderlerine hitaben yaptığı konuşmasında; "NAHDA'nın seçimlerdeki başarısının beklenenin üzerinde olduğunu, ancak laik elitlerin halen medya, ekonomi ve yönetimde etkin olduklarını, polis ve ordu üzerinde de etkili olduklarını, devlet kurumlarını ellerine almak için zamana ihtiyaç duyduklarını, Radyo, televizyon ve dernek kurmak isteyenlere gerekli izinleri sağlayacaklarını, Cezayir örneğinden ders alınması gerektiğini, İslamcıların ülkede halen takip edildiklerini, İslam ile şeriat arasında bir fark olmadığını, Anayasada şeriat ifadesine yer verilmesinin önem arz etmediğini, yasalardan ziyade uygulamanın esas teşkil ettiğini" ifade etmiştir. GANNUŞİ bu kamera çekimlerinin tamamının yayınlanmadığını ve belirli bir yerlerinin kesilerek yayınlandığına belirterek sürecin demokratik yollarla devam edeceğini ve her kesimi kucaklayan Tunus anayasasının yapılacağını söylemiştir. (Le figaro, e.t.23.11.2013)

Bu olumsuz gelişmeye rağmen 25-28 Kasım 2012 tarihleri arasında İngiltere Kraliyet Uluslar Arası İlişkiler Enstitüsü tarafından 2012 yılı Chatham House ödülü Tunus'un demokratik geçiş sürecindeki başarılarından dolayı NAHDHA lideri Raşid GANNUŞİ'ye verilmiştir. (Yeryüzü Haber, 04 Ekim 2012, e.t.23.03.2013)

Bu gelişmeler yaşanırken Tunus Meclisi, 20 Aralık 2012 tarihinde 17 Aralık 2010-14 Ocak 2011 tarihleri arasında gerçekleşen Tunus Devriminin adını "özgürlük ve onur devrimi" olarak tanımlayan 97 numaralı Kanun Hükmünde Kararnameyi kabul etmiştir. (Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Nisan 2012, e.t.27.12.2014)

Diğer bir önemli olay da 6 Şubat 2013'te sol muhalif Demokratik Yurtseverler Partisi Genel Sekreteri Şükrü BELAYİD'in evinin önünde kurşunlanarak öldürülmesi olmuştur. Bu olaydan sonra ülkede İslamcılarla laikler arasında büyük bir ideolojik bölünme yaşanmıştır. BELAYİD'in ailesi ve laik muhalif kesim suikastten hükümetteki

NAHDA'yı sorumlu tutmuştur. Ülke çapında hükümetin istifa etmesine yönelik büyük çaplı gösteriler düzenlenmeye başlanmıştır. Baskılar sonucu NAHDA Genel Sekreteri olan Başbakan Hamadi JEBALİ'nin 06 Şubat 2013 tarihinde ülkedeki siyasi krizi sonlandırmak maksadıyla yeni bir teknokratlar hükümeti kurulması kararını almıştır. (Özkan, e.t.07.05.2014) Ancak söz konusu kararının NAHDA Partisi ve meclis genelinde kabul görmemesi sebebiyle Başbakan Hamadi JEBALİ 19 Şubat 2013 tarihinde istifa etmiş ve yerine 21 Şubat 2013 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından İçişleri Bakanı Ali LARAYİD yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Düzenlenen suikastten sorumlu tutulan NAHDA lideri Raşid GANNUŞİ ise bu suikastın Tunus devrimine ve NAHDA'ya karşı düzenlenmiş bir komplo olduğunu ve bu yolla muhalefetin, İslam ile demokrasinin bir arada var olamayacağını göstermeyi amaçladığını açıklamıştır. GANNUŞİ bir başka açıklamasındaysa düzenlenen cinayetin amacını, NAHDA'yı devirmek için bir darbe girişimi olarak tanımlamıştır. (Erdem, 2014: 85)

LARAYİD, 8 Mart'ta iki merkez sol parti üyeleri ve bağımsızlardan oluşan yeni kabine listesini Cumhurbaşkanı MARZUKİ'ye sunmuş, 13 Mart 2013 günü Tunus UKM'ne sunulan yeni hükümetin 139 evet oyu ile güven oyu almış, (toplamda 197 milletvekili katılmış, 45 hayır ve 13 çekimser oy kullanılmıştır), 14 Mart'tan itibaren de görevine başlamıştır. (Koçak, e.t.21.10.2014)

BELAYİD'in öldürülmesi Tunus'taki yeniden yapılanma çalışmalarını aksatan bir gelişme olmuş ve olaylarda Selefilerin¹⁷² olduğu anlaşılmıştır. Selefilerin daha öncekilerle birlikte bu eylemi “yeni anayasaya şeriatın dâhil edilmesini sağlamaya yönelik girişimler” olarak algılanmış; laik, ılımlı kesimler ve gelişmeleri takip eden uluslararası aktörleri kaygılandırmıştır. (Özkan, e.t.07.05.2014)

30 Haziran 2013'de Mısır'da Müslüman Kardeşler iktidarına yönelik protesto gösterileri ve ardından 3 Temmuz'da seçimle yönetime gelmiş Cumhurbaşkanı Muhammed MURSI'nin devrilmesiyle sonuçlanan askerî darbe de Tunus'u etkilemiştir. Özellikle Batılı Devletlerin bu darbeye sessiz kalması her ne kadar Mısır'daki ordu ile Tunus'taki ordunun yönetimdeki etkileri farklı olsa da NAHDA'nın aynı akıbete

¹⁷² İç İşleri Bakanlığınca yapılan açıklamada Tunus'ta mevcut salafistlerin sayısının yaklaşık 17.000 civarında olduğunu açıklanmıştır.

uğrayabileceği düşüncesi anayasa sürecinde ihtiyatlı davranmasına sebep olmuştur. (Koçak, e.t.21.10.2014)

2013 yılı içinde Tunus için bir diğer önemli gelişme de ikinci bir muhalefet lideri İBRAHİMİ'nin, BELAYİD'den 6 ay sonra aynı şekilde suikast sonucu öldürülmesi olmuştur.¹⁷³ 25 Temmuz 2013'te Tunus Ulusal Kurucu Meclis Üyesi Muhammed İBRAHİMİ evinin önünde silahlı saldırı sonucu hayatını kaybetmiştir. Ülkede birinci suikastten sonra düzenlenen ikinci suikast, ülke içindeki kutuplaşmayı derinleştirmiştir. İkinci suikastten de Selefilere karşı yeterli önlemi almadığından dolayı NAHDA sorumlu tutulmuş ve düzenlenen protesto gösterilerinde hükümetin istifa etmesi istenmiştir. Yapılan araştırma sonucunda iki suikastta de aynı silah kullanıldığı ve suikastları radikal bir Selefi grup üyesinin yaptığı şüphesi ülkede İslamcılara karşı tepkilerin artmasına sebep olmuştur. Suikastın ardından UKM Başkanı Mustafa bin CAFER, meclisin çalışmalarını, milli uzlaş çalışmaları başlayana dek askıya aldığını açıklamıştır. (Erdem, 2014: 86) Anayasa Komisyonu Başkanı da anayasa görüşmelerini tamamen durdurma kararı almıştır. (Orhan, 2013: 22-23) Tunus'un en büyük işçi sendikası UGTT de ülke genelinde grev çağrısında bulunmuştur. (Özkan, e.t.07.05.2014) Yüzbinlerce kişinin hükümeti istifaya çağırarak protestolarına karşı GANNUŞİ, “demokratik rejimlerde protestolar nedeniyle hükümetler düşmez” açıklaması yaparak meclis çalışmalarının askıya alınması kararına uyacaklarını, ancak istifa etmeyeceklerini söylemiştir. Fakat 3 Temmuz'da Mısır'da Muhammed MURSI'ye düzenlenen askeri darbe ve 25 Temmuzdaki ikinci suikastın ardından NAHDA, ülkedeki tansiyonu düşürmek için istifa etmeyi kabul etmiştir. (Erdem, 2014: 86) İşçi sendikası UGTT, muhalefetle NAHDA arasında arabuluculuk görevi üstlenmiş ve NAHDA üç haftalık bir süreçte iktidarı bırakacağını ve seçimlere kadar bir geçiş hükümeti kurulacağını açıklamıştır. (Özkan, e.t.07.05.2014)

¹⁷³ Bu cinayeti işleyenlerin de Selefilere olduğu anlaşılmıştır. NAHDA, İslam'ın temel kaynak olarak kabul edilmesini öngören bir madde konmasına karşı çıktığı ve 1956 Anayasası'nda geçen “*Tunus, dini İslam, dili Arapça olan özgür, egemen ve bağımsız bir devlettir ve Cumhuriyetle yönetilmektedir*” ifadesinin yeni anayasada da aynen yer almasını kararlaştırdığında Selefiler, şeriatın uygulanmayacağı gerekçesine dayanarak şiddet eylemlerinde bulunmuştur. (Konur Alp Koçak, e.t.21.10.2014) NAHDA hükümetinin içindeki şahin kanadın Selefilere sempatik bakması ve onların şiddete başvurabileceğini öngörememesi dolayısıyla Selefiler büyük bir sorun haline gelmişlerdir. Selefiler içindeki Ensar el-Şeria gibi radikal grupların Tunus'a olumsuz etkisi, laik figürlere karşı yapılan siyasi cinayetlerden sonra anlaşılmıştır. (Uysal, e.t.18.11.2014)

Yeni hükümetin kurulmasında, teknokrat hükümeti konusunda anlaşılmasına rağmen Başbakanının kim olacağı konusunda sorunlar yaşanmıştır. Ancak sonunda anlaşmaya varılmış ve Mehdi CUMA 14 Aralık 2013 tarihinde partilerin çoğunluğunun desteğini alarak yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. (Aras, 2014: 88; Tunus'un Siyasi Görünümü, e.t.15.03.2015)

Yeni hükümetin kurulmasına müteakip, Ocak 2014'ün başında Tunus Anayasasının tamamlandığı açıklanmıştır. Yeni Anayasa 23 Ocak 2014 günü Ulusal Kurucu Meclis'te tüm maddelerin oylanması ile kabul edilmiştir. (Uysal, e.t.18.11.2014)

7.4.7. Yeni Anayasa'nın Kabulü ve Yeni Parlamento ile Cumhurbaşkanlığı Seçimleri İçin Seçim Yasasının Kabul Edilmesi

Üç yıl içinde iki başkan ve beş farklı hükümet eskiten Tunus, yeni Anayasasının tüm maddelerini 23 Ocak 2014 günü Ulusal Kurucu Meclis'te oylamaya katılan 216 milletvekilin 200'ünün onayıyla kabul etmiş ve yeni anayasa 27 Ocak 2014'te Cumhurbaşkanının imzasıyla yürürlüğe girmiştir. (Euronews, 27 Ocak 2014, e.t.06.06.2014)

Yeni Anayasanın onaylanması 2014 yılı içerisinde gerçekleştirilmesi planlanan genel seçimlerin önünü açmıştır. Hükümet 29 Nisan 2014 tarihinde seçim yasası çalışmalarını tamamlayarak 11 ret oyuna karşılık 132 evet oyu ile yeni seçim yasasını onaylamıştır. 23 Haziran 2014 tarihinde ise seçim takvimi üzerinde uzlaşmaya varılmış ve 26 Ekim 2014'te beş yıllığına görev yapacak olan parlamento seçimlerinin, 23 Kasım 2014'te ise cumhurbaşkanlığı seçiminin gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. (Tanrıverdi Yaşar, e.t.24.12.2014)

Bin ALİ sonrası dönemde gerçekleşecek olan ikinci parlamento seçimi Tunus'ta önemli bir siyasi eşiği temsil etmiştir. 2011 seçimleri ülkede yeni siyasal düzene geçişi sağlamak için bir dönemini başlatmıştır. 2014 parlamento seçimleri ile bu geçiş süreci sona ermiş ve Tunus demokratikleşme sürecinde ileriye dönük önemli bir adım daha atmıştır. (Tanrıverdi Yaşar, e.t.24.12.2014)

26 Ekim 2014 tarihinde yapılması kararlaştırılan parlamento seçimlerine göre 217 milletvekilinden oluşacak parlamentonun seçimi için oy kullanma işlemi 27'si Tunus'ta, 6'sı yurtdışında olmak üzere toplam 33 seçim bölgesinde gerçekleşmiştir. Tunus sınırları dâhilindeki 27 seçim bölgesinden 199 milletvekili, yurtdışındaki 6 seçim

bölgesinden ise 18 milletvekili seçilmiştir. Yurt dışındaki seçim bölgeleri ise Fransa (2 adet), Almanya, İtalya, Kuzey Amerika ve Avrupa'nın geri kalanı ile Arap bölgeleri olmak üzere düzenlenmiştir. (Tanrıverdi Yaşar, e.t.24.12.2014)

Seçimlerde ülke genelinde 217 sandalye için toplam 15.652 aday yarışmıştır. Ulusal partiler, yerel ölçekli partiler, küçük partiler arasında oluşturulan koalisyon ve bağımsız adayların oluşturduğu liste sayısı ise 1.218'e ulaşmıştır. Öte yandan bunların önemli bir kısmı küçük ve/veya yerel ölçekli partiler ve bağımsız adaylardan oluşmuştur. Ülke genelinde toplam 349 bağımsız aday listesi, 729 parti listesi, 140 koalisyon listesi seçime katılmıştır. (Tanrıverdi Yaşar, e.t.24.12.2014)

7.4.8. 26 Ekim 2014 Parlamento Seçimlerine Katılan Önemli Parti ve Koalisyonlar;

7.4.8.1. NAHDA Partisi

23 Ekim 2011 parlamento seçimlerinde 217 milletvekilinin bulunduğu UKM'de 89 sandalye kazanmıştı. Seçimin galibi olan fakat tek başına hükümet kuracak yeter sayıya ulaşamayan NAHDA Partisi, merkez sol parti olarak bilinen CPR ve sol parti olan Ettakatol Partisi ile bir araya gelerek koalisyon oluşturmuştu. (Tanrıverdi Yaşar, e.t.24.12.2014)

Son üç yılda hem eleştirilerin hem de övgülerin odağına oturan NAHDA Partisi, Ekim 2014 parlamento seçimlerine tüm seçim bölgelerinde liste hazırlayarak girmişti. NAHDA Partisi ülke genelinde organize olabilen, kurumsal kapasitesi yüksek partilerdendi. Ayrıca Tunus'taki diğer pek çok partinin aksine parti içi sürtüşme, mücadele, fikir ayrılıkları ve parçalanma yaşamamıştı. (Tanrıverdi Yaşar, e.t.24.12.2014) Bunda GANNUŞİ'nin de büyük etkisi olmuştu. Raşid GANNUŞİ, NAHDA kadroları arasındaki fikir ve eylem farklılıklarını idare ederken bir taraftan da ülkenin tüm krizlerinin siyaset yoluyla aşılması gerektiği hususunda taviz vermemişti. Üç yıl boyunca hem ülke içinde hem de ülke dışında tüm çevrelerle yürüttüğü müzakerelerle fedakârlık yapmanın aynı zamanda siyaset olduğunun en güzel örneğini göstermişti. (Yıldırım, e.t.18.12.2014)

2014 seçimlerinde Tunus'ta kadın adaylara listelerinde en çok yer veren parti yine NAHDA olmuştu. Öte yandan NAHDA Partisi Kasım 2014 Cumhurbaşkanlığı

seçimlerinde aday göstermeyeceğini açıklamış ve tamamen parlamento seçimlerine yoğunlaşmıştı. (Tanrıverdi Yaşar, e.t.24.12.2014)

7.4.8.2. Nida Tunus (Tunus’un Sesi) Partisi

Nida Tunus Partisi 2011 seçimlerinin ardından kurulmuş, Temmuz 2012’de yasallaşmış miliyeti-seküler bir partidir. Bu parti, 2014 parlamento seçimlerinde önemli bir oy oranına sahip olabileceği düşünülen bir diğer parti olarak öne çıkmıştır. Bin ALİ’nin ülkeden ayrılmasının ardından 2011 parlamento seçimlerinden önce kurulan ikinci geçici hükümetin başbakanlığını yapan, Bin ALİ ve BURGİBA dönemlerinde önemli görevler üstlenmiş ve son olarak da dışışleri bakanı olarak görev yapmış Beji Said ESSEBSİ tarafından, NAHDA Partisi ve troyka hkmetini dengelemek gayesi ile kurulmuştur. Parti birbirinden farklı siyasi pozisyonlara sahip pek çok isimi bir araya getirmiştir. (Tanrıverdi Yaşar, e.t.24.12.2014)

Parti, Aridha Chaabia’dan 1 milletvekilinin istifa edip Nida Tunus’a geçmesiyle birlikte UKM’de ilk temsilcisini kazanmıştı. 2012 sonbaharına kadar koalisyon ortakları CPR ve Ettakatol da dâhil olmak üzere sol partiden bazı milletvekilleri Nida Tunus’a geçmişti. Özellikle siyasi yasakları kalkan Bin ALİ döneminin siyasetçilerinin Nida Tunus çatısı altında biraya gelerek aktif siyasete dönmeleri, partiye kurumsal kapasite açısından avantajlar sağlasa da Bin ALİ dönemi siyasetçilere kucak açtığı için eski rejimi yeniden canlandırdığı yönünde eleştirilmiştir. (Tanrıverdi Yaşar, e.t.24.12.2014)

Partinin kurucu yeleri arasında Tunus sol siyasetinin tanınmış isimlerinden Muhsin MARZUK ve Bujima REMİLİ gibi isimler de yer almıştır. Ayrıca Nida Tunus, ülkenin en köklü hareketlerin biri olan UGTT’de görev yapmış önemli isimleri de partiye dahil etmiştir. UGTT’nin yanı sıra farklı siyasi konumlarda bulunan sivil toplum örgütleri ile gençlik hareketlerinden isimleri de çatısı altında bir araya getirmiştir. Fransa tarafından desteklenen bu parti NAHDA’ya en büyük rakip olmuştur. (BBC Türkçe, 14 Ekim 2014, e.t.15.03.2015)

7.4.8.3. Halk Cephesi İttifakı

Halk Cephesi ittifakı, Ağustos 2012’de NAHDA ve Nida Tunus’a karşı üçüncü bir blok oluşturmak amacıyla Tunus Komünist İşçi Partisi TKİP lideri Hama HAMMAMİ liderliğinde küçük ölçekli sol partilerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Kurucu partiler arasında TKİP, Sosyal Demokratlar Hareketi, Baası Hareket, Tunus

Yeşiller Partisi ve İlerici Mücadele Partisi gibi partiler bulunmaktadır. Cepheyi oluşturan partiler 2011 seçimlerinde sınırlı başarı elde etmiş ve meclise milletvekili sokmayı başaramamış sol partilerdir. Siyasi suikastler sonucu hayatlarını kaybeden ve ölümleri bir dizi siyasi krizi tetikleyen Şükrü BELAYİD ve Muhammed İBRAHİMİ Halk Cephesi üyeleri oldiler. Halk Cephesi İttifakı, yol haritasının belirlenmesi için gerçekleştirilen ulusal uzlaşma görüşmelerinde de belirleyici bir rol oynamışlardır. Halk Cephesi ittifakının seçim çalışmalarında en dikkat çekici husus NAHDA ve Nida Tunus'un aksine devletin daha aktif bir rol üstlendiği halkçı ekonomi politikalar vaad etmesi olmuştur. (Tanrıverdi Yaşar, e.t.24.12.2014)

7.4.8.4. Ettakatol- Demokratik Emek ve Özgürlükler Forumu

Tunus siyasi hayatının bir diğer partisi olan Ettakatol, Troyka hükümetlerinin ortaklarından birisiydi. Ayrıca Mustafa Bin CAFER, UKM'nin meclis başkanlığı görevini de yürütmüştür. NAHDA Partisi ile koalisyon kurduğu için ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Hem parti dışından hem de parti içinden gelen eleştiriler partiden önemli kopmalara neden olmuştur. Kasım 2012'de bazı milletvekilleri partiden istifa ederek Nida Tunus'a katılmıştır. Ettakatol, 2014 Parlamento seçimlerinde tüm seçim bölgelerinde yarışmıştır. (Tanrıverdi Yaşar, e.t.24.12.2014)

7.4.8.5. Cumhuriyetçi Kongre Partisi (CPR)

2011 parlamento seçimlerinde % 12,3'lük oy oranı ile önemli bir başarı elde ederek ikinci parti olmuştur. Ettakatol gibi NAHDA Partisi ile koalisyon hükümeti kurması hem parti içinde hem de parti dışında sert eleştirilere neden olmuştur. 2011 seçimlerinin ardından partiden toplam 17 milletvekili istifa etmiştir. Parti içi anlaşmazlığın en yoğun olduğu koalisyon ortağıdır. MARZUKİ'nin cumhurbaşkanı olmasının ardından partiden istifa etmesi partide derin bir liderlik krizine neden olmuş ve bu sorun seçimlerden önce çözülememiştir. (Tanrıverdi Yaşar, e.t.24.12.2014)

7.4.9. 26 Ekim 2014 Parlamento Seçimleri ve Sonuçları

Bu parti ve koalisyonların eşliğinde Parlamento Seçimleri 26 Ekim 2014'de yapılmıştır. Yüksek Seçim Kurulu Başkanı Şefik SARSAR'ın, başkent Tunus'ta düzenlediği basın toplantısında; % 61,8 katılım ile gerçekleşen seçimlerde 217 sandalyeli parlamentoda Nida Tunus Partisi'nin oyların % 39,17 ile 85 milletvekili

çıkardığını, onu yüzde % 31,79 ve 69 sandalyeyle NAHDA Partisi'nin takip ettiğini belirtmiştir. (Ulusal Kanal, 30 Ekim 2014, e.t.15.03.2015)

Bu iki partinin ardından Selim er-REYYAHİ liderliğindeki Özgür Milli Birlik Partisi % 7,83 ile 16; Hamma HAMMAMİ liderliğindeki Halk Cephesi % 5,53 ile 15; Yasin İBRAHİM liderliğindeki Afak Hareketi % 4,15 ile 8; İmad ed-Dayemi liderliğindeki Cumhuriyet İçin Kongre Partisi % 1,84 ile 4; Kemal Mercan liderliğindeki EL-MUBADERA (Girişim), Muhammed Abo liderliğindeki Demokratik Akım, Zuheyr el-Megzavi liderliğindeki Halk Hareketi partilerinin üçer sandalye kazanmıştır. Parlamenteoya giren diğer parti ve milletvekili sayılarını ise Muhammed el-Haşimi el-HAMİDİ liderliğindeki Teyyar el-Mehabbe (Sevgi Akımı) 2, bağımsız Mecd Lilcerid listesi, bağımsız Reddu'l İtibar listesi, Cumhuriyet, Sosyal Demokratlar Hareketi, Demokratik İttifak, Kurtuluş İçin Ulusal Cephe, Nida el-Muhacirin Bilharic (Yurtdışındaki Muhacirlerin Sesi), İş ve Özgürlükler İçin Demokrasi Birliği ve Çiftçilerin Sesi partileri birer milletvekili çıkarmıştır. (Hürriyet Gazetesi, 30 Ekim 2014, e.t.15.03.2015)

Seçimlerden sonra NAHDA Partinin üst düzey yetkililerinden Lütfi ZEYTUN Reuters ajansına "Bu sonucu kabul ediyoruz. Seçimi kazanan Nida Tunus'u kutluyoruz" demiştir. (BBC Türkçe, 14 Ekim 2014, e.t.22.03.2015)

Nida Tunus Partisi daha önceden yönetimde kimseyle ittifak kurmayacağını söylese de hükümet kurmak için yeter sayı olan 109 sandalyeye ulaşmak için koalisyon kurmak zorunda kalmıştır. (Anadolu Ajansı, 27 Ekim 2014, e.t.15.03.2015) Müteakiben Cumhurbaşkanı Beji Said ESSEBSİ, seçimlerden birinci çıkan Nida Tunus Partisi'nin, başbakanlık için aday gösterdiği eski İçişleri Bakanı SİD'i hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. (Anadolu Ajansı, 05 Şubat 2015, e.t.20.03.2015)

Cumhurbaşkanı ESSEBSİ tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilen Habib SİD, 23 Ocak'ta yeni bir hükümet kurduğunu açıklamış, ancak arasında NAHDA'nın da bulunduğu bazı partilerin kabineye güvenoyu vermeyeceğini açıklaması üzerine yeniden görüşmeler başlamıştır. Kabinenin ilk halinde seçimde ikinci olan NAHDA'dan herhangi bir isim bulunmamaktaydı ve NAHDA "Tunus halkının taleplerini karşılamadığı, halkın tüm kesimlerinin temsil edilmediği, büyük zorluklarla mücadele edebilecek ve zor kararlar alabilecek güçte olmadığı" gerekçesiyle yeni

kabineye karşı çıkmaktaydı. Müteakiben NAHDA Partisi, sandığın galibi Nida Tunus liderliğinde kurulacak koalisyon hükümetine katılma kararı almıştır. (Aljazeera, 05 Şubat 2015, e.t.16.03.2015)

Başbakan Habib SİD, güven oylaması oturumunda yaptığı konuşmada, kabinede kuzey bölgelerinden 14, ülkenin orta kesiminden 14 ve güney bölgelerinden 13 bakanın yer aldığını belirterek kabinenin tüm ülkeyi temsil edilmesine önem verdiklerini açıklamıştır. (Aljazeera, 05 Şubat 2015, e.t.16.03.2015)

Yeni kurulan hükümette dikkat çeken bir durum NAHDA Partisi'nin katılımının sembolik olmasıydı. Mecliste 17 milletvekili bulunan Özgür Ulusal Birlik ve 8 milletvekili bulunan Afaak Tunus Partisi üçer bakanlıkla hükümette temsil edilirken, 69 milletvekilli Nahda Partisi'nin tek bakanlıkla katılmıştı. (Bugün Gazetesi, 02 Şubat 2015, e.t.14.03.2015)

Tüm bu gelişmelerin ardından Tunus'ta Habib SİD başkanlığında kurulan hükümet Meclis'ten 5 Şubat 2015'te güvenoyu almıştır. Güvenoyu oturumuna 217 sandalyeli Tunus Meclisi'nde 204 milletvekili katılmış. Oylamaya katılan 166 milletvekili hükümete güvenoyu vermiştir. 30 milletvekili "hayır" oyu kullanırken 8 milletvekili ise çekimser kalmıştır. (Anadolu Ajansı, 05 Şubat 2015, e.t.20.03.2015)

Parlamento seçimleri değerlendirildiğinde 26 Ekim 2014 seçim sonuçları NAHDA'nın istediği gibi sonuçlanmamıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi NAHDA'nın etkin uzlaşsı siyaseti sayesinde yeni anayasa ve seçim sürecinin barışçıl bir biçimde sonuçlandırırsa da birinci parti olma özelliğini Nida Partisine kaptırmıştır. Bu sebebi olarak partinin programında ekonomi, kalkınma ve refah odaklı bir vizyon bulunmadığı, günlük politikalar ürettiği vurgulanmıştır. (The Hollings Center, e.t.19.05.2012) Ayrıca hükümet etiği süre içerisinde ekonominin gelişmesine ve özellikle işsizliğe çare bulamamıştır. 2012 ve 2013'te işsizlik % 15'lerde devam ederken bu gençler arasında % 30'lara yaklaşmıştır. Hatta NAHDA'nın kendisini hala muhalefette sandığı belirtilmiştir. (Alaya, 23.04.2013, 11.00-12.30)

Diğer bir sebepte; dolaylı olarak bağlantılı olduğu Selefiler ve bunların yarattıkları şiddet olayları ile oluşan güvensiz ortam olmuştur. 2013 yılında iki önemli siyasal muhalif liderin öldürülmesi üzerine iyice tırmanan siyasal kutuplaşma üzerine kurulu söylemler ve istikrar vaadiyle bir araya gelen Nida Partisi, Tunus'un parlamento

seçimlerinde önemli bir başarı elde etmesini sağlamıştı. (Tanrıverdi Yaşar, e.t.24.12.2014)

Başka bir sebepte; NAHDA'nın fedakarlık yapıp Tunus'ta bir anayasayı yapabilmesine ve gücü paylaşmasına rağmen oluşan koalisyon hükümetinin bütün başarısızlıkları NAHDA'ya mal etmiş olmasındır. NAHDA'ya potansiyel düşman gözüyle bakılmıştır. Nida Tunus Partisi de stratejisini korku ve NAHDA düşmanlığı üzerine kurup bunu da medyada iyi işleyerek halkı ikna etmiştir. Ayrıca, yurt dışından özellikle Fransa'dan gelen finansal destek Nida tarafından çok iyi kullanılmıştır. (Timetürk, 27 Ekim 2014, e.t.30.11.2014)

Sonuçta Tunus'ta 2014 Parlamento seçimleri, diğer Arap Baharı süreci ülkeleri ile gelişmiş herhangi bir Avrupa ülkesindeki gibi demokratik ve barışçıl bir ortamda serbest, adil ve şeffaf bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

7.4.10. Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinin Yapılması

Tunus'ta 26 Ekim 2014 Parlamento seçimlerine dair tartışmalar devam ederken ülke siyasi tarihi açısından önem taşıyan bir diğer gelişme 23 Kasım 2014 tarihindeki cumhurbaşkanlığı seçimleri olmuştur. Seçimde yeni anayasaya göre cumhurbaşkanı seçilmesi için oyların % 50'sinden fazlasını almasını gerektirmiştir. İlk tur seçimlerde bir aday % 50'yi geçemezse en yüksek oyu alan iki aday ikinci turda yeniden yarışacaktır. (Tanrıverdi Yaşar, e.t.02.01.2015)

Biri kadın diğerleri erkek olmak üzere 27 aday ile başlayan cumhurbaşkanlığı seçimi yarışı, 20 Kasım itibariyle beş adayın çekilmesiyle 22'ye düşmüştür. NAHDA'nın aday göstermediği seimlerde¹⁷⁴ Tunus Komünist İşçi Partisi lideri Hama HAMAMİ, Mubadara Partisi'nin lideri Kemal MORJANİ, eski meclis sözcüsü ve koalisyon ortağı Ettakatol'un lideri Mustafa bin CAFER, parlamento seçimlerinde büyük bir oy kaybı yaşayan ve sadece 1 sandalye ile mecliste temsil hakkı kazanan Cumhuriyetçi Kongre Partisi'nin lideri Moncef MARZUKİ gibi bilinen önemli isimlerin yarıştığı bu seçimlerin en güçlü adayı ise Nida Tunus'un lideri Beji Said ESSEBSİ olmuştur. (Tanrıverdi Yaşar, e.t.02.01.2015)

¹⁷⁴ NAHDA lideri Raşid GANNUŞİ, "kutuplaşmanın derinleşmesini veya ülkenin bölünmesini önlemek istediklerini" söyleyerek Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday göstermemiştir. (Hürriyet Gazetesi, 22 Aralık 2014, e.t.18.03.2015)

NAHDA'nın parlamento seçimlerinde ikinci sıraya düşmesi ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday göstermemesi¹⁷⁵ ile parlamento seçimlerinin galibi Nida Tunus'un adayı ESSEBSİ'nin cumhurbaşkanı olma ihtimali, başbakan, meclis sözcülüğü ve cumhurbaşkanlığı gibi üç önemli koltuğun tek parti tarafından domine edilme olasılığını ortaya çıkarmış ve Tunus siyasetinde geriye dönüş yaşanabilir mi düşüncesi yaşanmasına sebep olmuştur. Ancak Tunus siyasetinde eski rejimin tüm esaslarıyla yeniden tesis edilmesi mevcut koşullar altında olası görünmemektedir. Çünkü 2011 sonrası yapılan reformların ve 2014 Ocak ayında kabul edilen yeni anayasanın en öncelikli amacı bu güçlü başkanlık sistemini dengeleyecek bazı önlemler almıştır. Devlet başkanının sahip olduğu olağanüstü gücün dengelenmesi için Bin ALİ döneminde cumhurbaşkanının sahip olduğu yetki ve sorumluluklar başbakan ve cumhurbaşkanı arasında dağıtılmıştır. Böylece iki makam arasında denetim ve denge tesis edilmeye çalışılmıştır. Her ne kadar ekonomi ve güvenlik gibi önemli konulardaki yetkiler başbakan ve cumhurbaşkanı arasında paylaştırılmışsa da cumhurbaşkanının yetki ve sorumluluğunun yeniden tanımlandığı bu yeni sistemde cumhurbaşkanı önemli yetkileri elinde tutmaya devam etmiştir. Özellikle dış politika, savunma ve ulusal güvenlik konuları cumhurbaşkanlığının sorumluluk ve yetki alanına bırakılırken; kamu idaresi, bakanlıkların görev alanları ile ülke yönetimi başbakanın yetki alanı içinde bırakılmıştır. (Tanrıverdi Yaşar, e.t.02.01.2015)

Bu düşünceler altında Cumhurbaşkanlığı ilk tur seçimleri 23 Kasım 2014'de düzenlenmiş ve hiçbir aday % 50 oyun üzerine çıkamamıştır. Seçimin ilk turunda ESSEBSİ % 39,4, MARZUKİ % 33,4 oy almıştır. İkinci tur seçimleri ise 21 Aralık'ta olmuş Tunus Yüksek Seçim Kurulu Nida Tunus Partisi lideri 88 yaşındaki Beji Said ESSEBSİ¹⁷⁶ oyların % 55,6'sını alarak yeni Cumhurbaşkanı olduğunu açıklamıştır. Tunus Yüksek Seçim Kurulu Başkanı Şefik SARSAR, düzenlediği basın toplantısında, seçiminin ikinci turunda Nida Tunus Partisi lideri ESSEBSİ'nin 1 milyon 731 bin 529 oyla % 55,68; geçiş dönemi Cumhurbaşkanı Moncef MERZUKİ'nin¹⁷⁷ ise 1 milyon

¹⁷⁵ NAHDA Partisi'nin oy tabanının bu seçimlerde Moncef MARZUKİ'yi desteklemiştir.

¹⁷⁶ 1926 doğumlu deneyimli Tunuslu siyasetçi, hukukçu, eski Dış İşleri Bakanı (1981-1986) ve devrim sonrasındaki Başbakanlardandır. Fransa'da hukuk okumuş olan ESSEBSİ, geçmişte Habib BURGİBA'nın danışmanlığını da yapmıştır. (Örmeci, e.t.09.12.2014)

¹⁷⁷ Fransa'da tıp okumuş, gençliğinde bir dönem Hindistan'a giderek Mahatma Gandhi'nin "pasif direniş" yöntemini incelemiş ve Güney Afrika'ya da giderek apartheid rejiminin olumsuz özelliklerini gözlemlemiş olan Marzuki, 2011'deki devrim sonrasında geçici Cumhurbaşkanlığı görevinde bulunmuş saygın bir isimdir. (Örmeci, e.t.09.12.2014)

378 bin 513 oyla % 44,32 aldığını ifade etmiştir. Seçime katılım oranının % 60,11 olduğunu aktaran SARSAR, 50 bin 585 oyun geçersiz sayıldığını, 28 bin 755 boş oy kullanıldığını kaydetmiştir. Seçimlerin ardından ESSEBSİ Tunuslulara yaptığı konuşmada, "Bundan sonra kimseyi dışlamadan, birlikte çalışmalıyız" diyerek ülkeye istikrar getireceğine dair söz vermiştir. (Hürriyet Gazetesi, 22 Aralık 2014, e.t.18.03.2015)

Üç hükümet, Modern Anayasa'nın kabulü, demokratik ve barışçıl bir ortamda serbest, adil ve şeffaf bir şekilde UKM ve yeni parlamento seçimleri ile Cumhurbaşkanlığı seçimlerini yapılması; Tunus'un diğer Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinden farklılığını ortaya koyarak, tarihi süreç içinde kazandığı gelişmiş siyasi kültüre sahip olduğunu kanıtlamıştır.

7.5. Mısır'da Arap Baharı

7.5.1. Arap Baharı Öncesi Mısır'ın Görünümü

Mısır, yaklaşık 80 milyon nüfusuyla, Arap Dünyasının, Ortadoğu'nun ve Afrika'nın en kalabalık ülkelerindendir. Ayrıca, Suudi Arabistan, Cezayir ve Birleşik Arap Emirliklerinden sonra, Arap Dünya'sının en büyük 4. ekonomisine sahiptir. Mısır, nüfus ve ekonomik büyüklüğünün yanı sıra Afrika ile Asya arasında geçiş noktası olma özelliğini taşıyan, Akdeniz'den Kızıl Deniz'e, oradan da Hint okyanusuna açılan Süveyş kanalı ile stratejik bir geçiş noktası olarak Avrupa için kritik bir öneme sahiptir. (Diriöz, e.t.14.12.2013)

Halk olarak ise Mısır Araplar ve Kıptiler olmak üzere temelde iki farklı etnik topluluktan oluşmaktadır. Hristiyan oldukları bilinen Kıptiler de Müslüman olan Arap toplulukları da Arapça konuşmakta ve homojen bir yapılanma arz etmektedir. Müslüman Arapların büyük bir bölümü Sünni ve Şafii Mezhebi'ne, Kıpti Hristiyanlar ise Ortodoks Mezhebi'ne mensupturlar. (Kılıç, 2012: 67)

Uzun bir dönem Osmanlı egemenliğinde kalan Mısır, 1798 tarihten itibaren İngiliz ve Fransız emperyalizminin askeri, kültürel, ekonomik ve siyasi etkilerine maruz kalmaya başlamıştır. (Aydın, 2014: 7-8)

Mısır'da 19. yüzyılın ilk yarısı itibariyle Osmanlı Donanması ile Mısır'a giden ve çağdaş Mısır tarihinin en etkili kişiliklerinden biri olmayı başaran Kavalalı Mehmet

ALİ Paşa egemenliği başlamıştır. Kavalalı Mehmet ALİ Paşa'ya 1805 yılında Osmanlı Sultanı tarafından "Mısır Valisi" unvanı verilmiş ve bu gelişme ile birlikte de Mısır, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi idaresinden ayrı bir yapılanma içerisinde yer alır hale gelmiştir. Kavalalı Mehmet ALİ Paşa Mısır'ı kendi kendine yetebilen ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsız bir kimliğe sahip bir devlet haline getirmeye çalışmıştır. (Aydın, 2014: 9)

Kavalalı Mehmet ALİ Paşa sonrası Mısır'ın idaresi konusunda Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasında 24 Ekim 1885 tarihinde bir anlaşma yapılmıştır. Bunun üzerine İngiltere Mısır'daki düzenlemeleri Osmanlı Hükümeti ile ortak belirleme ve gerçekleştirme hakkını ve yetkisini elde etmiştir. 1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın tarafında savaşa katılması nedeniyle İngiltere, 18-19 Kasım 1914 tarihleri arasında Mısır'ı resmi olarak topraklarına katma isteğini açıklayarak "protektora" ilan etmiş böylelikle Mısır Osmanlı Devleti'nden resmi olarak kopmuştur. (Aydın, 2014: 11-12)

1922 yılı itibariyle de İngiltere, Mısır'daki protektorasına son verdiğini ve Mısır'ın bağımsızlığını tanıdığını açıklasa da kontrolünü dolaylı olarak yürütmeye devam ettirmiştir. (Uysal, 2011: 36) Bağımsız Mısır'da 1922'de Krallık kurulmuş ve 1952'deki Hür Subaylar Hareketine kadar ülke krallıkla yönetilmiştir. (Diriöz, e.t.14.12.2013)

1952 yılında Cemal Abdul NASIR önderliğinde Hür Subaylar Hareketi, Kral FARUK'a karşı bir darbe gerçekleştirerek ülke yönetimine el koymuştur. Böylelikle ülkede krallık dönemi sona ermiş, tek partili bir hükümet ve yetkileri geniş olan Cumhurbaşkanlığı sistemi getirilmiştir. (Tandoğan, 2013: 27) Müteakiben NASIR Arap milliyetçiliğini ve Mısır'ın tam bağımsızlığını savunarak millileştirme politikasına girişmiştir. İlk olarak da Süveyş Kanalı'nı millileştirirken, İsrail, Fransa ve İngiltere'nin bu ülkeye askeri müdahalesiyle karşılaşmıştır. Süveyş krizi sonucu, askeri açıdan başarı elde etmemiş olmasına karşın, siyasal açıdan Cemal Abdul NASIR büyük bir başarı elde etmiştir. Kanalı millileştirmekle kalmamış, uluslar arası kamuoyunu ve Arap Milliyetçilerinin büyük desteğini arkasına almıştır. (Diriöz, e.t.14.12.2013)

1967'de İsrail'e karşı Altı Gün Savaşı, Mısır ve NASIR için ciddi bir hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Atlı Gün Savaşı Mısır hava kuvvetleri ve ordusu açısından

ağır kayıpların yaşandığı bir hadise olup, Sina'nın da Camp David Anlaşmasına kadar İsrail işgali altında kalmasına sebep olmuştur. (Diriöz, e.t.14.12.2013)

NASIR'ın 1970 yılında geçirdiği kalp krizi sonucu vefatının ardından Enver SEDAT Cumhurbaşkanı olmuştur. Enver SEDAT, başkan vekili olması nedeniyle geçici olarak başkanlık koltuğuna oturmuş ve bu sürecin ardından da 15 Ekim 1970 yılında gerçekleştirilen bir referandumla, SEDAT'ın Başkanlığı halk tarafından da onaylanmıştır. (Aydın, 2014: 20)

Enver SEDAT'ın İsrail'in Sina Yarımadası'ndan çekilmesi durumunda Süveyş Kanalı'nın tekrar açılabilceğini, hatta İsrail ile barış anlaşması imzalanabileceğini ve ABD ile diplomatik ilişkilerin tekrar düzeltilebilmesine yönelik açıklamaları büyük tepkilerle karşılanmıştır. (Aydın, 2014: 21-22) Her ne kadar böyle konuşmuşsa da SEDAT 1973'te Suriye ile eşzamanlı olarak İsrail'e savaş açmıştır. Bu savaş hem Mısır ve hem de İsrail açısından yıpratıcı olmuş ve her iki ülke açısından hiçbir fayda sağlamamıştır. Bilahare Mısır, İsrail ile 1978 Camp David'de mutabakata varmış ve 1979'da anlaşma imzalayarak Sina'yı Mısır topraklarına tekrar dahil etmiştir. Camp David mutabakatları ile Enver SEDAT, İsrail ile kalıcı bir barış anlaşması yapmış ve 1981 yılına gelindiğinde suikastla öldürülmüştür. 1981'de SEDAT'ın suikast ile öldürülmesinin ardından Hüsnü MÜBAREK Devlet Başkanı olmuştur. (Diriöz, e.t.14.12.2013)

Mısır başkanı olarak SEDAT'ın yerini alan Hüsnü MÜBAREK, Sedat tarafından başkan yardımcısı olarak seçilmiş ve ardılı olacak şekilde yerleştirilmişti. Dürüstlüğüyle ünlü bir hava kuvvetleri subayı olan MÜBAREK dönemi NASIR ve SEDAT dönemine kıyasla, büyük çalkantıların yaşanmadığı, savaşların olmadığı ve parlamentonun uzun süre görevde kaldığı bir devir olmuştur. (Marsot, 2010: 142-143) MÜBAREK döneminde, önceki dönemlere nazaran siyasal örgütlenmelerde artış gözlenmiş ve tutuklular serbest bırakılmış olsa da bireysel özgürlükler konusunda çok iyi durum gözlenmemiştir. MÜBAREK, halkın arzuladığı özgürlükler noktasında gerekli adımları cesaretle atamamış, kendi siyasal gücünü arttıran uygulamaları ön planda tutmuştur. Dış politikada, Enver SEDAT döneminde başlatılan İsrail ve ABD ile olan ilişkiler Mısır halkının tepkilerine rağmen geliştirilerek devam etmiştir. (Aydın, 2014: 25) 1991 yılında Birinci Körfez Savaşı'nda, Kuveyt'i işgal eden Irak'a karşı ABD'ye destek

veren MÜBAREK, karşılığında ülkesinde giderek artan ekonomik sorunları biraz olsun hafifletmesini sağlayan hibe ve kredilerle Batı tarafından ödüllendirilse de halk arasında ki memnuniyetsizlikler protesto hareketlerine dönmeye başlamıştır. (Tandoğan, 2013: 39-40)

1998 ve 2004 yılları arasında binin üzerinde toplumsal protesto hareketlerine sahne olan Mısır'da, bu protestolar daha sonraki dönemlerde çıkan ayaklanmalara ve yeni siyasi reformlara yönelik taleplere zemin hazırlamıştır. (Aydın, 2014: 42)

Mısır'da 2005 yılında ilk kez muhalif gruplar ülkede köklü değişim için bir sempozyum düzenlemiştir. Bu sempozyum metinleri bir yıl sonra “Hududu'l Islahi'I Siyasi Fi Mısır” (Mısır'da Siyasi Islahatın Sınırları) adıyla yayınlanmıştır. Metin Mısır halkının değişim istediği ve bu değişimin iç dinamiklerle sağlanması gerektiği ve bunun iş birliğinin önemi belirtilmiştir. Bu sempozyum ile birlikte artık her alanda protestolar düzenlenmeye başlanmıştır. Sağlık ve eğitim alanında düzenlemeler, maaşların ödenmesi veya zam yapılması, çalışma saatlerinin belirlenmesi vb. her konuda protesto yapılır hale gelmiştir. (Kışlakçı, 2011: 125-128)

Hüsnü MÜBAREK yönetimi de Mısır'da artan tepkiler karşısında ve özellikle de 2005 Seçimleri doğrultusunda birtakım düzenlemelere gidilmesi adına hareket etmeye başlamış ve bu yönde bazı adımlar atmıştır. Bu kapsamda Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin gizli oy usulü ile ve birden çok adayın katılımı ile gerçekleştirilebilmesi için yasal değişiklik teklifinde bulunmuş ve 2005 yılı Şubat ayında Mısır'da çok adaylı seçim süreci başlatılmıştır. (Aydın, 2014: 25-26)

Bu şartlar altında Mısır'da, 7 Eylül 2005 tarihi itibarıyla cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmış ve seçime, Hüsnü MÜBAREK ile birlikte 10 aday katılmıştır. Seçim sonuçları 9 Eylül itibarıyla açıklanmış ve MÜBAREK, oy kullanmış olan Mısırlı seçmenlerin % 88,7'sinin oylarını alarak, tekrar altı yıllığına Mısır Cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹⁷⁸ 2005 cumhurbaşkanlığı seçimleri, seçmen niteliğine sahip 31 milyon Mısırlının sadece % 23'ünün oy kullanmış olması bakımından da, demokratik sonuçları yansıtmayan bir seçim olarak değerlendirilmiştir. (Aydın, 2014: 27-28)

¹⁷⁸ 1999 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de Hüsnü MÜBAREK, oyların % 93'ünü alarak Cumhurbaşkanı olmuştu.

2005 cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasında Mısır'da, 454 Üyeli Halk Meclisi için seçimler yapılmıştır. Halk meclisi seçimlerinde de iktidar partisi çoğunluğu elde etmiştir. Halk meclisi seçimlerinde ayrıca, yasaklı olmaları dolayısıyla seçime ancak bağımsız adayları vasıtasıyla katılmış olan Müslüman Kardeşler (MK) 88 sandalye kazanmıştır. (Kodaman, 2013: 5)

2011 protestolarına kadar ülkede dönem dönem olaylar ve gösteriler devam ederken, gerilim 6 Ocak 2010'da Noel ayından sonra 8 Kıpti Hristiyanın öldürmesi ve olaya karışanların cezalandırılmamasıyla yükselmişti. Bu olaydan 5 ay sonra Halid SAİD adlı bir genç, internet kafede polis tarafından alınarak dövülerek öldürülmüştü. Polis raporunda, solunumun uyuşturucu kullanımına bağlı olarak durduğu iddia edilse de gencin polisleri esrar satıcılardan haraç toplarken kameraya aldığı için ya da işlettiği internet kafeye gelen polislere haraç vermeyi reddettiği için dövülerek öldürüldüğü söylenmiştir. (El-Rashidi, 2013: 63; Amar, 2014: 71) Tüm bunlara 2010'daki ağır baskılar ve şeffaf olmayan seçimlerden dolayı MK'nın 1 milletvekili kazanması ve 2012'de Cumhurbaşkanı MÜBAREK'in, iktidarı oğlu CEMAL'e devretmek için zemin hazırlaması halkın iktidara olan öfkesini arttırmıştır. (Atacan, 2014: 123)

7.5.2. Protestoların Başlaması ve Hüsnü MÜBAREK Döneminin Sona Ermesi

Tunus'ta başlayan protesto ve gösteriler, 25 Ocak 2011'de Mısır'da kendini göstermişti. Başkent Kahire Tahrir Meydanında insanlar "Ekmek, Hürriyet, Adalet" sloganları atmışlardı. Yani protestolar ülkedeki sorunların hem ekonomik hem de sosyal boyutunu işaret etmekteydi. (Atacan, 2014: 105; Gök, 2014: 41)

Mısır, 2007-2008 dünya ekonomik krizinden en çok etkilenen ülkelerden birisi olmuştu. Gıda fiyatlarındaki yükselme halkı son derece zor durumda bırakmıştı. Ayrıca işsizlik oranları % 25 gibi yüksek seviyelerdeydi. (Gözakman, 2014: 204-205) Tüm bunlara antidemokratik uygulamaların getirdiği yolsuzluklar, rüşvet, işkence ve hukuksuzluk eklenince Tunus'ta başlayan gösterilerin Mısır'a sıçraması kaçınılmaz olmuştur. (Pappe, 2009: 88)

Mısır'da protestolar 25 Ocak 2011 tarihinde başlasa da Mısır halkının devrim bayrağını eline alması, 28 Ocak 2011'den sonra olmuştur. (Amar, 2014: 71) Bu tarihten itibaren ülke çapında protestoların, kamu alanlarının işgali, devlet ve polis binalarının

yakılması, hapishane baskınlarına dönüşmesi geri döndürülemez bir hal almıştır. (Orhan, 2013: 23)

Hüsnü MÜBAREK isyanların gelişmesi üzerine 1986'dan beri Mısır istihbaratının başında olan General Ömer SÜLEYMAN'ı 29 Ocak 2011'de otuz yıldır boş olan Cumhurbaşkanı yardımcılığına getirmişti. (Atacan, 2014: 115) Başbakan Ahmet ŞEFİK de, bir önceki gün çıkan çatışmalarda yaralanan ve hayatını kaybedenler için özür dilemiş, sorumluların cezalandırılacağını belirtmişti. Ancak isyanların durmaması üzerine MÜBAREK 1 Şubat akşamında televizyonda halkın karşısına çıkmıştır. Gece saat 23.00'te Kahire'de yüz binlerce kişi protesto gösterisi devam ederken devlet televizyonundan halka hitap eden MÜBAREK, reform sözü vermekle beraber, görev süresinin sonuna dek görevde kalacağını; fakat tekrar aday olmayacağını duyurmuştu. Ancak eylemciler protestolarına devam ederek, MÜBAREK'in derhal istifa etmesini ve yeni bir anayasanın hazırlanmasını istemişlerdir. (Koçak, e.t.11.02.2014)

Televizyondaki konuşmasının hemen sonrasında MÜBAREK'le yarım saat telefonda görüştüğünü açıklayan OBAMA; *“değişimin barışçıl yollardan gerçekleşmesi ve derhal başlaması gerektiğini”* söylemiş, MÜBAREK'in de mevcut durumun devam edemeyeceğini ve değişimin gerekli olduğunu kabul ettiğini ifade etmiştir. Söz konusu açıklamanın ardından, Mısır Ordusu da halka evlerine geri dönme çağrısında bulunmuştur. Göstericiler ise ordunun çağrısının aksine Tahrir Meydanı'ndaki eylemlerine devam etmiştir. 2 Şubat akşamı, MÜBAREK'in konuşmasından sonra harekete geçen taraftarlarıyla, muhalifler ilk kez açık şekilde karşı karşıya gelmiş ve çatışmalar başlamıştır. (Koçak, e.t.11.02.2014)

Müteakiben MÜBAREK'e sadık olan ordunun protestolarda önce sessiz kalması, ardından da protestoculardan yana olması MÜBAREK'in inisiyatifini, müteakiben de iktidarını kaybetmesine sebep olmuş ve en sonunda 11 Şubat 2011'de görevini Yüksek Askeri Konseyi'ne (YAK) bırakmak zorunda kalmıştır.¹⁷⁹ (Çakmak ve Yetim ve Çolak, e.t.11.11.2013)

¹⁷⁹ MÜBAREK'in görevi bıraktığına dair açıklamayı Cumhurbaşkanı yardımcısı Ömer SÜLEYMAN yapmıştır. Bu açıklamada Hüsnü Mübarek'in istifa ettiği değil, “görevini bırakarak” Yüksek Askeri Konseyi'ni (YAK) görevlendirdiği” ifadesinin yer almış olması dikkat çekicidir. Yönetimin orduya devredilmesinin bir nevi “darbe” olduğuna dikkat çekenler olmuştur. MÜBAREK'in ülkenin yönetimini

Mısır'da MÜBAREK rejimini deviren protestolara çok farklı kesimden kişiler ve gruplar katılmıştır. MK'ye bağlı gruplar, Selefiler, 6 Nisan Hareketi, Halid Said Hareketi, Kifaye (Yeter), işçi hareketleri ve diğer muhalif gruplar MÜBAREK'i devirme amaçlı Tahrir eylemlerinde önemli rol oynamışlardır. (ORSAM, e.t.09.01.2013)

7.5.3. Hünü MÜBAREK Döneminin Sona Ermesinde Etkili Olan Gruplar

7.5.3.1. Müslüman Kardeşler (İhvan - ı Müslimin/MK)

Bugün dünya çapında bir hareket haline gelmiş olan Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslimin/MK) 1928 yılında Hasan el-BENNA tarafından Mısır'ın İsmailiye kentinde kurulmuştur. (Amar, 2014: 91) Şeriat temelinde İslami bir devlet kurmak isteyen grup, Hasan el-BENNA'nın karizmatik kişiliği ve etkili hitabet gücüyle özellikle işçi ve öğrenci kesimleri arasında yayılmış, hızlı bir şekilde örgütlenmeye başlamıştır. (Çakmak, 2007: 76)

Süreç içerisinde Hasan el-BENNA defalarca tutuklanmış, hareketin toplantıları yasaklanmış, yayınları toplatılmış ve gazetelerin bu oluşum ile ilgili yayın yapması yasaklanmıştır. Hasan el-BENNA, 12 Şubat 1949'da Kahire'de halka açık bir yerde konuşma yaparken gerçekleştirilen suikast sonucu öldürülmüştür. (Aydın, 2014: 45)

23 Temmuz 1952'de Hür Subaylar tarafından yapılan darbe neticesinde başlayan NASIR iktidarı döneminde MK mensupları, danışmanlık, radyo müdürlüğü, anayasa komisyonu üyeliği gibi çeşitli görevler üstlenerek yönetime katılmaya başlamışlardır. Ancak 1954 yılı itibariyle NASIR'ın politikalarına ülke genelinde yapılan protestolarla tepki göstermeleri iktidar ile yeniden karşı karşıya gelmelerine sebep olmuştur. Bu dönemde binlerce MK Örgütü üyesi tutuklanmış ve örgütün liderliğini yapmakta olan Abdülkadir UDEH idam edilmiştir. (Aydın, 2014: 46)

devralmakla “görevlendirdiği” YAK, Mübarek'in bu kararının hemen ardından bir bildiri yayınlamış ve “kariyeri boyunca yaptığı hizmetlerden ve Mısır halkının yüksek çıkarları yönünde aldığı kararından” dolayı MÜBAREK'e şükranlarını ve saygısını iletse de (Koçak, e.t.11.02.2014) bir süre sonra Hüsni MÜBAREK tutuklanmış, dava sürecinin sonunda 2 Haziran 2012 tarihinde yapılan karar duruşmasında Kahire Ağır Ceza Mahkemesi tarafından, 25 Ocak 2011'de başlayan halk ayaklanması esnasında protestoculara karşı güç kullanmak üzere güvenlik kuvvetlerine emir vermek suçlamasından dolayı müebbet hapse mahkûm edilmiştir. (Tandoğan, 2013: 78)

Daha sonra MK'nın lideri KUTUB olmuştur. KUTUB, ulema'nın otoritesini, kurulu dini düzeni reddedip, Mısır' da kâfirlerin ülkesi olarak damgalamış ve bu durum kendilere bağlı gruplara terör saldırılarında bulunmak için ilham kaynağı olmuştur. (Lagendijk ve Wiersma, 2009: 143) Seyit KUTUP da, 1966 senesinde Mısır yönetimince idam edilmiştir. MK bu tarihten itibaren şiddet yanlısı militan gruplar ile arasında bir mesafe koymuştur. (Diriöz, e.t.14.12.2013)

1970 yılında başlayan Enver SEDAT dönemi ile birlikte MK Örgütü'ne uygulanmakta olan baskılar hafiflemeye başlasa da yine zamanla hareket alanları kısıtlanmıştır. Bu şekilde devam eden süreç, Enver SEDAT'ın 6 Ekim 1981 tarihinde ordu içerisindeki MK üyesi bir subay tarafından düzenlenen suikast sonucu öldürülmesine kadar devam etmiştir. (Aydın, 2014: 46)

SEDAT'tan sonra gelen MÜBAREK döneminde MK'ye baskılar devam etmiştir. Buna karşı MK de turistik merkezlere Mısır halkının hiç de sempati ile bakmadığı saldırılarda bulunmuşlardır. Rejimin baskısı sonucu birçok radikal yurt dışına kaçmıştır. (Lagendijk ve Wiersma, 2009:143-144)

MK 2005 seçimlerinde bir parti olarak değil, destekledikleri bağımsız adaylar ile siyasi arenada yerini almıştır. MK'nın bu seçimlerdeki sloganı, “Şeriat temelinde yükselen bir İslami devlet kurmak” olduğu belirtilmiştir. MK'ye göre “İslami bir ülkede demokratik yoldan seçilmiş hükümetin görevi İslami öğretinin kurallarını siyasetin pratiğine uygulamaktır. Yöneticileri insanlar seçer ama egemenlik İslam hukukundan gelir. Hükümetler değişir fakat öğreti değişmez. İslam tüm toplumu kavrayan bir din olduğuna göre din ile devletin ayrılmasına gerek yoktur. Ve şeriat da Mısır'ın yürürlükte olan anayasasına göre kanunların esas kaynağıdır.” Bu sloganlarla MK, 2005 yılında yapılan seçimlerde, 444 üyesi olan parlamento 88 temsilci göndermiştir. (Lagendijk ve Wiersma, 2009: 141-146)

Ancak 2006 yılından itibaren Cemaate yakın olan şirketlerin kapatılması ve pek çok üst düzey MK üyesinin terörizm ve yurt dışına cihad için eleman yetiştirme gibi suçlamalarla tutuklanması, MK üzerinde baskıların devam ettiğinin göstergesi olmuştur. Ayrıca 2007 yılında hükümetin yaptığı anayasal değişiklikler sayesinde her türlü dini referanslı siyasi aktiviteyi yasaklaması da MK üyelerinin tutuklanmasını kolaylaştırmış

ve yasanın çıkarıldığı Mart ayından 2008'in ilk aylarına dek 800'ün üstünde üye tutuklanmıştır. (Açıklan, e.t.11.06.2014)

MK, 2011 Ocak ayında başlayan halk hareketinde çok aktif olarak yer almamıştır. Daha çok MÜBAREK sonrası dönemde ön plana çıkmıştır. (Orhan, 2013: 23) Ayrıca 2010 senesinde web sitesinde yayınlanan “Şeriat temelinde yükselen bir İslami devlet kurmak” ve “İslam Hilafetini tekrar getirmek” tüzük maddeleri 2011 Şubat'ında kaldırmıştır. (Yaylacı, 2014: 161) Gelişen durum ve MÜBAREK dönemi sonrası siyasi arenada yer almak isteyen MK yasal bir örgütlenme haline gelerek Özgürlük ve Adalet Partisi adıyla yasal bir parti kurmuş ve seçimlere katılarak başarılı olmuştur. (Gürseler, e.t.01.03.2013)

7.5.3.2. Kifaye (Yeter) Hareketi

Kifaye (Yeter) Hareketi, 2005 yılında başkanlık seçimleri öncesinde Hüsnü MÜBAREK'in yeniden aday olmasına karşı çıkarak “Yeter” sloganıyla doğmuş ve Mısır'ın en önemli sivil muhalif oluşumlarından birisi olmuştur. Başlangıçta çok etkili görülen hareket zaman içinde zayıflamış, küçülmüştür. (Atacan, 2014:132) Liberal, laik, milliyetçi ve İslamcı gibi toplumun değişik düşüncelere sahip kesimlerinin bir araya gelmesi ile oluşan bu yapı, rejime karşı büyük protestolar düzenlenmesini sağlamıştır. (Yorulmaz, 2013: 42)

Kifaye Hareketi, yasal çerçeve içerisinde kalarak Hüsnü MÜBAREK yönetimine karşı başlatmış oldukları muhalefetlerini basının desteği ile geniş halk kesimlerine ulaştırmışlardır. MÜBAREK'in baskıcı yönetiminden memnun olmayan kesimler için Kifaye Hareketi, bir cazibe merkezine dönüşmüş ve en etkili muhalif güç haline gelmiştir. İyi eğitilmiş profesyonel avukatların liderliğindeki hareket, insan hakları basın, ifade özgürlükleri, demokrasinin geliştirilmesi, kanun gücünün benimsenmesi gibi konularda hükümete sert eleştiriler yönelterek MÜBAREK'i demokratik adımlar atmaya zorlamışlardır. (Tıgılı, 2011: 21)

Hareket bir lider etrafında toplanmış olmamasına rağmen 25 Ocak 2011 tarihinde başlayan Mısır Halk Devrimi'nde yine de önemli roller üstlenmiş ve rejimin yıkılmasında etkili olmuşlardır. (Yıldırım ve Abdülcelil, 2012: 43)

7.5.3.3. 6 Nisan Gençlik Hareketi

Mısır'da 2008 yılı başlarında başta ekmek olmak üzere temel gıda maddelerine büyük oranda zamların yapılması ve oluşan enflasyon ile toplumun alt tabakaları için yaşam koşulları daha da güç koşullara bürünmesi üzerine işçi sendikaları Mahalla al-Kübra kentinde 6 Nisan 2008 tarihinde MÜBAREK yönetimini protesto amacıyla greve gideceklerini duyurmuşlardı. Bu durumu fırsat olarak gören bir grup genç de grevi organize etmek ve daha geniş kesimlere duyurmak için sosyal medya üzerinden çağrıda bulunmuşlar ve ülkedeki gençleri bu şekilde örgütleyerek büyük bir protesto dalgası oluşturmuşlardır. Müteakiben başka protesto gösterilerin de sosyal medya üzerinden örgütlenen bu grup 6 Nisan Gençlik Hareketi adını almıştır. (Telci, 2011: 98-100)

Bu oluşum, 25 Ocak 2011 tarihinde Tahrir Meydanı'nda büyük kitlelerin bir araya gelmesinde de başrolü üstlenmiş ve devrimin gerçekleşmesine önemli derecede katkı sağlamıştır. Ayrıca, devrimden sonra Mısır siyasi hayatında etkinliğini devam ettiren Mareşal Hüseyin TANTAVİ başkanlığındaki geçiş dönemi askeri yönetimine karşı, MURSİ döneminde de MURSİ'ye karşı yürütülen protestolarda ön saflarda yer almıştır. (Telci, 2011: 101) Çok sayıda üyesi hem 25 Ocak İsyanı'nda hem de sonrasındaki süreçte öldürülmüş veya hapse atılmıştır. Hatta şu anda hala hapiste olanlarda bulunmaktadır. (Atacan, 2014: 132)

7.5.3.4. Cemaatül-İslamiyye (Selefiler)

Selefi akımı, İslam'ın temel kaynaklarına dönülerek yeniden yorumlanmasının kastedildiği bir akımdır. Dayanılan temel prensip, İslâm'ın ilk yayıldığı yıllardaki algı ile günümüz şartları arasında köklere bağlı kalmak üzere kurgulanan bir hayat tarzı geliştirmektir. Daha çok Mısır Üniversitesi çevresinde etkili olan hareket, 1970'li yıllarda kendini göstermiştir. 1980'li yıllarda MK'in etkisinde kalanlar ve selefi tutum sergileyenler arasında adeta iki kutup haline gelmiştir. (Tandoğan, 2013: 9-10)

Selefilerin düşünce babası ve yöneticisi olan Dr. Ömer ABDURRAHMAN, 1988 yılında New York'taki bir bombalama girişimi ile bağlantısı olduğu iddiasıyla ömür boyu hapse mahkûm edilmiştir. (Tandoğan, 2013: 10)

Selefiler ülkede MK'den sonraki en büyük grubu oluşturmakta ve İslâmî söylemler açısından en büyük rekabet bu iki grup arasında yaşanmaktadır. Mısır siyasî hayatında, devrim öncesine kadar hiçbir etkisi ve rolü olmamıştır. Partili siyasetin

İslâm'a aykırı olduğu inancı ile siyasal alanda olmaktan uzak durmuşlardır. Mübarek, MK'e karşı Selefilere denge unsuru olarak görmüş ve siyasetin dışında kalmaları şartı ile her türlü yapılanmalarına göz yummuştur. Cami, vakıf, dernek ve televizyon kurma gibi sosyal projeleri rejim tarafında desteklenmiştir. (Tandoğan, 2013: 11)

Devrim sonrasında daha önce izledikleri siyasetten uzak durma tavırlarını değiştiren Selefiler Hizb en-Nur Partisini kurarak siyasete adım atmışlardır. (Amar, 2014: 91-92) Ayrıca daha önceki şiddet eylemlerinin hata olduğunu kabul ederek artık şiddetten vazgeçtiklerini açıklamışlardır. (Büyükkara, 2014: 484-485)

7.5.3.5. Kıptiler

Kıptiler Hristiyan Arap'lardır. Kıpti kelimesi hakkında dilbilimcilerin çeşitli görüşleri mevcuttur. Arap araştırmacılara göre bu kavram, Hz. Nuh'un torunlarından biri olduğu rivayet edilen eski Mısır Kralı Kıpt'in isminden gelmektedir. Diğer yaygın bir görüşe göre ise bu kelimenin Yunanca Aigyptos (Mısır)'dan türediği şeklindedir. Kıpti basit anlamda Mısırlı demektir. Kıptiler, kadim Mısır tarihindeki Firavun dönemine kadar uzanan yerli sakinler olarak da bilinmektedir. (Tandoğan, 2013: 14)

Kıptiler 7-8 milyona yaklaşan varlıklarıyla Mısır'ın toplam nüfusunun yaklaşık olarak % 10'unu oluşturdukları ileri sürülmektedir. Bu sebeple Mısır için olduğu kadar Ortadoğu için de önemli bir dinî gruptur. 25 Ocak'tan sonra başlayan eylemlerin her safhasında etkin rol almışlardır. (Tandoğan, 2013: 15-17)

7.5.3.6. Halid Said Hareketi

Hareket, 6 Nisan Hareketi gibi genç aktivistlerin internet üzerinden organize olmaları ile çıkmıştır. 7 Haziran 2010 tarihinde Halid SAİD isimli gencin işkence yüzünden öldürülmesi üzerine özellikle İskenderiye'de başlayan protesto gösterileri ülke çapına yayılmıştır. Polis, SAİD'in uyuşturucu kullandığı için öldüğünü ve olayın adı bir suç olduğunu açıklasa da görgü tanıklarının SAİD'in ölümü sonrası fotoğraflarını internette yayınlamaları üzerine ölüm sebebinin işkence olduğu anlaşılmıştır. Bu olaylar üzerine el-ŞEHİD isimli bir kişi tarafından "We are all Khaled SAİD/ Hepimiz Halit SAİD'iz" adlı Facebook hesabı açılmıştır. Sayfa ilk zamanlarda SAİD'in ölümü üzerine yoğunlaşsa da ilerleyen zamanlarda polisin kullandığı şiddeti ve anti demokratik uygulamaları paylaşmaya başlamıştır. Halid SAİD internet siteleri, 2011 olaylarında Mübarek rejimin devrilmesi talebiyle tekrar ortaya çıkmış ve 2 Şubat

2012’de MÜBAREK taraftarlarının İskenderiye’de gösteri yapan gruplara saldırması üzerine Halid SAİD Facebook sayfası başka Halid Saidlerin ölmemesi çağrısı ile insanları meydanlara toplayarak devrim sürecinde ön safhalarda yerini almıştır. (Tandoğan, 2013: 20)

7.5.4. Hüsnü MÜBAREK’in Devrilmesinden Sonraki Dönemde Mısır’daki Gelişmeler

7.5.4.1. YAK’ın Göreve Başlaması ve Halk Meclisi ile Şura Meclis Seçimlerinin Yapılmasına Kadar Ki Dönemde Önemli Olaylar

MÜBAREK 11 Şubat 2011’de görevi YAK’a bırakmasına müteakip YAK’ın MÜBAREK tarafından atanan Başbakan Ahmet ŞEFİK’in görevde kalacağını duyurması, Mısır halkının tepkisini çekmiş ve göstericiler eski rejimle bağlantılı siyasetçilerin görevlerine devam ediyor olmasını protesto etmişlerdir. Bunun üzerine ŞEFİK, 22 Şubat’ta hükümet üyelerinden bazıları değiştirmiş, ancak bu adım da yeterli bulunmamıştır. Bunun üzerine YAK, 3 Mart 2011 tarihinde Ahmet ŞEFİK’i Başbakanlıktan istifa ettirerek yerine İsam ŞEREF’i getirmiştir. İsam ŞEREF, halkın çağrılarına kulak vererek kabineyi yenilemiş ve seçimlerle ilgili bir takvim belirlemiştir. (İnternet haber, 22 Kasım 2011, e.t.17.08.2012) Belirlenen takvime göre Halk Meclisi seçimleri 28 Kasım 2011 ve 10 Ocak 2012, Şura Meclisi seçimleri ise 29 Ocak 2012 ve 11 Mart 2012 tarihleri arasında yapılacağı ilan edilmiştir. (Dış Politika ve Savunma Araştırmaları Grubu, e.t.05.05.2013)

Bu süre içinde YAK anayasada yapılacak değişiklikler ile ilgili 16 Şubat’ta bir komite oluşturmuştur. Farklı siyasî grupların temsilcilerinden oluşturulan bu komite¹⁸⁰ 26 Şubat’ta çalışmalarını tamamlamış ve mevcut anayasanın dokuz maddesine değişiklik getirmiştir.¹⁸¹ Bu değişiklik paketi 19 Mart’ta yapılan ve katılım oranının % 41 olduğu referandumda % 77,2 oyla kabul edilmiştir. (BBC Türkçe, 21 Mart 2011, e.t.14.07.2012)

Bu değişikliğe rağmen YAK, 30 Mart 2011’de bir “anayasal bildiri” yayınlamıştır. 63 maddeden oluşan bildiri, daha önce YAK tarafından ilân edilen

¹⁸⁰ 8 kişiden oluşan (aralarında hiç kadın bulunmamakta) Anayasal Komite Anayasa’nın muhtelif maddelerini yorumlayan bir teknik rapor hazırlamak için 10 gün çalışmıştır. (Örtlek, e.t.16.12.2014)

¹⁸¹ Mısır Anayasası bölümünde açıklanmıştır.

bildiriler ve 19 Mart'ta anayasaya getirilen değişiklikleri içermiş, 1971 Anayasasını tamamen yürürlükten kaldırarak yeni bir anayasa kabul edilene kadar geçiş döneminin anayasası olarak işlev görmüştür. (Koçak, e.t.11.02.2014)

Nisan ayına gelindiğinde, MÜBAREK döneminin resmi partisi NDP (Ulusal Demokrasi Partisi) kapatılmış ve Ağustos ayında devrik diktatör Mübarek'in yargılanmasına başlanacağı bildirilmiştir. (Cıngır, 2011: 21)

Haziran ayında, YAK'ın iktidarı bırakmaması ve parlamento seçimlerini geciktirmesi halkı tekrar Tahrir meydanlarına çıkarmıştır. Halka göre MÜBAREK'i deviren YAK'ın gelişile hiçbir şey değişmemiş, askeri yönetim Mübarek rejiminin devamı olmuştur. Bu söylemlere karşı YAK üyesi Tarık el MEHDİ 16 Haziran 2011'deki basın toplantısında YAK'ın devrim sonrası geçiş dönemini uzatma niyetinde olmadığını ve belirlenen tarihlerde parlamento seçimlerinin yapılacağını söylemiştir. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 69-70)

18 Ağustos 2011 tarihinde İsrail askerlerinin Sina Yarımadası'na Gazzeli militanları hedef alan saldırıda, 6 Mısır askerinin hayatını kaybetmesi ve hemen ardından 10 Eylül günü İsrail saldırıları sonucu yaralanan güvenlik görevlisinin ölmesi, ülkede büyük bir krize sebep olmuş ve Mısırlılar Kahire'deki İsrail Büyükelçiliğine saldırmışlardır. Halk, İsrail devletinin Kahire'deki büyükelçiliğinin kapatılmasını ve Mısır'dan İsrail'e gönderilen doğalgazın kesilmesini istemişlerdir. (Karaağaçlı, e.t.21.10.2012) Halkın tepkisini dindirmek isteyen Mısır Başbakanı istifasını sunmuş ve Giza Valisi Ali ABDURRAHMAN da İsrail Büyükelçiliğinin bulunduğu binanın korunması için bir duvar inşa edileceğini açıklamışsa da,¹⁸² İsrail'e olan öfkeyi dindiremeyen Mısır hükümeti, İsrail ile arasındaki doğalgaz anlaşmasını feshetmiş ve ardından Mısır'daki İsrail büyükelçiliğini kapatmıştır. (Tandoğan, 2013: 44-45)

Ekim ayı da Mısır'da çok sakin geçmemiştir. Kıptilere karşı 10 Ekim 2011 tarihinde Maspero Caddesi'nde düzenlenen saldırılarda en az 24 Kıpti'nin hayatını kaybetmesi, 200'den fazla kişi yaralanmasına rağmen İsam ŞERİF hükümetinin suçluları yakalayıp yargı karşısına çıkaramaması ülkede huzursuzluğu arttırmıştır. (Gürseler, e.t.01.03.2013)

¹⁸² Başbakanın İsam ŞERİF'in istifası kabul edilmemiştir.

Kasım ayında yapılacak seçimler yaklaştığında ülke yeni bir protesto dalgasıyla karşılaşmıştır. Hükümet ve siyasi partiler arasında yürütülen seçim hazırlıkları ve anayasa ilkelerinin belirlenmesi çalışmasında ülkede iktidarda olan YAK'a dokunulmazlık maddesinin eklenmesi halkta YAK'ın iktidarı bırakmak istememesi olarak algılanmış yeni protestolara sebep olmuştur. 18 Kasım 2011 tarihinde Mısır'ın Tahrir Meydanı'nda Cuma namazı sonrası 50 bini aşkın kişi toplanarak "Askeri yönetime son, devrim bizimdir" sloganlarıyla protesto gösterilerinde bulunmuştur. (Semin, e.t.12.10.2012)

Bir haftaya yakın devam eden bu gösterilerde 40 kişiye yakın sivil hayatını kaybederken binlerce kişi tutuklanmıştır.¹⁸³ Bununla birlikte YAK'ın ölenler için özür dilemesi¹⁸⁴ eylemcileri yatıştırmamış ve 3 Mart'ta göreve getirilen İsam ŞERİF hükümeti 22 Kasım'da istifa etmiş ve yerine Kemal GENZURİ Başbakan olarak atanmıştır. (Semin, e.t.12.10.2012)

YAK'ın, devrik Cumhurbaşkanı Hüsnü MÜBAREK döneminde, 1996-1999 yıllarında başbakanlık yapan Kemal GENZURİ'yi yeni Başbakan olarak belirlemesi protestocuların öfkesini daha da arttırmıştır. Tansiyonu düşürmek için Mısır'ın yeni Başbakanı olarak atanan Kemal GENZURİ ulusa bir sesleniş konuşması yapmış ve Mısır halkına hizmet için her kesimi kapsayan bir bakanlar kurulu oluşturacağını sözünü vermiştir. (BBC Türkçe, 26 Kasım 2011, e.t.16.04.2013)

7.5.4.2. Halk Meclisi ile Şura Meclis Seçimlerine Katılan Partiler ve Seçimlerin İcrası

Bu protesto gösterileriyle 28 Kasım 2011 seçimlerine gelinmiştir. Mart ayına kadar sürecek seçim sürecinde meclisin iki kanadı ayrı seçimlerle oluşturulması planlanmıştır. Bu plan dâhilinde 508 milletvekilli Halk Meclisi seçimleri 28-29 Kasım 2011, 14-15 Aralık 2011 ve 3-4 Ocak 2012; 270 üyeli Şura Meclisi seçimleri ise 29-30 Ocak ve 14-15 Şubat 2012 tarihlerinde yapılmıştır. (Atacan, 2014: 167-168)

¹⁸³ Konseyin, sivil göstericiler ile tutuklanarak askeri mahkemelere oradan da hapisanelere sevk edilen tutuklulara cinsel taciz ve bekâret testleri uyguladığı iddia edilmiştir. (Amar, 2014: 57-58)

¹⁸⁴ TANTAVİ iktidarı elden bırakmaya isteksiz oldukları eleştirilerini "ordunun itibarını zedelemeye çalışanların" ortaya attığını söyleyerek reddetmiş ve Mısır ordusunun hiçbir siyasi plan gütmeyeceğini söylemiştir. General TANTAVİ, ölen protestocuların ailelerine başsağlığı dilemiş, fakat ordunun Mısır vatandaşlarına tek bir kurşun atmadığını belirtmiştir. (BBC Türkçe, 23 Kasım 2011, e.t.12.04.2013)

Mısır Yüksek Seçim Komisyonu başkanı Abdül Moiz İBRAHİM, 85 milyonu geçen Mısır'da 50 milyon dolayında seçmenin olduğunu belirterek kayıtlı 40 siyasi parti ve 6591 adayın arasında seçimin icra edildiğini belirtmiştir. (BBC Türkçe, 29 Kasım 2011, e.t.20.04.2013)

Seçime katılan siyasi partilerden en önemlisi MK'nin 25 Ocak Devrimi sonrası Mısır siyasetine dâhil ettiği **Hürriyet ve Adalet Partisi olmuştur**. Mısır'ın en güçlü partileri arasında gösterilen parti resmî olarak 2011 Mayıs ayında kurulmuştur. Parti yönetimi; slogan olarak modern devlet, demokrasi, kadın hakları ve ulusal birlik ifadelerini benimsemiştir. (Yıldırım ve Abdulcelil, 2012: 42)

Diğer önemli bir parti Selefler tarafından kurulan **Nur Partisidir**. Parti yoğun tartışmaların altında 2011 Haziran ayında kurulmuştur. Mısır'ın en güçlü Selefi hareketi olan ed-Dava Hareketi yöneticileri tarafından kurulan partinin genel başkanlığını İmad ABDULGAFFUR yürütmüştür. (Tandoğan, 2013: 49)

El Vasat Partisi, Mısır devrimi öncesi kurulan partiler arasında yer almıştır. Parti, 1996 senesinde kurulsada partinin resmî başvurusu dört kere reddedilmiştir. El Vasat Partisi, ülkedeki Müslüman Kardeşlere alternatif bir parti olarak gösterilmiştir. (Dünya Bülteni, 24 Kasım 2011, e.t.21.10.2014)

Diğer önemli bir parti **Liberal Mısır Partisi** olmuştur. Parti, Mısır millî kimliğinin savunuculuğunu yapmıştır. Eski bir parti olan Liberal Mısır Partisi, ABDUNNASIR'ın Arap milliyetçiliği politikasını terk edip Mısır millî bilincini yerleştirmeye çabalamıştır. Şeriat kanunları ile değil medenî kanun uygulamalarıyla her alanda devletin yeniden yapılanması gerektiğini savunmuştur. 1977 yılında kurulmasından sonra ilk muhalefet gazetesini çıkarmasıyla siyasi alanda boy göstermiştir. 1980'lerde muhafazakâr partilerle koalisyonlara girerek mecliste 25 koltuk elde etmiştir. (Tandoğan, 2013: 50)

Vefd Partisi, 1919'da kurulan, Mısır'ın en önemli muhalif partilerinden biridir. 1953'te dönemin devlet başkanı Cemal ABDÜLNASIR tarafından kapatılan parti, mevcut şekli ile 1983'te nihai olarak yeniden kurulmuştur. Vefd lideri Numan GOMA, Mısır'da 1981'den beri süre gelen olağanüstü hal durumunu kaldıracığını ve tüm siyasi suçtan hüküm giymiş kişilere af çıkartacağını vaat etmiştir. Ayrıca İran ile sıkı ilişkileri de hedefleyen Vefd, İngilizlere karşı kurulmuş olması dolayısıyla fikirleri içinde önemli

oranda Mısır milliyetçiliğini barındırmıştır. (Dünya Bülteni, 24 Kasım 2011, e.t.21.10.2014)

Milli Değişim Cemiyeti, Uluslararası Atom Enerjisi eski Başkanı Muhammed el BARADEY tarafından kurulmuştur. Cemiyet gazeteciler, edebiyatçılar, siyasiler, sanatçılar gibi ülkenin entelektüel kesiminden oluşmaktadır. Cemiyet bünyesinde Demokratik Cephe Partisi, Ğad Partisi, Kifaye ve 6 Nisan Hareketleri gibi birçok sosyal toplum kuruluşuyla ilişkisi bulunmaktadır. (Dünya Bülteni, 24 Kasım 2011, e.t.21.10.2014)

Mısır için Demokratik Birlik, Eylül 2011 ayında kurulduğunda bünyesinde 29 siyasî partiyi bulundurmıştır. Ancak bazı partilerin bağımsız veya diğer siyasî birlikler ile hareket etme kararı alması birliğin gücünü azaltmıştır. Mısır için Demokratik İttifak Birliği, Mübarek sonrası kurulan ilk siyasî birlik olma özelliğini taşımaktadır. (Dünya Bülteni, 24 Kasım 2011, e.t.21.10.2014)

Mısır Birliği, Özgür Mısırlılar Partisi, Mısır Sosyal Demokrat Partisi ve el Tecemmu Partisi'nden oluşmuştur. Mısır Birliği “seküler” düşünceleri siyasî sahnede göstermesi ile bilinmektedir. Ayrıca birlik, ülkenin en güçlü siyasî hareketi olan Müslüman Kardeşlerin etkisini engellemek için faaliyet yürütmüştür. (Dünya Bülteni, 24 Kasım 2011, e.t.21.10.2014)

el-Ğhad (Yarın) Partisi; 2004 yılında Vefd Partisi lideri Numan GOMA ile anlaşamayıp ayrılan Avukat Eymen NUR tarafında kurulmuştur. Liberal politikalar izleyen parti, en önemli başarısını 2005 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde elde etmiş ve Eymen NUR % 7 oy almıştır. Hüsnü Mübarek rejimine karşı o dönemde yapılan muhalefetin en güçlü ismi olmuştur. Aldığı oy oranının ise açıklananın aksine % 13 oranında olduğu bağımsız kaynaklar tarafından iddia edilmiştir. Eymen NUR, partisini kurarken resmî makamlara sunduğu belgelerin sahte olması suçlamasıyla 2005'te 5 yıl hapis cezasına çarptırılrsa da ABD baskıları sonucunda serbest bırakılmıştır. (Tandoğan, 2013: 50-52)

28 Kasım 2011 seçimleri, 20 Temmuz'da kabul edilen seçim yasası ile icra edilmiştir. Bu düzenlemeye göre; vekillerin üçte ikisi (332) partilerin hazırladığı liste üzerinden nisbî temsil sistemine göre, kalanları ise çoğunluk sistemine göre belirlenmiştir. 508 milletvekilinden oluşan Halk Meclisi'nin 10 üyesini Cumhurbaşkanı

atadığından (bu sefer YAK tarafından atanmıştır) 498 koltuk için yarışılmıştır. (Koçak, e.t.11.02.2014)

Seçim sonucunda Tablo 10’da görüldüğü gibi İslamcı partiler Meclis’te çoğunluğu sağlamıştır. MK’nın kurduğu Hürriyet ve Adalet Partisi birinci olurken, radikal bir İslam anlayışı olan Selefi grupların temsilcisi Nur Partisi, seçimlerden ikinci çıkmıştır. Aşağıdaki tabloda yer alan sonuçlara göre, İslamî eğilimli olan ve ilk iki sırayı alan partiler, Meclis’te yüzde 72 oranında temsil hakkı elde etmiştir. (Koçak, e.t.11.02.2014)

Tablo 21. Halk Meclisi Seçim Sonuçları (28 Kasım 2011-11 Ocak 2012)

Siyasi Partiler	Vekil Sayısı	Nisbi Temsille Seçilen	Çoğunlukla Seçilen	Oy (%)
Hürriyet ve Adalet Partisi (Müslüman Kardeşler İttifakı)	235	127	108	37,5
Nur Partisi (Selefi İttifakı)	123	96	27	27,8
Vefd Partisi (Liberal)	38	36	2	9,2
Mısır Bloku (Liberal)	34	33	1	8,8
Bağımsızlar	23	0	23	-
Vasat Partisi (İlmli İslamcı)	10	10	0	3,7
Diğer Partiler	35	30	5	-
Toplam	498	332	166	100

Kaynak: Koçak, e.t.11.02.2014.

Halk Meclisi seçimleri arkasından, temsil niteliği olmayan Şura Meclisi seçimleri 29 Ocak 2012’de başlamış, 22 Şubat 2012’de tamamlanmıştır. 270 üyeli Şura Konseyi’nin 180 üyesi için yapılan seçimlerde 2888 aday yarışmıştır. “Halkın iradesini temsil edildiği iddia edilen” Şura Meclisi seçimlerine katılım oranı ise % 6,5 olmuştur. Şura Meclisi seçim sonucuna göre Tablo 11’de görüldüğü gibi Hürriyet ve Adalet Partisi oyların % 45’i, Nur Partisi % 28,6’sını, Vefd Partisi % 8,5’ni, Mısır Bloku % 5,4 oranında oy almıştır. (Atacan, 2014: 167-168)

Tablo 22. Şûra Konseyi Seçim Sonuçları (29 Ocak 2012-22 Şubat 2012)

Siyasi Partiler	Vekil Sayısı	Nisbi Temsille Seçilen	Çoğunlukla Seçilen	Oy (%)
Hürriyet ve Adalet Partisi (Müslüman Kardeşler İttifakı)	105	56	49	45
Nur Partisi (Selefi İttifakı)	45	38	7	28,6
Vefd Partisi (Liberal)	14	14	0	8,4
Mısır Bloku (Liberal)	8	8	0	5,4
Bağımsızlar	4	0	4	-
Diğer Partiler	4	4	0	2,8
Toplam	180	120	60	100

Kaynak: Koçak, e.t.11.02.2014.

Seçimlerin ardından, devrim'den bu yana yasama yetkisini kullanmakta olan YAK, bu yetkisini parlamentoya devretmiştir. Yeni seçilen parlamento ilk olarak Meclis içinden yeni anayasayı yazmakla görevli olacak 100 kişilik Anayasa Komisyonunu 26 Mart 2012'de kurmuştur. Parlamentonun her iki kanadında da İslamcı partilerin büyük çoğunluğu elde etmesinin neticesi olarak, Anayasa Komisyonu'nda da MK ve Selefi Nur Partisi'nin temsilcileri çoğunluğu oluşturmuştur ki bu durum Komisyonun kısa ömürlü olmasının da gerekçesi olmuştur. Anayasa Mahkemesi, 10 Nisan 2012'de Anayasa Komisyonu kapatmıştır. Komisyonun kapatılması, demokratikleşme ve eski dönemin izlerini silme adına en önemli unsur olan yeni anayasanın yapımı sürecini belirsizliğe sevk etmiştir. (Koçak, e.t.11.02.2014)

7.5.4.3. Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinin İcrası

Parlamento seçimlerinin ardından gözler Cumhurbaşkanlığı seçimlerine yönelmiş ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin 23-24 Mayıs 2012'de eğer ilk tur seçimlerde % 50'den fazla oy alan çıkmazsa ikinci tur seçimlerin Haziran ayında yapılması kararlaştırılmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimlerine toplam 13 aday katılmış ve Cumhurbaşkanı olabilmek için yarışmışlardır.¹⁸⁵ (CNN Türk, 30 Nisan 2012, e.t.07.07.2012)

¹⁸⁵ Eski Cumhurbaşkanı Hüsnü MÜBAREK de 2012'de Cumhurbaşkanlığı seçimleri için aday adayı da olsa da seçim komisyonu tarafından adaylığı reddedilmiştir. (Atacan, 2014: 115)

23-24 Mayıs 2012’de yapılan ve katılımın % 46,4 olduğu ilk turda MK’nin adayı Muhammed MURSİ % 24,7 ve Mübarek döneminin Başbakanı olan eski rejim yanlısı Ahmet ŞEFİK % 23,6 oranında oy alarak ikinci tura kalmışlardır. Nasırcı aday Hamdin SABBAHİ % 20,7, herkesin seçimden birinci çıkmasını beklediği Abdulmunim Ebu’l-FÜTUH % 17,4, Amr MUSA % 11,1, Muhammed Selim el-AVVA’da % 1 oy almıştır. (Atacan, 2014: 170-171) Diğer adaylar olan Halid ALİ, Ebu İz El HARİRİ, Hişam El BASTAVİSİ, Mahmud HİŞAM, Muhammed Fevzi İSA, Hüsam HAYRULLAH, Abdullah El EŞAL % 1’den az oy almışlardır. Seçimler öncesinde MK’in adayını desteklemeyeceklerini açıklayan Nur Partisi altında örgütlenen Selefi hareket, Abdulmunim Ebu’l-FUTUH desteklemişse de FUTUH ancak dördüncü sırada yer alabilmiştir. (Tandoğan, 2013: 64-65)

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci turu 16-17 Haziran 2012 tarihlerinde yapılacaktken önemli bir gelişme olmuş ve YAK’ın itirazı üzerine Yargı, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci turunun yapılacağı tarihten iki gün önce yani 14 Haziran 2012’de verdiği bir diğer kararla tekrar gündeme gelmiştir. Bu sefer Anayasa Mahkemesi, ”parlamento seçimlerinin anayasaya aykırı” olduğu yönünde bir kararla Halk Meclisi’ni feshetmiştir. Mahkeme, iptal kararına gerekçe olarak bağımsız adaylarla ilgili seçimin eşitlik ilkesine uygun olmadığını göstermiştir. MK ve Selefi akımlar bu kararı darbe olarak nitelendirmiştir. (Tandoğan, 2013: 54-55)

Meclisin hukuken var olup olmadığı tartışmaları devam ederken Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci turu 16-17 Haziran 2012 tarihlerinde yapılmıştır. (Aydın, 2014: 49) Seçim sonuçları 24 Haziran’da Mısır Seçim Komitesi Başkanı Faruk SULTAN’ın "Bugünün Mısır halkı için mutluluk ve kutlama günü olmasını diliyorum" sözleriyle açtığı konuşmasının ardından açıklanmıştır. (Hürriyet Gazetesi, 24 Hairan 2012, e.t.21.03.2013) Seçim sonucunda, oyların % 3’ünün geçersiz olduğu, halkın % 51,8’inin sandık başına gittiği ve 25 milyon 577 bin 511 oyun geçerli olduğu açıklanmıştır. Muhammed MURSİ % 51,73 oranında oy alarak % 48,27 oranında oy alan Ahmet ŞEFİK’e üstünlük sağlamış ve Mısır’ın demokratik yollarla seçilmiş ilk Cumhurbaşkanı olmuştur. (Aydın, 2014: 49)

Seçimde, Cumhurbaşkanlığını MURSİ’ye kaptıran Ahmet ŞEFİK, Sivil Havacılık Bakanlığı yaptığı dönemde kamu kaynaklarını çıkarları için kullandığı

suçlamasıyla hakkında dava açılması sonrasında ailesiyle birlikte Birleşik Arap Emirlikleri'ne kaçmıştır. (Tandoğan, 2013: 72-73)

7.5.4.4. Muhammed MURSI'nin Cumhurbaşkanlık Dönemi Mısır'daki Gelişmeler

Muhammed MURSI, Haziran 2012'de göreve geldikten sonra öncelikli olarak Anayasa Mahkemesinin aldığı Anayasa Komisyonu ve Halk/Temsilciler Meclis seçimlerinin iptal kararları ile YAK'ın belirlediği Cumhurbaşkanı'nın yetkilerini kısıtlayan kararnameyi kabul etmeyerek fesh etmiş ve 12 Ağustos 2012'de Savunma Bakanı, Genelkurmay Başkanı ve YAK'ın diğer üyelerini görevden almıştır. Azledilenler kamuoyu baskısı ile bu kararları kabul atmak zorunda kalmışlardır. Yeni Savunma Bakanı Abdülfettah Halil El SİSİ ve yeni Genelkurmay Başkanı Sıdkı SUPHİ olmuştur. Yine MURSI, Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığına ise Mahmud Muhammed MEKKİ'yi atamıştır. (Abascal, 2013: 86; Tandoğan, 2013: 81)

Halk Meclisi seçimlerinin Anayasa Mahkemesi tarafında iptal edilmesi yüzünden MURSI parlamenterlerden bakanlıklara atama yapamamış, tüm bakan ve bürokratları dışarıdan atamak zorunda kalmıştır. İlk iş olarak da siyasette pek parlak bir geçmişi olmayan eski Sulama Bakanı Hişam KANDİL'i Başbakan olarak atamıştır. (Tandoğan, 2013: 81)

MURSI'nin seçilmesinin ardından ilk söylemleri ve yaptığı uygulamalar ülke ve dünya kamuoyunda olumlu karşılanmıştır. Bir Hristiyan ile bir kadını yardımcı olarak seçeceği açıklaması büyük bir yankı uyandırmıştır. Kadınlara eşit hak ve özgürlük sözü, birçok modern ve eğitilmiş kadın profesyoneli olan Mısır'da kadınların da endişelerini hafifletmiştir. Yine MURSI'nin çok çarpıcı bir cümlesi; “Benim haklarım yok. Sorumluluklarım var.” demesi ile eşinin de “ben bir First Lady değil, birinci hizmetkâr olarak anılmak isterim” demesi Mısır için yeni bir çağın başladığına işaret etmiştir. (Kalaycıoğlu, e.t.31.01.2013)

Muhammed MURSI ilk dostluk mesajını İran'a göndermiştir. İran'ın Fars Haber Ajansına konuşan MURSI, Mısır'ı 30 yıl yöneten eski Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek döneminde İran ile bozulan ilişkileri düzelterek bölgede stratejik bir denge oluşturmak istediğini ifade etmiştir. Bunun yanında 1979 yılında İsrail ile yapılan barış anlaşması da dâhil uluslararası tüm anlaşmalara sadık kalacağını sözünü vererek İsrail ile ilişkilerin de olumsuz olmayacağını ifade etmiştir. Ayrıca MURSI, özellikle de bölgede

demokratikleşmenin ve istikrarın geliştirilebilmesi için ABD ile iyi ilişkiler içerisinde olunacağını ifade ederek ABD ile ilişkilerin bozulmayacağını belirtmiştir. (Tandoğan, 2013: 71; Aydın, 2014: 82)

Bu gelişmelerle birlikte Ekim 2012’de 100 kişiden oluşan Anayasa Komisyonu ilk Anayasa Taslağının tamamlandığını duyurmuştur. Ancak Anayasa Komisyonuna seçilen bazı üyelerin İslamcıların hakim olduğu bir ortam olduğu gerekçesi ile ikinci oturumdan sonraki çalışmalara katılmamıştır. Anayasa metinleri üzerinde de gruplar arasında uzlaşının olmaması nedeniyle Muhammed BARADEY önderliğindeki gruplar 29 Kasım 2012 tarihinde Tahrir Meydanı’nda gösteri düzenleyerek “Yeni anayasanın meşruiyetini kaybetmesi nedeniyle geri çekilmesi gerektiği” vurgulamışlardır. (Tandoğan, 2013: 87-90)

Bu gelişmeler olurken Anayasa komisyonun önündeki diğer bir engel ise anayasanın 2. maddesi üzerinde olmuştur. Hürriyet ve Adalet Partisinin teklif ettiği “İslam ilkeleri anayasanın temel ilkeleridir” ifadesine Selefiler karşı çıkarak “İlke” ifadesinin genel bir anlam içerdiği, zaman ve kişilere göre “İslam ilkeleri” ifadesinden farklı şeyler anlaşılacağı nedeniyle “İslam şeriatı” şeklinde düzeltilmesini istemiştir. İki ifade birleştirilerek “İslam şeriatı ilkeleri kanun koyucudur” şekline getirilmiş ve anayasa taslağına konmuştur. Bu durum muhalif kesimin itirazını daha da artırarak ülkedeki gerilimi yükseltmiştir. (Tandoğan, 2013: 88)

Bu gelişmelerle birlikte MURSI’nin, kendisini olağanüstü yetkilerle donatan ve kendisi tarafından alınan kararların nihai ve itiraz edilemez olduğunu belirten “Devrim Koruma Kanunu” çıkartmasıyla Mısır’da bu sefer halk MURSI’ye karşı sokaklara inmiştir. (Amar, 2014: 61-63) MURSI ise bu itirazlara karşı elindeki geniş yetkilerin, ülkenin geçiş dönemi ve Anayasa’nın uygulanmasını sağlamak için gerekli olduğu ileri sürmüştür. (Örtlek, e.t.16.12.2014)

Hazırlanan Anayasa 15 Aralık 2012’de 25 vilayette ve 22 Aralık 2012’de diğer 17 vilayette halk oylamasına sunulmuştur. Oy kullanma hakkına sahip 25 milyon insanın yalnızca % 33’ü referanduma katılmış ve iki aşamalı referandumda oy kullananların % 63,8’i yeni anayasayı onaylamıştır. (Örtlek, e.t.16.12.2014)

Kabul edilen yeni anayasa metni 236 maddeden oluşmuş ve Cumhurbaşkanı MURSI’nin onayıyla yürürlüğe girmiştir (Gözakman, 2014: 206)

MURSI idareyi ele aldığında Tahrir meydanında halk idaresinin isteklerini gerçekleştirme ve eşitsizliğin giderileceği ve demokratik katılımı getirme gibi coşku verici konuşmalar yapsa da 22 Kasım 2012’de kendi yetkilerini artıran kararnameyi yayınlaması, vilayetlere İslamcı valileri ataması, yeni anayasanın oldukça fazla şeri hükümler içermesi, anayasayı bir gecede Meclis’ten geçirmesi, orduyu¹⁸⁶ ve yargıyı¹⁸⁷ pasifize etmesi ve ekonomik istikrarın sağlanamaması¹⁸⁸ ülkede tansiyonu yükseltmiştir. (Amar, 2014: 60; Orhan, 2013: 24) Bunun sonucunda Ülkede seküler gruplar ile İslamcılar arasındaki çatışmalar şiddetlenmiş ve 25 Ocak 2013’te Mübarek’e karşı devrimin yıl dönümünün esnasında MURSI taraftarı ve karşıtları arasında çatışmalar yaşanmıştır. (Örtlek, e.t.16.12.2014)

MURSI çatışmalar başladığında bir uzlaşma haritası çizmesi gerekse de bunu yapamamıştı. Halkın tepkisi, Mübarek’e gösterilenden pek farklı değildi. Meydanlarda toplanan halk darbeden çok MURSI’nin istifa etmesi ve kurulacak teknokrat geçiş hükümetiyle erken seçime gidilmesini istese de MURSI, sokağın taleplerini ciddiye almamış ve Hişam KANDİL hükümeti ile yola devam etmiştir. (Kalaycıoğlu, e.t.04.01.2014) Bu yüzden Tahrir meydanı MURSI karşıtı gösterilere sahne olmuştur. MURSI aleyhindeki protestoları, yine onlarca kişinin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanmış; MURSI “millî uzlaş” çağrısı yapmak durumunda kalmıştır. Çatışmaların yoğunlaşması üzerine Savunma Bakanı General Abdülfettah El SİSİ ise “farklı siyasî güçler arasındaki mücadele devleti çöküşe sürükleyebilir” diyerek siyasî iradeyi

¹⁸⁶ Ordunun emlak piyasası, alışveriş merkezleri ve temel ürünleri üreten fabrikalar üzerinde hakkı bulunmaktaydı. İngiliz yayın organı BBC’ye göre, Mısır’da ordunun ülkenin gayrisafi millî hâsılasının % 40’ını yönetmekteydi. Ordu tüketim ürünlerinden inşaat sektörüne, madencilikten turizme kadar her alanda yatırım yaptığı ileri sürülüyordu. Devlet içerisinde devlet gibi hareket eden ordunun maddi gücü ile siyasî gücü de iç içe geçmiş olması ile MURSI’nin ordunun pasifize etmesi ordu içinde huzursuzluğa yol açmıştı. (Tandoğan, 2013: 73)

¹⁸⁷ Özellikle MURSI, 2 Aralık’ta Anayasa Mahkemesini kapatmış ki Mısır yargısının tarihi boyunca kaydedilen en kara gün olarak anılmıştır. Bu durumu protesto etmek için başkanlık sarayına doğru ilerleyip oturma yapan eylemcilere, kılıç ve tüfek ile kuşanmış MK mensubu kişiler saldırmışlardır. (Amar, 2014: 63-65)

¹⁸⁸ MK’nin ekonomik problemleri çözmeye yönelmiş programlarının olmadığı ifade edilmiştir. (Abascal, 2013: 87) Bu yüzden MURSI iktidarında ekonominin eski döneme göre kötüleştiği söylenmiştir. Gerçekten de enflasyondan döviz rezervlerine, turizm sektöründen reel sektöre Mısır’ı ayakta tutan tüm dinamiklerde zayıflamıştı. Enflasyon % 8,2’ye kadar, resmi işsizlik rakamı da % 9’dan % 14’e yükselmişti. Turizm geliri 12 milyar dolardan 10 milyar dolara, döviz rezervi 36 milyar dolardan 13 milyar dolara gerilemişti. Büyüme oranlarında da bir gerileme yaşanmıştı. 2005-2008 döneminde yıllık ortalama % 7’lik büyüme kaydeden Mısır ekonomisi, 2009-2010 yıllarında % 5 oranında ve 2011 yılında % 1,8, 2012 yılındaki ise % 2,2 olarak gerçekleşmişti. (Balcı, e.t.11.10.2014) Ayrıca MK’nin işadamları süpermarketler, perakende mağazaları ve iletişim kollarındaki tekellerini genişletmişti. (Amar, 2014: 67)

uyarmıştır. MURSI'nin ilk yılında başarısız olduğu ve istifa etmesi gerektiğini savunan muhalefetin başlattığı imza kampanyasını 22 milyon kişinin desteklemesi ve ardından sokakların tekrar hareketlenmesi üzerine MURSI, istikrarsızlığın ülkeyi felç edebileceği uyarısında bulunmuştur. Muhalefetin, MURSI'ye yönelik istifa çağrılarının ardından ordu yayınladığı ultimatomla MURSI ve muhalefete iki gün içinde uzlaşma uyarısını yapmış; aksi hâlde, kendi “yol haritasını” uygulamaya geçireceğini ilân etmiştir. (Koçak, e.t.11.02.2014)

Muhammed MURSI, ordunun “uzlaşma olmazsa darbe kaçınılmaz olur” mealindeki ultimatoma cevaben canı pahasına görevini sürdüreceğini belirtmiştir. Muhalefet ve MURSI'nin anlaşamaması sonucunda 3 Temmuz 2013 tarihinde, Mısır Silahlı Kuvvetleri darbe yaparak Cumhurbaşkanı Muhammed MURSI'yi görevden almıştır. Sosyal medyadan, darbeyi tanımadığını açıklayan MURSI tutuklanmış böylece 3 Temmuz 2013 tarihinden itibaren MK iktidarı sona ermiştir. Savunma Bakanı Abdülfettah El SİSİ, yapılan darbe ile birlikte, anayasanın askıya alındığını ve yeni cumhurbaşkanlığı seçimlerinin en kısa zamanda gerçekleştirileceğini duyurmuş, Anayasa Mahkemesi Başkanı Adli MANSUR geçici cumhurbaşkanı olarak belirlenmiş ve geçici teknokrat bir hükümet kurmakla görevlendirilmiştir. Darbenin ilanı ile birlikte bu sefer darbe karşıtları harekete geçmiş, yoğun protestolar başlatmıştır. Mısır'da askeri yönetim protestoları büyük bir katliamla bastırma politikasını gitmiş, meydana gelen olaylarda 1000 Mursi yanlısı yaşamını yitirmiştir.¹⁸⁹ (Orhan, 2013: 24; Aras, 2014: 88) Bu kadar göstericinin öldürülmesinde Savunma Bakanı SİSİ'nin 24 Temmuz'da halka sokağa çıkarak “terörle ve şiddetle mücadelesinde orduya desteklerini göstermeleri” çağrısında bulunmasının ve keskin nişancıların darbeyi protesto eden göstericilerin üzerine “öldürme kastıyla” ateş açığının etkisi olduğu iddia edilmiştir. (Köchler, 2014: 372)

¹⁸⁹ İnsan Hakları İzleme Örgütü, 14 Ağustos 2013 tarihindeki oturma eylemine güvenlik güçlerinin müdahalesi sonucu en az 354 kişinin hayatını kaybettiği açıklamıştır. Ağustos ayı boyunca Müslüman Kardeşler ile MSK arasında çıkan çatışmalarda hayatını kaybedenlerin sayısının 1.000 ila 8.000 arasında olduğu belirtilmiştir. (Gözakman, 2014: 208)

7.5.4.5. Muhammed MURSI Dönemi Sonrası Ülkede Kabinenin Kurulması, Yeni Anayasa Çalışmaları ve Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

MURSI'nin devrilmesine öncülük eden Savunma Bakanı General SİSİ 30 kişilik geçici bir kabine kurulacağını, yeni kabinede MK'ye mensup hiçbir bakanın yer almayacağını ve yeni kabinede Başbakan Yardımcısı olarak görev alacağını açıklamıştır. (Erdem, 2014: 87-88) Ayrıca, askerî darbe sonrasında Müslüman Kardeşler Hareketi ile Hürriyet ve Adalet Partisi'nin pek çok orta ve üst düzey yetkilisinin tutuklanmış ve mal varlıklarının dondurulmuştur. (Koçak, e.t.11.02.2014) Böylece, İhvan, ilk defa Mısır'da siyasi bir aktör olarak yönetime gelse de kısa süre sonra askeri darbeyle bir kez daha rejimin gazabına uğrayarak sistem dışına itilmiş ve terör örgütü ilan edilmiştir. (Atacan, 2014: 188)

Geçici Cumhurbaşkanı olarak belirlenen Adli MANSUR geçiş dönemi içerisinde Mısır'da başkanlık seçimlerinin yapılabilmesi için 33 maddelik bir yol haritası yayımlamış ve yeni anayasa çalışmalarına derhal başlanacağını açıklamıştır. Böylelikle darbe sonrasında Mısır bir kez daha anayasa yazma çalışmalarına başlanmıştır. (Aydın, 2014: 86)

Anayasa Komitesi Anayasa çalışmasını Ocak 2014'de tamamlamış, Müslüman Kardeşler'in oylamaya boykot çağrısı yaparak, pek çok şehirde protesto gösterisi düzenlediği ve protestolar esnasında sekiz göstericinin öldüğü çatışmalar sonunda 14-15 Ocak'ta % 55 katılımın gerçekleştiğinin açıklandığı referandumla yeni anayasa % 95 oyla kabul edilmiştir. (Tunç, e.t.10.10.2014)

14-15 Ocak 2014 Anayasasının kabulünden sonra Mayıs ayında da Cumhurbaşkanlığı seçimi gerçekleştirilmiştir. Katılım oranı % 47 olan seçimlerde oyların % 93'ünü alan SİSİ Cumhurbaşkanı seçilmiştir. (Gözakman, 2014: 208)

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ardından yeni parlamento seçimlerinin yapılması 22-23 Mart 2015'de yapılacağına karar verilse de Mısır Yüksek Seçim Kurulu, Anayasa Mahkemesinin, "seçim bölgelerinin taksiminin anayasa aykırı olduğu" yönündeki kararının ardından ileri bir tarihe ertelendiğini duyurulmuştur. (Anadolu Ajansı, 01 Mart 2015, e.t.25.03.2015)

Sonuçta Mısır'daki süreç Tunus'takinden çok farklı seyretmiştir. MÜBAREK sonrası YAK'ın görevini bırakmak istememesi, seçimlerin yapılması ve MURSI'nin

Cumhurbaşkanlığındaki olumsuz tutumu, ordunun darbesi ve SİSİ'nin zorla Cumhurbaşkanı olması ile ülkeyi daha otoriter bir devlet haline getirmesi, Mısır ile Tunus arasındaki sosyal ve siyasi kültür seviyesindeki farkı göstermiştir. Tunus'un başarılı olmasında 1830'lardan itibaren yapılan sosyal, siyasi, hukuki alanlardaki reformlar ile bu reformlar sonucu oluşan sosyal ve siyasi tecrübelerin etkisi varken, Mısır'da sosyal ve siyasi kültür ile demokrasi anlayışının Tunus seviyesine ulaşabilmesi için zamana ihtiyacı olacağı anlaşılmıştır.

7.6. Cezayir'de Arap Baharı

5 Ocak 2011 günü Cezayir, komşusu Tunus'ta başlayan olayların sıçradığı ilk ülke olmuş ve ilk olaylar bir haftadan kısa sürmüştür. Protesto gösterileri diğer ülkelerdeki gibi aynı sebepleri içermiştir. Cezayir, 12.2 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervi, 4.5 trilyon m³'lük doğalgaz rezervi ve 160 milyar dolarlık döviz rezervine sahip olmasına rağmen ülke kötü ekonomik ve yaşam koşulları ile yüksek oranda açlık ve işsizliğe¹⁹⁰ sahipti. (Slyomovics, 2014: 178-180; TASAM, e.t.25.11.2013) Ayrıca yolsuzluk, patronaj gibi unsurların halkta sosyal adaletsizlik duygusunu körüklemekteydi. Yine Bin ALİ ve MÜBAREK gibi Cezayir Başkanı BUTEFLİKA da komşu Tunus ve Mısır başkanları gibi 1999 ve 2004 seçimlerinden sonra 2009 seçimlerine katılabilmek için 2008 yılında anayasa değişikliği yapmış ve 2009 yılında tekrar seçilerek kendisine duyulan güveni zedelemişti. (Temelat, e.t.30.10.2013)

Tüm bu olumsuz durumlar neticesinde gösteriler önce 100 bin kişinin toplandığı başkent Cezayir'de başlamış, ardından Oran, Annaba, Tiaret, Batna, Biskra, Vurkla ve HassiMesud şehirlerine yayılmıştır. Kısa süren ilk protestoların odak noktası rejimin tasfiyesi veya siyasi taleplerden ziyade gıda fiyatları, işsizlik, yaşam koşulları ve konut sıkıntısı başta olmak üzere sosyo-ekonomik sorunlar olmuştur. Bunun yanında özgürlüklerin artırılmasını ve yolsuzluğun sona erdirilmesi gibi sosyal isteklerin de olduğu protesto gösterilerinde, demokrasi talepleri başta pek dile getirilmemiş, rejim hedef alınmamıştır. (Temelat, e.t.30.10.2013)

10 Ocak günü ortalık yatıştığında, olayların resmi bilançosu 5 ölü, 800 yaralı ve 1100'den fazla gözaltı olmuştu. Emniyet güçlerinin göstericilere karşı aşırı güç

¹⁹⁰ Nüfusun % 75'ini 30 yaşın altında ve 15-24 yaş arası işsizlik oranının % 24,3 olduğu ülkede (bu oran erkeklerde % 42.85 gibi oldukça yüksekti) halk arasında tepkiye neden olmuştu. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 142)

kullanımından imtina ettiği ve disiplinli hareket etmeye özen gösterdiği kaydedilmiştir. (Temelat, e.t.30.10.2013)

Özgür ve demokratik bir Cezayir talep etmek için Kültür ve Demokrasi Birliği Partisi (Rassemblement pour la Culture et la Démocratie) koordinatörlüğünde 12 Şubat 2011 cumartesi günü 2-3 bin göstericinin katılımıyla başkent Cezayir 1 Mayıs Meydanı'nda barışçıl bir gösteri daha yapılmıştır. Ancak bu yürüyüş meydana bile ulaşmadan 30 bin kişiden oluşan polis tarafından engellenmiştir. (Slyomovics, 2014: 177-178)

Bu ikinci gösterinin ardından, Devlet Başkanı Abdülaziz BUTEFLİKA, 1992'den beri devam eden olağanüstü hali 24 Şubat 2011'de başkent Cezayir hariç diğer illerdeki kaldırmıştır. (Slyomovics, 2014: 187) Bunun yanında Cezayir hükümeti sosyo-ekonomik önlemler uygulamaya koymuştur. Bu kapsamda Ocak 2011'de ivedilikle yağ ve şeker üzerindeki vergileri % 41'e varan oranlarda azaltmış, memur maaşına % 34 oranında zam yapmıştır. (Temelat, e.t.30.10.2013)

Cezayir hükümeti, siyasi olarak da sınırlı reform programı kabul etmiştir. Bu program çerçevesinde ilk olarak Nisan 2011'de "Anayasa Reformu Komisyonu" kurulmuştur. Ayrıca 2012 Ocak'ında; 12-01 sayılı Seçim Sistemi Yasası, 12-02 sayılı Parlamento Yetkisine Uygun Olmayan Hallerin Ölçütlerine Dair Yasa, 12-03 sayılı Kadınların Seçilmiş Kurumlara Temsilcilik İmkânlarının Artırılması Yollarına İlişkin Yasa, 12-04 sayılı Siyasi Partiler Yasası; 12-05 sayılı Medya Yasası, 12-06 sayılı Dernekler Yasaları kabul edilmiştir. Bu yasalar bağlamında da Cezayir İçişleri Bakanlığı, 24 Ocak 2012'de 10 yeni siyasi partinin kuruluşuna onay vermiş ve 7 Şubat 2012'de parlamentonun alt kanadı olan Ulusal Halk Meclisindeki sandalye sayısını 389'dan 462'ye çıkarmıştır. Bundan iki gün sonra Cumhurbaşkanı BUTEFLİKA Meclis seçimlerinin 10 Mayıs 2012'de Ulusal Seçim Komisyonu ile Adalet Komisyonu'nun gözetiminde gerçekleştirileceğini duyurmuştur. Seçimlere 27 siyasi parti katılmıştır. Seçimlerde İslami eğilimli partiler başarılı olamamış en yüksek oyu 50 yıldır ülkeyi yöneten FLN olarak 462 sandalyeden 220'sini kazanmıştır. Ulusal Demokratik Birlik Partisi (RND) 70 sandalye ile ikinci, İslami kökenli Yeşiller İttifakı ise üçüncü gelmiştir. Yeni seçilen parlamentonun ilk oturumu, muhalefetteki çok sayıda milletvekili tarafından seçimlerde hile olduğu iddiasıyla boykot edilmiştir. Cezayir

hükümeti bu seçimde ilk defa AB, BM, İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) ve uluslararası 500 kadar yabancı gözlemciyi davet etmiştir. (Temelat, e.t.30.10.2013)

Devlet Başkanı BUTEFLİKA tarafından 7 Nisan 2013'te ülkenin ileri gelen akademisyenlerinden oluşan bir kurul anayasa değişikliği tasarısını hazırlamak üzere görevlendirse de anayasada çok önemli değişiklikler yapılmamıştır. (Temelat, e.t.30.10.2013)

Yukarıda görüldüğü gibi Cezayir'de Arap Baharı fazla uzun sürmemiş ve Devlet Başkanı BUTEFLİKA tarafından yapılan veya yapılması planlanan birkaç siyasi reform ile ekonomik paketle bu süreç sonlandırılmıştır.

7.7. Fas'ta Arap Baharı

Tunus'ta başlayan protesto gösterileri 17 Ocak 2011'de Fas'a ulaşmıştır. İlk protestolarda halk, işsizlikten ve temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarının aşırı pahalılığından şikâyet etmiştir. Tansiyon 19 Şubat'ta Tangier'de yükselmiştir ve ertesi gün ise ülke çapında gençler ve sivil toplum örgütleri Tunus ve Mısır'daki gösterilerden ilham alıp Facebook, Twitter, Youtube gibi Internet teknolojileriyle tarafından organize edilen ve "Değişim için 20 Şubat Hareketi" olarak adlandırılan protesto gösterileri gerçekleşmiştir. (Temelat, e.t.02.12.2013)

Gösterilere, protestoların doruğa ulaştığı zaman elliden fazla merkezde 300 binden fazla kişi katılmıştır. Eylemciler, Kral'ın gitmesi için herhangi bir çağrıda bulunmamışlardır. Halkın, Kral VI. MUHAMMED'in görevden çekilmesini istememesinde halk tarafından sevilmesinin payı bulunmaktaydı.¹⁹¹ (Coşkun, e.t.10.10.2014)

Gösteriler nispeten barışçıl bir ortamda gerçekleşmiş, emniyet güçleri göstericilerle zaman zaman çatışsa da bu diğer Arap ülkelerine kıyasla daha ölçülü bir şekilde gerçekleşmiştir. Gösterilerde dile getirilen talepler öncelikli olarak ekonomik nitelikli olsa da daha sonra özellikle Berberilerden yükselen siyasi nitelikli talepler artmıştır. (Temelat, e.t.02.12.2013)

Ekonomik talepler genç işsiz mezunların istihdam edilmesi, asgari ücretin artırılması, vatandaşların alım gücünün korunması ve herkesin sosyal hizmetlerden

¹⁹¹ 2008 yılında Fas'ta yapılan bir ankette Faslıların % 91'nin Kral'ı sevdiği ve desteklediği tespit edilmiştir. (Mukouar, 2014: 200)

yararlanabilmesi olmuştur. Siyasi olarak ise halk egemenliğine dayalı demokratik bir anayasa, bağımsız yargı, güçler ayrılığı, basın özgürlüğü, insan hakları ihlallerinin sona erdirilmesi ve Berberi dilinin resmi dil olarak tanınması bu taleplerden bazıları olmuştur. Ayrıca mevcut hükümetin görevden çekilmesi ve yolsuzluklarla bağlantılı kişilerin yargılanması istenmiştir. Özellikle, Başbakan Abbas El FASSİ gibi Kral'ın çevresindeki bazı kişiler sloganların hedefi olmuştur. Kral'ın yönetimden tamamen çekilmesinden ziyade, otoriter olmayan bir monarşi biçimi talep edilmiştir. Halk, monarşinin İngiltere ve İspanya'daki gibi sembolik olmasını ve Parlamentonun daha fazla yetkiyle donatılmasını istemiştir. (Temelat, e.t.02.12.2013)

Kral VI. MUHAMMED bu istekler doğrultusunda yapılan protesto hareketlerine hızlı bir şekilde yanıt vermiştir. Kral, 9 Mart 2011 tarihinde yaptığı konuşmasında, bazı düşünce suçlularının serbest bırakılması ve kapsamlı bir Anayasa reformu yapılması gibi birtakım siyasi tavizler vermiştir. Konuşmasında protestolar sırasında açıkça talep edilen parlamenter monarşiden, maiyetindeki kişilerin yolsuzluklarına son verecek etkili bir güçler ayrılığından bahsetmemiştir. (Temelat, e.t.02.12.2013)

Bu bağlamda Kral MUHAMMED, 20 Mart 2011'de Anayasa reformu kapsamında yeni Anayasayı dört ay içerisinde hazırlamak üzere “Anayasal Revizyona İlişkin Danışma Komisyonu”nu (*Commission Consultative pour la Révision Constitutionnelle*) görevlendirdiğini açıklamıştır. Söz konusu komisyonun başında da anayasa hukuku alanında uzmanlaşmış 67 yaşındaki Profesör Abdeltif MENOUNİ'yi atayarak, farklı siyasi partiler, işçi sendikaları ve diğer siyasi aktörler ile koordinasyon sağlamasını düşünmüştür. Böylelikle Fas bağımsızlığını kazandığından bu yana ilk defa Anayasa reformu için böyle bir yöntem kullanılmış ve gizli komisyonlar oluşturulmamıştır. (Temelat, e.t.02.12.2013)

Söz konusu taraflar, çalışmalara katılmakla birlikte, Kurucu Meclis oluşturulmamasını ve reformların Saray'ın gölgesinde yapılmasını eleştirmişlerdir. Çünkü Komisyon Başkanı MENOUNİ'nin Kral'ın danışmanlarından biri olması dolayısıyla doğrudan Kral'ın talimatlarıyla hareket ettiği ileri sürülmüştür. Yine siyasi partilere ve sivil toplum örgütlerine bu projeye katılacakları sözü verilmekle birlikte fiilen gölgede bırakıldığı ve anayasanın nihai taslağın kendilerine resmi olarak gün

yüzüne çıkarılmadan sadece bir gün önce sunulduğu ifade edilmiştir. (Mekouar, 2014: 202)

Komisyon, 9 Haziran 2011’de Kral’ın yetkilerinin Başbakana devredilmesini, bağımsız bir yargı oluşturulmasını ve Berberi dilinin resmi dil olarak tanınmasını kapsayan tavsiyelerini açıklamıştır. Bundan birkaç gün sonra, 100 gün süren çalışmaların ardından Kral VI. MUHAMMED, 1 Temmuz 2011 tarihinde referanduma sunulacak bir anayasa metninin hazırlandığını açıklamıştır. (Temelat, e.t.02.12.2013)

Bahse konu anayasa reform paketi, göstericilerin taleplerini tam olarak karşılamasa da, 1 Temmuz 2011’de halkın % 72,56 oranında katılım sağladığı referandum sonucunda, % 98,94 oranında evet oyu ile kabul edilmiştir. (Temelat, e.t.02.12.2013)

Anayasanın kabulünden sonra yeni anayasaya göre yapılacak ilk parlamento seçimleri 25 Kasım 2011’de yapılmıştır. Seçimleri, ilk defa gözlemcilerin seçimleri tarafsız bir şekilde izleyebilmeleri için imkân yaratılmıştır. Seçimlere 13 milyon 626 bin 357 kayıtlı seçmen katılmıştır. Kayıtlı seçmenlerin % 45’i oy kullanmıştır. Bu rakam Anayasa referandumundaki % 72,56’lık oy oranına kıyasla tam bir başarı olarak değerlendirilmese de, 2007 genel seçimlerine (% 37) kıyasla daha yüksek olduğundan uluslar arası gözlemciler tarafından ifade edilmiştir. (Bernabé, e.t.11.11.2013)

Seçim sonuçları, seçimden iki gün sonra açıklanmış ve Adalet ve Kalkınma Partisi (Partide la Justice et du Développement) önceki seçimlere oranla oylarını ikiye katlayarak oyların % 27’sini alarak 107 sandalye, İstiklal Partisi (Parti de l’Istiqlal) 60, Ulusal Bağımsızlar Mitingi (Rassemblement Nationaldes Indépendants) 52, Çağdaşlık Partisi (Parti Authenticité et Modernité) 47 ve Halk Güçleri Sosyalist Birliği (UnionSocialistedesForcesPopulaires) 39 sandalye kazanmıştır. (Temelat, e.t.02.12.2013)

Seçimlerden sonra Adalet ve Kalkınma Partisi, İstiklal Partisi, Halk Hareketi ve İlerleme ve Sosyalizm Partisi’nden müteşekkil bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Hükümet 3 Ocak 2012 tarihinde Kral VI. MUHAMMED tarafından atanmış ve 26 Ocak 2012 tarihinde güvenoyu alarak görevine resmen başlamıştır. (Fas’ın Siyasi Görünümü, e.t.24.05.2014)

Fas'ta yaşanan olaylarda da tıpkı Tunus, Mısır ve Cezayir'de olduğu gibi halkın iktidardan beklentileri ve ağırlaşan yaşam koşullarına oluşan tepkiler neden olmuştur. Ancak Fas örneğinin Arap dünyası için en önemli noktası şüphesi bir Monarşi olması, iktidarın halkın büyük kesimlerinden destek alması ve protestoların hükümete karşı yapılmış olmasıdır. (Çakmak ve Yetim ve Çolak, e.t.11.11.2013)

Sonuçta Fas'ta Arap Baharı; yapılan birkaç ekonomik reform ile siyasi yapıya büyük değişiklikler getirmeyen sadece Kralın yetkilerinde kısmi değişiklik yapılan anayasanın kabul edilmesi ve bu anayasa değişikliklerine göre yapılan seçimlerin gerçekleştirilmesi ile sonuçlanmıştır.

7.8. Yemen'de Arap Baharı

Yıllık yaklaşık % 3'le dünyanın en yüksek nüfus büyüme oranının olduğu, işsizliğin % 40, nüfusun % 43'ünün yoksulluk sınırının altında yaşadığı ve çocukların % 57,9'unun yetersiz beslendiği Yemen'de ilk protestolar Ocak 2011'de Sana Üniversitesi yakınlarındaki "Değişim Meydanında" başlamıştır. (Gün, e.t.04.02.2013; Ersoy, 2014: 244)

"Gençlik Hareketi" ismi altında protestocular; iş, eğitim, sosyal yardım programları, kadınlara eşit haklar, yolsuzluğun sona erdirilmesi, ülkenin Cumhurbaşkanı Ali Abdullah SALİH'in görevi bırakması taleplerinde bulunmuşlardır. (Salisbury, e.t.02.11.2012) Müteakiben gösteriler şiddetini arttırmış, göstericiler Tunus ve Mısır'dan esinlenerek kamusal alanlar daha önce görülmemiş bir şekilde işgal etmişlerdir. (Carapico, 2014: 149)

Yemen'deki protestolarda Yemenli Tevekkul KERMAN öne çıkmış ve Yemen hareketinin bir tür simgesi olmuştur. Öyle ki 2011 Nobel Barış ödülü, bütün Arap coğrafyasında özgürlük ve adalet haykırışını temsil ettiği için Yemenli Tevekkul KERMAN'a verilmiştir.¹⁹² (Carapico, 2014: 150)

Gençlik Hareketinin aksine muhalefet partileri son ana kadar daha ihtiyatlı bir tutum takınmış, başta Başkan SALİH'in gitmesinden ziyade ciddi reformların yapılması

¹⁹² 2011'de üç kadına verilen Nobel Barış Ödülü'nü alanlardan biri Yemenli insan hakları eylemcisi Tevekkül KARMAN olmuştur. "Barış inşa etme çalışmalarına kadınların tam katılım hakkı için şiddeti dışlayan mücadelesiyle" ödüle uzanan KARMAN, "Ali Abdullah SALİH'in sırtındaki diken" olarak tanınmıştır. Toplantılar sırasında insanlarla iletişim kurmasını zorlaştırdığını söyleyerek çarşaf giymeyi bırakan ve giydiği pembe eşarbyla Yemen sokaklarında yüzlerce kadın ve erkeğin katıldığı gösterilere liderlik yapmıştır. (Milliyet Gazetesi, 08 Mart 2012, e.t.22.05.2012)

talebinde bulunmuşlardır. Gösterileri için izin alan muhalefet partileri, resmî slogan ve konuşmalarında SALİH'in görevi bırakmasından çok siyasî reformlar üzerinde durmuş, doğrudan rejim taraftarlarıyla karşı karşıya gelmemeye çalışmıştır. Ancak muhalefetin bu tutumu uzun süreli olmamış, 2 Martta bir grup din adamıyla beraber SALİH'e 2011 yılının sonuna kadar görevi bırakmasını öngören beş maddelik barışçıl geçiş için bir yol haritası sunmuştur. Muhalefet ayrıca, rejimin vatandaşların barışçıl gösteri yapma hakkına saygı göstermesi, göstericilere karşı şiddetin sorumlularını bulup cezalandırması taleplerinde bulunmuştur. SALİH, muhalefetin istediği diyalog çağrısını 7 Martta yapmış; muhalefet ise, ancak SALİH'in bir yıl içerisinde görevi bırakmayı kabul etmesi halinde görüşmelere başlayacağını ifade etmiştir. (Gün, e.t.04.02.2013)

Protestolara karşı SALİH bir dizi ekonomik tedbir almıştır. Asker ve diğer güvenlik birimlerinin maaşları arttırılmış, ücretsiz yiyecek ve gaz verilmiştir. Devlet memurları için Ekim 2011'de öngörülen maaş artışları, ayaklanmalar başladıktan kısa bir süre sonra yürürlüğe konulmuştur. Vergiler ciddi şekilde azaltılmış, sübvansiyonlar ve yeni fiyat düzenlemelerine başvurulmuştur. Üniversite harçları kaldırılmış, yeni mezunların iş bulmalarına yardımcı olmak için bir proje ilan edilmiştir. Sosyal yardım programları yarım milyon ek aileye yaygınlaştırılmıştır. (Gün, e.t.04.02.2013)

Alınan bu ekonomik tedbirler işe yaramayınca SALİH bazı siyasî tavizler vermeye başlamıştır. SALİH, 2013 yılındaki başkanlık seçimlerinde kendisinin ve büyük oğlu Cumhuriyet Muhafızları komutanı General Ahmet Ali ABDULLAH SALİH'in aday olmayacağını açıklamıştır. Ayrıca bir ulusal birlik hükümetinin kurulması ve çıkmaza giren ulusal diyalog sürecinin yeniden başlatılması çağrısında bulunmuştur. Nisan ayında yapılması öngörülen parlamento seçimlerini ise daha iyi hazırlık yapılabilmesi için ertelemiştir. (Gün, e.t.04.02.2013)

Ancak eylemlerin sona ermemesi ve zamanla kendisine muhalefet edenlerin sayısındaki artış, bölgenin tüm otoriter rejimleri gibi SALİH'i de şiddet kullanmaya itmiştir. Kendi taraftarlarını sokağa döken SALİH, sivil polisler ve keskin nişancılarla ayaklanmacıları yıldırmaya çalışmıştır. 18 Mart'ta sivil giyimli keskin nişancıların Sanaa'daki Değişim Meydanı'na bakan binaların çatılarından ateş açarak çoğu genç protestoculardan 52 kişiyi öldürmesi, başta Taiz olmak üzere Yemen'in diğer şehirlerinden ciddi ölüm ve yaralanma haberleri gelmesi, SALİH için ülkenin

yönetimini daha da zor hale getirmiştir. Bunun üzerine 150 bin kişi Sana'nın o zamana kadar ki en büyük öfke gününde yürüyüş yapmıştır. SALİH olağanüstü hal ilan etmiş etse de Silahlı kuvvetlerden, Dışişlerden, İç işlerden, Genel Halk kongresinden, pek çok istifalar olmuştur. (Carapico: 2014: 163)

Yemen'de Cumhurbaşkanı SALİH'in en önemli komutanı olan Cumhuriyet Muhafızları Komutanı Ali Muhsin AHMAR,¹⁹³ saf değiştirerek muhaliflerin yanında yer almıştır. (Ersoy, 2014: 241) Daha fazla sayıda askerin saf değiştirmesinden korkan SALİH, kendi partisinin (Genel Halk Kongresi) ileri gelenleri ve muhalefet partileriyle yaptığı görüşmelerde AHMAR'ın da istifa etmesi halinde yetkilerini yardımcısına devredeceği ve 60 gün içinde erken seçimleri yapacağı taahhütlerinde bulunmuştur. SALİH, korkulanın aksine askerin ayaklanmacıların tarafına geçmediğini ve kendi partisi ile kamu çalışanları arasında ciddi bir desteğe sahip olduğunu görünce istifa sözünden vazgeçmiştir. (Gün, e.t.04.02.2013)

Tarafların anlaşmaya varamaması Sanaa'da rakip askerî gruplar arasında uzun süreli bir çatışma ihtimalini ortaya çıkarmış, hatta iç savaş korkusuna neden olmuştur. Bu korku, 2011 Nisan ayında Körfez İşbirliği Konseyi'nin (KİK) bir dizi inisiyatif başlatmasına neden olmuştur. KİK; Suudi Arabistan, ABD, İngiltere ve Avrupa Birliği'nin desteğiyle çatışan gruplara Nisan ve Mayıs 2011'de aracılık yapmış ve bir öneride bulunmuştur. Öneride Yemen Devlet Bakanı SALİH için; "kendisi, ailesi ve danışmanlarının yargılanmayacağı" şartı ile görevden çekilmesi yetkilerini yardımcısına devretmesini öngörmüştür. Anlaşma ayrıca, anayasa değişikliği sonrası yapılacak erken başkanlık seçiminin çerçevesini çizmiş, anayasa referandumu ve parlamento seçimine ilişkin hükümler içermiştir. SALİH, söz konusu belgeyi imzalamayı üç kez reddetmiştir. SALİH'in belgeyi imzalamayı son kez reddettiği 22 Mayıs tarihinde, başkentte Salih taraftarı askerler ile El Ahmar ailesine bağlı milisler arasında çatışmalar başlamıştır. 3 Haziranda başkanlıktaki camide patlayan bomba, Danışma Meclis (Şura) Başkanının ölümü ve SALİH'in ağır yaralanmasıyla sonuçlanmıştır. (Gün, e.t.04.02.2013; Carapico: 2014: 167) Patlamanın ardından SALİH, Başbakan Muhammed MECUZ, Millet Meclisi Başkanı Yahya El RAİ, Başbakan yardımcıları Raşit El ELİMİ ve Sadık İsna URAS'ın da içinde bulunduğu üst yönetim kadrosu ülkeyi terk edip Suudi Arabistan'a kaçmak zorunda kalmışlardır. (Karaağaçlı, e.t.10.09.2013)

¹⁹³ Aynı zamanda devrik Cumhurbaşkanı Ali Abdullah SALİH'in üvey kardeşidir.

Cumhurbaşkanı SALİH, tedavi maksadıyla Riyad'a gittikten sonra oğlu Tuğgeneral Ahmet Ali SALİH ve hala askeri gücün kontrolünü elinde tutan diğer yakın akrabaları hükümet karşıtı göstericilere ve isyancılara karşı mücadeleyi sürdürmüşlerdir. Cumhurbaşkanı SALİH, yaklaşık 2 aylık bir tedavi döneminin ardından 7 Ağustos 2011'de, Riyad'taki askeri hastaneden taburcu olmuş ve 23 Eylül 2011'de sürpriz bir şekilde Yemen'e dönmüştür. (Ersoy, 2014: 242) İçinde ABD ve AB'nin de bulunduğu uluslar arası oluşum, SALİH'in geri çekilmesini, yeni bir hükümet kurulmasını, yeni bir cumhurbaşkanı seçilmesini ve SALİH ile yakınlarının da cezadan muaf tutulmasını öngörülen plan sunsa da SALİH tarafından kabul edilmemiştir. (Carapico, 2014: 168)

Bu arada Çin ve Rusya'nın, Yemen'de rejim değişikliğini güç kullanarak, ya da yaptırım uygulayarak gerçekleştirme isteklerini kabul etmeyeceklerini açıklasa da 23 Kasım 2011 tarihinde KİK'in baskılar sonucu SALİH görevini bırakmayı kabul etmiştir. (Carapico, 2014: 169) Yapılan anlaşma ile Cumhurbaşkanı SALİH ve ailesi eski faaliyetlerinden dolayı cezalandırılmayacak, bunun karşılığında da SALİH yetkilerinden vazgeçecekti. Müteakiben yapılan seçimlerde Mansur el-HADİ kazanmış, 27 Şubat 2012'de yemin ederek göreve başlamıştır. (Aras, 2014: 89)

Ancak Arap Baharı Yemen'e de yaramamıştır. Olaylar sona ermemiş hatta daha çok artmıştır. Olayların artması üzerine Devlet Başkanı ve Başbakan görevlerinden 22 Ocak 2015'te istifa etseler de istifalar kabul edilmemiştir. Ülkede bir yandan Şii grup Husiler bir yandan El-Kaide örgütü ülkede istikrarın önündeki en büyük engellerdir. En son devlet başkanı HADİ olayların sona erdirilmesi için KİK'den yardım talebinde bulunmuştur.

7.9. Libya'da Arap Baharı

Ocak 2011 başlarında Tunus'taki gelişmelerin hız kazanmaya başlamasıyla Libya'da da halk gösterilere başlamıştır. Başlangıçta hükümetin sağduyulu hareketi olayların yatışmasına yardımcı olmuştur. KADDAFİ güvenlik güçlerine müdahale etmeden geri çekilmeleri ve karşı harekette bulunmama talimatını vermiştir. Ancak, 01 Şubat 2011'de Libya'lı yazar ve politik yorumcu Cemal El HACI'nın, Tunus ve Mısır devrimlerinden esinlenerek, Libya halkına internetten ülkedeki rejimi protesto etme çağrısında bulunması sonrası tutuklanması, ardından 15 Şubat 2011'de insan hakları savunucusu Fethi TERBEL'in de tutuklanması, huzursuzluğun zaten başladığı Libya'da

ilk defa büyük çapta bir KADDAFİ karşıtı protesto düzenlenmesine sebep olmuştur. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 92-93)

Protestoların artması üzerine KADDAFİ, Mısır ve Tunus'ta yaşananların aksine iktidardan barışçıl yollarla ayrılmayı tercih etmemiş ve kendi halkına karşı kanlı bir savaş açarak yanıt vermiştir. (Mesrati, 2013: 89) Halk da bu savaşa savaşa karşılık vermiştir. Aşiret yapılarına dayanan ülke, ayaklanmalar sırasında, KADDAFİ yanlıları ile karşıtları olmak üzere ikiye ayrılmış ve aşiretler arası bir iç savaş yaşanmaya başlamıştır. Libya'nın yaşanan bu iç savaş diğer Arap Baharı yaşayan ülkelerden farklı olmuş ve silahsız bir halk ayaklanması değil, yönetime karşı silahlı bir halk direnişi yaşanmıştır. (Semin, e.t.01.04.2013)

KADDAFİ'nin güvenlik birimleri, protestocular üzerine ateş açıp yüzlercesini tutuklaması üzerine kalabalıklar daha da artmıştır. Facebook'da örgütlenen 17 Şubat'taki "Öfke Günü" bir toplu kıyımla sonuçlanmıştır. (Kamat ve Shokr, 2014: 229) 21 Şubat tarihinde ise, halkın üzerine bomba atmaktan kaçınan iki hava kuvvetleri pilotu uçakları ile birlikte Malta'ya iltica etmişlerdir. KADDAFİ olaylarla ilgili ABD ve el Kaide'yi suçlayarak ülkesini terk etmeyeceğini ve geri adım atmaktansa şehit olana kadar mücadeleye devam edeceğini bildirmiştir. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 95-96)

23 Şubat tarihinde Fransa Devlet Başkanı Nicolas SARKOZY AB'den Libya'ya yatırım uygulaması isteğinde bulunmuştur. Almanya Başkanı Angela MERKER eğer KADDAFİ halkına karşı uyguladığı vahşeti durdurmaz ise, böyle bir yatırım kararını destekleyeceğini ifade etmiştir. ABD Başkanı OBAMA ise 23 Şubat 2011'de Libya konusunda yaptığı ilk televizyon konuşmasında, KADDAFİ'nin orantısız güç kullanarak hakkına vahşet uyguladığını ve bunun derhal durdurması gerektiğini söylemiştir. 25 Şubat 2011'de Reuters haber ajansı, ABD'nin AB ile koordineli olarak tek taraflı yaptırımları uygulama kararı aldığını ve aynı zamanda Trablus'ta ki ABD elçiliğinin faaliyetini duyurduğunu duyurmuştur. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 96-97)

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) de, Şubat 2011 tarihinde aldığı 1970 sayılı Karar ile Libya'daki durumdan derin endişe duyulduğunu belirtmiş ve sivillere karşı kuvvet kullanımını ve şiddeti kınamıştır. (26 Şubat 2011 tarihli ve 1970 sayılı Güvenlik Konseyi Kararı 2011) BMGK, Birleşmiş Milletler (BM) Şartı'nın

7. bölümü ve 41. maddesi bağlamında harekete geçerek 15 Şubat 2011'den sonra meydana gelen olaylarla ilgili olarak Libya Arap Cemahiriyesi'ni Uluslararası Ceza Mahkemesi Savcısı'na sevk ederken Libya'ya yönelik olarak silah ambargosunun tesis edilmesini kararlaştırmıştır. (Kuşoğlu, e.t.11.12.2013) Yine Muammer KADDAFİ ve oğullarının da aralarında bulunduğu 16 kişiye seyahat yasağı uygulanmasına ve 6 kişinin de mal varlıklarının dondurulmasına karar verilmiştir. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 105)

Kararlar BMGK üyesi 15 ülke tarafından oybirliğiyle alınmıştır. BMGK'nin 15 üyesinin oy birliğiyle Libya'ya yaptırım kararı almış olması, uluslararası toplumun ortak iradesini yansıtmaları açısından önemli olmuştur. (Arı, e.t.26.05.2014)

Ancak KADDAFİ bu karara karşı düşmanca faaliyetlerini durdurmamış, özel birlikler ve Afrika kökenli paralı askerler kullanarak¹⁹⁴ olayları kabileler arası bir çatışmaya dönüştürmüştür. Savaş uçaklarından tanklara uzanan çeşitli ağır silahlar kullanan KADDAFİ, kontrolünü yitirdiği şehirleri tekrar ele geçirmeye çalışmış ve açık tehditlerde bulunarak özellikle Bingazi'deki isyancılara saldırmıştır. Bu yaklaşım muhalefeti destekleyen kabilelerin başta Bingazi olmak üzere ülkenin doğusundaki şehirlerde kontrolü ele geçirmesiyle sonuçlanmıştır. Muhaliflerin Doğu Libya'da kontrolü ele geçirmesiyle bu bölgede KADDAFİ yönetimine alternatif bir siyasi yapının kurulmasına yönelik uluslar arası çalışmaları yoğunlaştırmıştır. Bu yoğun çabaların sonucunda muhalifler, 5 Mart 2011'de, Kaddafi döneminde Adalet Bakanlığı ve Halk Komitesi Genel Sekreterliği yapmış olan Mustafa Muhammed ABDULCELİL liderliğinde 33 üyeli "Geçici Libya Ulusal Konseyi"ni kurmuştur. (Kuşoğlu, e.t.11.12.2013; Semin, e.t.01.04.2013)

Bundan 5 gün sonra Fransa, konseyin meşruiyetini tanıyan ilk ülke olmuştur. Mustafa ABDULCELİL, KADDAFİ'nin şiddetini arttırmasına karşı uluslar arası denetimle uçuşa yasak bölge ilan edilmesi çağrısında bulunmuştur. Bunun üzerine BMGK, Fransa ve İngiltere öncülüğünde, Arap Birliği desteği ve sonrasında ABD katılımıyla, ancak BMGK daimi beş üye ülkeden (Rusya ve Çin'in) ikisinin çekimser oy

¹⁹⁴ KADDAFİ, Libyalı göstericilere saldırmak üzere Afrikalı paralı askerleri kullandığı yönünde kışkırtıcı haberler yayıldıkça öfkeli kalabalıklar paralı asker olduğundan şüphelenilen herkese, çoğu kez de Sahraaltı Afrika'dan gelen göçmen işçilere saldırmaya başlamıştır. (Kamat ve Shokr, 2014: 232)

kullandığı 17 Mart 2011'deki 1973 sayılı kararı kabul etmiştir. (Kamat ve Shokr, 2014: 231-234) Kararda; Libya yönetiminin BMGK'nin 26 Şubat 2011 tarihinde almış olduğu 1970 sayılı karar hatırlatılarak Libya makamlarının 1970 sayılı kararın gereklerini yerine getirmediği ifade edilmiştir. Libya makamlarının Libya halkının korunmasındaki sorumluluğunun tekrar edildiği kararda ülkede sivillere yönelik saldırıların ve tırmanan şiddetin endişe yarattığı belirtilerek taraflara derhal ateşkes çağrısı yapılmış ve saldırıların tamamen sonlandırılması talep edilmiştir. Libya'da sivil halkın korunması için gerekli tüm önlemlerin alınması, bu kapsamda Libya hava sahasının insancıl amaçlı olanlar hariç tüm uçuşlara kapatılarak “uçuşa yasak bölge” (no-fly-zone) oluşturulması hükümlerine yer verilen kararda, sivillerin korunması başlığı altında herhangi bir şekilde Libya topraklarının herhangi bir bölümünde yabancı işgal gücünün bulunmayacağı ve “Libya'nın egemenliğine, bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne ve ulusal birliğine saygı duyulduğu” belirtilmiştir. (Kuşoğlu, e.t.11.12.2013; Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 109)

BMGK'nin 17 Mart 2011'deki 1973 sayılı kararından sonra ABD Başkanı OBAMA da artık KADDAFİ'nin yönetiminin meşruiyetini kaybettiğini ve çekilmesi gerektiğini kesin bir dille ifade etmiştir. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 106) Türkiye'de uluslararası sistemle birlikte hareket ederek, BM'nin 1970 ve 1973 sayılı kararlarını uygulama bağlamında KADDAFİ'nin ailesinin sahip olduğu Arap-Türk Bankasının % 62 hissesine TMSF el koymuştur. Türkiye artık ilişkilerin Trablus ile bu şekilde yürütülemeyeceğini ön görerek, muhaliflerin kenti olan Bingazi ile doğrudan temaslarını yürütmeye başlamıştır. Dışişleri Bakanı DAVUTOĞLU'nun Bingazi'ye giderek konuşma yapması ve Geçici Libya Ulusal Konseyi'ni tanıyarak destek vermesi, artık Türkiye'nin Libya politikasını net bir şekilde belirlediğini göstermiştir. (Boz, e.t.11.12.2014)

Geçici Libya Ulusal Konseyi Başkanı Mustafa ABDÜLCELİL de Türkiye'yi gelerek başta Cumhurbaşkanı Sayın Abdullah GÜL'ü ziyaret etmiştir. Abdullah GÜL de, Mustafa ABDÜLCELİL yönetimindeki Geçici Libya Ulusal Konseyi'ni Libya'nın yasal temsilcisi olarak gördüğünü açıklamıştır. (Karaağaçlı, e.t.10.09.2013)

Bu gelişmelerle birlikte KADDAFİ güçlerinin batıda önemli şehirleri ele geçirmeye başlaması, doğuda da isyancıları püskürtmesiyle beraber, Bingazi'ye 40

km.ye kadar yaklaşması, isyanın ivmesini yitiriyor gibi gözükmesine neden olmuştur. Tam bu sırada direnişçilerin yardımına Fransa yetişmiş ve KADDAFİ güçlerine karşı Fransız saldırıları başlamıştır. (Kamat ve Shokr, 2014: 235)

19 Mart 2011’de Fransız savaş uçakları 1973 sayılı BMGK Kararını gerekçe göstererek KADDAFİ güçlerini bombalamıştır.¹⁹⁵ Bu bombalamalar KADDAFİ’nin düşmesine kadar devam etmiştir.¹⁹⁶ (Aşula, e.t.07.07.2012) Bu gelişmenin hemen ardından 22 Mart 2011 tarihinde NATO, 1973 sayılı BMGK Kararında belirtilen Libya’ya silah ambargosunun arttırılması için bir operasyon başlatılmasına karar vermiştir. “Birleşik Koruyucu Operasyon” kapsamında Orta Akdeniz’de NATO gemileri ve uçakları silah ambargosunun etkili bir şekilde uygulanması konusunda yetkilendirilmiştir. Ancak NATO gemilerinin hiçbir şekilde Libya karasularına girmeyeceği ve Libya topraklarında asker konuşlandırılmayacağı özellikle belirtilmiştir. (Kuşoğlu, e.t.11.12.2013)

Türkiye de Güvenlik Konseyi’nin 1973 sayılı kararını kabul etmiştir. Ancak NATO’nun Libya müdahalesine gönülsüz olarak katılmıştır. (Hatipoğlu, 2014: 56) Özellikle Bingazi’deki muhaliflerin Türk Başkonsolosluğa saldırmasına müteakip istemeyerek NATO’nun müdahalesini desteklemiştir. (TASAM, e.t.31.10.2013)

ABD de başta müdahaleye sıcak bakmamıştır. Çünkü OBAMA yönetiminin hem iç politikada hem de uluslararası arenada “güç kullanıyor” ve hele “işgalci” görüntüsü vermek istememiştir. Fransa da bu durumdan yararlanmış, pek de beklenmeyen bir şekilde operasyonda ön plana çıkan ülke olmuştur. (Yegin, e.t.25.05.2012) Libya halkı da Fransa’ya karşı sempati duymuş ve Libya bayrakları yanında Fransız bayraklarını

¹⁹⁵ 19 Mart 2011 günü ABD, Fransa ve İngiltere’nin öncülüğündeki uluslararası askeri koalisyonun, BM Güvenlik Konseyi’nin 1973 sayılı kararına binaen Libya’ya yönelik başlattığı hava operasyonu bir kez daha ulusal egemenlik ve insan haklarının korunması ikilemi tartışmalarını gündeme getirmiştir. BM Şartı’nın 2(4). maddesinde öngörülen kuvvet kullanma yasağına ve aynı maddenin 7. fıkrasında yer alan “İşbu Antlaşmanın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletlere, herhangi bir devletin kendi iç yetki alanına giren konulara müdahale yetkisi vermediği” şeklindeki hükümlere dayanan kimi devletler, Kaddafi rejiminin kendi halkına yöneltmiş olduğu saldırıların kabul edilemez olduğunu belirtmekle birlikte, bu ülkeye yönelik gerçekleştirilen askeri müdahalenin Konsey kararının sınırlarını aştığını ve ulusal egemenlik ilkesini ihlal ettiğini iddia etmiştir. Buna karşı müdahale eden devletler ise operasyonun meşruiyetini 1973 sayılı Güvenlik Konseyi kararındaki “BM üyesi devletler Libya’daki sivil halkı korumak için gerekli tüm önlemleri alabilir” ifadesine dayandırmışlardır. (Mutuş, e.t.11.11.2014)

¹⁹⁶ Libya lideri Kaddafi’nin, NATO’nun yaptığı 7459 sorti ve harcanan 2 milyar doları aşkın para ile devrildiği ifade edilmektedir. Harcama yapan ülkelere bakıldığında, ABD 938 milyon dolar, İngiltere 362 milyon dolar, Fransa 359 milyon dolar ve İtalya 320 milyon dolar harcamıştır. (Semin, e.t.01.04.2013)

dalgalandırmışlardır.¹⁹⁷ NATO'nun Libya'ya müdahale etmesiyle, özellikle Fransa ve İngiltere'ye karşı duydukları tarihi kin ve nefretin yerini sempatinin aldığı söylenebilir. (Ersoy, 2014: 239)

BMGK'nın 1970 ve 1973 sayılı kararlarının ardından 29 Mart 2011'de Londra'da gerçekleştirilen Libya gündemli konferansa çok sayıda hükümetin temsilcisi katılmış ve Libya'daki gelişmeler değerlendirilmiştir. Libya'daki taraflarla temas için odak noktası oluşturmak, Libya halkının geçiş sürecini sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesine yardım etmek ve uluslararası çabaların koordinasyonu için "Libya Temas Grubu"nun kurulmasına karar verilmiştir. (Kuşoğlu, e.t.11.12.2013)

Temas Grubu'nun ilk toplantısı 13 Nisan 2011'de Doha'da gerçekleştirilmiş ve KADDAFİ'ye saldırılarını durdurması ve yönetimden ayrılması yönünde bir çağrı yapılmıştır. Libya Temas Grubu 13 Nisan 2011'de Doha'nın ardından, 5 Mayıs 2011'de Roma, 9 Haziran 2011'de Abu Dabi, 15 Temmuz 2011'de İstanbul ve 25 Ağustos 2011'de yine İstanbul olmak üzere toplamda 5 toplantı gerçekleştirmiştir. (Kuşoğlu, e.t.11.12.2013)

Özellikle Libya Temas Grubu'nun İstanbul'da sık sık toplanması ve NATO'nun müdahalesi Libya'daki direnişi güçlendirmiştir. İsyancılar 22 Ağustos 2011 tarihinde KADDAFİ'nin güçlü olduğu Trablus'u ele geçirmişlerdir. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 98-118) Bu gelişmenin ardından olaylar artık KADDAFİ'nin aleyhine dönmeye başlamış ve KADDAFİ 20 Ekim 2011 tarihinde Mısralı bir grup muhalif savaşçı tarafından doğum yeri ve direniş noktası olan Sirte'de drenaj borusunda saklanırken yakalanarak öldürülmüştür. Libya Ulusal Geçici Konseyi Libya'nın KADDAFİ'den kurtulmuş olduğunu ertesi gün duyurmuştur. (Kamat ve Shokr, 2014:220)

KADDAFİ öldürüldükten sonra muhalifler, memleketi Sirte'de tam bir katliam yapmışlar, KADDAFİ'nin tüm ailesini ve onu seven herkesi öldürmüşlerdir. (Ersoy, 2014: 248)

¹⁹⁷ Fransa savaş uçaklarıyla Bingazi'deki tankları vurmasıydı, Libya'daki isyan hareketi Kaddafi birlikleri tarafından o gün sona erdirilebilir ve şehirde isyancılara karşı bir katliam gerçekleştirilebilirdi. İsyancıların yeni Libya bayrağının yanında Fransa bayrağını dalgalandırmasının nedeni bu olmuştur. İsyancılara sizin petrolünüzü alacaklar, sizi sömürecekler dendiğinde, alsınlar istediklerini eğer Fransa olmasaydı zaten öldürülecektik demişlerdir. (Ersoy, 2014:239)

Geçici Libya Ulusal Konseyi 23 Ekim 2011’de ülkenin tümünde devletin resmî adını “Libya” olarak kabul etmiştir. 19 Kasım’da KADDAFİ’nin oğlu Seyfülislam KADDAFİ’nin tutuklanmasıyla Libya için KADDAFİ ailesi dönemi tamamen bitmiş ve yeni bir dönem başlamıştır. (Kuşoğlu, e.t.11.12.2013)

KADDAFİ döneminin ardından 22 Ocak 2012 tarihinden itibaren Libya’da siyasi partiler kurulmaya başlamıştır.¹⁹⁸ Yine son özgür genel seçimin 1952’de yapıldığı Libya’da 7 Temmuz 2012 tarihinde Geçici Libya Ulusal Konseyi’nin yerini alacak “Ulusal Kurucu Meclis” seçimleri yapılmıştır. Seçimlerde 200 üyeli mecliste¹⁹⁹ 80 üyeyi siyasi partilere, 120 üyeyi ise bağımsız adaylara ayrılmıştır. Ülkenin anayasa ve seçim yasası gibi temel kanunları hazırlayacak olmasının yanı sıra ülkenin siyasi ve idari sistemin de karar verecek meclis seçimleri % 65 katılım oranı ile gerçekleşmiş, Ulusal Kurucu Meclis seçimlerini Mahmud CİBRİL liderliğindeki Ulusal Güçler İttifakı (*Tehaluf Kuval Vataniyye*) kazanmıştır. Liberal olarak nitelenen ittifak 200 sandalyeli mecliste, siyasî partilere ayrılan 80 sandalyelik kontenjanın 39’unu kazanmıştır. Müslüman Kardeşlerin kurduğu Adalet ve İnşa (Kalkınma) Partisi 17 sandalye ile ikinci sırada yer almıştır. Tüm partiler İslamî referans olarak alacaklarını açıklayarak seçime girmişlerdir. (Kuşoğlu, e.t.11.12.2013)

Ancak ülkede, iç savaş süresince Libya ordusunun silah depoları ele geçirilip kontrolsüz bir şekilde yağmalandığından ve Geçici Libya Ulusal Konseyi’ne bağlı farklı aşiret ve gruplara ait silahlı devrim milislerinin üzerinde etkili bir merkezi kontrolün sağlayamadığından karışıklıklar devam etmiştir. (ORSAM, e.t.09.01.2013) 11 Eylül 2012’de el-Kaide bağlantılı olduğu düşünülen ağır silahlarla donatılmış milisler, ABD yerleşkesini basarak Büyükelçi Cristopher STEVENS’ı ve 3 ABD’liyi öldürmüştür. (Kamat ve Shokr, 2014:250)

Bu çatışmalara ülkede, KADDAFİ’nin Cemahiriye sistemin yerine nasıl bir sistem getirileceği konusunun aydınlığa kavuşturulamaması, merkezin çökmesi, yerel

¹⁹⁸ Bu partilerin belli başlıcalarının isimleri şu şekildedir: Adalet, Özgürlük ve Kalkınma Partisi, Kımme (Zirve) Partisi, Özgür Demokratik Libya Adalet ve Kalkınma Partisi, Gelecek Libya Partisi, Liberal Libya Partisi, Ulusal Dayanışma Partisi, Vatan için Birlik Partisi, Vatan Partisi, Libya Demokratik Partisi, Yeni Libya Partisi, Demokrat Parti, Libya Milli Partisi, Ulusal Demokratik Parti, Ulusal Demokratik Gelecek Partisi, Milli Kongre Partisi, Demokratik Sosyal Parti, Demokratik Parti, Uyanış Partisi, ve Müslüman Kardeşlerin 3 Mart 2012 tarihinde kurduğu Adalet ve İnşa (Kalkınma) Partisidir.

¹⁹⁹ Ulusal Kurucu Meclis’te Libya’nın batısı 102 vekille, Libya’nın doğusu 60 vekille, güneyi 29 ve merkezi ise 9 vekille temsil edilmiştir. (Tanrıverdi O, e.t.13.09.2012)

birimlerin yaklaşık bir yıldır özerk olarak hareket etmesi ve neredeyse bu her birimin kendine has bir ordusu ve idari yapısına sahip olması sebep olmuştur. Hemen hemen her gün farklı gruplar bölgelerinde özerkliklerini ilan etmişlerdir. Petrol gelirlerinin paylaşımı bölgeler arasındaki mücadelenin en temel nedenlerinden bir tanesi olmuştur. (Tanrıverdi O., e.t.13.09.2012)

En son ülkedeki silahlı güçler, Libya'nın batısını kontrol eden Trablus merkezli Milli Genel Kongre'nin desteklediği Fecr (Şafak) Kuvvetleri ile Doğu Libya'yı elinde bulunduran Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi'nin desteklediği Hafter'e bağlı milisler olarak ikiye bölünmüştür. (Fortune Turkey, 26 Ocak 2015, e.t.12.03.2015) Bu milisler arasındaki çatışmalar devam ederken eski Libya Başbakanı Ali ZEYDAN Times gazetesine verdiği demeçte Batılı ülkelerin Libya'ya müdahale etmemesi halinde Irak ve Suriye'de geniş bir bölgeyi ele geçiren Irak Şam İslam Devleti Örgütünün (İŞİD) Akdeniz kıyılarına ulaşacağı uyarısında bulunmuştur. (Habertürk, 23 Şubat 2015, e.t.12.03.2015)

Görüldüğü gibi Arap Baharı Libya'ya da yaramamıştır. KADDAFİ'den sonra düzen kuramayan Libya'da çatışmalar sona ermemiştir.

7.10 Bahreyn'de Arap Baharı

Bahreyn'de ekonomik problemler ile birlikte “Arap Baharı” bağlamında protesto gösterileri Sünni krallığa karşı Şii ayaklanması şeklinde yaşanmıştır. Çünkü Bahreyn nüfusunun çoğu Şii olmasına rağmen yönetim Sünnilerin elinde olan bir ülkedir.²⁰⁰ Sünniler ülkeyi yönetmekle birlikte, karlı inci ticaretine de egemendiler. Şiiler ise inci avcılığı, kırsal hurma yetiştiriciliği ve balıkçılıkla uğraşmaktadır. Yine Şii çiftçiler el-Halifelere kelle vergisi ve su vergisi vermek zorundadırlar. Sünni nüfus ise bu tip vergilerden muaftır. (Hanieh, 2014: 102)

Bahreyn'de ilk ve önemli direniş hareketlerine Şubat 2011'de rastlanmıştır. 14 Şubat 2011 Öfke Gününde İnci (Pearl) Meydanı'nda onbinlerce Bahreynli eylem yapmak için sokağa çıkmış ve siyasi reform talebinde bulunmuştu. Gösterilerin üçüncü günü 17 Şubat 2011'de göstericilerle çatışan güvenlik güçleri 7 eylemciyi öldürmüştü.

²⁰⁰ Şiiler nüfus olarak fazla olmasına rağmen 2006 seçimleri ile 40 koltuklu parlamentonun 23'ü Sünniler, 17'si Şiiler tarafından paylaşılmıştır.

17 Şubat'ta 5 kişi daha öldürölüp yüzlercesi yaralanmıştı. Bu olayın ardından seçilmiş 17 Şii milletvekili istifa etmiş ve isyan bütün ölkeye yayılmıştır. 1 Mart'ta göstericiler meclis binasını ablukaya almış ve birçok okulda öğretmenler iş bırakmıştır. 11 Mart'ta kraliyet sarayına yürüyüş yapma çağrısı olmuş ve binlerce insan bir araya gelerek el-Halife yönetiminin sona ermesi çağrısında bulunmuştur. (Hanieh, 2014: 118-121)

Protestocular 14 Mart 2011'de İnci Meydanını doldurmuş isteklerini yenilemişlerdir. Ancak bu sefer ölke dışından KİK ölkelerinden Suudi ordusundan ve ulusal muhafızlardan bin asker, Birleşik Arap Emirlikleri'nden beş yüz polis, bir miktar Katar'lı askerden oluşan "Yarımada Kalkan Gücü" bu olaylara müdahale ederek İnci Meydanını boşaltmıştır. (Hanieh, 2014: 122) Müteakiben 16 Mart 2011'de sıkıyönetim ilan edilip meydana gelen herkes ihanetle, İran yanlısı olmakla suçlanmıştır. (Aldairy, 2013:153)

Tahran, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin Bahreyn'deki olayları bastırmak için asker göndermesini şiddetle eleştirmiştir. (Sandıklı ve Salihi, e.t.13.08.2013) Ancak olaylar yine de son bulmamış ve devam etmiştir. Bunun üzerine Bahreyn Prensi Selman bin Hamid el-HALİFE'nin emriyle Şii köylerine baskınlar düzenlenmiş ve hastaneler güvenlik güçlerince işgal edilmiştir. Bahreyn'in tek bağımsız gazetesi olan el-Vasat'ın büroları yağmalanıp editörü Mansur el-Cemri ile birlikte 3 gazeteci ölkenin istikrarı ve güvenliğini kasten hedef almakla itham edilip tutuklanırken, hükümet yanlısı gazeteler yapılan müdahaleyi savunmuşlardır. Temmuz 2011'de Kral, bir "Ulusal Diyalog" yürüteceğini duyursa da eylemler, Temmuz ve Ağustos ayları boyunca genellikle yoksul Şii köylerinde günlük olarak devam etmiştir. (Hanieh, 2014: 123-124)

Eylöl 2011 sonlarına doğru Bahreyn yönetimince içinde kadınların da bulunduğu 20 hekime muhalifleri tedavi etmeleri" ya da "eylemcileri tedavi ederek hükümeti devirme girişiminde bulunmak" suçundan 15 yıla kadar hapis cezası verilmişken, bir muhalifte polis öldürdüğü için idam cezasına çarptırılmıştır. Yine aynı tarihlerde Bahreyn'de yapılan seçimlerde Şiiler Vifak partisi meclisteki 40 sandalyenin 18'ini kazanmıştır. Müteakip dönemlerde Bahreyn'de, zaman zaman protesto gösterileri devam etmiştir. 16 Aralık 2011'de başkent Manama'nın batısındaki Diraz kentinde yüzlerce Şii göstericiye karşı polis göz yaşartıcı bomba kullanmıştır. 16 Aralık 2011

tarihi itibariyle Bahreyn'deki "Arap Baharı" sebebiyle ölenlerin sayısının 30'u geçtiği bildirilmiştir. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 296-297)

Görüldüğü gibi Bahreyn'de de Arap Baharı olumlu bir sonuca ulaşmamıştır. Hatta diğer ülkelerden farklı olarak KİK ülkelerinin müdahalesine uğramıştır. Seçimler yapılsa da daha önceki seçimlerdeki gibi Şii milletvekili sayısı Sünni milletvekili sayısının altında kalmıştır.

7.11. Suudi Arabistan'da Arap Baharı

1932 yılında kurulan Suudi Arabistan Krallığı, 30 milyon nüfusuyla Arap Yarımadası'nda bulunan en büyük ülkedir. İslam'a göre iki kutsal şehir olan Mekke ve Medine bu ülkededir. Şeriat yasalarının anayasa olarak kabul edildiği krallıkla yönetilen ülkede, Şiiler Müslüman nüfusun % 20-25'ini oluşturmaktadır. (Suudi Arabistan, e.t.01.03.2015)

2011 olaylarına kadar Suudi Arabistan'da siyasi reform isteği olmakla beraber, bir halk ayaklanması gerçekleşmemiştir. Daha önceki gibi küçük kıpırdanmalar, ayrımcılık, zulüm ve baskıya maruz kalan Şii cemaatinin olduğu doğu eyaletlerinde olmuştur. (BİLGESAM, e.t.05.05.2013)

Suudi Arabistan'da "Arap Baharı" bağlamında ilk direniş hareketleri, Şubat 2011 sonlarına doğru Şiilerin yoğun bulunduğu el-Şarkiye bölgesindeki el-Katif kentinde gerçekleşmiştir. Suudi yönetiminin önceden almış olduğu önlemlere rağmen, gösteriye 200 civarında genç katılmıştır. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 314)

Suudi Arabistan yönetimi, olası daha büyük halk ayaklanmalarının önüne geçebilmek için 2011 yılı Şubat ve Mart aylarında 130 milyar dolarlık bir ekonomik destek paketi açıklamış ve İçişleri Bakanlığı'na 60 bin güvenlik personeli almıştır. Yine bu kapsamda yönetim 500 bin yeni konut inşa edileceğini ve kamu çalışanlarının maaşlarının asgari 3.000 Suudi Riyali olarak belirlendiğini açıklamıştır. (Jones, 2014: 138)

Yine reform olarak Suudi Arabistan Kralı Abdullah İbni Abdülaziz el-SUUD, Eylül 2011 sonlarına doğru Suudi Arabistan'da yapılan mahalli seçimler sırasında kadınlara siyasi hal verilmesi konusunda söz verse de kadınlar yine seçimden

dışlanmıştır. Ancak Kral Abdullah bu sefer kadınların 2015 yılındaki belediye seçimlerine katılacağını ilan etmiştir. (Jones, 2014: 136)

Ekim ayında da Şii'ler, siyasi reform, siyasi tutukluların serbest bırakılması ve ikinci sınıf vatandaş statülerine son verme talepleriyle yeniden protesto gösterilerinde bulunmuşlardır. (Jones, 2014: 135)

18-19 Kasım 2011 tarihlerinde el-Katif şehrinde 19 yaşındaki bir protestocu öldürülmüş, hemen ertesinde 21 Kasım'da da biri kız iki genç gösterici daha öldürülmüştür. Kasım 2011'in son haftasına girilirken ülkenin doğusundaki el-Katif şehrinde protestolara katılan 4 Şii vatandaş daha öldürülmüştür. İçişleri Bakanlığı, protestoların yayılmasının arkasında Yabancı Güçler ve özellikle İran'ın olduğunu ifade etmiştir. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 318) Suudi Arabistan, ülkesindeki % 20-25'lik Şii nüfus en korktuğu unsurdur.²⁰¹ Bu bağlamda İran'ı en büyük rakibi görmektedir. (TASAM, e.t.25.11.2013)

Suudi Arabistan ayrıca kendisini Sünni ülkelerin lideri olarak görmekte Körfez ülkelerindeki Sünni grupları desteklemektedir. Bundan dolayıdır ki Suudi Arabistan Amerika'nın Mısır'daki olaylar karşısındaki kayıtsızlığından ders alarak Bahreyn'deki Şii halk hareketinin bastırılmasında inisiyatifi eline almış ve Birleşik Arap Emirlikleri ile beraber bu küçük ülkeye asker sevk etmiştir. (Oğuzlu, e.t.11.11.2013)

Sonuçta Suudi Arabistan "Arap Baharı" bağlamında ülke içindeki protestolara karşı; halka büyük ekonomik yardımlar yaparak ve kendi ülkesindeki Şii'lere müdahalede bulunarak önlem almıştır. Ayrıca çevre ülkelerindeki olayların kendi ülkesine sıçrayabileceği endişesiyle özellikle Şii nüfusun çoğunlukta olduğu Bahreyn'e Birleşik Arap Emirlikleri ile beraber askeri müdahaleden kaçınmamıştır. Gerek Avrupa gerek ABD, Suudi Arabistan'ın hem kendi ülkesine hem de Bahreyn'e müdahalesini görmezden gelmişlerdir. Tabii ki bunda dünyanın en önemli petrol üreticisi Suudi Arabistan'ın istikrarsızlığı, bir anda dünya ekonomisini alt üst edebileceği düşüncesinin olmasıdır.

²⁰¹ Suudi Arabistan'da Şii'lere her zaman İran yanlısı olarak bakılmaktadır. (Ahmad, 2013: 170)

7.12. Suriye’de Arap Baharı

Etnik ve dini bakımdan heterojen bir toplum yapısına sahip olan Suriye’nin nüfusu 23 milyondur. Bu nüfusun yaklaşık % 90’ı Arap, % 9’u Kürt ve % 1’i de Ermeni, Çerkez ve Türkmen gibi etnik gruplardan oluşmaktadır. Toplam nüfusun yaklaşık % 74’ü Sünni Müslümanlık, % 13’ü Nusayrilik, % 10’u Hristiyanlık ve % 3’ü Dürzilik inancını benimsemektedir. (Şen, e.t.02.03.2014)

2010 yılının sonlarında Kuzey Afrika ve Orta Doğu coğrafyasında başlayan halk ayaklanmaları Suriye’yi de etkilemiştir. ESED ilk etkilerin ülkesine ulaşmasından sonra rejimin ilk tepkisi bu değişim rüzgârının Suriye’yi etkilemesini önemsemek ve özgüvenle Suriye’nin diğer ülkelerden farklı olduğunu savunmak olmuştur. Beşar ESED, ayaklanmaları tüm ülke geneline yayılan bir rahatsızlığın sonucu değil de kendi yerel dinamikleri içinde ortaya çıkan sorunlar olarak değerlendirmiştir. Böylece genel ve yapısal çözümlerden ziyade bu yerel sorunlara münferit çözümlerin yeterli olacağını düşünmüştür. Ancak işler ESED’in dediği gibi olmamıştır. (Şen, e.t.02.03.2014)

Suriye’de yaşananların nedenlerine inilecek olunursa diğer ülkelerdeki gibi ekonomik²⁰² durumun yanında; özgürlük, demokrasi, 1963’ten beri devam eden olağanüstü halin kaldırılmaması gibi siyasi sebeplerde bulunmaktaydı. (Çakmak ve Yetim ve Çolak, e.t.11.11.2013)

Suriye’de ilk hareketlenme Harika bölgesinde yaşanmıştır. Şubat 2011’de trafik polisleri Harika bölgesinde bir tüccarın oğluna saldırması üzerine Şam’da yüzlerce insan gösteri düzenlemiştir. Göstericiler bir yandan ESED’e bağlılıklarını bildirirken diğer yandan “Suriya halkı aşağılanamaz” diye slogan atmıştır. (Pinto, 2014: 280-281)

Baas rejimine karşı, ülke genelinde isyanı tetikleyen olay ise Dera şehrinde yaşanmıştır. 6 Mart günü Dera şehrinde yaşları on ile onbeş arasında değişen onbeş kişilik çocuk grubu okullarının duvarına “Halk rejimin yıkılmasını istiyor” yazdıkları için tutuklanmış ve işkence görmüştü. Halkın büyük bir bölümü “ahlaki bir aşağılanma”

²⁰² ESED ekonomi politikaları sonucu halkın alım gücü % 24 oranında daralmış ve hayat standartlarında düşüş yaşanmıştır. Suriye’de nüfusun % 79’u 34 yaşın altındadır ve çoğunluğu eğitilmiş olan bu gençler iş imkanlarından yoksun bulunmaktadır. Halihazırda var olan bu ekonomik zorluklara ayaklanmaların başlamasından sonra elektrik kesintileri, petrol ve ocak gazında sıkıntılar, temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarındaki hızlı artışlar eklenmiştir. Böylece ülkedeki yoksulluk daha da hissedilir hale gelmiştir. (Şen, e.t.02.03.2014) Tüm bunlarla beraber ekonomideki yolsuzluk ve rüşvet de tıkanmış ekonomiyi daha da çıkmaza sürüklemiştir. Özellikle protestolarda Deraa kentindeki yolsuzluğa karşı tedbirler geliştirilmesi ve yolsuzluğun önlenmesi talep edilmiştir. (Aras, 2014: 90)

olarak görmüş ve olaylar siyasi bir infiale dönüştürmüştü. Ayrıca Güney’de tarım şehri olan Dera’nın, kuraklıktan doğrudan etkilenmiş olması, devlet yatırımlarının yetersizliği ve devlet yetkililerinin yolsuzlukları, kaynakları kötü yönetmesi şehirde işsizlik ve yoksulluğu arttırmıştı. (Pinto, 2014: 280-281)

25 Mart’a gelindiğinde Dera şehrinin büyük bölümü göstericilerin denetimi altına alınmıştı. Kısa zamanda gösteriler Duma, Harasta, Hama, Humus, Lazkiye, Tel Kalah gibi şehir ve kasabalara sıçramıştı. (Pinto, 2014: 281-282)

ESED, bu protestolara karşı ilk hamle olarak Kürtler ve Sünni Müslümanlar gibi belirli toplumsal gruplara ödünler vermişti. Ayrıca Mart ayında zorunlu askerlik hizmetini 21 aydan 18 aya indirmiş, Dera’da tutuklu 15 genci serbest bırakmış, Dera Valisi’ni görevden almış, memurların maaşları arttırmış, basına daha fazla özgürlük, yolsuzlukla mücadele ve yeni istihdam alanları oluşturulması tasarılarını açıklamış, siyasi tutuklular serbest bırakmış, 1963 yılından bu yana yürürlükte olan olağanüstü hal kaldırmıştır. Ancak halk bu ödünlerden tatmin olmamış, protestolar isyana dönmüştür. (Pinto, 2014: 283-284)

Olayların artmasıyla 29 Mart 2011’de hükümet istifasını sunmuş ve Cumhurbaşkanı Beşar ESED tarafından da kabul edilmiştir. Ancak gösteriler devam etmiş 12 Mayıs itibarıyla 800 kişinin öldüğü 10.000 kişinin tutuklu ya da kayıp olduğu ileri sürülmüştür. ESED, iktidarda kalabilmek için Mayıs 2011 sonunda “31 Mayıs 2011 tarihinden önce işlenen tüm tutuklular için genel af ilan ettiğini” açıklasa da iki gün sonra Humus’a saldırmıştır. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 151-160)

Haziran ayında ESED, partilerin kurulmasını onaylayan seçim yasasını kabul etmiş ve 2012’de seçimlerin yapılacağını duyurmuştur. Ancak bu söylemlerin üzerine 11 Temmuz 2011’de ESED ve Baas rejimi yanlısı 300 civarındaki bir grup Şam’da gösteri düzenlemiş, ABD ve Fransa büyükelçilik binalarını taşlamışlardır. Suriye yönetiminin ABD büyükelçiliğine yaptığı bu hareket sonunda aynı gün ABD Dışişleri Bakanı Hillary CLİNTON Washington’daki basın toplantısında “ESED Bizim açımızdan meşruiyetini kaybetmiştir” demiştir. Tüm bu gelişmeler ve şiddetin artması üzerine, Ağustos 2011 başlarında BMGK Suriye’ye yaptırım konusunda karar almıştır. 4 Ağustos’ta kabul edilen BMGK kararına göre; Suriye’ye giderek artış kaybeden insan hakları ihlalleri ve sivillere karşı kuvvet kullanımı sert bir şekilde kınanmıştır. Aynı

saatlerde ABD Dışışleri Bakanlığı da Suriye’de bulunan Amerikalılara, ülkeyi derhal terk etmeleri çağrısı yapmıştır. Benzer bir tepkide KİK’den yükselmiştir. KİK’in 6 Ağustos 2011 tarihli toplantısının ardından, ESED rejimine “dökülen kanın durdurulması” uyarısında bulunmuş ve reformları acilen uygulamaya başlaması çağrısı yapmıştır. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 163-167)

Suriye yönetiminin bu zor anında destek 19 Ağustos 2011’de Rusya’dan gelmiştir. Rusya Dışışleri Bakanlığından İnterfaks heber ajansına yapılan açıklamada, “ESED rejimine söz verdiği reformları hayata geçirmesi için biraz zaman verilmesi gerektiğine inanıyoruz” şeklinde olmuştur. Bu desteğin gerekçesini de ESED’in bir gün öncesindeki açıklamasında “tüm askeri operasyonların durdurulduğunun ilanı” etkili olmuştur. Devlet Başkanı MEDVEDEV “Suriye ikinci bir Libya olmayacaktır” diyerek, hem Suriye konusundaki hassasiyetini vurgulamış hem de Libya’da yapılan yanlışlığı hatırlatmıştır. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 196) Ağustos 2011 içerisinde Rusya’nın en büyük silah ihracat firması Rosoboronexport’un genel müdürü Anatoliy ISAYKİN tarafından da, Rusya’nın Suriye’ye silah satışının devam edeceği bildirilmiştir. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 219)

24 Ekim 2011’de ABD’nin Şam Büyükelçiliğı’ne yapılan saldırı sebebiyle Suriye’yi terk ettiğini duyurmuştur. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 200) 12 Kasım 2011’de Mısır’ın başkenti Kahire’de toplanan Arap Birliğı, şiddet olaylarından dolayı Suriye’nin üyeliğini askıya almış (Timetürk, 12 Kasım 2011, e.t.02.01.2014) ve Arap Birliğı’nin ESED rejimine verdiği, 19 Kasım 2011 akşamına kadar Suriye’ye gözlemci gönderme teklifi kabul edilmezse ekonomik yaptırım uygulanacağı ultimatomu, 18 Kasım 2011’de Arap Birliğı tarafından prensip olarak kabul edilmiştir. Ancak bu ultimatomon Suriye tarafından kabul edilmemesi üzerine Arap Birliğı 27 Kasım 2011’de, Kahire’de yapılan 21 ülkenin oy verdiği karar oturumunda, Irak ve Lübnan karşı oy kullanmasına rağmen 19 ülkenin onayı ile Suriye’ye bir dizi yaptırım için karar almıştır. Bu karara göre Suriye ile ticaret anlaşmaları askıya alınmış, Suriye devlet adamları için hava yoluyla dahil seyahat yasağı getirilmiştir. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 208)

Rusya da Aralık 2011 ortalarında ESED rejimine karşı tavrı alan bir konuma girmiştir. 16 Aralık 2011’de Rusya’nın BM daimi Temsilcisi Vitaly CHURKİN, Suriye yönetiminin sivil halka “orantısız güç” kullanarak uyguladığı baskıyı önlemek,

hükümetin reformlara devamını sağlamak için BMGK'ye bir "Kınama" kararı alınması için tasarı sunmuş ve Güvenlik Konseyi'nin 15 üyesini acilen toplantıya çağırmıştır. Rusya'nın bu girişimi üzerine Suriye Arap Birliği'nin sunduğu gözlemci teklifini kabul etmiş ve Suriye Cumhurbaşkanı Yardımcısı Faruk El ŞARA Moskova'ya gitmiştir. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 220-221)

Arap Birliği ile Kahire'de bir araya gelen Suriye Dışişleri Bakanı yardımcısı Faysal MİKDAD, uluslar arası 500 gözlemcinin Suriye'ye girişi ile ilgili protokolü imzalamıştır. Protokole göre gözlemciler, ESED kuvvetlerinin Suriye halkı üzerine baskı kurup kurmadığını araştırıp rapor hazırlayacaklardı. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 209)

Tüm bu gelişmelere rağmen Suriye'de katliamlar durmamıştır. Ayrıca baskı ve şiddeti daha da artarak devam etmiş ve iç savaş kimyasal silahların dahi kullanıldığı bir boyuta gelmiştir. 2013 Ağustos ayında ESED güçlerinin, Şam'ın Doğu Guta bölgesinde aralarında çok sayıda kadın ve çocuğun bulunduğu 1.300 kişinin öldüğü saldırıda kimyasal silah kullanıldığı öne sürülmüştür. Kimyasal silah kullanımı iddiası karşısında ABD harekete geçmiş, Suriye'ye askeri müdahale konusunu gündeme getirmiştir. Askeri müdahale konusu tartışılırken, Rusya, ABD'ye diplomasi çağrısında bulunmuş ve taraflar Cenevre'de bir araya gelmiştir. ABD ve Rusya, Suriye yönetiminin ülkedeki kimyasal silah stokunun tam listesini vermesi ve bu silahların 2014'ün ilk yarısına kadar imha edilmesi kararında anlaşmıştır. Suriye'de bu öneriye sıcak bakmış, böylece Suriye'ye yönelik bir askeri operasyon seçeneği masadan kalkmış, konunun diplomasi yoluyla çözülmesi yönünde genel bir uzlaş zeminini sağlanmıştır. (Orhan, 2013: 26)

Tüm bu gelişmelerle birlikte 2015 yılına gelindiğine Suriye'de çatışmalar dinmemiştir. Suriye'de dört yıla yakın bir süredir devam eden iç savaşta 200 binden fazla insan hayatını kaybederken 4 milyondan fazla insan kendi ülkesinde yerlerinden edilmiş ve 2 milyon insan başka ülkelerde mülteci konumuna düşmüştür. (Aras, 2014: 91)

Tunus'ta, Mısır'da, Libya'daki eylemler iktidarların devrilmesi ile sonuçlanmıştır. Suriye'de ise Beşar ESED yönetimine karşı sürdürülen isyanlar, ESED yönetiminin bu hareketler karşısında uyguladığı politikalar ve süreci iyi yönetmesiyle sonuçsuz kalmıştır. (Ersoy, 2014: 249)

Bunu sağlayan faktörleri incelediğimizde birinci faktör olarak ülkedeki güvenlik yapılanmasının yani ordu ve istihbarat birimlerinin rolü olmuştur. Tunus ve Mısır'da değişimi mümkün kılan ordunun almış olduğu protestocular yanlısı tavır olurken, Suriye'de güvenlik birimlerinin tamamının Devlet Başkanı ve rejimin yanında yer aldığı görölmüştür. Yine 200.000 kişilik bir ordu olan Suriye ordusundan kopuşlar yaşansa da ordudan ayrılıp muhalefet safına geçen asker sayısı Libya'dakine ulaşmamıştır. Bu yapı içinde ciddi bir kırılma yaşanmamıştır. (ORSAM, e.t.09.01.2013)

Bunun dışında tabi önemli bir faktör de İran ve Rusya'nın vermiş olduğu destektir. Rusya'nın BMGK'de Suriye aleyhine kararları veto ediyor olması uluslararası baskıların yoğunlaşmasını engellemektedir. Sürecin Libya'da olduğu gibi uluslar arası müdahaleye doğru gidişine imkan tanımamıştır. BMGK'nin daimi üyeleri olarak Rusya ve Çin, Suriye'ye yönelik olarak alınabilecek herhangi bir yaptırım kararı ile dış müdahaleye karşı çıkmış ve oturumlarda veto yetkilerini kullanmışlardır. (Orhan, 2013: 25-26) İran da bölgede stratejik ortağı olan Suriye'yi desteklemiştir. İran desteği her şeyden önce mali ve askeri yardım şeklinde ESED yönetimini rahatlatmıştır. (ORSAM, e.t.09.01.2013)

Diğer bir sebepte ABD ve diğer batılı ülkelerin askeri müdahaleden vazgeçmesidir. Bunda yukarıda belirttiğim gibi Rusya ve İran'ın caydırıcı gücü olduğu kadar Suriye'de ESED'e alternatif oluşturacak, güvenilir bir muhalefetin yaratılamamış olmasının ve Suriye'nin giderek radikal İslamcı grupların merkez üssü haline gelmesi olduğu gibi ülkede bir etnik-mezhepsel iç savaşı doğabileceği korkusunun olması olarak değerlendirilmektedir. Bu durum ABD'yi ve Avrupa ülkelerini, ESED rejimi ile diplomasi masasına oturmaya itmiştir. (Orhan, 2013: 26)

Diğer bir sebepte ortak bir muhalefetin oluşturulamamasıdır. Her ne kadar dağınık olan muhalefet Suriye Ulusal Konseyi adı altında birleşmiş ve Özgür Suriye Ordusu, muhalefetin silahlı gücü olarak ESED güçleri ile savaşımaya başlamışsa da Özgür Suriye Ordusu içerisinde bölünmeler yaşanmış ve bu grupların birbirleriyle savaşıarak inisiyatifin ESED'e geçmesine yol açmıştır.²⁰³ (Pinto, 2014: 309-315)

²⁰³ Gruplar arasındaki ayrışmayı 2011 Ekim ayında Humus'ta gerçekleşen bir olay da açıklıyordu. Göstericilere hitap eden konuşmalarda hep dini kelimeler kullanılmıştı. Aralarından biri kadınların eylemlerde yer almaması gerektiğini, çünkü bunun İslam'a aykırı olduğunu söylemişti. Bir süre sonra kadınların eylemlerde yer almasını söyleyenlerle karşı çıkanlar arasında kavgı çıkmıştı.

Sonuçta Beşar ESED'in dış müdahale olmadan devrilmesi zordur. Çünkü muhalifler tamamen birleşmiş durumda değiller. Yine tüm muhalif gruplara liderlik edebilecek, hatta olası ESED sonrası geçiş dönemini yönetecek güçlü bir lider görünmemektedir. Suriye'deki Hristiyanların, Ermenilerin, Dürzilerin ve Nusayrilerin önemli bir kısmı ESED'i desteklemektedirler. (Şen, e.t.02.03.2014)

Devam eden iç savaş ve el-Kaide tehdidi, PYD ve Suriye muhalefetine (Özgür Suriye Ordusu) çatışması. Nusra Cephesi ve İslami Cephe'nin birlikte Irak-Şam Devleti (İŞİD) ile savaşı, İŞİD ve PYD dışındaki diğer grupların ESED rejimiyle devam eden savaş şu an için sonuçlanmamış ve yakın bir süreçte sonuçlanacak gibi durmamaktadır. (Ersoy, 2014: 272-273)

7.13. Umman'da Arap Baharı

Umman, Körfez ülkeleri içerisinde ekonomik açıdan en güçsüz ülke olarak değerlendirilmektedir. Ülke vatandaşlarının neredeyse tamamı, diğer Körfez ülkelerinden farklı olarak İbadiye Mezhebi'ne mensup bireylerden oluşmaktadır. Kapalı bir toplum yapısına sahip olmasına ve şaşırtıcı bir durum olarak değerlendirilmesine karşın Arap Baharı kapsamındaki halk hareketleri Umman'a da sıçramıştır. Ancak bu hareketlerin önüne baskıcı yollarla değil barışçı yollarla önüne geçilmiştir. (Aydın, 2014: 78)

Arap Dünyasının birçok ülkesini kargaşaya boğan “Arap Baharı” ABD ile askeri ve siyasi alanda çok yakın bir bağlantısı olan Umman Sultanlığı'na 18 Şubat 2011'de ulaşmıştır. Başkent Maskat'ta yaklaşık 800 kişi gerçek yasaları yapabilecek yetkiyle donanmış bir parlamento için gösteri yapmıştır. Zira Umman Sultanlığı'nda hala hiçbir yetkisi bulunmayan, sadece Sultan'a danışmanlık yapan bir Meclis (Şura) bulunmaktadır. Göstericilerin sloganı “Reformlara Evet, Yolsuzluklara Hayır!” şeklinde olmuştur. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 320)

28 Şubat 2011 itibariyle ölen göstericilerin sayısı 6'ya yükselmiştir. Hükümet, yeni iş imkanı yaratma sözü vermiş ve 50 bin kişiye iş imkânı sağlamıştır. Ayrıca, yolsuzluk suçlamalarının muhatabı üç bakan görevden alınmış ve aylık 390 ABD doları işsizlik maaşı verileceği açıklanmıştır. Bu önlemler ve verilen reform vaatleriyle protesto gösterilerin önüne geçilmiştir. (Aydın, 2014: 79)

7.14. Kuveyt’te Arap Baharı

Kuveyt, yaklaşık nüfusu 2.6 milyon olan bir Körfez ülkesidir. Nüfusun % 85’i Müslüman’dır. Müslümanların da % 70 Sünni, % 30’u da Şii’dir. Resmi dil Arapça olmakla birlikte, hemen her yerde İngilizce de konuşulmaktadır. Kuveyt’in bir diğer özelliği de ABD petrol şirketleri dolayısıyla ABD ile olan iyi ilişkileridir. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 323)

Kuveyt’de “Arap Baharı”nın ilk kıpırtısı Ocak 2011 başlarında 500 civarındaki göstericinin “Halk hükümetin değişmesini istiyor!” sloganıyla hükümeti protesto etmesiyle başlamıştır. Böylece, uzun yıllar fert başına gelir ortalamasıyla dünyanın en iyi ülkeleri içerisinde gösterilen Kuveyt’de “Arap Baharı”ndan olumsuz etkilenmiştir. Gösteriler Şubat ve Mart aylarında da devam etmiş ve Mart 2011 sonlarında hükümet istifa etmiştir. Sakin geçen yaz aylarının ardından 2011 sonbaharında Kuveyt gene hareketlenmiştir. 20 Ekim 2011’de 10 binden fazla kişi Başbakan Şeyh Nasır el-AHMED’in görevi bırakması için gösteri yapmıştır. Gösteri, “Arap Baharı”nın izlerinin başladığı günden beri en büyük katılım olmuştur. 16 Kasım 2011 sabahı sayıları 15 bini bulan göstericiler, Başbakan el-AHMED’in istifası ve hükümetin değişmesi isteğiyle Meclis önünde yeniden gösteri yapmışlardır. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 323- 324)

Haftalarca devam eden gösterilere karşın Başbakan istifa etmemiştir. Kuveyt de Suudi Arabistan gibi bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Aynı doğrultuda ekonomik politikalar izlenmeye başlamış ve ekonomik çözüm paketi kapsamında kamu görevlilerinin maaşlarına % 115 oranında zam yapılmasına, her Kuveyt vatandaşına yıllık 1.000 Kuveyt Dinarı verilmesine ve bedelsiz gıda yardımı yapılmasına karar verilmiştir. (Aydın, 2014: 78) Böylelikle Umman’daki gibi önlemler ve verilen reform vaatleriyle protesto gösterilerin önüne geçilmiştir.

7.15. Ürdün’de Arap Baharı

Bölgede başlayan gösteri ve protestolardan Ürdün de etkilenmiştir. Komşularına nazaran daha huzurlu bir ülke olarak bilinen Ürdün’de Ocak 2011 tarihinden itibaren protestolar yaşanmaya başlamıştır. (Şen, e.t.27.11.2014)

14 Ocak 2011’de kötü ekonomik durum, işsizlik ve yolsuzluk bahane edilerek “Fakirlik ve açlığa karşı isyan et! Ürdün halkı” sloganları ile başlayan protestolar demokratikleşme yönünde istekler ile devam etmiştir. Özellikle konuşma, toplantı, ifade

özgürlüklerinin geri kazanılmasının yanı sıra adil seçim yasaları ile halka karşı sorumlu seçilmiş bir hükümet talep edilmiştir. (Yağmur Şen, Ürdün’de Arap Baharı, e.t.27.11.2014) Ayrıca protestolarda kralın gücünün sınırlandırılması ve başbakanın kral tarafından atanmayıp parlamentonun alt kanadı tarafından seçileceği bir işleyişe dönülmesi talep edilmiştir. Bu protestolarda hiçbir şekilde rejimin devrilmesi çağrısı yapılmamıştır. (Scwelder, 2014: 345-346)

Halkın değişim talebi Kral II. ABDULLAH tarafından hızlı bir şekilde karşılanmıştır. Kral, Başbakan RİFAİ’yi görevden almış ve yerine Maruf BAKHİT’i atamıştır. Kral yeni başbakanın görevinin “doğru siyasi reformları başlatmak, Ürdün’ün demokratik güdüsünü arttırmak ve tüm Ürdünlüler için güvenli ve makul bir yaşamı temin etmek için pratik, hızlı ve somut adımların atılması” olduğunu açıklamıştır. (Şen, e.t.27.11.2014)

Kabine değişikliğiyle birlikte Kral, Genel İstihbarat Müdürlüğü’nün başındaki ismi de değiştirmiştir. Mart 2011’de Kral, Ürdün’ün siyasi ve toplumsal gruplarının liderlerinden oluşan 52 kişilik Ulusal Diyalog Komitesini kurmuş ve yeni seçim yasası ve siyasi partiler yasası tasarıları hazırlamakla görevlendirmiştir. Daha önemlisi, arzulanan siyasi reformları gerçekleştirmek için gerekli değişiklikleri önermek ve anayasayı revize etmek üzere bir kraliyet komitesi kurulmuştur. (Şen, e.t.27.11.2014)

Ancak yine 24 Mart 2011’de kendilerine 24 Mart Gençliği olarak adlandıran yüzlerce Ürdünlü, başkent Amman’da İç İşleri Bakanlığı’nın önünde süresiz bir oturma eylemi ile başlatmışlardır. Müteakiben bu yürüyüşe karşı Kral ABDULLAH taraftarları Sadakat yürüyüşü yapmışlardı. Ancak ertesi gün gruplar birbirine taş atmaya başlayınca çatışma meydana gelmiş, bu çatışmada 1 Ürdünlü ölmüştür. Bu bütün yıl boyunca Ürdün’de ölümle sonuçlanan tek protesto bu olmuştur. (Scwelder, 2014: 327-329) Gösteriler Ekim’e kadar devam etmiş ve iki başbakanın istifa etmesine karşın gösteriler yatışmamıştır. Ekim 2011’de başbakanlığı bırakan Maruf el BAHİT’in yerine atanan Başbakan Şevket el KHASAUNEH ve kabinesi Kasım 2011 sonlarında 25’e karşı 89 oyla parlamentodan güvenoyu almıştır. (Şen, e.t.27.11.2014)

Arap Baharı olarak adlandırılan bu olaylar kapsamında monarşi ile yönetilen ülkelerde rejim değişikliği yaşanmamıştır. Bölgede devrilen otoriter yapıların aksine Ürdün monarşisinin meşruiyeti geniş çaplı sorgulanmamıştır. Bu nedenle Ürdün’de

gösteriler kapsam ve sonuçları açısından sınırlı kalmış ve Ürdün Krallığı da protesto gösterilerini siyasi ve ekonomik vaatler vererek atlatabilmiştir. Hükümetler değişse de Kral pozisyonunu korumayı başarmıştır. (Şen, e.t.27.11.2014)

7.16. Arap Baharı Sürecinden Etkilenen Tunus, Mısır ve Fas'ta Anayasa Reform Çalışmaları

7.16.1. Tunus'ta Yeni Anayasa'nın Kabul Edilmesi

Daha önceki bölümlerde anlatıldığı gibi, Tunus bağımsızlığını kazandıktan sonra 1959 Anayasası kabul edilmiş, müteakiben içinde büyük değişikliğin yapıldığı 1991 Anayasası kabul edilmiştir. Bin ALİ'nin ülkeyi Ocak 2011'de terk etmesi ardından Ocak 2014'e kadar 3 yıllık süreçte hazırlanan Tunus Anayasası 23 Ocak 2014 günü Ulusal Kurucu Meclis'te oylamaya katılan 216 milletvekilin 200'ünün onayıyla kabul edilmiş²⁰⁴ 27 Ocak'ta da Cumhurbaşkanı'nın imzasıyla da yürürlüğe girmiştir. (Euronews, 27 Ocak 2014, e.t.06.06.2014)

Kabul edilen yeni 2014 Tunus Cumhuriyeti Anayasası; Önsöz, 10 bölüm ve 149 maddeden oluşmaktadır. Önsözden önce de Anayasanın “doğal kaynakların sürdürülebilirliğini garanti altına almak, çevrenin korunması ve gelecek kuşaklar için güvenli bir yaşam sağlamak, yüce insan değerlerini benimseyerek dünya barışı ve özgürlük temelinde uluslar arası medeniyete katkıda bulunmak için Tunus halkı adına Allah'ın izniyle” yapıldığı ifade edilmektedir. (Constitution of the Tunisian Republic 2014, e.t.15.09.2014)

Anayasanın önsözünde; özgürlüğün elde edilmesi, otokratik yönetimin yok edilmesi, ülkenin inşa ve bağımsızlığın elde edilmesindeki Tunus halkının çabaları ile gurur duyulduğu belirtilmektedir. 17 Aralık 2010-14 Ocak 2011 devriminin asalet ve özgürlük devrimi olduğu, adaletsizliği ve rüşvetçiliği kırmak için Tunuslu erkek ve kadınların büyük fedakârlıklarda bulunduğu açıklanmaktadır. Ayrıca Anayasanın; halkın İslam öğretilerine, yüce insan değerlerine, evrensel insan hakları prensiplerine bağlılığı ifade edilerek, Arap-İslam kimliği temelinde başarılı, reformist medeniyet ve tarihinden ilham alınarak yapıldığı belirtilmektedir. (Constitution of the Tunisian Republic 2014, e.t.15.09.2014)

²⁰⁴ Anayasa taslağın referanduma gitmeden onaylanması için meclisin en az üçte ikisi tarafından kabul edilmesi şartına bağlıydı.

Yine önsözde katılımcı demokratik Cumhuriyet rejiminin inşası için egemenliğin halka ait olduğu, sivil devlet çatısı altında özgür seçimlerle gücün değiştiği, güçler ayrılığı prensibi ve bu güçler arasında dengenin sağlandığı; devletin, özgürlükler ve insan hakları için hukukun üstünlüğünü garanti ettiğini, yargı bağımsızlığına bütün kadın ve erkek yurttaşlar arasındaki görev ve hakların eşitliği ile bütün bölgeler arasında adaleti sağladığını belirtilmektedir. (Constitution of the Tunisian Republic 2014, e.t.15.09.2014)

Tunus Anayasasının Birinci Bölümü; yirmi maddeden oluşmakta ve “Genel Hükümler” başlığı altında açıklanmaktadır. Birinci ve İkinci maddesi değiştirilememekte olup, Tunus’un özgür ve egemen bir devlet olduğu, dininin İslam, dilinin Arapça, yönetim biçiminin Cumhuriyet olduğu belirtilmektedir. Yine Tunus’un halk iradesine, yurttaşlığa ve hukukun üstünlüğüne dayalı sivil bir devlet olduğu ifade edilmektedir. (madde1,2)

Ayrıca; Egemenliğin ve bütün gücün halkta olduğu, bu gücü özgürce seçilmiş temsilciler veya referandumla kullanacağı (madde 3); bayrağı ve milli marşı ile Tunus Cumhuriyeti düsturunun “özgürlük, onur, adalet ve düzen” olduğu (madde 4); Tunus Cumhuriyeti’nin Arap Mağrebinin bir parçası olduğu (madde 5); devletin inanç özgürlüğünü garanti edeceğini bu kapsamda camilerin tarafsızlığını sağlayıp ibadet yerlerinin partizanca araçsallaştırılmasından uzak tutacağını, kutsal değerleri koruyarak onlara saldırıları engelleyeceği (madde 6); toplumun temel yapısı olan Ailenin devlet tarafından korunacağı (madde 7); devlet gençlerin gelişmesi için gerekli ortamı sağlayarak, onlara sorumluluk vererek sosyal, ekonomik ve politik gelişimlerine katılım sağlayacağı (madde 8); ülkenin bütünlüğünün korunması her vatandaşın görevi olduğu ve askerlik görevinin şartlarının kanunla düzenleneceği (madde 9); adil düzen için vergilerin ödenmesinin zorunlu olduğu, vergilerin toplanması ve bunun en iyi şekilde kullanılması için gerekli önlemlerin devlet tarafından alınacağı (madde 10); devletin en üst kademelerinde bulunan kişilerin (Cumhurbaşkanı, başbakan, milletvekilleri, yüksek yargı organı personeli) kanunla belirlenen kurallara göre gelirleri ve mal varlıklarını açıklayacağı (madde 11); devletin ülkenin doğal kaynaklarının sağlıklı elde edilmesi ve kullanırken bölgeler arası dengeyi, sosyal adaleti sağlayacak şekilde kullanacağı (madde 12); doğal kaynaklarla ilgili yapılan anlaşmaların meclise sunulacağı (madde 13); devletin merkezi yönetimi benimseyeceği (madde 14); devletin vatandaşla hizmet

edeceğini ve çalışırken etkinlik, güvenilirlik ve şeffaflık kurallarına riayet edeceği (madde 15); devletin eğitim kurumlarının tarafsızlığını partizanca araçsallaştırmadan sağlayacağı (madde 16); yalnızca devletin halkın ihtiyacına hizmet için silahlı kuvvetler ve iç güvenlik güçleri tesis edeceği (madde 17); ulusal ordunun cumhuriyet ordusu olduğu, ordunun ulusun savunulması, ulusun bağımsızlığı ve bütünlüğü görevini yerine getireceği, tarafsız olduğu ve kanunla belirlenen koşullarla sivil otoriteyi destekleyeceği (madde18); ulusal güvenlik gücünün (polis, jandarma) bireyi, kurumları ve mülkiyeti koruyan bir cumhuriyet güvenlik gücü olduğunu, bu görevi tarafsızca yapacağı, (madde 19); ulusal meclis tarafından kabul edilen anlaşmaların öncelikli ve üstün olduğu ifade edilmiştir. (madde 20) (Constitution of the Tunisian Republic 2014, e.t.15.09.2014)

İkinci Bölüm; Haklar ve Özgürlüklerden bahsetmiş olup, 21 ile 49. maddeler arasında açıklanmıştır. Bu kapsamda; erkek ve kadın bütün vatandaşların eşit olduğu ve devletin bunu garanti edeceği (madde 21); yaşam hakkının kutsal olduğu ve kanunla olağanüstü bir düzenleme olmadıkça zarara uğratılmayacağı (madde 22); devletin, insan onuru ve bütünlüğünü koruyacağı, psikolojik ve fiziksel işkencenin yasak olduğu (madde 23); devletin kişinin konut, özel hayat, iletişim, haberleşme ve kişisel bilgileri koruyacağı, her vatandaşın yaşama yerini seçmede, ülke içinde seyahat etme ve ülkeyi terk etme hakkına sahip olduğu (madde 24); hiç kimsenin sürgüne gönderilmeyeceği (madde 25); sığınma hakkı kabul edilen kişinin teslim edilmeyeceği (madde 26); sanığın suçu bağımsız yargılama sonucu ispat edilinceye kadar suçsuz olduğu, devletin tüm vatandaşının savunma hakkını garanti edeceği (madde 27); cezalandırmanın kişisel olacağı (madde 28); hiç kimse suç işlemedikçe veya hukuki karar olmadıkça gözaltına alınamayacağı veya tutuklanmayacağı, tutuklanan veya göz altına alınan kişiye hakları okunacağı (madde 29); her tutuklu insanın insanca muamele hakkına sahip olduğu (madde 30); düşünce, fikir, medya ve basın özgürlüğünün devlet tarafından garanti altına alınacağı (madde 31); devletin bilgiye erişme hakkını garanti edeceğini (madde 32); devletin akademik ve bilimsel araştırma özgürlüğünü garanti altına alacağı (madde 33); herkesin seçme, seçilme hakkına sahip olup, kadınların mecliste temsilini devletin sağlayacağını (madde 34); siyasi partiler, dernek ve kurumların özgürce kurulması devletin garantisi altında olduğu (madde 35); sendikaların grev hakkı garanti altında olduğu (ancak bu hak ordu ve güvenlik güçlerini kapsamamaktadır) (madde 36); herkesin barışçıl gösteri ve toplantı hakkı (madde 37); sağlık hakkı (madde 38); eğitim

hakkı ki 18 yaşına kadar eğitimin zorunlu olacağı ve devlet ücretsiz eğitim hakkını garanti edeceğini (madde 39); çalışma hakkı ve devletin yeterlilik ve adalet temelinde çalışmaya erişebilirliği sağlamak için gerekli önlemleri alacağı (madde 40); mülkiyet hakkının devlet tarafından garanti edileceği (madde 41); devletin ulusal kültürü koruyacağı, yaratıcılığı cesaretlendireceği, kültürler arası diyalogu destekleyeceği, kültürel mirasları koruyacak ve onun gelecek nesillere aktarılmasını garanti edeceği (madde 42); devletin sporu destekleyeceği (madde 43); su hakkı, muhafazası ve herkes tarafından kullanımı devletin ve toplumun görevinin olduğu (madde 44); devletin sağlıklı ve dengeli çevre, iklime katkı sağlama hakkı ile çevre kirliliğini önleyeceği (madde 45); kadınların elde etmiş olduğu hakların garanti altına alınması, desteklenmesi, geliştirilmesi, kadına şiddetin önüne geçilmesi için devlet tarafından önlemlerin alınacağı (madde 46); çocukların korunarak itibar, sağlık, bakım ve eğitim hakkının devlet tarafından sağlanacağı (madde 47); engelli kişilerin devlet tarafından korunacağı (madde 48); hukukun anayasanın güvence altına aldığı bu hak ve özgürlüklerin sınırlarını belirleyeceğini, sınırlamaların sadece gerekli olduğunda ve demokratik bir devlette olduğu gibi başkalarının haklarını korumak, ulusal güvenliği, halk sağlığını sağlamak için olabileceğini, yargı mekanizmalarının hak ve özgürlükleri korunmasını her türlü ihlallere rağmen sağlayacağı, anayasada kazanılmış her türlü hakkın garanti altında olduğu ve değiştirilmesine müsaade edilmeyeceği (madde 49) belirtilmiştir. (Constitution of the Tunisian Republic 2014, e.t.15.09.2014)

Üçüncü Bölüm; Yasama yetkisinden bahsetmiş olup bahsetmiş olup, 50-70. maddeler arasında açıklanmıştır. İnsanların yasama yetkisini meclisin vekili veya referandumla kullandığını (madde 50); meclisin yerinin başkent Tunus olduğu (madde 51); meclisin finansal özerkliğe sahip olup, kendi işleyişini meclis iç tüzüğü ile yerine getirdiği (madde 52); milletvekili seçimlerine 10 yıllık Tunus vatandaşlığına sahip 23 yaşındaki herkesin aday olabileceği (madde 53); 18 yaşındaki herkesin oy kullanma hakkına sahip olduğu (madde 54); milletvekili seçimleri gizli, doğrudan, özgür, adil ve şeffaf olarak yapılacağı (madde 55); seçimlerin 5 yıllığına icra edileceği (madde 56); meclisin her yıl olağan oturumunun ekim ayında başlayıp haziran ayında sonlandıracağı (madde 57); her milletvekili görevine yemin ederek başlayacağı (madde 58) ve ilk oturumda bir başkan seçeceği (madde 59); muhalefetin meclisin bütünleyici unsuru olduğu, meclisi temsil hakkı olduğu ve parlamento çalışmalarına aktif katılacağı

(madde 60); kanun teklifinin en az 10 milletvekili, başbakan veya cumhurbaşkanı tarafından yapılacağı (madde 62); sunulan kanun teklifinin finansal dengeleri bozacaksa kabul edilmeyeceği (madde 63); kanun tasarısının oturuma katılan milletvekillerinin salt çoğunluğuyla onaylanacağı, ancak bu çoğunluk milletvekili sayısının 1/3'ünden az olamayacağı, (madde 64), bütçe kanun tasarısının mecliste onaylanacağı (madde 66); ticari anlaşmalar, uluslar arası anlaşmalar ile yasama hükümlerinin onay için meclise sunulacağı (madde 67); milletvekilinin göz altına alınamayacağı, kamu ve ceza davası açılmayacağı, fikirlerini açıklamaktan mahkum bırakılamayacağı, parlamento çalışmalarından dolayı yargılanamayacağı (madde 68, 69); KHK'lerin meclis tarafından onaylanmasının (madde 70) zorunlu olduğu belirtilmiştir. (Constitution of the Tunisian Republic 2014, e.t.15.09.2014)

Dördüncü Bölüm; Yürütme yetkisinden bahsetmiş olup bahsetmiş olup, 71-101. maddeler arasında açıklanmıştır. Yürütmenin Cumhurbaşkanı ve hükümetin başı olan Başbakan tarafından yürütüleceği (madde 71); Cumhurbaşkanının devletin başı olduğu, bütünlüğü temsil ve bağımsızlığı garanti ettiğini (madde 72); Cumhurbaşkanının başkent Tunus'ta oturacağı, olağanüstü şartlarda merkez ülke içerisinde herhangi bir yere taşınabileceği (madde 73); doğuştan Tunuslu 35 yaşındaki her erkek ve kadının Müslüman olmak şartıyla Cumhurbaşkanlığına aday olabileceği, Tunus'tan başka bir vatandaşlığa da sahipse adaylık dosyasında başkan olduğu takdirde diğer vatandaşlıktan vazgeçeceğine dair taahhüt belgesi koyacaksa aday olabileceği (madde 74); Cumhurbaşkanlığının 5 yıllık dönem için halk tarafından oy verenlerin salt çoğunluğuyla seçileceği, ilk turda hiçbir adayın salt çoğunluğu elde edemediği durumlarda birinci tur seçimde en fazla oy alan iki aday arasında birinci tur seçim sonuçlarının ilanının ardından 2 hafta içerisinde yeniden seçim yapılacağı ve bu seçimde en fazla oy alanın Cumhurbaşkanlığı seçileceği, sürekli veya farklı dönemlerde bir kişinin en fazla 2 dönem Cumhurbaşkanı olacağı (madde 75); seçilmiş Cumhurbaşkanının meclis önünde yemin edeceği (madde 76); Cumhurbaşkanının devleti temsil ile görevli olduğu, Başbakanla görüşükten sonra ülkenin genel politikasını belirlemeden sorumlu olduğu, ulusal güvenlik konseyine başkanlık yaptığı, silahlı kuvvetlerin başkomutanı olduğu, meclisin 3/5'nin onayıyla savaş veya barış ilan edeceğini, anayasa hükümlerine göre meclisi fesih edebileceği, anlaşmaları onaylayıp yayımlayacağı (madde77); yine Cumhurbaşkanının Tunus Cumhuriyetinin Genel

Müftüsünü atayıp-görevden alacağı, ulusal güvenlikle ilgili üst düzet diplomat ve askeri personeli başbakanla görüştüktan sonra atayıp-görevden alacağı, Başbakanının teklifi ve meclisin salt çoğunluğunun onayının ardından Merkez Bankası başkanını atayacağı (madde 78); yakın bir tehlikenin ülkenin güvenliği ve bağımsızlığını, devletin işleyişini tehdit etmesi durumunda Cumhurbaşkanının Başbakan ve Meclis Başkanının görüşlerini alarak Anayasa Mahkemesi Başkanına bilgi vererek önlemler alıp bu durumu kaldıracağı (madde 80); Cumhurbaşkanının kanunları onaylayıp yayınlayacağı (madde 81); Cumhurbaşkanının kanun taslağını referanduma gönderip ve referandum sonunda kabul edilen taslak kanunun 10 gün içinde onaylayıp yayınlayacağı (madde 82); Cumhurbaşkanının görevini icra edemeyeceği geçici durumda 30 günü geçmeyecek şekilde Başbakana devredeceği ve bu konu hakkında Meclis Başkanı bilgilendireceği (madde 83); Cumhurbaşkanının yetkisini devretmeden makamını boşaltması durumunda Anayasa Mahkemesi Başkanı makamı doldururken görevleri Başbakan tarafından üstleneceği ve bu sürecin 60 günü geçemeyeceği; 60 günlük zaman geçerse veya Cumhurbaşkanı Anayasa başkanına yazılı istifasını sunarsa, Cumhurbaşkanı ölmesi veya görevini tamamıyla yapamayacak duruma gelmesi durumunda Anayasa mahkemesinin acilen konuyu görüşerek geçici süreyle 45 günden az olmamak ve 90 günü geçmeyecek şartıyla Cumhurbaşkanlığı görevini kimin üstleneceğini açıklayacağı (madde 84); Geçici veya sürekli boşalan Cumhurbaşkanlığı makamını devralan kişinin anayasa değişikliği yapamayacağı, referanduma gitme veya meclisi fesih etme yetkisinin olmadığı (madde 86), Cumhurbaşkanlığına vekalet edenlerin vekalet ettiği süre içinde hukuki dokunulmazlığa sahip olduğu (madde 87), milletvekilleri vekaleten eden Cumhurbaşkanının anayasanın ihlali için vekaletinin sonlandırılması talebi başlatabileceği, mecliste yapılan oylamada milletvekillerinin 2/3'ü ile kabul edilirse Anayasa mahkemesi başkanı geçici Cumhurbaşkanının makamından uzaklaştırma talimatını vereceği (madde 88) belirtilmiştir. (Constitution of the Tunisian Republic 2014, e.t.15.09.2014)

Yürütmenin diğer bir gücü olan Hükümet ile ilgili hususlar yine dördüncü bölüm içinde madde 89 ile madde 101 arasında açıklanmıştır. Hükümetin; Başbakan, Bakanlar ve Başbakanın seçeceği Sekreteryadan oluşacağı, Dışişleri ve Savunma Bakanları Cumhurbaşkanına danışılarak Başbakan tarafından seçileceği, kesin sonuç sonuçlarının açıklanmasına müteakip 1 hafta içerisinde Cumhurbaşkanının bir parti

adayına veya mecliste en çok sandalyesi bulunan seçim koalisyonuna 1 ay içerisinde hükümet kurma görevi vereceği, eğer 2 parti veya koalisyon eşit sayıda sandalyeye sahipse hükümeti kurma görevini seçimlerde en çok oy olana vereceğini; eğer belirtilen süre içerisinde hükümet oluşturulmaz veya meclis tarafından güven oyu alamazsa Cumhurbaşkanı 10 gün içerisinde hükümeti oluşturacak yetenekte bir kişiyi siyasi partiler, koalisyonlar ve grubu bulunan partiler ile görüşerek görevlendireceği, yine eğer ilk görev verilmesinden itibaren 4 aylık bir süre geçmişse ve meclis üyeleri güven oyu alacak bir hükümet oluşturulamamışsa Cumhurbaşkanının meclisi fesih etmeye yetkili olacağı, hükümet güven oyu almaya müteakip Cumhurbaşkanı tarafından atanacağı ve yemin ederek görevlerine başlayacağı (madde 89-90); Başbakan Cumhurbaşkanı ile ülkenin genel politikasını belirleyeceği ve politikaların uygulanmasını sağlayacağı (madde 91); Başbakanın görevleri olan, Bakanları atayacağı ve görevden alacağı (Savunma ve dışişleri bakanını Cumhurbaşkanına danıştıktan sonra görevden alabilir), üst düzey resmi görevlileri atayıp-azledeceği, hükümeti yöneteceği, uluslar arası anlaşmaların teknik yapısını sonuçlandıracağı, yasaların uygulanmasını sağlayacağı, yetkilerinin bir kısmını bakanlara devredebileceği, eğer görevini geçici olarak görevini icra edemeyecek olursa yetkilerini bir bakana devredeceği (madde 92); bütün taslak yasaların bakanlar kurulunda tartışılacağı (madde 93); Her bir meclis üyesinin hükümete yazılı veya sözlü soru önergesi verme hakkı olduğu (madde 96) Başbakanın istifası hükümetin istifası olarak kabul edileceği ve Başbakanın çalışmalarına devam etmek için herhangi bir zamanda güven oyu isteyebileceği, bu güven oyunun salt çoğunluk ile sağlanacağı, hükümet güven oyu alamazsa istifa etmiş sayılacağı (madde 98); Güven oyu alamayan hükümetin istifa etmiş sayılacağı ve Cumhurbaşkanının 30 gün içinde ehil birisini hükümet kurmakla atayacağı, bu süre içerisinde hükümet kurulamazsa veya güvenoyu alamazsa Cumhurbaşkanının meclisi fesih edip, erken seçim çağrısı yapacağı (madde 99); Başbakanın istifa etmesi durumunda, Cumhurbaşkanı iktidardaki partinin veya koalisyonun önerdiği bir adayı bir ay içerisinde hükümeti kurmakla görevlendireceği (madde 100); Cumhurbaşkanı ve Başbakanın yetkileri karmaşası veya ihtilafı durumunda bu durumu çözmeye Anayasa mahkemesi bakacağı ve mahkemenin anlaşmazlığı 1 hafta içerisinde karara bağlayacağı (madde 101) belirtilmiştir. (Constitution of the Tunisian Republic 2014, e.t.15.09.2014)

Beşinci Bölüm; Yargı yetkisinden bahsetmiş olup, 102-124. maddeler arasında açıklanmıştır. Hâkimlerin bağımsız olduğu, hak ve özgürlüklerin korunması, hukukun egemenliği, Anayasanın üstünlüğünü egemen kılan bağımsız bir otorite olduğu (madde 102); davalarda muafiyet sahibi olduğu, dokunulmazlığı kaldırılmadığı sürece hakkında dava açılmayacağı veya tutuklanamayacağı (madde 104), avukatların görevlerinin icrasında korunduğu ve yasal garantiler sağlandığı (madde 105); Yargısal yetkinin 1) Adli, İdari ve Mali Kısım 2) Anayasa Mahkemesi olmak üzere iki kısımdan oluştuğu, Hakimlerin, Yüksek Adli Konseyinin onayı ile Cumhurbaşkanınca atanacağı (madde 106); Hakimlerin kendi rızası dışında veya azlini istemedikçe bir yerden başka bir yere transfer edilemeyeceği (madde 107); her bireyin makul bir süre içinde adil bir yargılanma hakkına sahip olacağı, davacıların hakim karşısında eşit olacağı, dava açma ve savunma hakkının garanti altında olacağı, kanunlar aksi karar vermedikçe mahkeme oturumlarının halka açık olacağı (madde 108); hakimler ile yargıya müdahalenin yasak olduğu (madde 109); hiçbir mahkemenin haksız hüküm veren olağanüstü prensipler benimsemeyeceği ile askeri mahkemelerin askeri davaları göreceği (madde 110); hükmün halk ve cumhurbaşkanı adına verileceği ve mahkeme kararlarının uygulanmasının engellenmesinin yasak olduğu (madde 111); Yüksek Adli Konseyinin Adli konsey, İdari Hukuk Konseyi, Mali Hukuk Konseyi ve Tam Yetkili Adli Konsey olmak üzere 4 Konsey'den oluştuğu, bu konseylerin 2/3'nün yeteneklerine göre seçilerek atanmış hakimlerden oluşurken 1/3'nün bağımsız uzman kişilerden oluşarak 6 yıllık görev yaptıkları (madde 112); Yüksek Adli konseyin İdari ve mali özerkliğe sahip olduğu (madde 113); Yüksek Adli Konseyi hakimlerin bağımsızlığına saygı gösterecek hakimlerin mesleki kariyerleri ve disiplin önlemlerinde karar alacağı (madde 114) açıklanmıştır. (Constitution of the Tunisian Republic 2014, e.t.15.09.2014)

Yine Beşinci Bölümde Mahkemelerin; İlk Aşama Mahkemeleri, Temyiz Mahkemeleri ve Fesih Mahkemelerinden oluştuğu (madde 115); İdari Hakimlerin; Yüksek İdari Mahkemesi Hakimleri, İdari Temyiz Mahkemesi Hakimleri ve İlk Başvuru İdari Hakimlerinden oluştuğu (madde 116); Anayasa Mahkemesinin 12 üyeden oluşup, bu üyelerin 9'u yirmi yıldan fazla hukuk deneyimi olan personelden atanacağı ile bu üyelerin her biri dört üye olmak üzere Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı ve Yüksek Adli Konsey tarafından atanacağı (bu 4 üyenin en az 3'ü hukuk dalında uzman olacaktır), Atama 9 yıllığı kapsayacağı ve 1/3'ünün 3 yıllık periyotlarla yenileneceği

(madde 118); Anayasa mahkemesinin kanun tasarıları ve anayasa değişikliklerinin yasal uygunluğunu kontrol eden tek makam olduğu (madde 120); Anayasa Mahkemesi kararlarını 45 gün içinde ve gerekçeli açıklayacağı, kararların bağlayıcı olduğu ve kararların Resmi Gazetede yayınlanacağı (madde 121) açıklanmıştır. (Constitution of the Tunisian Republic 2014, e.t.15.09.2014)

Altıncı Bölüm; Bağımsız Anayasal Komisyonlardan bahsetmiş olup, 125-130'uncu maddeler arasında açıklanmıştır. Anayasal Komisyonların demokrasiyi desteklemeye çalıştığı, devletin kurumlarının işlerini kolaylaştırdığı, mali bağımsızlık ve tüzel kişiliğe sahip olduğu, bu komisyonların nitelikli çoğunlukla meclis tarafından seçildiği, meclise yıllık rapor sunacağı, bu komisyonların yapısını, temsilini, seçim prosedürlerini, uygulamalarını sorumluluklarını kanun tarafından belirlendiği (madde 125); bu komisyonlardan bir tanesi olan Seçim Komisyonunun, (Yüksek Bağımsız Seçim Komisyonu olarak adlandırılır) seçimlerin yönetim ve organizasyonunu, referandum ve bütün aşamalarının denetimi ile görevlendirildiği, Komisyon doğruluk, güvenilirlik ve seçim sürecinin şeffaflığını sağlayıp ve sonuçları ilan edeceği, komisyonun düzenleyici güce sahip olup bağımsız, tarafsız ve yeterliliğe sahip 9 üyeden oluşup, 6 yıl görev yaparak 2 senede 1/3 üyesinin değişeceği (madde 126); Diğer bir komisyon olan Görsel-İşitsel Haberleşme Komisyonunun, haberleşme sektörünün gelişim ve modülasyonunu denetleyeceğini, Medya ve ifade özgürlüğünü temin etmeye çalışacağını, komisyonun düzenleyici güce sahip olup bağımsız, tarafsız ve yeterliliğe sahip 9 üyeden oluşup, 6 yıl görev yaparak 2 senede 1/3 üyesinin değişeceği (madde 127); Diğer bir komisyon olan İnsan Hakları komisyonun, insan hak ve özgürlüklerini destekleyeceğini, insan haklarının geliştirmek için reformlar önereceğini, herhangi bir insan hakları ihlalinde soruşturma yapabileceğini (madde128); Diğer bir komisyon olan Sürdürülebilir Büyüme ve Gelecek Kuşakların Hakları Komisyonuna, Yasa tasarıları kabul edilmeden önce ekonomik, sosyal ve çevresel konularla ilgili uyumlu olduğu danışılacağı, Komisyon yeterlilik ve güvenilirliğe sahip üyelerden oluşarak 6 yıllığına görev yapacağı (madde 129); Anayasada geçen son komisyon olan İyi Yönetim ve Yolsuzlukla Mücadele Komisyonun ise, iyi yönetim politikalarına, yolsuzlukla mücadele, kültürlerin yayılmasına, şeffaflık, güvenilirlik, sorumluluk prensibinin güçlenmesine katkıda bulunacağı, Komisyonun ayrıca, kamu ve özel sektör içindeki yolsuzluk olaylarını izleyip, araştıracağı ve bununla ilgili yasa tasarıları hazırlanırken

danışılacağı, komisyonun düzenleyici güce sahip olup bağımsız, tarafsız ve yeterliliğe sahip 9 üyeden oluşup, 6 yıl görev yaparak 2 senede 1/3 üyesinin değişeceği (madde 130) açıklanmıştır. (Constitution of the Tunisian Republic 2014, e.t.15.09.2014)

Yedinci Bölüm; Yerel Yönetim ile ilgili hususlardan bahsetmiş olup 131-142. maddeler arasında açıklanmıştır. Yerel yönetimlerin Belediyeler, bölgeler ve kanunla düzenlenen tüm bölgeyi kapsayan valilikleri içereceği (madde 131); yerel yöneticilerin finansal ve idari özerkliğe sahip olacağı ve özgür yönetim prensiplerine göre idare edileceği (madde132); Yerel yönetimler seçilmiş meclisler tarafından yönetileceği, Belediye ve Bölgesel Konseylerin özgür, doğrudan, gizli, adil ve şeffaf genel ilkelere göre seçileceği, Valilik Konseyinin belediye ve bölgesel konsey üyeleri tarafından seçileceği ve gençliğin temsil edilmesinin sağlanacağı (madde 133); Yerel Yönetimlerin merkezi yönetimden kendilerine devredilmiş güçlere sahip olacağı, sorumluluklarını yerine getirirken düzenleyici güce sahip olacağı (madde 134); Yerel yönetimlerin kendi oluşturdukları kaynakların yanında merkezi yönetim tarafından kendilerine sağlanmış kaynaklara da sahip olacağı ve bu kaynakların kendilerine verilen güçle orantılı olacağı (madde 135); Merkezi yönetimin dayanışma, denge ve düzenleyici mekanizma ilkeleri kapsamında yerel yönetimlere ek kaynak koşulları sağlayıp, yerel kaynaklar ve sorumluluklar arasında dengeyi sağlayacağı (madde 136); Yerel yönetimlerin de finansal yargı denetimi altında kendi kaynaklarını kullanma özgürlüğüne sahip olacağı (madde 137); Yerel yönetimlerin katılımcı demokrasi mekanizmasını benimseyerek ve vatandaşların geniş katılımını sağlamak için açık yönetim ilkelerini, gelişme programlarının hazırlanmasını kanunlara göre sağlayacağı (madde 139); Yerel yönetimlerin merkez dışında yabancılarla ortaklık ve ilişki icra edemeyeceği, partnerlik ve işbirliği için kurallar kanunla düzenleneceği (madde 140); Yerel Yönetimin, Yerel Yönetim Yüksek Konseyi oluşturulacağı ve bu konseyin bölgeler arasındaki denge ve gelişmelerle ilgili olayları denetleyeceği ve finansal konular, bütçe, yerel planlama ile ilgili kanun tasarılarında görüş bildireceği (madde141) açıklanmıştır. (Constitution of the Tunisian Republic 2014, e.t.15.09.2014)

Sekizinci Bölüm; Anayasa Değişikliği ile ilgili hükümlerden bahsetmiş olup 143-144 maddelerinde açıklanmıştır. Anayasa maddesinin değişikliği önerisinin Cumhurbaşkanı veya Meclis Üyelerinin 1/3'ünün önerisi ile olacağı (madde 143); Anayasa değişikliği için yapılan her önerinin uygunluğunun kontrolü için Anayasa

Mahkemesine sunulacağı ve mahkemenin bunu inceleyeceği, Anayasa değişikliğinin meclis üyelerinin 2/3'ünün kabulü ile gerçekleşeceği, değişiklik 2/3 çoğunlukla kabul edilse bile Cumhurbaşkanının değişikliği referanduma sunma hakkı olduğu, bu durumda değişikliğin seçmenlerin salt çoğunluğu ile onaylanacağı (madde 144) açıklanmıştır. (Constitution of the Tunisian Republic 2014, e.t.15.09.2014)

Dokuzuncu Bölüm; Son Hükümler olup 145-147 maddeler arasında açıklanmıştır. Giriş kısmının anayasanın bütünleyici kısmı olduğu (madde 145), anayasanın kanun maddelerinin bütünü ile uyumlu bir şekilde yorumlanacağı (madde 146), Anayasanın onaylandıktan sonra Tunus resmi gazetesinde yayınlanacağı ve yayınlanmasına müteakip uygulamaya gireceği (madde 147) açıklanmıştır. (Constitution of the Tunisian Republic 2014, e.t.15.09.2014)

Onuncu Bölüm; Geçici Hükümler Anayasa kanun maddelerinin yürürlüğe girişi ve kurulacak Anayasa mahkemesi, Yüksek Yargı konseyinin süreci hakkındaki hususlar 148 ve 149. maddelerde açıklanmıştır. (Constitution of the Tunisian Republic 2014, e.t.15.09.2014)

Yukarıdaki yeni Anayasaya göre Tunus, Başkanlık tipi Cumhuriyet yerine Parlamenter tipi Cumhuriyet sistemini benimsemiştir. Bu kapsamda devlet başkanının sahip olduğu olağanüstü gücün dengelenmesi için BURGİBA ile Bin ALİ döneminde cumhurbaşkanının sahip olduğu yetki ve sorumluluklar Başbakan ve Cumhurbaşkanı arasında dağıtılmıştır. (Tanrıverdi Yaşar, e.t.02.01.2015.)

Yeni Anayasa eski anayasaya göre daha ayrıntılı yazılmıştır. Eski anayasa 10 bölüm ve 74 maddeyken yeni anayasa 10 bölüm ve 149 madde olarak yazılmıştır. Yeni Anayasa'da yer alan ve değiştirilmesi teklif edilemeyen ilk iki madde anayasanın temel ruhunu oluşturmuştur. "Tunus bağımsız, egemen ve özgür bir devlettir. Dini İslam, dili Arapçadır. Yönetim şekli Cumhuriyet'tir." şeklindeki ilk madde devletin temel niteliğini ortaya koymaktadır. Arap devrimlerinin genel sloganı olan "özgürlük, onur ve adalet" kavramları anayasanın dördüncü maddesinde Tunus Cumhuriyeti'nin temel ilkesi olarak yer almıştır. (Yıldırım, e.t.18.12.2014)

Yeni anayasa özellikle güçler ayrılığı prensibi, hukukun üstünlüğü, bireysel özgürlükler üzerinde durmuş ve garanti altına almıştır. Anayasanın giriş bölümünde güçler ayrılığı özellikle vurgulanmış, hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığının

önemi belirtilmiştir. Birinci bölümde, Genel Hükümler başlığı altında yine hukukun üstünlüğü, devletin sivil devlet olduğu ve ordunun sivil otoritenin destekçisi olduğu diğer anayasadan farklı olarak öne çıkmıştır. Yine Genel hükümlerde eski anayasadan farklı olarak ülke yöneticilerinin belirli aralıklarla gelir ve mal varlıklarını açıklayacağı anayasada özellikle belirtilmiştir.

İkinci Bölüm eski anayasada Yasama Gücünden bahsetmişken yeni anayasa Hak ve Özgürlükler olarak (eski anayasada giriş bölümünde kısaca belirtirken) yeni bir bölüm oluşturmuş ve 29 maddede ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Yeni anayasada bu bölümde eski anayasadan farklı olarak fiziksel ve psikolojik işkencenin yasak olduğu, kimsenin sürgüne gönderilmeyeceğini; düşünce, fikir, medya ve basın özgürlüğünün devlet tarafından sağlanacağını; herkesin barışçıl gösteri ve toplantı hakkı olduğu; 18 yaşına kadar eğitimin zorunlu olduğunu; hak ve özgürlüklerin kısıtlanmayacağı üzerinde durulmuştur.

Yeni Anayasa Yasama Gücünü daha ayrıntılı olarak açıklamıştır. Eski anayasa yasama gücünü meclise vermişken yeni anayasa yasama gücünün halkta olduğunu ve bunu meclise vekil seçerek veya referandumla kullanacağını belirtmiştir. Yine Danışma Meclisi kaldırılarak iki meclisli olan yasama, Temsilciler Meclisi ile tek meclisli olmuştur. Eski anayasada olmayan muhalefet partilerinin hakları bu anayasada güvence altına alınmıştır. Yine anayasada muhalefetin meclisin bütünleyici unsuru olduğu, parlamento çalışmalarına aktif olarak katılacağı belirtilmiştir.

Yürütme Gücü olarak eski anayasa Cumhurbaşkanına yetki verirken ve Başbakanı sadece Cumhurbaşkanına yardımcı olacağını belirtirken; yeni anayasa Yürütme Gücünü Cumhurbaşkanı ve hükümetin başı olan Başbakan tarafından ortaklaşa yürütüleceğini ifade etmiştir. Ayrıca her ikisinin görevlerini ayrı bölümlerde ve tek tek yazmıştır. Yine yeni anayasada Cumhurbaşkanı seçilme yaşı 40'dan 35'e inmiştir. Yaşın üst sınır olarak da bir sınır belirlenmemiştir. Yalnızca eski anayasa Cumhurbaşkanı seçilme sınırı belirlememişken (3 kereyken Bin ALİ bu maddeyi kaldırmıştır) yeni anayasa sadece 2 kere Cumhurbaşkanı seçilebileceğinin belirtmiştir. Eski anayasa ülkenin genel politikasını belirleme görevini Cumhurbaşkanına verirken yeni anayasa bu görevi Cumhurbaşkanı ile Başbakana beraber vermiştir. Eski anayasa Cumhurbaşkanına savaş ve barış ilan etme görevini vermişken yeni anayasa

Cumhurbaşkanının ancak meclisin 3/5'nin onayına müteakip böyle bir karar verebileceğini belirtmiştir. Yine yeni anayasa Başbakan sadece Dışişleri ve Savunma Bakanını Cumhurbaşkanına danıştıktan sonra belirlerken, diğer bakanları kendisinin belirleyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca ekonomi ve güvenlik gibi önemli konulardaki yetkiler Başbakan ve Cumhurbaşkanı arasında paylaştırılmışsa da Cumhurbaşkanının yetki ve sorumluluğunun yeniden tanımlandığı bu yeni sistemde cumhurbaşkanı önemli yetkileri elinde tutmaya devam etmektedir. Dış politika, savunma ve ulusal güvenlik konuları cumhurbaşkanlığının sorumluluk ve yetki alanına bırakılırken kamu idaresi, bakanlıkların görev alanları ile ülke yönetimi Başbakanın yetki alanı içinde bırakılmıştır. Cumhurbaşkanı hala mecliste kabul edilen yasaların onaylanmasından sorumludur. Cumhurbaşkanı ayrıca Tunus Silahlı Kuvvetlerinin başkumandanıdır ve üst düzey askeri, idari ve diplomatik görevlileri kapsayan ülkedeki önemli atamalar onun yetki alanında bulunmaktadır.

Eski anayasa Yargı Gücü'nü 4 maddede belirtirken, yeni anayasa 23 maddede ve ayrıntılı olarak açıklamıştır. Diğer anayasada olmayan Anayasa Mahkemesi, anayasal Komisyonlar bu anayasada ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Sonuç olarak yeni anayasa eski anayasanın eksikliklerini ve açıklıklarını gidermeye çalışarak hazırlanmış modern bir anayasadır ve Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasında denetim ve denge tesis etmeye çalışmıştır.

7.16.2. Mısır'da Yapılan Anayasa Çalışmaları

1922'de bağımsız olan Mısır, MÜBAREK döneminin sonuna kadar 1923, 1930, 1952, 1971 Anayasaları olmak üzere 4 anayasa ile yönetilmişti. (Örtlek, e.t.16.12.2014) En son 1971 Anayasası ve MÜBAREK dönemi yapılan değişikliklerle Mısır, Başkanlık sistemi ile yönetilen bir Cumhuriyetti. Fiilî tek parti yönetimi hakim Mısır'da yürütme; yasama ve yargı üzerinde baskı kurarak sistemi yönlendirmekteydi ve dünyanın onuncu büyük ordusu Mısır siyasetinde ciddi bir ağırlığa sahipti. (Uysal, 09.10.2014)

1922'den 2011'e kadar ki yaklaşık 89 yıllık bağımsızlık döneminde 4 anayasa kabul eden Mısır, 2011 Mübarek'in yönetimi bırakmasından 2015 kadar ki 4 yıllık döneme 2 Anayasa, 3 Anayasa Komisyonu, 1 Anayasa Değişiklik Komisyonu, 2 Anayasa Değişiklik Bildirisi, 1 Anayasal Bildiri, 1 Devrim Koruma Kanunu sığdırmıştır.

Daha önce anlatıldığı gibi MÜBAREK 11 Şubat 2011’de görevini YAK’a bıraktıktan sonra farklı siyasî grupların temsilcilerinden oluşturulan ve anayasal değişiklikleri hazırlayan 8 kişiden meydana gelmiş (aralarında hiç kadın bulunmamakta) bir “Anayasa Değişiklik Komisyonu” kurulmuştur. 26 Şubat 2011’de çalışmalarını tamamlayan bu komisyon teknik rapor hazırlayarak halk oylamasına sunulacak mevcut anayasanın dokuz maddesine getirilen değişikliği hazırlamışlardır. Mevcut anayasanın maddelerinde meydan gelen değişiklikler şu şekilde açıklanmıştır.

1. *Anayasa’nın 75. maddesi, “çifte vatandaşlık taşıyan veya Mısır vatandaşı olmayan birisiyle evlenmiş bir kişinin” Cumhurbaşkanı olamayacağını hükme bağlanmıştır.*

2. *Anayasanın 76. maddesinde yapılan değişiklikle Cumhurbaşkanlığına, Meclis’te temsil edilen partilerin, 30 Meclis üyesinin veya 30 bin seçmenin imzasını alan kişinin adaylık başvurusu yapabileceği düzenlenmiştir.*

3. *Anayasanın 77. maddesine getirilen değişiklikle Cumhurbaşkanı en fazla iki dönem görev yapabileceği ve görev süresinin 4 yıl olacağı belirtilmiştir.*

4. *Anayasanın 88. maddesindeki değişiklikle, tüm seçim ve referandumların yargısal denetime tâbi olacağı temin edilmiştir.*

5. *Anayasa’nın 139. maddesindeki yeni düzenlemeyle, Cumhurbaşkanının göreve geldikten sonraki 60 gün içinde bir yardımcı ataması zorunlu kılınmıştır.*

6. *Yeniden düzenlenen 148. maddeyle; olağanüstü hâlin, parlamentonun onayı ile ilân edilebileceğini, süresinin 6 ayı aşamayacağını ve ihtiyaç durumunda uzatılmasının ancak referandumla mümkün olabileceği belirtilmiştir.*

7. *2007 yılında yapılan değişiklikle “terörizm” gerekçesiyle insan haklarını koruyan anayasal hakların askıya alınacağına dair getirilen hükümler tamamen kaldırılmıştır.*

8. *189. madde ise yeni bir anayasanın ya Cumhurbaşkanının talebi ve hükümetin onayı ile ya da parlamento üyelerinin en az yarısının kararıyla mümkün olabileceği açıklanmıştır.*

9. *Eğer yeni bir anayasa kararı alınmışsa 100 kişilik bir Anayasa Komisyonunun kurulacağı öngörülmüştür. (Koçak, e.t.11.02.2014)*

19 Mart'ta yapılan ve katılım oranının yüzde 41 olduğu referandumla, yukarıdaki değişiklik paketi yüzde 77,2 oyla kabul edilmiştir. Anayasada değişiklikler yapılmasına rağmen YSK, 30 Mart 2011'de bir "Anayasal Bildiri" yayınlamıştır. 63 maddeden oluşan bildiri, daha önce YSK tarafından ilân edilen bildiriler ile 19 Mart'ta anayasaya getirilen değişiklikleri içererek 1971 Anayasasını tamamen yürürlükten kaldırmış ve yeni bir anayasa kabul edilene kadar geçiş döneminin anayasası olarak işlev görmüştür. (Koçak, e.t.11.02.2014)

28 Kasım 2011'de başlayıp üç tur sonunda gerçekleştirilen ve 10 Ocak 2012'de tamamlanan parlamento seçimleri sonunda MK'nın kurduğu Hürriyet ve Adalet Partisi birinci olurken, radikal bir İslam anlayışı olan Selefi grupların temsilcisi Nur Partisi, seçimlerden ikinci çıkmıştır. Seçimle oluşturulan Meclis içinden yeni anayasayı yazmakla görevli olacak 100 kişilik "Anayasa Komisyonu" 26 Mart 2012'de kurulmuştur. Parlamentonun İslamcı partilerin büyük çoğunluğu elde etmesinin bir neticesi olarak, Anayasa Komisyonu'nda da MK ve Selefi Nur Partisi'nin temsilcileri çoğunluğu oluşturmuştur. (Koçak, e.t.11.02.2014)

Anayasanın hazırlanmasında toplumun her kesiminin görüş ve önerilerini almak için oluşturulan 100 kişilik Anayasa Komisyonu muhalefet hükümette yeterli sayıda temsil hakkı verilmemesi gerekçesi ile laik, Hristiyan, sol ve liberal parti temsilcileri ile STK'lar Anayasa Hazırlık Komisyonundan ayrılmışlar ve Mahkeme'ye Komisyon'un feshi dilmesi için başvuruda bulunmuştur. Mahkeme de 10 Nisan 2012'de bu yönde karar alarak Komisyonu fesh etmiş ve Anayasa çalışma süreci durmuştur. (Tandoğan, 2013: 87)

23-24 Mayıs 2012 tarihinde Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turu yapılmış ve ikinci tur seçimlerin 16-17 Haziran 2012 tarihinde yapılmasına karar vermiştir. Ancak Anayasa Mahkemesi cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci turunun yapılacağı tarihten iki gün önce, 14 Haziran 2012'de verdiği bir diğer kararla "parlamento seçimlerinin anayasaya aykırı" olduğu yönünde bir kararla Halk Meclisi'ni feshetmiş ve dolayısıyla Anayasa Komisyonu işlevini kaybetmiştir. YAK da, 17 Haziran'da yayınladığı bir "Kararname"yle 30 Mart tarihli geçici anayasanın bazı maddelerinde değişiklikler yaparak yetkilerini genişletirken, seçilecek Cumhurbaşkanının yetki ve sorumluluklarını

kısıtlamıştır. Söz konusu anayasal bildiride, diğer hususlar yanında aşağıdaki hususlar düzenlenmiştir;

1. Yeni bir Anayasa komisyonun kurulacağı, komisyonun 3 ay içinde anayasayı hazırlayacağı ve 15 gün içerisinde referanduma sunacağı,

2. Feshedilen Meclis'in yenilenmesine kadar ordunun yasama kuvvetini eline aldığı,

3. Cumhurbaşkanı'nın YAK onayı olmadan savaş ilân edemeyeceği,

4. Yeni anayasa ilân edilene kadar ordu ile ilgili bütün yetkilerin Genelkurmay Başkanı ve Savunma Bakanı'na ait olacağıydı. (Koçak, e.t.11.02.2014)

Bu sırada ikinci tur seçimleri yapılmış ve MK'nın temsilcisi olan MURSI Cumhurbaşkanı olmuştur. MURSI seçilir seçilmez Anayasa Mahkemesinin aldığı kararları kabul etmemiş ve kendisini olağanüstü yetkilerle donatan “Devrim Koruma Kanunu” çıkartmıştır. (Amar, 2014: 61-63)

22 Kasım 2012'de yayınlanan “Devrim Koruma Kanunu” kararnamesinde, MURSI'nin göreve gelmesinden sonra yayınladığı hiçbir anayasal bildiri, yasa ve kararnamenin herhangi bir kişi ya da kurum tarafından iptal edilemeyeceği ve bunlara karşı itiraz yolunun kapalı olacağı belirtilmiş; Cumhurbaşkanı'nın Devrimi ve millî birliği korumak veya millî güvenliği sağlamak için gerekli gördüğü her önlemi almaya yetkili olacağı duyurulmuştur. Yani bu Kararnameyle, MURSI tarafından alınan kararlar “nihaî ve itiraz edilemez” bir nitelik kazanmıştır. (Koçak, e.t.11.02.2014)

Bu olaylar yaşanırken Anayasa Komisyonu 29 Kasım 2012 tarihinde Anayasa çalışmalarının tamamladığını açıklamıştır. Ancak Anayasa metni üzerinde de gruplar arasında uzlaşının olmaması nedeniyle Muhammed BARADEY önderliğindeki gruplar Hristiyanların durumu, kadın hakları ve silahlı kuvvetlerle ilgili konular ile İslami grupların çoğunlukta olduğu bir Anayasa Komisyonu'nun anayasayı hazırlamasından rahatsız olduklarından dolayı 29 Kasım 2012 tarihinde Tahrir Meydanı'nda gösteri düzenlemişler ve “Yeni anayasanın meşruiyetini kaybetmesi nedeniyle geri çekilmesi gerektiği” vurgulamışlardır. Cumhurbaşkanı MURSI ise bütün Mısırlıları oy vermeye çağırmıştır. Yeni anayasa referandumu 15 Aralık 2012 tarihinde ve 17 ayrı bölgede yapılmıştır. Yüksek Seçim Kurulu'nun 25 Aralık 2012 tarihinde yaptığı açıklamaya

göre katılımın % 33 olduğu referandum ile anayasa % 63,8 evet, % 36,3 hayır oyu ile kabul edilmiştir. (Tandoğan, 2013: 90)

Kabul edilen yeni anayasa 1 Önsöz, 5 Bölüm ve 236 maddeden oluşmuştur. 2012 Anayasanın önsözü; anayasa yapılış sürecini, demokrasiyi hükümetin sağlayacağını, bireyin onurunun vatanın onurunun bir kısmı olduğunu, özgürlüğün hak olduğunu, kadın ve erkek herkesin eşit olduğunu, hukukun üstünlüğü, bireyin özgürlüğünün temeli olduğunu, milli birliğin modern Mısır için şart olduğunu, vatani savunmanın bir görev ve onur olduğunu, Arap Birliği'nin önemini, Mısır'ın Arap dünyası için öncü olduğunu belirtmiştir. (Constitution of the Arab Republic of Egypt 2012, e.t.11.12.2013)

Birinci Bölüm; Devlet ve Toplum başlığı altında 3 Kısım (Siyasi İlkeler, Sosyal ve Etik Kurallar, Ekonomik İlkeler) ve 1-30 maddeleri arasında açıklanmıştır. Bu bölümde önemli hususlar olarak; Mısır Arap Cumhuriyeti, demokratik, bağımsız ve egemen bir devlet olduğu (madde 1); Devletin dininin İslam, resmi dilinin Arapça, Şeriat yasamanın ana kaynağı olduğu (madde 2); Mısırlı Hristiyanlar ve Yahudiler için hukuk ilkelerinin kaynağı; kişisel durumlarını düzenleyen yasalar, dini işleri ve ruhani liderlerinin seçimleri olduğu (madde 3); El Ezher bağımsız İslami bir kurum olarak İslami vaaz, teoloji, Mısır ve dünyada Arapça'dan sorumlu olarak görevlendirildiği ve özerkliğe sahip olduğu, devlet kendi hedeflerine ulaşmak için El Ezher'e yeterli fonları sağlayacağı, El Ezher Büyük Şeyhi'nin bağımsız ve görevden alınamayacağı, Büyük Şeyh kanuni yöntemle kıdemli akademisyenlerce belirleneceği (madde 4); Egemenliğin millete ait olduğu (madde 5); Devlet sosyal adalet, eşitlik ve özgürlüğün garantisi olduğu (madde 8); devlet halkı içinde ayrımcılık yaratmadan herkesin emniyet, güvenlik sağlayacağı (madde 9); toplumun temelini aile olduğu ve Devlet, ücretsiz anne ve çocuk sağlığı hizmeti sağlayacağı ile kadının işi ve ailesi arasında dengeyi sağlayacağı, devletin aile geçindiren, boşanmış ve dul kadınlara özel bakım ve koruma sağlayacağı (madde 10); devletin tüm ülkenin gelişmesini sağlayacağı ve bunun için önlemler alacağı (madde 16); ülkenin kaynaklarının halka ait olduğu (madde 18) açıklanmıştır. (Constitution of the Arab Republic of Egypt 2012, e.t.11.12.2013)

İkinci Bölüm; Hak ve Özgürlükler başlığı altında, 4 Kısım (Kişisel Haklar, Medeni ve Siyasi Haklar, Ekonomik ve Sosyal Haklar, Hak ve Özgürlüklerin

Korunmasının Garantisi) ve 31-81 maddeleri arasında açıklanmıştır. Bu bölümde önemli hususlar olarak; her insanın haysiyetli olduğu ve hakaret edilemeyeceğini (madde 31); herkes kamu haklarından ve görevlerinden eşit olarak yararlanacağını (madde 33); özgürlüğün herkesin hakkı olduğunu (madde 34); tüm halkın devlet tarafından garanti edilen güvenli bir yaşam hakkına sahip olduğunu (madde 40); inanç özgürlüğünün dokunulmaz olduğunu (madde 43); devletin çocuk ve gençlerin bakımını garanti edeceğini (madde 71); Hukukun üstünlüğünün devlet yönetimi için temel oluşturduğunu (madde 74); herkesin savunma hakkının garanti edileceğini (madde 78); belirtmiştir. (Constitution of the Arab Republic of Egypt 2012, e.t.11.12.2013)

Üçüncü Bölüm; Kamu Yetkisi başlığı altında, 5 Kısım (Yasama Yetkisi, Yürütme Yetkisi, Yargı, Yerel Yönetim Sistemi, Milli Güvenlik ve Savunma) ve 82-199 maddeleri arasında açıklanmıştır. Bu bölümde önemli hususlar olarak; meclisin Temsilciler Meclisi ve Şura Konseyi olarak iki yapıya devam ettiğini (madde 82 ve 83); Temsilciler Meclisinin 5 yıllık bir dönem için 350 üyeden oluştuğunu, 25 yaşını bitiren temel eğitimi almış her Mısırlının aday olabileceğini (madde 113); Şura Konseyi'nin doğrudan seçilen en az 150 üyeden oluşacağını, 35 yaşını bitirmiş yüksek eğitimli her Mısırlının aday olabileceğini, Cumhurbaşkanı'nın 1/10'dan fazla olmayacak şekilde üye atayabileceğini (madde 128-129); Şura Konseyi'nin üyeleri 6 yıl için göreve geldiğini ve her 3 yılda bir üyelerin yarısı tekrar atanacağını veya seçileceğini (madde 130); parlamento seçimleri için adayların parti listeleri ve bağımsız olarak seçime gireceğini (parlamentonun üçte ikisinin parti listesi, üçte birinin ise bağımsız milletvekillerinden oluşacağını), Cumhurbaşkanı, Başbakan ve meclisin 10 üyesinin her iki meclisi olağanüstü toplantıya çağırabileceğini (madde 95); Cumhurbaşkanı, hükümet ve Temsilciler Meclisinin her bir üyesi kanun önerisinde bulunabileceğini (madde 101); her iki meclisin herhangi bir üyesi Başbakan, Bakan veya herhangi bir milletvekili için soru önergesinde bulunabileceğini (madde 105); Temsilciler Meclisi için en az 20, Şura Konseyi için ise en az 10 temsilci hükümetin herhangi bir politikası için meclis soruşturması isteyebileceğini (madde 106); kadınların da erkekler gibi bir parti çatısı altında ya da bağımsız olarak seçilebileceğini, partilerin dini görüşleri yüzünden yasaklanmayacağını ifade etmiştir. (Constitution of the Arab Republic of Egypt 2012, e.t.11.12.2013)

Cumhurbaşkanının yürütmenin başı olduğunu (madde 132); Cumhurbaşkanlığının boşalmasından 90 gün önce seçimlerin başlayacağını ve en geç 10 gün kala açıklanacağını (madde 133); Cumhurbaşkanlığı adaylığı için Temsilciler Meclisi ve Şura Meclisinden en az 20 vekilin aday göstermesi ve 20 bin vatandaşın onaylaması gerektiğini (madde 135); Cumhurbaşkanının hükümetle birlikte devletin politikasını ortaya koyduğu ve bunu denetlediğini (madde 140); Cumhurbaşkanının başkanlık yetkilerini Başbakan, onun milletvekili ve bakanları aracılığıyla kullandığını (madde 141); Cumhurbaşkanının anlaşmaları onaylayacağını ancak yürürlüğe girmeden önce her iki meclis tarafından 2/3 ile onaylanması gerektiğini (madde 145); Cumhurbaşkanının görevlerinden bir kısmını Başbakan, Bakanlar ve Milletvekillerinden bir kısmına devredebileceğini (madde 142); Cumhurbaşkanının 4 yılda bir seçileceği ve görev süresi dolduğunda tekrar seçilebileceği, bir yardımcı ataması zorunda olduğu, Cumhurbaşkanı adaylarının Mısırlı anne ve babadan olmaları ve en az 40 yaşında olması gerektiğini (madde 134); Cumhurbaşkanının başbakanı atayacağı, Cumhurbaşkanı silahlı kuvvetler yüksek komutanı olmasına rağmen Ulusal Savunma Konseyi'ne danışmadan ve Temsilciler Meclisi'nin üyelerinin çoğunluğunun onayını almadan savaş ilan edemeyeceğini, (madde 146); Parlamantonun onayıyla Cumhurbaşkanı olağanüstü hal ilan edebileceğini kabul etmiştir. Hükümetin Başbakan ve Bakanlar Kurulundan oluştuğunu, Başbakanın; Bakanlar Kurulunun çalışmalarını denetlediğini ve onları yönlendirdiğini (madde 155); hükümetin özellikle; devletin politikasını belirlerken ve uygulanmasını denetlerken, Cumhurbaşkanı ile işbirliği içinde olacağını, bakanlıklar ve bunlara bağlı kamu kurum ve kuruluşlarının çalışmaları doğrudan, koordine ve takip edeceğini, yasa tasarılarını ve kararnameleri hazırlayacağını, kanunların uygulanmasını denetleyeceğini, vatandaşların haklarını ve devletin çıkarını koruyacağını (madde 159) belirtmiştir. (Constitution of the Arab Republic of Egypt, 2012, e.t.11.12.2013)

Yargı kısmında; yargının bağımsız olduğu ve yargı kararlarını yasaya uygun olarak mahkemelerin uygulayacağını (madde 168); yargıçların bağımsız olduğunu ve görevden alınamayacağını (madde 170); kamu düzeni veya ahlakı durumlar nedeniyle mahkemenin karar alması durumları haricinde mahkeme oturumları kamuya açık olacağını (madde 171); savcılığın yargının ayrılmaz bir parçası olduğu ve savcılığın Cumhurbaşkanı tarafından atanan bir başsavcı tarafından yürütüldüğünü (madde 173);

Danıştayın mahkeme kararlarının uygulanmasına ilişkin idari uyuşmazlıkları ve anlaşmazlıkları karara bağlamak üstlenen bağımsız bir yargı organı olduğunu (madde 174); Yüksek Anayasa Mahkemesinin bağımsız bir yargı organı olduğunu, yasa ve yönetmeliklerin anayasaya uygunluğunu denetlediğini (madde 175); idari savcılığın bağımsız bir yargı olduğunu ve mali ile idari usulsüzlükleri incelediğini (madde 180) açıklamıştır. (Constitution of the Arab Republic of Egypt, 2012, e.t.11.12.2013)

Diğer Kısım olan Milli Güvenlik Kısımında; Milli Güvenlik Konseyine Cumhurbaşkanının başkanlık edeceğini, diğer üyelerinin ise Şura Konseyi ve Temsilciler Meclisi Başkanları, Savunma Bakanı, İçişleri Bakanı, Dışişleri Bakanı, Maliye Bakanı, Adalet Bakanı, Sağlık Bakanı, Genel İstihbarat Hizmetleri Şefi ve Savunma Komiteleri Başkanları olacağını ve bu konseyin ülkedeki güvenliğin tesisi için strateji benimseyeceğini, afet ve krizlerde tedbirler alacağını, ulusal güvenliğe karşı tedbirleri belirleyerek uygulamaya koyacağını (madde 193); Silahlı Kuvvetlerin halka ait olduğu ve görevinin ülkeyi korumak olduğunu (madde 194); Savunma Bakanının Silahlı Kuvvetlerin başkomutanı olduğunu ve askerler arasından atanacağını (madde 195); Güvenlikle ilgili diğer bir kurum olan Milli Savunma Konseyine Cumhurbaşkanı başkanlık edeceğini ve her iki Meclis Başkanı, Başbakan, Savunma Bakanı, Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı, Maliye Bakanı, Genel İstihbarat Şefi, Genelkurmay Başkanı, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanı, Silahlı Kuvvetlerin Harekat Başkanı ve Askeri İstihbarat Başkanlarının katılımıyla toplanacağını ve ülkenin güvenliğini sağlama yöntemlerine ilişkin kararların alınacağını (madde 197); Askeri Yargıtay'ın Silahlı Kuvvetler, onun memurları ve personeli ile ilgili tüm suçlarda özel karara bağlayan bağımsız bir yargı olduğunu ve sivillerin kanunla tanımlanan silahlı kuvvetlerin mallarına verilen zarar suçları hariç askeri mahkemelerde yargılanmayacağını (madde 198) ifade etmiştir. (Constitution of the Arab Republic of Egypt, 2012, e.t.11.12.2013)

Dördüncü Bölüm Bağımsız Organları ve Düzenleyici Kurumlar başlığı altında 5 Kısımdan (Ortak Hükümler, Düzenleyici Kurumlar, Ekonomik ve Sosyal Konsey, Ulusal Seçim Komisyonu, Bağımsız Kuruluşlar) 200-216 maddeleri arasında açıklanmıştır. Anayasada tanımlanan bağımsız organlar ve düzenleyici kurumların tarafsız olduğu teknik, mali ve idari özerkliğe sahip olduğu, bu kurumların da kanunla belirlendiğini (madde 200); bunların atanmasını Cumhurbaşkanının yaptığını

(madde 202); ekonomik ve sosyal konseyin en az 150 üyesi olduğu ve en az 50'sinin Milletvekili olacağı geri kalanının sendika, çiftçiler, işçiler ve profesyoneller ile diğer sosyal grupların derneklerinden seçilmişlerden olacağını (madde 207); Ulusal Seçim Konseyi'nin, Cumhurbaşkanlığı, Milletvekili ve referandum seçimlerinde her türlü tedbirleri alacağını ve sonuçları duyuracağını (madde 208); bu konseyin hukukçular arasından atanacağını (madde 209) belirtmiştir. (Constitution of the Arab Republic of Egypt 2012, e.t.11.12.2013)

Beşinci bölüm, Son ve Geçici Hükümler başlığı altında ve genel olarak Anayasa Değişikliği ile ilgili hususları belirtmiş ve 217-236 maddeleri arasında açıklanmıştır. Anayasa maddelerinin bir veya daha fazla değişikliğinin Cumhurbaşkanı veya Temsilciler Meclisi tarafından talep edilebileceğini, Temsilciler Meclisi ve Şura Konseyinin talebi 30 gün içinde tartışacağını, Her konsey üyelerinin üçte iki çoğunluğu tarafından kabul edileceğini, eğer kabul edilmezse değişikliklerin bir sonraki yasama döneminden önce yeniden talep edilemeyeceğini (madde 217) belirtmiştir. Değişiklik isteği onaylanması halinde ise 30 gün içinde halkoyuna sunulacağı açıklanmıştır. (madde 218) (Constitution of the Arab Republic of Egypt, 2012, e.t.11.12.2013)

Kısaca 2012 Anayasası daha çok Başkanlık sistemi ağırlıklı olmuştur. Bunu yanında daha fazla özgürlükçü, demokrasiyi anayasal garanti altına alan, askerin yetkilerini kısmen de olsa azaltan, devleti dine daha fazla yakınlaştıran ve Mısır hukukunun kaynağının Şariat hükümleri olduğu algısı daha da güçlendiren bir anayasa olarak tanımlanmıştır.

2012 Anayasası ve müteakiben yayınlanan kararname ile MURSI'nin yetkilerini arttırması ülkede gerilimi yükseltmiştir. Mısır sokakları bu sefer MURSI'ye karşı hareketlenmiş ve MURSI aleyhindeki protestolar, yine onlarca kişinin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Çatışmaların yoğunlaşması üzerine Savunma Bakanı General Abdülfettah el-SİSİ demokratik seçimlerle iktidara gelen ilk Cumhurbaşkanı olan Muhammed MURSI'yi, 3 Temmuz 2013'te gerçekleştirilen askerî darbeye görevden almış ve tutuklamıştır. Ayrıca kabul edilen 2012 Mısır anayasasını askıya almıştır. (Koçak, e.t.11.02.2014)

Darbe sonrasında Mısır bir kez daha anayasa yazma çalışmalarına başlamıştır. Yeni anayasanın hazırlanması için 6 üst yargıç ve 4 anayasal avukatın bir araya

gelmesiyle Anayasal Komite kurulsada daha sonra bu değiştirilerek 50 üyeli “Anayasa Komisyonu” kurulmuştur. Geçici Başkan Adly MANSOUR’un 1 Eylül 2013’de yayınladığı bir Kararname ile 50 üyeden oluşan Anayasa Komisyonunda, Müslüman Kardeşler hariç olmak üzere, Kıpti Kilisesi’nden 3 temsilci bulunurken El Ezher ve Nur Partisi de²⁰⁵ temsil edilmiştir. Komisyonda ayrıca 4 kadın temsilci de bulunmuştur. Diğer üyeler asker, gençler, kamu kurumu temsilcileri ve kabinenin atadığı isimlerden meydana gelmiştir. Anayasa hazırlık süreci Ocak 2014’de tamamlanmış ve geçici başkan Adly MANSOUR’un hazırlanan Anayasanın 14-15 Ocak 2014 tarihinde referanduma sunulacağını açıklamıştır. Müteakiben % 55 katılımın gerçekleştiğinin açıklandığı referandumla yeni anayasa yüzde 95 oyla kabul edilmiştir. (Örtlek, e.t.16.12.2014)

Yeni Anayasa; Giriş, 6 Bölüm ve 247 maddeden oluşmuştur. Girişinde 2012 Anayasasının yerine yapıldığı ifade edilmiştir. Yine Allah’ın adıyla yapıldığı ifade edilerek Hazreti Muhammed’in Allah’ın elçisi olduğundan bahsederken daha önceki anayasalar hakkında bilgi verilmiştir. (Constitution of the Arab Republic of Egypt 2014, e.t.14.02.2015)

Birinci Bölüm 1-6. maddeler arasında devletin yapısından bahsetmiştir. Bu kapsamda; Devletin dini İslam, resmi dili Arapça ve Şeriat yasamanın ana kaynağı olduğundan bahsedilmiştir. (Constitution of the Arab Republic of Egypt 2014, e.t.14.02.2015)

İkinci Bölüm; Toplumun Temel bileşenleri başlığı altında, 3 Kısım (Sosyal bileşenler, Ekonomik Bileşenler, Kültürel Bileşenler) ve 7-50 maddeler arasında açıklanmıştır. Bu bölümde; El Ezher’in bilimsel bağımsız İslami bir yapı ile İlahiyat ve İslami işlerin ana referans kaynağı ve sorumlusu olduğu, Mısır ve dünyada Arapça’nın ve dinin yaygınlaştırılmasında görevlendirildiği, Devlet bu amaca ulaşılabilmesi için yeterli fon vermeyi taahhüt edeceğini, El Ezher Şeyhi’nin yasaya göre kıdemli akademisyenler arasından seçileceği (madde 7), Devletin anayasanın hükümlerine uygun olarak kadın ve erkek, bütün sivililer arasında eşitliği, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları sağlayacağı, Devletin yasa ile öngörülen, parlamentoda kadınların yeterli oranda temsilinin sağlanması tedbirlerini almaya gayret edeceği, kadınları kamu

²⁰⁵ İslamcı partilerden yalnızca iki temsilci yer almıştır. (Tunç, e.t.10.10.2014)

görevi ve üst düzey yönetim pozisyonlarında tutmak ve ayırım yapılmaksızın işe alınarak yargı kurumları tarafından hakları korunacağı, Devletin şiddetin her türlüsüne karşı kadınların korunması konusunda ve kadınların aile ve iş/görevlerini dengelemek ve kadınları güçlendirmek için kararlı olduğunu, ayrıca Devletin anneliğin korunması ve çocukların bakımı, yaşlı ve muhtaç kadınlara bakım ve koruma sağlamaya kararlı olduğu açıklanmıştır. (Constitution of the Arab Republic of Egypt 2014, e.t.14.02.2015)

Üçüncü bölüm, Kamu Hakları, Özgürlükler ve Görevler başlığı altında 51-93 maddeler arasında açıklanmıştır. Bu bölümde; her türlü işkencenin suç olduğu, vatandaşların din, inanç, cinsiyet, köken, ırk, renk, dil, engellilik, toplumsal statü, siyasi ve coğrafi konum veya herhangi bir başka nedenle ayrımcılığa uğramaksızın, haklar, özgürlükler ve kamu görevleri önünde eşit olduğu, ayrımcılık ve nefreti körüklemenin suç olduğu, Devlet, ayrımcılığın tüm biçimlerini ortadan kaldırmak için gerekli önlemleri almakla yükümlü olduğu ve bunun için bağımsız bir komisyon kurulmasını düzenleyeceğini, sanığın susma hakkına sahip olduğu ve gözaltındaki herhangi bir kişinin baskı ve tehdit altında verdiği ifade kanıtlanmıyorsa geçersiz ve hükümsüz sayılacağı, vatandaşların keyfi ve zorla, her türlü yerlerinden edilmeleri yasaklandığı, inanç özgürlüğünün mutlak olduğu, Din özgürlüğü ile ilahi dinler (İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik) için ibadet mekanlarının kurulması kanunla düzenleneceği, Mısır medyasında her türlü sansür, müsadere ya da gazete kapatılması yasak olduğu, vatandaşların siyasi parti kurma hakkına sahip olduğu ve bunun kanunla düzenleneceği, herhangi bir temele, cinsiyet, köken, mezhep veya coğrafyanın ayrımcı temelinde siyasi faaliyete girişmenin ve siyasi parti kurmanın yasak olduğu, Demokrasiye karşı askeri veya askeri niteliği olan faaliyetler yasaklandığı ve siyasi partilerin sadece mahkeme kararı ile kapatılabileceği, Devletin uluslararası insan hakları sözleşmelerine ve Mısır tarafından onaylanan anlaşmalara uymayı taahhüt edeceğini ve bu anlaşmaların kanun hükmünde olduğu açıklanmıştır. (Constitution of the Arab Republic of Egypt 2014, e.t.14.02.2015)

Dördüncü Bölüm Hukukun Üstünlüğü başlığı altında 94-100 maddeler arasında açıklanmıştır. Yargı kısmında; yargının bağımsız olduğu ve yargı kararlarını yasaya uygun olarak mahkemelerin uygulayacağını, yargıçların bağımsız olduğunu ve görevden alınamayacağını, kamu düzeni veya ahlakı durumlar nedeniyle mahkemenin karar alması durumları haricinde mahkeme oturumları kamuya açık olacağını

belirtmiştir. Yine Yargı olarak, Kamu savcılığı yargının ayrılmaz bir parçası olduğunu, araştırma, basın yoluyla suçlamaları ceza davalarında takip edeceği, yetkileri kanunla belirleneceği belirtilmiştir. Ayrıca sivillerin askeri tesislere doğrudan saldırımları dışında askeri mahkemelerde yargılanamayacağını açıklamıştır. (Constitution of the Arab Republic of Egypt 2014, e.t.14.02.2015)

Beşinci Bölüm Hükümet Sistemi başlığı altında 3 Kısım (Yasama gücü, Yürütme Gücü (Cumhurbaşkanı, Hükümet, Yerel Yönetim), Yargı) ve 101-221 maddeler arasında açıklanmıştır. Bu bölümde; meclisin artık tek ve Halk/Temsilciler Meclisi olduğu, Şura Meclisinin kaldırıldığı, Temsilciler Meclisi yıllık olağan oturumunda yasama dönemi için milletvekilleri arasından 1 konuşmacı ve 2 konuşmacı yardımcısını ilk toplantısında seçeceği, meclis iç usulleri ve seçim kurallarını yasalar ile belirleneceği, kararların Meclis üyelerinin 2/3 çoğunlu ile verileceği, Cumhurbaşkanının kabineyi kurması ve hükümet programını Temsilciler Meclisi'ne sunması için çoğunluğu elinde tutan parti veya koalisyondan Başbakanı atayacağını, atanan Başbakan'ın Temsilciler Meclisi'nden 30 gün içinde güven oyu alamazsa Meclis'in feshedileceği, Cumhurbaşkanı fesih kararının ilanından itibaren 60 gün içinde yeni Temsilciler Meclisi seçimi için çağrıda bulunacağı, Temsilciler Meclisi'nin feshi durumunda, yeni Meclis'e Başbakan kabineyi ve programı sunacağı, Cumhurbaşkanı Başbakan ile görüşerek Savunma, İç İşleri, Dış İşleri ve Adalet Bakanlarını atayacağı, Cumhurbaşkanı'nın gerektiğinde ve nedensel bir karar ile halk oylaması yolunu izleyerek, Temsilciler Meclisi'ni kapatabileceği, bunların haricinde kapatamayacağı açıklanmıştır. (Constitution of the Arab Republic of Egypt 2014, e.t.14.02.2015)

Ayrıca, Cumhurbaşkanı'nın devletin başı, Yürütme organının sorumlusu olduğunu, Cumhurbaşkanı halkın menfaatini gözeteceğini, vatanın toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının korunmasını anayasa hükümlerine göre yapacağını, Cumhurbaşkanı anayasa tarafından öngörülen şekilde kendi sorumluluklarını yerine getireceğini, Cumhurbaşkanı adayının 40 yaşından küçük olmayan, Mısırlı anne-babadan, Mısır vatandaşı olacağını ve ebeveynlerinin başka bir ülkenin vatandaşlığına geçmemiş olacağını, askerlik hizmetini yapmış veya yasal olarak muaf tutulmuş olması gerektiğini, Cumhurbaşkanının dış ilişkilerde devleti temsil edeceğini, Temsilciler Meclisi'nin onayından sonra anlaşmaları onaylayacağını, Cumhurbaşkanı kabineye danıştıktan sonra, kanunla düzenlenmiş olağan üstü hal durumunu ilan edeceğini,

Olağan üstü hal ilan edildiğinde Temsilciler Meclisi oturum halinde değilse, acil olarak toplanacağını, herhangi bir durumda Temsilciler Meclisi'nin çoğunluğu olağan üstü hal ilanını onaylaması gerektiği, meclis'te 2/3 çoğunluk ile uzatılabileceğini, olağan üstü hal durumunda Temsilciler Meclisi'nin fesih edilemeyeceği, Cumhurbaşkanı'nın Temsilciler Meclisi'ne istifasına sunabileceği, eğer Temsilciler Meclisi oturum halinde değilse, Cumhurbaşkanı istifasını Yüksek Anayasa Mahkemesi Genel Kuruluna sunabileceği açıklanmıştır. (Constitution of the Arab Republic of Egypt 2014, e.t.14.02.2015)

Bunun yanında Cumhurbaşkanı'nın görevden alınması anayasanın hükümlerini ihlal, suç ya da vatana ihanet hükümleri sebep gösterilerek Temsilciler Meclisi'nin en az çoğunluk tarafından imzalanmış bir belgeye/dilekçeyle başlayacağı belirtilmiştir. Soruşturmayı başlatma ise Meclis üyelerinin 2/3 çoğunluğu ile olmakta ve Cumhurbaşkanı Yüksek Yargı Konseyi Başkanının başkanlığında özel bir mahkemede yargılanacağı açıklanmaktadır. Yine Temsilciler Meclisi Cumhurbaşkanı'na verilen güveni Meclisi'nin en az 2/3 çoğunluğu ile geri çekebilmektedir. Böyle bir durumda halkın görüşü için referandum yapılmaktadır. Bu referandum sonucu olumluysa referandumun sonuçlanmasından itibaren 60 gün içerisinde seçim yapılmakta; referandumda ret sonuçlanırsa, bu sefer Temsilciler Meclisi'nin feshedilmiş kabul edileceği ve 30 gün içerisinde yeni meclisin seçilmesi için çalışmaların başlayacağı açıklanmıştır. (Constitution of the Arab Republic of Egypt 2014, e.t.14.02.2015)

Altıncı Bölüm Genel ve Geçici Hükümler başlığı altında 222- 247 maddeler arasında açıklanmıştır. Bu bölümde; Savunma Bakanı'nın Silahlı Kuvvetler mensupları arasından atanacağı ve Savunma Bakanı'nın Silahlı Kuvvetlerin Başkomutanı olduğu, Savunma Bakanı'nın atanması Silahlı Kuvvet Yüksek Konseyi onayının alınmasından sonra gerçekleşeceği, iki dönem (sekiz yıl) için atanabileceği ifade edilmiştir. Yine bu bölümde Anayasa uygulanmaya başlandıktan sonra parlamento, Hristiyanlara kendi dini ritüellerini uygulama özgürlüğünü garanti için, bina ve kiliseleri yenileme ve düzenlemek için bir kanun çıkaracağı belirtilmiştir. Ayrıca, Devlet sınır bölgelerini ve temel sosyal haklardan mahrum bölgeleri ekonomik ve kentsel gelişim planı ile geliştirmek zorunda olduğu bu bölgelerin Yukarı Mısır, Sina, Matrouh ve Nubia bölgeleri olarak belirlendiği devletin geri kalmış bu bölgelerde kalkınma projeleri,

planlama ve yürütme üzerinde çalışacağını açıklamıştır. (Constitution of the Arab Republic of Egypt 2014, e.t.14.02.2015)

Yine bu bölümde; Devletin işçi ve çiftçi sınıfına parlamentoda temsil hakkı tanıyacağını (ancak oran belirtilmemiştir), Devletin bu anayasanın kabulünden sonra kanun tarafından öngörülen şekilde parlamentoda gençleri, özürllüleri, Hristiyanları ve yurt dışında yaşayan Mısırlıları yeterince temsil edilmesi için gayret edeceğini yazmıştır. (Constitution of the Arab Republic of Egypt 2014, e.t.14.02.2015)

Bu bağlamda Mısır'da 2012 Anayasası daha çok başkanlık sistemi ağırlıklıyken, 2014 Anayasası yasama gücünü Meclise verirken, yürütme gücünü Başbakan ve Cumhurbaşkanı arasında bölüştürerek karma (parlamentar-başkanlık) yönetim sistemini benimsemiştir. 2014 Anayasası Mısır Parlamentosu'nun alt kanadı olan Şura Meclisi'ni kaldırarak, bütün yetkileri Mısır Halk/Temsilciler Meclisi'ne vermiştir.

2012 Anayasası İslam'ın rolünü yasama ve yargı süreçleri üzerinde Mısır hukukunun kaynağının Şariat hükümleri olduğu algısını daha da güçlenmişken, 2014 Anayasası bu algıyı ortadan kaldırmak için düzenlemeye gitmiştir.

Yeni anayasa çerçevesinde siyasî, ekonomik ve sosyal haklarda kadın-erkek eşitliği 2012 Anayasasına göre daha ayrıntılı düzenlenmiştir. Kadınlar konusunda 2014 Anayasası, kadınlara ayrımcılık yapılmayacağını ve kadının uygun bir şekilde parlamentoda temsil edilmesi için devlet gereken tedbirleri alacağını belirterek kadınları koruma altına almaya çalışmıştır. Yeni anayasada ayrıca eğitim, sağlık ve barınma hizmeti gibi haklar ilk defa yer almıştır. (Tunç, e.t.10.10.2014)

Yeni anayasaya göre Cumhurbaşkanı Parlamentoda % 5'i aşmayacak biçimde vekil atayabilecektir. Parlamentonun Cumhurbaşkanı'nın atadığı Başbakan'a güvenoyu hakkı bulunmaktadır. Dolayısıyla seçimlerde en çok oyu alan partiden Başbakan seçilebilecektir. Ancak bu durumda Cumhurbaşkanı, kilit görevler olan İçişleri, Savunma, Dışişleri ve Adalet Bakanlığı'nı atama hakkına sahip olduğu 2012 Anayasasındaki gibi kabul edilmiştir. (Tunç, e.t.10.10.2014)

2012 Anayasası askerin yetkisini kısmen azaltsa da, darbe sonrasında kabul edilen yeni anayasasında askeri vesayetin devamı adına kritik düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan dikkat çeken maddeler; Milli Savunma Bakanının aktif bir subay olmak zorunda olması ve Mısır ordusunun yönetim kademesini oluşturan Yüksek Askeri

Konseyl üyelerinin, Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı tarafından istişare ile seçileceği hususu olmuştur.

7.16.3. Fas'ta Yapılan Anayasal Reformlar

Daha önce ifade ettiğimiz gibi Fas'taki olaylar Arap Baharı'nın etkisi altındaki ülkelere nazaran daha sakin gelişmiş, Kral VI. MUHAMMED protesto hareketlerine hızlı bir şekilde yanıt vermiştir. Gösterilerden yalnızca 20 gün sonra, 9 Mart 2011 tarihinde yaptığı konuşmada, Kral bazı düşünce suçlularının serbest bırakılması ve kapsamlı bir Anayasa reformu yapılması gibi birtakım siyasi tavizler vermiş; 20 Mart 2011'de yaptığı konuşmada Anayasa reformunu hazırlamak üzere "Anayasal Revizyona İlişkin Danışma Komisyonu"nu görevlendirdiğini açıklamıştır. Söz konusu komisyonun başına anayasa hukuku alanında uzman 67 yaşındaki Profesör Abdeltif MENOUNİ'yi atamıştır. Anayasa çalışmasıyla; farklı siyasi partiler, işçi sendikaları ve diğer siyasi aktörler ile koordinasyon sağlanması öngörülmüştür. Fas bağımsızlığını kazandığından bu yana ilk defa Anayasa reformu için böyle bir yöntem kullanılmış, gizli komisyonlar oluşturulmamış, harici uzmanlar getirilmemiştir. Ancak Kurucu Meclis kurulmamıştır. Bahse konu anayasa reform paketi, 1 Temmuz 2011'de halkın yüzde 72,56 oranında katılım sağladığı referandum sonucunda, yüzde 98,94 oranında evet oyu ile kabul edilmiştir. (Temelat, e.t.02.12.2013)

Kral'ın, "dönüm noktası ve tarihsel bir değişim" diye açıkladığı anayasal reform paketi ile Anayasada yer alan madde sayısı 108'den 180'e çıkarılmıştır. Yeni Anayasada insan haklarıyla ilgili önemli hükümlere yer verilmiştir. 19-40 maddeler arasında evrensel hak ve özgürlükler alanında Fas devletinin uluslararası standartları yakalaması öngörülmüştür. Bu bağlamda, kadınların sosyo-ekonomik hakları, vatandaşların hukuk dışı tutuklamadan korunması, vatandaşların kamusal bilgiye erişiminin güvence altına alınması ve en önemlisi Faslı Berberilerin ana dili Amazigh'in Arapça'nın yanında resmi dil olarak tanınması olmuştur. (Bernabé, e.t.11.11.2013) Böylelikle Kuzey Afrika ülkeleri arasında bir ilk gerçekleştirilip bölgenin yerel diline resmi bir statü verilmiştir. Arap kimliğinin tehlikeye gireceği söylemlerine rağmen yapılan bu değişiklikle Fas, kendi kültürünün çeşitlilik ve farklılıklar arz ettiğini kabul ederek Berberilerin dilini resmi dil olarak kabul etmiştir. (Coşkun, e.t.10.10.2014)

Yeni Anayasa, güçler ayrılığına ilişkin bazı siyasi mekanizmalar oluşturmayı da başarmıştır. Bu kapsamda, Başbakanın genel seçimlerde en çok oyu alan parti içinden Kral tarafından atanması, Başbakanın önerdiği kişilerin hükümet üyesi olarak atanması, Kralın Başbakan ile istişare ederek hükümet üyelerinin görevine son vermesi, Bakanlar Konseyinin Kralın veya Başbakanın isteğiyle toplanması, Bakanlar Konseyinin Başbakan ya da ilgili bakanın önerisiyle büyükelçi, vali gibi yüksek dereceli memurları ataması, milletvekillerinin üçte birinin talebi üzerine araştırma komisyonu kurulması, milletvekillerinin beşte birinin imzasıyla hükümete gensoru verilebilmesi, Anayasa Mahkemesinin kurulması, Yüksek Yargı Konseyinin yetkilerinin artırılması önemli yeniliklerden olmuştur. (Coşkun, e.t.10.10.2014)

Kralın, “ordunun en yüksek komutanı olma ve güvenliğin sağlanmasına” ilişkin görevi muhafaza edilmiştir. Kral büyükelçileri ve diplomatları atamaya devam etmiştir. Ayrıca, Anayasaya yeni bir madde ilave edilerek Kralın ülkedeki en yüksek dini makam olduğu belirtilmiştir. Yeni Anayasada Kral için kullanılan “kutsal” kelimesi çıkarılmasına rağmen, Kral, “inananların komutanı” olarak tanımlanmıştır. (Coşkun, e.t.10.10.2014)

Yapılan değişiklikler demokratikleşme anlamında bazı önemli getirileri olmakla birlikte, Avrupalı anlamda bir parlamenter monarşiden bahsetmesi güçtür. Güvenlik, din ve ülkenin stratejik yönelimleri ile ilişkili konulardaki mutlak otoritesi korunmuştur. Ayrıca, hükümet tarafından alınan tüm kararları eskiden olduğu gibi veto edebilmektedir. (Mekouar, 2014: 203)

Sonuç olarak; 2011 Anayasası’nın Fas’ın siyasi yaşamında çok köklü bir değişiklik yaratmamıştır. Monarşinin siyasi karar alma süreçlerindeki rolü devam etmiş, bununla birlikte yeni Anayasanın monarşi ile seçilmişler arasındaki yetki paylaşımı biraz ayrılmıştır.

SONUÇ

Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesini derinden etkileyen bazı kritik dönüm noktaları vardır. Birinci Dünya Savaşı sonunda Arap coğrafyasının Osmanlı'dan ayrılışı, 1948'de İsrail Devleti'nin kuruluşu ve yaşanan dört Arap-İsrail savaşı, 1979'da İran İslam Devrimi, Mısır-İsrail Barışı, Afganistan İşgali, 1989'da Soğuk Savaş'ın sona erışı, 1991 Körfez savaşı, 2001'de 11 Eylül saldırıları ve en son olarak Arap Baharı süreci önemli kritik dönüm noktalarındandır.

Kritik dönüm noktalarından olan “Arap Baharı” süreci eğitimini yarıda bırakıp, seyyar satıcılık yapmaya başlayan Muhammed BUAZİZİ adlı bir Tunuslu gencin 17 Aralık 2010 günü Sidi Bouzid'deki Valilik karşısında kendisini ateşe verdiği tek kişilik eylemi ile başlamıştır.

Tunus'ta başlayan olaylar, müteakiben Mısır'a sıçramış ve insanlar Tahrir meydanında gösterilere başlamıştır. Ancak olaylar bu iki ülke ile sınırlı kalmamış; Cezayir, Fas, Libya, Yemen, Bahreyn, Suudi Arabistan, Ürdün, Umman, Suriye ve Kuveyt'te de protesto gösterileri başlamıştır. Bu gösterilerin sebepleri; ülkelerin kötü ekonomik durumları ve bunun sonucu yoksulluğun artması, genç nüfus için yeteri iş imkânı yaratılmaması, halkın büyük kesiminin hayatında ciddi bir iyileşme sağlanamaması, bu kötü şartlara rağmen ülke yönetimdeki kişilerin, ailelerinin ve yakın çevrelerinin lüks içerisinde yaşamaları, liderlerin ömür boyu iktidarda kalma mücadelesi veya iktidarı bırakırken halkın konu ile ilgili yaklaşımları göz ardı edilerek yönetimi babadan oğula devredilmeye başlanması, ülkelerde yapılan seçimlerde de demokrasi ve adaletin olmayışı, kimin aday olup olmayacağına devlet başkanının karar vermesi, seçim sürecinin şeffaflık ve güvenilirlikten uzak olması, insanların temel hak ve özgürlüklerinden mahrum bırakılmaları ile etnik, dini ve mezhepsel faktörler olmuştur. Ancak bu sebeplerin ağırlıkları ülkeden ülkeye farklılık göstermiştir. Tunus, Mısır, Libya, Cezayir, Ürdün ve Suudi Arabistan'da ağırlıklı olarak ekonomik ve sosyal sebepler etkili olmuşken; Bahreyn, Lübnan, Suriye ve Fas'ta sosyokültürel, etnik, dini ve mezhepsel faktörler daha fazla ön plana çıkmıştır. [2]

Başlayan olaylar ülkelerin sahip oldukları kendine özgü toplumsal kültür, siyasi birikim, tecrübe, kurumsal yapı gibi özellikler neticesinde her ülkede farklı bir yönde evrilmiş ve süreç her ülkede farklı yaşanmıştır. 5 Ocak 2011 günü Cezayir, komşusu

Tunus'ta başlayan yangının sıçradığı ilk ülke olmuş, ancak olaylar bir haftadan kısa sürmüştür. Arap Baharından etkilenen komşu ülkeler ile benzer sosyo-ekonomik koşullarda olduğunun farkında olan Cezayir hükümeti hızlı ancak ölçülü bir şekilde çeşitli sosyo-ekonomik önlemleri uygulamaya koymuştur. Bu kapsamda vergiler indirilmiş, memur maaşlarına zam yapılmıştır. Siyasi olarak da ölçülü reform programı kabul edilmiştir. Bu program çerçevesinde ilk olarak Nisan 2011'de bir anayasa reformu komisyonu kurulmuştur. 24 Ocak 2012'de 10 yeni siyasi partinin kuruluşuna onay verilmiş ve 10 Mayıs 2012'de Ulusal Seçim Komisyonu ile Adalet Komisyonu'nun gözetiminde seçimler gerçekleştirilmiştir. Cezayir hükümeti bu seçimde ilk defa AB, BM, İKÖ ve uluslararası hükümet dışı kuruluşlardan 500 kadar yabancı gözlemciyi davet etmiştir. Yine Devlet Başkanı BUTEFLİKA tarafından 7 Nisan 2013'te ülkenin ileri gelen akademisyenlerinden oluşan bir kurulu anayasa değişikliği tasarısını hazırlamak üzere görevlendirse de anayasada çok önemli değişiklikler yapılmamıştır. Yani Cezayir'de Arap Baharı fazla uzun sürmemiş ve Devlet Başkanı BUTEFLİKA tarafından yapılan ve yapılması planlanan birkaç siyasi reform ile ekonomik paketle bu süreç sonlandırılmıştır.

Mısır'da süreç ise MÜBAREK'in yönetimden indirilmesi ile başlamıştır. Ancak MÜBAREK sonrası yönetime geçen YAK idareyi bırakmak istememiştir. YAK'tan sonra 30 Nisan 2011'de iktidara gelen Muhammed MURSİ idareyi ele aldığı anda Tahrir meydanında, halk idaresinin isteklerini gerçekleştireceği, eşitsizliğin giderileceği ve demokratik katılımı sağlama gibi coşku verici konuşmalar yaptıysa da sözlerinin yankısı dinmeden icraatları ve uyguladığı politikalar ile ülkeyi olumsuz yöne sürüklemeye başlamıştır. Kendisine diktatörlük yetkileri verecek bir anayasa beyannamesi hazırlamış, yargının öteden beri süregelen bağımsızlığına ve meşruluğuna saldırmıştır. Mısır'da seçilmiş lider MURSİ'nin yaptığı tek taraflı değişimler tüm toplumun istek ve ihtiyaçlarını karşılayamadığı için, diğer grupların isyanına neden olmuştur. Müteakiben yaşanan süreçte Savunma Bakanı General SİSİ darbeye MURSİ'yi devirmiş, yapılan seçimlerde de Cumhurbaşkanı olmuştur. Sonuçta yaşanan süreç bir şekilde MÜBAREK dönemine benzeyen otoriter bir yönetime dönüşmesiyle sonuçlanmıştır.

Fas'ta gösteriler, 17 Ocak 2011'de başlamıştır. Fas'ta gösteriler nispeten barışçıl bir ortamda gerçekleşmiş, emniyet güçleri göstericilerle zaman zaman çatışsa da bu diğer Arap ülkelerine kıyasla daha ölçülü bir şekilde gerçekleşmiştir. Gösterilerde dile

getirilen talepler öncelikli olarak ekonomik nitelikli olsa da daha sonra siyasi nitelikli talepler de olmuştur. Ancak Fas örneğinin Arap dünyası için en önemli noktası şüphesiz bir Monarşi olması, Kral'ın halkın büyük kesimlerinden destek alması ve protestoların Kral'a değil de hükümete karşı yapılmış olmasıdır. Fas'ta da Arap Baharı; siyasi yapıya büyük değişiklikler getirmeyen sadece Kralın yetkilerinde kısmi değişiklik yapılan anayasanın kabul edilmesi ve bu anayasa değişikliklerine göre seçimlerin yapılması ile sonuçlanmıştır.

Yemen'de ise ilk protestolar Ocak 2011'de Sana Üniversitesi yakınlarındaki “Değişim Meydanında” başlamıştır. Olaylar sonucu 23 Kasım 2011 tarihinde SALİH görevini bırakmış, yapılan seçimleri Mansur el-HADİ kazanmış ve 27 Şubat 2012'de yemin ederek göreve başlasa da Arap Baharı Yemen'e yaramamıştır. Karışıklık ve olaylar sona ermemiş hatta daha çok artmıştır. Olayların devam etmesi üzerine Devlet Başkanı ve Başbakan görevlerinden 22 Ocak 2015'te istifa etseler de istifalar kabul edilmemiştir. Ülkede bir yandan Şii grup Husiler bir yandan El-Kaide örgütü istikrarın önündeki en büyük engeller olmaya devam etmektedirler.

Libya'da da olaylar diğer Arap Baharı yaşayan ülkelerden farklı olmuş ve silahsız bir halk ayaklanması değil, yönetime karşı silahlı bir halk direnişi yaşanmıştır. Protestolara karşı KADDAFİ, Mısır ve Tunus'ta yaşananların aksine iktidardan barışçıl yollarla ayrılmayı tercih etmemiş ve kendi halkına karşı kanlı bir savaş başlatmıştır. Halk da bu savaşa savaşa karşılık vermiştir. Aşiretlerden oluşan ülke, KADDAFİ yanlıları ve karşıtları olmak üzere ikiye ayrılmış ve bir iç savaş yaşanmaya başlamıştır. Müteakiben olaylara yabancı güçler müdahalede bulunmuş; Libya'da muhalefeti destekleyen NATO güçleri KADDAFİ'yi iktidardan uzaklaştırırken; KADDAFİ'nin 20 Ekim 2011 tarihinde öldürülmesi ile ülkede yeni bir dönem başlamıştır. Ancak KADDAFİ'nin öldürülmesinden sonra aşiret yapısının egemen olduğu ve hiçbir demokratik altyapının bulunmadığı ülkede, demokratik yönde herhangi bir gelişme gözlenmemiştir. Ülkede siyasi partiler kurulmaya başlansa ve 7 Temmuz 2012 tarihinde “Geçici Libya Ulusal Konseyi”nin yerini alacak “Ulusal Kurucu Meclis” seçimleri yapılsa da farklı aşiret ve gruplara ait silahlı milislerinin üzerinde etkili bir merkezi kontrol sağlanamadığından ülkede karışıklıklar devam etmiş ve hemen hemen her gün farklı gruplar bölgelerinde özerkliklerini ilan etmişlerdir. Petrol gelirlerinin paylaşımı bölgeler arasındaki mücadelenin en temel nedenlerinden bir tanesi olmuştur. En son

ülkedeki silahlı güçler, Libya'nın batısını kontrol eden Trablus merkezli Milli Genel Kongre'nin desteklediği Fecr (Şafak) Kuvvetleri ile Doğu Libya'yı elinde bulunduran Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi'nin desteklediği Hafter'e bağlı milisler olarak ikiye bölünmüştür. Sonuçta Arap Baharı Libya'ya da yaramamıştır. KADDAFİ'den sonra düzen kuramayan Libya'da çatışmalar sona ermemiştir.

Suriye'de ise başlayan olaylar iç savaş ve bu savaşta kimyasal silahların dahi kullanıldığı bir boyuta gelmiştir. Beşar ESED yönetimine karşı sürdürülen isyanlar, ESED yönetiminin bu hareketler karşısında uyguladığı politikalar ve süreci iyi yönetmesiyle sonuçsuz kalmıştır. Yine İran, Çin ve Rusya'nın verdiği destek ile ABD ile diğer batılı ülkelerin, Suriye'nin giderek radikal İslamcı grupların merkez üssü haline gelmesi ve ülkede bir etnik-mezhepsel iç savaş doğabileceği korkusu yüzünden askeri müdahaleden vazgeçmesi ESED rejiminin devamında etkili olmuştur. 2015 yılına gelindiğine Suriye'de çatışmalar dinmemiştir. Suriye'de dört yıla yakın bir süredir devam eden iç savaşta 200 binden fazla insan hayatını kaybederken 4 milyondan fazla insan kendi ülkesinde yerlerinden edilmiş ve 2 milyon insan başka ülkelerde mülteci konumuna düşmüştür. Ülkede el-Kaide tehdidi, PYD ve Suriye muhalefetine çatışması, Nusra Cephesi ve İslami Cephe'nin birlikte Irak-Şam Devleti (İŞİD) ile savaşı, İŞİD ve PYD dışındaki diğer grupların ESED rejimiyle devam eden savaşı şu an için sonuçlanmamış ve yakın bir süreçte sonuçlanacak gibi durmamaktadır.

Bahreyn'de olaylar ekonomik problemler ile birlikte Sünni krallığa karşı Şii ayaklanması şeklinde yaşanmıştır. Ancak Bahreyn'de de Arap Baharı olumlu bir sonuca ulaşmamıştır. Hatta diğer ülkelerden farklı olarak KİK ülkelerinden Suudi Arabistan, BAE ve Katar'lı askerlerden oluşan "Yarımada Kalkan Gücü"nin askeri müdahalesine uğramıştır. Ülkede seçimler yapılırsa da daha önceki seçimlerdeki gibi Şii milletvekili sayısı Sünni milletvekili sayısının altında kalmıştır.

Ürdün'de ise gösteriler kapsam ve sonuçları açısından sınırlı kalmış ve Ürdün Krallığı da protesto gösterilerini siyasi ve ekonomik vaatler vererek atlatabilmiştir. Hükümetler değişse de Kral pozisyonunu korumayı başarmıştır.

Kuveyt, Umman ve Suudi Arabistan'da ise ekonomik önlemler ve verilen siyasi reform vaatleriyle protesto gösterilerin önüne geçilmiştir.

“Arap Baharı” olarak anılan Ortadoğu ve Kuzey Afrika’daki değişim sürecinin ilk başladığı ülke olan Tunus’ta ise; diğer ülkelerle karşılaştırıldığında az şiddetin ve ölümün yaşandığı (ölenlerin çoğunun hırsız olduğu ifade edilmektedir) olaylar sonucu ülkenin Cumhurbaşkanı Bin ALİ yönetimi bırakmak zorunda kalmış, Geçici hükümet kurulmuş, 23 Ekim 2011 tarihinde Kurucu Meclis seçimleri yapılmış ve bu seçimler bu sürecin içerisinde yer alan ülkelerde yapılan ilk serbest ve adil seçimler olarak tarihe geçmiştir. Bu seçim sonrası oluşan Kurucu Meclis öncülüğünde kurulan ve her kesimden insanın görev aldığı Anayasa Komisyonu, ülkedeki her kesime hitap eden ve eski tecrübelerden ders alınarak hazırlanan Anayasayı tamamlamıştır. Müteakiben de ülke bu anayasaya göre yeni Başbakan ve Cumhurbaşkanı seçerek hem bölge ülkelerine örnek olmuş hem de diğer ülkelerden farklılığını ortaya koymuştur.

Tunus’un tüm bu farklılığı kazanması ve başarılı olmasında tarihi süreç içerisinde Fransa ile karşılıklı ilişkiler sonucu yapılan reformlar ve bu reformlar sonucu oluşan eğitimli ve güçlü orta sınıf, kendine özgü sosyal ve siyasi kültür, tecrübe ve kurumsal yapı gibi özelliklerin etkisinin büyük olmuştur. Osmanlı döneminde HÜSEYİN Bey’den itibaren başlayan reformlar, ilk hukuki belgeler olan 1857 Ah’dül-Eman ve 1861 Anayasanın kabulü daha önce hiçbir Arap ülkesinde hatta Osmanlıda da rastlanmamıştır. Bu reformlarda Tunus’un köklü ve zengin bir kültür tarihine sahip olmasının yanında Fransa ile ilişkileri de etkili olmuştur. Özellikle Fransa’nın Cezayir işgal ettikten sonra Tunus’un Fransa ile komşu olması ve reform hareketlerini başlatan tüm beylerin ve sadrazamların Fransa’dan etkilenmesi, Fransa’nın Tunus üzerinde etkisini arttırmıştır. Bu etki ile hukuki ve anayasal belgeler ile ordu ve maliyedeki reformlar hep Fransız mevzuatı örnek alınarak yapılmıştır.

Fransa’nın, 1881 yılında Tunus’u işgali ile bu ülke üzerindeki günümüze kadar sonuçlanan etkisi daha da hissedilmeye başlanmıştır. Fransa, işgal sonrasında diğer himaye ve sömürge altındaki ülkelere (Cezayir ve diğer Afrika ülkeleri) uyguladığı politikalardan farklı bir anlayışı Tunus’ta uygulamıştır. Fransa, diğer Afrika ülkelerine özellikle Fransızca dilini dayatıp, belli bir kültür aşılansa da Tunus’taki gibi planlı ve yapıcı olmamıştır.

Fransa, Tunus’u işgali müteakip Bardo ve Marsa Anlaşmalarıyla birlikte Tunus’un mali, posta, eğitim, idari, tarım, halkla hizmetler dahil tüm birimleri kendi

denetimleri ve yönetimleri altına almaya başlamış ve himaye dönemi süresince idari, hukuk, eğitim, kültür ve ekonomi hayatta yaptıkları reformlar ile bu ülkenin idaresine, siyasetine, ekonomisine, dini ve toplumsal yaşantısına doğrudan nüfuz ederek Tunus yaşamını günümüze dek etkileyen sonuçlar doğuracak şekilde Tunus'u yeniden yapılandırmıştır. Bu kapsamda idari yönden her ne kadar yasama yetkisi olmasa da 1907 yılında Büyük Meclisini kurmuştur. Yine Danışma Meclisleri, Bölge Meclisleri, İl meclisleri, Şehir Kominleri, Kırsal Kominler, Ticaret ve Sanayi Odaları kurularak demokratik oluşumların başlangıcı meydana getirilmiştir.

Hukuk alanında da İstinaf mahkemesi, Cinayet Dairesi, Temyiz Mahkemeleri, Bölge mahkemeleri ile Ceza Kanunu, Cezai Murafaat Kanunları Fransız mahkeme ve kanunlarından uyarlanmış modern, laik kanunlar olmuştur.

Fransa Tunus'ta, eğitim ve kültür alanında da reformlarda bulunmuştur. Fransa uyguladığı eğitim reformları ile Tunus'a Fransız kurumları ve kültürünü yerleştirerek, Fransızca konuşan nesillerden oluşan bir topluluk meydana getirmek istemiştir. Bu kapsamda eğitimde laiklik anlayışı ve eğitim dilinin Fransızca olması için Arap-Fransızca karışık eğitim sistemi tasarlamıştır. İlk zamanlar pek çok Tunuslu Arapça-Fransızca eğitime karşı çıksa da; Fransa'nın 1789 ilkeleri ile uyumlu olduğu düşüncesiyle Tunus toplumunun yararına olduğuna inanarak ve modern bir devlet oluşması inancıyla hem Fransız sistemini hem de Fransızca'yı kabul etmişlerdir. Bu düşünceyle ülkede pek çok ilköğretim okulu, kolej açılmış ve okula devam eden Tunuslu öğrenci sayısı artmıştır.

Yine Fransa Tunus'ta eğitim konusunda yaptığı reformları sistemli ve projelere dayalı olarak gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu kapsamda, Milli Eğitim Gençlik Komiseri tarafından 13 Nisan 1944 yılında yapılan "Tunus Eğitimi İçin Reform Projeleri" kapsamında Tunus'ta eğitimin gelişmesi için atılması gereken adımlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bütün bu eğitim reformları sonucunda yeni tip okullardan mezunlar, himaye öncesi dönemdeki Sadiki kolejinden mezun olanlara katılarak, milliyetçilik, bağımsızlık ve bağımsızlık sonrası modern yaşamın düşüncesinin şekillenmesine sebep olmuşlardır.

Eğitim ile paralel olarak kültür ve sanat hayatında da değişimler gerçekleşmiştir. Tiyatro, sinema, resim, gazetecilik, romanlar Tunus ve Fransız kültürün birleşmesiyle kendine has bir yapı oluşturmuştur.

Fransızların Tunus'a gelmesi ile birlikte; Tunus'u idari, hukuk, eğitim, kültür hayatının yanında şehir ve sosyal yaşam bakımından da etkilemiştir. Şehir hayatı ile peyzaj gelişmiş, yollar, demiryolları, telgraf, telefon ve elektrik hatları döşenmiştir. Geniş bulvarlar, çok katlı binalar, büyük mağazalar, tiyatrolar Avrupalı şeklinde inşa edilmiştir.

Sivil Toplum anlayışı ile sendikal hareketler de Fransa himaye dönemi başlamıştır. Ancak sosyal yaşamda en büyük etki kadın hakları konusunda olmuştur. Hiçbir Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkesinde kadın haklarını sorgulayan ve bu hakları kadına tanıyan hiçbir ülke olmamıştır. Öyle ki bağımsızlık verilmesi esnasında Fransa'nın Tunus'a sunduğu şartlardan birisi bu olmuştur. Özellikle 1930'lu yıllardan itibaren kadınların sosyal yaşamdaki yeri, eğitim imkânlarının arttırılması, çok eşliliğin yasaklanması, kadınların politik yaşama katılması düşünceleri tartışılmaya başlanmıştır. Kadın haklarını savunulmuş, sosyal yaşamda daha çok yer alması için cesaretlendirilmiştir.

Tunus'ta diğer Afrika ve Ortadoğu'da gözükmeyen gazetecilik anlayışı da oluşmuştur. Bağımsızlık öncesinde bile Tunus'ta 55 gazete çıkarılmıştır. Bu da Tunus'ta Avrupalı entelektüel birlik ve anlayışın olduğunu göstermiştir.

Bu gelişmeler sayesinde Afrika ve Ortadoğu ülkeleri içinde ilk milli hareket Tunus'ta olmuştur. Tunus'ta milliyetçilik hareketi 1888'de başlarken, Fas'ta 1920'lerde başlamış, Cezayir'de tam bir milli hareket olmamış; milliyetçilik ve bağımsızlık ulemanın önderliğinde dini bir hareket ile birleşerek gelişmiştir. Milliyetçiliğin gelişmesinde de Fransa'nın eğitim sistemi, sosyal yaşama müdahalesi ve Fransa'nın ülkeye yerleşmesinin doğurduğu iktisadi gelişme sonucu reformcu bir elit tabakanın oluşmasının etkisi büyük olmuştur. Bu burjuva sınıfının oluşturduğu Tunuslu genç aydınlar 1906-1907 yılında vatanseverlik hareketini başlatarak milli ve dini taleplerle birleştirdikleri hareketi "Genç Tunuslular Partisini" kurarak siyasi hale getirmeye çalışmışlardır. Daha sonra "Tunus Partisi" kurulmuştur. Her iki partinin hedefi de eski anayasadan esinlenerek yeni bir anayasa yapmak olmuştur. Müteakiben anlamı Anayasa

olan Düstur Partisi kurulmuştur. 1920’de kurulan Düstur Partisi de 1861 anayasasına gönderme yaparak, 1861 yılında ilan edilen anayasanın hala yürürlükte olduğunu iddia etmişlerdir. Müteakiben aynı düşüncelerle Reform Partisi, Komünist Partisi ve Tunus İşçileri Genel Konfederasyonu kurulmuştur. 1934’de BURGİBA liderliğinde kurulan Yeni Düstur Partisi ile ülkenin modernleşmesi ve bağımsızlık düşüncesi iyice gelişmiş ve 1955 yılında BURGİBA, Pierre Mendes-FRANCE ile yaptığı görüşmeler neticesinde Tunus’a özerkliği kazandırmıştır. Bu görüşmelerde Fransa Başbakanı Mendes-FRANCE “Fransa’nın aşıladığı ülkülerden ötürü bu insanları suçlu bulamayız” diyerek Tunus’un bağımsızlığında göz kırparken, bu bağımsızlık düşüncesinin gelişmesinde Fransa’nın da etkili olduğunu da ima etmiştir. Müteakiben Fransa ile yapılan görüşmeler sonunda 20 Mart 1956’da bağımsızlık elde edilmiştir. Böylelikle Afrika’da ilk milliyetçilik ve bağımsızlık hareketi başlatan Tunus, Fransa ile şiddetli bir çatışmaya girmeden 1956’da bağımsız olmuştur. Bağımsızlık sonrası da BURGİBA ile birlikte ülkenin modern ve laik yapısı devam etmiştir.

20 Mart 1956’da bağımsız bir devlet olan Tunus, Habib BURGİBA yönetiminde yapılan reformlarla yüzünü hep batıya dönük tutmaya çalışmıştır. BURGİBA, aldığı Fransız eğitiminin de etkisiyle Tunus’u Kuzey Afrika Bölgesi’nde laik, modern ve demokratik bir ülke haline getirmeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede hukuktan eğitime, sosyal yaşamdan siyasi hayata pek çok reformlarda bulunmuştur. BURGİBA’NIN yaptığı reformlar bugünkü Tunus’un alt yapısını oluşturmuş ve devletin temelini atmıştır.

BURGİBA yönetiminde Tunus’ta, bağımsızlık öncesinin kanunları yenilenmiş, hem medeni hukuk hem de ceza hukukunda yeni kanunlar gerçekleştirilmiştir. Bu kanunlardan bir kısmı doğrudan doğruya Fransızcadan çevrilip Tunus hukukuna dahil edilirken, bir kısım kanunlar ise Tunus’un geçmişten gelen mirası ile Fransız hukukun birleşimi ile oluşturulmuştur.

Tunus, 1956’da medeni ve ceza kanunu olarak Şeriat Hukuku ve Şeri Aile Hukukunu kaldırarak Şahısların Statüsü Kanunu (Ahval-i Şahsiyye Kanunu, Personel Status Code) adı altında tek tip kanun kabul etmiştir. Bu Kanun ile mahkemeler birleştirilmiş ve bütün yargılama laik ulusal mahkemelere verilmiştir. Modern yapıda olması sebebiyle Tunus’u diğer Arap ülkelerinden ayıran bu kanun İslami öğretiyi

reddetmek için değil İslamı modern anlayışla sunarak ve dini ne olursa olsun bütün Tunuslulara hitap edecek şekilde hazırlanmıştır.

Şahısların Statüsü Kanunu ile “Aile Hukuku” kökten değiştirilmiş, kadına toplumsal hayatta daha geniş özgürlükler getirilmiştir. Şahısların Statüsü Kanununa göre birden fazla kadınla evlenme Arap devletleri arasında sadece Tunus’ta kaldırılmış ve suç sayılmıştır. Şahısların Statüsü Kanunu ile kadın erkek eşitliğinin benimsenmesi ile okulda, spor yerleri dahil kurumsal alanda, kadın ve erkeğin beraberce bulunabilmesi, hem erkek hem kız çocukların zorunlu eğitimi, kadının boşanma hakkı, aile planlaması gibi, 21. yüzyılda Arap Müslüman toplumların çoğu için erişilmesi hayal bile edemeyeceği bir takım hakların önünü açmıştır.

BURGİBA dönemi yapılan önemli reformlardan bir tanesi de Tunus anayasasının kabul edilmesi olmuştur. BURGİBA, Anayasaya sahip devleti, “modernliğin ifadesi, toplumsal değişimin ve ulusal kuruluşun başlıca, hatta yegâne vektörü olarak” görmüş ve 1959 Anayasasını yürürlüğe sokmuştur. Yürürlüğe giren bu Anayasa, Arap İslam ülkelerinde Batı modelinde olmak üzere yürürlüğe konan ilk Anayasa olmuştur.

Bu bağlamda, BURGİBA’nın Tunus’ta meydana getirdiği Şahısların Statüsü Kanunu (Ahval-i Şahsiyye Kanunu, Personel Status Code) ile 1959 Tunus Anayasası diğer Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde olmayan hukuki gelişmeler olmuştur.

BURGİBA, eğitim ve kültür alanında da reformlarda bulunmuş ve modern bir Tunus için en önemli hususun eğitim olduğunu düşünmüştür. Çünkü modern eğitimin daha bağımsız bir Tunus yaratacağına inanmıştır. Bu kapsamda ilk olarak, eğitim sisteminde himaye dönemindeki Fransız sistemini geliştirerek kabul etmiş, okulun kadın ve erkekler için cazip hale getirilmesi için çalışmalar yaptırmış ve 1958’de “Eğitim Birliği Yasası” kabul ederek değişik tipteki okullar birleştirip laik yapıya büründürmüştür. Modern eğitim sistemi anlayışı doğrultusunda 1980’li yıllara gelindiğinde okullarda kayıtlı öğrenci sayısı en üst seviyeye ulaşmıştır. Lise seviyesinde okula gitme oranı % 40’larda kalırken, 6-11 yaşları arasındaki erkeklerin % 85’i, kızların % 70’i okula gider hale gelmiştir ki bu oran hiçbir Ortadoğu ve Afrika ülkeleri içinde görülmemiştir.

Kültürel olarak da BURGİBA, Tunus'ta zengin, farklı ve etkili bir kültür oluşturmaya çalışmıştır. Bu kapsamda tiyatroyu sadece eğlence olarak görmemiş, eğitimin gelişmesi ve milli duyguların arttırılmasını sağlayan bir araç olarak görmüştür. Televizyon da eğitim ve öğretim aracı olarak kullanılmıştır.

BURGİBA sosyal yaşamda da; kırsal kesimdeki aşiret sistemini kaldırmaya çalışmış ve bu kapsamda insanları şehir merkezlerine göç ettirerek “Tunus Vatandaşı” anlayışı geliştirmeye çalışmıştır.

Fransa'nın himaye döneminin son zamanlarında başlayan sivil toplum anlayışı da BURGİBA döneminde daha da gelişmiştir. Arap dünyasında bir ilk olan Tunus İnsan Hakları Birliği 1977'de kurulmuştur. Ayrıca, Sivil Toplum Örgütleri ve sendikalar da kurulmuştur.

BURGİBA ile Tunus, otuz yıldan kısa bir sürede, barış içinde yaşayan, kalkınma yolunda ilerleyen, sağlıklı ve eğitimli bir topluma sahip, nispeten düzgün bir alt yapısı bulunan, kamu maliyesini dikkatlice idare eden, uzun vadeli sarıh bir vizyonu olan, kadını özgürleştiren, kadın-erkek eşitliğini sağlayan kanunları çıkaran, eğitimi zorunlu kılan, aile planlamasını gerçekleştiren, orta sınıfı giderek büyüyen, tutarlı ve gerçekçi bir diplomasi yürüten bir devlet haline gelmiştir. BURGİBA'nın bu başarısındaki sır Tunus'un sahip olduğu demokrasi, insan hakları, kadın hakları vb. konularında Fransa himaye öncesi ve himaye döneminde yaptığı reformlara BURGİBA'nın da devam ettirmesi olmuştur.

BURGİBA'dan sonra iktidara gelen Bin ALİ de BURGİBA gibi Fransa'da eğitim görmüş ve yine batının, özellikle de Fransa'nın değerlerini benimsemiş bir liderdi. Bin ALİ ilk zamanlarında daha fazla demokrasi ve insan hakları savunucusu olarak öne çıkmıştı. Gerçekten de 1988-1990 arası dönemde ülke genelinde muhalif siyasî partilerin ve kesimlerin örgütlenmesine izin verilmişti. Ayrıca Bin ALİ, BURGİBA'nın yaptığı reformlara devam ederken kendisi de ülkeyi baştan sona dönüşüme uğratan, geniş boyutlu hukuk, idari, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi reformlar yapmıştı. Bunlardan en önemlilerinden bir tanesi 1959 Anayasasının yeniden gözden geçirilip yenilenerek 1991 Anayasasının kabul edilmesi idi. Hatta bu anayasa üzerinde zaman zaman yapılan değişikliklerle anayasa geliştirilmişti. Bununla birlikte

diğer hukuksal reformlar; 1956 yılında kabul edilen Şahısların Statüsü Kanunu üzerinde yapılan yenilikler, Ulusal Pakt ile münferit yasalarla kabul edilen reformlar olmuştı.

Eğitim ve kültürel alanlarda da reformlar devam etmişti. Eğitim alanındaki reformlar BURGİBA dönemindeki gibi Fransa eğitim sistemi çerçevesinde gelişmişti. Bin ALİ zamanı ilkokul eğitim ve öğretimi 9 yıl olarak kabul edilmişti. İlkokullarda eğitim Arapça ve Fransızca olarak kabul edilirken, üniversitelerde Fransızca benimsenmişti. BURGİBA gibi eğitime önem veren Bin ALİ 2010 yılında Tunus bütçesinden orduya ayrılan pay % 3 olarak belirlerken, eğitime ayrılan payı % 7'ye çıkarmıştı. Bu sayede 6 yaşındakiler için okula gitme oranları % 99'lara ulaşırken, yetişkin nüfusun % 6,2'si üniversite mezunu hale gelmişti. Bu oran, dünya ortalamasının (yüzde 3,94) üzerindeydi.

Yine sosyal yaşamda Bin ALİ, BURGİBA gibi Şahısların Statüsü Kanunu tartışmasız onaylamış, hatta yaptığı değişikliklerle daha da geliştirmişti. Çünkü bu dokümanın Tunus İslam hareketinin reform ve modernliği için önemli referans sağladığını Bin ALİ de kabul etmişti. Zamanla da bu kanunu geliştirerek pek çok değişiklikler yapmıştı. Özellikle 1993'te kadınların haklarını, toplumsal statüsünü daha da geliştiren pek çok düzenlemeye gidilmişti. BURGİBA'nın yasakladığı çok eşliliği Bin ALİ de yasaklayarak, Tunus'u çok eşliliğin yasaklandığı tek Arap Müslüman ülkesi olmasını devam ettirmişti.

Ekonomik gelişme olarak da; Bin ALİ döneminde hızlanan liberal ekonomi programı ve reformları sonucunda Tunus, bölge içinde ekonomik reformları kurmada lider, istikrarlı, en yüksek ekonomik büyüme oranlarına sahip, dünya ekonomisine entegre olmuş bir ülke haline gelmişti. Öyle ki ekonomik göstergeler ile Tunus, ekonomik durum açısından Mağrep ülkeleri arasında en az riskli, doğal bir kaynağı olmamasına rağmen bölgede en yüksek büyümeye sahip ülkelerden biri, Dünya Bankası tarafından üst-orta gelir seviyesinde ve Afrika'da Güney Afrika Cumhuriyeti'nden sonra en fazla rekabet gücüne sahip ülke olarak tanımlanmıştı. Kişi başına düşen gelir açısından petrol ve doğal gaz bakımından zengin olan Libya'dan sonra ikinci sırada yer almıştı. Uluslararası Şeffaflık Örgütü tarafından açıklanan 2009 yılı Yolsuzluk Algılama Endeksine göre çok kötü seviyelerde yer almıyordu. Yine 2009 İnsani Gelişmişlik Endeksinde "Yüksek İnsani Gelişmişlik" seviyesinde, 2010 yılı Dünya

Ekonomik Formu Rekabet Edebilirlik Raporunda Afrika ülkeleri içinde 1, Arap ülkeleri içinde 4, dünyada 32. sırada yer almıştı. Fakirlik oranı da % 3,8 olan ülkede, ekonomik ve sosyal yaşamda büyük bir dengesizlik oluşmamış ve halkın % 80'inin orta sınıfta yer aldığı dile getirilmişti. Ayrıca sosyal yaşamda gelişmeler yaşanmış, ailelerin yaklaşık % 80'i oturduğu evin sahibi olmuş, elektrik ve su nüfusun % 90'ına ulaşmıştı.

Kısaca, BURGİBA gibi Bin ALİ zamanında da Tunus; sosyal hayat, eğitim ve kültürel olarak sadece Arap ülkeleri arasında değil Ortadoğu ve Afrika ülkeleri arasında en modern ve batılılaşmış bir ülke olmaya devam etmişti. BURGİBA gibi Bin ALİ zamanında da Tunus Fransa için ayrıcalıklı yerini korumuş, Fransa eski kolonizasyonu olan bu ülke ile ilişkisini diğer araçlar (ekonomi, kültür ve politik) ile politikacılarla kurdukları ilişkiler ile devam ettirmişti.

19. yüzyılın ortalarından başlayan, BURGİBA ve Bin ALİ zamanında devam eden hukuk, eğitim, kültür ve sosyal alanda yapılan reformlar neticesinde eğitilmiş, üstün toplumsal ve siyasi kültüre sahip geniş bir orta sınıf meydana gelmişti. Bu da hem Arap Baharı sürecinin Tunus'ta demokratik bir eylem olarak başlamasına hem de sürecin diğer ülkelere nazaran başarı ile sürdürülmesine sebep olmuştu. Öyle ki Tunus'ta protestoların başlaması ile birlikte eski Cumhurbaşkanı Bin ALİ olaylar bir iç savaşa dönüşmeden ülkeyi terk etmesi de bu anlayışın bir tezahürü olmuştu. Ayrıca bölgedeki diğer ülkelere nazaran siyasi, ekonomik ve sosyal durum dahi iyi seviyelerdeydi. Müteakiben Tunus'ta devrim sonrası yapılan ilk seçimleri İslamcı kesim olan NAHDA Partisi'nin kazanmış olmasına rağmen parti hem kendi önceliklerinden vazgeçmemiş, hem Mecliste çoğunluk olmasına karşın iktidarı laik duyarlılığı yüksek Cumhuriyet Kongre Partisi ve Ettakol partileri ile paylaşmış, hem de ülkenin içinde bulunduğu reel durumu göz ardı etmeden ülkenin ilk anayasasını yapmıştır.

Tunus'ta anayasa yazımında ciddi sıkıntılar yaşansa da Mısır'daki gibi bir çıkmaza asla girilmemiştir. Tunus'ta ise iki yıl içerisinde dört değişik taslak üzerinde ciddi tartışmalar yaşanmış ancak NAHDA'nın düşük profili, pasif gözüken fakat etkin uzlaşma siyaseti sayesinde neredeyse tüm toplumsal aktörlerin içinde yer aldığı ortak uzlaşmanın sonucunda barışçıl bir şekilde tamamlanmıştır.

Mısır gibi aceleyle getirilmeden yapılan yeni anayasa ile Başkanlık tipi Cumhuriyet yerine Parlamenter tipi Cumhuriyet yönetimi benimsenmiş ve eski

anayasanın eksiklikleri ile açıklıklarını gidermeye çalışan bir anayasa oluşturulmuştur. Yeni anayasa Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasında denetim ve denge tesis etmeye çalışmıştır. Özellikle güçler ayrılığı prensibi, hukukun üstünlüğü, bireysel özgürlükler üzerinde durmuş ve garanti altına almıştır. Anayasa'nın kabulünden sonra yeni parlamento seçimleri ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri de barış içerisinde gerçekleştirilmiş, böylelikle Tunus'un tarihi süreç içerisinde Fransa ile karşılıklı ilişkilerinin de etkili olmasıyla meydana gelen, diğer Ortadoğu Kuzey Afrika ülkelerinden gelişmiş siyasi ve toplumsal kültüre sahip olduğunu kanıtlamıştır.

Tunus'ta en son parlamento seçimleri 26 Ekim 2014'de yapılmıştır. 217 sandalyeli parlamentoda laik Fransa tarafından desteklenen Nida Tunus Partisi oyların % 39,17 ile 85 milletvekili çıkarmış, onu % 31,79 ve 69 sandalyeyle NAHDA takip etmiştir. Bugün Nida Tunus Partisi ile Fransa ve Tunus arasında senelerin verdiği bir iç içe geçmişlik devam ederken, Fransa Tunus'ta en etkin aktör konumunda olmaya devam etmektedir ve Tunus'taki Fransız etkisini kırabilmek o kadar kolay olmayacaktır.

KAYNAKÇA

Abascal, Ernesto Gomez Abascal (2013), *İkiz Kuleler'den Arap Baharına Ortadoğu'da İmparatorluğun Sonbaharı*, Çev.Süleyman Altunoğlu ve Barış Yıldırım, NotaBene Yayınları, Ankara.

Achy, Lahcen (2011), “Tunisia’s Economic Challenges”, *The Carnegie Papers*, Carnegie Middle East Center, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, USA.

Açıkalın, Serpil (2008), “Yorum: Son Finansal Krizin Arap Ülkelerine Yansıması”, <<http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=758>>, (e.t.13.12.2012)

Açıkalın, Serpil (2010), “Müslüman Kardeşler Nereye Gidiyor?” <<http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1330>>, (e.t.11.06.2014)

Adil Muhammed, (25 Şubat 2012), “Arap Baharı Tunus Toplantısı Yapıldı”, <http://arap_bahari_-_1_tunus_toplantisi_yapildi_24225c7d-cd47-434e-817e-728820064f5c_2.pdf>, (e.t.21.12.2013)

Adil Muhammed, (Mart 2011), “Tunus Halk Devrimi ve Sonrası”, <http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2011322_orsam.rapor.no.36.pdf>, (e.t.20.10.2013)

Ahmad, Safa Al (2013), “Hüsnükuruntu”, *Devrimleri Yazmak Tunus'tan Suriye'ye Arap İsyanı'ndan Sesler*, Haz. Layla Al-Zubaidi, Matthew Cassel, Nemonie C.Roderick, Çev.Nesrin Demiryontan, Metis Yayınları, İstanbul.

Akagündüz, Ülkü Özel (2011), *Kayıp Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Akın, Kenan (2003), “Cezayir'de Fransız Vahşeti”, *Sömürgecilik Hareketlerinde Fransa ve Anadolu'da Fransız-Ermeni İşbirliği*, Ed. Orhan Kılıç-Mehmet Çevik, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ.

Aktaş, Mehmet (2012), “Arap Baharı ve Ortadoğu'da Demokrasi Sorunu”, *Arap Baharı Ortadoğu'da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli*, Nobel Yayıncılık, Ankara.

Alatlı, Alev ve Şehabettin Yalçın (2004), *En Emin Yol-Tunuslu Hayrettin Paşa*, Da Yayıncılık, İstanbul.

Alaya, Allani (23.Nisan 2013, 11.00-12.30), “Tunus'ta Arap Baharı ve Fransa Etkisi” Konulu Mülakat, Tunus Manuba Üniversitesi, Yakın Tarih Uzmanı, Tunus.

Aldairy Ali (2013), “Kuleden Aşağıya İnmek”, *Devrimleri Yazmak Tunus'tan Suriye'ye Arap İsyanı'ndan Sesler*, Haz.Layla Al-Zubaidi, Matthew Cassel ve Nemonie C.Roderick, Çev.Nesrin Demiryontan, Metis Yayınları, İstanbul.

Alexander, Cristopher (2010). *Tunisia Stability and Reform in the Modern Maghreb*. Taylor&Frances, Routledge, USA.

Aljazeera, (05 Şubat 2015), “Tunus'ta Hükümet Güvenoyu Aldı”, <<http://www.aljazeera.com.tr/haber/tunusta-hukumet-guvenoyu-aldi-0>>, (e.t.16.03.2015)

Alpay, Yalın (2008), *Türkiye'nin Zenginleşme Projesi: Afrika*, Akademi Yayınları, İstanbul.

Amar, Paul (2014), “Mısır”, *Arap Baharı'ndan Kesitler Yeni Ortadoğu'yu Anlamak*, Der.Paul Amar ve Vijay Prashad, Çev.Ömer Can Furtun, Seyit Ümmetoğlu ve Yankı Deniz Tan, İntifade Yayınları, İstanbul.

Amor, Abdelfetteah (2006), *1861 Tunus Anayasası Üzerine*, Çev.Ramazan Çağlayan, EÜHFD, C:10, (573-594), Erzincan.

Anadolu Ajansı, (27 Ekim 2014), “Tunus'ta Parlamentonun Dağılımı Belli Oldu”, <<http://www.aa.com.tr/tr/dunya/411256--tunusta-parlamentonun-dagilimi-belli-oldu>>, (e.t.15.03.2015)

Anadolu Ajansı, (05 Şubat 2015), “Tunus'ta yeni hükümet güvenoyu aldı”, <<http://www.aa.com.tr/tr/haberler/461381--tunusta-yeni-hukümet-güven-oyu-aldi>>, (e.t.20.03.2015)

Anadolu Ajansı, (01 Mart 2015), “Mısır'da Parlamento Seçimleri Ertelendi”, <<http://www.aa.com.tr/tr/haberler/472282--misirda-parlamento-secimleri-ertelendi>>, (e.t.25.03.2015)

Aras, İlhan (2014), “Avrupa Birliği ve İngiltere'nin Arap Baharı'na Bakışları”, *Arap Baharı Üzerine Değerlendirmeler*, Der.Armağan Gözakman ve Perihan Aksoy, Detay Yayıncılık, Aralık, 2014.

Arı Tayyar, (28 Şubat 2011), “Libya'ya Yönelik BM Kararı: Yeni Bir Başlangıç Mı?”, <<http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1961>>, (e.t.26.05.2014)

Aşula, Mustafa (21 Haziran 2011), “Libya'ya Müdahale”, <http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/2977/libyaya_mudahale>, (e.t.07.07.2012)

Atacan, Fulya (2014), “Mısır'da 25 Ocak Devrim'in Arka Planı: Emek, Hürriyet, Adalet”, *Ortadoğu Konuşmaları, Bölgesel ve Küresel Perspektiften Arap Baharı*, Ed.Zahide Tuba Kor, Küre Yayınları, İstanbul.

Atacan, Fulya (2014), “Mısır'da Devrim Hikayesi” ve Geçiş Sürecinin Temel Problemleri”, *Ortadoğu Konuşmaları, Bölgesel ve Küresel Perspektiften Arap Baharı*, Ed.Zahide Tuba Kor, Küre Yayınları, İstanbul.

Ayaz Erhan, (01 Nisan 2013), “Arap Baharı Sonrası Dönemde Avrupa Birliği'nin Orta Doğu ve Akdeniz Politikalarının Geleceği ve Türkiye'nin Rolü”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt/Volume VI Sayı/60 Number, Yakın Doğu Üniversitesi Baskısı, Kıbrıs.

Aydın, Muhammet Şerif (2014), *Arap Baharı ve Mısır'da Yansımaları*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Aydın, Nurullah (2008), *Uluslararası Satranç Oyununda Türkiye'nin Milli Güvenlik Stratejisi*, Kum Saati Yayınları, İstanbul.

Ayed, Jaloul (2013), *La Route Des Jasmins*, Editions de La Différence, Paris, France.

Ayhan, Veysel, (28 Ekim 2011), “Tunus Kurucu Meclis Seçim Sonuçları: Bir Devrimin Ardından Kazananlar ve Kaybedenler”, <<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=2819>>, (e.t.17.11.2014)

Ayhan Veysel, (02 Ocak 2012), “Tunus İsyanı: Arapların Devrim Ateşini Yakması”, <www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201227_veysell.pdf>, (e.t.25.11.2013)

Ayhan, Veysel (2012), *Arap Baharı: İnsanlar, Devrimler ve Değişim*, Marmara Kitap Merkezi (MKM) Yayınları, Bursa.

Bağcı, Hüseyin ve Bayram Sinkaya (2006), “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: Ak Parti'nin Perspektifi”, <http://www.academia.edu/893180/B%C3%9CY%C3%9CK_ORTADO%C4%9EU_PROJES%C4%B0_VE_T%C3%9CRK%C4%B0YE_AK_PART%C4%B0N%C4%B0N_PERSPEKT%C4%B0F%C4%B0>, (e.t.14.04.2013)

Bal İhsan, (3 Şubat 2011), “Bal: Halk Talep Etmişse Demokrasinin Zamanı Gelmiştir”, <http://www.usak.org.tr/usak_det.php?id=3&cat=1320>, (e.t.13.04.2013)

Balcı Barış, (5 Temmuz 2013), “Mısır'da Asıl Ekonomik Darbe”, <<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/23656598.asp>>, (e.t.11.10.2014)

Barbour, Neville (1962), *A Survey of North West Africa*, London: Oxford University Press, UK.

Bayraktar, Gökhan (2008), *Türkiye'nin Güvenlik Stratejileri ve Orta Asya*, Bilgeoğuz Yay., İstanbul.

Baysal, Barış (2010), “Genişletilmiş Ortadoğu Projesi (GOP) Kapsamında Kuzey Afrika ve Türkiye İlişkileri”, *Hükümet ve Liderlik Okulu Düşünce Grubu*, Ed.Burak Küntay, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

BBC Türkçe, (21 Mart 2011), “Mısır anayasa değişikliğine evet dedi”, <http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/03/110321_egypt_referendum.shtml>, (e.t.14.07.2012)

BBC Türkçe, (26 Ekim 2011), “Tunus’ta AKP Modeli”, <http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/10/111026_tunisia_nahda_profile.shtml>, (e.t.31.03.2012)

BBC Türkçe, (23 Kasım 2011), “Mısır’da çatışmalar beşinci gününe girdi”, <http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/11/111123_egypt_protests.shtml>, (e.t.12.04.2013)

BBC Türkçe, (26 Kasım 2011), “Mısır’da gösteriler devam ediyor”, <http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/11/111126_egypt_protest.shtml>, (e.t.16.04.2013)

BBC Türkçe, (29 Kasım 2011), “Mısır’ın tarihi seçimlerinde ikinci gün”, <http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/11/111129_egypt_2.shtml>, (20.04.2013)

BBC Türkçe, (14 Ekim 2014), “Nida Tunus: Laiklerin çatı partisi”, <http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2014/10/141027_tunustakipartiler>, (e.t.15.03.2015)

BBC Türkçe, (14 Ekim 2014), “Tunus’ta seçimi laik parti kazandı”, <http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2014/10/141027_tunus_sonuc>, (e.t.22.03.2015)

Bernabé, López García, (Mart 2012), “Le Maroc et le printemps arabe dans un monde en plein changement.” Institut Européen de la Méditerranée. <<http://www.iemed.org/publicacions-en/historic-de-publicacions/papersiemed->

euromesco/11.-le-maroc-et-le-printemps-arabe-dans-unmonde-en-plein-changement>, (e.t.11.11.2013)

BİLGESAM, (10 Aralık 2011), “Dış Politika ve Savunma Araştırmaları Grubu, Arap Baharının Etkileri”, <http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1245:arap-baharnn-etkileri-&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=150>, (e.t.05.05.2013)

Boz Ümmügülsüm, (4 Temmuz 2011), “Mehmet Şahin: Libya’da NATO’nun İyi ve Barışçıl Yüzünü Türkiye Temsil Ediyor”, <<http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=2202>>, (e.t.11.12.2014)

Brown, Leon Carl (1974), *The Tunisia of Ahmad Bey 1837-1855*, Princeton University Press, Princeton.

Brunschvig, Robert (1974), *Tunus*, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: XII, İstanbul.

Bugün Gazetesi, (02 Şubat 2015), “Tunus’ta Yeni Hükümet Kuruldu”, <<http://www.bugun.com.tr/son-dakika/tunusta-yeni-hukumet-kuruldu-haberi/1470171>>, (e.t.14.03.2015)

Burçak, Rıfki Salim (1984), *Siyasi Tarih (Ders Notları)*, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara.

Büyükkara, Mehmet Ali (2014), “Ortadoğu’da Mezhepler ve İslami Hareketler”, *Ortadoğu Konuşmaları, Bölgesel ve Küresel Perspektiften Arap Baharı*, Ed.Zahide Tuba Kor, Küre Yayınları, İstanbul.

Carapico, Sheila (2014), “Yemen”, *Arap Baharı’ndan Kesitler Yeni Ortadoğu’yu Anlamak*, Der.Paul Amar ve Vijay Prashad, Çev.Ömer Can Furtun, Seyit Ümmetoğlu ve Yankı Deniz Tan, İntifade Yayınları, İstanbul.

Cıngır, Aydın (2011), *Ortadoğu'nun Öfkesi ve Batıda Irkçılık*, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul.

CNN Türk, (30 Nisan 2012), “Mısır'da ateş sönmüyor”, <<http://www.cnnturk.com/2012/dunya/04/30/misirda.ates.sonmuyor/659197.0/index.html>>, (e.t.07.07.2012)

Constitution-United Nations Public Administration Network, Tunisia Constitution 1959, <<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/cafrad/unpan004842.pdf>>, (e.t.10.09.2014)

Constitution of the Tunisian Republic, (2014) <http://www.constitutionnet.org/files/2014.01.26_-_final_constitution_english_idea_final.pdf>, (e.t.15.09.2014)

Constitution of the Arab Republic of Egypt, 2012, <http://www.constitutionnet.org/files/final_constitution_30_nov_2012_-english-_idea.pdf>, (e.t.11.12.2013)

Constitution of the Arab Republic of Egypt, 2014, <<http://www.sis.gov.eg/Newvr/Dustor-en001.pdf>>, (e.t.14.02.2015)

Coşkun Gamze, (5 Ekim 2010), “Tunus İzlenimleri-I: Denizle Çölün Birleştiği Ülke”, <<http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1721>>, (e.t.14.11.2013)

Coşkun Gamze, (30 Ekim 2010), “Tunus İzlenimleri-II: Afrika'ya Açılan Ticaret Kapısı”, <<http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1773>>, (e.t.26.12.2013)

Coşkun Gamze, (8 Ocak 2011), “Tunus: İç Savaşın Kıvılcımları ya da Değişime Çağrı”, <<http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1882>>, (e.t.08.01.2012)

Coşkun Gamze, (4 Temmuz 2011), “Fas'ta Halk Ayaklanmalarıyla Gelen Referandum”, <<http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=2181>>, (e.t.10.10.2014)

Coşkun Gamze, (9 Ekim 2011), “Seçimlere Doğru Tunus”, <www.usakgundem.com/dosyalar/R3yosiYVOHzQ3ezn5oo070RahSnmDb.pdf>, (e.t.12.12.2012)

Coşkun, Gamze, Ali Hussein Bakir, Nazly W.Omer, (Ekim 2011) “Seçimlere Doğru Tunus”, <<http://www.usak.org.tr/dosyalar/rapor/cBcuYk8s1HTUHRXicEZkX32JmbLgJr.pdf>>, (e.t.21.10.2013)

Çakı, Fahri (2011), “Arap Baharı: İslam Üzerine Söylemsel Dönüşümün Habercisi Mi?”, <<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/akademikincelemeler/article/view/5000049778>>, (e.t.12.07.2013)

Çakmak, Cenap (2007), “Müslüman Kardeşler Bir Sivil Toplum Örgütü Mü?”, Akademik Orta Doğu Dergisi, Yıl: 2007, Cilt: 2, Sayı: 1, İstanbul.

Çakmak Cenap, Mustafa Yetim ve Fadime Gözde Çolak (Nisan 2011), “Ortadoğu’da Devrimler ve Türkiye”, BİLGESAM Yayınları, <<http://www.bilgesam.org/incele/1767/-ortadogu'da-devrimler-ve-turkiye/>>, (e.t.11.11.2013)

Çaycı, Abdurrahman (1995), *Büyük Sahra’da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Çelik Wiltse Evren, (Ocak 2012), “Latin Amerika ve Arap Baharı”, <<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=3069>>, (e.t.24.11.2013)

Çetin, Atilla (1988), *Tunuslu Hayrettin Paşa*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Çetinkaya, Mehmet Fatih (2009), *Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi (GOKAP)’nin Türkiye ve Komşu Ülkeler Üzerine Sosyolojik Etkileri*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır.

Çubukçu, Mete (1997), “Cezayir: Kuzey Afrika’daki Kirli Savaş”, *Birikim*, Sayı 99, İstanbul.

Delaney Paul, (1987) “Senile Bourguiba Described in Tunis”, <<http://www.nytimes.com/1987/11/09/world/senile-bourguiba-described-in-tunis.html>>, New York Times Published, USA. (e.t.22.11.2014)

Dış Politika ve Savunma Araştırmaları Grubu, (10 Aralık 2011), “Arap Baharının Etkileri”, <<http://www.bilgesam.org/incele/1134/-arap-baharinin-etkileri/#.VRPT8hs5kRo>>, (e.t.05.05.2013)

Dinçer, Osman Bahadır ve Gamze Coşkun (2011), *Tarih Makas Değiştirirken Kuzey Afrika ve Ortadoğuda Değişim Arzusu*, USAK Raporları, Rapor Nu:11-02, USAK Yayınları, Ankara.

Dinçer, Osman Bahadır ve Gamze Coşkun (Mayıs 2011), “Tunus’ta Yeni bir Devrim Arzusu”, *Tunus ve Mısır’da Sancı Dönüşüm*, USAK (Uluslar arası Stratejik Araştırmalar Kurumu) Analiz, No:6, Ankara.

Diriöz, Ali Oğuz (2012), “Mübarek Öncesi Mısır: Jeopolitik Konum, İç ve Dış Politika”, <http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/20121111_alioгуzdiriozorsam.pdf>, (e.t.14.12.2013)

Driss, Ahmed (2012), “The Revolution in Tunisia: An Opportunity for a Real Change”, *Change and Opportunities in the Emerging Mediterranean*, Ed. Stephen CALLEYA ve Monika WOHLFELD, Mediterranean Academy of Diplomatic Studies, Malta.

Dumanlı, Cihangir (2007), *Ulusal Güvenlik Sorunlarımız, Araştırma & İnceleme: 7*, Bizim Kitaplar, İstanbul.

Dünya Bülteni, (24 Kasım 2011), “Mısır’da kim kimdir?”, <<http://www.dunyabulteni.net/haber/144825/misirda-kim-kimdir>>, (e.t.21.10.2014)

El-Issawi, Fatima (2012), “The Tunisian Transition: The Evolving Face of the Second Republic”,

<http://www.lse.ac.uk/IDEAS/publications/reports/pdf/SR011/FINAL_LSE_IDEAS_TheTunisianTransition_El-Issawi.pdf> (e.t.06.11.2014)

El-Rashidi, Yasmine (2013), “Bekleyen Kent Kahire”, *Devrimleri Yazmak Tunus’tan Suriye’ye Arap İsyanı’ndan Sesler*, Ed.Layla Al-Zubaidi, Matthew Cassel ve Nemonie C.Roderick, Çev.Nesrin Demiryontan, Metis Yayınları, İstanbul.

Emerson, Rupert (1965), *Sömürgelerin Uluslaşması (Asya ve Afrika Halklarının Ortaya Çıkışları)*, Çev.Türkkaya Ataöv, Türk Siyasî İlimler Derneği Yay., Ankara.

Erdem, Ruhat Gülşah (2014), *Tunus’ta İslamcı Hareketlerin Yükselişi: El Nahda Örneği*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Erdoğan, Aynur (2011), “Arap Baharı”, *DÜBAM (Dünya Bülteni Araştırma Merkezi) Yuvarlak Masa Toplantıları*, <www.dunyabulteni.net/file/2011/yuvarlakmasa-arap.pdf>, (e.t.23.03.2013)

Erhan, Çağrı (16 Ağustos 2011), “Asıl Mesele Yardım Değil Muhtaçlıktan Kurtarmak”, <<http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=2284>>, (e.t.24.12.2013)

Ersoy, Mehmet Akif (2014), “Bir Gazetecinin Gözünden “Arap Baharı”: Suriye, Libya ve Yemen İzlenimleri”, *Ortadoğu Konuşmaları, Bölgesel ve Küresel Perspektiften Arap Baharı*, Ed.Zahide Tuba KOR, Küre Yayınları, İstanbul.

Esmer, A.Şükrü (1944), *Siyasi Tarih*, Maarif Matbaası, İstanbul.

Euronews, (27 Ocak 2014), “Tunus’ta yeni Anayasa onaylandı”, <<http://tr.euronews.com/2014/01/27/tunus-ta-yeni-anayasa-onaylandi/>>, (e.t.06.06.2014)

Evren, Gürbüz (2003), “Genel Olarak Sömürgecilik Hareketleri ve Antiller Denizi, Pasifik ve Hint Okyanuslarındaki Fransız Sömürgeleri”, *Sömürgecilik Hareketlerinde Fransa ve Anadolu’da Fransız-Ermeni İşbirliği*, Ed.Orhan Kılıç ve Mehmet Çevik, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ.

Eyryce, Eylem (2008), *Cezayir’in Fransız Sömürgeciliğine Karşı Yürüttüğü Bağımsızlık Mücadelesi*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.

Ferro, Marc (2011), *Sömürgecilik Tarihi (Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine 13. Yüzyıl-20. Yüzyıl)*, Çev.Muna Cedden, İmge Kitabevi, Ankara.

Fortune Turkey, (26 Ocak 2015), “Libya’da çatışma: 16 ölü”, <<http://www.fortuneturkey.com/libyada-catisma-16-olu-7186>>, (e.t.12.03.2015)

Füredi, Frank (1998), *Emperyalizmin Yeni İdeolojisi*, (Çev. Enis Arslanoglu), Pınar Yay., İstanbul.

Gana, Nouri (2014), “Tunus”, *Arap Baharı’ndan Kesitler Yeni Ortadoğu’yu Anlamak*, Ed. Paul Amar ve Vijay Prashad, Çev: Ömer Can Furtun, Seyit Ümmetoğlu, Yankı Deniz Tan, İntifade Yayınları, İstanbul.

Ganuşi, Raşid-El (1987), *İslami Yöneliş*, Çev.Abdullah Baykal, Bir Yayıncılık, İstanbul.

Good, Kenneth (1976 December), “Settler Colonialism: Economic Development and Class Formation”, *The Journal of Modern African Studies*, Cambridge University Press.

Gök, Alihan (2014), “Arap Baharı Penceresinden Toplumsal Adaleti Yeniden Düşünmek”, *Arap Baharı Üzerine Değerlendirmeler*, Der.Armağan Gözakman ve Perihan Aksoy, Detay Yayıncılık, Ankara.

Göksoy, İsmail Hakkı (1997), *Çağdaş İslâm Ülkeleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi Yay., Isparta.

Gözakman, Armağan (2014), “Avrupa Birliği ve ABD’nin Mısır Politikasına İlişkin Bir Değerlendirme”, *Arap Baharı Üzerine Değerlendirmeler*, Der.Armağan Gözakman ve Perihan Aksoy, Detay Yayıncılık, Ankara.

Gözen, Ramazan (Mart 2011), “Tunus, Mısır... Ortadoğu’da İstikrar İçinde Değişim?”, <http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2011103_ramazan.gozen.pdf>, (e.t.12.04.2012)

Gücüm, Kuntay (2008), *Islahat Fermanı Sonrasında (1856-1871) Osmanlı Devlet Yapısındaki Değişime Fransa’nın Etkisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslar arası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Gül, Abdullah (2012), “Türk Bayrağından Sonra Beni En Fazla Heyecanlandıran Bayrak Tunus Bayrağıdır”, <<http://www.milliyet.com.tr/gul-turk-bayragindan-sonra-beni-en-fazla-heyecanlandiran-bayrak-tunus-bayragidir-/siyaset/siyasetdetay/08.03.2012/1512922/default.htm>>, (e.t.17.08.2014)

Gün, Mehmet Salih ve Konur Alp Koçak (2012), “Arap Halk Ayaklanmaları ve Yeni Düzen İnşası”, <http://www.yasader.org/web/yasama_dergisi/2012/sayi22/7-21.pdf>, (e.t.21.10.2013)

Gün, Mehmet Salih (2012), “Yemen’de Arap Baharı”, <www.yasader.org/web/yasama_dergisi/2012/sayi22/119-140.pdf>, (e.t.04.02.2013)

Güenal, Altuğ (2004), “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye”, <http://www.onlinedergi.com/makaledosyaları/51/pdf2004_1_15.pdf>, (e.t.12.05.2014)

Güngör, Ferhat (2006), *Sömürgeciliğin Evrimi*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.

Gürseler, Ceren (9 Aralık 2011), “Mısır’da Seçimlerin Düşündürdükleri”, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=2968>, (e.t.01.03.2013)

Habertürk, (23 Şubat 2015), “İŞİD'in Gözü Libya Petrolünde”, <<http://www.haberturk.com/dunya/haber/1046349-isidin-gozu-libya-petrolunde>>, (e.t.12.03.2015)

Hanieh, Adam (2014), “Bahreyn”, *Arap Baharı'ndan Kesitler Yeni Ortadoğu'yu Anlamak*, Der.Paul Amar ve Vijay Prashad, Çevirenler: Ömer Can Furtun, Seyit Ümmetoğlu, Yankı Deniz Tan, İntifade Yayınları, İstanbul.

Hatipoğlu, Esra (2014), “Arap Baharı ve Türkiye”, *Arap Baharı Üzerine Değerlendirmeler*, Der.Armağan Gözakman ve Perihan Aksoy, Detay Yayıncılık, Ankara.

Hatiboğlu, İbrahim (2010), *İslam Dünyasının Çağdaşlaşma Serüveni*, İz Yayıncılık, İstanbul.

Henry, Clement. M. (1997), “Islam, Democracy and the State in North Africa”, *Crises of Money and Power Transitions to Democracy?* Ed.J. P.Entelis, Indiana University Press., Bloomington, USA.

Hibou, Beatrice (2009), “Tunus Reformculuğu veya İmkânsız Liberalizm”, *Siyasal İslam ve Liberalizm*, Ed.Ayşen Uysal, Yakın Kitabevi Yayınları, İzmir.

Hizmetli, Sabri (1992), *Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus ve Cezayir'in Eğitim ve Kültür Tarihine Genel Bir Bakış*, AÜİFD, Cilt 32, Ankara.

Horne, Alistair (2006), *A Savage War of Peace*, New York Review Books, New York.

Hürriyet Gazetesi, (24 Haziran 2012), “Mısır'da Başkanlık Seçiminin Sonucu Belli Oldu”, <<http://www.hurriyet.com.tr/planet/20835050.asp>>, (e.t.21.03.2013)

Hürriyet Gazetesi, (30 Ekim 2014), “Tunus'taki seçimlerin resmi sonuçları açıklandı”, <<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/27483089.asp>>, (e.t.15.03.2015)

Hürriyet Gazetesi, (22 Aralık 2014), “Tunus'ta yeni cumhurbaşkanı Sıbsi”, <<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/27820924.asp>>, (e.t.18.03.2015)

IMF 2012, <<https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2012/02/pdf/text.pdf>>, (e.t.13.10.2014)

International Crisis Group (2011), “Popular Protests in North Africa and the Middle East (IV): Tunisia’s Way”, *Middle East/North Africa Report No:106, 28 April 2011*, <<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/North%20Africa/106%20Popular%20Protests%20in%20North%20Africa%20and%20the%20Middle%20East%20-IV-%20Tunisias%20Way.pdf>>, (e.t.20.10.2014)

İlhan, Mustafa (1990), “Sömürgeci Eğitim”, *Erciyes Dergisi*, Sayı:28, Kayseri.

İlmi Heyet (1993), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (DGBİT)*, Çağ Yayınları, İstanbul.

İlter, Aziz Samih (1937), *Şimali Afrika’da Türkler*, c.I-II, İstanbul.

İnternet haber, (22 Kasım 2011), “Mısır hükümeti, Yüksek Askeri Konsey'e istifasını sundu” <<http://www.internethaber.com/tahrir-yine-karisti-hukumet-istifa-etti-385451h.htm>>, (e.t.17.08.2012)

İslamoğlu, Mehmet Alaaddin (2008), *Ahmed Bin Ebi Diyaf’ın İthafı Ehl İzzaman Bi Ahbari Muluki Tunis ve Ahdil Eman İsimli Eserine Göre Tanzimat Fermanı’nın Tunus’ta Tatbiki*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri.

Jelloul, Neji (25.04.2013, 10.30-13.00) “Tunus’ta Arap Baharı ve Fransa Etkisi” Konulu Mülakat, Tunus Manuba Üniversitesi, Yakın Tarih Uzmanı, Nida Tunus Partisi milletvekili ve Mili Eğitim Bakanı. (12.04.2015)

Jones, Toby C. (2014), “Suudi Arabistan”, *Arap Baharı’ndan Kesitler Yeni Ortadoğu’yu Anlamak*, Der.Paul Amar ve Vijay Prashad, Çev.Ömer Can Furtun, Seyit Ümmetoğlu ve Yankı Deniz Tan, İntifade Yayınları, İstanbul.

Kahraman, İsmail (03 Kasım 2011), “En Kapsamlı Tunus Araştırması”, <<http://www.gebzegazetesi.com/GebzeHaber/yazar.asp?yaziID=11293>>, (e.t.04.12.2013)

Kalaycıoğlu, Sema (2012), “Mursi ve Değişim Suriye Krizinin Gölgesinde Kalmamalı”, <http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/4849/mursi_ve_degisim_suriye_krizinin_golgesinde_kalmamali>, (e.t.31.01.2013)

Kalaycıoğlu, Sema (2012), “Mısır’ın Demokrasi ile Sınavı”, <http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/5066/misirin_demokrasi_ile_sinavi>, (e.t.04.01.2014)

Kamat, Anjali ve Ahmad Shokr (2014), “Libya”, *Arap Baharı’ndan Kesitler Yeni Ortadoğu’yu Anlamak*, Der.Paul Amar ve Vijay Prashad, Çevirenler: Ömer Can Furtun, Seyit Ümmetoğlu ve Yankı Deniz Tan, İntifade Yayınları, İstanbul.

Karaağaçlı, Abbas (2011), “Ortadoğu’da Taşlar Yerine Otururken”, <www.turansam.org/makale.php?id=3584>, (e.t.21.10.2012)

Karaağaçlı, Abbas (2011), “Arap Baharına Farklı Bir Bakış”, <http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1067:arap-baharna-farkl-bak&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=150>, (e.t.10.09.2013)

Karal, Enver Ziya (1990), *Osmanlı Tarihi*, 4. Cilt (1876-1907), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 13. Dizi, Ankara.

Karcı, Erol (2007), *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fransa’nın Tunus’u İşgali*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Kassab & A. Ounaies, (2010), *L'Époque Contemporaine 1881–1956*, Sud Editions, Tunis.

Kavas, Ahmet (2011), *Osmanlı-Afrika İlişkileri*, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul.

Kavas, Ahmet (2003), “Afrika’da Fransız Sömürgeciliği”, *Sömürgecilik Hareketlerinde Fransa ve Anadolu’da Fransız-Ermeni İşbirliği*, Ed.Orhan Kılıç ve Mehmet Çevik, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ.

Kaya, Mustafa, (16 Ocak 2011), “Tunus Olayları ve Bölgesel Etkileri”, <<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=1391>>, (e.t.23.09.2013)

Kılıç, Eda (Ekim 2012), “Arap Dünyasında Entropi: Tunus, Mısır, Libya ve Suriye’de Halk Ayaklanmaları”, *Türkiye Uluslararası İlişkiler Çalışmaları*, Yakın Doğu Araştırmalar Merkezi (TUIÇ-YADAM) Rapor No: 1, İstanbul.

Kırık Ali Murat, “Arap Baharı Bağlamı’nda Sosyal Medya-Birey Etkileşimi ve Toplumsal Dönüşüm”, <http://www.academia.edu/5214005/Arap_Bahar%C4%B1_Ba%C4%9Flam%C4%B1_nda_Sosyal_Medya-Birey_Etkile%C5%9Fimi_ve_Toplumsal_D%C3%B6n%C5%9F%C3%BCm>, (e.t.24.01.2013)

Kışlakçı, Turan (2011), *Arap Baharı*, Mana Yayınları, İstanbul.

King, Stephen. J. (2003). *Liberalization Against Democracy The Local Politics of Economic Reform in Tunisia*, Bloomington: Indiana University Press, Maryland, USA.

Kocabaş, Süleyman (2001), *Sultan Abdulaziz ve I. Mesrutiyet Tarihi*, Vatan Yayınları, Kayseri.

Kocabaş, Süleyman (1990), *Tarihte Türkler ve Fransızlar*, Vatan Yayınları, Kayseri.

Koçak, Konur Alp (2012), *Yasemin Devriminden Arap Baharına Tunus*, <http://www.yasader.org/web/yasama_derGISi/2012/sayi22/22-61.pdf>, (e.t.21.10.2014)

Koçak, Konur Alp, (2013), “Mısır: Demokratikleşme Yolunda İki Adım İleri Bir Adım Geri”, <http://www.yasader.org/web/yasama_derGISi/2013/sayi23/5-53.pdf>, (e.t.11.02.2014)

Kodal, Tahir (2000), “Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış (1553-1919)”, *Osmanlı Özel Sayısı 2000*, Kök Araştırmalar Dergisi, Ankara.

Kodaman, Bayram (2001), Ders Notları, S.D.Ü.Yayınları, Isparta.

Kodaman, Timuçin (2013), “Mısır’daki Darbenin Türkiye’ye Yansımaları”, *Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı Dış Politika Araştırmaları Merkezi Yayınları*, Ankara.

Koldaş, Umut ve Nur Köprülü, (2011) “Arap İntifadası Mı?: Arap Dünyasındaki Toplumsal Hareketlerin İçsel, Bölgesel ve Uluslararası Dinamikleri”, <www.akademikortadoğu.com/belge/.../umut_koldas_nur_koprulu.pdf>, (e.t.28.11.2014)

Kor, Zahide Tuba (2014), *Ortadoğu Konuşmaları, Bölgesel ve Küresel Perspektiften Arap Baharı*, Küre Yayınları, İstanbul.

Köchler, Hans (2014), “Arap Baharı’nda Yeni Sosyal Medya’nın Etkisi”, *Ortadoğu Konuşmaları, Bölgesel ve Küresel Perspektiften Arap Baharı*, Ed.Zahide Tuba Kor, Küre Yayınları, İstanbul.

Kösebalaban Hasan, Muzaffer Şenel, Ufuk Ulutaş, (2014), “Arap Baharı’nın İlk Demokratik Deneyimi: Tunus Seçimleri”, *Ortadoğu Konuşmaları, Bölgesel ve Küresel Perspektiften Arap Baharı*, Ed.Zahide Tuba Kor, Küre Yayınları, İstanbul.

Kuran, Ercüment (2003), “Cezayir’de Bağımsızlık Savaşı Veren Mücahitlere Karşı Fransa’nın Uyguladığı Tenkil Harekatı”, *Sömürgecilik Hareketlerinde Fransa ve Anadolu’da Fransız-Ermeni İşbirliği*, Ed.Orhan Kılıç-Mehmet Çevik, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ.

Kuşoğlu, Baran (2012), “Libya Arap Baharı’na NATO Katkısı”, <www.yasader.org/web/yasama_dergisi/2012/sayi22/99-118.pdf>, (e.t.11.12.2013)

Laçiner, Sedat ve Arzu Celalifer Akıncı (2011), *11 Eylül Sonrasında Orta Doğu*, USAK (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu) Yayınları, Ankara.

Lagendijk Jooset ve Jan Morinus Wiersma (2009), *Avrupa’nın Müslüman Komşuları (Türkiye, Fas, Musul, Bosna)*, İletişim Yayıncılık İstanbul.

La presse, (Haziran 2012), <<http://www.lapresse.tn/>>, (e.t.21.06.2013)

Le figaro, (11 Ekim 2012), “Tunisie: la presse épingle le chef du parti Ennahda pour ses propos dangereux”, <<http://www.lefigaro.fr/flash-actu/2012/10/11/97001-20121011FILWWW00493-tunisie-ghannouchi-inquiete-la-presse.php>>, (e.t.23.11.2012)

Loomba, Ania (2000), *Kolonyalizm Postkolonyalizm*, Çev.Mehmet Küçük, Ayrıntı Yay., İstanbul.

Luraghi, Ramondo (2000), *Sömürgecilik Tarihi (Tramonto Del Colonialismo (1964))*, Çev.Halim İnal, E Yayınları, İstanbul.

Lutskiy, Borisoviç (2011), *16.yy.dan 20.yy.a Arap Ülkelerin Yakın Tarihi*, Çev.Turan Keskin, Yordam Kitap, İstanbul.

Mahmutoğlu, Yakup (1999), *19. ve 20. Yüzyılda Tunus’ta Pozitif Hukukun Gelişimi*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Maksudoğlu, Mehmet (1996), *Tunus'ta Dayıların Ortaya Çıkışı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.14, Ankara.

Maktuf, Lütü (2013), *Tunus'u Kurtarmak*, Modus Kitap, İstanbul.

Marsot, Afaf Lutfi Al-Sayyid (2010), *Arapların Fethinden Bugüne Mısır Tarihi*, Tarih Vakfı, İstanbul.

Meddeb, Abdelwahab (2011), “Tunus’un İlk Baharı”, *Tarihin Metamorfozu*, Ed.Albin Michel, Paris.

Mekouar, Merouan (2014), “Fas”, *Arap Baharı'ndan Kesitler Yeni Ortadoğu'yu Anlamak*, Der.Paul Amar ve Vijay Prashad, Çev.Ömer Can Furtun, Seyit Ümmetoğlu ve Yankı Deniz Tan, İntifade Yayınları, İstanbul.

Mesrati, Mohamed (2013), “Bayu ve Leyla”, *Devrimleri Yazmak Tunus'tan Suriye'ye Arap İsyanı'ndan Sesler*, Ed.Layla Al-Zubaidi, Matthew Cassel ve Nemonie C.Roderick, Çev: Nesrin Demiryontan, Metis Yayınları, İstanbul.

Milliyet Gazetesi, (08 Mart 2012), “Arap Baharı kadınlar için çiçek açmadı”, <<http://dunya.milliyet.com.tr/-arap-bahari-kadinlar-icin-cicek-acmadi/dunya/dunyadetay/08.03.2012/1512541/default.htm?ref=OtherNews>>, (e.t.22.05.2012)

Moore, Clement Henry (1982), *Tunisia Since Independence*, Greenwood Press, USA.

Murphy, Emma C. (1999), *Economic ve Political Change in Tunisia: From Bourguiba to Ben Ali*, Palgrave Macmillan, Newyork, USA.

Murphy, Emma C. (2011) “The Tunisian Uprising and the Precarious Path to Democracy.” *Mediterranean Politics*, 16, no. 2.

Mutuş, Ceren (24 Mart 2011), “Libya Operasyonu ve Uluslararası Hukuk”, <<http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=2014>>, (e.t.11.11.2014)

Naylor, Phillip. C. (2009). *North Africa: A History from Antiquity to the Present*, University of Texas Press. USA.

Nouira, Asma (30 Mart 2011), “Obstacles on the Path of Tunisia’s Democratic Transformation”, <<http://carnegieendowment.org/2011/03/30/obstacles-onpath-of-tunisia-s-democratic-ransformation/6bej>>, (e.t.15.12.2012)

Nurlu, Muammer (2003), “Batı Kaynaklarına Göre Fransız Sömürgeciliği”, *Sömürgecilik Hareketlerinde Fransa ve Anadolu’da Fransız-Ermeni İşbirliği*, Ed.Orhan Kılıç ve Mehmet Çevik, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ.

Oğuzlu, Tarık (Aralık 2011), “Arap Baharı ve Yansımaları”, <www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2011127_kapak1.pdf>, (e.t.27.12.2012)

Oğuzlu, Tarık (Haziran 2011), Arap Baharı ve Değişen Bölgesel Dinamikler, <http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2011616_Do%c3%a7.%20Dr.%20Tar%c4%b1k%20O%c4%9eUZLU.pdf>, (e.t.11.11.2013)

Okur, İbrahim (2009), *Afrika Zengin Ama Yoksul*, Okursoy Kitapları, 10 Cep Kitapları Dizisi-3, Bursa.

Open Corpus Of Law, “Tunisia Constitution 1991”, <<http://corpus.learningpartnership.org/wp-content/uploads/2012/12/Tunisia-Constitution-2008-English.pdf>>, (e.t.10.09.2014)

Orhan, Duygu Dersan (2013), “Ortadoğu’nun Krizi: Arap Baharı ve Demokrasi’nin Geleceği”, *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1-2, İstanbul.

ORSAM, (Ocak 2012), “*Arap Baharı Mı Ortadoğu Kışı Mı?*”, ORSAM Tutanakları, No:20,

<http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2012116_edremit_tutanak_SON.pdf>, (e.t.09.01.2013)

Önal, Gençosman (2008), *Cezayir'in Bağımsızlık Sürecinde Fransa'nın Yürüttüğü Siyaset ve Uygulamalar*, T.C. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Örmeci, Ozan (06 Kasım 2014), “Tunus Cumhurbaşkanlığı Seçimleri”, <<http://politikaakademisi.org/2014-tunus-cumhurbaskanligi-secimleri/>> (e.t.09.12.2014)

Örtlek, Muhammet (Ocak 2014), “Mısır'da Yeni Anayasa Referandumu: İhvan ve Darbe Anayasasının Karşılaştırmalı Analizi, Referandumu Destekleyenler ve Karşıtları”, *Uluslararası Ortadoğu Barış Antlaşmaları Merkezi*, <<http://www.impr.org.tr/wp-content/uploads/2014/01/2014-OCAK-REPORT.pdf>>, (e.t.16.12.2014)

Özdemir, Mehmet (2003), *Bir Zirvata Olayı Fransa'nın Tunus'u İşgali*, Belleten, C. LXVII, TTK, Ankara.

Özden, Zeynep Oktav (2013), “Arap Baharı ve Türkiye-Körfez Devletleri İlişkileri”, *ORSAM Orta Doğu Analiz Aylık Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Ankara.

Özey, Ramazan (2009), *Afrika Coğrafyası*, Aktif Yayınevi, İstanbul.

Özgür, Hüseyin (20.03.2014), *Yerel Nitelikli Hizmet Sunumunda Yeni Ölçek Arayışları: Alan Yönetimine Doğru*, Proje No: 112K538, Açılış Konuşması, Isparta.

Özkan, Yunus Emre (2014), “Arap Baharı”nda Devrim Fitilinin Ateşlendiği Ülke: Tunus”, <<http://improkul.impr.org.tr/?p=713>>, (e.t.07.05.2014)

Özlük, Erdem (2007), “Ortadoğu İstisnacılığı: Sömürünün Yeni Keşif Yolu”, <http://www.academia.edu/1589119/ORTA_DOGU_ISTISNACILIGI_SOMURUNUN_YENI_KESIF_YOLU>, (e.t.21.10.2013)

Öztürkler, Harun (2011), “Ortadoğu’daki Gelişmelerin Gerisinde Yatan Ekonomik Nedenler ve Dünya Petrol Piyasası Üzerine Etkileri”, <http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201146_kapakkonu2.harun.ozturkler.28.pdf> (e.t.23.11.2013)

Öztürkler, Harun (2012), “Mısır Ekonomisinin Genel Özellikleri”, <http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2012214_harun.ozturkler.pdf>, (e.t.05.01.2014)

Öztürkler, Harun (2012), “Tunus Ekonomisinin Genel Özellikleri”, <http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2012111_harun_ozturklerif2.pdf>, (e.t.14.01.2014)

Öztürkler Harun, Hayrettin Keskingöz (1-2 Ekim 2012), “Ortadoğu Ekonomilerinin Genel Özellikleri, Arap Baharı, Sorunlar ve Fırsatlar”, *II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu*, <<http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/Imagesimages/files/3.pdf>>, (e.t.11.04.2013)

Pappe, İlan (2011), *Ortadoğu’yu Anlamak*, Çev.Gül Atmaca, NTV Yayınları, İstanbul.

Pekcan, Erdoğan, Mehveş Mustafaoğlu (1997), *Tunus Ülke Etüdü*, Yayın Nu: 1997-38 İstanbul Ticaret Odası, İstanbul.

Pekşen, Hasan Deniz (2011), “Ortadoğuda Halk Hareketlerinin Arka Planı”, <<http://www.bilgesam.org/incele/1173/-ortadogu%E2%80%99daki-halk-hareketlerinin-arkaplani/#.VPS4URs5kRo>>, (e.t.22.10.2014)

Perkins, Kenneth (2004), *A History of Modern Tunisia*, Cambridge University Press, UK.

Pinto, Paulo Gabriel Hilu (2014), “Suriye”, *Arap Baharı’ndan Kesitler Yeni Ortadoğu’yu Anlamak*, Der.Paul Amar ve Vijay Prashad, Çevirenler: Ömer Can Furtun, Seyit Ümmetoğlu ve Yankı Deniz Tan, İntifade Yayınları, İstanbul.

Rogan, Eugene (2011). *The Arab Spring: Implications for British Policy*, London: Conservative Middle East, U.K.

Rogers, Joshua S. (2007), *There Is No Room for a Religious Party: Negotiating the Islamist Challenge to State Legitimacy in Tunisia, 1987-1991*, Thesis University of Oxford, Hamburg: Middle East Studies at the German Institute Print, Germany.

Rogler, Lutz (2014), “Harakat an-Nahda and İslamic Movement in Tunusia”, *Islamic Movements of Europe*, Ed.Frank Peter, Rafael Ortega, IB Tauris, London.

Rosiny, Stephan (2012), “The Arab Spring:Triggers, Dynamics and Prospects”
<http://www.giga-hamburg.de/dl/download.php?d=/content/publikationen/pdf/gf_international_1201.pdf>
(e.t.22.08.2012)

Sağsen, İlhan (2011), “Arap Baharı, Türk Dış Politikası ve Dış Algılaması”,
<http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201183_13-inceleme.pdf>,
(e.t.20.09.2012)

Salem, Lilia Ben (2010), “Tunusia”,
<http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/Tunisia.pdf>,
(e.t.30.11.2014)

Salisbury, Peter (2011), “Yemen’s Economy: Oil, Imports and Elites”,
http://www.chathamhouse.org/sites/default/files/1011_pp_yemeneconomy.pdf,
(e.t.15.09.2012)

Sander, Oral (2000), *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918’e)*, İmge Kitabevi, Ankara.

Sandıklı, Atilla (2013), “Tunus ve Mısırda Gelişmeleri Anlamak”,
<http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=946:tunus-ve-msrdaki-gelimeleri-anlamak&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=150>,
(e.t.23.04.2013)

Sandıklı, Atilla ve Emin Salihi (2011), “İran Şii Hilali ve Arap Baharı”, <www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-175-2014040840iransiihilali.pdf>, (e.t.13.08.2013)

Scwedler, Jilian (2014), “Ürdün”, *Arap Baharı’ndan Kesitler Yeni Ortadoğu’yu Anlamak*, Der.Paul Amar ve Vijay Prashad, Çev.Ömer Can Furtun, Seyit Ümmetoğlu ve Yankı Deniz Tan, İntifade Yayınları, Aralık 2014, İstanbul.

Semin, Ali (Aralık 2011), “Mısır Devrim İçinde Devrim”, <http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1238:m-sr-devrim-cinde-devrim&catid=77:ortadoğu-analizler&Itemid=150>, (e.t.12.10.2012)

Semin, Ali (2011), “Kaddafi Sonrası Libya’nın Geleceği”, <http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1131:k-addafi-sonras-libyann-gelecei&catid=77:ortadoğu-analizler&Itemid=150>, (e.t.01.04.2013)

Sghiri, Malek (2013), “Şafağa Selam”, *Devrimleri Yazmak Tunus’tan Suriye’ye Arap İsyanı’ndan Sesler*, Ed.Layla Al-Zubaidi, Matthew Cassel ve Nemonie C.RODERICK, Çev.Nesrin Demiryontan, Metis Yayınları, İstanbul.

Shahin, Emad Eldin (1997), *Political Ascent Contemporary Islamic Movements in North Africa*. Colorado: Westview Press, USA.

Sijani, Ali Asghar Mohammadi (2014), “İranlı Bir Diplomatın Gözünde Değişen Ortadoğu”, *Ortadoğu Konuşmaları, Bölgesel ve Küresel Perspektiften Arap Baharı*, Ed.Zahide Tuba Kor, Küre Yayınları, İstanbul.

Sinkaya, Bayram (2014), “Arap Baharı Sürecinde İran’ın Ortadoğu Politikası”, *Ortadoğu Konuşmaları, Bölgesel ve Küresel Perspektiften Arap Baharı*, Ed.Zahide Tuba Kor, Küre Yayınları, İstanbul.

Slyomovics, Susan (2014), “Cezayir”, *Arap Baharı'ndan Kesitler Yeni Ortadoğu'yu Anlamak*, Der.Paul Amar ve Vijay Prashad, Çev. Ömer Can Furtun, Seyit Ümmetoğlu ve Yankı Deniz Tan, İntifade Yayınları, Aralık 2014, İstanbul.

Stiti, Mustapha (2008), *Tunus'un Fransızlar tarafından işgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1878-1888)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Subaşı, Evren (Nisan 2011), “Cezayir Ülke Raporu”, <www.een.kso.org.tr/up/dene/Cezayir_ulke_raporu_2011.pdf>, (e.t.21.11.2014)

Sussman Sarah, “Kuzey Afrika'daki Yahudilere Karşı Vichy Ayrımcılığı”, <<http://www.usmmm.org/wlc/tr/article.php?ModuleId=10007311>>, (e.t.02.02.2014)

Szajkowski, Bogdan (Kasım 2011), “Social Media Tools and The Arab Revolts.” *Alternative Politics* 3, No. 3.

Şahin, Mehmet (2011), “1950-1960 Arap Devrimleri ve 2011 Arap Baharı: Benzerlikleri ve Farklılıkları”, *Mülkiye*, Cilt.XXXV, Sayı.272, Ankara.

Şahin, Mehmet (Şubat 2011), “Tunus Olayları, Ortadoğu ve Türkiye Deneyimi”, <http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2011210_Mehmet.Sahinsubatkapakonu1.pdf>, (e.t.14.06.2013)

Şen, Yağmur (2012), “Ürdün'de Arap Baharı”, <www.yasader.org/web/yasama_dergisi/2012/sayi22/141-156.pdf>, (e.t.27.11.2014)

Şen, Yağmur (2013), “Suriye'de Arap Baharı”, <http://www.yasader.org/web/yasama_dergisi/2013/sayi23/54-79.pdf>, (e.t.02.03.2014)

Şensoy, Süleyman (2007), “Gelecek Asya ve Afrika'da”, <http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/13/gelecek_asya_ve_afrikada>, (e.t.24.05.2014)

Şimşir, Bilal (1970), “Fransız Belgelerine Göre Mithat Paşa’nın Sonu”, (*LES DERNIÉRES ANNÉES DE MİDHAT PACHA*),
<<http://ismailhakkialtuntas.com/2014/11/01/fransiz-belgelerine-gore-midhat-pasanin-sonu-1878-1884/>>, (e.t.21.03.2015)

Tandoğan, Ali (2013), *Arap Baharı Sürecinde Mısır*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Tanrıverdi, Nebahat O (19 Ocak 2011), “Tunus’ta Halk Ayaklanması: Nedenleri ve Etkileri”,
<http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2011210_Nebahat.Tanriverdi.subatkapakkonu3.pdf>, (e.t.23.01.2014)

Tanrıverdi, Nebahat O. (23 Ekim 2011), “Yaklaşan Seçim Öncesi Tunus’ta Siyasal Denklemler”,
<http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/20111021_inceleme2.pdf>, (e.t. 30.10.2013)

Tanrıverdi, Nebahat O (7 Mart 2012), “Libya’da Federal Yapı Tartışması”,
<<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=3310>>, (e.t.13.09.2012)

Tanrıverdi, Nebahat Yaşar (2012), “Tunus’ta Demokratikleşme Sürecinin Kavramsal Değerlendirilmesi”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*,
<http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu12makale/nebahat_tanriverdi_yasar.pdf>, (e.t.22.11.2013)

Tanrıverdi Nebahat Yaşar (2014), “Tunus Siyasetinde Yeni Döneme Doğru: 2014 Parlamento Seçimleri”,
<http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/20141028_policybrief14tur.pdf>, (e.t.24.12.2014)

Tanrıverdi, Nebahat Yaşar (Kasım 2014), “Tunus’ta Cumhurbaşkanlığı Seçimleri”, <http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/20141121_policybrief16.pdf>, (e.t.02.01.2015)

TASAM, (21 Haziran 2011), “Albay Kaddafi’ye ‘Artık Git’ Demekle...”, <[http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/3020/albay_kaddafiye_‘artik_git_demekle](http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/3020/albay_kaddafiye_‘artik_git_demekle”)> (e.t.31.10.2013)

TASAM, (Şubat 2011), “Arap Baharları Neyi Değiştirebilir?”, <http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/arap_baharlari_neyi_degistirebilir_3d49879d-6f13-403e-9e29-f2c1cc97af10.pdf>, (e.t.25.11.2013)

Telci, İsmail Numan (2011), “6 Nisan Hareketi: Yeni Bir Sosyal Aktivizme Doğru mu?”, *ORSAM Orta Doğu Analiz Aylık Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 28, İstanbul.

Temelat, Neslihan (2012), “Cezayir: İkinci Baharını Yaşamayan Ülke”, *Yasama Dergisi*, <http://www.yasader.org/web/yasama_dergisi/2012/sayi22/62-98.pdf>, (e.t.30.10.2013)

Temelat, Neslihan (2012), “Fas: Arap Baharının İstisnası mı?”, *Yasama Dergisi*, <www.yasader.org/web/yasama_dergisi/2013/sayi23/80-100.pdf>, (e.t.02.12.2013)

Temimi, Abdeljelil (22 Nisan 2013, 15.00-16.00), “Tunus’ta Arap Baharı ve Fransa Etkisi” Konulu Mülakat, Tunus Üniversitesinden Emekli, Tarih Uzmanı, Tunus.

Tepebaş, Ufuk (2010), “21. yüzyılda Çok Boyutlu Afrika Rekabeti” *Büyük Güçler ve Afrika*, Afrika Enstitüsü Serisi 6, TASAM Yayınları, İstanbul.

Tepebaş, Ufuk (2009), *1990 Sonrası Afrika: “Mücadele Alanı”*, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

The Hollings Center, (27-29 Ekim 2011), “Diyalog Raporu Arap Baharı Ekonomileri”
<<http://www.hollingscenter.org/wp-content/uploads/2011/11/Hollings-Center-Arap-Bahari-Ekonomileri-Diyalog-Raporu-TURKCE.pdf>>, (e.t.19.05.2012)

Tıǧlı, İbrahim (2011), “Mısır’da Sosyal Hareketler”, *DÜBAM (Dünya Bülteni Araştırma Merkezi) Araştırma Raporu*, İstanbul.

Timetürk, (09 Mart 2011), “Zeynel Abidin bin Ali'nin partisi feshedildi”,
<<http://www.timeturk.com/tr/2011/03/09/zeynel-abidin-bin-ali-nin-partisi-feshedildi.html>>, (e.t.03.07.2012)

Timetürk, (14 Nisan 2011), “Tunus'un devrik liderine 18 dava”,
<<http://www.timeturk.com/tr/2011/04/14/tunus-un-devrik-liderine-18-dava.html>>, (e.t.05.07.2012)

Timetürk, (04 Temmuz 2011), Zeynel Abidin'e 15 buçuk yıl hapis cezası,
<<http://www.timeturk.com/tr/2011/07/04/zeynel-abidin-e-15-bucuk-yil-hapis-cezasi.html>>, (e.t.07.07.2012)

Timetürk, (25 Ekim 2011), “Tunus'ta Nahda Partisi zaferini ilan etti”,
<<http://www.timeturk.com/tr/2011/10/25/tunus-secim-sonuclari-bugun-aciklanacak.html>>, (e.t.11.07.2012)

Timetürk, (28 Ekim 2011), “Nahda'dan tüm siyasi partilere zeytin dalı”,
<<http://www.timeturk.com/tr/2011/10/28/nahda-dan-tum-siyasi-partilere-zeytin-dali.html>>, (e.t.13.07.2012)

Timetürk, (28 Ekim 2011), “Gannuşi Yeni Tunus'u anlattı”,
<http://www.timeturk.com/tr/2011/10/28/gannusi-yeni-tunus-u-anlatti.html>,
(e.t.15.07.2012)

Timetürk, (12 Kasım 2011), “Arap Birliği Suriye'nin üyeliğini askıya aldı”, <<http://www.timeturk.com/tr/2011/11/12/arap-birligi-nden-suriye-ye-son-uyari.html>>, (e.t.02.01.2014)

Timetürk, (15 Kasım 2011), “Tunus'ta kurucu meclis ilk kez toplandı”, <<http://www.timeturk.com/tr/2011/11/15/tunus-ta-kurucu-meclis-dun-ilk-kez-toplandi.html>>, (e.t.17.07.2012)

Timetürk, (22 Kasım 2011), “Tunus'ta hükümet şekilleniyor”, <<http://www.timeturk.com/tr/2011/11/22/tunus-ta-hukumet-sekilleniyor.html>>, (e.t.19.07.2012)

Timetürk, (23 Kasım 2011), “Tunus Meclisi Toplandı”, <<http://www.timeturk.com/tr/2011/11/23/tunus-meclisi-toplandi.html>>, (e.t.21.07.2012)

Timetürk, (27 Ekim 2014), “16 maddede Tunus Seçimleri”, <<http://www.timeturk.com/tr/2014/10/27/16-maddede-tunus-secimleri.html>>, (e.t.30.11.2014)

Tuğ, Salih (1969), *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri (19 ve 20. Asırlar)*, İrfan Yayınevi, İstanbul.

Tunç, Abdullah (16 Ocak 2014), “Mısır'ın Yeni Anayasası”, <<http://www.ankarastrateji.org/haber/misir-in-yeni-anayasasi-1078/>>, (e.t.10.10.2014)

Tunçdemir, Cemal (17 Ocak 2014), “Arap Baharı Tunus ve Mısır'da Niye Farklı Yaşanıyor”, <<http://t24.com.tr/yazarlar/cemal-tuncdemir/arap-bahari-neden-tunus-ve-misirda-farkli-yasaniyor,8323>>, (e.t.14.12.2014)

Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, (Nisan 2009), “Tunus'un Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik-Ticari İlişkileri”, <www.counsellors.gov.tr/upload/TN/ULKE%20RAPORU%202009.doc>, (e.t.14.02.2013)

Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, (Mayıs 2010), “Tunus’un Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik-Ticari İlişkileri”, <www.counsellors.gov.tr/upload/TN/ULKE%20RAPORU%202009.doc>, (e.t.15.04.2013)

Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, (Mayıs 2011), “Tunus’un Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik-Ticari İlişkileri”, <www.counsellors.gov.tr/upload/TN/ULKE%20RAPORU%202010.doc>, (e.t.17.12.2014)

Tunus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, (Nisan 2012), “Tunus’un Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik-Ticari İlişkileri”, <www.counsellors.gov.tr/upload/TN/ULKE%20RAPORU%202011.doc>, (e.t.27.12.2014)

Turan, Aslıhan P. (26 Ocak 2012), “AB Akdeniz Politikası ve Arap Baharı”, <<http://bilgesam.org/incele/742/-ab-akdeniz-politikasi-ve-arap-bahari>>, (e.t.28.11.2012)

Turhan, Talat (2012), *Küresel İhanetin İçyüzü ve Arap Baharı*, Destek Yayınevi, İstanbul.

Ulusal Kanal, (30 Ekim 2014), “Tunus'ta seçim sonuçlandı” <<http://www.ulusalkanal.com.tr/dunya/tunusta-secim-sonuclandi-h39941.html>>, (e.t.15.03.2015)

Ulutaş Ufuk ve Furkan Torlak (2011), “Devrimden Demokrasiye Tunus’un Seçimi”, *SETA Analiz, Sayı:46*, <<http://file.setav.org/Files/Pdf/devrimden-demokrasiye-tunusun-secimi.pdf>>, (e.t.14.02.2013)

Uysal, Ahmet (25 Ocak 2014), “Tunus, Arap Baharı'na model olabilir mi?”, <<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/tunus-arap-baharina-model-olabilir-mi>>, (e.t.18.11.2014)

Uysal, Ahmet (Mart 2011), “Ortadoğu’da Türkiye Algısı: Mısır Örneği”, *SDE (Stratejik Düşünce Enstitüsü) Raporu*, <http://sde.org.tr/Files/Documents/misir-raporu_egypt-report-03072013094353.pdf>, (e.t.09.10.2014)

Vasconcelos, Alvaro de (30 Ocak 2012), “Arap Demokratikleşme Dalgası Üzerine Düşünceler”, <<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=3135>>, (e.t.01.03.2013)

Verdier-Chouchane Audrey, Natsuko Obayashi ve Vincent Castel (2012), “The Revolution in Tunisia: Economic Challenges and Prospects”, *Economic Brief, African Development Bank*, <http://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/North%20Africa%20Quarterly%20Analytical%20Anglais%20ok_North%20Africa%20Quarterly%20Analytical.pdf>, (e.t.10.02.2015)

Yavuz, Celalettin ve Serdar Erdurmaz (2012), *Arap Baharı ve Türkiye, Orta Doğu’da Kırılan Fay Hatları*, Ed.Celalettin Yavuz, Berikan Ofset, Matbaa, Ankara.

Yaylacı, İsmail (2014), “Mısır’da İhvan-ı Müslimin ve İslamcılık”, *Ortadoğu Konuşmaları, Bölgesel ve Küresel Perspektiften Arap Baharı*, Ed.Zahide Tuba Kor, Küre Yayınları, İstanbul.

Yegin, Mehmet (2011), “10 Adımda Libya Operasyonu”, <<http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=2011>>, (e.t.25.05.2012)

Yeryüzü Haber, (4 Aralık 2012), “GANNUŞİ’den Tepki Çeken Sözlerine Açıklama”, <<http://www.yeryuzuhaber.com/gannusiden-tepki-ceken-sozlerine-aciklama-haberi-44173.html>>, (e.t.23.03.2013)

Yesevi, Çağla Gül (Temmuz 2013), “Mısır’ın Baharı ve Enerji Politikaları”, *21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Dergisi*, Ankara.

Yıldırım, Ramazan (17 Şubat 2014), “Anayasayla Taçlanan Tunus Devrimi”, <<http://setav.org.tr/anayasayla-taclanan-tunus-devrimi/yorum/14472>>, (e.t.18.12.2014)

Yıldırım, Ramazan ve Tarık Abdülcélil (2012), “Mısır’da Siyasi Aktörler, Partiler, Dini Hareketler ve Medya”, *SETA Kim Kimdir Analiz Raporu*, Sayı: 2, İstanbul.

Yıldız, Hakkı Dursun (1986), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, XII. Cilt, Kombassan Şirketler Grubu, Konya.

Yılmaz, Faruk (2005), *Büyük İslam Tarihi*, Devran Matbaacılık, Ankara.

Yılmaz, Nuh (2011), “Renksiz Kokusuz Halk Devrimi: Bir Tunus Hikâyesi”, *SETA 2011 Yılığ*, Pelin Ofset, Ankara.

Yılmaz, Nuri (2013), “Fransız Emperyalizminin Mağdurlarından Bir Ülke: Tunus”, <<http://www.nuriyilmaz.com.tr/sdetay.asp?did=280>>, (e.t.22.10.2013)

Yorulmaz, Semir (2013), “Mısır’da Son Dönemde Önde Gelen Laik-Liberal-Solcu Hareketler”, *ORSAM Yayınları*, Rapor No:167, Ankara.

Youssef Adel Ben, Sousse (24.04.2013, 14.00-15.30), “Tunus’ta Arap Baharı ve Fransa Etkisi” Konulu Mülakat, Sousse Üniversitesi Yakın Tarih Uzmanı, Tunus.

Yücel, Yaşar (1991), *Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl*, T.T.K. Yayınları, Ankara.

Zarr, Gerald (2012), “On The Surest Path” <<http://www.saudiaramcoworld.com/issue/201103/on.the.surest.path.htm>>, (e.t.22.11.2013)

Zartman, William (1989), “Report on The First Multiparty Legislative Elections”, <<http://www.ifes.org/Content/Publications/Reports/1989/~media/Files/Publications/VR C/Reports/1989/R01910/R01910.pdf>>, (e.t.22.12.2014)

___, “Algeria: War of Independence”, *Library of Congress Country Studies*, <[http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+dz0036](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+dz0036)>, (e.t.13.04.2014)

_____, “Beşinci Fransa Cumhuriyeti”,
<http://tr.wikipedia.org/wiki/Be%C5%9Finci_Fransa_Cumhuriyeti>, (e.t.13.04.2014)

_____, “Birinci Fransa Cumhuriyeti”,
<http://tr.wikipedia.org/wiki/Birinci_Fransa_Cumhuriyeti>, (e.t.13.04.2014)

_____, “Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişme Endeksi, 2009” <www.tr.undp.org/content/dam/turkey/docs/.../UNDP%20GHDR_TR.pdf>, (e.t.11.10.2014)

_____, “Democratic Forum for Labour and Liberties”
<http://en.wikipedia.org/wiki/Democratic_Forum_for_Labour_and_Liberties>, (e.t.12.12.2014)

_____, “Dördüncü Fransa Cumhuriyeti”,
<http://tr.wikipedia.org/wiki/D%C3%B6rd%C3%BCnc%C3%BC_Fransa_Cumhuriyeti>, (e.t.13.04.2014)

_____, “Fas’ın Siyasi Görünümü”, <<http://www.mfa.gov.tr/fas-siyasi-gorunumu.tr.mfa>>, (e.t.24.05.2014)

_____, “Fas Ülke Raporu”, <birlesmismarkalar.org.tr/file/hedef-ulke-raporlari/Fas.pdf>, (e.t.21.11.2014)

_____, “İkinci Fransa Cumhuriyeti”,
<http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0kinci_Fransa_Cumhuriyeti>, (e.t.13.04.2014)

_____, “İnsani Gelişme Endeksi'ne göre ülkeler listesi”
<http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nsani_Geli%C5%9Fme_Endeksi'ne_g%C3%B6r%C3%BCl_keler_listesi>, (e.t.11.10.2014)

_____, “Kırılma Noktası Adlı Program”, <<http://tarihvemedeniyet.org/2009/10/trt-kirilma-noktasi-hollanda-tunus-umman/>> (e.t.20.10.2011)

____, “Libya Ülke Raporu”, <birlesmismarkalar.org.tr/file/hedef-ulke-raporlari/Libya.pdf>, (e.t.: 21.11.2014)

____, “Pön Savaşları”, <http://tr.wikipedia.org/wiki/P%C3%B6n_sava%C5%9Flar%C4%B1>, (e.t.20.11.2013)

____, “Suudi Arabistan”, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Suudi_Arabistan>, (e.t.01.03.2015)

____, “Tunus”, <<http://www.buulke.com/?ynt=haberdetay&id=1872>>, (e.t.21.11.2013)

____, “Tunus ve Tunus Tarihi”, <<http://www.msxlab.org/forum/ulkeler-ve-tarihleri/10716-tunus-ve-tunus-tarihi.html>> (e.t.27.11.2013)

____, “Tunuslu Hayrettin Paşa”, <<http://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=348>>, (e.t.19.11.2013)

____, “Tunuslu Hayrettin Paşa”, <<http://www.kapba.de/TunusluHayreddinPasa.html>>, (e.t.25.11.2013)

____, “Tunuslu Hayrettin Paşa”, <http://en.wikipedia.org/wiki/Hayreddin_Pasha>, (e.t.05.11.2013)

____, “Tunus’un Fethi Hakkında Bilgiler”, <<http://www.bilgisiburada.com/tunusun-fethi-hakkinda-bilgiler>>, (e.t.14.11.2013)

____, “Tunus’un Siyasi Görünümü”, <<http://www.mfa.gov.tr/tunus-siyasi-gorunumu.tr.mfa>>, (e.t.15.03.2015)

____, “Üçüncü Fransa Cumhuriyeti”, <http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%9C%C3%A7%C3%BCnc%C3%BC_Fransa_Cumhuriyeti>, (e.t.13.04.2014)

____, “Wilson İlkeleri”, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Wilson_%C4%B0lkeleri>, (e.t.10.01.2014)

EKLER

Tunus Meclisi-2013

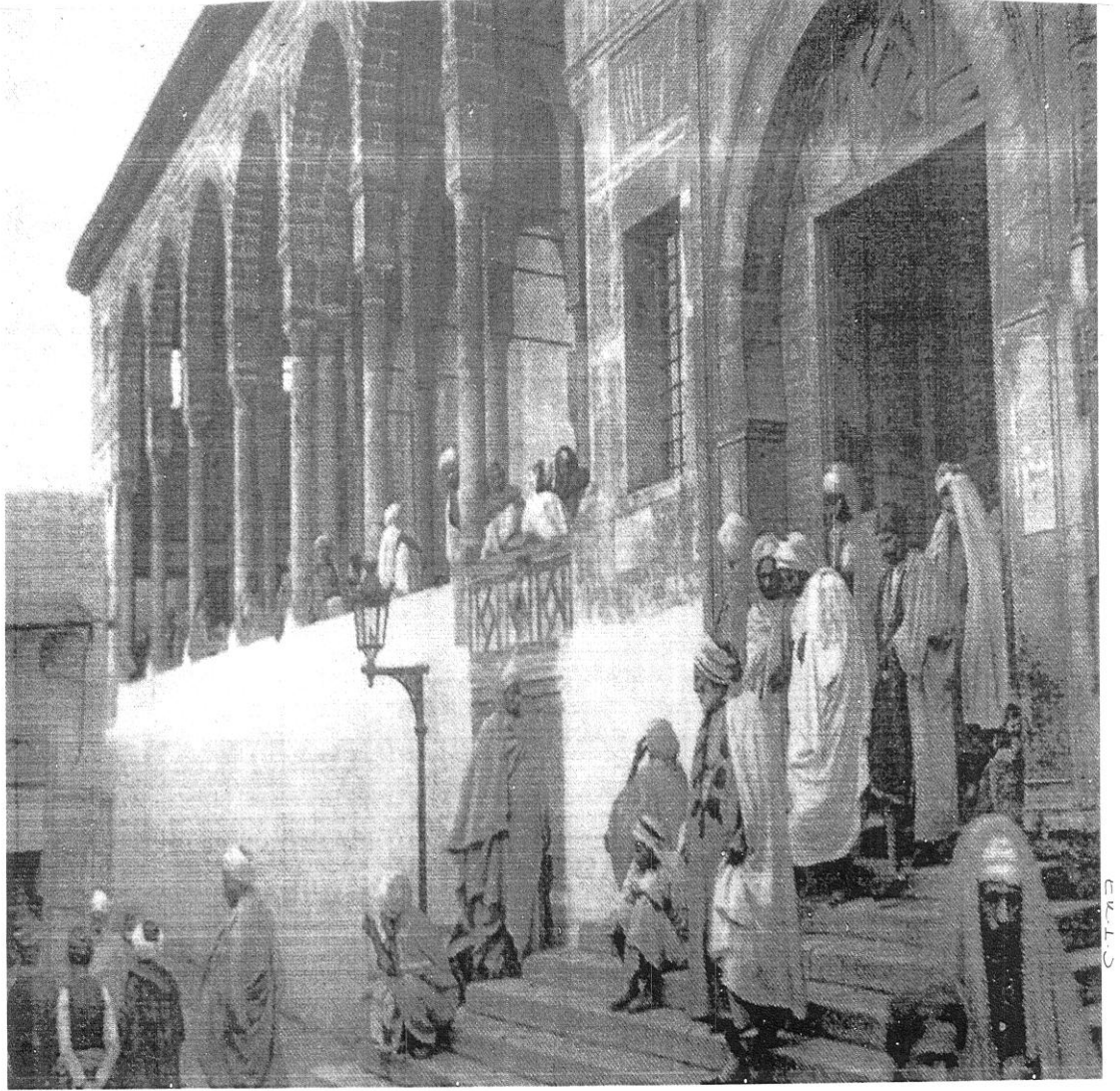
Ek-I.1.a

Ek-I.4.

Tunus Manuba Üniversitesi Yakın Tarih Uzmanı, Prof.Dr.Allani ALAYA ile 23 Nisan 2013 saat 11.00-12.30 arasında “Tunus’ta Arap Baharı ve Fransa Etkisi” Konulu Mülakat icra edilmiştir.

Ek-I.5.

Tunus Sousse Üniversitesi Yakın Tarih Uzmanı, Prof.Dr. Adel Ben YOUSSEF ile 24 Nisan 2013 saat 14.00-15.30 arasında “Tunus’ta Arap Baharı ve Fransa Etkisi” Konulu Mülakat icra edilmiştir.

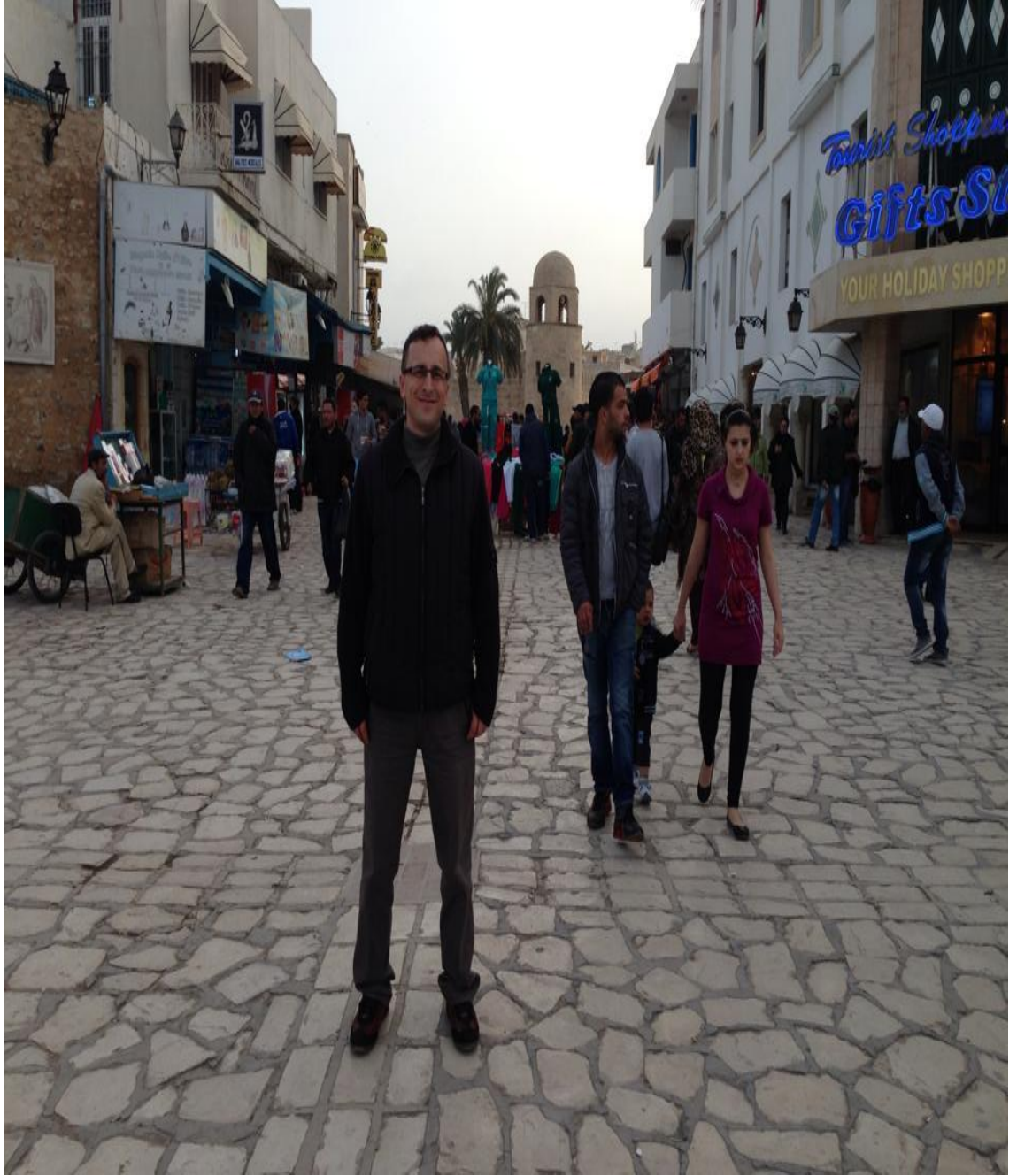

Ek-I.6.

Tarih Uzmanı, Em.Prof.Dr. Abdeljelil TEMIMI ile 22 Nisan 2013 saat 15.00-16.00 arasında “Tunus’ta Arap Baharı ve Fransa Etkisi” Konulu Mülakat icra edilmiştir.

Ek-I.8.

Tunus Manuba Üniveritesi (Université de Tunis, Manouba) Yakın Tarih Uzmanı, Prof.Dr. Neji JELLOUL ile 25 Nisan 2013 saat 10.30-12.00 arasında “Tunus’ta Arap Baharı ve Fransa Etkisi” Konulu mülakat icra edilmiştir. JELLOUL, şu an NidaTunus Partisi milletvekili ve Milli Eğitim Bakanındır. (12.04.2015)

Ek-II.1.

La Direction Des Archives Nationales (Tunus Milli Arşivler Müdürlüğü)'den temin ettiğim "Tunus Temsilciler Rejimi" ile ilgili belge.

66

LE REGIME REPRESENTATIF en TUNISIE *Ek II* 20

Organisation actuelle - Revendications
Réformes possibles

I - ORGANISATION ACTUELLE .

A) Organisation administrative

a) Grand Conseil
b) Conseils de région
c) Conseils de Caïdats
d) Municipalités

a) Grand Conseil .

La Conférence Consultative, supprimée en 1922, a
fait place au Grand Conseil, aux Conseils de région et aux
Conseils de Caïdats .

Le Grand Conseil comprend une section française
et une section indigène .

Section française :

22 représentants des intérêts économiques,
34 représentants de la Colonie française .

Ces représentants des intérêts économiques sont élus :

6 par la Chambre d'Agriculture du Nord,
2 par la Chambre de Commerce de Bizerte,
4 par la Chambre de Commerce de Tunis,
4 par la Chambre Mixte du Centre,
4 par la Chambre Mixte du Sud,
2 par la Chambre Consultative des intérêts tunisiens .

Election au scrutin de liste .

Tunus *Tunus* *Rejimi*

Les représentants de la Colonie française sont répartis par régions .

Sont électeurs, tous les français majeurs de 21 ans, jouissant de leurs droits civils et politiques et domiciliés en Tunisie depuis au moins deux ans .

Sont éligibles, les français âgés de 25 ans, ayant fait une déclaration de candidature .

Section indigène :

41 membres

représentants des régions, de la Médina de Tunis et du Caïdat de la banlieue, des Chambres de Commerce, d'Agriculture, des Chambres Mixtes des Communautés Israélites, des Territoires du Sud, des Conseils de région .

Ces membres sont, suivant les catégories, nommés ou élus .

Attribution du Grand Conseil :

Voeux,

Avis sur les questions soumises par le Gouvernement,

Examen du Budget .

b) Conseils de région .

Ils comprennent :

des représentants indigènes des Conseils de Caïdat,

des représentants des Conseils municipaux,

des représentants des Chambres économiques .

Président : Le Contrôleur civil .

2 Vice-Présidents élus par les membres français et indigène .

Attribution d'ordre économique et d'ordre budgétaire .

c) Conseils de Caïdats .

Présidés par le Caïd, composés des représentants des différents cheikhats choisis sur des listes de notables .

d) Conseils municipaux

I- Communes urbaines

Décret du 14 Janvier 1914 .
Les conseils municipaux sont composés d'un président indigène, d'un ou plusieurs vice-présidents français et d'un nombre variable de conseillers français, musulmans ou israélites, tous nommés par décret beylical .
Attribution : Budget, emprunts, acquisitions, aliénation et gestion des propriétés communales .

Délibération exécutive après avoir été approuvée par le premier Ministre .
Conférences intercommunales .

2- Communes rurales .

Organisation restée purement théorique . Communes créées par décret qui en fixe le régime .

B) Chambres économiques

- Chambre de Commerce du Nord à Tunis
- Chambre d'Agriculture du Nord à Tunis
- Chambre de Commerce de Bizerte
- Chambre Mixte de Commerce et d'Agriculture du Centre à Souffe
- Chambre Mixte de Commerce et d'Agriculture du Sud à Sfax .

Election au scrutin de liste par circonscription .

II - REVENDICATIONS .

D'importantes revendications ont été présentées sur le terrain politique .

Elles visent essentiellement le Grand Conseil et

A - La revendication maximum présentée par le parti néo-dest porte sur l'institution d'une assemblée législative ayant les pouvoirs d'un Parlement et devant laquelle des Ministres seraient responsables.

Il s'agit là d'une réforme constitutionnelle touchant au fondement des institutions tunisiennes.

B - En ce qui concerne l'organisation communale, les revendications tendent à l'institution de municipalités élues.

Ces diverses revendications sont d'ailleurs restées sur le terrain des idées générales sans qu'un programme précis et détaillé n'ait été établi quant à l'organisation, le fonctionnement et les attributions des Assemblées dont on réclame l'institution.

III - REFORMES POSSIBLES .

Il ne semble pas possible d'examiner actuellement la revendication portant sur l'institution d'une assemblée législative.

La population tunisienne n'a pas atteint un degré suffisant d'évolution politique et sociale pour être dotée d'institutions semblables.

Une telle réforme se heurterait, d'autre part, aux pouvoirs du Bey, tant sur le terrain politique que sur le terrain religieux.

De sérieuses difficultés seraient en outre rencontrées au point de vue électoral, du côté français comme du côté indigène.

Enfin, cette réforme entraînerait un déplacement inadmissible de souveraineté de la France, à qui elle doit appartenir, aux Français de Tunisie.

A - Modification à apporter à l'organisation du Grand Conseil .

L'organisation actuelle fait apparaître une représentation de la 4ème région inférieure à celle des autres régions .

Il y aurait lieu d'augmenter le nombre des représentants de cette région .

Il semble, d'autre part souhaitable de mieux équilibrer la représentation indigène et la représentation française . (actuellement 56 français et 41 Tunisiens) .

B - Institution d'un Conseil législatif .

Les décrets beylicaux échappent actuellement à tout contrôle et à tout examen des représentants de la population et des intérêts économiques .

Le pouvoir législatif doit rester entre les mains du Bey et du Résident Général . Toutefois on pourrait envisager la création d'un Conseil Consultatif, chargé de donner des avis sur les projets de décrets qui lui seraient renvoyés par le Gouvernement et qui comprendrait des délégués du Grand Conseil et des membres choisis parmi les représentants des intérêts matériels et moraux .

REFORME MUNICIPALE .

I - Communes urbaines .

Il paraît actuellement possible d'instituer des municipalités élues, en donnant aux Tunisiens une représentation adaptée à l'importance respective de la population indiquée dans chaque commune .

Le Caïd, Président de la Municipalité, doit être mis en mesure d'exercer effectivement ses fonctions .

Toutefois cette réforme doit être accompagnée de mesures donnant au pouvoir central une tutelle et un contrôle suffisants sur la Municipalité .

2 - Communes rurales .

L'organisation des communes rurales, actuellement à l'étude, est une des réformes susceptibles de donner le plus de satisfaction à la population tunisienne .

Le problème consiste à grouper la population et à lui donner une vie administrative propre autour des centres ruraux existants ou à créer .

Cette question rejoint celle du paysanat indigène .

La vie locale doit trouver son expression autour des points d'eau . Ceux-ci doivent être recherchés et exploités afin de permettre la mise en valeur des terres qui les entourent

Cette organisation rurale s'accompagnera d'un équipement social, sanitaire, administratif, et permettra ainsi la création de communes rurales .

Cette réforme se fera par étapes au fur et à mesure de la découverte de points d'eau et de leur équipement .

Tunus La Direction Des Archives Nationales (Tunus Milli Arşivler Müdürlüğü)'den temin ettiğim "Büyük Meclis Reformu" ile ilgili belge.

10/1

20.2

R E F O R M E
DU
GRAND CONSEIL

I°) COMPOSITION

Deux griefs essentiels peuvent être formulés en ce qui concerne la composition du Grand Conseil et notamment de sa Section française.

A) Privilège accordé aux représentants des intérêts économiques.

Le Grand Conseil (Section française) se compose de 22 représentants des intérêts économiques et de 34 délégués de la Colonie française.

Les représentants des intérêts économiques (agriculteurs, commerçants, miniers,) sont respectivement désignés par un collège électoral agricole, commercial ou minier.

Les délégués de la Colonie française sont, au contraire, élus au suffrage universel par un collège électoral comprenant tous les citoyens français, quelle que soit leur profession.

Par suite, les agriculteurs, commerçants et miniers au nombre de sur un total d'électeurs de votent deux fois: une première fois, avec leur collège électoral respectif pour la désignation des représentants de leur profession et une deuxième fois avec la Colonie française.

Au contraire, les fonctionnaires, employés, salariés et tenants de professions libérales au nombre de sur

un total d'électeurs de ne votent qu'une seule fois avec la Colonie française.

Il en résulte un privilège au profit des intérêts économiques qui, de ce fait, parviennent à avoir la majorité au sein de cette assemblée budgétaire.

1°- Pour obvier à cet inconvénient, un moyen vient aussitôt à l'esprit: l'élimination des représentants spéciaux des intérêts économiques et l'élection de tous les délégués au Grand Conseil au suffrage universel par l'ensemble des citoyens.

Ce moyen éminemment démocratique est, sans doute, excellent du point de vue théorique. Il figure d'ailleurs dans le programme du Rassemblement populaire. Toutefois, il soulève pratiquement une objection sérieuse.

Le corps électoral tunisien ne peut être comparé au corps électoral français; il ne comprend pas, comme celui-ci, toutes les classes de la société.

La majeure partie des électeurs français de la Régence est constituée par l'élément fonctionnaire et employés des Services publics concédés (cheminots notamment), c'est à dire par des citoyens qui tirent le principal de leurs ressources du budget de l'Etat. Leurs représentants au sein du Grand Conseil auront donc normalement tendance à défendre exclusivement les intérêts de cette catégorie sociale, qui trop souvent se traduiront par des augmentations de dépenses publiques. De telle sorte que le budget pourra ainsi être établi précisément par ceux qui en sont les parties prenantes, et cela au détriment des forces productives du pays qui ali-

mentent les ressources budgétaires.

On peut donc craindre de tomber dans l'excès contraire du système actuellement en vigueur savoir la prédominance de l'élément fonctionnaire, salarié et tenants de professions libérales.

2°- En maintenant la délégation des intérêts économiques, on pourrait y ajouter des représentants des organisations ouvrières.

Il convient de remarquer que cette réforme ne donnerait pas toutefois satisfaction au programme du Rassemblement populaire, car ces représentants des organisations ouvrières dont le chiffre serait préalablement fixé, semblent ne pouvoir être que désignés.

3°- Un autre projet de réforme a été envisagé par les Service de la Résidence Générale. Il peut se résumer ainsi :

Les électeurs français de la Régence seraient répartis dans des collèges électoraux distincts, suivant la profession des citoyens.

Trois ou quatre collèges électoraux pourraient être envisagés :

a) Un collège commercial composé d'électeurs commerçants et désignant ses représentants.

b) Un collège minier qui pourrait être à la rigueur incorporé dans le collège commercial.

c) Un collège agricole composé d'électeurs colons.

d) Un collège composé des fonctionnaires, employés, salariés, tenants des professions libérales et d'une façon plus générale de tous ceux qui n'exercent ni la profession de commerçant ni celle d'agriculteur.

Avec un semblable système on évite d'une part le double vote actuel qui se traduit par un privilège accordé aux commerçants et colons, et d'autre part, on empêche l'élimination totale des intérêts économiques.

Cette conception n'est pas nouvelle. Elle a existé en Tunisie pour la Conférence Consultative qui est l'ancêtre du Grand Conseil.

Elle est à la base de l'organisation en Algérie des "Délégations financières" qui comprennent d'une part les "colons" et, d'autre part, les "non colons".

Enfin, le système des collèges distincts est à la base du recrutement des assemblées marocaines.

B) Un second grief fait à la composition actuelle du Grand Conseil consiste dans la répartition des sièges proportionnellement à l'importance du collège électoral.

C'est ainsi que les représentants des intérêts économiques ont, proportionnellement à la masse des électeurs, plus d'élus que l'ensemble de la Colonie française.

On cite couramment le cas d'un agriculteur délégué au Grand Conseil élu avec une centaine de voix tandis qu'il faut à Tunis par exemple, 1800 voix pour être élu.

Avec le système électoral analysé ci-dessus sous le n°1, cette critique disparaîtrait, puisque tous les délégués seraient élus au suffrage universel. Avec le système n°3 qui prévoit la répartition des électeurs en collèges distincts, on pourrait établir une base numérique égale pour le partage des sièges. La base numérique devrait être la même pour l'élection des délégués des divers collèges électoraux.

Par exemple s'il était établi qu'il y aurait 1 délégué par 500 électeurs inscrits, cette proportion serait identi-

que quel que soit le collège électoral.

II) FONCTIONNEMENT DU GRAND CONSEIL

Le Grand Conseil se compose de deux sections française et tunisienne se réunissant séparément et ayant les mêmes attributions/

Chaque section émet des vœux ou des avis sur le budget qui lui est proposé. Si les avis des deux sections concordent, le budget est établi conformément à ces avis sous réserve de l'homologation du Gouvernement français.

Au contraire, si les avis ne concordent pas, il est recouru à un organisme d'arbitrage, le Conseil Supérieur, composé de délégués des deux Sections, avec mission de parvenir à une transaction. En fait, c'est le Résident Général qui emporte le plus souvent la décision du Conseil Supérieur.

Un vœu constamment renouvelé par les partis démocratiques de la Tunisie a été de demander la délibération en commun des deux Sections, ce qui évidemment entraînerait la suppression du Conseil Supérieur.

Le maintien du "statu quo" paraît préférable en matière de délibération du Grand Conseil. Par suite, le Conseil supérieur subsisterait. Tout au plus pourrait-on envisager la simplification de la procédure d'arbitrage en laissant évidemment au Gouvernement français son pouvoir d'homologation du budget.

III) ATTRIBUTIONS DU GRAND CONSEIL

Le Grand Conseil est essentiellement une assemblée consultative ayant pour objet d'examiner le budget de l'Etat

et d'émettre des avis sur la création de nouveaux impôts, taxes ou la conclusion d'emprunts.

Cette Assemblée n'a aucune attribution législative : l'initiative des lois lui échappe entièrement de même que la discussion de toute question d'ordre politique ou constitutionnel. Le législateur tunisien est le Souverain local S.A. le Bey, mais la co-souveraineté née des traités et développée depuis, est exercée concurremment par l'Etat protecteur dont les pouvoirs sont délégués au Résident Général à l'effet de viser les décrets beylicaux.

L'extension des attributions du Grand Conseil au point de vue législatif a été souvent réclamée par les partis démocratiques de Tunisie.

L'institution d'un Conseil législatif, véritable Parlement tunisien, qui confectionnerait les lois de la Régence, est également le premier article du programme du parti néo-destourien qui voit dans la création de cet organisme la consécration des garanties constitutionnelles du peuple tunisien.

Les traités du Protectorat paraissent s'opposer à la réalisation d'un semblable vœu. En effet, ces traités, tout en conservant la souveraineté interne du Bey, ont placé l'exercice de cette souveraineté sous le contrôle de la France, puisqu'aux termes mêmes de la Convention de la Pr- sa "S.A. le Bey s'engage à procéder à toutes réformes que "le Gouvernement français jugerait utiles."

C'est donc, en dernier ressort au Gouvernement français qu'il appartient d'apprécier l'opportunité d'une réforme, et il est évident que ce pouvoir supérieur d'appréciation et de contrôle tiré des traités serait inconciliable avec l'institution d'une Assemblée délibérante investie du pou-

voir législatif, c'est à dire d'un des attributs essentiels de la Souveraineté.

Le seul système concevable en la matière serait l'institution d'un conseil essentiellement consultatif de législation.

Ce Conseil pourrait comprendre outre des délégués au Grand Conseil, des représentants des Conseil municipaux, des Chambres économiques et toutes personnalités compétentes désignées par le Résident Général. On peut d'ailleurs concevoir que la composition de ce Conseil varierait selon la nature des textes (décrets ou arrêtés) à examiner. Le Résident Général apprécierait l'opportunité de consulter cet organisme dont les avis n'auraient évidemment pas force obligatoire, le droit d'homologation étant en tout cas réservé au Gouvernement français.

I N S T I T U T I O N
D'UN
CONSEIL SUPERIEUR ECONOMIQUE

Ainsi qu'il a été dit plus haut, le Grand Conseil est avant tout une Assemblée essentiellement budgétaire où la représentation des intérêts économiques est prépondérante.

Pour atténuer cette prédominance, qui résulte du privilège du double vote dont bénéficient les commerçants et agriculteurs, on a envisagé plus haut différentes solutions

Une réforme dans ce sens qui tendrait à diminuer l'emprise des intérêts économiques ne manquerait pas de soulever les protestations des Chambres consulaires qui feraient valoir que, constituant l'armature économique du pays, elles peuvent prétendre à émettre des avis en ce qui concerne tout au moins les problèmes intéressant l'économie tunisienne.

En vue de satisfaire ce vœu légitime, il serait possible de créer en Tunisie, à l'instar de l'organisation similaire existant dans la Métropole, un "Conseil Supérieur économique" qui étudierait les questions intéressant l'économie tunisienne, émettrait des avis sur les projets de textes concernant la matière, proposerait les mesures de contrôle et d'organisation de la production et des échanges.

Ce Conseil comprendrait à côté des délégués des Chambres économiques, des représentants des chefs d'entreprises et des travailleurs. Sa composition, son fonctionnement et ses attributions seraient claquées sur le Conseil National économique tel qu'il a été réorganisé par la loi du 19 mars 1936.

REFORME COMMUNALE

L'organisation communale est régie en Tunisie par les décrets organiques du 14 janvier 1914 et du 29 décembre 1934 qui prévoient la constitution dans la Régence de communes urbaines ou rurales, dotées de la personnalité civile. (En fait, il existe 59 communes urbaines et 1 seule commune rurale).

L'administration de ces collectivités locales est confiée à des assemblées délibérantes, les conseils municipaux qui exercent leurs attributions sous la tutelle de l'Autorité supérieure.

Les attributions des Conseils municipaux ne diffèrent pas de celles des conseils métropolitains : le décret beylical du 14 janvier 1914 qui constitue la charte municipale tunisienne s'inspirant très étroitement de la loi française du 5 avril 1884.

Toutefois, en ce qui concerne la composition de ces organismes, une remarque essentielle s'impose :

Alors qu'en France les conseillers municipaux sont élus au suffrage universel et le maire est désigné par les membres du conseil municipal, en Tunisie tous les conseillers y compris le président, sont nommés par le gouvernement.

Une des revendications essentielles des groupements démocratiques de la Régence a toujours été de réclamer l'élection en Tunisie des Municipalités.

Je n'ai pas d'objection de principe à l'adoption d'une partielle formule, sous réserve des deux observations ci-après :

1°) la désignation du président du conseil municipal

En l'état actuel de la réglementation communale, le

président du conseil municipal est le Caïd de la circonscription. Mais ce fonctionnaire indigène délègue ses pouvoirs à un vice-président français délégué choisi par le gouvernement parmi les conseillers municipaux nommés.

L'application du principe de l'élection à la désignation du président soulève des difficultés. Tout d'abord de quelle nationalité sera le président? Le conseil municipal étant composé de Français et de Tunisiens, il est à craindre que des conflits permanents ne surgissent pour cette désignation entre la représentation française et la représentation tunisienne.

Trois systèmes peuvent être envisagés en vue de régler cette question irritante.

a) faire élire par chacune des sections française et tunisienne du conseil municipal deux adjoints. Ces 4 adjoints se réuniraient ensuite et procéderaient à la désignation parmi eux du président qui serait soit Français, soit Tunisien. En cas de désaccord, l'Autorité supérieure interviendrait pour désigner d'office le président.

Mais il faut redouter qu'avec ce système, l'Autorité Supérieure n'ait dans presque tous les cas, à intervenir, l'une des sections s'obstinant à ne pas vouloir transiger avec l'autre.

b) maintenir, en ce qui concerne la désignation du président, le "statu quo".

Le Caïd serait toujours président du conseil municipal. Il déléguerait ses pouvoirs à un vice-président délégué français qui pourrait être un fonctionnaire spécialisé dans les questions municipales, comme au Maroc par exemple où ce fonctionnaire porte le titre de "chef des services municipaux".

Les conseillers municipaux français seraient, d'autre part, élus au suffrage universel.

Les conseillers municipaux tunisiens seraient au contraire élus au suffrage restreint, suivant une formule qui s'inspirerait du système actuellement en vigueur pour l'élection des représentants des centres urbains au Grand Conseil.

Chaque section française et tunisienne élirait également des adjoints au vice-président délégué.

c) un troisième système consisterait, tout en maintenant le droit pour le gouvernement de désigner le vice-président délégué, à limiter l'exercice de ce pouvoir à un choix sur des listes de présentation qui seraient faites par chacune des sections du Conseil municipal.

2°) Conseillers municipaux italiens

Le gouvernement du Protectorat a nommé en Tunisie des conseillers municipaux italiens dont 3 sont actuellement en fonctions (1 à Tunis, 2 à Sousse).

Les Italiens pourront peut-être tirer argument de ces précédents pour demander leur représentation au sein des nouveaux conseils municipaux élus.

Sur le terrain strictement juridique, il est facile de répondre à une pareille argumentation.

Tout d'abord si l'on s'en tient à la lettre des conventions de 1896, les Italiens ne peuvent prétendre en Tunisie qu'à l'égalité des droits civils avec les Français et les Tunisiens. Or l'exercice d'un mandat électif de conseiller municipal est essentiellement un droit civique auquel les conventions de 1896 ne font aucune allusion.

D'autre part, on ne concevrait pas pourquoi les Italiens qui ne sont représentés ni au Grand Conseil ni au Conseil

de région, bénéficieraient d'une délégation spéciale en ce qui concerne les conseils municipaux. Ces conseils ne sont-ils pas des assemblées délibérantes au même titre que les autres organismes?

Pour cette double raison, il me paraît possible d'écarter les Italiens des conseils municipaux élus, d'autant plus que le protocole du 7 janvier 1935 qui sert de base à la convention devant entrer en vigueur en 1946 ne parle nullement de la représentation des Italiens dans les corps élus de la Régence.

Toutefois pour éviter des protestations diplomatiques et sauf objections du Département, il serait peut-être opportun d'aviser le gouvernement italien des intentions de la France. Si des objections devaient être présentées à ce sujet par le gouvernement italien, il conviendrait, semble-t-il, de les cantonner sur le terrain purement juridique où la position française est très solide.

Ek-II.3.

Tunus La Direction Des Archives Nationales (Tunus Milli Arşivler
Müdürlüğü)'den temin ettiğim "Yerel Vali İçin Hazırlanan Bilgi Notu-1931"

S.J.L.

A/S. Législation du Grand
Conseil.
=====

N O T E

pour Monsieur le Résident Général

*Tunusli
Fransız
Cemal Bey
M. le Résident Général*

J'avais préparé la note ci-dessous, lorsqu'on m'a
remis un dossier dans lequel j'ai trouvé plusieurs
projets de décrets qui me paraissent répondre au désir
de M. le Résident Général.

Je joins à cette note les ~~dits~~ projets préparés
par M. DUPLA et qui vous ont été remis à la date du 6
mai 1935, avec un rapport au Département.

Je ne puis qu'adopter les textes de M. DUPLA, nos
conclusions étant sensiblement les mêmes.

I°) Pour le remplacement d'un Délégué au Grand
Conseil dont le siège est vacant, point n'est besoin
d'élection nouvelle. C'est le premier délégué suppléant
qui prend automatiquement la place laissée vacante, puis
le deuxième, puis le troisième.

Ceci découle de l'article 21 du décret beylical
du 28 mars 1928, alinéa 2 et de l'article 56 de l'arrêté
résidentiel du 10 mars 1928. En effet, l'article 21 dis-
pose que "les conditions dans lesquelles seront pourvus
"les sièges vacants à la Section Française par suite de
"décès, démission ou autre cause, seront fixées par

"arrêté du Résident Général....." Et l'article 56 de cet arrêté décide que, "en cas de vacance par décès, démission ou tout autre cause, les suppléants seront appelés, suivant le rang de leur inscription, à remplacer les titulaires de la même liste, pourvu qu'ils réunissent à ce moment les conditions exigées pour être éligibles".

A supposer qu'aucun des Délégués suppléants ne veuille siéger au Grand Conseil, la question est réglée par l'article 3 de l'arrêté résidentiel du 19 janvier 1934 qui prévoit des élections partielles, lorsque deux sièges de la même circonscription seront dépourvus de titulaires.

Or la circonscription de Tunis-Ville comporte 7 Délégués. Il serait peut être à craindre que, pour provoquer de nouvelles élections, l'un des élus ne donnât sa démission.

Mais, en l'espèce, il ne semble pas que cette éventualité se présente (voir la composition actuelle de cette circonscription Procès-verbaux du Grand Conseil 1934).

2°) Aux termes de l'article 20 du décret beylical du 28 mars 1928, alinéa 2, "le mandat d'un membre du Grand Conseil cesse de droit dès que ce membre ne remplit pas les conditions exigées pour son élection ou sa désignation....." Or pour être éligible au Grand Conseil, il faut être électeur. L'une des conditions exigées pour être électeur et, partant, éligible et membre du Grand Conseil, est fixée par le texte ci-après.

-3-

"Sont électeurs, dit l'article 8 de l'arrêté rési-
dential du 10 mars 1927, sauf les exceptions indiquées
au présent article, tous les Français âgés de 21 ans au
moins, jouissant de leurs droits civils et politiques
et domiciliés depuis au moins deux ans en Tunisie....."

Les exceptions prévues découlent de certaines con-
damnations encourues. L'article dont s'agit n'est que
la reproduction intégrale des articles 15 et 16 du dé-
cret du 2 février 1852, relatif à l'élection des députés

J'ai examiné avec la plus grande attention les
cas visés. L'espèce qui nous intéresse n'entre dans
aucun de ces cas.

Plus particulièrement, le délit prévu par le décret
du 29 janvier 1926 est puni d'une peine correctionnelle.
Or ne sont "afflictives et infamantes, ou seulement in-
famantes" que les peines en matière criminelle, (arti-
cle 6, 7 et 8 du Code pénal). Une condamnation pour in-
fraction à ce décret n'est donc ni afflictive et infa-
mante, ni seulement infamante. Donc le titulaire d'un
siège au Grand Conseil condamné en vertu de ce décret
n'est pas déchu de ce siège. Il faudrait pour cela que
le décret ait prévu que les tribunaux correctionnels
puissent interdire l'exercice du droit de vote dans les
cas et conditions prévus par les articles 42 et 43 du
Code pénal, ce dernier article visant l'article 4 du
même code.

C'est pourquoi, bien qu'il eût été préférable de

ne pas avoir à prendre un décret, je sou mets les projets
ci-joints.

Le Conseiller Juridique
et de Législation p.i.,

**Tunus La Direction Des Archives Nationales (Tunus Milli Arşivler
Müdürlüğü)'den temin ettiğim "Proje-Bölüm Mektubu-1935"**

Opération du Grand Conseil

PROJET
DE LOI SUR LE PARLEMENT

*Projet remis
à M. le Résident
le 5 mai 1935
6 mai 1935*

J'ai l'honneur de signaler à Votre Excellence l'intérêt urgent qu'il y aurait à combler certaines lacunes qui révèle la législation sur l'organisation du Grand Conseil (arrêté résidentiel du 10 mars 1928, décrets des 28 et 30 mars 1928).

Les circonstances actuelles qui commandent au Gouvernement d'être très attentif à la répercussion des événements politiques, ainsi que le développement fâcheux de la propagande antifrançaise à laquelle livrent les partis extrémistes, m'ont amené à envisager la révision des règlements organiques de cette Assemblée afin de les mettre en harmonie avec la législation exceptionnelle promulguée depuis quelques mois en Tunisie.

En ce qui concerne la Section française du Grand Conseil, j'ai constaté avec quelque surprise que l'article 6 de l'arrêté du Résident Général en date du 10 mars 1928 avait omis de mentionner parmi les causes d'incapacité électorale, les condamnations de caractère politique qui ont pourtant une gravité si particulière dans un Pays de Protectorat.

On ne peut que s'étonner de voir maintenir la capacité électorale et l'éligibilité de ceux qui ont été condamnés à une peine de droit commun, en vertu

(5)

Tunis, le 10 octobre 1935

Mon cher Directeur Général et Ami,

Le Résident Général m'a demandé une consultation juridique qui m'oblige à rechercher certains renseignements dans les diverses Administrations.

En ce qui concerne la Direction générale de l'Intérieur, je désirerais savoir si les médecins de colonisation sont fonctionnaires de l'Etat, c'est-à-dire s'ils remplissent les conditions attachées à cette qualité et, notamment s'ils versent à la retraite.

Dans l'affirmative, tous vos médecins de colonisation sont-ils dans ce cas ?

Certains d'entre eux n'auraient-ils pas été recrutés à titre contractuel ?

Dans quelle catégorie faut-il ranger le Dr. FIATLI

Monsieur GAUDIANI délégué au Grand Conseil ? N'est-il pas simplement Directeur Général de l'Intérieur

TUNIS

contractuel ?

Je vous serais reconnaissant de vouloir bien me
renseigner sur ce point, car je dois écrire demain par
avion au Résident Général.

Ek-II.5.

**Tunus La Direction Des Archives Nationales (Tunus Milli Arşivler
Müdürlüğü)'den temin ettiğim "Yerel Vali İçin Hazırlanan Bilgi Notu-1937"**

E/C

REGENCE DE TUNIS

Tunis, 1e

PROTECTORAT FRANÇAIS

FINANCES

DIRECTION GÉNÉRALE

N°

OBJET:

NOTE

pour Monsieur le Résident Général

--:--:--

Le Grand Conseil ne tient actuellement qu'une seule session par an consacrée à l'examen du budget de l'exercice suivant et à celui du règlement de l'exercice précédent.

La Section Tunisienne demande qu'à l'avenir il y ait deux sessions annuelles, l'une en décembre, consacrée au budget, l'autre en avril, réservée plus particulièrement à la répartition des excédents budgétaires de l'exercice précédent.

Il semble, qu'en définitive, le Grand Conseil ait le secret désir de voir l'Etat suivre la procédure adoptée par les petits organismes tels que les Communes qui, en avril, établissent leur budget supplémentaire dont les dotations sont obtenues au moyen des excédents de l'exercice précédent.

On peut faire remarquer à ce sujet que la période d'exécution du budget de chaque exercice ne s'achève que le 31 mars de l'année suivante. Si le Grand Conseil se réunissait en avril, l'Administration n'aurait qu'un délai d'une quinzaine de jours pour préparer le règlement du budget. Ce délai est manifestement trop court; il ne permettrait notamment pas d'arrêter les listes de postes à payer et le règlement présenté dans ces conditions à l'Assemblée serait entaché d'erreurs très graves susceptibles de fausser littéralement les résultats budgétaires de chaque exercice.

D'autre part, en ce qui concerne l'Etat, les excédents budgétaires trouvent leur utilisation normale dans les travaux neufs, et non dans une extension des dépenses ordinaires; il paraît donc indispensable d'examiner la destination donnée à ces excédents au moment même où l'on étudie le programme de travaux neufs de l'exercice suivant, c'est-à-dire pendant la période d'élaboration du budget.

En raison de ces deux graves inconvénients, le premier, d'ordre pratique, le second, de principe, il ne semble pas possible de réunir le Grand Conseil dans une session spéciale qui aurait lieu en Avril.

X

X X

La Section Tunisienne signale, d'autre part, que dans diverses circonstances, elle s'est trouvée en présence, soit de dépenses effectuées sans son autorisation, soit de virements de crédits, soit d'avances considérables prélevées sur les ressources de la trésorerie.

En vue d'éviter le retour de ces errements, elle demande :

1°/ que les chefs de services soient rendus responsables devant le Grand Conseil;

2°/ que la Commission des Finances du Grand Conseil exerce un contrôle permanent de l'exécution du budget.

La première revendication est d'ordre politique; elle toucherait à la structure même du Protectorat; Les Chefs de Services en Tunisie ne sont nullement comparables aux ministres métropolitains; ce sont des fonctionnaires responsables, non devant l'Assemblée, mais devant le Résident Général lequel ne saurait lui-même répondre de sa gestion qu'au Gouvernement Français.

On peut d'ailleurs ajouter qu'à cet égard la situation est la même en Algérie et au Maroc.

La deuxième revendication de la Section Tunisienne paraît contraire aux principes mêmes de législation financière. Il est de règle, en effet, que l'exécution du budget est du ressort exclusif du pouvoir exécutif et que le contrôle du budget pendant sa période d'exécution appartient aux organismes administratifs et judiciaires qui en sont normalement chargés. Ce n'est qu'après achèvement des opérations budgétaires que le Parlement exerce son pouvoir de contrôle quand il statue sur le projet de loi portant règlement du budget.

Le Grand Conseil ne se trouve pas en Tunisie dans une situation différente, puisque conformément à l'article 10 du décret du 28 mars 1928, le Gouvernement lui présente un rapport sur le compte administratif de l'exercice précédent. Le texte précise que ce rapport doit être "soumis à l'examen d'une Commission des Finances; si les Commissions formulent des observations, elles doivent être jointes au rapport général du budget pour être discutées au moment de la discussion générale du budget";

Mais s'il n'est pas possible d'accorder à la Section Tunisienne le contrôle permanent qu'elle sollicite, on doit reconnaître que dans le régime budgétaire actuel tunisien, l'intervention du Conseil des Ministres, qui peut en cours d'année autoriser des virements, diminue dans une certaine mesure les pouvoirs budgétaires de l'Assemblée.

Ces virements peuvent être de deux sortes : ils répondent tout d'abord à une nécessité évidente; le budget n'est qu'un état de prévisions. Pour un Service normalement effectué dans le cadre des décisions de l'Assemblée, des petites insuffisances de crédits, ou en sens inverse, de petites économies, peuvent se révéler. Le virement consistant à utiliser les secondes pour couvrir les premières ne paraît pas critiquable

Les virements peuvent, par contre, avoir pour effet de permettre l'exécution de dépenses absolument nouvelles dont le montant peut sans doute être prélevé sur des économies normales, mais aussi sur des services désirés par l'Assemblée et dont l'exécution est de ce fait retardée.

Dans ce second cas, il n'est pas douteux qu'on puisse aboutir à ne plus respecter les volontés de l'Assemblée budgétaire. Aussi, serait-il légitime d'admettre que ces dépenses ne puissent être désormais engagées sans l'assentiment de l'Assemblée.

Dans la Métropole, lorsque le cas se produit, une distinction est faite entre les crédits destinés à compléter la dotation d'un service déjà admis par le Parlement, d'une part, et ceux nécessaires à l'exécution d'un service nouveau, d'autre part.

Les premiers crédits peuvent être obtenus par voie de décret à charge de ratification par le Parlement; les seconds doivent être ouverts par le Parlement qui est saisi à ce titre d'une demande de crédits additionnels. La contrepartie de ces deux sortes de crédits additionnels est obtenue au moyen d'annulation d'autres crédits, ou par la création de ressources nouvelles.

En Algérie et au Maroc, le budget fait état d'un fonds de dépenses imprévues qui, en cours d'année, permet de faire face aux insuffisances de dotations des services dont la nomenclature est annexée au budget.

En ce qui concerne les besoins essentiellement nouveaux qui entraînent la modification même du budget, les crédits correspondants ne peuvent être obtenus, au Maroc, qu'avec la ratification du Gouvernement français, en Algérie, par décret du Président de la République.

Les textes budgétaires ne font pas état à ce titre, ni pour l'Algérie, ni pour le Maroc d'une intervention des Assemblées budgétaires.

Si l'on observe que le Ministère des Finances a protesté également contre les virements et a manifesté le désir de les contrôler comme il contrôle les crédits supplémentaires algériens et marocains, on peut être conduit soit à admettre les systèmes algérien et marocain et confier de ce fait au Département des Affaires Etrangères et au Ministère des Finances le soin d'approuver les virements du budget tunisien ayant pour effet d'aboutir à l'inscription de dépenses strictement nouvelles, soit, par analogie avec la Métropole, à saisir le Conseil Supérieur de demandes de crédits nouveaux.

Dans ce cas, il serait entendu que le Conseil n'aurait à statuer que sur les propositions du Gouvernement et que son intervention ne pourrait, pour chaque article présenté à son examen, que s'exercer dans le sens de la réduction et non d'une augmentation.

Le Conseil Supérieur aurait, en outre, la faculté de demander une réunion du Grand Conseil dans le cas où l'inscription des crédits supplémentaires nécessiterait le vote de ressources nouvelles.

Ces mesures nécessiteraient, si elles étaient adoptées, l'abrogation, avec l'assentiment du Gouvernement Français, des règles actuellement suivies et leur remplacement par les règles suivantes :

1°/ ouverture au budget d'un crédit de dépenses imprévues à répartir par le Conseil des Ministres en cours d'année, soit pour couvrir par un crédit supplémentaire l'insuffisance de la dotation des services dont la nomenclature est annexée au budget, soit pour faire face, par un crédit extraordinaire, à des besoins urgents nécessitant l'extension d'un service au-delà des bornes prévues lors de l'établissement du budget.

Ces prélèvements ne pourront jamais avoir pour objet la création d'un service nouveau.

2°/ Détermination lors du vote du budget des crédits

évaluatifs, c'est-à-dire des crédits sur lesquels les ordonnateurs n'ont aucun effet et qui, en raison de leur nature même, doivent être relevés si besoin est en cours d'exercice pour faire face à la dépense réelle. On peut citer, à ce titre, les restitutions, les frais de justice criminelle, les dépenses d'ordre, et plus généralement les dépenses basées sur des éléments susceptibles de variations en cours d'exercice, etc

Les relèvements de ces crédits seraient décidés par décret sans l'assentiment de l'Assemblée, les ressources correspondantes étant obtenues, soit, dans le cas des dépenses d'ordre, par un relèvement des prévisions de recettes correspondantes, soit par prélèvements sur le chapitre des dépenses imprévues autorisés, ainsi qu'il est dit ci-dessus, par le Conseil des Ministres.

3°/ Autorisation pour les ordonnateurs de procéder sous leur responsabilité, suivant des règles analogues à celles suivies dans la Métropole, au Maroc et en Algérie, à des virements de paragraphe à paragraphe à l'intérieur de chaque article.

4°/ Autorisation pour le Conseil des Ministres de procéder à des virements d'article à article uniquement réservés à parer dans le cadre des décisions du Grand Conseil aux faibles insuffisances que l'exécution d'un service pourrait faire apparaître. Ces virements seraient d'ailleurs soumis à la ratification du Conseil Supérieur.

5°/ Intervention obligatoire du Conseil Supérieur :

- a) dans le cas d'inscription de dépenses absolument nouvelles quels que soient les voies et moyens envisagés pour y pourvoir;
- b) dans le cas d'inscription de complément de dépenses nécessitant des ressources nouvelles en l'absence d'économies ou de disponibilités suffisantes du chapitre des dépenses imprévues.

Dans le régime actuel, c'est à juste titre que l'Assemblée critique les virements, car ceux-ci constituent à n'en pas douter une grande facilité pour les ordonnateurs.

Je ne saurais toutefois passer sous silence le fait que le régime nouveau proposé ci-dessus aura lui aussi des inconvénients certains.

En effet, les propositions budgétaires des différents services sont soumises actuellement au triple contrôle de la Direction des Finances, du Ministère des Finances et du Grand Conseil. Ils sont, de ce fait, réduits au minimum indispensable. Si les ordonnateurs ne peuvent plus, à l'avenir, bénéficier des facilités de virements, ils seront obligatoirement conduits à accentuer leurs propositions de dépenses pour éviter, dans toute la mesure du possible, d'avoir recours à la procédure sans doute plus régulière, indiquée ci-dessus, mais inévitablement plus longue et plus complexe./.

Ek-II.6.

**Tunus La Direction Des Archives Nationales (Tunus Milli Arşivler
Müdürlüğü)'den temin ettiğim "Tunus Meclis Devam Durumu" Açıklama Belgesi**

Si Salah el Hantous
Direction Générale
de l'Agriculture, du Commerce
et de la Colonisation
Le Directeur Général
M. Dupla oct. 1935. (6)

Mon cher Directeur et Ami,

Je réponds à votre lettre du 10 courant

Le cas Salah el Hantous membre de la
Chambre Mixte du Sud se présente de la
façon suivante.

Texte de l'article 3 de l'arrêté du
20 Février 1906 portant organisation de la
Chambre - (Recueil des Assemblées, page 135)

"Tout membre qui se sera absenté sans
excuse durant six mois sera considéré
comme déchu de son mandat à dater du
jour où le Résident Général aura été
avisé officiellement de cette situa-
tion par la Chambre".

Monsieur DUPLA,
Conseiller de
Législation à la
Résidence Générale
TUNIS

II

Assiduité de Salah el Hantous

A Séance du 28 Mars 1934 - Hantous : Présent
- 21 Nov. 1934 - - Absent non
excusé
- 24 Janv 1935 - - -d°-
- 6 Juin 1935 - - Présent

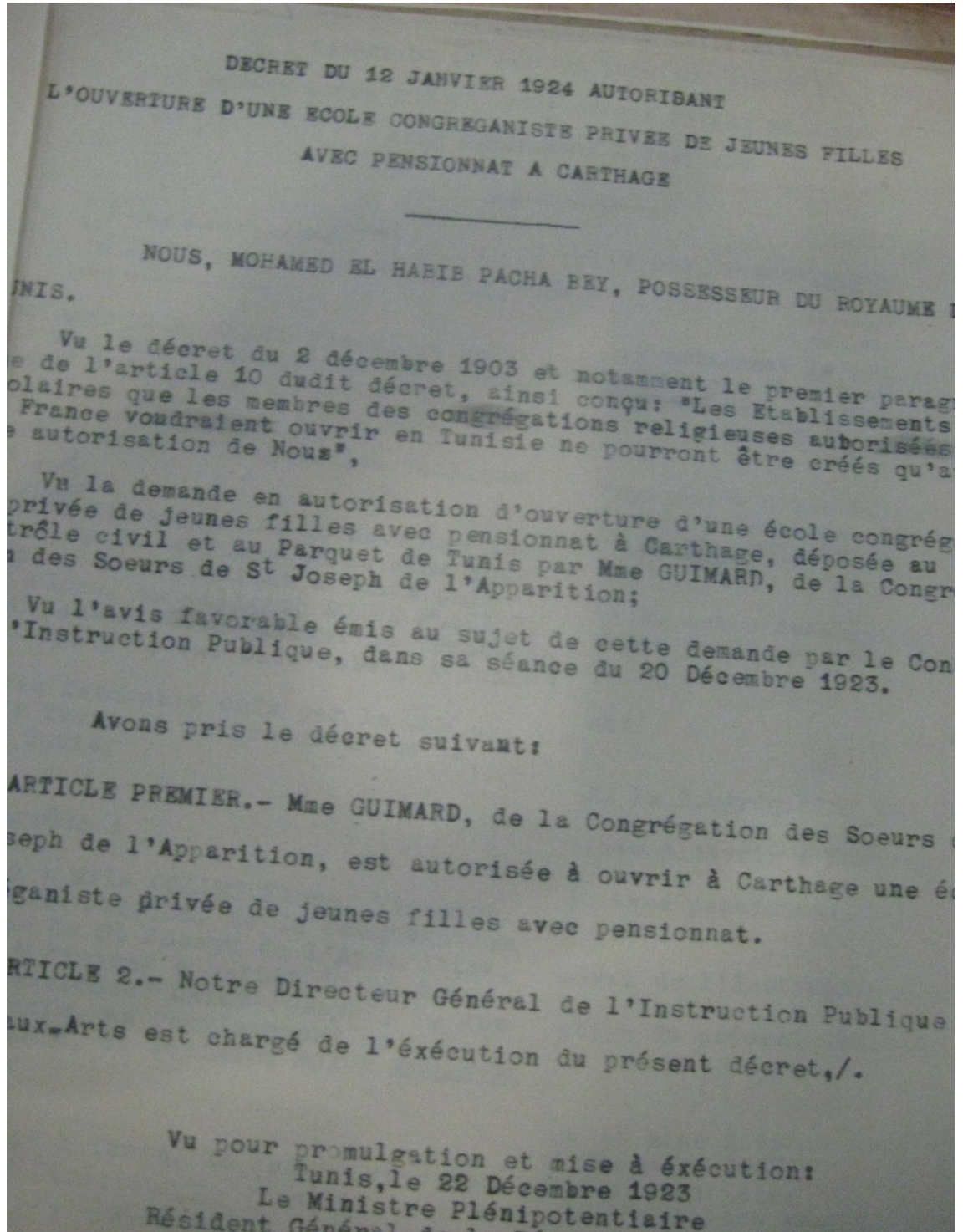
Les procès-verbaux des séances sont adressés au Résident Général ce qui équivaut, pour les absences, à la notification officielle prévue par le règlement.

Mais il est difficile de considérer que Salah el Hantous se soit absenté, sans excuse légitime pendant six mois, puisqu'il ne s'est écoulé qu'un délai de deux mois et 3 jours entre les deux convocations du 21 novembre 1934 et du 24 janvier 1935 auxquelles il n'a pas répondu. B

Bien vôtre et sentiments dévoués.

One may

Tunus La Direction Des Archieves Nationales (Tunus Milli Arşivler Müdürlüğü)'den temin ettiğim "Carthage Ruhban ile Genç Kızlar Privee Okulu Açılışı" ile ilgili belge.

Tunus La Direction Des Archives Nationales (Tunus Milli Arşivler Müdürlüğü)'den temin ettiğim "Tunus Halk Eğitimi Kurulması İçin Beş Yıllık alkimna Planı" Raporu

Tunis, Février 1944

EVI 8

RAPPORT en vue de l'établissement d'un plan quinquennal de développement de l'Instruction Publique en Tunisie.-

Le nombre d'élèves qui fréquentaient en octobre 1942 les Etablissements d'enseignement de Tunisie (Enseignement supérieur, secondaire et primaire - Ecoles publiques et privées à l'exception des seuls kouttabs) s'élevait à 103.000 (72.500 garçons et 30.500 filles). Or, on peut estimer à près de 1.000.000 le nombre d'enfants d'âge scolaire.

Sur 108.068 Français recensés en 1936, 25.164, soit 23%, étaient au 1er octobre 1936 inscrits dans une école (28.344 en octobre 1942).

Sur 59.485 tunisiens israélites 12.668, soit 21%, fréquentaient une école en octobre 1936 (13.549 en octobre 1942).

Sur 2.335.623 Tunisiens musulmans recensés en 1936, 53.000, soit 2,27% étaient inscrits dans une école (56.228 en octobre 1942).

Il est évident que c'est à la diffusion de l'Instruction publique en milieu musulman que doit s'attacher la Direction de l'Instruction Publique. L'effort à fournir dans ce domaine doit être beaucoup plus grand que celui qui a été fait dans le passé. En effet, de l'examen des statistiques il résulte que, même lorsque l'école franco-arabe se développait en Tunisie d'une façon rapide (période allant de 1920 à 1938), l'accroissement annuel de la population scolarisable dû à la forte natalité et aux progrès de l'hygiène, l'emportait de beaucoup sur l'accroissement de la population scolarisée. Les deux courbes portées sur un même graphique tendent à s'éloigner toujours davantage l'une de l'autre.

La Direction de l'Instruction Publique ne peut espérer, certes, étendre dans un avenir proche, les bienfaits de l'Instruction à tous les enfants de ce pays. Elle pourrait cependant décréter immédiatement l'Instruction obligatoire dans certaines zones limitées. Il y a en effet en Tunisie des villes où le nombre des enfants scolarisés (y compris ceux qui fréquentent les kouttabs) n'est pas très éloigné du nombre des enfants scolarisables. Il est donc possible d'établir dans ces villes l'obligation scolaire, après avoir créé les classes qui font encore défaut. La zone d'obligation scolaire s'étendrait tous les ans, rendant manifestes les progrès réalisés dans le domaine de l'Instruction.

Cette mesure peut sembler au premier abord critiquable. Elle favorisera, dira-t-on, certaines villes, certains villages, certaines contrées au détriment des autres. Mais les villes et les contrées de Tunisie ont atteint des degrés d'évolution inégaux. On ne peut comparer le Sahel à l'Ouest Tunisien ou aux territoires du Sud. Il faut fixer les nomades au sol avant de leur construire des écoles.

Jusqu'à présent la Direction de l'Instruction Publique ne s'est efforcée de donner l'Instruction en milieu musulman que par l'école franco-arabe. Cette école est une école primaire française dont les horaires ont subi quelques compressions et au programme de laquelle on a ajouté 9 heures d'arabe. Elle prépare au Certificat d'études primaires français auquel vient s'ajouter une épreuve d'arabe.

Cette forme d'école ne répond pas aux aspirations actuelles des Tunisiens. Elle exige, en outre, un important personnel français de qualité que la Métropole ne peut fournir à la Tunisie en nombre suffisant. Il semble enfin prouvé que son développement ne peut être assez rapide pour atteindre sensiblement dans les cinq prochaines années le nombre d'enfants à instruire.

Il est donc indispensable de créer un nouveau type d'écoles.

Cette école primaire nouvelle pourrait prendre le nom d'école tunisienne. La Tunisie disposerait alors de 3 types d'écoles primaires : l'école française, l'école franco-arabe, et l'école tunisienne. L'école franco-arabe subsisterait d'abord sous la forme actuelle. Elle pourrait par la suite être modifiée à la lumière des résultats de l'expérience tentée dans les écoles tunisiennes.

La création d'un type d'école particulier à la Tunisie a été déjà proposée à plusieurs reprises, mais les propositions ne sont heurtées à l'opposition des milieux tunisiens qui ne veulent pas, à juste titre, d'un enseignement au rabais. Pour dissiper tout malentendu, il est indispensable de préciser que l'école tunisienne serait une école primaire et non une école professionnelle. Elle se proposerait d'éduquer le jeune musulman, de lui apprendre d'abord sa langue, puis le français, de lui donner des notions de morale, de calcul, d'hygiène ainsi qu'une conception exacte du monde dans lequel il vit (géographie, histoire, science).

Comme l'école française, comme l'école franco-arabe, comme les écoles primaires de tous les pays modernes, l'école tunisienne s'efforcerait aussi de tourner l'esprit de l'enfant vers le copieret, de compléter son éducation intellectuelle par une éducation manuelle.

L'apprentissage d'une profession doit se faire à l'issue des études primaires. L'école primaire s'adresse aux enfants de 6 à 12 ou 14 ans, elle ne peut prétendre en aucun cas enfermer dans un métier. Par contre, après elle, l'enfant doit choisir sa voie et s'orienter résolument vers un lycée, un collège, une école professionnelle ou un métier. C'est la multiplication des écoles professionnelles et le perfectionnement de l'apprentissage qui permettront d'intégrer les jeunes Tunisiens dans l'économie de leur pays.

L'école tunisienne comporterait 6 années d'études, comme l'école française et l'école franco-arabe. Elle serait une école à deux cycles.

Au cours des 3 années du 1er cycle, le jeune musulman apprendrait à lire et à écrire ainsi que des notions élémentaires de morale, de calcul, d'hygiène. Des éléments de langue française lui seraient enseignés au cours de la 3ème année. Dans le second cycle l'enseignement du français prendrait une large part.

Pendant les premiers plans quinquennaux, à cause de la nécessité de diminuer le plus rapidement possible le nombre des enfants illettrés comme à cause des difficultés de recrutement d'un personnel qualifié, la Direction de l'Instruction Publique serait dans l'obligation de créer plus de classes du premier cycle que de classes du second cycle.

Les classes du 1er cycle en effet pourront, à défaut d'instituteurs, être confiées à des moniteurs, recrutés au concours, et préparés à cet effet dans des centres de formation pédagogique, tandis que celles du 2ème cycle exigent des instituteurs de valeur éprouvée.

Le prolongement de l'école tunisienne dans l'enseignement du second degré est le point le plus délicat de la réforme.

Les milieux tunisiens aspirent à la création d'un enseignement du second degré autonome et égal en valeur à celui qui est donné dans les établissements français. Le Collège Sadiki offre à leurs yeux, non le modèle de cet enseignement, mais un premier pas vers sa réalisation. Ils accroîtraient la part de l'arabe, donneraient les divers enseignements scientifiques en langue arabe, le français serait enseigné comme langue obligatoire.

Cet enseignement du second degré original devrait naturellement se prolonger lui-même dans un enseignement supérieur indépendant, ou bien encore, les étudiants tunisiens issus de cet enseignement seraient admis dans les écoles et les facultés de France comme le sont actuellement les étudiants égyptiens et irakiens. A cette conception d'un enseignement secondaire et supérieur autonome s'oppose la formule qui a fait ses preuves au Collège Sadiki où les programmes conduisent à une synthèse entre la culture française et la culture musulmane.

D'ailleurs, en dehors même de toutes considérations de principe, la question ne se pose pas aujourd'hui. Pour construire un enseignement du second degré autonome, il faudrait des maîtres, des instruments de travail, des méthodes. Si l'on tentait cette expérience, on irait à un échec certain, comme celui que l'on a essayé lorsque l'on s'est efforcé d'instaurer en Indochine des humanités indochinoises en face des humanités classiques et l'on perdrait un temps précieux.

Le problème, ramené à ses données immédiates, est donc assez facilement soluble. L'école primaire tunisienne, nécessité absolue, doit se prolonger dans les formes déjà existantes de l'enseignement du second degré.

Cet exposé ne peut prétendre arrêter les solutions de détail. Une Commission technique devrait en entreprendre l'étude.

Il est ce qui précède a trait à l'enseignement des garçons musulmans.

De nombreuses écoles de filles musulmanes devraient également être créées. Les programmes actuels des écoles de filles musulmanes, qui remontent à 1911 consacrent la moitié du temps à l'enseignement des arts indigènes. Ils ne répondent plus aux besoins spirituels et matériels de la population musulmane. Leur révision est à l'étude. Il semble indispensable de créer un nouveau type d'école qui donne à une élite de filles musulmanes une éducation parallèle à celle qui est donnée à leurs frères.

A côté des profondes réformes à faire dans l'enseignement primaire musulman et de l'effort considérable à fournir pour son développement, les réformes à envisager dans les autres secteurs de l'enseignement sont de moindre importance.

Cependant la prise en charge des écoles italiennes pose un problème à résoudre immédiatement. Selon le quartier que desservent ces écoles, elles pourront devenir écoles françaises, franco-arabes ou tunisiennes ou même établissements du second degré moderne, technique ou professionnel. On peut estimer que ces établissements disposaient d'environ 260 classes. Ce sont donc 260 maîtres qu'il faut recruter pour pouvoir les utiliser.

Pour que l'enseignement professionnel prenne l'essor immédiat qu'exigent la reconstruction et le développement économique du pays, il est également indispensable de créer des cours complémentaires d'apprentissage ou d'enseignement professionnel, des écoles Frédéric-Sénat et de favoriser le développement des chantiers d'apprentissage et de l'apprentissage dans les entreprises privées sous le contrôle du Service de la Jeunesse compléteront la tâche des écoles (voir pièce annexe n° 1).

Il n'est pas possible d'autre part à la Direction de l'Instruction Publique de s'attacher seulement à la formation intellectuelle des jeunes. Elle doit aussi s'intéresser à leur éducation morale et physique, à la formation de leur caractère. Le développement des mouvements de jeunesse, des associations sportives et des camps d'été doit aller de pair avec celui de l'école.

Le développement de l'enseignement secondaire par contre pourra n'être entrepris que lors du second plan quinquennal et celui de l'enseignement supérieur lors du troisième, au fur et à mesure que les enfants issus des classes primaires multipliées accéderont à ces enseignements.

Cependant pour assurer la formation immédiate du personnel enseignant nécessaire pour la réalisation de ce programme, les écoles normales et les centres de formation pédagogique devront être développés dès le départ et un certain nombre d'étudiants envoyés auprès des facultés de la Métropole.

Enfin, il serait souhaitable que dès le premier plan quinquennal soit créée une mission culturelle itinérante qui irait par le pays, s'adresserait aux adultes aussi bien qu'aux jeunes, animerait les petites villes où elle séjournerait le temps nécessaire pour laisser une trace durable. La mission s'attacherait à répandre des notions simples et pratiques qui tendraient à élever le niveau économique et social des populations auxquelles elle s'adresserait. Elle userait des moyens de propagande modernes, films, disques, expositions. Son action pourrait avoir une profonde influence sur des populations illettrées et par conséquent particulièrement sensible à la propagande parée.

Ce programme immense mais à la mesure du retard de ce pays dans le domaine de l'instruction, ne saurait être entrepris sans un effort financier considérable. Aucun progrès ne sera possible tant que la Tunisie se contentera de consacrer 9 à 10% de son budget aux dépenses d'instruction comme elle le fait pour l'instant. Le budget de l'instruction publique absorbait il y a dix ans 13 à 14 % des ressources de l'état. Cette part était encore très insuffisante. Si l'on veut vraiment répandre l'instruction en Tunisie, il faut doubler la part de la Direction de l'Instruction Publique dans le budget. Si un effort aussi grand ne peut être demandé au budget, étant donné l'ordre de grandeur des dépenses annuelles de toutes sortes auxquelles il va être appelé à faire face, d'autres solutions pourraient sans doute être envisagées.

En Tunisie, les écoles publiques sont entièrement à la charge de l'Etat. (personnel, bâtiment, matériel). En France et dans de nombreux pays des bâtiments, le matériel et leur entretien sont à la charge des villes.

Il devrait être possible de laisser à toute ville, collectivité ou groupe de parents qui demanderait la création d'une école, le soin de construire et d'entretenir celle-ci, le budget de l'Etat prenant seulement à sa charge les dépenses de personnel. Peut-être naîtrait-il même une véritable émulation entre les villes de Tunisie qui multiplierait les bâtiments scolaires.

aussi
L'enseignement libre peut/avoir sa part dans le développement de l'instruction. Mais les écoles privées, à peine nées, ont tendance à faire appel à l'aide de l'Etat, aussi pour cette raison, comme par la suite de la difficulté qu'éprouve l'enseignement libre à recruter un personnel de valeur, l'Etat ne peut fonder trop d'espoir sur l'efficacité de l'aide qui lui sera ainsi apportée.

Enfin, s'il n'était pas possible au budget de l'Etat de supporter au cours des années à venir les dépenses importantes qu'il doit engager pour diffuser davantage l'instruction, il y aurait intérêt à financer ces dépenses en faisant appel à l'emprunt. Ces dépenses sont en effet rentables, elles doivent assurer, lorsque la génération éduquée par l'école aura grandi, l'es-
sor du pays. Il appartient donc aux financiers de trouver les moyens adéquats pour permettre de les engager. Les oeuvres de paix et de civilisation doivent pouvoir être financées aussi aisément que les oeuvres de guerre.

Ek-II.9.

Tunus La Direction Des Archives Nationales (Tunus Milli Arşivler Müdürlüğü)'den temin ettiğim "Tunus Halk Eğitimi Yayınlştırma" Raporu,

PROJET DE REFORME DE L'ENSEIGNEMENT TUNISIEN.

Le Commissaire aux Affaires Etrangères à Alger.

22 MAI 1944

691.6.008

PROJET DE REFORME DE L'ENSEIGNEMENT TUNISIEN.

Le Commissaire à l'Edu-
cation Nationale et à la
Jeunesse
à ALGER

25 MAI 1944

691.6.008

246 ag VI

Le Général HAST,
Résident Général de France à Tunis

Son Excellence Monsieur le Commissaire
aux Affaires Étrangères

à ALGER

SG. 981 CAS

Me référant à ma lettre N°959 du 17 Mai 1946,
j'ai l'honneur d'insérer ci-joint, à Votre Excellence,
une lettre relative à la réforme de l'enseignement technique.

Je serais reconnaissant à Votre Excellence si
elle n'y a pas d'objections, de bien vouloir en assurer
la remise à M. le Commissaire à l'Éducation Nationale et à
la Jeunesse à Alger.

P. HAST,
Le Directeur Général

La diffusion de l'Instruction Publique en Tunisie

Dans les années qui ont précédé immédiatement la guerre les problèmes qui se posaient en Tunisie dans le domaine de l'Instruction publique revêtaient déjà une particulière gravité. Alors que, depuis 1920, le nombre des enfants scolarisés augmentait d'une façon continue, on enregistrait en Octobre 1938 un léger fléchissement dans les effectifs. Pendant les premières années de la guerre ce fléchissement s'est maintenu, et cependant la population ne cessait de croître. Six mois d'occupation allemande et de combats ont aggravé une situation déjà inquiétante. Beaucoup de collèges et d'écoles ont été détruits ou pillés. Le matériel d'enseignement, les musées, les bibliothèques scolaires, l'outillage des écoles professionnelles sont anéantis. Des coups non moins graves ont été aussi portés, par notre prestige spirituel par la propagande de Vichy puis par celle de l'Axe qui ont répandu parmi la jeunesse des nos écoles des germes de discorde et se sont efforcées de détruire cette communauté spirituelle que l'Université française créait dans ce pays entre des élites de races, de mœurs et de religions différentes.

Dans ces conditions la rentrée d'Octobre 1943 s'est effectuée au milieu d'appréhensions légitimes. Les maîtres (ceux du moins qui n'étaient pas mobilisés) retrouvaient des ruines ou des salles de classe vides, aux murs nus, les fenêtres sans carreaux, des élèves livrés à eux-mêmes depuis de longs mois, mal vêtus, mal chaussés, souvent marqués par la sous-alimentation et par la misère. Bien les écoles aussi étaient réquisitionnées par les armées. Cependant grâce à l'ingéniosité et au dévouement de ces maîtres français et tunisiens, à la fin du mois de décembre, près de 80.000 enfants étaient déjà scolarisés, soit 9/10 de l'effectif normal.

Aux premiers jours d'Octobre 1943, dans l'école en reconstruction d'un village détruit par les combats, une institutrice me conduisait à la bibliothèque tout dévastée par les bombes. Des mains pieuses avaient déjà remis en état et classés les livres échappés à la destruction. L'esprit n'était pas mort. Il surgissait des ruines.

Les enfants qui ont repris leurs études primaires en 1943 ont pu bénéficier de la continuité de l'enseignement. Ils ont pu continuer à apprendre les langues, les sciences, les techniques, les arts, les sports, les manuels, les travaux pratiques, les travaux de culture générale, les travaux de culture professionnelle, les travaux de culture civique, les travaux de culture sociale, les travaux de culture internationale, les travaux de culture humaine.

Mais il ne suffit pas de regrouper les élèves, de rebâtir des écoles, de reconstituer le matériel scolaire, d'élever le niveau des études. La Tunisie ne peut se satisfaire de ce qui était. Dans un monde dont la guerre précipite chaque jour l'évolution elle doit regarder avec audace vers l'avenir. Elle est un pays de trois millions d'habitants et cent mille seulement de ses enfants fréquentent une école moderne. Il est donc urgent de multiplier les écoles et de les multiplier à une cadence telle que tous les ans, malgré la forte natalité, le nombre des illettrés, garçons et filles, diminue.

La tâche est immense. Elle nécessite une action de tous ordres, une action de tous les pouvoirs, une action de tous les citoyens. Elle nécessite une action de tous les pouvoirs, une action de tous les citoyens. Elle nécessite une action de tous les pouvoirs, une action de tous les citoyens.

L'école française solidement implantée en Tunisie offre aux Français et à tous ceux qui, à leurs côtés, veulent la fréquenter, des possibilités de culture identiques à celles qu'ils trouveraient dans la métropole. Auprès d'elle, l'école franco-arabe est une école française à laquelle s'est agrégé l'enseignement de l'arabe. Demain des maîtres viendront de France. L'Université française en Afrique du Nord a besoin tous les ans de cette transfusion d'un sang nouveau.

Mais l'excédent des naissances sur les décès est tel, grâce aux progrès de l'hygiène et à la lutte contre les épidémies, que nous ne pouvons espérer ouvrir assez d'écoles françaises et d'écoles franco-arabes, quel que soit le nombre des maîtres que nous enverra la France, pour réduire tous les ans le nombre des illettrés. Les statistiques et les graphiques nous orientent cette vérité.

La multiplication de ce seul type d'école n'irait d'ailleurs pas sans inconvénients. Ces écoles arrachent en effet le jeune tunisien à son milieu social, à sa famille. Elles le détournent souvent du métier de ses parents, sans le conduire à un métier nouveau. Le certificat d'études primaires n'est pas une panacée.

Nous créerons donc, à côté de l'école primaire française, une école primaire tunisienne conçue pour un développement rapide. L'enseignement y sera d'abord donné en arabe. Le français sera appris à partir de la troisième année d'études. Cette école conduira à un certificat d'études primaires tunisien. Les élèves désireux de se présenter au certificat d'études primaires français pourront le faire après une année d'études complémentaires dans une classe spéciale.

Toutes les écoles professionnelles seront ouvertes indifféremment aux élèves de ces deux écoles distinctes et parallèles. Mais le prolongement particulier à l'école tunisienne sera un enseignement secondaire ou s'harmoniseront les humanités musulmanes et les humanités françaises. Cet enseignement existe déjà au collège Sadiki et, de l'avis des professeurs français et musulmans qui y enseignent, de l'avis des Inspecteurs Généraux de Sciences et de Lettres qui l'ont visité, les esprits qu'il forme sont de qualité.

Je souhaiterais que le diplôme auquel conduiront ces études secondaires tunisiennes soit assimilé à la première partie de baccalauréat, ce qui donnerait aux jeunes Tunisiens la possibilité de rejoindre leurs camarades des lycées et collèges français en classe de Mathématiques élémentaires ou de Philosophie et de poursuivre avec eux, sans peine, leurs études supérieures.

Je souhaiterais aussi que la Grande Mosquée Zitouna, où se maintiennent de vénérables traditions, modernisant ses méthodes et faisant une part plus large aux sciences modernes, fasse de Tunis un foyer de culture islamique aussi rayonnant que celui du Caire.

Je souhaite enfin, que plus tard lorsque l'élan sera donné, un enseignement supérieur adapté aux besoins matériels et spirituels du pays se développe à son tour. Il faut doubler les efforts dans les années à venir.

Lorsque les urbanistes, penchés sur nos ruines, s'efforcent d'imaginer les villes de demain il leur arrive parfois de négliger un peu le présent pour mieux concevoir l'avenir. Mais les nécessités de la vie les ramènent aux exigences de l'heure. Il en est de même pour les éducateurs.

Dans la Tunisie pauvre en main d'œuvre qualifiée, dans la Tunisie à reconstruire et à construire, le développement de l'enseignement professionnel doit passer au premier plan.

Nous multiplierons donc les écoles professionnelles. Elles compléteront l'école primaire ou nous nous efforcerons d'ailleurs de donner à l'enfant le sens du concret, le respect et le goût du travail manuel. Elles s'adresseront aux enfants qui ont achevé leurs études primaires ou à ceux qui ne les ont pas conduites à leurs termes. Elles prendront des formes multiples car nombreuses sont les professions et nombreux, dans chacune, les degrés de technicité : collèges techniques, écoles d'apprentissage, cours d'enseignement professionnel, écoles d'agriculture, de commerce, de pêche, écoles Frédéric Sénat ou de jeunes travailleurs construiront leur maison et leurs classes et cultiveront leur terre comme, fils de pionnier ou de colon, ils travailleraient sur le chantier paternel.

Déjà plusieurs de ces écoles sont nées, d'autres naîtront dès que nous disposerons de l'outillage nécessaire qui nous fait pour l'instant totalement défaut.

Dans toutes ces écoles la formation du caractère devra aller de pair avec celle de l'esprit et de l'habileté manuelle.

Mais le retard de la Tunisie dans ce domaine est si grand, ses besoins sont si urgents que les écoles professionnelles ne sauraient suffire. A côté d'elles seront créés des chantiers d'apprentissage sur lesquels de jeunes hommes s'initieront aux travaux du bâtiment. Ils construiront des écoles. La Tunisie a de vieilles techniques locales que nous remettrons en honneur. Nous placerons également des apprentis dans les entreprises privées ou chez des artisans choisis pour leur habileté et nous contrôlerons leurs progrès.

2

8

9

Voici donc les chemins par lesquels nous devons passer pour diffuser dans ce pays l'instruction publique.

Le développement des écoles la création d'écoles d'un type nouveau permettront sans doute de décréter bientôt l'obligation scolaire dans les zones d'un bord très limitées qui s'étendront tous les ans. Ce ne sont certes pas les hommes de notre génération qui verront cette zone couvrir toute la Tunisie mais il dépend de nous et de ceux qui continueront notre tâche de rapprocher ce jour encore lointain.

esquissé ci-dessus ne sera réalisable que si tous les Français admettent sans réserve que le premier devoir de la Nation protectrice est de lutter contre l'ignorance; s'ils admettent aussi que la Tunisie ne peut être une province française, mais une terre originale de l'Empire français, de la grande Fédération française. Il ne sera réalisable que si les Tunisiens admettent sans réserve que cette terre d'Afrique, fécondée par l'effort et l'esprit français, "ce carrefour étonnant où sont venus se mêler, se heurter, se fondre toutes les influences éminemment civilisatrices de cette méditerranée, berceau du monde", comme l'a écrit M. Sadok Elattî, dévoué de la Section Tunisienne du Grand Conseil, ne saurait rejeter le levain civilisateur français dans quelque absurde mouvement de nationalisme agressif. Mais, cette union n'est-elle pas déjà un fait quotidien? N'existe-t-il pas dans ce pays une élite fidèle à ses traditions et à sa patrie et pénétrée cependant par notre culture. Les hommes responsables des destins de France et de son Empire n'ont-ils pas fait des déclarations et pris des décisions qui engagent l'avenir et qui ne sont au surplus qu'en retour ses traditions libérales françaises exaltées par la lutte contre l'oppression?

La réalisation de notre programme dépend donc surtout de l'effort financier que nous ferons. La Tunisie consacre à la diffusion de l'instruction publique moins du dixième de son budget et peut être deux à trois pour cent de son revenu. Pour avancer ~~significativement~~ sur la route tracée, lentement d'abord, plus vite ensuite, il faut doubler ces chiffres dans les années à venir. Il appartient aux financiers d'aborder ce problème avec la volonté de le résoudre. Les dépenses engagées pour éduquer les enfants ne sont pas certes d'un rendement immédiat. C'est cependant sur elles que repose la prospérité future du pays. Puissent demain les hommes dépenser autant d'argent à éduquer leurs enfants qu'ils en dépensent aujourd'hui à les détruire;

Dans les années qui ont précédé cette guerre, la France, une France heureuse, pacifique et confiante, a commis une faute dont elle supporte le terrible châtiment. Elle a manqué de clairvoyance et de décision. Le monde a ôté d'elle se transformait, le fascisme et le nazisme se répandaient chez ses voisins, la menaçaient dans sa propre maison. L'appel aux armes résonnait dans toute l'Europe. Elle cependant continuait à sourire à son rêve de paix et à se distraire à ses querelles politiques.

C'était l'époque où le Général de Gaulle réclamait une armée de métier: une armée de techniciens et de machines combattantes qui mieux que toutes les casernes de béton protégerait notre frontière, si proche du cœur du pays que nous ne pouvons perdre une bataille sans que Paris soit menacé.

Ce sont les Allemands qui ont réalisé l'armée conçue par le Général de Gaulle et les millions de Français mobilisés n'ont rien pu contre la violence de son choc.

Demain un monde nouveau se construira. Nous pouvons entrevoir déjà ce qu'il sera. Il y a de par le monde de grandes idées et de grands espoirs qui flattent. La France et son Empire auront dans ce monde leur place, une très grande place, si, méprisant toute ligne Maginot spirituelle, non contente de penser, ils savent aussi agir.

Tunis, Février 1944.

Ek-II.10.

Reformes Eventuelles a Apporter a l'enseignement Franco-Arabe (Fransız-Arap Eğitim Sisteminde Yapılacak Muhtemel Reformlarla ilgili Cezayir ile Tunus Genel Valilerin karşılıklı yazdıkları Mektuplar

MINISTRE FRANÇAIS
DE LA
RÉPUBLIQUE NATIONALE

Commissariat
aux Affaires Etrangères

DIRECTION POLITIQUE
Asie-Océanie

N° 449/358
A RAPPORTER

REPUBLICQUE FRANÇAISE

ALGER, le 13 AVR. 1944

194

RÉSIDENCE GÉNÉRALE DE FRANCE
ARRIVÉE
le 17 AVR 1944
N° 449/358

L'AMBASSADEUR DE FRANCE
Commissaire aux Affaires Etrangères

à

MONSIEUR LE GÉNÉRAL MAST
Résident Général de France en Tunisie

TUNIS

Enseignement en Tunisie

Mon attention a été appelée sur un rapport concernant
l'établissement d'un plan quinquennal de développement de l'Ins-
truction Publique en Tunisie, établi par les services compétents
du Protectorat, que M. DEBIESSE, Directeur de l'Enseignement Pri-
maire en Tunisie, Délégué à l'Assemblée Consultative, a bien vou-
lu me remettre en copie.

J'attacherais du prix à connaître votre sentiment person-
nel sur les suggestions contenues dans ce document et les possi-
bilités qui s'offrent de les mettre en oeuvre./.

1er Avril 1944.

33 EN/I

Le Commissaire à l'Education Nationale
et à la Jeunesse

à Monsieur le Directeur de l'Instruction
Publique et des Beaux Arts
à TUNIS.

s/c. de M. le Résident Général de France en TUNISIE
s/c. de M. le Commissaire aux Affaires Etrangères.

Vous avez bien voulu me soumettre, par les soins
de M. DEBIESSE, Chef du Service de l'Enseignement primai-
re en TUNISIE, un projet de réforme de l'enseignement
tunisien.

J'ai fait connaître à M. DEBIESSE, au cours d'une
récente conversation, quelques réserves d'ordre pédagogi-
que que j'estimais devoir faire quant à l'adoption de ce
projet. M. le Commissaire d'Etat aux Affaires Musulmanes
désire procéder, d'autre part, à une étude des répercus-
sions d'ordre politique que pourrait entraîner, en Algérie
et au Maroc, la mise à exécution de ce plan.

En accord avec le Général CATROUX, j'ai chargé M. Paye
Inspecteur Général, Chef du Service de la France d'Outre-
mer à mon Commissariat, de se rendre à Tunis dès que pos-
sible afin d'examiner avec M. GASTON les conditions d'ap-
plication du projet présenté par la Direction de l'Instruc-
tion Publique et des Beaux Arts.

Je demandè que, jusqu'à cette date, aucune décision
de principe ne soit prise à ce sujet ./.

Signé René CAPITANT

Copie à M. le Commissaire d'Etat aux Affaires Musulmanes
- directe à M. le Directeur de l'Instruction Publique
et des Beaux Arts en Tunisie.

MINISTRE GÉNÉRAL DU GOUVERNEMENT

C A B I N E T

Lettre à présenter à la signature de
M. le Président Conseil

OBJET À RETENIR AU PARLEMENT

DESTINAIRE: S.E.M. le Commissaire aux
Affaires Étrangères à Alger.

OBJET: réformes éventuelles à apporter
à l'enseignement franco-arabe.

I. JOINTS:

N° d'INSCRIPTION: 16^{al} 669

SECRETARIAT G^e DU GOUV. TUNISIEN

DATE DE DÉPÔT EN REGISTRE

959 le 15 MAI 1944 **47** MAI 1944

N° 228 pg VI

SIGNE - MAST

→ Rem. sur 8 pages 5-10 ans de
jeune école arabe

17 MAI 1964

Le Général MAST,
Résident Général de France à Tunis,

Son Excellence Monsieur le Commissaire
aux Affaires Etrangères

N°SG 959 GAB

ALGER

Sous numéro 449/358 du 13 Avril dernier, Votre Excellence a bien voulu me communiquer une note remise au Département par M. DEBIESSÉ, Chef du Service de l'Enseignement en Tunisie, Délégué à l'Assemblée Consultative, et me demander mon sentiment sur les suggestions contenues dans ce document.

J'ai l'honneur de faire connaître à Votre Excellence que la communication qui a été faite au Département doit être considérée comme personnelle pour son auteur. Je n'en approuve nullement les conclusions en ce qui concerne la création de classes d'initiation dans les écoles franco-arabes où l'arabe, considéré comme langue véhiculaire, serait seul enseigné. L'assimilation de la langue française par les enfants musulmans, commençant avec deux années de retard, risquerait, en effet, d'être sérieusement compromise, et notre influence y perdrait un de ses moyens d'action des plus efficaces.

Cette Résidence Générale étudie actuellement l'importante question des réformes éventuelles à apporter à l'enseignement franco-arabe. En tout état de cause, j'estime indispensable d'en maintenir la formule actuelle, en modifiant toutefois les programmes dans une certaine mesure. Ces modifications devront procéder des deux principes ci-après :

- 1°) augmenter la part de l'arabe en première année tout en maintenant une place au français;
- 2°) réduire sensiblement les programmes des autres matières pour éviter le surmenage.

Je ne manquerai pas de tenir Votre Excellence

.../

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı ve Soyadı : Bülent KARAATLI
Doğum Yeri ve Yılı : Kırıkhan/HATAY 21.10.1974
Medeni Hali : Evli/1 Çocuk

Eğitim Durumu :

Lisans Öğrenimi : Kara Harp Okulu
Yüksek Lisans Öğrenimi : Süleyman Demirel Üniversitesi Kamu Yönetimi
Anabilim Dalı

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi :

1 . İngilizce- (KPDS:60)

İş Deneyimi :

1. TSK'da Subay (Yarbay)

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar:

-